

ISSN: 1304 – 4796

E-ISSN: 2146 – 2844

T.C.
MANİSA CELAL BAYAR ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ
Journal of Social Sciences

Cilt / Volume
19

Sayı / Number
Armağan Sayısı / Special Issue

Mayıs / May 2021

İstiklal Marşı'nın Kabulünün 100. Yılı
100th Anniversary of the Acceptance of the National Anthem

Manisa 2021

Manisa Celal Bayar Üniversitesi
Sosyal Bilimler Dergisi

<https://dergipark.org.tr/tr/pub/cbayarsos>
+902362012757 | cbusbe.dergi@gmail.com

ISSN: 1304 – 4796

E-ISSN: 2146 – 2844

Manisa Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi
Uluslararası Hakemli Bir Dergidir.

Manisa Celal Bayar University Journal of Social Science is
the International Peer Reviewed Journal.

Dergimiz “TÜBİTAK-ULAKBİM Sosyal Bilimler Veri Tabanı (SBVT)”, “DERGİPARK”, “EBSCO”, “Central and Eastern European Online Library”, “Sosyal Bilimler Atıf Dizini (SOBIAD)”, “SCIPIO”, “ASOS İndeks”, “İDEAL ONLINE”, “İSAM İlahiyat Makaleleri Veritabanı”, “Türk Eğitim İndeksi”, “Akademik Türk Dergileri İndeksi ve “Arastirmax Bilimsel Yayın İndeksi” tarafından taranmaktadır.

This journal is indexed by ULAKBİM, DERGİPARK, EBSCO, CEEOL, SOBIAD, SCIPIO, TEI, ASOS, İSAM, AKADEMİK DİZİN, IDEAL ONLINE and ARASTIRMAX.

DergiPark
AKADEMİK

Manisa Celal Bayar Üniversitesi
Sosyal Bilimler Dergisi

<https://dergipark.org.tr/tr/pub/cbayarsos>
+902362012757 | cbusbe.dergi@gmail.com

ISSN: 1304 – 4796

E-ISSN: 2146 – 2844

T.C.
MANİSA CELAL BAYAR ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ
Journal of Social Sciences

Sahibi ve Baş Editörü / Owner and Editor in Chief
Doç. Dr. Alpay BİZBİRLİK
Yönetim Kurulu Adına, Sosyal Bilimler Enstitü Müdürü
On Behalf of the Administration Board, Director of Social Sciences Institute

Editörler / Editorial Board
Doç. Dr. Ülviyye AYDIN
Doç. Dr. Anıl GACAR
Doç. Dr. Kadir ADAMAZ
Dr. Öğr. Üyesi Gülenaz SELÇUK
Dr. Öğr. Üyesi Gözde ŞAKAR
Dr. Öğr. Üyesi Bilal ELBİR
Dr. Öğr. Üyesi Mina FURAT
Arş. Gör. Dr. Emre ÇAKAR
Arş. Gör. Medine YILDIZ
Arş. Gör. Ali GERİŞ

İletişim Adresi / Correspondence: Manisa Celal Bayar Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Prof. Dr. İlhan VARANK Yerleşkesi, 45030 Manisa, TÜRKİYE.
Telefon / Phone: +902362012757 | Faks / Fax: +902362332766 | E-mail: cbusbe.dergi@gmail.com
Web: <https://dergipark.org.tr/tr/pub/cbayarsos> Basım Yeri / Place: Manisa Celal Bayar Üniversitesi Matbaası, Manisa. Kapak Tasarımı / Cover Design: Öğr. Gör. Gürol Yeraltı

©Copyright: MCBÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü
Dergide yer alan yazılarda ileri sürülen görüşler yazarlara aittir.
Writers are responsible for the content of their articles.

Manisa Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi yılda dört (4) sayı olarak yayınlanan uluslararası hakemli bir dergidir.
Manisa Celal Bayar University Journal of Social Sciences is a four times a year published, refereed international journal.

Manisa Celal Bayar Üniversitesi
Sosyal Bilimler Dergisi

<https://dergipark.org.tr/tr/pub/cbayarsos>
+902362012757 | cbusbe.dergi@gmail.com

DANIŞMA KURULU / ADVISORY BOARD

Prof. Dr. Ali EROL	Ege Üniversitesi
Prof. Dr. Ali Rıza GÖKBUNAR	Manisa Celal Bayar Üniversitesi
Prof. Dr. Ayşe İLKER	Manisa Celal Bayar Üniversitesi
Prof. Dr. Bünyamin DURAN	Manisa Celal Bayar Üniversitesi
Prof. Dr. Chakib BENAFRİ	Cezayir 2 Üniversitesi
Prof. Cherifa TAYENE SAHED	University of Algier-z
Prof. Dr. Ceren ÜNAL	Manisa Celal Bayar Üniversitesi
Prof. Dr. Cüneyt Yenal KESBİÇ	Manisa Celal Bayar Üniversitesi
Prof. Dr. Doğan YÖRÜK	Selçuk Üniversitesi
Prof. Dr. Feridun EMECEN	İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi
Prof. Dr. F. Şayan ULUSAN	Manisa Celal Bayar Üniversitesi
Prof. Dr. Hatice ERDEMİR	Manisa Celal Bayar Üniversitesi
Prof. Dr. Kenan ERDOĞAN	Manisa Celal Bayar Üniversitesi
Prof. Dr. Mahmut KARĞIN	Manisa Celal Bayar Üniversitesi
Prof. Dr. Mehmet ÖZ	Hacettepe Üniversitesi
Prof. Dr. Mustafa MİYNAT	Manisa Celal Bayar Üniversitesi
Prof. Dr. Nadir ÖZKUYUMCU	Manisa Celal Bayar Üniversitesi
Prof. Dr. Nejdet HAYTA	Gazi Üniversitesi
Prof. Dr. Osman BİLEN	Dokuz Eylül Üniversitesi
Prof. Dr. Özlem KUMRULAR	Ilia State University
Prof. Dr. Ramazan GÖKBUNAR	Manisa Celal Bayar Üniversitesi
Prof. Dr. Selhan ÖZBEY	Manisa Celal Bayar Üniversitesi
Prof. Dr. Serhat BAŞTAN	Manisa Celal Bayar Üniversitesi
Prof. Dr. Serdar AYBEK	Manisa Celal Bayar Üniversitesi
Prof. Dr. Zekai METE	Bandırma 17 Eylül Üniversitesi
Doç. Dr. Buğra ÖZER	Manisa Celal Bayar Üniversitesi
Doç. Dr. Burak KARTAL	Manisa Celal Bayar Üniversitesi
Doç. Dr. Coşkun ÇILBANT	Manisa Celal Bayar Üniversitesi
Doç. Dr. Melih ÖZÇALIK	Manisa Celal Bayar Üniversitesi
Doç. Dr. Necdet BİLGİ	Manisa Celal Bayar Üniversitesi
Doç. Dr. Pınar GÜZEL GÜRBÜZ	Manisa Celal Bayar Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Ahmet Gökhan BİÇER	Bartın Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Ferhat ARSLAN	Manisa Celal Bayar Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi H. Saim PARLADIR	Kâtip Çelebi Üniversitesi
Dr. Mahmut SÖNMEZ	University of Texas San Antonio
Dr. Mustafa Orhan	TÜBİTAK
Dr. Timo Müller	University of Augsburg

BU SAYININ HAKEM KURULU / REFEREES OF THIS ISSUE

Prof. Dr. Adnan Çelik	Selçuk Üniversitesi
Prof. Dr. Cüneyt Kanat	Ege Üniversitesi
Prof. Dr. Çağlar Çağlar	Adıyaman Üniversitesi
Prof. Dr. Himmet Hülür	Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi
Prof. Dr. Hüseyin Üreten	Aydın Adnan Menderes Üniversitesi
Prof. Dr. İrfan Albayrak	Ankara Üniversitesi
Prof. Dr. M. Banu Durukan Sarı	Dokuz Eylül Üniversitesi
Prof. Dr. Murat Atan	Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi
Prof. Dr. Mustafa Tepeci	Manisa Celal Bayar Üniversitesi
Prof. Dr. Sıtkı Yıldız	Kırıkkale Üniversitesi
Prof. Dr. Vedat Çakır	Selçuk Üniversitesi
Prof. Dr. Volkan Alptekin	İzmir Katip Çelebi Üniversitesi
Doç. Dr. Sevim Atila Demir	Selçuk Üniversitesi
Doç. Dr. Anıl Gacar	Manisa Celal Bayar Üniversitesi
Doç. Dr. Aydın Yılmaz	Sakarya Uygulamalı Bilimler Üniversitesi
Doç. Dr. Betül Meydan	Ege Üniversitesi
Doç. Dr. Can Şen	Bartın Üniversitesi
Doç. Dr. Hakan Murat Arslan	Düzce Üniversitesi
Doç. Dr. Hasan Akyol	Manisa Celal Bayar Üniversitesi
Doç. Dr. Hasan Demirtaş	İnönü Üniversitesi
Doç. Dr. Mehmet Güray Ünsal	Başkent Üniversitesi
Doç. Dr. Melih Özçalık	Manisa Celal Bayar Üniversitesi
Doç. Dr. Özge Uysal Şahin	Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi
Doç. Dr. Özlen Onurlu	Marmara Üniversitesi
Doç. Dr. Sinan Aytekin	Balıkesir Üniversitesi
Doç. Dr. Zehra Nuray Nişancı	İzmir Katip Çelebi Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Erol Esen	Manisa Celal Bayar Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Ahmet Kar	Kırıkkale Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Aslı Geylan	Anadolu Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Aysun Kahraman	Manisa Celal Bayar Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Banu Sarıbay	Türk Hava Kurumu Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Bülent Özgül	Isparta Uygulamalı Bilimler Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Gülşah Kulalı	Anadolu Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Meltem Saygılı	Kırıkkale Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Murat Düzgün	Medipol Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Muzaffer Çandır	Manisa Celal Bayar Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Salim Kurnaz	Süleyman Demirel Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Şule Kırık	Manisa Celal Bayar Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Volkan Yakın	Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi
Dr. Ezgi Karataş Yücel	Dokuz Eylül Üniversitesi
Dr. Seval Aksoy Kürü	Gebze Teknik Üniversitesi

T.C.
MANİSA CELAL BAYAR ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ
Journal of Social Sciences

İÇİNDEKİLER / CONTENTS

Başlık / Title	Yazar / Author	Sayfa / Pages
Eskiçağ Yakın Doğu ve Hellen Topluluklarında “Gök Tanrısı” İnancı	Onur Günday	1-18
Yüksek Performanslı Çalışma Sistemleri: Konya İlinde Bir Araştırma	Büşra Yiğitöl, Ahmet Diken	19-35
Analysis of Purchasing Behavior`s Within Family Structures and Social Media: In Terms of Impacts on Home Economy	Zafer Adıgüzel, Sinem Kocatürk	36-53
Çalışanların İş Yaşam Kalitesinin Bağlamsal ve Görev Performansı Üzerindeki Etkisine Yönelik Bir Araştırma	Mutlu Tokmak	54-68
Okul Müdürlerinin İş Doymu: Nitel Bir Çalışma	Suzan Canlı, Şevket Sindi	69-88
Sağlık İletişimi ve Sosyal Medya: Sivil Toplum Kuruluşlarının Twitter Kullanımı Üzerine Bir Değerlendirme	Esra Vona Kurt	89-109
Yöneticilerin Etik Karar Verme Durumları Üzerine Bir Araştırma	Adem Özdemir, Abdullah Karakaya	110-120
Havacılık Yönetimi Öğrencilerine Yönelik İş İlanlarının Analizi	Volkan Yavaş	121-136
Research on Backers' Motivations in Reward-Based Crowdfunding with Analytic Network Process	Ender İrkören, Murat Ertuğrul	137-156
Moğol-İlhanlı Siyasî-Askerî Stratejilerine Dair Bir Memlûk Kaynağının Analizi	Ahmet Sağlam, Ramazan Aksoy	157-172
Sağlık Sektöründe Bireylerin Hizmet Sunucu Tercihlerini Etkileyen Faktörler	Birol Yetim, Yusuf Çelik	173-185
Hasta-Hekim İlişkisinde Güven İletişimi: Hastaların Bakış Açısıyla Ölçmeye Yönelik Bir Ölçek Geliştirme Çalışması	Gülsüm Şeyma Koca, Gülsün Erigüç	186-202
Hemşire Çizelgeleme Problemlerinin Genetik Algoritmalarla Optimizasyonu ve Bir Uygulama	Ahsen Küçük, İpek Deveci Kocakoç	203-210
Türk Bankacılık Sisteminde Kamusal Sermayeli Bankaların Karşılaştırmalı Etkinlik Analizi: 2008-2017 Dönemi Değerlendirmesi	M. Hakan Yalçınkaya, Sezen Duramaz	211-230
The Impacts of Publicly and Privately-Owned Banks on Economic Growth in Turkey: A Comparative Analysis	Hatice Elanur Kaplan	231-248
Şenol Turan'ın Alaturka Münzevi Romanında Anlatıcı ve Bakış Açısı Üzerine Bir Değerlendirme	Fatma Şükran Elgeren	249-262
Kurumsal Vatandaşlık ve Liderlik Tarzı İlişkisi: Bir Araştırma	Uğur Uğur, Sevtap Sarioğlu Uğur	263-272
İlişki Doyum İndeksi: Türkçe'ye Uyarlama, Geçerlik ve Güvenirlilik Çalışması	Yalçın Özdemir, Ali Serdar Sağkal	273-286
The Impact of Foreign Exchange and Oil Prices Shocks on the Novel Google Trend Based Index of Economic Policy Uncertainty: A Case of Developing Country	Umut Burak Geyikçi, Fatma İzmirli Ata, Lale Yakupoğlu	287-298
Geleneksel Dünyada Bilgi, Eğitim ve Ulema'nın Toplumsal Konumu	Aznatur Demirpolat	299-310

Eskiçağ Yakın Doğu ve Hellen Toplumlarında “Gök Tanrısı” İnancı

Onur Günday^{a, b}

Özet

En ilkel insan toplumlarında tanrı(ça)lar genellikle gökte düşünülmüş, kendi kavrayışları ve hayal güçleri ölçüsünde farklı toplumlar bu tanrılara farklı isimler ve fonksiyonlar yüklemiştir. Çok geçmeden oluşmaya başlayan ilk inanç sistemlerinde, gökyüzü ve doğa tanrıları insanların inanç dünyasında en önemli yerleri işgal etmeye başlamış, birçok farklı nedenle gökyüzünün kutsallığı düşüncesi Sümer, Babil, Hurri, Hitit ve Hellenler gibi ilk medeni toplumların mitolojik unsurlarında ve efsanelerinde yer bulmuştur. İlk örneklerini Sümer’de gördüğümüz gök tanrılarına ilişkin bu efsaneler ve inançlar, asırlarca süren toplumsal etkileşimler sonucunda bütün Yakın Doğu coğrafyasına yayılmıştır. Anu, Teşup ve Zeus gibi gök tanrıları bölge toplumlarının geliştirmiş olduğu *pantheon*larda genellikle baş tanrılar olarak tapınım görmüşlerdir.

Anahtar Kelimeler

Anu
Teşup
Kumarbi
Gök Tanrı

Makale Hakkında

Geliş Tarihi: 03.04.2019
Kabul Tarihi: 10.05.2021
Doi: 10.18026/cbayarsos.548699

"The Sky God" Belief In The Ancient Near East And Hellen Societies

Abstract

The gods was thought by ancient societies in the sky, different societies gave different names and functions to these gods according to their own insights and imagination. In the first belief systems that began to form very soon, the gods of the sky and nature began to occupy the most important places in the world of faith, and for many different reasons, the idea of the sacredness of the sky was found in the mythological elements and legends of the first civilised societies like Sumer, Babylonia, Hurrians and Hellenes. These myths and beliefs about the celestial gods, which first examples were seen in Sumerians, spread throughout the Near East geography as a result of centuries of social interactions. The gods such as Anu, Teshup and Zeus were worshiped as chief gods generally in the pantheons which were developed by the societies of the region.

Keywords

Anu
Teshup
Kumarbi
Sky God

About Article

Received: 03.04.2019
Accepted: 10.05.2021
Doi: 10.18026/cbayarsos.548699

^a onur.gunday@cbu.edu.tr

^b Arş.Gör. Dr., Manisa Celal Bayar Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, ORCID: 0000-0003-0298-6187

Giriş

En ilkel kabile topluluklarından, günümüz teknoloji çağına kadar; merak, gözlem, hayal gücü ve bilinmeyene karşı duyulan korku hissi, insanı insan yapan içgüdüsel özelliklerimizdir. Yeryüzünde var olduğu andan itibaren bu özellikleri bünyesinde taşıyan insan, içinde yaşadığı ve etkileşim içinde olduğu doğayı anlama çabasına girmiş, edinmiş olduğu bilgi birikimini de sonraki nesillere aktarmıştır. Doğal olarak kendisini ısıtan ve gününü aydınlatan güneş, gecenin vermiş olduğu korkuyu bastıran ay, simsiyah gökyüzünde parıldayan yıldızlar ve özellikle de yerküreyi ve insan kavrayışının ötesindeki bu gök cisimlerini çepeçevre sarmalayan, ufuklara doğru sonsuz bir şekilde uzanan gökyüzü, ilkel dönemlerden itibaren yaşadığı çevreyi anlama çabasına giren insanoğlunun etkilendiği, anlam kazandırmaya çalıştığı, hem saygı hem de korku duyduğu bilinmezler olmuştur.

Doğası gereği, bu bilinmezleri anlama çabasına dönük kendine sorular sormaya başlamış, yeryüzünü çepeçevre saran göğün ulaşılmazlığı, gökte parıldayan sayısız cisimleri bağrında toplayan enginliği, uçsuz bucaksız yayılışı karşısında hayranlık duymuş, doğanın bu engin bilinmezliği karşısında çekince ve saygı duygularına kapılmış olmalıdır. Kimi zaman onlara yağmurlarıyla birlikte bereketi ve bolluğu, kimi zaman da fırtınalar, yıldırımlar ve seller ile korkuyu, yıkım ve felaketi getiren bu hayret uyandırıcı güç, insandaki ilk "şükredilmesi ve korkulması gereken gökteki yüce varlık(lar)" duygusunu vermiş, dolayısıyla da tanrı ve kutsal varlık(lar) düşüncesinin ortaya çıkmasına zemin hazırlamış olmalıdır. Mesela, Hellenlerin yağmurun yağdığını belirtmek için "Zeus huei" (Zeus yağıyor) demeleri gökteki kutsal varlık anlayışının bir uzantısı olsa gerektir (Erhat, 2007: 294).

Diğer taraftan kendi varoluşu ve yeryüzündeki amacı hakkında da aklında birçok sorular taşıyan insan, bu soruların cevabını ulaşılmaz olan yüce bir varlık düşüncesiyle birleştirmiş, kendi varlığının amacını ve kökenini bu üstün güce bağlayarak yine gökyüzüne yönelmiş olmalıdır. Kısa süre içinde, bu bilinmezlikleri ortadan kaldırma ve ulaşılan bilgileri sistemleştirme yolunda atılacak olan adımlar *kozmogoni* ve *theogoni* (evrenin ve tanrıların yaratılışı) konularını da içinde barındıracak olan mitolojik anlatıları ve din olgusunu meydana getirecektir. Bahsi geçen nedenlerle, sistemli bir yapıya bürünmüş ve belirli bir tanrılar *pantheonu* oluşturmuş olan ilkçağ toplumlarında, gök tanrıları çoğu defa baş tanrı konumuna yükseltilmiş ve yaygın şekilde tapım görmüştür. Antik medeniyetlerin ilk görülmeye başladığı Mezopotamya, Anadolu ve Hellas'ta, en ilkel gök tanrıları kısa sürede *pantheonun* başına geçmiştir. Bu tanrıların genel olarak gökyüzüne ilişkin olayları kontrol ettiklerine inanılmıştır. Başlıca araçları ise şimşektir. Daha sonraları inanç sistemlerinin daha karmaşık bir yapı kazanması ile gök tanrılarının büyük bir çoğunluğu farklı karakterlere bürünmüş, fırtına ve bereket tanrılarına dönüşerek belirli kalıplara sokulmuştur (Eliade, 2003: 61-140).

Medeniyete dair birçok ilkte olduğu gibi, tanrılar ve gök tanrılarına ilişkin mitolojik öğeler açısından da öncülük Mezopotamya'nın güney bölgelerinde yerleşmiş olan Sümerlere aittir. Sümerlerin An, Enlil, Enki ve ana tanrıça Ninhursag'dan oluşan büyük tanrılar dörtlemesinde bir gök tanrısı olan An'ın (Sami etkisiyle daha sonra Anu) erken dönemlerde *pantheonun* başında yer alması Sümer toplumunda da gökyüzüne verilen kutsiyetin önemiyle alakalı olsa gerektir (Kramer, 1998: 74; Kılıç ve Uncu, 2011; 187; Çiğ, 2001: 12). Mesela bilgelik tanrısı Ea'nın oğlu ve yaratılan ilk insan olan Adapa'nın Güney Yeli'nin kanadını kırmasını ve

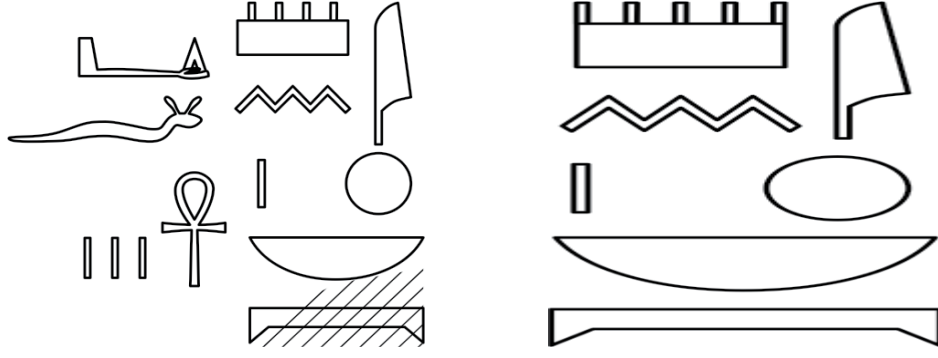
ölümsüzlüğünü kaybetmesini ele alan mitosta Gök Tanrı An, baş tanrı olarak diğer tanrıların üstünde bir yer alır (Hooke, 1993: 59).

Resim 1. En solda Gök Tanrısı ve baş tanrı An(u) heykelciği, sol tarafta diğer üç büyük tanrı Enlil, Enki ve İnanna ile diğer küçük tanrı heykelcikleri.

Sümer'de ilk örnekleri görülen, Akad, Babil gibi diğer Mezopotamya uygarlıklarında gelişimine devam eden bu inanç sistemi, siyasi ve kültürel etkileşimler sonucunda Yakın Doğu'nun gelişmekte olan diğer eski çağ topluluklarına da sirayet etmiştir. Kılıç ve Uncu (2011: 185) bu etkileşim hakkında şu ifadeye yer vermektedir; "*Mezopotamya yüksek medeniyetinin ürünü olan edebi eserler, Hurriler, Hititler, Urartular ve Suriye-Filistin hattındaki diğer halklar tarafından kendi dillerine tercüme edilmiş ya da bu eserlerin taklitleri oluşturulmuştur. Böylece, Mezopotamya çevresinde gelişen birçok eski çağ toplumu şekil ve içerik bakımından Mezopotamya edebi eserlerinin etkisi altında kalmıştır.*" Sonuç olarak, Gök Tanrı inançlarına dönük olarak Mezopotamya kökenli en bilindik ve baskın unsurlar, Anadolu, Levant ve Girit yolu ile Hellen kozmogonisi ve theogonisi ile Hellen pantheonuna da etki etmiştir.

Gök tanrıları, en eski Mezopotamya, Anadolu ve Hellen mitolojilerinde genellikle erkek bir tanrı olarak gösterilmiştir. Mısır teolojisinde ise göğün (Nut), genel olarak anaç bir tanrıça olduğu düşünülmüştür. Mısır inanç sisteminde Güneş'in (Ra) annesi olan Nut büyük tanrılar arasında yer almakla birlikte, önem açısından ikinci planda kalmakta, bu yönü ile de diğer Yakın Doğu mitolojik anlatımlarından ayrılmaktadır (Hollis, 1987: 497). Bununla birlikte, piramit yazıtlarından, Güneş'in yeryüzündeki temsilcisi olan ve Ra'nın tahtına oturan firavunların, Ra'yı her gün bağrında taşıyan Nut'tan geldiğine inanılmıştır. Bu yüzden Nut'un yine de diğer tanrıların üstünde bir konuma sahip olduğu anlaşılmaktadır (Hollis, 1987: 498). Darb Ain Amur bölgesinde Kuzey Kharga Vahası araştırma ekibi tarafından yapılan yüzey araştırmalarında kayıt altına alınmış olan beş adet epigrafik materyalde ise, Amun-Ra için "göğün efendisi" epitheti kullanılmış olduğu belirlenmiştir (Lazaridis, 2015: 47). Bahsi geçtiği üzere Mısır'da baskın bir Gök Tanrı kültürü gözlenmemekle birlikte, gök tanrıların veya tanrıçalarının öncül tanrılar olduğuna ilişkin büyük ihtimalle Mezopotamya kökenli inanışların, Amun-Ra ve Nut özelinde, bölgesel nitelikte Mısır'da da varlığını ve önemini koruduğunu söylemek bizce mümkün görünmektedir.

Resim 2. *Jmn-R^e nb p.t* Amun-Ra, göğün efendisi (Lazaridis, 2015: 46-47)

Anadolu'da da, gök tanrılarına ilişkin inançlar ve mitolojik öğeler Mezopotamya'dakine benzer bir gelişim göstermiştir. MÖ 2. bin ortalarında Anadolu'ya hâkim olan ve bu bölgede yaşayan Hattiler'e boyun eğdiren Hititler, yayılma süreçlerinde kendilerinden önce bölgede bulunan yerel halklarla oldukça kapsamlı bir kültürel etkileşim içerisine girmişlerdir. Hititler Anadolu'ya girmekle aynı zamanda Mezopotamya kültürünün de etki alanına girmiş oluyorlardı. Hititler, özellikle imparatorluk döneminde (MÖ 1460-1200), Mezopotamya ve Suriye'nin Kuzey bölgelerinde yaşayan Hurri kültürünün büyük bölümünü özümlediler. Bu kapsamlı etkileşim süreci, Hitit *pantheon*unda Sümer-Akad ve Anadolu-Hurri kökenli tanrıların yan yana durmasına neden oldu. Çok sayıda tanrıyı barındıran Hitit *pantheon*unun başında yine bir gök ve fırtına tanrısı olan Teşup bulunmaktaydı (Eliade, 2003a: 177).

Helen *pantheonu* ve mitolojik öğelerinin ise, MÖ 2. binyıllarda kuzeyden inen Hint-Avrupalı fatihlerin, geldikleri yeni bölgelerde karşılaştıkları kültürlerle girdikleri etkileşime bağlı olarak şekillendiği anlaşılmaktadır. En eski metinler olan Homeros ve Hesiodos, Hellen gök tanrısı sentezinin ilk evrelerini temsil etmişlerdir. Eliade, 2005: 161. Hellen tanrısı Zeus, Mezopotamya, Anadolu ve Girit kökenli gök tanrılarına ait özellikler taşımakla birlikte, Hint-Avrupa kültürüne has özellikler de taşımaktadır. Üreten'in (2004:189-193), Zeus kültürünün Batı Anadolu'da ve özellikle Pergamon'daki etkisi, tanrısal işlevi ve ona atfedilen epithetler üzerine yapmış olduğu çalışmada, Zeus'un geçirmiş olduğu dönüşümler hakkında fikir edinmek mümkündür.

Eliade, Zeus'u kendine has nitelikleri ile bir gök tanrısı konumuna sokan özelliklerini şu cümlelerle özetler; "Homeros'a göre Zeus'a bulutlar arasındaki engin gök düşer. Zeus'un unvanlarından pek çoğu onun hava tanrısı yapısını vurgular: Ombrios ve Hyetios (Yağmurlu), Urios (Uygun rüzgarları gönderen), Astrapios (Yıldırımlar yağdıran), Bronton (Gürleyen) vb. Zeus gökyüzünün kişileştirilmesinden çok daha öte bir anlam taşımaktadır. Onun göksel niteliği, hem egemenliğiyle, hem de farklı yeryüzü tanrılarıyla yaptığı sayısız evliliklerle doğrulanır. Yine de, zorla ele geçirdiği egemenliği dışında, Zeus eski Hint-Avrupa gök tanrılarına, örneğin Veda tanrısı Dyaus'a benzemez. Evrenin yaratıcısı olmamakla birlikte, Yunanlıların ilk tanrılar grubu içinde bile yer almaz." (Eliade, 2005: 305; *İlyada*, XV, 192).

Zeus tapınımı, MÖ 3000'den itibaren yükselmeye başlayan ve Minos uygarlığı olarak da bilinen Girit medeniyetini de etki içine alacak ölçüde kapsamlı olmuştur (Mansel, 1995: 80). Hellenler, Gök Tanrı (Uranos-Zeus) ve kültü başta olmak üzere, Mezopotamya'dan, Mısır'dan ve Anadolu'dan almış oldukları bazı tanrı ve tanrıçaların yanında onlarla ilgili yazılmış

değerlerin önemli bir kısmını Girit üzerinden almış görünürler. Geç Minos döneminde (MÖ 1580-1450) Hint-Avrupalı işgalciler Peloponnes'te Mykenai şehrini kurar ve Girit'le ilişkiye geçerler. Mesela, Linear B çözüldükten sonra, MÖ 1400'lerde Knossos'ta Yunanca konuşulduğu anlaşılmıştır (Eliade, 2005: 161).

Zeus-Girit ilişkisinin Hellen öncesi tarihsel köklerine inildiğinde enteresan bulgulara ulaşılır. 20. yy'ın başından itibaren yapılan sistemli araştırmalar ve kazılar sonucunda bu yüksek uygarlığın ve bu uygarlığa kişilik kazandıran kültür öğelerinin önemli bir kısmının çok daha önceki bir döneme kadar uzandığı anlaşılmıştır. *Theogonia*'da geçen ifadeler bu etkileşime dönük bazı ipuçları vermektedir;

“Sonra bereketli Girit'te Lyktos'a götürdüler onu,
 Son oğlu büyük Zeus'u doğuracağı gün.
 Ulu Toprak Tanrıça aldı çocuğu
 Besleyip yetiştirmek için koca Girit'te;
 Hızlı gecenin karanlıklarından yararlanıp
 Diktos tepelerine götürdü onu,
 Sık ormanlarla kaplı Aigaion eteklerinde
 Kutsal toprağın gizli derinliklerinde
 Ulaşılmaz bir mağaraya sakladı onu” (Hesiodos, *Theogonia*, 475-485)

Yine, Girit'te kurban törenlerinde kullanılmakta olan *labrys* (çift taraflı balta), Anadolu'da yıldırım simgeleyen fırtına tanrısının işaretiydi. Rahibeler ve tanrıçalar bu kutsal baltalar ile tasvir edilirdi (Eliade, 2005: 165-66). Öte yandan *labrys*, Karia bölgesinde bir kültü ve Labraunda'da tapınağı olan *Zeus Labraundos*'un da simgesiydi (Anadolu, 1995: 225-226). Hellen *pantheonu* ve özelde Zeus'a ilişkin Girit ve Ege etkilerinin, Klasik Çağ'da da devam ettiği anlaşılmaktadır. Mesela, genç ve sakalsız bir Zeus betimleyen heykelerde, bu etkileşime dair öğelere rastlanmıştır. Klasik çağın ortalarına değin, Zeus, Hera, Poseidon, Athena ve Dionysos gibi önemli tanrıların kült ayinlerinde yetkili arındırmacılar hala Girit'ten gönderilmekteydi (Eliade, 2005: 167-68).

Zeus Homeros'ta da, uçsuz bucaksız göğün tanrısından fazlası olmuş, insanların ve tanrıların babası olarak her şeye gücü yeten bir tek tanrı hüviyetinde betimlenmiştir. Zeus'un, atmosfer olaylarının efendisi olarak, toprağın bereketi ile de ilişkili olduğu anlaşılmaktadır. Mesela tarımsal faaliyetlere başladığında, ona *Zeus Khtonios* (*Khtoni*: Toprak, yer) denmiştir. (Eliade, 2005, 309-310). Yine, tarımın ikinci planda yer aldığı göçebe topluluklarda, gök tanrısı tapınımlarının baskın olması dolayısı ile, Zeus'un Hellas yarımadasına göçebe Dor'lar tarafından getirilmiş olma ihtimali de göz ardı edilmemelidir. Zeus'un karısı ve yine bir gök tanrıçası olan Dione, Zeus'un yanında önemli bir yer edinememiş, muhtemelen ataerkil unsurların ve yerleşik kültürün baskısıyla, yerini Hera gibi başka tanrıçalara bırakmıştır (Kılıç ve Uncu, 2011; 185; Mansel, 1995; 131-132).

Yukarıda, Hesiodos'a ait dizelerden de anlaşıldığı üzere, etkileşimin en temel unsurlarından biri de, Akdeniz'in geri kalanında olduğu gibi, Girit'te de mağaralara atfedilen inanç biçimleriydi. Bölgedeki mağaralar ilkel insan için uzun süre konut görevi görmüş, özellikle neolitik dönemden itibaren mezar olarak da kullanılmışlardı. Bunun yanı sıra çok sayıda

mağara çeşitli yerel tanrılara ayrılmıştı. Bazı mağaralar ritüeller için kullanılmaktaydı. Bu mağaralarla özdeşleştirilmiş mitler ve ritüeller zamanla Yunanlıların dinsel geleneklerinin içine katıldı. Mesela, Dicte Dağı’ndaki mağara bebek Zeus’u korumasıyla ün yapmıştı. Hellen inancında, Olympos’un gelecekteki efendisi orada dünyaya gelmiş, yeni doğan bebeğin çığıllıkları, kalkanlarını birbirine vuran Kuretlerin çıkardığı gürültüyle bastırılmıştı. Kuretlerin silahlı dansı büyük ihtimalle ergenlik törenleriyle ilişkili kökleri eskilere dayanan bir töreni yansıtmaktaydı. (Eliade, 2005: 161-629).

Eskiçağın kutsal gök ve gök tanrı düşüncesine ait benzer inanç kaidelerine semavi dinlerde de rastlamak mümkündür. Mesela Musevi inancında, Yahova’nın ikamet yeri Gök’tür. Yahova “Gök benim kürsüm ve Yer benim ayak zeminiştir” der. Ona Samaim denir. Mezmurlar’da ise “Gözlerimi gökte oturan sana kaldırıyorum” ifadesi geçer. Hz. İsa, Tanrıya “gökte oturan babamız” şeklinde hitap eder (*Kutsal Kitap*, Mezmurlar: 123: 1; *Matta*, 6: 9; Dalkılıç, 2007: 10).

1. Filolojik Köken

Tarihi süreçte, dünyanın ve kendisinin yaratılışına ilişkin sorular sormaya başlayan insanlar, bu sorulara ilişkin aradıkları cevapları göğe bakarak anlama yoluna gitmiş olmalıydılar. Dünyanın hemen her yerinde tanrılara verilen isimlerin gök ve ona ilişkin öğelerle bağlantılı olması bu durumla alakalı olsa gerektir. Mesela Sümer dilinde tanrı anlamında kullanılan sözcük olan *Dingir* ve Akad’da *Ella* “parlak, parıldayan”, Babil’de *Anu* “gök”; Hint’te *Dyaus* “gök, gündüz” manalarında kullanılmıştır (Eliade, 2005: 94, 97; Dalkılıç, 2007: 8).

Sümercede “gök” manasında kullanılmış olan “An”, Akadçada yine “An”, “Anu(m)” veya “Ilu” şeklinde ifade edilmiştir (Clay, 2006: 101; Olgun, 2014: 17). Doğu Akdeniz’deki önemli Semitik topluluklardan olan Ugarit ve Fenike’de, Akadçadaki “Ilu (m)” ile aynı soydan gelen ve tanrı manasına gelen “El” de bir gök tanrısıydı. An gibi *pantheon*daki en yüce tanrıydı ve diğer tanrılar onun tarafından yaratılmışlardı (Olgun, 2014:17; Smith: 2001: 135).

Antik Çağ’ın Hint-Avrupa kökenli topluluklarında, genelde tanrılar ve özelde gök tanrılar için kullanılan *Deus* veya *Zeus* gibi adlandırmaların kökeninin ise Hindistan’a dayandığı anlaşılmaktadır. Hindistan’da Tanrı adı “*Deva*” gök manasına gelmekteydi. Yine Hint-Avrupa kökenli toplulukların göç yolları üzerinde bulunmuş ve bu halklara asırlarca ev sahipliği yapmış olan İran’da da “*Dev*” tanrıyı tanımlamak için kullanılırdı. Hellen dünyasında bu kelime “*Zeus*” halini almıştı ve gökle alakalıydı. Avrupa’nın diğer Hint-Avrupa kökenli halklarında da bu kelime ışık, güneş ve gök ile bağlantılıydı. Bu ifade Eski Almancada “*Zev*,” Fransızca ve İtalyancada “*Dev*,” İspanyol ve Portekizcede “*Deyus*,” olarak değişik biçimler almıştır. Yine *Zeus* sözcüğünün kaynağında olan *div-* “ışık, parlak” demektir. Bu kök Hellencede *zeu-* ve *di-* olarak iki biçimde belirmiştir. Sanskritçe, Farsça, Latince ve Latince ile akraba dillerde bu kök *zeu-*, *dyeu-*, *dieu-*, *diu-* biçiminde ortaya çıkmaktadır. Bu kökler Sanskritçede *devas*, *die*, *diewas*; Latince *Iupiter* (ya da *Iuppiter*), *Zeus* Baba anlamına gelen *Diespiter*, yine Sanskritçede *Dyauspita* Gök Baba ve yine Latince *deus* (tanrı), *dea* (tanrıça), *divus* ile *divinus* (tanrısal), Fransızca *dieu* (tanrı), *divin* (tanrısal), *devin* (tanrı sözcüsü) gibi çekimler almıştır. Eski Türklerde “*Tengri*”, Çin’de ise “*Tien*” gökle ilgiliydi (Eliade, 2005: 63, 64; 94-97; Erhat, 2007: 293; Dalkılıç, 2007: 8).

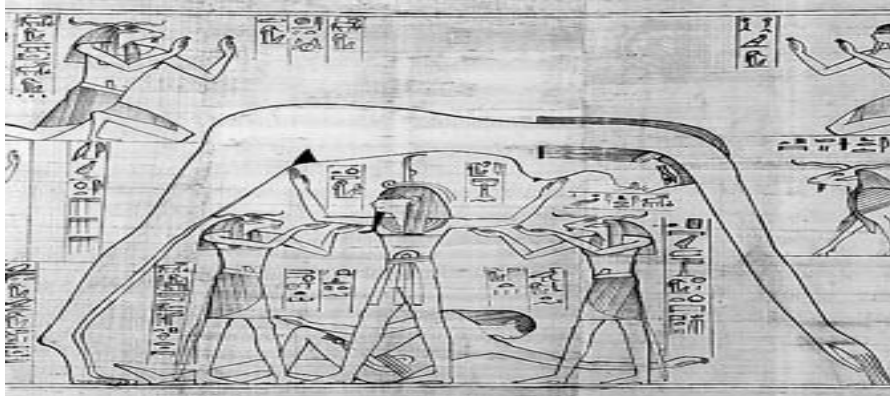
Gök tanrıları için kullanılan isim kökleri haricinde, yine onların özelliklerini vurgulamak için kullanılmış olan sıfatlar ve epithetler de genel olarak gök, bulutlar, ışık, yıldırım ve gök gürültüsü gibi göğe ilişkin unsurlar ile ilişkilendirilmişti. Mesela Homeros destanlarında Zeus için "Bulutları Devşiren" yani *Nephtegereta* epitheti birçok defa kullanılmıştır. Yine "Göklerde Gürleyen" (*Hypsibremetes*), Şimşek Savuran (*Asteropetes*) ve "Uzaklarda Gürleyen" (*Erigdoupos*) gibi gök tanrılarına özgü sıfatlar da birçok defa Zeus'u tanımlamak için kullanılmıştır (Erhat, 2007: 293).

2. Evrenin-Tanrı(ça)ların Yaratılması (Kozmogoni-Teogoni) ve Gök Tanrıları

Mezopotamya, Anadolu ve Akdeniz *kozmogonisinde* genellikle *pantheon*daki ilk kuşak tanrılar arasında görülen gök tanrıları benzer biçimlerde önemli roller üstlenirlerdi.

Sümer *kozmogonisinde* tanrıça Nammu göğü ve yeri yaratmıştır. Gök tanrı An, yer tanrıça Ki olarak kişileştirilmişlerdir. Onların birleşmesinden de hava tanrı Enlil doğmuştur (Hooke, 1993: 25). Yaratılmış ilk büyük tanrılar grubu Anunnakiler ya da Anu oğulları şeklinde geçer ve gök tanrısının soyundan geldiklerine inanılırdı (Hooke, 1993: 22). Yaratılış destanının Babil versiyonu diyebileceğimiz Enuma Eliş (Bir Zamanlar Yukarılarda)'te, Babil'in siyasi merkez olması dolayısıyla tanrıların fonksiyonlarında ve önem sıralamasında bazı farklılaşmalar olduğu görülür. Mesela Gök Tanrı Anu bu destanda ilk yaratılan tanrılar arasında gösterilmekle birlikte, merkezde Marduk yer alır (Hooke, 1993: 43, 44). Farklı bir Babil tabletinde ise Anu göğü ayrı olarak yaratmış ve gök de yeri yaratmış olarak betimlenir (Hooke, 1993: 64).

Gök tanrılarına ilişkin olarak Mısır inanç sisteminde evrenin ve tanrıların yaratılması ve sınıflandırılması farklı bakış açıları ile ele alınmıştır. Re-Atum ve Khepri, Memphis ve Heliopolis kentlerinin en eski teolojilerine göre ilk tanrı çiftidir. Geb (Yer) ile Nut (Gök), Şu (Hava) ve Tefnut'un çocuklarıdır (Eliade, 2003b: 115; Hollis, 1987: 496-503; Hooke, 1993: 73).

Resim 3. Mısır teolojisinde Hava tanrısı Shu gökyüzünü yani Gök Tanrıça Nut'u elleri ile taşır, güneş ve ay tanrıçanın etrafında dönerdi.

Hellen *kozmogonisinde* evrenin ve gök tanrılarının yaratılması teması diğer antik toplulukların *kozmogoni* anlatıları ile karşılaştırıldığında birçok açıdan hem Enuma-Eliš, hem de Kumarbi efsanesinde, Fenike versiyonunda ve Hesiodos'un *Theogonia*'sında benzerlikler göstermekte, Sümer-Akad öğeleri taşımaktadır (Eliade, 2003b: 183-185).

Hesiodos'a göre Kaos'tan önce hiçbir şey yoktur. Sonra onun içinden geniş böğürlü Gaia ve Eros bu Kaos'tan meydana gelmiştir. Yıldızlı Gök'ü yani Uranos'u da Gaia yaratır (Hesiodos, *Theogonia*: 118 vd.) *Theogonia*'da Gaia (Yeryüzü), "*parthenogenesis*" yani kendi kendine doğurma prensibi uyarınca Yıldızlı Gök'ü (Uranos), Dağları ve Deniz'i (Pontos) yaratır. Hesiodos bu süreci şöyle anlatır;

"Toprak (Gaia) bir varlık yarattı kendine eşit
Dört bir yanını saran Uranos, yıldızlı, Gök'ü.."
(Hesiodos, *Theogonia*, 118 vd; Erhat, 2007: 115)

Toprak (Gaia), Gök'le (Uranos) birleşip erkek (Oceanos, Creius, Hyperion, Iapetus, Coeus and Kronos) ve dişi Titan'ları (Theia, Rhea, Themis, Mnemosyne, Phoebe and Tethys), Kyklop'ları (Arges, Steropes ve Vrontes) ve Hekatonkheir'leri (Vriareos, Gyes ve Cottus) doğurur (Theodossiou, Manimanis, Dimitrijevic ve Mantarakis, 2011: 92; Erhat, 1991: 115). *Theogonia*'da anlatılanlara göre Uranos, durmaksızın sayıları ve gücü artan çocuklarının bir gün kendisini yerinden edeceğinden endişe etmeye başlar. Endişeleri had safhaya ulaşan Uranos çocuklarını yeryüzünün derinliklerinde karanlık ve soğuk bir yer olan Tartaros'a kapatır. Gaia, Uranos'un çocuklarına karşı olan bu acımasız tavrından oldukça rahatsız olur, bu nedenle içerisinden çıkarttığı güçlü bir tırpanı çocuklarına verir. Çocuklarından Uranos'un üreme organını kesmelerini böylece onun üretkenliğine son vermelerini ister. En genç titan olan Kronos bu işi üzerine alır. Oceanos haricindeki diğer kardeşleri bu fikre katılır. Gece olduğunda Kronos en uygun fırsatta Gaia'nın tırpanı ile babasının üreme organını keser. Yaradan yeryüzüne akan kandamlarından diğer yaratıklar meydana gelir (Hesiodos, *Theogonia*, 182).

Görüldüğü üzere Antik Hellen mitolojisinde Gök Tanrı Uranos ilk tanrılardan biri ve dünya üzerinde ilk yaratılanların hükümdarı olarak göze çarpmaktadır. Bu nedenle Hesiodos'un *Theogonia*'sında Uranos önemli bir yere sahiptir. Pseudo-Apollodorus'a göre ise Uranos bütün dünyanın ilk hakimidir (The Library (*Bibliotheca*): 1921, A, 1, 1'den aktaran Theodossiou ve diğerleri: 2011, 93).

Zeus'un doğumu ve çocukluğu ile ilgili mitsel senaryo ile ilgili olarak da, Ege civarında büyük bir tanrıçanın oğlu ve aşığı olan çocuk tanrı ritüelinin etkisi olduğu düşünülmektedir. Kronos ve Rhea'nın oğlu olan Zeus, Girit'te doğar ve ölür (Hesiodos, *Theogonia*, 478; Eliade, 2005: 167-68).

3. Gök ve Yerin Ayrılması

Eskiçağ toplumlarına ait *kozmogoni* anlatılarında gök ve yerin ayrılmasına ilişkin öğeler oldukça baskın bir nitelik taşımaktadır. Mezopotamya mitolojisinden Hellen mitolojisine kadar yoğun bir etkileşim içinde oldukları anlaşılan bu anlatılardaki bağlantıları takip etmek mümkündür. Gök ve Yer'in birbirinden ayrılmasını konu alan efsanelerin kaynağına inildiğinde de, bu anlatıların Sümerlere kadar uzanmakta olduğu görülmüştür.

Sümer anlatısında hava tanrı Enlil'in Gök ile Yer'i birbirinden ayırdığından bahsedilmektedir. Bu taksim anlatıda şu şekilde geçmektedir;

“Gök yerden ayrıldıktan sonra,
Yer gökten ayrıldıktan sonra,
İnsanın adı konduktan sonra,
(Gök Tanrısı) An göğü alıp götürdükten sonra,
(Hava tanrısı) Enlil yeri alıp götürdükten sonra...”

Ortadoğu ve Akdeniz’de kaydedilmiş versiyonlardaki ayrılma temaları da büyük ihtimalle bu Sümer anlatısından türemiştir (Kramer, 1998: 68; Eliade, 2003b: 79-80; Hooke, 1993: 25; Aktan, 2018: 1223).

Mezopotamya’nın güney bölgelerine yerleşen Sümerler, ziggurat adı ile bilinen tapınaklar inşa etmeye başlamışlardır. Kılıç ve Uncu'nun ifadesiyle (2011: 184); “*Bu tapınaklarla yer altı, yeryüzü ve gök olmak üzere kâinatın üçlü taksimatını ve tanrıya giden yolu simgelemeyi hedeflemişlerdir.*”

Hititlere ait Ullikummi mitosu da ayrılma tasvirine ilişkin Mezopotamya kaynaklı olduğu açık şekilde görülen öğeler barındırmaktadır. Bu mitosta tanrıça Ea’ya atfedilen ifadeler konumuz açısından dikkat çekicidir; “*Dinleyin, siz eski tanrılar, siz eski sözleri bilen eski tanrılar. Babaların ve ataların eski ambarını açın. Babaların eski mühürlerini getirsinler ve sonra onlar gene o mühürle mühürlensin. Gök ile yeri kesip birbirinden ayırdıkları eski bakır bıçağı çıkarımlar.*” (Hooke, 1993: 115).

Yine Hellen mitosunda, göğün (Uranos) yerden (Gaia) ayrılması teması da Mezopotamya mitosuna ait öğeler taşımaktadır. Hesiodos da, Mezopotamya’da ortaya çıkıp Anadolu’da varlığını devam ettiren bu temayı Hellen kültürüne taşımakta bir sakınca görmemiştir (Hesiodos, *Theogonia*, 118 vd; Eliade, 2003b: 183-185).

4. Ejderha İle Mücadele Tasviri

Yine gök tanrıları ile ejderha arasında meydana gelen mücadele tasvirleri birçok farklı kültüre ait mitolojik anlatımlara konu olan mitsel bir öğe olarak karşımıza çıkmakta, tanrının önce yenilip sakat kalması ya da yaşamsal bir uzvunu kaybetmesi gibi ayırt edici benzerlikler farklı mitolojik anlatılarda göze çarpmaktadır.

Mesela Hititlerde yeni yıl bayramlarında (*purulli(ya)*) gök ve fırtına tanrısı Teşup’un ejderha Illuyanka’yı yenmesini anlatan miti söylemek bir adetti. Bu mitosta ejder Illuyanka, Teşup’u yendiğinde onun gözlerini ve kalbini alıp götürür. Bu anlatım Mısır mitolojisinde Horus ile Seth arasındaki mücadelede Horus’un gözlerinden birini yitirmesi şeklinde benzerlik göstermektedir. Yine Babil yeni yıl şenliklerinde okunan Marduk’un ejder Tiamat’ı öldürmesine ilişkin mitosun da Hitit Purulli Şenliği’ne ve bu şenlikte okunan Illuyanka mitosunun içeriğinde belirleyici olduğunu söylemek mümkündür. Mücadele tasviri Hellen mitolojisine de konu olmuş, Zeus ile dev Typhon arasındaki mücadele ve olayların gelişimi, bahsi geçen mitoslarla benzerlik göstermiştir (Eliade, 2003b: 181; Hooke, 1993: 116-117).

Resim 4. Gök ve Fırtına Tanrısı Teşup Illuyanka ejderiyle mücadele ederken. (Aslantepe-Malatya)

Theogonia'da bu olaya ilişkin dizelerde Zeus'un, Gaia ve Tartaros'un oğlu olan Typhon'la bir mücadele içine girdiği görülür. Zeus, hakimiyetine karşı meydan okuyan Typhon'u yıldırımlarıyla vurup Tartaros'a atar (Hesiodos, *Theogonia*: 820-880). Hesiodos'un, Zeus ile omuzlarından yüz yılanbaşı yükselen dev yaratık Typhon arasındaki mücadele sahnesine *Theogonia*'da yer vermiş olması, Anadolu ve Mezopotamya kökenli bu tasvirin kendisi tarafından bilindiğine bir kanıt niteliği taşımaktadır (Erhat, 1991: 132, 133; Eliade, 2003b: 181; Hooke, 1993: 116-117).

5. Hakimiyet Mücadelesi: Erkeklikten Yoksun Bırakma ve Yutma Tasviri

Eskiçağ toplumlarının birçoğuna ait mitolojilerde ve evrenin yaratılışına ilişkin destanlarda genel olarak tanrıların varoluşunu takip eden ve gök tanrılarının başı çektiği hâkimiyet mücadelesi tasviri göze çarpmaktadır. Gök tanrıları ve diğer tanrılar arasındaki hâkimiyet mücadelesine ilişkin anlatıların en baskın benzeş öğelerinden birini de hâkim tanrının erkeklik organına oğlu tarafından zarar verilmesi ve bu oğlun baş tanrının yerini alması tasviri oluşturmaktadır. Bir diğer baskın öğe de, hakim tanrının egemenliğine tehdit olarak gördüğü tanrı veya tanrıları yutma tasviridir. Bu mitolojik ve teolojik anlatılarda, konumuz açısından gök tanrılarının bu mücadeledeki rollerine baktığımızda, ayrıntılarda farklılıklar göstermekle birlikte genel motiflerde Sümerler'den antik Hellas'a kadar uzanan bir bağ olduğu göze çarpmaktadır.

Mesela Hurri kökenli olup sonradan Hititler'e ve oradan Hellas'a geçmiş olduğu düşünülen Kumarbi efsanesinde bu tasviri anlatan olaylar dizisi şu şekilde geçmektedir; “İlk (eski) tanrılar, kuvvetli tanrılar işitsinler. Geçmiş yıllarda Alalu (gökyüzünde) kral idi. Alalu tahtta oturuyordu. Ve tanrıların önde geleni, güçlü Anus (Anu), (hizmetçi olarak) onun huzurunda duruyordu. O, (Alalu'nun) ayaklarına kapanıyor ve içki kaplarını, içmek için, onun eline veriyordu.”

Dokuz yıllık hizmetten sonra Anus (Anu) babası Alalu'nun elinden gökyüzünün hâkimiyetini devralır ve Alalu'yu karanlık toprağa gönderir, Anus'un daha önce yaptığı hizmet görevlerini ise bu sefer Anus'un oğlu Kumarbi devralır (KUB XXXIII 120 I 8-11; Eliade, 2003b: 182; Hooke, 1993: 114). Anus'un Alalu'ya yaptığı gibi Kumarbi de babası Anus'a dokuz yıl hizmet eder. Dokuz yılın sonunda Kumarbi de daha önce babasının yapmış olduğu gibi kendi babasına karşı isyan eder ve onunla şiddetli bir mücadeleye tutuşur. Hellen mitosunda da karşılaştığımız bu mücadele tasviri destanda şu şekilde geçmektedir; “Anus, Kumarbi'nin el ve

ayaklarından kendini sıyırdı ve kaçtı. Anus, gökyüzüne çıktı. (Fakat) Kumarbi onun arkasından koştu. Anus'un ayaklarından yakaladı ve Anus'u gökyüzünden aşağıya çekti. (Kumarbi Anus'un) dizini (bel altını) ve karnına bitişik erkeklik organını ısırıldı. Kumarbi, Anus'un erkekliğini yutunca, o sevindi ve yüksek sesle güldü. Anus döndü ve Kumarbi'ye (şöyle) söylenmeye başladı: "Erkekliğimi yuttuğun için kendi içinden seviniyor musun? Kendi kendine sevinme! Ben sana yük (tohum) yükledim. İlk olarak soylu Fırtına Tanrısı ile seni aşıladım (gebe bıraktım). İkincisi dayanılmaz Aranzah nehriyle seni aşıladım. Üçüncüsü soylu Taşmişu ile seni aşıladım. Üç dehşet tanrıyı ben sana bir yük olarak yerleştirdim. " Anus böyle diyerek gökyüzüne gizlenir. Kumarbi ise hemen tükürür ve daha sonra da Nippur şehrine gider. En kuvvetlisi Teşup'tur. Hatta Teşup boğası şöyle der: " [Artık kim benim] karşıma kavga etmeye gelebilir? [Şimdi beni kim] yenebilir? Kumarbi bile [bana karşı çıkamaz(?)]" (KUB XXXIII 120 I 17-40).

Mitos bu defa Kumarbi ve oğlu fırtına tanrısı (Teşup) arasındaki mücadeleye dönüşür. Mitos aynı zamanda Byblos'lu Philon'un aktarmış olduğu Fenike *theogonisi*yle de benzerlikler göstermektedir. Destanda adı geçen, Atlas'ın Hurrilerdeki benzeri dev Upelluri (ya da Ubelluri)'de böyle bir geçişi destekler niteliktedir. Aynı zamanda Akad Yaratılış Destanı'ndan apaçık alınma öğeler taşımaktadır. Destanda bahsi geçen olaylar açık şekilde Hesiodos'un *Theogonia*'sında tanrılar arasında meydana gelen hakimiyet mücadelelerini de akla getirmektedir. Bununla birlikte Hellen mitolojisindeki ilk gök tanrısı ve ilk tanrıların hükümdarı olarak karşımıza çıkan Uranos burada Alalu'ya değil Anus'a karşılık gelmekte, Kumarbi'nin yerini de Uranos'un ilk yarattığı tanrılardan olan Kronos almaktadır. Erkeklikten yoksun bırakma teması *Theogonia*'da birinci ve ikinci kuşak tanrılar arasındaki mücadele kapsamında karşımıza çıkarken, Hurri kökenli Kumarbi destanında bu tema ikinci ve üçüncü kuşak tanrılar arasındaki hakimiyet mücadeleleri esnasında geçmektedir (Eliade, 2003b: 182; Hooke, 1993: 115).

Uranos, Kronos ve Zeus arasında geçen hakimiyet mücadelelerinde görülen hükümdar babanın güçlenmekte olan çocuklarına baskı yapması, çocukların ayaklanması ve babalarını alt ederek egemenliğini elinden almaları, hükümdar tanrının erkeklik gücünü ve üretkenliğini simgeleyen cinsel organına zarar verme teması ve doğan varlıkları yutmak gibi motifler Hellen mitolojisine dışarıdan katılmış öğelerdir. Bu benzer motiflerin Hellas'a, Hititler veya Fenikeliler kanalı ile geçtiği düşünülmektedir (Akurgal, 2000: 14; Erhat, 1991: 182). Anlatının Hesiodos'a Hititler kanalıyla geçmiş olduğu tezi mantıklı görünmekle birlikte, Güterbock, Fenikeliler kanalıyla geçmiş olabileceğini öne sürmektedir. (Güterbock, 1945; Theodossiou ve diğerleri, 2011: 92).

Hesiodos'un doğu geleneklerini bildiği açıktır, çünkü *Theogonia*'da doğu teolojilerinde olduğu gibi tanrı kuşaklarının birbirini ile olan çekişmeleri ve hakimiyet mücadelelerine yer vermiş olması, bu anlatılar arasındaki ilişkiyi ortaya koymaktadır.

Mezopotamya kökenli Anu ve Kumarbi Destanı'nda olduğu gibi, *Theogonia*'da da Kronos babası Uranos'un gücünü ve üretkenliğini simgeleyen erkeklik organını yok eder ve sonra onun yerine geçer; "Kronos kız kardeşi Rhea ile evlendikten sonra Hestia, Demeter, Hera, Hades ve Poseidon adlarında beş çocuğu olur. .Gaia ve Uranos'tan yazgısının bir gün oğlunun darbeleri altında can vermek olduğunu öğrendiği için Kronos çocuklarını doğar doğmaz yutar. Büyük bir hayal kırıklığı yaşayan Rhea Gaia'nın öğüdünü dinleyerek Zeus'u doğuracağı gün Girit'e gider ve çocuğu ulaşılmaz bir mağaraya gizler. Daha sonra koca bir taşı bezlerle sarıp Kronos'a onu verir. Kronos'da onu yutar.

Zeus büyüyünce Kronos’a erkek ve kız kardeşlerini kusturur. Daha sonra Uranos’un zincire vurduğu babasının kardeşlerini de kurtarır. Bunlarda şükranlarının işareti olarak ona gök gürültüsü ile yıldırımını hediye ederler. Elinde böyle silahlar bulunan Zeus artık hem ölümlüleri hem de ölümsüzleri yönetebilirdi. Ama önce Kronos’a ve titanlara boyun eğdirmek gerekiyordu. Sonunda Homeros ve Hesiodos’un bilmedikleri ve ilk kez Pindaros’un söz ettiği bir bölüm olan Gigantomakhia’ya göre (Devlerle tanrıların savaşı) Uranos’un kanıyla döllen Gaia’dan çıkan devler, Zeus’a ve kardeşlerine karşı ayaklanırlar. Savaş başlayalı on yıl olmuştur ve sonuç belli değildir. Bununla birlikte, Zeus egemenliği korumayı ve böylelikle tanrı hanedanlarının şiddet yoluyla birbirinin yerini almasına kesin bir son vermeyi Gaia ve Uranos sayesinde başarmıştır. Gaia’nın öğütlerini dinleyen genç tanrılar, Uranos’un yer altına hapsettiği yüz kollu üç devi aramaya giderler. Kısa bir süre sonra Titanlar yere serilir ve yüz kolluların bekçiliği altında Tartaros’a gömülürler. Titanomakhia (Tanrıların Savaşı) betimlemesi, kozmogoni öncesi bir aşamaya gerileme izlenimi uyandırmaktadır. Zeus’un Titanlara karşı kazandığı zafer evrenin yeniden düzenlenmesiyle eşdeğerdir. Zeus bir anlamda dünyayı yeniden yaratmaktadır. Ama bu yaratılış iki kez daha ciddi tehlikelerle karşılaşacaktır. Önce Gaia ile Tartaros’un oğlu olan Typhon adında bir canavar Zeus’a meydan okur. Zeus onu yıldırımlarıyla vurup Tartaros’a atar. Daha sonra Gigantomakhia’ya göre (Devlerle Tanrıların Savaşı) Uranos’un kanıyla dölenen Gaia’dan çıkan devler, Zeus’a ve kardeşlerine karşı ayaklanırlar. Zeus, Gaia ve Uranos sayesinde bu mücadeleden de galip çıkar.” (Hesiodos, *Theogonia*, 493-506, 617-720; Eliade, 2005: 307-308).

Olympos tanrıları grubu olarak adlandırabileceğimiz Zeus, Hades ve Poseidon arasında da güç mücadelesinin var olduğu hakimiyet alanlarının belirlenmesinden açık şekilde anlaşılmaktadır. Mesela Zeus’un bütün tanrısal yetkileri tek elinde tutması Olympos kuşağı tanrıları arasında da bir krize neden olur ve Poseidon Zeus’un hakimiyet alanının gökle sınırlı olduğunu belirtir. (*İlyada*, XV. 195). Bununla birlikte kura ile yapılan paylaşım sonunda Zeus engin göklerin, Poseidon denizlerin ve Hades ise yeraltının hâkimiyetini ellerine alır. Toprak ve Olympos ise hepsinin ortak alanıdır (*İlyada*, XV. 197 vd; Friedell, 2004: 69). Tanrısal hakimiyeti garanti altına almak için daha önceki tanrı kuşaklarında da gördüğümüz yutma prensibi Zeus’la ilgili anlatılarda da karşımıza çıkar. Uranos’un çocuklarını yutması gibi, Zeus da bu uygulamaya başvurmadan çekinmez. Zeus egemenliğini sarsacak bir çocuğun doğacağı kehaneti üzerine endişeye kapılır ve ilk eşi Metis Athena’ya hamile kalınca, Metis’i (Temkin) yutarak bu sorundan kurtulur (Hesiodos, *Theogonia*, 886 vd.). Böylece Zeus hem egemenliğini garanti altına alır hem de Metis’i kendi vücuduna katarak gücüne güç katar. Bu mit Zeus’un bilgeliğinin kaynağı olarak görülür (Hesiodos, *Theogonia*, 924; Eliade, 2005: 308).

Gök tanrısı Zeus’la birlikte egemenlik mücadelelerine konu olan denizler tanrısı olarak bildiğimiz Poseidon ise aslen yerin kocası (*Posis Das*) kelimelerinden türetilmiş ve yerle ilişkili bir isim taşımaktadır. Akhalar döneminde, Pylos gibi bölgelerde, Poseidon kültü Zeus kültüründen çok daha üstün bir konumdaydı fakat Zeus’un Olympos tanrılar kuşağının lideri konumuna yükseltilmesi ile, bu özelliğini büyük oranda kaybetmiştir. Eliade (2005: 327) bu konuya şu şekilde açıklık getirmektedir; "Mesela *İlyada* da Zeus Poseidon’un ağabeyidir. Ama Hesiodos Zeus’u tanrıların en genci olarak göstermekle muhtemelen daha eski bir inancı yansıtmaktadır. Gerçekten de Poseidon’a tapan Hint-Avrupa halkı Yunanistan’a gelmeden önce denizi tanımıyordu. Poseidon’a ait birçok özelliğin denizle hiçbir ilgisi yoktur. O atların tanrısı Hippios’tur ve birçok yerde özellikle de Arkadia’da ona bir at biçimi verilerek tapınılıyordu. Aşk maceralarının çokluğu, Yer’in kocası ve toprağı sarsan yapısı onu Zeus’a yaklaştırır."

6. Uludağlar

Birçok eskiçağ toplumunun inanç dünyasında yüksek dağların önemli bir yeri olduğu anlaşılmaktadır. Ulaşılmaz zirveleri kutsal gökteki bulutlara ulaşan yalçın dağlar, tanrı düşüncesinin ilk ortaya çıktığı dönemlerle birlikte aynı anda kutsal sayılmış olmalıdır. Gökyüzüne ulaşan bu dağlar ilk dönemlerde daha önce bahsini ettiğimiz gök tanrısına ulaşmada bir kapı olarak görülmüş olabileceği gibi gökyüzünde oturan tanrının ikametgâhı şeklinde de düşünülmüş olmalıdır.

Sümer mitoslarında, yeryüzünün ve gökyüzünün, tabanı yer, tepesi gök olan bir dağ oluşturduğu inancının var olduğu anlaşılmaktadır. İlk örneklerini Sümerlerde gördüğümüz ziggurat mimarisi de yüksek sıradağların bulunmadığı Mezopotamya coğrafyasında tanrıya ulaşma isteğinden kaynaklanan pratik bir ihtiyaçtan ortaya çıkmış olsa gerektir. Mezopotamya'nın güney kesimlerine İran üzerinden ya da Kafkaslar üzerinden geldikleri düşünülen Sümerlerin bu ilk geldikleri bölgelerde kutsal gördükleri yüksek dağ sıralarının olması büyük bir ihtimaldir ve yeni geldikleri coğrafyada tanrının oturması gereken yüksek bir dağın eksikliğini zigguratları inşa ederek gidermiş oldukları düşünülebilir (Nadali ve Polcaro, 2016: 103-108; Hooke, 1993: 24, 25). Büyük ihtimalle, Sümer Gök Tanrısı Anu'nun yerini alan hava ve fırtına tanrısı Enlil'in mabedinin adının Ekur, yani Dağ Evi anlamına gelmesi, Hellenlerin Olympos inancında olduğu gibi gökteki tanrının evinin yüksek dağların tepesinde olduğu inancı ile ilişkiliydi. (Çığ, 2015: 62; Aktan, 2018: 1223).

Resim 5. Ur Zigguratu (Leonard Woolley)

Hellenler de, göğü simgeleyen tanrının Uludağ anlamına gelen Oympos'ta yani en yüksekte oturduğunu düşünürlerdi (Erhat, 2007: 294). Bununla birlikte Olympos sanıldığı aksine Hellence değil Anadolu kökenli bir kelimeydi ve genel olarak yüksek dağ manasında kullanılmaktaydı. Bu nedenle ilk örneğini Sümer inanç dünyasında gördüğümüz, kutsal dağlar ve zirveler hakkında Erhat şu ifadelerle yer verir; "...ulu dağların tanrılara konut olduğu inancı Antik Hellas'a Mezopotamya ve Anadolu üzerinden gelmiş olmalıdır. Anadolu'da sayısı yirmiye varan Olympos adlı dağlar olduğu gibi, Girit'te, Kıbrıs'ta ve Hellas'da bu adı taşıyan dağlar çoktur. Homeros destanlarında tanrılar Olympos dağında şölen yapar, insan sorunlarını tartışır, toplantılarda aralarında sohbet ya da kavga eder gösterilirlerdi" (Erhat, 2007: 228). Hellen mitolojisinde Olympos, tanrılara ait ortak bir mekân şeklinde görülmekle birlikte, Gök Tanrı Zeus'un taht merkezi olması ve gücünün ulaşılmazlığını simgelemesiyle karakterize olmuştur.

7. Göksel Boğa

İlkçağlardan itibaren boğalara ilişkin inanç öğeleri ve semboller bereket ve üreme kültleri ile ilişkilendirilmiştir. Tanrısal varlıkların, özellikle de göksel tanrıların işareti kutsal boğalar ile boynuzlu taçlardı. Neolitik dönemden itibaren Anadolu'da da görülen boğaya ve boğa figürlerine atfedilen kutsallık Sümer'e de aktarılmış, tanrısal gök gürültüsü boğaların böğürtüsüyle özdeşleştirilmiştir (Eliade, 2003b: 78-79).

Yine Neolitik Çağ'dan itibaren birçok farklı inanışta gökteki tanrılar ve yeryüzündeki bereketle ilişkilendirilen, kutsal bir hayvan olarak görülen boğalar bu gibi nedenlerle kurban ritüellerinin gözde hayvanları olarak öne çıkmış görünmektedir. Mesela Çatalhöyük'te MÖ 7000 sonlarına tarihlenen 6. katmanda tanrılar boğa figürleri üzerinde ayakta durur vaziyette tasvir edilmişlerdir. Bu figürlerle Hitit fırtına tanrısı Teşup ve Roma *legiolarının* kutsal tanrısı *Iupiter Dolichenus* heykelleri arasındaki benzerlik de gök tanrıları ve boğa tasviri ilişkisi bakımından oldukça dikkat çekici örneklerdir. Bahsi geçtiği gibi, Hititler de büyük ihtimalle gök gürültüsü ve boğa böğürtüsü arasında bir benzerlik görmüşler ve Fırtına tanrısı Teşup'u boğa ile özdeşleştirmişlerdir (Seyidoğlu: 2015: 56; Eliade, 2003a: 176).

Bilinen ilk edebiyat ürünü olan Gılgamış Destanı'nda bahsi geçen Gök Boğası ile Gılgamış ve arkadaşı Enkidu arasında geçen mücadele tasviri bu özdeşliği destekler niteliktedir. Destanda Gılgamış'a olan öfkesinden dolayı onun ölmesini isteyen tanrıça İnanna, Gök Tanrısı An'dan Gök Boğası'nı yeryüzüne salmasını ve iki arkadaşı öldürmesini istemektedir. Enkidu ve Gılgamış, her solumasında yüzlerce insanı yere deviren bu azgın boğayı öldürmeyi başarır (Çığ, 2001: 43-44; Hooke, 1993: 53; Bekki, 2007: 444).

Zamanla Gök Tanrısı ve baş tanrı Anu'nun yerini hava ve fırtına tanrısı olan ve rüzgârın efendisi manasında bir adı olan Enlil almıştır. Büyük ihtimalle Mezopotamya'da tarımın artan önemiyle birlikte, bereketin, gücün ve toprağın da sembolü olan boğa, fırtına tanrısı Enlil'le özdeşleştirilmeye başlanmıştır (Can, 2011: 175). Zeus da, Semele ve Europa gibi yerle bağlantılı birçok tanrıça ile ilişki içerisindedir. Bu birleşmeler, gök ve fırtına tanrısının yer tanrıçalarıyla olan kutsal evliliklerini yansıtmaktadır. Bu evlilikler hem dini hem siyasi birçok anlam taşımaktadır. Zeus, Hellas'da en eski dönemlerden itibaren tapım gören yerel tanrıçalarla birleşerek, onlara ait özellikleri kendi bünyesine de katmıştır (Eliade, 2005: 308).

*“Enlil büyük bir boğa gibi ayağını bastı toprağa,
Bereket içinde rahat günler yapmak için,
Bolluk içinde gelişen güzel geceler için,
Bütün bitkileri büyütme, tahılı yaymak için...”*

Onları dağların temiz otlarıyla büyük vahşi boğa gibi besledi” (Çığ, 2015: 62; Aktan, 2018: 1223)

Resim 6. Sağ tarafta Gılgamış Gök Boğası'nı öldürürken, sol tarafta Gök Tanrısı An (Anu) ve tanrıça İnanna (İştâr)

Gök Boğası inancının Akadlar'ın ritüellerinde de canlılığını koruduğu görülür. Kutsal *lilissu* davulunun yapılışı ritüelinde kara bir boğanın kurban edilmesi gerekir ve kurbanlık hayvanın sağ kulağına “Gökyüzü otlaklarını çiğneyen Büyük Boğa” cümlesi okunurdu (Hooke, 1993: 63). Fenike ve Ugarit Gök Tanrısı olan El ve oğlu Baal'ın da sembolü boğaydı ve başlarının üzerinde boğa boynuzu ile temsil edilirdi (Caquet ve Sznycer, 1980: 12).

Antik Mısır'da ise Apis adlı kutsal bir boğanın tanrının yeryüzündeki temsilcisi olduğuna inanılmaktaydı. Kökleri Eski Hanedanlık Öncesi'ne dayanan bu kült Memphis'de güçlü bir tapınım görmekteydi. Bu inanç önce Apis-Atum, daha sonra ise Ptolemaioslar döneminde Hellenik bir karaktere sokulup Osiris inancı ile birleştirilerek Osiris-Apis (Serapis) kültü haline gelmiştir (Can, 2011: 65). Yine Mısır'da göğün, bereketin, aşkın ve kadınların tanrıçası olan Hathor da genellikle inek şeklinde temsil edilmekteydi (Can, 2011: 218). Yine Zerdüşt inancına göre, Hürmüz, ruhlar alemini, yeryüzünü ve bitkileri yarattıktan sonra bir öküz yaratır ve hayvanlar bu öküzden türer. Hint-Fars kökenli bir inanış olduğu düşünülen ve Roma sınırları içine de yayılan Mithracılık inancında da, mücadele tasvirine de konu olan kutsal boğalar önemli bir yer tutmaktaydı (Akman, 2012: 5).

Sonuç

Antik medeniyetlerin ilk görülmeye başladığı Mezopotamya, Anadolu ve Hellas'da en ilkel gök tanrıları uzun asırlar boyunca bu bölgelerin politeist antikçağ toplumlarına ait *pantheon*ların başında yer almıştı. *Theogoni* kapsamında diğer tanrıların yaratıcısı olduğuna inanılan bu ilk kuşak gök tanrılarının meteorolojik olayları kontrol ettiğine inanılmaktaydı. Gök tanrılarının gazabının göstergesi olan başlıca araçlarının şimşekler ve yıldırımlar olduğuna inanılmaktaydı.

Farklı toplumlara ait *pantheon*ların ve inanç sistemlerinin diğer toplumlarla olan etkileşimi sonucunda gök tanrılarının fonksiyonlarında ve önem sıralamasında bazı değişimler yaşanmıştır. Tarımın antikçağ toplumlarında öneminin gittikçe artması veya tarım toplumları içerisinde gök tanrılarına ilişkin inanç öğelerinin yayılmasına bağlı olarak, bozkır kültürlerine ait özellikler taşıyan Gök tanrıları boğa ve boynuz gibi toprağa ve tarıma dönük inanç öğeleri ile birleştirilmiştir. Böylece gök tanrıları, bereket kültlerine ait öğeleri de bünyesinde taşımaya başlamıştır. Farklı kültürlere ait mitolojik öğeler yeni bir toplum tarafından özümserken, alıcı toplumlara ait inanç öğelerinin bu inançlara karışmış olduğu yadsınamaz bir gerçektir.

Bu durumun en erken örnekleri Mezopotamya’da siteler arası mücadelelerde görülür. Bu mücadele döneminde, Sümer, Akad, Babil ve Asur arasında gidip gelen güç dengelerine paralel olarak, gök tanrılarının *pantheon*lardaki konumları ve fonksiyonları da değişime uğramıştır.

Anadolu'da ise Mezopotamya kökenli Gök Tanrı inançlarının Hurriler kanalıyla Anadolu'ya geçmesi ile birlikte, yerel olduğu düşünülen anaerkil etkiler yerini ataerkil öğelerin daha ağır bastığı yeni bir anlayışa terk etmiştir. Ege bölgesinde ve Girit'te baskın olan Anadolu kökenli Minos dininin anaerkil özellikleri de yerini güç ve kudretle donanmış ve Hint-Avrupalı özelliklere bürünmüş bir gök tanrısına bırakmıştır. Hesiodos'un ilk tanrılar kuşağı olarak adlandırdığı ve Hellen öncesi Girit, Anadolu ve Mezopotamya kültürlerinin yansımaları olduğunu düşünebileceğimiz daha gizemli ve soyut tanrılar olan Gaia, Uranos ve Kronos, yerlerini Hint-Avrupa kökenli Akha ve Dor göçleri ile Ege kıyılarında yayılmaya ve gelişmeye başlamış olan Olympos tanrılarına bırakmıştır. Hellenlerin yaşayış ve düşünsel biçimine daha uygun olan Zeus başta olmak üzere, Zeus'un baş tanrı olarak Olympos'ta oturması ve çevresinde kardeşlerinden, oğulları ve kızlarından oluşan bir tanrılar grubu bulunması, dönemin aristokratik yaşayış biçimine de uymaktadır. Yine Hesiodos'un, Zeus'u ve onun gibi kişiselleşmiş insani özellikler taşıyan Olympos tanrılarını ön plana çıkaran Titanların Savaşı ve Tanrıların Savaşı gibi anlatımlar, kökenleri Sümer öncesine uzanan Gök Tanrı inançları ile anaerkil özellikler de taşıyan yerel inançlar arasındaki mücadeleyi de yansıtmaktadır. Hellen Ortaçağ'ının ürünleri olan destanlar, gök tanrısı Zeus'u Olympos'taki sarayında tanrılarının ve insanların babası olarak yüceleştirirken bir manada krallık kurumunu da övmekte ve kralın konumunu yüceleştirmekteydi. Bu nedenlerle, gök tanrılarının ve onların etkileşim içinde olduğu tanrılara ilişkin destanlar ilk olarak aristokratik çevrelerde yayılmış daha sonra halk kitlelerine nüfuz etmiştir.

Sonuç olarak, eski Yakın Doğu coğrafyasında farklı topluluklar içerisinde karşılaşılan gök tanrılarının ilişkin inanç öğelerine genel bir bakış atıldığında birçok ortak nokta göze çarpmaktadır. Filolojik bağlantılarda, evrenin ve tanrılarının yaratılması yani *theogoni* ve *kozmogoni* içerikli anlatımlarda, gök ve yerin ayrılması mitlerinde, gök tanrılarının ejderhalar ve *Illuyanka* gibi korkunç yaratıklarla mücadele etmesi gibi tasvirlerde, *pantheon*ların başında yer alan gök tanrılarının diğer tanrılarla hakimiyet mücadelesi içerisinde yer almasında, erkeklik gücünün ve cinsel üretkenliğin yok edilmesi gibi yine hakimiyet mücadelesine ilişkin simgesel tasvirlerde, rakip tanrılarının yutulması motifinde, zigguratların ve Olympos gibi yüce dağların gök tanrılarının konağı olması veya yerle olan irtibat noktaları olması gibi inançlarda ve yine Gök Boğası ve boynuzun hem yer hem de gökle ilişkilendirilmesi gibi inanç öğelerinde asırlara ve geniş coğrafyalara yayılmış olan etkileşimleri görmek mümkün olmaktadır. Kabaca üç milenyuma yayılmış olan bir dönemde, en eski örneklerine Sümer'de rastladığımız gök tanrılarının ilişkin inançların Helen coğrafyasına kadar yayılmış olduğu, mitsel anlatılarda, tanrının fonksiyonlarında ve önem sıralamasında farklılıklar gözlenmekle birlikte, temel öğelerin Sümer'deki kökleri ile ilişki içinde olduğu anlaşılmaktadır.

Kaynakça

- Akman, E. (2012). "Türk Mitolojisi ve Halk Şiirinde "Sarı/Kızıl Öküz" İnancı", *Türkiyat Mecmuası*, C. 22/Bahar, 1-16.
- Aktan, G. (2018). "Çatalhöyük'te Çıkarılan Boğa Boynuzlarını Anlamlandırmada, Antik Dönem Mitolojilerindeki Boğa Figürü", *idil*, Cilt: 7, Sayı: 50, ss. 1221-1228.
- Akurgal, E. (2000). *EGE: Batı Uygarlığının Doğduğu Yer*, İzmir Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayını, İzmir.
- Anadolu, M. U. (1995). "Zeus Labraundos ve Apollon Lairbenos'un Simgesi Olarak Labrys", *Arkeoloji Dergisi*, V.3.
- Bekki, S. (2007). *Maaday Kara Destanı*, Manas Yayınları, Elazığ.
- Can, A (2011). *Eskiçağ Rehberi*, Arkeoloji ve Sanat Yayınları.
- Caquet, A., Szyner, M. (1980). *Ugaritic Religion, Iconography of Religions, Section XV: Mesopotamia and the Near East*, Brill, Leiden, Netherlands.
- Clay, A. T. (2006). *The Origin of Biblical Traditions: Hebrew Legends in Babylonia and Israel*, Eugene, Oregon: Wipf & Stock Publishers.
- Çığ, M. İ. (2001). *Gılgamesh*, Kaynak Yayınları, İstanbul.
- Çığ, M. İ. (2015). *Uygarlığın Kökeni Sümerler-1*, Kaynak Yayınları, İstanbul.
- Dalkılıç, E. (2007). *Hikmet Tanyu'da Gök Tanrı İnancı Üzerine Karşılaştırmalı Bir İnceleme*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kayseri.
- Erhat, A. (1991). *Hesiodos Eseri ve Kaynakları*, TTK, Ankara.
- Erhat, A. (2007). *Mitoloji Sözlüğü*, Remzi Kitabevi, İstanbul.
- Eliade, M. (2003a). *Dinler Tarihine Giriş*, (çev.) Lale Aslan Özcan, Kabcacı Yayınları, İstanbul.
- Eliade, M. (2003b). *Dinsel İnançlar ve Düşünceler Tarihi*, çev. Ali Berktaş, Kabcacı Yayınevi, İstanbul.
- Eliade, M. (2005). *Dinler Tarihi, İnançlar ve İbadetlerin Morfolojisi*, (çev.) Mustafa Ünal, Serhat Kitapevi, Konya.
- Friedell, Egon (2004), *Antik Yunan'ın Kültür Tarihi*, (çev.) Necati Aça, Dost Kitabevi, Ankara.
- Guterbock, H. G. (1945). *Kumarbi Efsanesi* (çev.) Sedat Alp, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.
- Hollis, S. T. (1987). "Women of Ancient Egypt and the Sky Goddess Nut", *The Journal of American Folklore*, Vol. 100, No. 398, Folklore and Feminism, 496-503.
- Homeros, (2004). *İlyada* (çev.) Azra Erhat-A. Kadir, TTK, İstanbul.
- Hooke, S. H. (1993). *Ortadoğu Mitolojisi, İmge Kitabevi*, (çev.) Alaaddin Şenel, Ankara.
- Kılıç, Y., UNCU, E. (2011). "Eski Mezopotamya İnanç Sisteminin Yunanlılara Etkisi (İstar-Aphrodite Örneği)", *History Studies*, S: 3/1.
- Kramer, S. N. (1998). *Tarih Sümer'de Başlar*, (çev.) Muazzez İlmiye Çığ, TTK, Ankara.

- Lazaridis, N, "Amun-Ra, lord of the sky: A daity for travellers of the western desert", British Museum Studies in Ancient Egypt and Sudan, Vol: 22, ss. 43-60.
- Mansel, A. M. (1995). Ege ve Yunan Tarihi, TTK, Ankara.
- Nadali, D., Polcaro, A. (2016). "The Sky From The High Terrace: Study On The Orientation Of The Ziqqurat In Ancient Mesopotamia", Mediterranean Archeology and Archeometry, Vol. 16, No: 4, ss. 103-108.
- Olgun, H. (2014). "Ugarit Metinleri Çerçevesinde Baal Tapıcılığı ve İsrailoğullarına Etkisi", Milet ve Nihal, İnanç, Kültür ve Mitoloji Araştırmaları Dergisi, Cilt: 11, Sayı: 2, ss. 7-34.
- Seyidoğlu, B. (2015). Mitoloji Üzerine Araştırmalar Metinler ve Tahliller, Dergâh Yayınları, İstanbul.
- Theodossiou, E., Manimanis, V. N., M. S. Dimitrijevic., Mantarakis, P. (2011). "Gaia, Helios, Selene and Ouranos: the three principaal celestial bodies and the sky in the ancient Greek cosmogony", Bulgarian Astronomical Journal, Vol: 16, ss. 90-108.
- Üreten, H. (2004). "Hellenistik Dönem Pergamon Kenti Tanrı ve Kültleri", Tarih Araştırmaları Dergisi, C: 23, S: 35, ss. 189-193.

Yüksek Performanslı Çalışma Sistemleri: Konya İlinde Bir Araştırma

Büşra Yiğitol ^{a, b}, Ahmet Diken ^c

Özet

Postmodern yönetim anlayışının da vurguladığı çalışanların örgütlerde stratejik bir değer kazanması ile birlikte fikirleri de değer kazanmıştır. Çalışanın temel yetenek olarak nitelendirilmesi, fikirlerinin örgütler açısından ne kadar önemli olduğunu vurgular cinstendir. Ancak bu fikirlerin üretilmesinden ziyade etkin olarak örgütün amaçları doğrultusunda kullanılması da önemlidir. Ayrıca çalışanların yaratıcılığını teşvik edilmesi ve yaratıcılığın nasıl sağlanacağı da bir diğer önemli husustur. Bu konuda özellikle insan kaynakları yönetimi uygulamalarının, işyerinde yaratıcılık uygulamasını nasıl teşvik edeceğini ortaya koyması açısından önemli etkileri vardır. Bu çalışmanın amacı yüksek performanslı çalışma sistemlerinin yaratıcılık uygulamaları, psikolojik sermaye ve psikolojik güvenlik mekanizmaları ile ilişkisini belirlemektir. Araştırma sonuçlarına göre yüksek performanslı çalışma sistemleri ile yaratıcılık uygulamaları ve ile psikolojik güvenlik arasında pozitif bir ilişki vardır. Sonuçlar çalışanların insan kaynakları uygulamaları ile oluşturulan yüksek performanslı çalışma sistemlerinin çalışanların yaratıcı fikir üretebilmesi ve bu fikirlerin uygulanmasına olanak tanıdığını göstermektedir. Aynı zamanda çalışanların psikolojik güvenlik algılarını da olumlu olarak desteklemektedir.

High Performance Work Systems: A Research in Konya

Abstract

The employees' opinions gained a strategic value in the organizations as the postmodern management theories also emphasized. That the employee was qualified as basic skills emphasizes the importance of their ideas in terms of organizations. However, it is also important that these ideas are used extensively in order to be effective in their organization. Another important issue is how to encourage the creativity of employees and how creativity can be achieved. Especially, human resource management practices have important implications in terms of how to promote creativity in the workplace. The purpose of this study is to determine the relevance of high performance working systems to creativity applications, psychological capital and psychological safety mechanisms. According to results, there is a positive relationship between high performance working systems, psychological security and creativity applications. These results show that the high performance working systems created by the human resources practices of the employees enable the employees to produce creative ideas and to implement these ideas. It also positively supports employees' psychological security perceptions. abstract should cover the purpose, scope, originality and contribution of the study as well as the methodology, main points, evaluations and recommendations.

Anahtar Kelimeler

Yüksek Performanslı Çalışma Sistemleri
Yaratıcılık
Psikolojik Sermaye
Psikolojik Güvenlik

Makale Hakkında

Geliş Tarihi: 02.07.2019
Kabul Tarihi: 10.05.2021
Doi: 10.18026/cbayarsos.585542

Keywords

High Performance Work Systems
Creativity
Psychological Capital
Psychological Safety

About Article

Received: 02.07.2019
Accepted: 10.05.2021
Doi: 10.18026/cbayarsos.585542

^a İletişim Yazarı: busra.yigitol@gidatarim.edu.tr

^b Arş. Gör.. Konya Gıda ve Tarım Üniversitesi, Sosyal ve Beşeri Bilimler Fakültesi, <https://orcid.org/0000-0002-7846-3393>.

^c Prof. Dr., Konya Necmettin Erbakan Üniversitesi, Siyasal Bilgiler Fakültesi, <https://orcid.org/0000-0002-6455-9749>.

Giriş

Yaratıcılık kelimesi, bireyin herhangi bir problem ya da karmaşıklık durumunda bu problem ve karmaşıklığı giderici değerli fikir veya çözüm üretmesi olarak tanımlanabilir. Yaratıcılık; üretim, kavramsallaştırma veya bir birey veya birlikte çalışan birey grubu tarafından geliştirilen yeni ve yararlı fikirler, süreçler veya prosedürler geliştirmeyi kapsamaktadır (İmamoğlu, ve dig., 2004). Ancak yaratıcılıkta sadece yaratıcı fikirlerin oluşması yeterli gelmemektedir. Bu fikirlerin uygulamaya aktarılması da önemlidir. Levitt'in (1963) de belirttiği gibi "Fikirler kullanılmadıkça faydasızdır". Örgütsel alan içerisinde kavrama bakıldığında ise karşımıza örgütsel yaratıcılık kavramı çıkmaktadır. Örgütsel yaratıcılık, karmaşık bir sosyal sistemde birlikte çalışanlar tarafından değerli, yararlı yeni bir ürün, hizmet, fikir, prosedür veya süreç yaratılmasıdır (Woodman ve diğ., 1993). Bir diğer tanıma göre ise örgütsel yaratıcılık, "organizasyonun hedeflerine daha iyi ulaşabilmek için ürün, hizmet ve süreçleri değiştirmek için yeni fikirler üretme süreci" olarak tanımlanmıştır (Amabile, Barsage, Mueller, & Staw, 2005). Yaratıcılık kavramı örgütsel alanda bireylerin hem uzun hem de kısa vadede örgütün karşılaştığı karmaşık problemlerin çözümünde yararlı fikirlerin geliştirilmesini ifade etmektedir. Ancak belirttiğimiz gibi sadece fikrin geliştirilmesi yeterli değildir. Geliştiren bu fikirlerin yeni ya da geliştiren ürün, hizmetler veya uygulamalara dönüştürülmüş olması gereklidir (Baer, 2012). Özellikle işletmelerin faaliyet gösterdikleri dinamik çevresel değişiklikler, kurumları sürekli yüksek performans düzeyini artıran yeni işyeri uygulamalarını benimsemeye zorlamaktadır (Gürbüz, 2009).

Çalışanların yaratıcılık kabiliyetlerinin teşvik edilmesinde örgütlerde insan kaynakları yönetimi (İKY) sistemlerine çok iş düşmektedir. Çalışanların yeteneklerinin geliştirilmesi, motivasyonlarının artırılması ve proaktif olarak iş süreçlerine katılımının sağlanması örgütlerde İKY sistemlerinin etkin yürütülmesi ve bu altyapıyı desteklemesi ile gerçekleştirilebilmektedir. İnsan kaynakları ile ilgili sürdürülebilirliğe ulaşmak için insan kaynakları politikalarının ve uygulamalarının işletme performansı ve çalışanlarla ilgili pozitif çıktılarla bütünleştirilmesi gerekir (Gollan, 2006). Özellikle son dönemlerdeki gelişmeler ile birlikte örgütlerde benimsenen evrenselci yaklaşım ile kurumsal performansı artıran en iyi İKY uygulamalarını tanımlamak ve yüksek performanslı çalışma sistemlerini açıklanmaya çalışılmıştır (Bayat, 2008). Dolayısıyla İKY sistemlerinin bu alt yapıyı sağlayabilmesinde ise karşımıza yüksek performanslı çalışma sistemleri kavramı çıkmaktadır. Çalışanlar üzerinde bir dereceye kadar kontrol sağlayan ve çalışanların refahını arttıran bir dizi yöntemi içeren bir sistemdir (Ramsay ve diğ., 200). Yüksek performanslı çalışma sistemleri "içsel olarak tutarlı (İK uygulamaları arasında uyum) ve dışsal tutarlı (örgütsel stratejiyle uyum) olan entegre bir İK uygulamaları sistemi olarak tanımlanmaktadır" (Evans ve Davis, 2005). Yüksek performanslı çalışma sistemleri, sürdürülebilir rekabet açısından çalışanları stratejik bir kaynak olarak ele almakta ve İKY sistemlerini ise çalışanların beceri, bağlılık ve verimliliğini artırıcı bir sistem olarak görmektedir (Özutku ve diğ., 2015). Yüksek performanslı çalışma sistemleri finansal performansın yanı sıra yol karşılıklı kazanç bakış açısına göre çalışanın iş tatmini, örgüte bağlılığı, çalışan devrinin azalması gibi çalışanlarla ilgili pozitif çıktılara olumlu yönde katkı yaparak sürdürülebilir insan kaynakları yönetimine ulaşmaya olanak tanımaktadır (Gollan, 2006). Örgütsel performansın sürdürülebilir kılınmasında yüksek performanslı çalışma sistemleri önemli bir yer tutmaktadır. Yüksek performanslı çalışma sistemleri sadece çalışanların kazançları üzerinde durmaz bunun yanında işverenlerin de kazançlarını dikkate alan ve bu yönü ile karşılıklı çıkar ilişkisini gözetken bir sistem olma özelliği bulunmaktadır.

Yani işverenler için örgütsel performansın artırılması sağlanırken çalışanlar için de teşvik ve yararlar sunmaktadır (Appelbaum vd., 2000; Guest, 1997). Yüksek performanslı çalışma sistemleri, çalışanlar arasında ekip çalışmasını teşvik eder. Bunun yanı sıra yöneticilerin çalışanları desteklemesini, rol beklentilerinin açıkça belirtilmesini ve yaratıcılığı teşvik etmektedir. Yüksek performanslı çalışma sistemleri içerisinde çalışanların iş rotasyonunu, çalışanların kendi kendini yönettiği takımlar, çalışanların kararlara katılımını sağlayan uygulamalar, yatay iletişim kanalı ve çalışanların beceri ve yetkinliğine dayalı bir ödeme sistemli yer almaktadır (Gürbüz, 2009).

Çalışanların yaratıcılık uygulamalarının gerçekleşmesinde etkili olan diğer unsurlar ise psikolojik sermaye ve psikolojik güvenlidir. Psikolojik sermaye ve psikolojik güvenlik bireylerin yaratıcı fikirlerini yerine getirme yeteneğini etkileyebilecek çalışma ortamının temel özellikleri olması sebebiyle önemli arabuluculardır (Edmondson, 2004). Psikolojik sermaye, bir kişinin pozitif psikolojik gelişim durumunu tanımlamaktadır (Sweetman, 2010). Bir başka tanıma göre psikolojik sermaye, bireyin sahip olduğu olumlu ve geliştirilebilir özellikler bütünüdür (Erkus ve Fındıklı, 2013). Psikolojik sermayenin ortaya koyduğu kişinin ya da kişiliğin tanımlanmasında ise bir takım özellikler bulunmaktadır. Bu kişilik özellikleri;

- Zorlu görevlerde başarılı olmak için gerekli çabayı sarf etmek ve gerekli özgüvene sahip olmak
- Şimdi ve gelecekte başarılı olmak için olumlu bir beklenti (iyimserlik) içerisinde olmak
- Hedeflere karşı sabır gösterip sebat ederek ve gerektiğinde amaca ulaşmak için gidiş yollarının yönünü değiştirmek
- Sorunlarla ve sıkıntılarla ile karşılaştığında amaca ulaşmak için devam edebilmek, gerektiğinde geri çekilmek ya da tam tersi direnç gösterip daha da ileri gidebilmek şeklinde tanımlanmaktadır (Luthans, Youssef ve Avolio, 2007).

Psikolojik sermaye olumlu örgütsel davranış odaklı bir yaklaşım ile bireyin kim olduğu ve gelişimi açısından ne olabileceği ile ilişkilidir (Luthans ve diğ., 2007). Literatürde psikolojik sermayenin dört temel boyutu olduğu görülmektedir. Bu boyutlar sırasıyla öz yeterlilik, iyimserlik, umut ve dayanıklılıktır. Öz yeterlilik bireyin güçlü yönlerinin en önemlilerinden biri olarak kabul edilebilir (Keleş, 2011). Öz yeterlilik, kişinin kendi yeteneklerine olan inancı doğrultusunda gerekli çabayı göstermesidir (Bandura, 1995 aktaran Çetin, Şeşen ve Basım, 2013). İyimserlik, kişinin şimdi ya da gelecekte başarılı olması için yapmış olduğu olumlu katkıları ifade etmektedir (Luthans, ve diğ., 2007). Umut amaçların başarılması için yollar bulabilme ve bu yolları kullanmak için motive olmayı ifade etmektedir (Lopez vd., 2000). Psikolojik dayanıklılık ise, birçok zorluk, problem veya olumsuz durumla karşılaşma sonrasında, kişinin kendini toparlayarak başarılı olabilmesidir (Luthans vd., 2007). Luthans ve ark. (2005) de belirttiği gibi bu çalışma kapsamında da psikolojik sermayenin, yüksek performanslı çalışma sistemleri ve yaratıcılık uygulamaları arasındaki ilişkiyi anlamada çok değerli olabileceğini düşünülmektedir.

Yüksek performanslı çalışma sistemleri ile ilişkili bir diğer kavram ise psikolojik güvenlidir. Psikolojik güvenlik, çalışanın konu hakkında soru sorması, bir hatanın bildirilmesi, geribildirim istenmesi ve yeni bir fikrin ileri sürülmesi gibi durumlarda nasıl bir cevap alınacağına dair inançlarıdır (Edmondson 2003). Ekip psikolojik güvenliği, ekibin kişilerarası

risk almak için güvenli olduğu konusunda ortak bir inanç olarak tanımlanmaktadır (Edmondson, 2004). Kahn (1990), psikolojik güvenlik kavramını: “Personelin işiyle ilgili kişisel izlenimi, rolü ya da kariyeri için olumsuz sonuçlar olmayacağına dair korkusu olmadan kişinin işinde çalışmasına ilişkin duyguları” olarak ifade etmiştir. Örgüt içerisinde çalışanın yeni ve yaratıcı fikirler üretebilmesi örgütsel bağlılığın ve güvenin bir sonucudur. Özellikle personelin acil karar vermesi gereken ve müşteri ile birebir etkileşimde iken meydana gelen olaylar esnasında personelin işletmedeki psikolojik güvenlik algılamasının bireyin iş kalitesine ve örgütün performansına da yansıtacağı düşünülmektedir (Nergiz, 2015). Yapılan çalışmalarda psikolojik güvenliğin çalışanların işleri ile bütünleşmesini sağladığını ortaya koymaktadır (May, Gilson ve Harter, 2004). Bu açıdan yüksek performanslı çalışma sistemleri oluşturmuş olduğu güven ortamı ile yaratıcı uygulamaları teşvik etmektedir. Örgüt içerisinde kişisel gelişim, öğrenme ve gelişmeyi teşvik eden yapılanma ve iletişimin var olması yüksek performanslı çalışma sistemlerini işyerinde güven teşkil edici yanları arasındadır. Yani yüksek performanslı çalışma sistemlerinin de öngördüğü üzere ekip çalışması, daha fazla etkileşim ve kişilerarası ilişkiler kurmaya olanak tanır ve bu da psikolojik güvenliği artırır (Agarwal ve Farndale, 2017).

Yüksek performanslı çalışma sistemleri ile ilgili literatürde yapılmış çalışmalar incelenmiştir. Liao ve arkadaşları (2009) çalışmalarında yüksek performanslı çalışma sistemlerinin yönetim ve çalışan perspektifinden kişisel performans ile nasıl ilişkili olduğunu incelemişlerdir. Çalışanların farklı statü durumlarındaki çalışanlar arasında ve aynı statüdeki çalışanlar arasında yüksek performanslı çalışma sistemlerinin önemli farklılıkların var olduğunu ortaya koymuşlardır. Evans ve Davis (2005), örgüt içerisindeki sosyal yapıların yüksek performanslı çalışma sistemleri ile kurumsal performans ilişkisindeki etkisini teorik bir çerçevede ortaya koymuşlardır. Way (2002), çalışmada ABD’deki KOBİ’lerin başarısında yüksek performanslı çalışma sistemlerinin çıktılarının etkisini gösteren kanıtlar ortaya koymuştur. Zacharatos ve arkadaşları (2005), yüksek performanslı çalışma sistemleri ile iş güvenliği arasındaki ilişkiyi inceleyen iki çalışma yürütmüşlerdir. Algılanan güven ve güvenlik ortamının performans ile ilişkisinde yüksek performanslı çalışma sistemlerinin aracılık ettiği ortaya konulmuştur. Becker ve arkadaşları (1998), çalışmalarında insan kaynakları yönetiminin (İKY) stratejik rolü ve özellikle de bir firmanın İKY sisteminin, finansal performansı üzerindeki etkisinin kuramsal temellerini gözden geçirmek ve yüksek performanslı bir iş sisteminin potansiyeline odaklanmayı amaçlamışlardır. Hartog ve Verburg (2004) yürüttükleri çalışmalarında yüksek performanslı çalışma sistemleri ve firma performansı arasındaki bağlantı hakkında daha fazla kanıt sunmakta ve bunları örgüt kültürüyle ilişkilendirmektedir. Messersmith vd (2011), yüksek performanslı iş uygulamalarının sistemleri ile bireysel performans ilişkisinde iş tatmini, örgütsel bağlılık ve psikolojik güçlendirme örgütsel vatandaşlık davranışlarının rolünü araştırmışlardır. Gürbüz (2009), yüksek performanslı İK (insan kaynakları) uygulamalarının çalışanın iş tatmini üzerindeki olası etkilerini araştırmış ve katılım, yetkilendirme, iş rotasyonu, öz yönetimli çalışma ekipleri gibi uygulamalar ile iş tatmini arasında pozitif yönde ilişkili olduğu belirtilmiştir.

Yöntem

Araştırma kapsamında yüksek performanslı çalışma sistemlerinin yaratıcılık uygulamaları, psikolojik sermaye ve psikolojik güvenlik ile ilişkisi araştırılmak istenmiş ve bu amaca yönelik bilgilerin toplanabilmesi anket yöntemi kullanılmıştır. Çalışmada kullanılan anket,

Agarwal ve Farndale'nin (2017) yapmış oldukları çalışmadan referans alınmıştır. Araştırma Konya ilinde yer alan bir holding şirketinin çalışanlarına uygulanmıştır. Holdingin çalışan sayısı 40 olup ankete 33 kişiden dönüt alınmıştır.

Araştırmanın hipotezler aşağıdaki gibidir;

H1: Yaratıcılık uygulaması ile yüksek performanslı çalışma sistemleri arasında pozitif ilişki vardır.

H2: Yaratıcılık uygulaması ile çalışan psikolojik sermaye arasında pozitif ilişki vardır.

H3: Yaratıcılık uygulaması ile psikolojik güvenlik arasında pozitif ilişki vardır.

H4: Yüksek performanslı çalışma sistemleri ile psikolojik sermaye arasında pozitif ilişki vardır.

H5: Yüksek performanslı çalışma sistemleri ile psikolojik güvenlik arasında pozitif ilişki vardır.

Veri Toplama Araçları

Ankette 5 bölüm, 56 ifade bulunmaktadır. Anketin ilk bölümünde katılımcıların demografik bilgilerine yönelik sorular yer almaktadır. Anketin ikinci bölüm yüksek performanslı çalışma sistemlerine ilişkin yirmi bir ifadenin yer aldığı bölümdür. Bu bölümdeki ifadeler Takeuchi ve diğ. (2007) yapmış oldukları çalışmadan alınmıştır. İfadelerin güvenilirliği 0,916'dır. Yaratıcılık uygulamalarının ölçüldüğü üçüncü bölümde dört ifade yer almaktadır. Bu ifadeler Baer (2012) yapmış olduğu çalışmadan alınmıştır. Ölçeğin güvenilirliği 0,778 çıkmıştır. Ankette yine Bear'ın (2012) çalışmasından alınmış "Geçmişte tek başına ya da başkalarıyla işbirliği içinde olabilir, ancak en büyük emeği sizin sarf ettiğiniz fikir olmak şartı ile geliştirdiğiniz son 2-3 fikri ve bu fikri işletmenizde uygulamaya çalıştığınızı hatırlamaya çalışın. Her bir fikri uygularken bu uygulama çabalarınız ne kadar başarılıydı?" sorusu sorulmuş ve cevaplayıcılardan 1=fikrim asla uygulamak için düşünülmedi 5=fikrim piyasaya sürüldü ya da uygulandı şeklinde cevap vermesi istenmiştir. Araştırmanın dördüncü bölümünde Luthans ve diğ.'ne (2005) ait psikolojik sermaye ölçeğine ilişkin yirmi dört ifade yer alırken son bölümde Edmondson'un (1999) çalışmasından alınan psikolojik güvenlik ölçeğine ilişkin yedi soru yer almaktadır. Psikolojik sermaye ölçeğinin güvenilirliği 0,874 iken psikolojik güvenlik ölçeğinin güvenilirlik kat sayısı 0,340 çıkmıştır. Anket 5'li likert tipi sorular şeklinde hazırlanmıştır.

Verilerin Toplanması ve Analizi

Veriler anket yöntemi ile toplanmış ve her anket her çalışana elden teslim edilmiştir. Araştırmada elde edilen veriler SPSS Analiz Programı kullanılarak temel istatistik analizler ve ilişki analizleri ile analiz edilmiştir.

Bulgular

Araştırma kapsamında yürütülen anket uygulamasından elde edilen katılımcıların demografik özellikleri Tablo 1'de belirtildiği gibidir. Anket formuna cevap verenlerin sayısı 33 kişidir. Elde edilen bulgulara göre anket formu katılımcılarının %69,7'si kadın iken, %30,3'ü erkektir. Katılımcıların %51,5'i 30-39 yaş arasındadır. Eğitim durumları incelendiğinde ise katılımcıların çoğunun lisans mezunu olduğu görülmektedir. 33 kişiden 16'sı lisans eğitimi almıştır. Katılımcıların medeni durumuna bakıldığında ise evli olanların %75,8'ini oluşturduğu görülmektedir. Çalışanların şirket içerisindeki pozisyonları ile ilgili

verilere göre 11 uzman, 4 uzman yardımcısı ankete cevap vermiştir. Bunun dışında holding içerisinde birçok pozisyondan birer kişi ankete cevap vermiştir. Çalışanların kıdem durumlarına göre %30,3'ü 1 yıl ve altı süredir holdingde çalışırken, %21,2'si 10-12 Yıl arasında şirkette çalışmaktadır.

Tablo 1. Katılımcıların Demografik Bilgilerine İlişkin Bulgular

		N	%
Cinsiyet	Kadın	23	69,7
	Erkek	10	30,3
Yaş	25 Yaş ve Aşağısı	4	12,1
	26-29 Yaş Arası	6	18,2
	30-39 Yaş Arası	17	51,5
	40-49 Yaş Arası	6	18,2
Eğitim	İlkokul	1	3,0
	Ortaokul	0	0
	Lise	4	12,1
	Ön Lisans	4	12,1
	Lisans	16	48,5
	Yüksek Lisans	8	24,2
Medeni Durum	Doktora	0	0
	Evli	25	75,8
	Bekâr	8	24,2
	Uzman	11	33,3
	Mühendis	1	3,0
	Uzman Yardımcısı	4	12,1
	Ofis Çalışanı	1	3,0
Pozisyonunuz	Teknik Personel	1	3,0
	İç Mimar	1	3,0
	Muhasebe	1	3,0
	Stajyer	1	3,0
	Yönetici	1	3,0
	Kurumsal İletişim	1	3,0
	İletişim	1	3,0
	Direktör	1	3,0
	Hukuki İşler	1	3,0
	Boş Bırakılan	7	21,2

Çalışma Süresi	1 Yıl ve altı	10	30,3
	2-3 Yıl	3	9,1
	4-6 Yıl	5	15,2
	7-9 Yıl	2	6,1
	10-12 Yıl	7	21,2
	13 Yıl ve üzeri	6	18,2

Araştırmanın amacına yönelik olarak uygulanan anketteki yüksek performanslı iş sistemleri ifadelerinin ortalamasına ilişkin bilgiler Tablo 2’de belirtildiği gibidir. Elde edilen sonuçlara göre çalışan seçiminin en iyi ve çok yönlü adayın seçimi temelli olduğu ve bu seçimin yapılmasında kapsamlı bir seçim süreci kullanıldığı, bu seçim sürecinde birçok adayın değerlendirmeye alındığı ve bunlara arasından uygun kişinin seçiminin yapıldığı, öğrenme odaklı bir yaklaşımın benimsendiği, eğitim faaliyetlerinin süreklilik arz ettiği ve takım çalışması yapabilme yeteneğinin çalışan seçiminde önem verilen bir ölçüt olduğuna yönelik sonuçların en yüksek değere sahip ifadelerle ilişkin olduğu görülmüştür.

Tablo 2. Yüksek Performanslı İş Sistemlerine İlişkin İfadelere Ait Ortalamalar

İfadeler	N	$\bar{X}$	SS
Çalışan seçimi, belirli bir işten bağımsız olarak, en iyi ve çok yönlü adayı seçmeye odaklanır.	33	3,70	0,883
Çalışan seçiminde, birçok aday elenerek gerçekleşir.	33	3,64	0,822
Çalışan seçimi, öğrenmeye yönelik potansiyele öncelik verir (örn., yetenek).	33	3,61	0,899
Kurumumuzda Eğitim süreklidir.	33	3,61	1,029
Çalışanlar işe alınırken, görüşmeler, testler vb. uygulamalar kullanılarak kapsamlı bir seçim süreci uygulanır.	33	3,58	1,062
Çalışanların seçiminde, takım çalışmasında işbirliği yapabilmek ve birlikte çalışabilme yeteneklerine bakılır.	33	3,55	0,971
Çalışanlar karar verme yetkisine sahiptir.	33	3,48	1,149
Eğitim programları, firmaya özel beceri ve bilgi geliştirmek için çabalamaktadır.	33	3,48	1,004
Eğitim programları kapsamlıdır.	33	3,45	0,971
Çalışan seçimi, kurum içerisinde terfi yapılmasını vurgular.	33	3,27	1,069
Eğitim programları iş tecrübeleri üzerinde durmaktadır.	33	3,24	1,119
Çalışanlar iş rotasyonuna tabi tutulur.	33	3,15	1,302
İşletmemizde İşler bireysel beceri ve yetenekler çerçevesinde tasarlanmıştır.	33	3,15	1,149

Teşvikler takım performansına dayanır.	33	3,15	0,972
Performans değerlendirmeleri, çalışanların ne kadar işine yaradığına bakılarak uygulanır.	33	3,12	1,053
Personele ödemeler, çalışanlara fayda sağlayan kapsamlı bir paketi içerir.	33	3,00	1,000
Performans değerlendirmeleri, ortak hedeflerin belirlenmesi ile tarafsız bir şekilde yönetilmesini içerir.	33	2,97	1,132
Performans değerlendirme, nesnel, ölçülebilir sonuçlara göre gerçekleşir.	33	2,79	1,083
Ücretler çalışanların gösterdiği performansa bağlıdır.	33	2,67	1,291
Çalışanlara yüksek ücret ödemeleri yapılır.	33	2,64	0,929
Teşvik sistemi beceriye dayalı ücrete göre ödenir.	33	2,39	0,899

Araştırmanın amacına yönelik olarak uygulanan anketteki yaratıcılık uygulamaları ifadelerin ortalamasına ilişkin bilgiler Tablo 3’de belirtildiği gibidir. Elde edilen sonuçlara göre firmanın gelişiminde çalışanların fikirlerine değer verilmektedir. Bu sonuç çalışanların da dâhil olduğu bir yönetim anlayışının benimsendiğini göstermektedir. Çalışanların fikirleri firmanın faaliyetlerinde ve ürün yelpazesine katkı sağlayacak şekilde değerlendirilmektedir.

Tablo 3. Yaratıcılık Uygulamasına İlişkin İfadelere Ait Ortalamalar

İfadeler	N	$\bar{X}$	SS
Firmanın daha fazla geliştirilmesinde çalışanların fikirlerine başvurulur.	33	2,91	1,011
Çalışanlardan toplanan fikirler, faydalı ürünlere, süreçlere veya prosedürlere dönüştürülmüştür.	33	2,82	,882
Çalışanların elde edilen fikirler, başarılı bir şekilde piyasada kullanılmış veya firma içerisinde uygulanmıştır.	33	2,76	,969
Geçmişte tek başına ya da başkalarıyla işbirliği içinde olabilir, ancak en büyük emeği sizin sarf ettiğiniz fikir olmak şartı ile geliştirdiğiniz son 2-3 fikri ve bu fikri işletmenizde uygulamaya çalıştığınızı hatırlamaya çalışın. Her bir fikri uygularken bu uygulama çabalarınız ne kadar başarılıydı?	33	2,64	1,055

Araştırmanın amacına yönelik olarak uygulanan anketteki psikolojik sermaye ifadelerin ortalamasına ilişkin bilgiler Tablo 4’de belirtildiği gibidir. Elde edilen sonuçlara göre çalışanların örgütsel davranış odaklı oldukları görülmektedir. Çalışanları işleri ile ilgili karşılaştıkları bir problemde çözüm yolu bulmak için kendilerini yeterli görmekte, kendilerine güven durumlarının yüksek ve kendilerine inançlarının olduğu görülmektedir.

Tablo 4. Psikolojik Sermayeye İlişkin İfadelere Ait Ortalamalar

İfadeler	N	$\bar{X}$	SS
Herhangi bir problemin etrafında birçok çözüm yolu vardır	33	4,24	0,751
Mevcut işteki hedeflerime ulaşmak için birçok yol düşünebilirim.	33	4,21	0,6
İş yerinde birisi ile illa konuşmam gerekirse, kendim bunu yapabilirim.	33	4,18	0,727
Çalışma alanımdaki amaçları / hedefleri belirlemede kendimden emin olduğumu hissediyorum.	33	4,15	0,566
Bir grup meslektaşına bilgi sunarken kendime güveniyorum.	33	4,12	0,781
İşimde bir aksilik olduğunda, onu giderir ve yoluma devam ederim.	33	4,06	0,747
İşimde bir anda birçok şeyi halledebileceğime inanıyorum.	33	4,06	0,659
Kendimi iş yerinde bir problemin içerisinde bulursam, bundan kurtulmanın birçok yolunu düşünebilirim.	33	4,03	0,684
İş yerinde zor zamanlar yaşayabilirim. Çünkü daha önce de zor zamanlar yaşadım ve tecrübelendim.	33	3,94	0,933
Yönetim ile toplantılarda işimi temsil etme konusunda kendimden eminim.	33	3,91	0,579
Şu anda, iş hedeflerimi enerjik olarak takip ediyorum.	33	3,88	0,696
İşler benim için net olmadığı zaman, genellikle en iyisini planlar ve yaparım.	33	3,85	0,87
Şu anda, kendim için belirlediğim iş hedeflerini gerçekleştiriyorum.	33	3,82	0,846
Şu anda işte oldukça başarılı olduğumu görüyorum.	33	3,79	0,893
Genellikle işyerinde karşılaştığım zorlukları bir şekilde kendim yönetirim.	33	3,73	0,719
Bir konuyla ilgili bir çözüm bulmak için uzun vadeli bir problemi analiz ettiğimden eminim.	33	3,64	0,742
Şirketin stratejisiyle ilgili tartışmalara katkıda bulunduğumu hissediyorum.	33	3,48	0,939
İşimle ilgili her şeyin olumlu tarafına bakıyorum.	33	3,42	0,969
Genellikle işteki stresli şeyleri dert etmem.	33	3,39	1,321
Gelecekte işimle ilgili bana ne olacağı konusunda iyimserim.	33	3,39	1,171
Bu işe "her şeyde bir hayır vardır" diye yaklaşıyorum.	33	3,33	1,051
Sorunları tartışmak için şirket dışındaki kişilere (örneğin, tedarikçiler, müşteriler) güveniyorum.	33	3,09	1,011
İşte benim için bir şeyler ters gidiyorsa, endişelenmeme gerek yok, işi akışına bırakırım.	33	3,03	1,212
Bu işte, işler benim istediğim gibi gitmez.	33	2,76	1,091

Araştırmanın amacına yönelik olarak uygulanan anketteki psikolojik güvenlik ifadelerinin ortamasına ilişkin bilgiler Tablo 5’de belirtildiği gibidir. Elde edilen sonuçlara göre çalışanlar işyerlerindeki herhangi bir sorun ile karşı karşıya kaldıklarında bu sorunların üstesinden gelebileceği, çalışma arkadaşlarının karşılıklı ilişkilerde güven esaslı oldukları, risk almaktan korkmadıkları bir güven ortamına sahip oldukları görülmektedir.

Tablo 5. Psikolojik Güvenlik Ölçeğine İlişkin İfadelere Ait Ortalamalar

İfadeler	N	$\bar{X}$	SS
İşyerinde çalışanlar, problemlerin ve zorlu sorunların üstesinden gelebilirler.	33	3,67	0,854
Çalışanlardan hiç kimse kasıtlı olarak çabalarını baltalayacak şekilde davranmaz.	33	3,61	0,998
Çalışanlar olarak işle ilgili risk almaktan korkmayız.	33	3,52	1,004
Çalışma arkadaşlarımla birlikte çalışarak, özel yeteneklerim ve becerilerim değerlendirildi ve kullanıldı.	33	3,45	0,938
İşyerinde çalışanlar arasında bir hata yapılırsa bu hatayı yapan bedelini öder.	33	2,73	1,069
İşyerindeki çalışanlar, bazen diğer çalışanları farklı oldukları için dışlarlar.	33	2,70	1,159
Çalışanlar, birbirlerinden yardım almak istemezler.	33	2,30	0,984

Araştırmanın amacına yönelik olarak uygulanan anketteki ölçeklerin ortalamasına ilişkin bilgiler Tablo 6’de belirtildiği gibidir. Araştırmada dört ölçek kullanılmış ve her ölçeğin ortalaması hesaplanmıştır. Bu sonuçlara göre yüksek performanslı çalışma sistemlerine yönelik ifadelerin ortalama değeri 3,22 olarak hesaplanmıştır. Yaratıcılık uygulamasına yönelik ifadelerin ortalaması 2,77’dir. Psikolojik sermayeye ilişkin ifadelerin ortalaması 3,74 iken psikolojik güvenlik ölçeğine ilişkin ifadelerin ortalaması 3,14 olarak bulunmuştur. Genel olarak dört ölçeğin ortalama değerlerinin olumlu olduğu görülmüştür.

Tablo 6. Ölçeklerin Ortalama Değerleri

	N	$\bar{X}$
Yüksek Performanslı Çalışma Sistemleri (YPCŞ)	3,22*	0,628
Yaratıcılık Uygulaması (YU)	2,78**	0,757
Psikolojik Sermaye (PS)	3,73*	0,445
Psikolojik Güvenlik (PG)	3,14*	0,451

* 1=Kesinlikle Katılmıyorum, 5=Kesinlikle Katılıyorum
**1=Asla, 5=Her zaman

Çalışanların cinsiyet ve medeni durumlarına göre ankette yer alan ifadelerin farklılık gösterip göstermediğinin belirlenmesi için yapılan bağımsız örneklem t testi sonuçları içerisinde farklılık gözlenen ifadeler Tablo 7’de belirtilmiştir. Buna göre cinsiyete göre “Sorunları tartışmak için şirket dışındaki kişilere (örneğin, tedarikçiler, müşteriler) güveniyorum.” ve “İşyerinde çalışanlar arasında bir hata yapılırsa bu hatayı yapan bedelini öder.” ifadeleri cinsiyet göre anlamlı farklılık göstermiştir ($p<0,05$).

Tablo 7. Cinsiyet ve Medeni Duruma Göre Farklılık Gösteren İfadeler

İfadeler	Cinsiyet/ Medeni Durum	N	$\bar{X}$	SS	t	p
Sorunları tartışmak için şirket dışındaki kişilere (örneğin, tedarikçiler, müşteriler) güveniyorum.	Kadın	23	3,35	0,935	2,367	,024
	Erkek	10	2,50	0,972		
İşyerinde çalışanlar arasında bir hata yapılırsa bu hatayı yapan bedelini öder.	Kadın	23	2,52	1,163	-2,158	,039
	Erkek	10	3,20	0,632		
Şu anda, iş hedeflerimi enerjik olarak takip ediyorum.	Evli	25	4,04	0,611	2,544	0,16
	Bekâr	8	3,38	0,744		
İş yerinde zor zamanlar yaşayabilirim. Çünkü daha önce de zor zamanlar yaşadım ve tecrübelendim	Evli	25	4,20	0,646	3,225	,003
	Bekâr	8	3,13	1,246		

Çalışanların eğitim durumlarına göre anlamlı farklılık gösteren ifadeler Tablo 8’de belirtilmiştir. Buna göre “Şirketin stratejisiyle ilgili tartışmalara katkıda bulunduğumu hissediyorum.” , “Bir grup meslektaşına bilgi sunarken kendime güveniyorum.” ve “İşyerindeki çalışanlar, bazen diğer çalışanları farklı oldukları için dışlarlar.” ifadelerine verilen cevaplar çalışanların eğitim durumlarına göre farklılaşmaktadır ($p<0,05$).

Tablo 8. Cinsiyet ve Medeni Duruma Göre Farklılık Gösteren İfadeler

İfadeler	Eğitim	N	$\bar{X}$	SS	F	p
Şirketin stratejisiyle ilgili tartışmalara katkıda bulunduğumu hissediyorum.	İlkokul	1	1,00	.	3,237	,027
	Lise	4	4,25	,500		
	Ön lisans	4	3,25	,957		
	Lisans	16	3,56	,814		
	Yüksek lisans	8	3,38	,916		

Bir grup meslektaşına bilgi sunarken kendime güveniyorum.	İlkokul	1	1,00	.		
	Lise	4	4,50	,577		
	Ön lisans	4	3,75	,500	9,943	,000
	Lisans	16	4,19	,544		
	Yüksek lisans	8	4,38	,518		
İşyerindeki çalışanlar, bazen diğer çalışanları farklı oldukları için dışlarlar.	İlkokul	1	1,00	.		
	Lise	4	2,50	1,732		
	Ön lisans	4	4,00	,817	2,923	,039
	Lisans	16	2,81	,981		
	Yüksek lisans	8	2,13	,835		

Çalışanların yaşlarına göre anlamlı farklılık gösteren ifadeler Tablo 9’da belirtilmiştir. Buna göre “Çalışanlar işe alınırken, görüşmeler, testler vb. uygulamalar kullanılarak kapsamlı bir seçim süreci uygulanır.” , “Performans değerlendirmeleri, ortak hedeflerin belirlenmesi ile tarafsız bir şekilde yönetilmesini içerir.”, Şu anda işte oldukça başarılı olduğumu görüyorum” ve İş yerinde zor zamanlar yaşayabilirim. Çünkü daha önce de zor zamanlar yaşadım ve tecrübelendim” ifadelerine verilen cevaplar çalışanların yaş durumlarına göre farklılaşmaktadır (p<0,05).

Tablo 9. Yaşa Göre Farklılık Gösteren İfadeler

İfadeler	Yaş	N	$\bar{X}$	SS	F	p
Çalışanlar işe alınırken, görüşmeler, testler vb. uygulamalar kullanılarak kapsamlı bir seçim süreci uygulanır.	18-25 Yaş Arası	4	4,50	,577		
	26-29 Yaş Arası	6	4,17	,408		
	30-39 Yaş Arası	17	3,12	1,111	3,277	,035
	40-49 Yaş Arası	6	3,67	1,033		
	50 Yaş ve Üzeri	0	0	0		
Performans değerlendirmeleri, ortak hedeflerin belirlenmesi ile tarafsız bir şekilde yönetilmesini içerir.	18-25 Yaş Arası	4	4,25	,957		
	26-29 Yaş Arası	6	3,17	,983		
	30-39 Yaş Arası	17	2,82	1,015	2,951	,049
	40-49 Yaş Arası	6	2,33	1,211		
	50 Yaş ve Üzeri	0	0	0		
Şu anda işte oldukça başarılı olduğumu görüyorum	18-25 Yaş Arası	4	2,50	1,000		
	26-29 Yaş Arası	6	4,18	,408		
	30-39 Yaş Arası	17	3,88	,857	4,349	,012
	40-49 Yaş Arası	6	4,00	,632		
	50 Yaş ve Üzeri	0	0	0		

	18-25 Yaş Arası	4	2,75	1,500		
İş yerinde zor zamanlar yaşayabilirim. Çünkü daha önce de zor zamanlar yaşadım ve tecrübelendim	26-29 Yaş Arası	6	3,50	,837		
	30-39 Yaş Arası	17	4,41	,507	6,001	,003
	40-49 Yaş Arası	6	3,83	,753		
	50 Yaş ve Üzeri	0	0	0		

Çalışma sürelerine göre anlamlı farklılık gösteren ifadeler Tablo 10'da belirtilmiştir. Buna göre "Teşvikler takım performansına dayanır.", "Şu anda işte oldukça başarılı olduğumu görüyorum." ve "İşyerindeki çalışanlar, bazen diğer çalışanları farklı oldukları için dışlarlar." ifadelerine verilen cevaplar çalışanların çalışma sürelerine göre farklılaşmaktadır ($p < 0,05$).

Tablo 10. Çalışma Süresine Göre Farklılık Gösteren İfadeler

İfadeler	Eğitim	N	$\bar{X}$	SS	F	p
Teşvikler takım performansına dayanır.	1 Yıl ve altı	10	3,00	,817	2,673	,044
	2-3 Yıl	3	3,67	,577		
	4-6 Yıl	5	2,80	1,095		
	7-9 Yıl	2	2,50	,707		
	10-12 Yıl	7	2,71	,951		
	13 Yıl ve üzeri	6	4,167	,753		
Şu anda işte oldukça başarılı olduğumu görüyorum.	1 Yıl ve altı	10	3,20	1,033	4,093	,007
	2-3 Yıl	3	3,67	,577		
	4-6 Yıl	5	3,60	,548		
	7-9 Yıl	2	3,00	,000		
	10-12 Yıl	7	4,57	,535		
	13 Yıl ve üzeri	6	4,33	,516		
İşyerindeki çalışanlar, bazen diğer çalışanları farklı oldukları için dışlarlar.	1 Yıl ve altı	10	2,30	1,059	2,629	,046
	2-3 Yıl	3	2,67	,577		
	4-6 Yıl	5	2,80	,837		
	7-9 Yıl	2	3,50	2,121		
	10-12 Yıl	7	2,00	,817		
	13 Yıl ve üzeri	6	3,83	1,169		

Araştırmada incelenen değişkenler arasındaki ilişkinin belirlenebilmesi için korelasyon analizi yapılmıştır. Analiz sonuçları Tablo 11'de belirtilmiştir. Bu sonuçlara göre yüksek performanslı çalışma sistemleri ile yaratıcılık uygulaması arasında anlamlı ve pozitif yönde ($r:0,393$) bir ilişki vardır ($p < 0,05$). Benzer şekilde yüksek performanslı çalışma sistemleri ile

psikolojik güvenlik arasında anlamlı ve pozitif yönde ilişki vardır ($p < 0,05$). Yaratıcılık uygulaması ile psikolojik güvenlik arasında anlamlı ve pozitif yönde bir ilişki bulunmuştur ($p < 0,05$). Psikolojik güvenlik ve psikolojik sermaye arasında da anlamlı ve pozitif yönde ilişki vardır ($p < 0,05$). Ancak yüksek performanslı çalışma sistemleri ile psikolojik sermaye arasında anlamlı bir ilişki bulunamamıştır ($p > 0,05$).

Tablo 11. Korelasyon Analizi Sonuçları

	Yüksek Performanslı Çalışma Sistemleri	Yaratıcılık uygulaması	Psikolojik Sermaye	Psikolojik Güvenlik
Yüksek Performanslı Çalışma Sistemleri	1			
Yaratıcılık Uygulaması	0,387*	1		
Psikolojik Sermaye	0,111	0,368*	1	
Psikolojik Güvenlik	0,441*	0,445**	0,426*	1

*Correlation is significant at the 0.05 level (2-tailed).
**Correlation is significant at the 0.01 level (2-tailed).

Tartışma ve Sonuç

Günümüz rekabet koşullarında işletmeler için insan kaynağı gün geçtikçe önemini artırmakta ve stratejik bir değer kazanmaktadır. Bu nedenle işletmeler, yüksek performanslı çalışma sistemleri ile çalışanların bilgi, beceri ve verimliliğini artırarak işletmeye değer katmasını sağlayan bir sistem olarak nitelendirilmektedir. Bu sistem çalışanların yaratıcı fikirler geliştirmesine imkân sağlamakta ve bu fikirlerin işletmelerde uygulanabilirliği artmaktadır. Bu bağlamda yüksek performanslı iş sistemlerinin yaratıcılık uygulamaları ile ilişkili olduğu söylenebilir. Yapılan bu çalışmada yüksek performanslı iş sistemlerinin yaratıcılık uygulamaları, psikolojik sermaye ve psikolojik güvenlik ile ilişkisi incelenmiştir. Yapılan ilişki analizi sonuçlarına göre de belirlenen hipotezler değerlendirildiğinde “H1: Yaratıcılık uygulaması ile yüksek performanslı çalışma sistemleri arasında pozitif ilişki vardır.” hipotezinin kabul edildiği görülmektedir.

Bu sonuç literatürde yapılan çalışmaları destekler niteliktedir (Agarwal ve Farndale, 2017; Wright ve Gardner, 2003). Bu sonuçtan anlaşılacağı üzere işletmelerdeki insan kaynakları uygulamalarının zemininde kurulan yüksek performanslı iş sistemleri çalışanların yeni fikirler geliştirmesine katkı sağlarken bu fikirlerin işletmenin amaç ve hedeflerini gerçekleştirmesinde yanı yaratıcı fikirlerin uygulanabilmesine de imkan sağlamaktadır.

Araştırma kapsamında ele alınan bir diğer ilişki ise yüksek performanslı iş sistemlerinin psikolojik sermaye ile ilişkili olabileceğidir. Psikolojik sermaye çalışanların psikolojik olarak kendini yeterli görmesi, iyimserliği ve dayanıklılığını ifade etmektedir. İnsan kaynakları uygulamaları çalışanların örgüt içerisinde beceri ve yeteneklerine odaklanmakta eğitim ve geliştirme uygulamaları ile bireysel gelişime destek sağlamaktadır. Agarwal ve Farndale

(2017), yapmış oldukları araştırmada yüksek performanslı çalışma sistemleri ile psikolojik sermayenin ilişkisini belirtmişlerdir. Ancak araştırma sonuçlarına göre yüksek performanslı iş sistemleri ile psikolojik sermaye arasında anlamlı ilişki gözlenmemiştir. Buna göre “ H4: Yüksek performanslı çalışma sistemleri ile psikolojik sermaye arasında pozitif ilişki vardır.” hipotezi reddedilmiştir. Yüksek performanslı çalışma sistemlerinin psikolojik güvenlik ile ilişkisi incelendiğinde analiz sonuçlarına göre anlamı ve pozitif yönde ilişki olduğu gözlenmiştir. Bu durumda “H5: Yüksek performanslı çalışma sistemleri ile psikolojik güvenlik arasında pozitif ilişki vardır.” hipotezi kabul edilmiştir.

Yaratıcılık uygulamalarının psikolojik sermaye ile ilişkisinin belirlenmesi için yapılan korelasyon analizi sonucuna göre pozitif ve anlamlı bir ilişki olduğu görülmektedir. Araştırma hipotezlerinden “H2: Yaratıcılık uygulaması ile çalışan psikolojik sermaye arasında pozitif ilişki vardır.” Hipotezi kabul edilmiştir. Yaratıcılık uygulamaları ile psikolojik güvenlik arasındaki ilişki incelendiğinde ise benzer şekilde yaratıcılık uygulamalarının psikolojik güvenlikle anlamlı düzeyde ilişkili olduğu görülmüştür. Dolayısıyla bu sonuca göre “H3: Yaratıcılık uygulaması ile psikolojik güvenlik arasında pozitif ilişki vardır.” Kabul edilmiştir. Çalışanların risk alırken kendilerine güvenmesi için işletme içerisinde uygun ortamın oluşturulması yaratıcılığın gelişmesine katkı sağlayacaktır (Edmondson, 1999). Dolayısıyla psikolojik güvenlik ile yaratıcılık uygulamaları arasında bir ilişki söz konusudur. Çalışma sonuçları da bu durumu desteklemektedir.

Özetle araştırma sonuçlarına göre yüksek performanslı çalışma sistemlerinin işyerindeki yaratıcılık uygulamaları, çalışanların psikolojik güvenlik ve psikolojik sermayeleri ile anlamlı ilişkiye sahip olduğu görülmektedir. Yaratıcılık uygulaması ile ise sadece psikolojik güvenliğin anlamlı düzeyde ilişkisi görülmüştür. Yüksek performanslı çalışma sistemleri yabancı literatürde sık çalışılan bir konu olmasına rağmen Türkçe literatürde çok fazla değinilmeyen bir konu olmuştur. Bu sebeple çalışmanın alana katkısı açısından öncü çalışmalardan olacağı düşünülmektedir. Yeni yapılacak olan çalışmalara için de referans niteliği taşımaktadır. Farklı değişkenler üzerinden yeni çalışmaların yapılması ile çalışanların işyeri performansı ve yaratıcılığını pekiştirecek değerlerin ortaya konulabileceği öngörülmektedir.

Kaynakça

- Agarwal, P., & Farndale, E. (2017). High-performance work systems and creativity implementation: the role of psychological capital and psychological safety. *Human Resource Management Journal*, 27(3), 440-458.
- Amabile, T.M., Barsage, S.G., Mueller, J.S., & Staw, B.M. (2005). Affect and creativity at work. *Administrative Science Quarterly*, 50, 367.
- Appelbaum, E., Bailey, T., Berg, P., Kalleberg, A. L., & Bailey, T. A. (2000). *Manufacturing advantage: Why high performance work systems pay off*. Cornell University Press.
- Baer, M. (2012). Putting creativity to work: The implementation of creative ideas in organizations. *Academy of Management Journal*, 55(5), 1102-1119.
- Bandura, A. (1989). Human Agency in Social Cognitive Theory. *American Psychologist*, 44, 1175–1184.

- Bayat, B. (2008). İnsan Kaynakları Yönetiminin Stratejik Niteliği. *İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 10(3), 1-25.
- Becker, B. E., & Huselid, M. A. (1998). *High performance work systems and firm performance: A synthesis of research and managerial implications*. In Research in personnel and human resource management.
- Edmondson, A. C. (1999). Psychological Safety and Learning Behavior in Work Teams. *Administrative Science Quarterly*, 44 (2): 350-383.
- Edmondson, A. C. (2003). *Psychological Safety, Trust, and Learning in Organizations: A Group Level Lens*. Retrieved from <http://citeseerx.ist.psu.edu/viewdoc/download?doi=10.1.1.195.4023&rep=rep1&type=pdf>.
- Edmondson, A.C. (2004). 'Psychological safety, trust, and learning in organizations: a group level lens', in R.M. Kramer and K.S. Cook (eds), *Trust and Distrust in Organizations: Dilemmas and Approaches*, New York: Russell Sage Foundation.
- Erkus, A., & Findikli, M. A. (2013). Psikolojik sermayenin iş tatmini, iş performansı ve isten ayrılma niyeti üzerindeki etkisine yönelik bir araştırma/A research on the impact of psychological capital to job satisfaction, job performance and intention to quit. *İstanbul Üniversitesi İşletme Fakültesi Dergisi*, 42(2), 302.
- Evans, W. R., & Davis, W. D. (2005). High performance work systems and organizational performance: The mediating role of internal social structure. *Journal of management*, 31(5), 758-775.
- EVANS, W.R. And DAVIS, W.D. (2015). 'High performance work systems as an initiator of employee proactivity and flexible work processes'. *Organization Management Journal*, 12: 2, 64-74.
- Gollan, P. J. (2006). *High involvement management and human resource line sustainability*. Handbook of business strategy.
- Guest, D. E. (1997). Human resource management and performance: a review and research agenda. *International journal of human resource management*, 8(3), 263-276.
- Gürbüz, S. (2009). The effect of high performance HR practices on employees' job satisfaction. *Istanbul University Journal of the School of Business*, 38(2), 110-123.
- Hartog, D. N., & Verburg, R. M. (2004). High performance work systems, organisational culture and firm effectiveness. *Human Resource Management Journal*, 14(1), 55-78.
- İmamoğlu, S. Z., Keskin, H., & Serhat, E. (2004). Ücret, kariyer ve yaratıcılık ile iş tatmini arasındaki ilişkiler: Tekstil sektöründe bir uygulama. *Yönetim ve Ekonomi: Celal Bayar Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 11(1), 167-176.
- Kahn, W. A. (1990). Psychological Conditions of Personal Engagement and Disengagement at Work. *Academy of Management Journal*, 33 (4): 692-724.
- Keleş, H. N. (2011). Pozitif psikolojik sermaye: tanımı, bileşenleri ve örgüt yönetimine etkileri. *Organizasyon ve Yönetim Bilimleri Dergisi*, 3(2).
- Levitt, T. (1963). *Creativity is not enough*. Harvard Business Review, 41(3): 72-83.
- Liao, H., Toya, K., Lepak, D. P., & Hong, Y. (2009). Do they see eye to eye? Management and employee perspectives of high performance work systems and influence processes on service quality. *Journal of Applied Psychology*, 94(2), 371-391.

- Lopez, S.J., Ciarlelli, R., Coffman, L., Stone, M., Wyatt, L. (2000). *Diagnosing for Strengths: On Measuring Hope Building Blocks*. C.R. Snyder (Ed.). Handbook of Hope Theory, Measures and Applications İçinde (57-85) San Diego: Academic Press.
- Luthans, F., Avolio, B. J., Avey, J. B., & Norman, S. M. (2007). Positive psychological capital: Measurement and relationship with performance and satisfaction. *Personnel psychology*, 60(3), 541-572.
- Luthans, F., Avolio, B.J.,Walumbwa, F.O. And Li, W. (2005). 'The psychological capital of Chinese workers: exploring the relationship with performance'. *Management and Organization Review*, 1: 2, 249–271.
- Luthans, F., Youssef, C.M., & Avolio, B.J. (2007). *Psychological capital: Developing the human competitive edge*. Oxford, UK: Oxford University Press.
- May, D. R., Gilson, R. L. Ve Harter, L. (2004). The Psychological Conditions of Meaningfulness, Safety, and Availability and the Engagement of the Human Spirit at Work. *Journal of Occupational and Organizational Psychology*, 77: 11-37.
- Messersmith, J. G., Patel, P. C., Lepak, D. P., & Gould Williams, J. S. (2011). Unlocking the black box: Exploring the link between high performance work systems and performance. *Journal of Applied Psychology*, 96(6), 1105.
- Nergiz, H. G. (2015). Otel İşletmelerinde Hata Yönetiminin Psikolojik Güvenlik, Örgütsel Performans ve Örgütsel Öğrenme Üzerindeki Etkisi. *Anatolia: Turizm Araştırmaları Dergisi*, 26(2).
- Özutku, H., Çetinkaya, M., & Veysel, A. Ğ. C. A. (2015). İnsan Kaynakları Yönetimi Boyutuyla Kurumsal Sürdürülebilirlik: Bist Sürdürülebilirlik Endeksindeki Firmalar Üzerine Bir Araştırma. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 20(3).
- Ramsay, H., Scholarios, D., & Harley, B. (2000). Employees and high-performance work systems: Testing inside the black box. *British Journal of industrial relations*, 38(4), 501-531.
- Sweetman, D., Luthans, F., Avey, J. B., & Luthans, B. C. (2011). Relationship between positive psychological capital and creative performance. *Canadian Journal of Administrative Sciences/Revue Canadienne des Sciences de l'Administration*, 28(1), 4-13.
- Takeuchi, R., Lepak,D.P.,Wang, H. And Takeuchi, K. (2007). 'An empirical examination of the mechanisms mediating between high performance work systems and the performance of Japanese organizations'. *Journal of Applied Psychology*, 92: 4, 1069–1083.
- Way, S. A. (2002). High performance work systems and intermediate indicators of firm performance within the US small business sector. *Journal of management*, 28(6), 765-785.
- Woodman, R. W., Sawyer, J. E., & Griffin, R. W. (1993). Toward a theory of organizational creativity. *Academy of management review*, 18(2), 293-321.
- Wright, P. M., Gardner, T. M., & Moynihan, L. M. (2003). The impact of HR practices on the performance of business units. *Human resource management journal*, 13(3), 21-36.
- Zacharatos, A., Barling, J., & Iverson, R. D. (2005). High Performance Work Systems and Occupational Safety. *Journal of applied psychology*, 90(1), 77.

Analysis of Purchasing Behavior`s Within Family Structures and Social Media: In Terms of Impacts on Home Economy

Zafer Adıgüzel^{a,b}, Sinem Kocatürk^c

Abstract

As the household population increases, the expenses of basic needs such as education, health, food and clothing also increase. With the increase in the number of households in the home economy, if there is no change in income or if the increase in income does not provide comfort within the home economy, the problems caused by the resulting needs begin to increase. Within the scope of the purpose of the study, the effects of purchasing behavior as independent variable and family structure, social media ads, product/service quality as mediation variables on home economy were analyzed. As a result of analysis, purchasing behavior, family structure, social media advertisements and product service quality seem to have an effect on the home economy. As a research method, 397 questionnaires (from married individuals) were collected and analyzed. Analyzes were performed using SPSS 25 Program. Correlation analysis was conducted in order to see the degree of relationship between variables. And, regression analysis was performed to test the established hypotheses, while the Sobel test was used for testing mediation variable analysis.

Keywords

Purchasing Behavior
Social Media Ads
Home Economy
Product/Service Quality

About Article

Received: 01.08.2019

Accepted: 10.05.2021

Doi: 10.18026/cbayarsos.599775

Ev Ekonomisi Üzerindeki Etkileri Açısından; Satın Alma Davranışlarının, Aile Yapısının ve Sosyal Medya Reklamlarının İncelenmesi

Özet

Hanehalkı nüfusu arttıkça eğitim, sağlık, gıda ve giyim gibi temel ihtiyaçların giderleri de artmaktadır. Ev ekonomisinde hanehalkı sayısının artmasıyla birlikte eğer gelirden bir değişiklik olmazsa ya da gelir artışı ev ekonomisinde bir rahatlık sağlamazsa, ihtiyaçların getirdiği sorunlar artmaya başlamaktadır. Araştırmanın amacı kapsamında bağımsız değişken satın alma davranışı'nın, ve aracı değişkenler aile yapısı, sosyal medya reklamları, ve ürün/hizmet kalitesi'nin, ev ekonomisi üzerindeki etkileri analiz edilmiştir. Analizler sonucunda; satın alma davranışı, aile yapısı, sosyal medya reklamları ve ürün hizmet kalitesi'nin, ev ekonomisi üzerinde etkileri olduğu görülmektedir. Araştırma yönteminde 397 (evli bireylerden) anket toplanarak veriler analiz edilmiştir. Analizler, SPSS 25 Programı kullanılarak yapılmıştır. Korelasyon analizi değişkenler arasındaki ilişkilerin derecesini görmek amacıyla yapılmıştır. Regresyon analizi, kurulan hipotezlerin test edilmesinde ve sobel testi de aracı değişken analizinin testi için yapılmıştır.

Anahtar Kelimeler

Satın Alma Davranışı
Sosyal Medya Reklamları
Ev Ekonomisi
Ürün/Hizmet Kalitesi

Makale Hakkında

Geliş Tarihi: 01.08.2019

Kabul Tarihi: 10.05.2021

Doi: 10.18026/cbayarsos.599775

^a Correspondence: zadiguzel@medipol.edu.tr

^b Assoc. Prof., Istanbul Medipol University, Medipol Business School, Istanbul, <https://orcid.org/0000-0001-8743-356X>

^c Istanbul Medipol University, IMU Vocational School, Istanbul, <https://orcid.org/0000-0003-3767-7202>

Introduction

The study of the home economy in the concept of a family rather than the individual is of great importance. According to monthly household incomes, fluctuations in spending limits may occur in expenditures other than basic needs, depending on purchasing behavior. Even though expenditures in basic needs differ, depending on income distribution, expenditures other than basic needs can create significant fluctuations in expenses since they are voluntary special needs. Of course, it is natural that there are differences in the expenditures made due to the desire to put comfort in the foreground in families of children or newly married and working couples. Therefore, family structure comes to the forefront for the home economy. As a result of increased inflation in Turkey, people have been compelled to restrict their purchases for fundamental needs. Economically, families, generally, change their purchasing behavior as a result of their income. The cost of living and the decrease in the value of the income of the families against the cost of living can be shown in the change of purchasing behaviors. However, when the other factors that affect the purchasing behavior are taken in order, the socio-cultural factor is the key difference between families. Psychological Factors, such as age, gender and education affect the purchasing behavior of families to a large extent. Especially in families, the cost of living has a significant effect on the purchasing decisions of low-income families, resulting in a tendency to buy low-priced products that are suitable for their budget. In families with high incomes, quality and appearance are given importance before considering the price of the products purchased (or to be purchased). Providing quality service means consistent service delivery in line with customer expectations. Bitner and Hubbert (1994) explain the service quality in terms of the evaluation of the service received by the consumer, according to the satisfaction criteria. According to Taylor and Baker (1994), there is a positive relationship between satisfaction and service quality. Patterson and Johnson (1993) explain that the perception of satisfaction of consumers after the service, together with the value given to them, impact the degree of benefit they receive for the price they pay for the service received. For this reason, family structure and product service quality come into prominence in purchasing behaviors. The structure of families and the number of individuals can influence the purchasing behavior of rural and urban areas. Regardless of the income level, the purchasing behavior of families at each income level is influenced by the preparation of social media advertisements. Social media advertisements might be arranged according to the income level of the families and ad buttons are created for social media users. Family members may tend to purchase products or services in line with their budgets. Within the scope of the research model, the product examines service quality, family structure, social media ads and their effects on the domestic economy.

Literature Review

Purchasing Behavior

Purchasing behavior is a process that starts with the desire of consumers, includes the evaluation of the purchasing behavior and is very important for consumer behavior. There are needs and desires based on expenditures made under the influence of purchasing behavior. According to Philip and Keller (2016), external stimuli that affect purchasing behavior (such as product, price, and location) are the factors that trigger the internal or psychological factors of consumer characteristics, including perception, experience, family members. And, all of these factors make the decision to buy and purchase behavior,

respectively. In order to understand consumer behavior, actions taken before and after the purchase action stages need to be well understood (Korkmaz et al. 2009). Individuals can act on their own, but family members often have some influence on the preferences of their family members. About the purchasing behavior of consumers; Studies have been conducted regarding the processes in which products or services are purchased, and the needs and desires of individuals or groups (Tuten, 2020). Parents play an active role in meeting the needs of the family and making purchasing decisions (Kitapci and Dortyol, 2009). Therefore, family structure is important for purchasing behaviors for family expenses, and these behaviors are undertaken by the father, mother, child or other members of the household (Perner, 2010). To influence purchasing behavior, marketers need to appropriately communicate with family members that meet their targets. For example, As the youngest members of families, children need toys, clothing, and most of their needs purchased by their parents (Durmaz and Bahar, 2011). Diversity in purchasing behaviors and product and service purchases are made according to the needs of individuals in the family, differentiated by the consumption of families in the same income group. The effect of purchasing behaviors on families may change according to various factors as a result of the characteristics of families. For example, the authority structure of the family, the size of the family, and the number of individuals in the family, the place of residence of the family, and the number of employees in the family are considered as factors that affect consumer behavior (Surucu, 1998). Purchasing behavior is defined as the decision of the individuals, especially in the purchase and use of economic products and services, and the activities carried out in relation to them (Odabasi and Baris, 2002). Since the purchasing behavior of families is important for the home economy, the research model is examined with the effect of mediation variables (product/service quality, family structure, social media ads).

H1: Purchasing behavior has an impact on product service quality

H2: Purchasing behavior has an impact on family structure

H3: Purchasing behavior has an impact on social media advertisements

H4: Purchasing behavior has an impact on home economy

Home Economy

Each family has a different economic structure and needs to be met, but parallel to this, each family only has a certain budget. In the book Anatolia University family economics, it describes family economics as follows: Family economics, to explore the resources available in the family, to use them in the best way and to increase the life level of the family by increasing the resources with different methods (Yazicioglu et al. 2002). The family aims to increase the benefits of the services it receives and is not only affected by the economy but also by the influence of purchasing behavior. Culture, social environment, and traditions have an important place in the home economy. In the home economy, problems encountered due to the focus on basic needs brought about by the cost of living or determined by the income of the families results in the breakdown of the relations between the family members, the family structure, and the emergence of psychological problems. The cost of living not only affects the household economy for families but also affects the social lives of families. In the case of a family trying to make a living on minimum wage in the home economy management, the cost of living may continue to increase significantly, while the expenditures start to decrease. Product/service quality, family structure, and social media ads, thereby,

have an impact on the home economy. The home economy has a continuously developing dynamic structure by making use of the findings obtained from the research in social sciences (Gungen et al. 2002). In the understanding of home economy management, family members' needs, family budget, and economic criteria are considered. Families need an understanding of home economy management in order to survive and manage their resources efficiently, and the participation of all family members is required in order to arrange the family budget in the most appropriate way. As family members are both production and consumption individuals, it is an institution where life partnerships exist. In the family, individuals produce economic needs themselves, consumption to meet their needs, and some of the factors causing this consumption are examined within the scope of the research model where the findings are tested with the following hypotheses:

H5: Product service quality has an impact on home economy

H6: Family structure has an impact on home economy

H7: Social media advertisements have an impact on home economy

Product/Service Quality

The concept of quality is first seen in the Hammurabi Laws of 2150 BC. In the 15th century BC, the first quality control study was found in the Ancient Egyptian Civilization where it was discovered that the smoothness of stone blocks was controlled by a special tool, only recognizable in certain family dwellings. As it can be understood from this example, quality is synonymous with correct work (Cetin, 2010). The quality of products that meet the standard needs of customers is defined as quality (Laitinen, 2002). In other words, product/service quality can be affected by purchasing behavior. Individuals refrain from buying the same product/service again when they do not see a value for money they spend in their purchasing behavior. In this case, institutions may have to improve the product/service quality. Therefore, quality is the degree of compliance with the specified conditions. Quality has a positive relationship with the change in waste rate and quality complaints of customers, and thus, the quality performance of the products offered can be determined (Rho and Yu, 1998). Especially in product quality, the importance of non-financial scales, such as customer satisfaction, distribution and supplier reliability, is key (Laitinen, 2002). There are many service quality recognizers in the literature that refer to different dimensions of quality. However, there is no single consensus definition. According to Grönroos (1990), quality is a series of activities or activities based on communication between customers and service providers presented to solve customer problems. Parasuraman et al. (2002) quality of service is defined as a measure of how much the service can meet customer expectations. Lovelock and Wirtz (2004) in their study regarding the quality of service, define quality as economic activities based on performance where an organization has to provide customers with expectations that the service provider usually meets. Fitzsimmons et al. (2008) quality of service definition argues that a service is an abstract experience, where time is non-durable and the customer plays a role as co-producer. In addition, customer satisfaction is thought to affect post-purchase perception and future decisions (Jabnoun and Hassan Al-Tamimi, 2003). Within this scope, the research model examines the impact of product/service quality on the home economy both as an independent and mediation variable:

H8: Product service quality has a mediation variable effect on the relationship between purchasing behavior and home economy

Family Structure

Family is a social structure that is at the center of social classes and adopts each other's thoughts and consumptions, has common values in a wide range, works for each other, strives for each other, and acts mostly within the same thoughts and values. Nirun (1994) concept of family defines itself as an institution that can fulfill its needs by equipping itself with spiritual feelings and having some special rights by cultivating itself in an environment that will maintain and maintain a healthy life. Family, it is a universal institution, but the process of social change causes differences in the functions of the family. Therefore, since modern society and traditional society impose different functions on the family, their explanations regarding the family are quite different from each other (Bozkurt, 2006). As the social structure changed, differences in the functions of the family and expectations among family members were observed. When evaluated in this respect, the family is defined as a group with direct kinship between each other (Giddens, 2000). Social environment and material factors are mentioned as some important factors affecting the purchasing behavior. Emotional and intellectual factors that help individuals' purchasing behavior are also effective in making family decisions. The close relationship between the family and the economy brings the positive effects of these two institutions to each other and may lead to a series of negativities. Therefore, in the research model, in terms of purchasing behavior and family structure, we consider the home economy and the family separately. There is a relationship between each other in the family since the household expenditures directly affect the household economy. Although the home economy and family structure seem to be different concepts, they are actually two elements that complement each other. While the expenditures made by the households revive the economy, fluctuations in the economy can cause families to think while buying a product. Changes in the economy are reflected in the family life and can lead to severe incompatibilities and disrupt the family structure. The changing social structure has also diversified the perspectives of the family. Beck and Beck-Gernsheim (2018) describe our era as a period full of conflicts of interest between family, work, love, and acquiring individual goals. This situation inevitably affects marriage and family life resulting in family structures showing differences, both in terms of income and culture. Socially, the household economies of the families in the lower income, middle income, and upper income groups differ in terms of their income and expenditures. The social mobility that comes with industrialization has turned the families away from production into a unit of consumption (Nirun, 1994). In addition to this, the determinative of the developing technology within industrialization on the social structure has been called into question. The effect of this situation on the family structure is inevitable. The destructive effect of technology on the family institution has become more apparent in post-industrial societies with various arguments (tv, internet, social media). Therefore, within the scope of the research model, the effects of family structure on home economy as both independent variable and mediation variable are examined:

H9: Family structure has a mediation variable effect on the relationship between purchasing behavior and home economics

The Effect of Social Media Advertisements

The rapid development of information technologies, the Internet's integration into an individual's daily life, changes in consumer habits, and increasingly dynamic markets have changed the content and messages of advertisements. As a result of the development of the Internet, there is a new dimension of social media that has quickly entered the lives of individuals. Social media refers to the web and technology-based applications that allow users to create and share content and production (Kaplan and Haenlein, 2010). Clearly, social media advertising contains many things that are important influences today: it is an internet advertising without time and space limitation, has a low cost, appeals to a wide audience, and does not have a geographical limit, and has a great impact on people's purchases and consumption habits (Celik, 2014). The continuous development of technology has made the usage and speed of the internet widespread, changing the habits in the social and business fields, and the emergence of new concepts through the changes. One of them is the concept of social media (Bulunmaz, 2011). With the widespread use of social media, it has become an integral part of human life. With the active use of social media, customers have become an active mass that has a say in the shaping of products, no longer just a consumer consuming products. The fact that consumers convey their opinions and suggestions about the products and services they receive through social media and influence other consumers leads to comments on the point that the effectiveness of the advertisements will remain steady and only increase (Kotler et al. 2019). Due to the impact of social media on consumption, it also has an impact on the home economy. Individuals who cannot reach the desired product from a site or are not satisfied can easily navigate to other social media. Product and service promotions made through social media are intended to facilitate the purchasing process by sharing product information in order to influence the consumer. The main purpose of social media advertising is to try to influence the perception of the individual, and to cause the desire and need for the product/service. The research model examines the impact of social media ads on the home economy as both independent and mediation variables.

H10: Social media advertisements have a mediation variable effect on the relationship between purchasing behavior and home economy.

Methodology

The sample of the study consists of married individuals who are experienced in managing the home economy. Surveys were collected online from married individuals living in Istanbul, where the population is dense and their living conditions are slightly more expensive than other provinces. The reason for choosing the online survey method is that it is easy to reach individuals through social networks and e-mail. The online questionnaire for the article was sent to 1500 married individuals in Istanbul, but only 414 answers were obtained. 17 were excluded from the analysis due to errors in filling out the questionnaire. As a result, 397 questionnaires (from married individuals) were collected and the data were analyzed. In order to eliminate the Common Method Variance problem, while collecting study data, participants' Name-Surname etc. personal information was not requested and the anonymity of the participants was ensured.

The main analysis was performed using a IBM SPSS 25 Statistical Package Program; demographic data were also included. As the Likert scale was used in the implementation of the questionnaire, factor analysis was conducted in the first stage, and reliability analysis was performed in the second stage in the analysis of the questions representing the variables. Correlation analysis was conducted to see the degree of relationship between variables.

Regression analysis was performed to test established hypotheses and the Sobel test was used to test the mediation variable effect. The first part of the questionnaire consists of two parts, and the demographic information of the participants and their questions related to their jobs were included.

Within the framework of the research model, there were survey questions representing 5 variables. After the first part of the survey with demographic information, the questions representing the variables were found in the second part of the survey. *The Purchasing Behavior Scale* was obtained from the scales in the studies conducted by Hwang et al. (2011), Bulbul and Ozoglu (2014), Kumar et al. (2009). For the *Product Service Quality Scale*, Akgun's (2008) study was utilized. *The Family Structure Scale* by Procidano and Heller (1983), Gulerce (1996) and Gulerce (2007) was used as the scales in the study. *Social Media Advertisements Scale* of Celik (2014), Cetinoglan (2017), Islek (2012), Hollebeek et al. (2014), Van den Eijnden et al. (2016)'s year were referenced by making use of the work they have done. Bayoglu's (2002) and Eryasar's (2007) studies were used for the *Home Economy Scale*. In the evaluation of the scales, the use of the 5-point Likert scale was deemed appropriate in order to provide convenience to the respondents and avoid confusion. Therefore, scales used a 5-point Likert scale ranging from "strongly disagree" to "strongly agree".

Demographic Structure of Participants

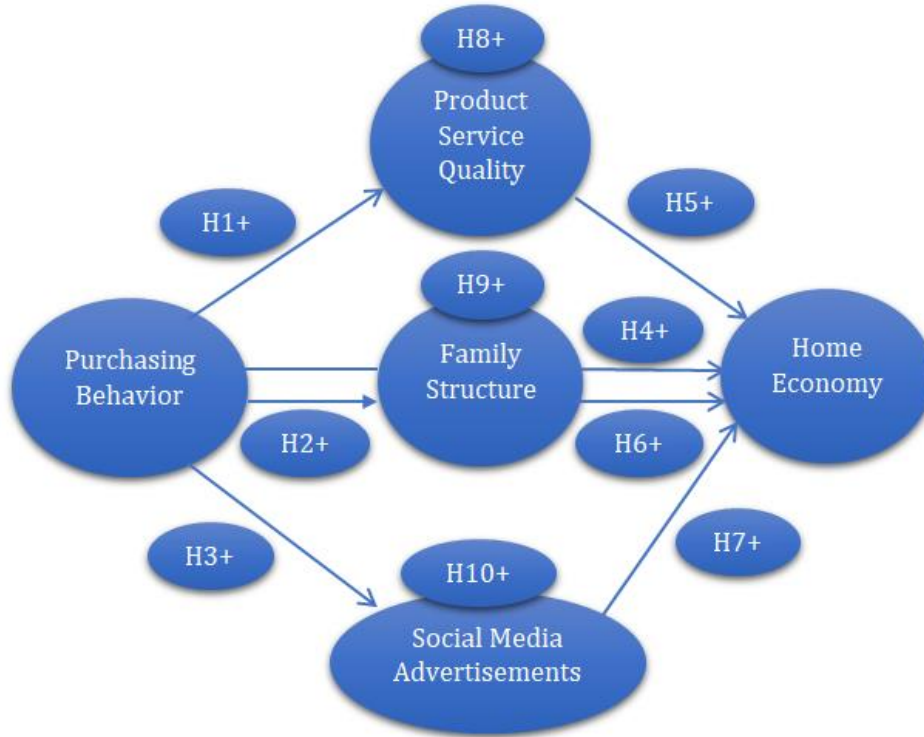
205 (52%) men and 192 (48%) women answered the questionnaire. 146 (37%) of the participants were in the 30-39 age group; 198 (50%) are in the 40-49 age group The number of individuals aged 50 and over was 53 (13%). While 18 (5%) of the married individuals who answered the questionnaire were high school, 39 (10%) were college graduates, 261 (65%) were university graduates; 79 (20%) have master degree.

Research Framework

Based on the literature review, independent variable were the following: Purchasing behavior, mediation variables, product/service quality, family structure, and social media advertisements. For the dependent variable, research model was applied to the home economy.

In order to analyze the relationships between the concepts, the data obtained from a quantitative approach were analyzed. In a quantitative study, the effects on the dependent variable(s) are analyzed by using dependent and independent variables within the scope of the research model (Thomas et al. 2015)

Figure 1. Research Model

Analysis

Factor analysis was used to summarize variables and/or dimensions and to easily interpret them. It is an important method used to measure the accuracy of the questions representing the variables and to reduce the variable or size by removing the dependency structure (Tatlidil, 1996; Dogan and Basokcu, 2010). In order to test and evaluate the appropriateness of factor analysis, questions representing variables and/or dimensions were analyzed in Kaiser-Meyer-Olkin (KMO) and Bartlett test. If the value obtained in KMO is between 0.50-1.00, it was suitable for factor analysis. If it was less than 0.50, it was not suitable for factor analysis (Hair et al. 2014). The Bartlett test shows the degree of significance for correlation analysis. When the sig. value is less than .05, it is accepted as suitable for factor analysis (Hair et al., 2014). The KMO value of .855 and the Bartlett Test did not seem to be a problem in terms of factor analysis since it emerged at a 0.000 significance level. In our study, variables prepared according to a 5-point Likert scale were measured with a 34-question questionnaire form. Variables, purchasing behavior, product/service quality, family structure and social media advertisements, and home economy were subjected to factor analysis. As a result of the factor analysis, 11 questions were excluded from the scale because they were not suitable for the factor distribution (those below 0.50 and those that disrupted the factor distribution). The remaining 23 questions are divided into 5 factors.

Table 1. Rotated Component Matrix^a

Rotated Component Matrix ^a	Component				
	1	2	3	4	5
AY5. I will get products and services; the most important thing for me is that it suits my taste	.729				
AY1. I will get products and services; the most important thing for me is that it fits my economic situation	.724				
AY2. I will get products and services; The most important for me is that it fits the family budget	.625				
AY3. I consider the interests and personalities of family members when buying a product	.590				
AY4. I consider my social relationships when buying a product	.588				
SAD3. I am influenced by the environment when buying a product		.799			
SAD1. I'm excited to buy a product I want		.650			
SAD5. I pay attention in advance when buying a product		.597			
SAD4. When buying a product I make sure that the manufacturer is reliable		.591			
SAD2. My priority is to buy the product I need		.539			
SMR2. Social media ads are interesting			.802		
SMR1. Social media ads provide up-to-date information			.783		
SMR5. Social media ads have a positive impact on the economy			.781		
SMR4. Social media ads are trusted			.767		
SMR3. Social media ads are convincing.			.740		
UHK2. The behavior of store personnel affects my purchasing decisions				.651	
UHK1. The cleanliness of the shopping center is effective in my decision to purchase				.631	
UHK3. Prices of products affect my purchasing decisions				.582	
UHK4. Product / service quality affects my purchasing decisions				.575	
EE1. A product I bought should be economical					.881
EE4. When buying a product, I search the price in the market					.696
EE3. I shop when I don't need it					.606
EE2. A product I bought should be useful					.544

Extraction Method: Principal Component Analysis.

Rotation Method: Varimax with Kaiser Normalization.

a. Rotation converged in 6 iterations.

AY: Family Structure, SAD: Purchasing Behavior, SMR: Social Media Advertisements, UHK: Product Service Quality, EE: Home Economy

Cronbach Alpha, which is used in reliability analysis, is used to explain whether the problems representing the variables are understandable in the questionnaire. In the case of a low Cronbach's alpha, it is explained that the questions representing the variables used in the questionnaire are not consistent with each other (Altunisik et al. 2007). In order to explain that the questions representing the variables are consistent with each other, Cronbach's Alpha should be high (Alpar, 2011; Karasar, 2005). Hair et al. (1998) and Nunnally and Bernstein (1994), in their research, showed that the reliability level of 0.70 and above is appropriate for research in the social sciences, and the values up to 0.60 explained that it can be considered suitable for exploratory research. In the study of Nunnally (1978), it is

accepted that Cronbach's Alpha is 0.50 and above (Nunnally, 1978; Hair et al. 2000; Buyukozturk, 2007).

Table 2. Reliability Analysis

Variables	Number of Questions	Cronbach Alpha (α) Values	AVE	CR
Purchasing Behavior	5	.840	0.41	0.77
Product Service Quality	4	.771	0.37	0.70
Family Structure	5	.815	0.43	0.79
Social Media Advertisements	5	.860	0.60	0.88
Home Economy	4	.795	0.48	0.78

Correlation analysis is used to test, interpret, and explain the degree, strength and direction of the interrelationships between variables within the scope of the research model (Kalayci, 2006; Karasar, 2008). Correlation analysis is used to explain the relationships between the variables and to interpret the relationships between them statistically. For the correlation analysis, the variables, analysis, and comments were made between -1 and +1 values. The values of the variables indicate the direction and degree of the relationship between them (Ural and Kilic, 2013). It can be explained that there is a negative relationship if one of the variables decreases and the other increases or one of the variables decreases. If there is a coefficient of "0", it is stated that there is no relationship between the variables (Kalayci, 2010). Pearson correlation coefficient, which is frequently used to explain the relationships between variables, was used in this research for correlation analysis, family structure, purchasing behavior, social media advertisements, product service quality and home economy. As mentioned earlier, the analysis, so far, (factor analysis, reliability analysis, descriptive analysis) were conducted on 397 questionnaires obtained from institutions.

Table 3. Correlations

	Purchasing Behavior	Product Service Quality	Family Structure	Social Media Advert
Product Service Quality	.532**			
Family Structure	.517**	.521**		
Social Media Advert	.279**	.542**	.234**	
Home Economy	.296**	.245**	.314**	.203**

Correlation analysis: When the relationships between the variables are examined, it was concluded that there is a significant positive relationship between the variables. Purchasing behavior, product service quality, family structure (in terms of income level), social media advertisements (in terms of the impact of advertising) and home economy variables also had a significant relationship.

According to the results of regression analysis to analyze whether the hypotheses are supported and in the analysis of the relationships between independent-dependent variables (except for the effect of the mediation variable) 7 hypotheses were accepted and are shown in Table 4.

Table 4. Supported/Unsupported Status of Hypotheses Examining the Effect of Independent Variables on Dependent Variables

Hypotheses	Supported / Not Supported	Standard β	Sig.
H1: Purchasing behavior has an impact on product service quality	Supported	.532***	0.000
H2: Purchasing behavior has an impact on family structure	Supported	.517***	0.000
H3: Purchasing behavior has an impact on social media advertisements	Supported	.279***	0.000
H4: Purchasing behavior has an impact on home economy	Supported	.296***	0.000
H5: Product service quality has an impact on home economy	Supported	.245***	0.000
H6: Family structure has an impact on home economy	Supported	.314***	0.000
H7: Social media advertisements have an impact on home economy	Supported	.203***	0.000

*: p<0.05   **: p<0.01   ***:p<0.001

As a result of regression analysis of hypothesis tests established between independent and dependent variables, the fact that sig values are less than ***: p<0.001 and positively significant support the hypotheses (Guris and Astar, 2014). The hypotheses established between variables were supported by regression analysis. The purchase behavior argument is dependent on the variables impact on product service quality, family structure, social media advertisements and home economy. It also has the role of argument and mediation variable on product/service quality, family structure and social media advertisements, dependent variables; the impact on home economy was supported.

Mediation variable effect analysis, mediation variables, product/service quality, family structure and social media advertisements, and regression analysis were used to test the relationship between purchasing behavior and home economy.

Table 5. Effect of Mediation Variables According to Regression Analysis Results

	Independent Variables	Dependent Variables	Standard β	Sig.	Adjusted R Square	F Value
Regression	Purchasing Behavior	Home Economy	.231***	0.000	0.085	37.817
	Product service quality	Economy	.122***	0.000	0.093	21.406
Regression	Purchasing Behavior	Home Economy	.182**	0.01	0.085	37.817
	Family structure	Economy	.219***	0.000	0.118	27.547
Regression	Purchasing Behavior	Home Economy	.259***	0.000	0.085	37.817
	Social Media Advertisements	Economy	.130***	0.000	0.098	22.631

*: p<0.05   **:p<0.01   ***:p<0.001

The Sobel (1982) test was performed in order to test the effect of mediation variable between independent variables and dependent variables. The purpose of testing the effect of the mediation variable was to explain whether there is a meaningful relationship between the Sobel (1982) test, unadjusted regression coefficients, and standard error values of the variables, all of which were analyzed using the effect of the mediation variable. MacKinnon, Warsi and Dwyer (1995), as a result of their work, by extending the use of statistical methods to evaluate the important variables in the evaluation of the mediation variables contributed to the literature there are two versions of the Sobel (1982) test: Aroian (1947) and Goodman (1960).

Table 6. Sobel Test

Sobel/Aroian/Goodman Analysis; Determining whether the product service quality variable has an effect on the relationship between purchasing behavior and home economy.							
Variables		Input:			Test statistic:	Std. Error:	p-value:
Independent Variable	Purchasing Behavior	a	0.609	Sobel test:	2.13902	0.02	0.03
Mediation Variable	Product Service Quality	b	0.076	Aroian test:	2.13234	0.02	0.03
		Sa	0.049	Goodman test:	2.14577	0.02	0.03
Dependent Variable	Home Economy	Sb	0.035				
We can explain the effect of the mediation variable between the variables because p value is less than <0.05							
Sobel/Aroian/Goodman Analysis; Determining whether the family structure variable has an effect on the relationship between purchasing behavior and home economy.							
Variables		Input:			Test statistic:	Std. Error:	p-value:
Independent Variable	Purchasing Behavior	a	0.518	Sobel test:	3.81809	0.02	0.00
Mediation Variable	Family structure	b	0.157	Aroian test:	3.80631	0.02	0.00
		Sa	0.043	Goodman test:	3.82998	0.02	0.00
Dependent Variable	Home Economy	Sb	0.039				
We can explain the effect of the mediation variable between the variables because p value is less than <0.05.							
Sobel/Aroian/Goodman Analysis; Determining whether social media advertisements variable has an effect on the relationship between purchasing behavior and home economy.							
Variables		Input:			Test statistic:	Std. Error:	p-value:
Independent Variable	Purchasing Behavior	a	0.488	Sobel test:	2.41101	0.01	0.01
Mediation Variable	Social Media Advertisements	b	0.053	Aroian test:	2.38198	0.01	0.01
		Sa	0.084	Goodman test:	2.44113	0.01	0.01
Dependent Variable	Home Economy	Sb	0.020				

Analysis of Purchasing Behavior`s Within Family Structures and Social Media: In Terms of Impacts on Home Economy

We can explain the effect of the mediation variable between the variables because p value is less than <0.05 .

Hypothesis results;

Table 7. Supported/Unsupported Status of Hypotheses in which the Mediation Variable Effect is Investigated and Represented

Hypotheses	Supported / Not Supported	Significance Level (Sig.)
<i>H8: Product service quality has a mediation variable effect on the relationship between purchasing behavior and home economy</i>	Supported	$P<0.001$
<i>H9: Family structure has a mediation variable effect on the relationship between purchasing behavior and home economics</i>	Supported	$P<0.001$
<i>H10: Social media advertisements have a mediation variable effect on the relationship between purchasing behavior and home economy</i>	Supported	$P<0.001$

Mediation variable effect is supported by the Sobel test and regression analysis. The effect of product/service quality, family structure, and social media advertisements is accepted when mediation variable effect and enters the purchasing behavior affecting the home economy.

Table 8. Answers to the Classical Questions Asked to the Sample Group

Question 1. What do you think families should pay attention to for the home economy?	397	Distribution	Percentages
Care should be taken to make saving	44		11%
Pay Attention to Electricity/Water/Gas Bills and Kitchen Expenses	7		2%
Expenditures should be made according to the needs	15		4%
Be careful not to spend too much	110		28%
Care should be taken not to buy unneeded ultrasound products	12		3%
Needs and luxury should be separated	15		4%
Families should have as many children as they can	21		5%
They should create price analysis and need to demand axis	24		6%
They must act according to their income	46		12%
Attention should be paid to the quality of the products to be purchased	16		4%
Receive list before shopping	12		3%
The family should spend in accordance with the budget	75		19%
Question 2. What do you think the state should do in terms of contributing to the family economy?	397	Distribution	Percentages
Should not raise the invoices	28		7%
Provision can be provided to families with low income	26		7%
Market prices need to be lowered	33		8%
Minimum living allowance support should be increased and child support should be given every month	34		9%
We wish our state to pay more attention to its citizens	30		8%
Provide tax rebate	35		9%
More investment incentives should be provided for employment opportunities	37		9%
Free market economy should be noted	11		3%

Ensure minimum wage increases in connection with rising inflation	45	11%
Families should be informed according to economic income	30	8%
Domestic production should be encouraged	40	10%
Economy planning should be done properly	48	12%
<hr/>		
Questions 3. How do you prevent excessive consumption?	397	
	Distribution	Percentages
Determining where we should spend our money	23	6%
We can prevent over-consumption by raising people's awareness	30	8%
Public spots about the home economy can be impressive	34	9%
Consuming considering needs	12	3%
Avoiding unnecessary luxury spending	15	4%
Avoiding excessive and expensive expenses	56	14%
The family should spend in accordance with the budget	62	16%
Avoiding arbitrary expenditure	50	13%
Thrifty spending	42	11%
By limiting our spending	38	10%
Taking what is necessary, avoiding unnecessary products	10	3%
Low consumption	25	6%
<hr/>		
Questions 4. What do you think should be considered while spending shopping?	397	
	Distribution	Percentages
Should be Appropriate, good quality	30	8%
Not need to buy, product price, cleanliness should be considered	36	9%
What is needed should be taken	34	9%
Should be used at home and needed	38	10%
Price and market research should be done	28	7%
The product must be of good quality for the money given	41	10%
Pay attention to family budget	52	13%
Product, quality, and price should be considered	43	11%
Arbitrary expenditures should be avoided	45	11%
Discounted cheap product purchases must be made	50	13%

In line with the answers given to the question of what should families do for the home economy, families are concerned that the products they buy will be suitable for their own budget before they start shopping. For products exceeding their budgets, the importance of the level of the products depends on whether they need them as an exception or not. It is foreseen that avoiding unnecessary and excessive expenditures can be achieved by making budget plans and increasing savings. What should the state do to contribute to the family economy? In line with the answers given to the question, it is argued that there should be information about the home economy, there should be activities related to it, and that such activities should be made widespread and families should be made more aware. Because economic decisions should be made and a minimum wage should be at the level of living standards, they can give more importance to special and basic needs such as children's education. It is seen in the answers given that the quality of the products is given importance in the purchases made. As well as the quality of the product, the prices stand out. Individuals shape their purchases by paying attention to the details in their home-family budget, product quality and durability of this product, and the expiration date in food type products.

Discussion

The basis of the home economy, spending, according to income, is important for the family budget. The family's purchasing behaviors are shaped according to their monthly income status, and home economics is managed according to their monthly income. At the same time, the effects of the economic/financial crises on the basis of the home economy, the turnover, and the decline or rise of the monthly income situation are the effects of such factors. In general, before purchasing behavior, individuals engage in information and research on the product they want to buy. In the face of this behavioral orientation, product/service companies start marketing/advertising activities in line with customer interest. One of the most important steps in this activity is social media advertising. In particular, considering the various recommendations provided by Neuro marketing research (Bridger, 2017), or behavioral economics (Pappas et al. 2017), product/service providers implement social media advertisements to enhance the purchasing activities of individuals. When the findings of the research are examined, it is seen that the product/service quality and social media advertisements have an effect on the home economy in the mediation roles. When the relationship between the independent variables and the dependent variable is examined, it is seen that the analysis that affects the home economy is dependent on multiple variables: purchasing behaviors, product/service quality, social media advertisements and family structure. We can explain that in purchasing behaviors, if the individuals act in the direction of their wishes and if the product is purchased with the effect of social media advertisements, the home economy is affected. In an important study supporting the results of the research, there are researchers examining the impact of social media advertising on trade in Latin America (Grandón et al. 2011; Nasco et al. 2008). The findings provide persistent information that social media has the most impact on spending. We can explain in the analysis results that purchasing behaviors affect product/service quality, social media advertisements, and home economy.

Conclusion

When the limitations of the study are considered, it is not possible to measure the purchasing behavior according to the income distribution depending on the home economy. The reason for this is that in the data collected from married individuals, according to income distribution, homogeneous distribution of low income, middle income and upper income families. At the same time, it is not easy to exactly determine the range of lower income, middle income, and upper income` due to economic conditions. Since the number of individuals and the amount of expenditure in the family could not be precisely determined in calculating the income levels, it was not possible to determine the families according to their income and expenditure levels. As a recommendation for future studies, in a similar study, it will be possible to obtain healthier results from data distributed homogeneously according to income distribution and amount of family members. Only in this case should the economic spending standards between regions and cities be taken into account: because there would be differences in the amount of expenditure between a developed metropolitan city and families living in a small city with the same income and the same number of individuals. However, the research reveal that consumption level is higher than the amount of expenditure in families with high social class levels (Maldifassi and Canessa, 2009). Findings show that product/service quality, social media ads and family income affect the home economy. In particular, the tendency to trust product/service quality and social media advertising should not be interpreted as a high expenditure for families. Families may have a tendency or intention to buy their favorite brands, but when the economic situation comes to

the fore, it is unlikely that such purchasing behavior will occur. In his study, Gong (2009) states that with the widespread use of internet facilities, it is expected that intense purchasing behavior can be expected with the effect of social media advertising on consumers and that purchasing behavior on the internet causes more intensive consumption. Since this study is not an intercultural study, it may be possible to compare the findings with new findings in case of studies on cultural effects. In future studies, it is important to investigate the perceived benefits of consumption and the precursors of purchasing behaviors such as social norms.

References

- Akgun, V. Ö. (2008). *Modern alışveriş merkezlerinin tüketici davranışları üzerindeki etkisi ve Konya ilinde bir uygulama*, (Doctoral dissertation, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimleri Enstitüsü).
- Alpar, R. (2011). *Uygulamalı Çok Değişkenli İstatistiksel Yöntemler*, Detay Yayıncılık. Baskı. Ankara.
- Altunisik, R., Coşkun, R., Bayraktaroglu, S., & Yıldırım, E. (2007). *Sosyal bilimlerde araştırma yöntemleri: SPSS uygulamalı*. Sakarya yayıncılık.
- Aroian, L. A. (1947). The probability function of the product of two normally distributed variables. *The Annals of Mathematical Statistics*, 18, 265-271.
- Bayoglu, A. S. Y. (2002). *Ailelerin sosyal yaşam alanı mobilyalarını seçmelerinde sosyoekonomik düzeyin etkisi* (Doctoral dissertation, Ankara Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Ev Ekonomisi Anabilim Dalı).
- Beck, U., & Beck-Gernsheim, E. (2018). *The normal chaos of love*. John Wiley & Sons.
- Bitner, M. J., & Hubbert, A. R. (1994). Encounter satisfaction versus overall satisfaction versus quality. *Service quality: New directions in theory and practice*, 34(2), 72-94.
- Bozkurt, V. (2006). *Değişen Dünya'da Sosyoloji*. Ekin Kitabevi, Bursa.
- Bridger, D. (2017). *Neuro design: Neuromarketing insights to boost engagement and profitability*. Kogan Page Publishers.
- Bulbul, H., & Ozoglu, B. (2014). Tüketici Yenilikçiliği ve Algılanan Riskin Satın Alma Davranışına Etkisi. *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, (44), 43-58.
- Bulunmaz, B. (2011). Otomotiv sektöründe sosyal medyanın kullanımı ve Fiat örneği. *Global Media Journal Turkish Edition*, 2(3), 19-50.
- Buyukozturk, S. (2007). *Sosyal bilimler için veri analizi el kitabı*. Ankara: Pegem A Yayıncılık
- Celik, S. (2014). Sosyal Medyanın Pazarlama İletişimine Etkileri. *Erciyes İletişim Dergisi*, 3(3), 28-42.
- Cetin, C. (2010). *Toplam kalite yönetimi*. Beta Basım Yayım Dağıtım.
- Cetinoglan, N. (2017). *Sosyal medya reklamlarının müşteri satın alma davranışlarına etkisi: İzmir ilinde bir uygulama* (Master's thesis, İzmir Katip Çelebi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü).
- Dogan, N., & Basokcu, T. O. (2010). İstatistik tutum ölçeği için uygulanan faktör analizi ve aşamalı kümeleme analizi sonuçlarının karşılaştırılması. *Eğitimde ve Psikolojide Ölçme ve Değerlendirme Dergisi*, 1(2), 65-71.
- Durmaz, Y., & Bahar, R. (2011). Tüketicilerin Satın Alma Davranışları Üzerinde Sosyolojik Faktörlerin Etkisinin İncelenmesine Yönelik Ampirik Bir Çalışma. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 10(37), 60-77.
- Eryasar, M. S. (2007). *Bireylerin serbest zamanlarını değerlendirme faaliyetlerinin aile ekonomisine katkısı* (Doctoral dissertation, Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi, Ankara).
- Fitzsimmons, J. A., Fitzsimmons, M. J., & Bordoloi, S. (2008). *Service management: Operations, strategy, and information technology*. New York: McGraw-Hill.
- Giddens, A. (2000). *Sosyoloji*, Yayına Hazırlayan: H. Özel ve C. Güzel, Ayraç Yayınları, Ankara.

- Gong, W. (2009). National culture and global diffusion of business-to-consumer e-commerce. *Cross cultural management: an international journal*, 16(1), 83-101.
- Goodman, L. A. (1960). On the exact variance of products. *Journal of the American statistical association*, 55(292), 708-713.
- Grandón, E. E., Nasco, S. A., & Mykytyn Jr, P. P. (2011). Comparing theories to explain e-commerce adoption. *Journal of Business Research*, 64(3), 292-298.
- Grönroos, C. (1990). *Service management and marketing* (Vol. 94). Lexington, MA: Lexington books.
- Gulerce, A. (1996). *Türkiye'de ailelerin psikolojik örüntüleri*. Boğaziçi Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Eğitim Bilimleri Bölümü. Boğaziçi Üniversitesi Yayınları, İstanbul.
- Gulerce, A. (2007). *Dönüşümsel aile modeli ve Türkiye'de ailelerin psikolojik örüntüleri*. Boğaziçi Üniversitesi Yayınları, İstanbul.
- Gungen, Y., Tokyurek, S., & Sanlı, N. (2002). *Ev ve ailede yaşam yönetimi*. İstanbul: Pegem Akademi Yayıncılık.
- Guris, S., & Astar, M. (2014). *Bilimsel araştırmalarda SPSS ile istatistik*. Der Yayınları.
- Hair, J. F., Anderson, R. E., Tatham, R. L., & William, C. (1998). *Multivariate data analysis*. Englewood Cliffs, NJ: Prentice Hall.
- Hair, J. F., Black, W. C., Babin, B. J., & Anderson, R. E. (2014). *Multivariate data analysis: Pearson new international edition*. Essex: Pearson Education Limited.
- Hair, J. F., Bush, R. P., & Ortinau, D. J. (2000). *Marketing research: A practical approach for the new millennium*. Irwin Professional Publishing.
- Hollebeek, L. D., Glynn, M. S., & Brodie, R. J. (2014). Consumer brand engagement in social media: Conceptualization, scale development and validation. *Journal of Interactive Marketing*, 28(2), 149-165.
- Hwang, J., Yoon, Y. S., & Park, N. H. (2011). Structural effects of cognitive and affective responses to web advertisements, website and brand attitudes, and purchase intentions: The case of casual-dining restaurants. *International Journal of Hospitality Management*, 30(4), 897-907.
- Islek, M. S. (2012). *Sosyal medyanın tüketici davranışlarına etkileri Türkiye'deki sosyal medya kullanıcıları üzerine bir araştırma* (Master's thesis, Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü).
- Jabnoun, N., & Al-Tamimi, H. A. H. (2003). Measuring perceived service quality at UAE commercial banks. *International Journal of Quality & Reliability Management*, 20(4), 458-472.
- Kalayci, S. (2006). *SPSS Uygulamalı Çok Değişkenli İstatistik Teknikleri*, Asil Yayın Dağıtım, Ankara.
- Kalayci, S. (2010). *SPSS uygulamalı çok değişkenli istatistik teknikleri* (Vol. 5). Ankara, Turkey: Asil Yayın Dağıtım.
- Kaplan, A. M., & Haenlein, M. (2010). Users of the world, unite! The challenges and opportunities of Social Media. *Business horizons*, 53(1), 59-68.
- Karasar, N. (2005). *Bilimsel araştırma yöntemi (17. Baskı)*. Ankara: Nobel yayın dağıtım, Ankara.
- Karasar, N. (2008). *Bilimsel araştırma yöntemi: kavramlar-ilkeler-teknikler*. Nobel Yayın Dağıtım.
- Kitapci, O., & Dortyol, T. (2009). Tüketici Satın Alma Karar Sürecinde Aile Bireylerinin Etkileri: Kadının Değişen Rolü Sivas İlinde Bir Uygulama. *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 18(2), 331-348.
- Korkmaz, S., Ozturk, S. A., Eser, Z., & Isin, F. B. (2009). *Pazarlama: Kavramlar-İlkeler-Kararlar*. Siyasal Kitabevi.
- Kotler, P., Kartajaya, H., & Setiawan, I. (2019). *Marketing 3.0: From products to customers to the human spirit*. In *Marketing Wisdom* (pp. 139-156). Springer, Singapore.
- Kumar, A., Lee, H. J., & Kim, Y. K. (2009). Indian consumers' purchase intention toward a United States versus local brand. *Journal of Business Research*, 62(5), 521-527.
- Laitinen, E. K. (2002). A dynamic performance measurement system: evidence from small Finnish technology companies. *Scandinavian Journal of Management*, 18(1), 65-99.

- Lovelock, C. H., & Wirtz, J. (2004). *Services marketing: People, technology, strategy*. Pearson Prentice Hall.
- MacKinnon, D. P., Warsi, G., & Dwyer, J. H. (1995). A simulation study of mediated effect measures. *Multivariate Behavioral Research*, 30(1), 41-62.
- Maldifassi, J. O., & Canessa, E. C. (2009). Information technology in Chile: How perceptions and use are related to age, gender, and social class. *Technology in Society*, 31(3), 273-286.
- Nasco, S. A., Toledo, E. G., & Mykytyn Jr, P. P. (2008). Predicting electronic commerce adoption in Chilean SMEs. *Journal of Business Research*, 61(6), 697-705.
- Nirun, N. (1994). *Sistemik sosyoloji yönünden aile ve kültür*. Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Kültür Merkezi.
- Nunnally, J. C. (1978). *Psychometric Theory: 2d Ed*, McGraw-Hill.
- Nunnally, J., & Bernstein, I. (1994). *Psychometric Theory 3rd edition* (MacGraw-Hill, New York).
- Odabasi, Y., & Baris, G. (2002). *Tüketici davranışları*. İstanbul: Mediacat Yayınları.
- Pappas, I. O., Kourouthanassis, P. E., Giannakos, M. N., & Lekakos, G. (2017). The interplay of online shopping motivations and experiential factors on personalized e-commerce: A complexity theory approach. *Telematics and Informatics*, 34(5), 730-742.
- Parasuraman, A., Berry, L., & Zeithaml, V. (2002). Refinement and reassessment of the SERVQUAL scale. *Journal of Retailing*, 67(4), 114-139.
- Patterson, P. G., & Johnson, L. W. (1993). Disconfirmation of expectations and the gap model of service quality: an integrated paradigm. *Journal of Consumer Satisfaction, Dissatisfaction and Complaining Behavior*, 6(1), 90-99.
- Perner, L. (2010). *Consumer behavior: The psychology of marketing*. Retrieved from, <http://www.consumerpsychologist.com/>
- Philip, K., & Keller, K. L. (2016). *Marketing management*, New Jersey: Pearson Prentice Hall.
- Procidano, M. E., & Heller, K. (1983). Measures of perceived social support from friends and from family: Three validation studies. *American Journal of Community Psychology*, 11(1), 1-24.
- Rho, B. H., & Yu, Y. M. (1998). A comparative study on the structural relationships of manufacturing practices, lead time and productivity in Japan and Korea. *Journal of Operations Management*, 16(2-3), 257-270.
- Sobel, M. (1982). *Asymptotic intervals for indirect effects in structural equations models*, In S. Leinhardt (Ed.), *Sociological methodology* (290-312). San Francisco: Jossey-Bass.
- Surucu, A. (1998). *Yaşam Biçimi ve Pazarlamada Kullanımı-Otomobil Sektöründe Bir Uygulama*. Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi, Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Eskişehir.
- Tatlıdil, H. (1996). *Uygulamalı Çok Değişkenli İstatistiksel Analiz*, Ankara: Cem Web Ofset Ltd.
- Taylor, S. A., & Baker, T. L. (1994). An assessment of the relationship between service quality and customer satisfaction in the formation of consumers' purchase intentions. *Journal of Retailing*, 70(2), 163-178.
- Thomas, J. R., Nelson, J. K., & Silverman, S. J. (2015). *Research methods in physical activity*. Human kinetics.
- Tuten, T. L. (2020). *Social media marketing*, Sage.
- Ural, A., & Kilic, I. (2013). *Bilimsel araştırma süreci ve spss ile veri analizi*, Detay Yayıncılık, 4. Baskı, Ankara, 31.
- Van den Eijnden, R. J., Lemmens, J. S., & Valkenburg, P. M. (2016). The social media disorder scale. *Computers in Human Behavior*, 61, 478-487.
- Yazicioglu, Y., Athioğlu, Y., Erdoğan, S., & Kılıç, L. (1998). *Aile ekonomisi*. Anadolu Üniversitesi Açıköğretim Fakültesi.

Çalışanların İş Yaşam Kalitesinin Bağlamsal ve Görev Performansı Üzerindeki Etkisine Yönelik Bir Araştırma

Mutlu Tokmak^a

Özet

İş yaşam kalitesi çalışanların iş ortamı, çalışma şartları ve işyerinden sağlanan hizmetler bakımından çalışanların memnuniyet algılarını ifade etmektedir. İş performansı ise, bağlamsal performans ve görev performansı açısından çalışanların verimliliklerini ve etkinliklerini ortaya koymalarını belirtmektedir. Bu çalışmada, işgörenlerin iş yaşam kalitesi algılarının, bağlamsal performans ve görev performansı üzerindeki etkilerini ortaya koymaktır. Ayrıca iş yaşam kalitesi alt boyutları olan iş ortamı, çalışma koşulları ve sağlanan hizmetler ile iş performansı alt boyutları olan bağlamsal performans ve görev performansı arasındaki ilişkilerin incelenmesi de araştırma amaçları arasında yer almaktadır. Çalışmada beklenen amaçları gerçekleştirmek için alan araştırması yapılmıştır. Alan araştırmasında veri toplama tekniği olarak anket yöntemi uygulanmıştır. Bursa ili Karacabey ilçesinde görev yapan 158 kamu çalışanı araştırmaya katılmıştır. Araştırmada belirlenen hipotezleri test etmek amacıyla korelasyon analizi ile basit ve çoklu doğrusal regresyon analizi gerçekleştirilmiştir. Analiz neticesinde istatistiksel olarak anlamlı sonuçlar elde edilmiştir. Korelasyon analizi sonucunda, iş yaşam kalitesi ile genel iş performansı, bağlamsal performans ve görev performansı arasında orta düzeyde ve pozitif yönlü ilişki olduğu tespit edilmiştir. Çalışanların genel iş performansının, iş yaşam kalitesinden etkilenme düzeyi düşük seviyede, bağlamsal ve görev performansının iş yaşam kalitesi alt boyutlarından etkilenme düzeyi ise orta seviyededir.

Anahtar Kelimeler

İş Yaşam Kalitesi
İş Performansı
Bağlamsal Performans
Görev Performansı

Makale Hakkında

Geliş Tarihi: 06.08.2019
Kabul Tarihi: 10.05.2021
Doi: 10.18026/cbayarsos.602907

A Study on The Effect of Employees Quality of Work Life on Contextual and Task Performance

Abstract

The quality of work life expresses the employees' perception of satisfaction in terms of work environment, working conditions and services provided from the workplace. Job performance, in terms of contextual performance and task performance, indicates that employees demonstrate their efficiency and effectiveness. In this study, it is aimed to reveal the effects of employees' perception of quality of work life on contextual performance and task performance. In addition, the study aims to investigate the relationship between job quality, work environment, working conditions and services provided, and job performance sub-dimensions, contextual performance and task performance. In the study, field research was conducted to realize the expected objectives. In the field research, questionnaire method was applied as data collection technique. 158 public employees in Karacabey district of Bursa participated in the study. In order to test the hypotheses determined in the study, correlation analysis and simple and multiple linear regression analysis were performed. As a result of the analysis, statistically significant results were obtained. As a result of the correlation analysis, it was determined that there is a moderate and positive relationship between work life quality and general job performance, contextual performance and task performance. The level of influence of the general work performance of the employees from the quality of work life is low; the level of being affected by the contextual and task performance sub-dimensions of the quality of work life is moderate

Keywords

Quality of Work Life
Job Performance
Contextual Performance
Task Performance

About Article

Received: 06.08.2019
Accepted: 10.05.2021
Doi: 10.18026/cbayarsos.602907

^a Doç. Dr. J. Bnb. , Jandarma ve Sahil Güvenlik Akademisi, Jandarma ve Sahil Güvenlik Fakültesi, Sosyal Bilimler Bölümü, 06000, Ankara / Türkiye, mutlu-tokmak@hotmail.com, ORCID ID: orcid.org/0000-0002-7428-1322

Giriş

Örgütlerin rekabet ortamında başarılı olmasında çalışanlarının performans düzeylerinin etkisi büyüktür. Nitelikli personele sahip olan işletmeler, çalışanlarının yeteneklerini gösterebilecekleri uygun çalışma ortamı oluşturabildiklerinde onlardan en yüksek verimi elde etme imkânı bulacaklardır. Çalışanların iş yaşamında mutlu, huzurlu ve verimli olabilmeleri için iş yaşamına ilişkin görüşlerinin olumlu olması gerekmektedir. Çalışanların nitelikleri ne kadar yüksek olursa olsun, bu niteliklerini sergileyebilecekleri çalışma ortamının sağlanmadığı durumlarda verimli olmalarını beklemek haksızlık olur.

Çalışanlarından en üst seviyede verim almak isteyen örgütlerin öncelikle personeli için bu yeteneklerini gösterebilecekleri uygun bir çalışma ortamı sağlamaları gerekmektedir. Bunun için çalışanların iş yaşam kalitelerinin yükseltilmesi gerekmektedir.

İş yaşam kalitesi kavramı 1970'li yılların ortalarında geliştirilmiş, insanların işe olan tepkileri, iş tatmini ve mental olarak kendilerini iyi hissetmeleri olarak tanımlanmıştır. İş yaşam kalitesi başlangıçta, çalışanların iş deneyimini ve kişisel ihtiyaçlarını iyileştirmeye odaklanmış, sonrasında iş zenginleştirme, kendi kendini idare eden takımlar, iş kalitesinin artırılmasına yönelik teknikler ve yaklaşımlar üzerine odaklanmıştır (Davis & Cherns, 1975; Davis, 1977).

Örgüt içerisinde iş yaşam kalitesi yüksek olan, buldukları iş ortamından, çalışma koşullarından ve işletme tarafından sağlanan hizmetlerden memnun olan çalışanların performanslarının da yüksek olması beklenmektedir.

Bu çalışmada, işgörenlerin iş yaşam kalitesine ilişkin algıları ile iş performansı ve alt boyutları olan bağlamsal ve görev performansı arasındaki ilişkileri ortaya koymak amaçlanmaktadır. Ayrıca iş yaşam kalitesine ilişkin algıların, çalışanların bağlamsal performansı ve görev performansı üzerindeki etkileri de incelenmektedir. Bu alanda ilgili literatür incelenerek geçmiş araştırmalar değerlendirilmiş, alan araştırması ile elde edilen verilerin analiz sonuçları ile karşılaştırmalı olarak aktarılmaya çalışılmıştır.

Kavramsal Çerçeve

İş Yaşam Kalitesi

İş yaşam kalitesi kavramı ile ilgili Fransızlar "çalışma koşullarının iyileştirilmesi", Almanlar "işin insanılaşdırılması", Doğu Avrupalılar ise "çalışanın korunması" ifadeleri ile özdeşleştirmektedirler. Bazı araştırmacılar iş yaşam kalitesinin iş performansı ile ilişkisine yönelirken, bazı çalışmalarda ise fiziksel ve ruhsal iyilik hali ile ilişkisi, iş hayatı ve topluma yabancılaşmaya olan etkisi ve işgörenlerin gelişimine olan katkısı açısından incelemiştirler (Huzzard, 2003: 21).

İş yaşam kalitesi kavramı, içerisinde yaşam kalitesi ve iş kavramlarını içeren bir kavramdır. Yaşam kalitesi, bireylerin hedefleri doğrultusunda içerisinde buldukları değerler sistemi içerisinde kendilerini algılama biçimi olarak tanımlanmaktadır (Gülmez, 2013). İş yaşam kalitesi, çalışanların iş ortamındaki yaşam kalitesine yönelik beklentilerine kavuşmaları şeklinde tanımlanmaktadır (Levine, vd., 1984:81). Sandhya Nair (2013: 34) iş yaşam kalitesini "çalışan ve örgütsel çevre arasındaki ilişkiler" olarak değerlendirmektedir. Cascio (1995: 23), iş yaşam kalitesi ile ilgili "işletmelerin tüm yönlerini etkisi altına alabilen inanç ve değerler zincirini oluşturan sistematik bir yaklaşım" olarak değerlendirmede bulunmuştur. Erginer (2003: 204) ise iş yaşam kalitesini, "çalışanları onurlandıran, fiziksel ve duygusal açıdan

kendilerinin iyi hissetmelerine yardımcı olan, büyüme ve gelişme için çalışanlara imkân sağlayan bir yönetim felsefesi” şeklinde tanımlamaktadırlar. Özkalp ve Kirel (2001: 553) iş yaşam kalitesini, “çalışanların iş yaşamlarını güvenli bir ortamda sürdürebilecekleri şekilde ihtiyaçlarının karşılanması, yaptıkları iş karşılığında işletme için faydalı oldukları duygusunun hissettirilmesi, yeteneklerini keşfetmek ve kendilerini geliştirmek için fırsatlar sunulması” şeklinde tanımlamaktadırlar. Martel ve Dupuis (2006:334) iş yaşam kalitesi değerlendirmesinde “çalışma koşullarının iyileştirilmesi, işgören memnuniyeti ve hoşnutsuzluklarının dikkate alınması, verimliliğin artırılması, örgüt içerisinde sosyal çevrenin iyileştirilmesi, yönetim tarzının iyileştirilmesi ve iş içerisinde ve dışarısında çalışma yaşamının birbirleriyle uyum içerisinde olması” gibi unsurların iş yaşam kalitesini arttıracaklarını belirtmiştir.

İş yaşam kalitesi, çalışanların işyerindeki etkinliğine ve verimliliğine doğrudan etki eden bir yönetim sürecidir. İş yaşam kalitesi sürecinin yönetilmesinde; ücretlendirme ve ödül sistemi, iş güvenliği ve sağlıklı çalışma ortamı, çalışanların kendini geliştirmesi için sunulan imkânlar, işletmenin sağlıklı bir şekilde büyüme olanakları, çalışanlar arasında iletişim ve sağlıklı ilişkiler, yöneticiler ve çalışanlar arasındaki işbirliğinin sağlanması, kararlar alınırken çalışanlara danışılması ve kararlara dahil edilmesi, iş içinde ve dışında sunulan sosyal imkanlar önemli rol oynamaktadır (Walton, 1975: 93).

Bir işletmenin kârlı olabilmesi ve yaşamını uzun süre devam ettirebilmesi çalışanlarının memnuniyetiyle yakından ilişkilidir. Çalışanların memnuniyetini ölçmeyen ve arttırmak adına herhangi bir faaliyette bulunmayan işletmelerin, kısa dönemde kârlılık ve ciro artışına sahip olsalar da bu büyümeyi uzun süre devam ettirmeleri mümkün değildir. İnsan kaynakları departmanlarının işgörenler ile olan ilişkilerde verimliliği artırma çabaları, sermaye harcamalarından ziyade beyin ve zekâ çalışmaları ile gerçekleşmektedir. Bir işletmenin başarısı, çalışanlara iyi bir iş yaşam kalitesi sağlayarak gerçekleşebilir. İş yaşam kalitesi ile çalışanlara iyi bir iş ortamı, tatmin edici ücret ve sosyal haklar, rekabetçi ve ödüllendirici bir çalışma ortamının sunulması sağlanmaktadır. Örgüt içerisinde iş yaşam kalitesini arttırmak için çalışanlara kendilerini gösterebilecekleri fırsatların sunulması gerekmektedir. Bunun sağlanabilmesi için proaktif bir yönetim anlayışı benimsenmeli ve çalışanların alınan kararlara katılımı sağlanmalıdır (Özgen vd., 2002: 307).

Walker vd., (2009:99)’a göre, iş yaşam kalitesinin üç alt boyutu bulunmaktadır. Bunlar, iş ortamı, çalışma koşulları ve sağlanan hizmetlerdir. Bu boyutları kısaca şu şekilde açıklamak mümkündür:

İş Ortamı: Yapılan işin çalışanların becerilerine ve beklentilerine uygun olmasını, çalışan hedefleri ile işletme hedeflerinin uyumlu olmasını, işletme içerisinde yetki ve sorumluluğun uyumlu bir şekilde dağıtılmasını, iş dolayısıyla çalışanların toplumda gördükleri itibarı ve çalışanların işletmeden memnuniyetlerini kapsamaktadır (Walker vd., 2009: 100).

Çalışma Koşulları: Çalışma saatleri, izin uygulamaları, fiziki koşullar, iş ortamındaki sosyal aktiviteler, çalışanların gelişimleri için yapılan uygulamalar çalışma koşulları kapsamında yer almaktadır (Walker vd., 2009: 100).

Sağlanan Hizmetler: çalışanlara sağlanan yemek hizmetleri, ulaşım ve iletişim olanakları, çalışanların yararlanabileceği sosyal faaliyetler sağlanan hizmetler kapsamında değerlendirilmektedir (Walker vd., 2009: 101).

İş Performansı: Bağlamsal Performans ve Görev Performansı

Performans, işgörenlerin iş yerindeki görevlerine ilişkin belirlenen kriterleri yerine getirecek şekilde faaliyetlerini tamamlaması ve işletmenin amaçlarına ulaşabilmesi için üretilen ürün, hizmet veya düşüncedir (Torrington ve Hall, 1995:316). Özbay (1996: 6)' a göre performans, "çalışanların özelliklerine ve yetenek alanlarına göre uygun olan bir işi, kabul edilebilir bir düzeyde gerçekleştirebilmesi" olarak tanımlanmaktadır. İş performansı, örgütün ulaşmak istediği hedefi gerçekleştirmek için çalışanlardan beklediği performans düzeyini ve mevcut durumda hangi düzeyde olduklarını göstermektedir (Benligiray, 2004:141). Lam ve Schaubroeck (1999: 446) iş performansını "işgörenlerin yaptıkları iş ile ilgili olan faaliyetleri başarıyla yerine getirmesi" olarak tanımlamıştır. Smith ve Goddard (2002: 250)'a göre iş performansı "miktar, zaman, nitelik ve maliyet açısından yapılan işlerin değerlendirilmesi" şeklinde ele alınmıştır. Rousseau ve McLean (1993: 43) ise iş performansı tanımında "işgörenlerin alacakları maaş karşılığında göstermeleri gereken çaba" olarak değerlendirmede bulunmuştur.

Çalışanlar sorumlu oldukları görevleri en iyi düzeyde yerine getirirken sahip oldukları bazı yeteneklerinden yararlanmakta ve gösterdiği performans neticesinde terfi ile birlikte çeşitli sosyal ve ekonomik kazançlar elde etmektedirler. Kurum çalışanları tarafından gösterilen yüksek düzeyde performans örgütü stratejik hedeflerine ulaştırmaktadır. Performansın oluşumunda; çalışanların bireysel yetenekleri, bu yetenekleri sergileme istekleri, kurumun çalışanlarına yönelik uyguladıkları politikalar çerçevesinde oluşan çalışma koşulları, çevresel faktörler ve çalışanların görev yaptığı fiziksel ortam etkili olmaktadır (Bingöl, 2014: 367).

Örgütlerin belirledikleri hedeflere ulaşabilmeleri ve buldukları sektörde rekabet üstünlüğü elde edebilmeleri için çalışanlarının yüksek performans göstermeleri gerekmektedir (Youndt ve Snell, 2004: 339). Organizasyonların her zaman yüksek performans gösteren çalışanlara ihtiyacı vardır. Performans düzeyi, çalışanların ve organizasyonların başarılı olmasında etkili bir göstergedir (Richard vd., 2008: 720).

İş performansı, bağlamsal performans ve görev performansı olarak ikiye ayrılmaktadır. Bu kavramları kısaca şu şekilde açıklamak mümkündür (Özdevecioğlu ve Kanıgür, 2009: 59):

Bağlamsal Performans: İşgörenlerin daha fazla çalışmak için gönüllü olması, görevlerini hevesle yerine getirmesi, işbirliği içerisinde çalışmaya yatkın olması, çalıştığı kurumu sahiplenmesi ve desteklemesi, işletme içerisinde belirlenen kurallara uymasını kapsamaktadır. Bağlamsal performansta birlikte çalışılan takımın başarısı ön plandadır ve fazladan görev alma davranışı sergilenmektedir (Özdevecioğlu ve Kanıgür, 2009: 60). Bağlamsal performans, çalışma ortamındaki sosyal ve ruhsal havaya katkı sağlayan aktiviteleri kapsamaktadır. Organizasyonun verimliliği ve takım çalışmalarında başarı sağlanması önem arz etmektedir. İş ortamındaki sosyal ve motivasyonel iklimi katkı sağlamak amaçlanmaktadır (Ünlü ve Yürür, 2011: 185).

Görev Performansı: Örgüt içerisinde teknik faaliyetleri yerine getirme, bu faaliyetleri yerine getirirken ihtiyaç duyulan unsurları gerçekleştirme ve çalışanların yeteneklerini kapsamaktadır. Görev performansı çalışanların uzmanlık alanları ve teknik konularla açıklanmaktadır (Özdevecioğlu ve Kanıgür, 2009: 60). Görev performansı, çalışanların iş ile ilgili aktiviteleri yerine getirmesini kapsamaktadır. İşyerinde çalışan işgörenlerin, teknik bilgi ve yeteneklerini kullanmaları görev performansı ile açıklanmaktadır (Doğan ve Özdevecioğlu, 2009: 172).

Bağlamsal performans ve görev performansı karşılaştırıldığında, görev performansının daha çok örgütün teknik yönüne katkı sağlayarak daha iyi ürün ve hizmet üretmede destekleyici role sahip olduğunu, bağlamsal performansın ise psikolojik ortamın iyileştirilmesi, örgütsel ve sosyal ağ destekleyici etkisi olduğu söylenebilir (Vasquez-Colina, 2005: 47).

Literatür Taraması ve Araştırmanın Hipotezleri

Literatürde iş yaşam kalitesi ve iş performansı ile ilgili birçok araştırma yer almaktadır. Swathi ve Reddy (2016) öğretmenlere yönelik yaptıkları çalışmada, iş yaşam kalitesini etkileyen faktörleri araştırmışlar; ekonomik unsurların, fiziksel çalışma koşullarının, yönetim ile olan ilişkilerin, örgütsel iklimin, çalışma arkadaşları ile olan ilişkilerin ve örgütsel bağlılığın etkili olduğu sonucuna ulaşmışlardır. Hans vd. (2015), iş yaşam kalitesini etkileyen unsurlar olarak; iş ile ilgili gelişim olanakları, çalışanların tatmini, yenilikçi uygulamalar, ilgi çekici faaliyetler ve insan ilişkilerine yönelik uygulamaların etkili olduğunu tespit etmişlerdir. Kılıç ve Keklik (2012), sağlık çalışanlarında iş yaşam kalitesi ve motivasyona etkisini araştırmışlar, çalışanların iş yaşam kalitesini etkileyen en etkili faktörün maaş ve diğer ekonomik getiriler olduğu sonucuna ulaşmışlardır.

Manju (2014) yaptığı araştırmada, eğitim çalışanlarının iş yaşam kalitesinin cinsiyete göre anlamlı derecede farklılık gösterdiği, kadın çalışanlarının iş yaşam kalitesine yönelik algılarının erkeklere oranla daha yüksek olduğunu tespit etmiştir. Araştırmada iş yaşam kalitesinin yüksek düzeyde olmasında yöneticilerin önemli rol oynadıklarını belirlemiştir. Öztürk (2010: 3), hemşirelerin iş yaşam kalitesi düzeylerine yönelik yaptığı araştırmada, iş yaşam kalitesi algısının ortanın altında olduğunu tespit etmiştir. Winter vd. (2000) tarafından akademisyenlerin iş yaşam kalitesini etkileyen unsurlar üzerine araştırma yapılmış, aşırı iş yükünün, stresin, üniversite yönetiminin otoriter yaklaşımının, yüksek performans beklentisinin ve zaman yetersizliğinin iş yaşam kalitesini azalttığı sonucuna ulaşılmıştır. Dargahi vd. (2012: 251) tarafından sağlık çalışanlarına yönelik yapılan araştırmada, maaş ve ödül sisteminin yeterli olmaması, iş ortamlarının yeterince iyi olmaması, kurumda alınan kararlara çalışanların dâhil edilmemesi, iş yüklerinin fazla olması, emeklilik imkânlarının yetersiz oluşu gibi konuların iş yaşam kalitesini azaltıcı etki gösterdiği belirlenmiştir. Afşar (2011) tarafından yapılan araştırmada, aylık ücret miktarı vb. sağlanan hizmetlere yönelik yapılan iyileştirmelerin çalışanların iş yaşam kalitesi algısına katkı sağladığı sonucu ortaya çıkmıştır.

Demirok (2018), Kahya (2013), Çakıcı ve Doğan (2014), Akdemir vd. (2013) çalışmalarında iş performansı ve örgütsel sinizm arasındaki ilişkileri incelemişlerdir. Erdiren Çelebi ve Yazgan (2017), mobbing, örgütsel bağlılık ve örgütsel sinizmin iş performansı üzerindeki etkilerine yönelik çalışma yapmışlardır. Santaş vd. (2016), çalışmalarında iş performansı, örgütsel özdeşleşme ve örgütsel sinizm ilişkilerin araştırmışlardır. Takeuchi vd. (2009: 621), duygusal bağlılık ve iş performansı arasındaki ilişkiyi incelemişlerdir.

Yılmaz (2016) otel çalışanlarına yönelik yaptığı çalışmada; iş yaşam kalitesi, algılanan örgütsel destek ve iş yaşam kalitesinin iş performansı üzerindeki etkisini araştırmıştır. İş performansının iş yaşam kalitesi alt boyutları olan iş ortamı, çalışma koşulları ve sağlanan hizmetler ile pozitif yönlü ilişkili olduğunu tespit etmiştir. Gurses vd., (2009) tarafından yapılan, yoğun bakım ünitesi çalışanlarının iş yaşam kalitesi ve iş performansı arasındaki ilişkinin incelediği araştırmada, yoğun bakım üniteleri gibi ağır ve yorucu işlerde iş yaşam kalitesinin düşük olmasının çalışanların iş performanslarının gelişimine engel olduğu

sonucuna ulaşılmıştır. Taghavi vd., (2106), öğretmenlerde iş yaşam kalitesi ve performans arasındaki ilişkiyi incelemiş ve anlamlı sonuçlar elde etmiştir. Arslan (2018) tarafından sağlık çalışanlarında iş yaşam kalitesi ve iş performansı üzerine etkisine yönelik yapılan araştırmada, iş yaşam kalitesinin iş performansı üzerinde olumlu etkisinin olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Tan vd., (2012) tarafından hemşirelere yönelik yapılan bir araştırmada, iş yaşam kalitesi alt boyutlarından olumlu iş ortamının iş performansını, verilen hizmetin kalitesini olumlu yönde etkilediğini tespit etmişlerdir. Hayta (2007), tarafından yapılan bir araştırmada, iş yaşam kalitesi alt boyutlarından çalışma koşullarının iş performansını ve verimliliği olumlu yönde etkilediği belirtilmiştir. Öğretmenlerin çalışma performansını etkileyen faktörlerin; takım ilişkileri, sağlıklı çalışma ortamı, meslektaşları tarafından sağlanan destek, iş tanımlarının açık bir şekilde belirlenmiş olması ve alınan kararlara katılımın olduğunu tespit etmişlerdir.

Yukarıda ilgili yazında yapılan araştırmalar incelenerek, araştırmanın amacına uygun olarak aşağıdaki hipotezler geliştirilmiştir.

Hipotez 1: İş yaşam kalitesi ve alt boyutları ile iş performansı ve alt boyutları arasında pozitif yönlü ilişki vardır.

Hipotez 2: İş yaşam kalitesi çalışanların iş performansını pozitif yönde etkilemektedir.

Hipotez 3: İş yaşam kalitesi alt boyutları iş performansı alt boyutlarından “bağlamsal performansı” pozitif yönde etkilemektedir.

Hipotez 4: İş yaşam kalitesi alt boyutları iş performansı alt boyutlarından “görev performansını” pozitif yönde etkilemektedir.

Metodoloji

Araştırmanın Amacı ve Yöntemi

Araştırmanın amacı kamu çalışanlarının iş yaşam kalitesi ile iş performansı arasındaki ilişkileri ortaya koymaktır. Ayrıca iş yaşam kalitesinin çalışanların iş performansını nasıl etkilediği de araştırmada tespit edilmek istenen konular arasında yer almaktadır. Araştırmada belirlenen amaçlara ulaşmak için alan araştırması gerçekleştirilmiştir. Alan araştırmasında veri toplama tekniği olarak anket yöntemi kullanılmıştır. Elde edilen verilerin analizinde istatistik paket programı olarak IBM SPSS 22.0 paket programı kullanılmıştır. Araştırmada çalışanların iş yaşam kalitesi ve iş performansına yönelik görüşlerini ortaya koymak için betimsel istatistik analizi uygulanmıştır. Ayrıca, araştırmanın hipotezlerini test etmek amacıyla korelasyon analizi, basit ve çoklu regresyon analizi gerçekleştirilmiştir.

Araştırmanın Örnekleme ve Veri Toplama Aracı

Araştırma Bursa İli Karacabey ilçesine görev yapan kamu çalışanlarına yönelik gerçekleştirilmiştir. Karacabey ilçesindeki kamu çalışanlarına 200 anket formu dağıtılmış, çalışanların iş yoğunluğundan dolayı anket formlarının 158’i araştırmaya elverişli bir şekilde uygulanabilmiştir. Araştırmada kullanılan anket üç bölümden oluşmaktadır. İlk bölümde demografik özelliklere ilişkin bilgiler yer almaktadır. Anket formunun ikinci bölümünde iş yaşam kalitesine yönelik ifadeler, üçüncü bölümde ise iş performansına yönelik ifadeler yer almaktadır.

Araştırmada, çalışanların iş yaşam kalitesine yönelik görüşlerini tespit etmek amacıyla Çiçek (2005) tarafından geliştirilen “İş Yaşam Kalitesi Ölçeği” kullanılmıştır. Ölçeğin geçerlilik ve güvenilirliği Aba (2009) tarafından test edilmiştir. Ölçek, iş ortamı, çalışma koşulları ve sağlanan hizmetler olmak üzere üç boyuttan ve 15 ifadeden oluşmaktadır. Ölçeğin orijinalinde iş ortamı boyutunda 7 ifade, çalışma koşulları boyutunda 5 ifade ve sağlanan hizmetler boyutunda 3 ifade yer almaktadır.

Araştırmada katılımcıların bağlamsal ve görev performansına yönelik ifadelerini belirlemek amacıyla Goodman ve Svyantek (1999) tarafından geliştirilen “İş Performansı” ölçeği kullanılmıştır. İş performansı ölçeğinde yer alan ifadeler Arslan (2018) tarafından Türkçe’ye çevrilmiştir. Ölçekte bağlamsal performans ve görev performansı olmak üzere iki boyut ve 25 ifade yer almaktadır. Bağlamsal performans 16 ifadeden, görev performansı ise 9 ifadeden oluşmaktadır.

Anket formunda kullanılan iş performansı ölçeğinde verilen cevaplar 5’li likert tarzında işaretlenmiştir. Ölçekte 1-Hiç katılmıyorum 5-Kesinlikle Katılıyorum şeklinde puanlanmıştır. İş yaşam kalitesini belirlemeye yönelik ifadelerde ise 1-Hiç memnun değilim, 5-Çok memnunum seçeneklerini ifade etmektedir. Araştırmada iş yaşam kalitesi ve iş performansına yönelik analizler orijinal ölçekte yer alan boyutlara göre gerçekleştirilmiştir.

Araştırma Bulgularının Değerlendirilmesi

Araştırmada elde edilen anketlerin çözümlenmesinde IBM SPSS 22.0 istatistik paket programından yararlanılmış ve hipotezlerin analizinde %95 güven aralığı dikkate alınmıştır.

Demografik Veriler

Araştırmaya katılan işgörenlerin yaş dağılımları incelendiğinde 59 (%37.3) kişi 25 yaş ve altı, 42 (%26.6) kişi 26-31 yaş arası, 26 (%16.5) kişi 32-37 yaş arası, 25 (%15.8) kişi 38-43 yaş arası, 6 (%3.8) kişi 44 ve üzeri yaş grubu içerisinde yer almaktadır. Katılımcıların 84 (%53.2) ü erkek, 74 (%46.8) ü kadındır. Eğitim durumları incelendiğinde, ilköğretim mezunu 53 (%33.5) kişi, lise mezunu 38 (%24.1) kişi, önlisans mezunu 45 (%28.5) kişi, lisans mezunu ise 22 (%13.9) kişi bulunmaktadır. Anket uygulamasında katılanların 87 (%55.1) si evli, 71 (%44.9) i bekârdır. Çalışanların mesleki deneyimleri incelendiğinde 1-4 yıl arası deneyime sahip olan 87 (%55.1) kişi, 5-8 yıl deneyime sahip olan 40 (%25.3) kişi, 9-12 yıl deneyime sahip olan 13 (%8.2) kişi, 13 yıl ve üzeri deneyime sahip olan ise 18 (%11.4) kişi bulunmaktadır.

Güvenilirlik Analizi ve Betimsel İstatistikler

Araştırmaya katılan kamu çalışanlarının iş yaşam kalitesine yönelik ifadelerini belirlemek için kullanılan ölçeğin güvenilirlik değeri 0.891, bağlamsal ve görev performansını belirlemeye yönelik kullanılan iş performansı ölçeğinin güvenilirlik değeri ise 0.913’tür. Cronbach’s Alpha değeri $0.80 \leq \alpha \leq 1.00$ aralığında ise ölçek yüksek derecede güvenilir bir ölçektir (Kalaycı, 2008: 405). Araştırmada kullanılan her iki ölçekte yüksek derecede güvenilir bulunmuştur.

Araştırmada kullanılan ölçeklere ilişkin tanımlayıcı istatistik bilgilere aşağıdaki tablolarda yer verilmektedir.

Tablo 1: İş Yaşam Kalitesi Ölçeği Betimsel İstatistiği

İş Yaşam Kalitesi Ölçeği	N	Min.	Max.	Ort.	S.S.
İş Ortamı	158	1.00	5.00	3.56	0.71

Çalışma Koşulları	158	1.00	5.00	3.32	0.97
Sağlanan Hizmetler	158	1.00	5.00	3.50	0.92
İş Yaşam Kalitesi (Genel)	158	1.00	5.00	3.47	0.74

Araştırmaya katılan çalışanların iş yaşam kalitesine yönelik genel algıları ortalaması 3.47'dir. 5'li likert ölçeğinde orta değer 3 olduğu düşünüldüğünde, çalışanların genel iş yaşam kalitesi algıları orta değer biraz üzerindedir. İş yaşam kalitesi alt boyutlarından iş ortamı kalitesine yönelik algılama ortalaması 3.56, çalışma koşulları kalitesine yönelik algılama ortalaması 3.32, sağlanan hizmetlerin kalitesine yönelik algılama ortalaması ise 3.50'dir. En yüksek kalite algısı 3.56 ile iş ortamının kalitesine yönelik algılamadır.

Katılımcıların bağlamsal ve görev performansına yönelik görüşlerinin yer aldığı iş performansı ölçeği betimsel istatistik analizi sonuçları tablo 2'de gösterilmektedir.

Tablo 2: İş Performansı Ölçeği Betimsel İstatistiği

İş Performansı Ölçeği	N	Min.	Max.	Ort.	S.S.
Bağlamsal Performans	158	1.00	5.00	3.67	0.68
Görev Performansı	158	1.00	5.00	3.78	0.68
İş Performansı (Genel)	158	1.00	5.00	3.71	0.65

Katılımcıların iş performansı ölçeğine ilişkin ifadelerle katılım düzeyi genel olarak ortalama 3.71 düzeyindedir. 5'li likert sistemine göre orta değer 3 olarak kabul edildiğinde, kendi iş performanslarını ortanın üzerinde değerlendirdikleri görülmektedir. Bağlamsal performansa ilişkin ifadelerle katılım düzeyleri ortalaması 3.67, görev performansı ifadelerine katılım düzeyi ortalaması ise 3.78'dir. Hem bağlamsal performans hem de görev performansına yönelik katılım düzeyinin orta değer üzerinde olduğu görülmektedir.

Araştırma Hipotezlerinin Test Edilmesi

Araştırma sonucunda elde edilen verilerin analiz yöntemine analize uygunluğuna ve analiz yöntemine karar verebilmek için, normal dağılım sergileyip sergilemediklerini belirlemek amacıyla Kolmogorov-Smirnov testi yapılmıştır. Test sonucunda Kurtosis ve Skewness değerlerinin -1 ve +1 değerleri arasında yer aldığı belirlenmiştir. Hair vd. (2013), Kurtosis ve Skewness değerleri -1 ve +1 aralığında yer aldığında normal dağılıma göre analizler yapılabileceğini ifade etmektedirler.

Hipotez 1: İş yaşam kalitesi ve alt boyutları ile iş performansı ve alt boyutları arasında pozitif yönlü ilişki vardır.

Hipotez 1'i test etmek amacıyla Pearson korelasyon analizi gerçekleştirilmiştir. Analiz sonuçları tablo 3'de gösterilmektedir.

Tablo 3: Hipotez 1'e Yönelik Korelasyon Analizi Tablosu

	İş Performansı (Genel)	Bağlamsal Performans	Görev Performansı
İş Yaşam Kalitesi (Genel)	.429**	.411**	.413**
İş Ortamı	.603**	.579**	.576**
Çalışma Koşulları	.257**	.224**	.285**
Sağlanan Hizmetler	.171**	.198**	.105

*Korelasyon 0.05 düzeyinde anlamlıdır

**Korelasyon 0.01 düzeyinde anlamlıdır.

Hipotez 1'i test etmek amacıyla gerçekleştirilen korelasyon analizi neticesinde istatistiksel olarak anlamlı sonuçlar elde edilmiştir. İş yaşam kalitesi ile iş performansı arasında pozitif yönlü ve anlamlı 0.429 oranında ilişki olduğu tespit edilmiştir. Çalışanların iş yaşam kalitesinin artırılması onların performansına olumlu katkı sağlamaktadır. İş yaşam kalitesi alt boyutlarından iş ortamı kalitesi ile bağlamsal performans arasında pozitif yönlü 0.411 oranında, görev performansında da 0.413 oranında ilişki olduğu belirlenmiştir. Çalışma koşullarının kalitesi ile bağlamsal performans arasında pozitif yönlü 0.224 oranında, görev performansı ile 0.285 oranında ilişki vardır. Sağlanan hizmetler kalitesi ile bağlamsal performans arasında pozitif yönlü 0.198 oranında ilişki olduğu belirlenmiştir. Sağlanan hizmetlerin kalitesi ile görev performansı arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki bulunamamıştır. Korelasyon analizi genel olarak değerlendirildiğinde, iş yaşam kalitesi ile iş performansı arasında pozitif yönlü ve orta düzeyde ilişki olduğu Hipotez 1'in desteklendiği görülmektedir.

Hipotez 2: İş yaşam kalitesi çalışanların iş performansını pozitif yönde etkilemektedir.

Katılımcıların iş yaşam kalitesine yönelik algılarının iş performansları üzerindeki etkisini tespit etmek için basit doğrusal regresyon analizi gerçekleştirilmiştir. Analiz sonuçlarına tablo 4'de yer verilmektedir.

Tablo 4: Hipotez 2'ye Yönelik Basit Doğrusal Regresyon Analizi

Bağımlı Değişken: İş Performansı (Genel)						
Bağımsız Değişken	R²	F	β	t	p	D-W
<i>İş Yaşam Kalitesi (Genel)</i>	.184	35.276**	.380	5.939	.000**	1.628

* $p < 0,05$ ** $p < 0,01$ düzeyinde anlamlıdır.

Tablo 4'de yer alan basit doğrusal regresyon analizinde, bağımsız değişkenler arasında otokorelasyon olup olmadığını belirlemek amacıyla Durbin Watson test değerine bakılmış ve 1.628 olduğu tespit edilmiştir. Öztürk (2006)' ya göre Durbin Watson analizi değerinin 1.5-2.5 aralığında olması gerekmektedir. Elde edilen sonucun bu aralık içerisinde olduğu tespit edilmiştir. Çalışanların iş yaşam kalitesi algılarının iş performansı üzerindeki etkisinin incelendiği basit doğrusal regresyon analizi modelinde R² değerinin 0.184 olduğu belirlenmiştir. Çalışanların iş performansındaki değişikliğinin 0.184'lük kısmı iş yaşam kalitesi ile açıklanmaktadır. Beta değeri incelendiğinde iş yaşam kalitesinin iş performansı üzerinde etkili olduğunu göstermektedir. İş yaşam kalitesinde 1 birimlik artışın iş performansını 0.380 oranında arttırdığı görülmektedir. Basit doğrusal regresyon analizi neticesinde Hipotez 2'nin desteklendiği görülmektedir.

Hipotez 3: İş yaşam kalitesi alt boyutları iş performansı alt boyutlarından "bağlamsal performansı" pozitif yönde etkilemektedir.

Çalışanların iş yaşam kalitesi alt boyutlarının iş performansı alt boyutlarından bağlamsal performans üzerindeki etkisini tespit etmek için çoklu regresyon analizi gerçekleştirilmiştir. Analiz sonuçları tablo 5'de gösterilmektedir.

Tablo 5: Hipotez 3'e Yönelik Çoklu Doğrusal Regresyon Analizi

Bağımlı Değişken: Bağlamsal Performans

Bağımsız Değişkenler (İş Yaşam Kalitesi)	R ²	F	β	t	p	D-W
İş Ortamı	.410	35.734**	.783	9.684	.000**	1.528
Çalışma Koşulları			-.384	-4.344	.000**	
Sağlanan Hizmetler			.210	2.729	.007**	

*p< 0,05 **p<0,01 düzeyinde anlamlıdır.

Çoklu doğrusal regresyon analizi sonuçlarına göre, Durbin Watson test değerinin 1.528 olduğu belirlenmiş ve bağımsız değişkenler arasında otokorelasyon olmadığı tespit edilmiştir. İş yaşam kalitesi alt boyutlarının iş performansı alt boyutlarından bağlamsal performans üzerindeki etkisini inceleyen çoklu doğrusal regresyon modelinde R² değerinin 0.410 olduğu tespit edilmiştir. Bağlamsal performanstaki değişimin 0.410'luk kısmı iş yaşam kalitesi alt boyutları ile açıklanmaktadır. Beta değerleri incelendiğinde iş ortamı, çalışma koşulları ve sağlanan hizmetlerin bağlamsal performansı etkilediği belirlenmiştir. İş ortamı ve sağlanan hizmetler, bağlamsal performansı pozitif yönde etkilerken, çalışma koşullarının bağlamsal performans üzerinde negatif etkisi olduğu tespit edilmiştir. Çoklu doğrusal regresyon modeli ile test edilen Hipotez 3'ün desteklendiği görülmektedir.

Hipotez 4: Hipotez4: İş yaşam kalitesi alt boyutları iş performansı alt boyutlarından "görev performansını" pozitif yönde etkilemektedir.

Katılımcıların iş yaşam kalitesi alt boyutlarına yönelik görüşlerinin görev performansı üzerindeki etkisini tespit etmek için gerçekleştirilen çoklu doğrusal regresyon analizi verilerine tablo 6'da yer verilmektedir.

Tablo 6: Hipotez 4'e Yönelik Çoklu Doğrusal Regresyon Analizi

Bağımlı Değişken: Görev Performansı						
Bağımsız Değişkenler (İş Yaşam Kalitesi)	R ²	F	β	t	p	D-W
İş Ortamı	.356	28.421**	.637	7.494	.000**	2.029
Çalışma Koşulları			-.032	-.349	.728	
Sağlanan Hizmetler			.105	-1.293	.198	

*p< 0,05 **p<0,01 düzeyinde anlamlıdır.

Tablo 6'da yer alan çoklu doğrusal regresyon modelinde, Durbin Watson test değerinin 2.029 olduğu belirlenmiş ve otokorelasyon olmaması için gereken aralık içerisinde yer aldığı (1.5-2.5) görüşmüştür. İş yaşam kalitesi alt boyutlarının iş performansı alt boyutlarından görev performansı üzerindeki etkisini belirlemek amacıyla gerçekleştirilen çoklu doğrusal regresyon analizi modelinde R² değerinin 0.356 olduğu tespit edilmiştir. Görev performansındaki değişimin 0.356'luk kısmı iş yaşam kalitesi alt boyutları ile açıklanmaktadır. Beta değerleri incelendiğinde istatistiksel olarak iş ortamının anlamlı derecede görev performansını etkilediği belirlenmiştir. İş ortamı kalitesine yönelik 1 birimlik artışın görev performansını 0.637 oranında arttırdığı görülmektedir. Çoklu doğrusal regresyon modeline göre Hipotez 4'ün desteklendiği görülmektedir.

Değerlendirme ve Sonuç

Bu çalışma ile işgörenlerin iş yaşam kalitesine yönelik algıları ile iş performansı ve alt boyutları olan bağlamsal ve görev performansı arasındaki ilişkilerin ortaya konması amaçlanmıştır. Ayrıca iş yaşam kalitesinin, iş performansı ve alt boyutları olan bağlamsal ve görev performansı üzerindeki etkileri de araştırma ile ortaya konmaya çalışılmıştır.

Araştırma neticesinde istatistiksel olarak anlamlı sonuçlar elde edilmiştir. Katılımcıların iş yaşam kalitesine ilişkin görüşlerinin analiz edildiği betimleyici istatistik analizi gerçekleştirilmiştir. Analiz sonucunda, araştırmaya katılan çalışanların iş yaşam kalitesine ilişkin algı düzeylerinin ortanın biraz üzerinde yer aldığı görülmektedir. İş yaşam kalitesi alt boyutlarından çalışma koşullarına ilişkin memnuniyet düzeyinin diğer alt boyutlara göre daha düşük seviyede olduğu tespit edilmiştir.

Katılımcıların iş performansına yönelik görüşlerini belirlemek amacıyla yapılan betimsel istatistik analizi sonucunda, performans düzeylerini orta seviyenin üzerinde değerlendirdikleri görülmektedir. Çalışanların görev performanslarını bağlamsal performanslarından daha yüksek seviyede değerlendirdikleri tespit edilmiştir.

Araştırmaya katılan çalışanların iş yaşam kalitesi ve alt boyutları ile iş performansı ve alt boyutları arasındaki ilişkileri belirlemek amacıyla gerçekleştirilen korelasyon analizi sonucunda pozitif yönlü ve anlamlı ilişkiler olduğu tespit edilmiştir. Çalışanların genel iş yaşam kalitesi algısı ile genel iş performansları arasında pozitif yönlü 0.429 oranında ilişki olduğu belirlenmiştir. Korelasyon analizi sonucunda en yüksek ilişki düzeyinin genel iş performansı ile iş yaşam kalitesi alt boyutlarından iş ortamı arasında 0.63 oranında olduğu görülmektedir. Yılmaz (2016) tarafından otel çalışanlarına yönelik yapılan benzer bir araştırmada da, iş yaşam kalitesi alt boyutları olan iş ortamı, çalışma koşulları ve sağlanan hizmetler ile iş performansı arasında pozitif yönlü ilişki olduğu belirlenmiştir. Gurses vd., (2009) yoğun bakım ünitesi çalışanlarına yönelik yaptığı araştırmada, iş yaşam kalitesi düşüklüğünün sağlık çalışanlarının iş performansını düşürdüğünü tespit etmiştir.

Çalışanların iş performanslarında iş yaşam kalitesinin etkisini belirlemek amacıyla yapılan basit doğrusal regresyon modelinde anlamlı sonuçlar elde edilmiştir. Regresyon modelinde R² değerinin 0.184 olduğu görülmektedir. Çalışanların iş performanslarının iş yaşam kalitesi ile açıklanma düzeyinin 0.184 olduğu tespit edilmiştir. İş yaşam kalitesindeki bir birimlik artışın iş performansını 0.380 oranında etkilediği belirlenmiştir. Arslan (2018) tarafından sağlık çalışanlarında iş yaşam kalitesinin iş performansı üzerine etkisine yönelik yapılan benzer bir araştırmada, iş yaşam kalitesinin iş performansı üzerinde olumlu etkisinin olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Tan vd., (2012) tarafından hemşirelere yönelik yapılan bir araştırmada, iş yaşam kalitesi alt boyutlarından olumlu iş ortamının iş performansını pozitif yönde etkilediği tespit edilmiştir. Hayta (2007), tarafından yapılan bir araştırmada, iş yaşam kalitesi alt boyutlarından çalışma koşullarının iş performansını olumlu yönde etkilediği belirtilmiştir.

Katılımcıların bağlamsal performansa ilişkin görüşlerinde, iş yaşam kalitesi alt boyutlarının etkisini belirlemek amacıyla yapılan regresyon modelinde R² değerinin 0.410 olduğu görülmektedir. Çalışanların bağlamsal performanslarında iş yaşam kalitesi alt boyutlarının etkisinin 0.410 olduğu tespit edilmiştir. Bağlamsal performans üzerinde en çok etkisi olan iş yaşam kalitesi alt boyutu ise iş ortamı olmuştur.

Araştırmaya katılan çalışanların görev performanslarına ilişkin görüşlerinde iş yaşam kalitesi alt boyutlarının etkisini belirlemek amacıyla kurulan çoklu doğrusal regresyon

modelinde R^2 değerinin 0.356 olduğu tespit edilmiştir. İş yaşam kalitesinin görev performansını açıklama düzeyi 0.356'dır. Görev performansı üzerinde iş yaşam kalitesi alt boyutlarından iş ortamının istatistiksel olarak etkili olduğu, diğer alt boyutların istatistiksel olarak anlamlı bir etkisinin olmadığı belirlenmiştir.

Sonuç olarak, çalışanların iş yaşam kalitesine ilişkin alguları ile iş performanslarına yönelik görüşleri arasında pozitif yönlü ve anlamlı bir ilişki olduğu belirlenmiştir. İşletme yöneticileri çalışanların iş yaşam kalitesine yönelik iyileştirmelerde bulduklarında, iş performanslarının da artacağı sonucu ortaya çıkmıştır. İşletmenin beşeri sermayesi olan insan kaynaklarından en yüksek düzeyde verim alınabilmesi için iş ortamının, çalışma koşullarının ve işletme tarafından sağlanan hizmetlerin personeli memnun edecek seviyede olması gerekmektedir. Aksi takdirde, nitelik olarak en iyi personele sahip olan işletmeler uygun çalışma ortamı sağlayamadıklarında çalışanlarından bekledikleri verimi elde edemeyeceklerdir. Bu çalışma neticesinde sonraki araştırmalara öneri olarak, çalışanların performanslarını etkileyen diğer unsurların tespit edilmesinin hem bilime hem de iş dünyasına katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

Kaynakça

- Aba G. (2009). *İş yaşam kalitesi ve motivasyon ilişkisi: sağlık sektöründe bir uygulama*, (Yüksek Lisans Tezi), Akdeniz Üniversitesi, Antalya.
- Afşar, S. T. (2011). *Çalışma yaşam kalitesinin örgütsel bağlılık düzeyi üzerindeki etkisi: Devlet ve vakıf üniversitelerinde çalışan akademisyenler üzerine nicel bir araştırma*. (Doktora Tezi). Hacettepe Üniversitesi, Ankara.
- Akdemir, B., Kırmızıgül, B. & Zengin, Y., (2016). Örgütsel sinizm ile iş performansı arasındaki ilişki ve bir araştırma, *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İİBF Dergisi*, 6(2), 115-130.
- Arslan, I. (2018), *Sağlık çalışanlarında iş yaşam kalitesinin iş performansı üzerine etkisinde örgütsel desteğin aracılık rolü*, (Doktora Tezi), Okan Üniversitesi, İstanbul.
- Benligiray, S. (2004). *İnsan kaynakları yönetimi*, Anadolu Üniversitesi Yayınları. Eskişehir.
- Bingöl, D. (2014). *İnsan kaynakları yönetimi* (Cilt 9). Beta Basım Yayım. İstanbul.
- Cascio, W. F., (1995). *Managing human resources*, McGraw-Hill Inc. New York.
- Çakıcı, A. & Doğan, S. (2014). Örgütsel sinizmin iş performansına etkisi: meslek yüksekokullarında bir araştırma. *Doğuş Üniversitesi Dergisi*, 15(1), 79-89.
- Çiçek, D. (2005). *Örgütlerde motivasyon ve iş yaşam kalitesi: bir kamu kuruluşundaki yönetici personelin motivasyon seviyelerinin tespit edilerek iş yaşam kalitesinin geliştirilmesi üzerine bir araştırma*, (Doktora Tezi), Çukurova Üniversitesi, Adana.
- Dargahi, H., Changizi, V. & Gharabagh, E. J. (2012). Radiology employees' quality of work life. *Acta Medica Iranica*, 50(4):250-256.
- Davis, L. (1977). Enhancing the quality of work life: Developments in the United States. *International Labour Review*, 116, 53-65.

- Davis, L., & Cherns, A.B. (Eds.). (1975). *The quality of working life* (Vol. 1). New York: Free Press.
- Demirok, A. (2018). *Örgütsel sinizm ve iş performansı arasındaki ilişki: Diyarbakır'da çalışan kadrolu ve sözleşmeli personel örneği*, (Yüksek Lisans Tezi), Türk Hava Kurumu Üniversitesi, İstanbul.
- Doğan, Y. & Özdevecioğlu, M. (2009). Pozitif ve negatif duygusallığın çalışanların performansları üzerindeki etkisi. *Selçuk Üniversitesi İİBF Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 12(18), 165-190.
- Erdiren Çelebi, M. & Yazgan, A.E., (2017). Mobbing, örgütsel sinizm, örgütsel bağlılık ve bunların algılanan çalışan performansı üzerine etkileri, *Süleyman Demirel Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi*, 22(2), 267-284.
- Erginer, A., 2003, *İş yaşamının niteliği (Quality of work life)*, İçinde (Ed) C., Elma ve K, Demir Yönetimde Çağdaş Yaklaşımlar Uygulamalar ve Sorunlar, 2. Baskı, Anı Yayıncılık. Ankara.
- Goodman, S. A. & Svyantek, D. J. (1999). Person-organization fit and contextual performance: Do share values matter. *Journal of Vocational Behavior*, 55(2), 254-275.
- Gurses, A. P., Carayon, P. & Wall, M. (2009). Impact of performance obstacles on intensive care nurses' workload, perceived quality and safety of care and quality of working life. *Health Services Research*, 44(2), 422-443.
- Gülmez H (2013). Çalışanların yaşam kalitesini etkileyen faktörler. *Turkish Journal of Family Medicine and Primary Care*. 7(4), 1-6
- Hair, J. F., Black, W. C., Babin, B. J., Anderson, R. E. & Tatham, R. L. (2013). *Multivariate data analysis*, Pearson Education. New Jersey.
- Hans, A., Mobeen, S. A., Mishra, N. & Al-Badi, A. H. (2015). A study on occupational stress and quality of work life (QWL) in Private Colleges of Oman (Muscat). *Global Business and Management Research*, 7(3), 55-68.
- Hayta, A. B. (2007). Çalışma ortamı ve koşullarının işletme verimliliği üzerine etkisi. *Ticaret ve Turizm Eğitim Fakültesi Dergisi*, 1, 21-41.
- Huzzard, T. (2003). The convergence of the quality of working life and competitiveness. National Institute for Working Life. Stockholm
- Kahya C. (2013). Örgütsel sinizm ile iş performansı arasındaki ilişki ve bir araştırma, *Global Journal of Economic and Business Studies*, 2(3), 34-46.
- Kalaycı, Ş., (2008), *SPSS uygulamalı çok değişkenli istatistik teknikleri*, (3.Baskı), Asil Yayın Dağıtım. Ankara.
- Kılıç, R., & Keklik, B. (2012). Sağlık çalışanlarında iş yaşam kalitesi ve motivasyona etkisi üzerine bir araştırma. *Afyon Kocatepe Üniversitesi İİBF Dergisi*, 14(2), 147-160.
- Lam, S. S. & Schaubroeck, J. (1999). Total quality management and performance appraisal: an experimental study of process versus results and group versus individual approaches, *Journal of Organizational Behavior*, 20(4), 445-457.

- Levine, M. F., Taylor, J. C. & Davis, L. E. (1984). Defining quality of working life. *Human Relations*, 37(1), 81-104.
- Manju, N. D. (2014). Quality of work life: Perception of school teachers. *International Journal of Education and Psychological Research*, 3(2), 77-80.
- Martel J. P. & Dupuis, G. (2006). Quality of work life: theoretical and methodological problems, and presentation of a new model and measuring instrument, *Social Indicators Research*, 77: 333-368.
- Özbay, T. (1996). *İşletmelerde performans yönetim sisteminin kullanılma amaçları ve performans yönetim sisteminde karşılaşılan sorunlar ve bir araştırma*. (Yüksek Lisans Tezi), İstanbul Üniversitesi, İstanbul.
- Özdevecioğlu, M. & Kanıgür, S. (2009). Çalışanların ilişki ve görev yönelimli liderlik algılarının performansları üzerindeki etkileri. *KMU İİBF Dergisi*, 11, 53- 82
- Özgen, H., Yalçın A. & Öztürk, A. (2002). *İnsan kaynakları yönetimi*, Nobel Yayınları. Ankara.
- Özkalp, E. & Kirel, Ç. (2001). *Örgütsel davranış*. Anadolu Üniversitesi Yayınları. Eskişehir.
- Öztürk, D. A. (2010), *Hemşirelerin sağlıklı yaşam biçimi davranışları ve iş yaşam kalitesinin iş doyum düzeyine etkileri üzerine bir araştırma*, (Yüksek Lisans Tezi), Beykent Üniversitesi, İstanbul.
- Öztürk, E. (2006). Çoklu Doğrusal Regresyon Modeli, Ş.Kalaycı (Ed). *SPSS uygulamalı çok değişkenli istatistik teknikleri içinde*. Ankara: Asil Yayın Dağıtım, 259-269.
- Richard, P.J., Devinney, T.M., Yip, G.S. & Johnson, G. (2008). Measuring organizational performance as dependent variable: Towards methodological best practice. *Journal of Management*, 35(3), 718-804.
- Rousseau, D. M. & Mclean Parks, J., (1993). The contracts of individuals and organizations, *Research in Organizational Behavior*, 15, 1-43
- Sandhya Nair, G. S. (2013). A study on the effect of quality of work life (QWL) on organisational citizenship behaviour (OCB)-with special reference to College Teachers in Thrissur District, Kerala. *Integral Review: A Journal of Management*, 6(1), 34-46.
- Santaş, F., Uğurluoğlu, Ö., Kandemir, A. & Çelik, Y., (2016). Sağlık çalışanlarında örgütsel sinizm, iş performansı ve örgütsel özdeşleşme düzeyleri arasındaki ilişkileri, *Gazi Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi*, 18(3), 867-886.
- Smith, P. C. & Goddard, M., (2002). Performance management and operational research: a marriage made in heaven?, *Journal of The Operational Research Society*, 53(3), 247-255.
- Swathi, V. & Reddy, M. (2016). Implications of stress on quality of work life among teachers : an empirical study. *IPE Journal of Management*, 6(1), 46-52.
- Taghavi, S., Ebrahimzadeh, F., Bhramzadh, H. & Masoumeh, H. (2016). A study of the relationship between quality of work life and performance effectiveness of high school teachers' in Shirvan. *International Journal of Academic Research in Business and Social Sciences.*, 4(1), 295-301.

- Takeuchi, R., Wang, M., Marinova, S. V. & Yao, X. (2009). Role of domain-specific facets of perceived organizational support during expatriation and implications for performance. *Organization Science*, 20(3), 621-634.
- Tan, M., Polat, H. & Şahin, Z. A. (2012). Hemşirelerin çalışma ortamlarına ilişkin algılarının değerlendirilmesi. *Sağlıkta Performans ve Kalite Dergisi*, 4, 67-78.
- Torrington, D. & Hall, L. (1995). *Personnel Management: HRM in Action*. Prentice Hall. USA
- Ünlü, O. & Yürür, S. (2011). Duygusal emek, duygusal tükenme ve görev/bağlamsal performans ilişkisi: Yalova'da hizmet sektörü çalışanları ile bir araştırma. *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 37, 183-207.
- Vasquez-Colina, M. D. (2005). *Relationships among demographic variables, organizational culture, interpersonal self-efficacy and perceived job performance*. (Doctoral Dissertation), Department of Leadership, Foundations and Human Resource Development, University of Louisville, Kentucky.
- Walker, B., Cheney, D. & Stage, S. (2009). The validity and reliability of the self-assessment and program review. *Journal of Positive Behavior Interventions*, 11(9), 94-109.
- Walton, Richard E. (1975). *Criteria for quality of working life*. In Davis, L.E., Cherns, A.B. and Associates (Eds.) *The Quality of Working Life*, New York: The Free Press,
- Winter, R., Taylor, T. & Sarros, J. (2000). Trouble at mill: Quality of academic worklife issues within a comprehensive Australian University. *Studies in Higher Education*, 25(3), 279-294.
- Yılmaz, A. (2016), *Algılanan örgütsel destek ortamında iş stresi ve iş yaşam kalitesinin iş performansı üzerine etkisinin araştırılması: İstanbul'da bulunan beş yıldızlı otellerde çalışan aşçılar üzerine bir araştırma*, (Doktora Tezi), İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Youndt, M.A. & Snell S.A. (2004). Human resource configurations, intellectual capital and organizational performance. *Journal of Managerial Issues*, 16(3), 337-360.

Okul Müdürlerinin İş Doymu: Nitel Bir Çalışma ^a

Suzan CANLI^{b,c}, Şevket SİNDİ^d

Özet

Bu araştırmada okul müdürlerinin iş doymalarını iş ve çalışma ortamı açısından incelemek amaçlanmıştır. Araştırmada nitel araştırma desenlerinden olgubilim deseni kullanılmıştır. Çalışma grubu maksimum çeşitlilik örnekleme yöntemiyle belirlenen 18 okul müdüründen oluşmaktadır. Veri toplama aracı olarak yarı yapılandırılmış görüşme formu kullanılmıştır. Araştırma sonucuna göre okul müdürlerinin çoğunluğu ödül, müdürlük görevinin toplumsal statüsü, ücret, kendini geliştirme ve yükselme açısından iş doymusuzluğu yaşamaktadır. Araştırmadan elde edilen bir diğer sonuç okul müdürlerinin görevin niteliklerine, astlarına ve çalışma koşullarına ilişkin hoşnutluklarının ve hoşnutsuzluklarının bulunmasıdır. Araştırma sonucuna göre okul müdürlerinin iş doymunu artıracak önerilerde bulunulmuştur. Ayrıca alanyazına katkı sağlayacak çalışmalar konusunda araştırmacılara önerilerde bulunulmuştur.

Anahtar Kelimeler

İş Doymu
Okul Müdürü
Okul
Nitel Çalışma

Makale Hakkında

Geliş Tarihi: 24.10.2019
Kabul Tarihi: 10.05.2021
Doi: 10.18026/cbayarsos.637436

Job Satisfaction of School Principals: A Qualitative Study

Abstract

It was aimed to examine job satisfaction of school principals in terms of work and work environment in this research. Phenomenology design, one of the qualitative research designs, was used in the research. The study group consisted of 18 school principals determined by maximum diversity sampling method. A semi-structured interview form was used as data collection tool. According to the results of this research, the majority of school principals experience job dissatisfaction in terms of reward, social status of the principal profession, wage, self-development and promotion. Another result obtained from this research is that the school principals have satisfaction and dissatisfaction with the qualifications of the job, subordinates and working conditions of the school. According to the results of this research, suggestions were made to increase job satisfaction of school principals. In addition, suggestions were made to the researchers about the studies that would contribute to the literature.

Keywords

Job Satisfaction
School Principal
School
Qualitative Study

About Article

Received: 24.10.2019
Accepted: 10.05.2021
Doi: 10.18026/cbayarsos.637436

^aBu makale 3-5 Mayıs 2018 tarihinde Alanya'da gerçekleştirilen 4. Uluslararası Eğitim Bilimleri Sempozyumu'nda sözlü olarak sunulan bildirinin gözden geçirilmiş halidir.

^bİletişim yazarı: canlisuzan@gmail.com

^c Dr. Öğr. Üyesi, Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi, Eğitim Bilimleri, EğitimYönetimi, ORCID: 0000-0003-3619-3345

^d Okul Müdürü, Milli Eğitim Bakanlığı, ORCID: 0000-0002-6887-2919

Giriş

Birden fazla kişinin ortak bir amacı gerçekleştirmek amacıyla oluşturduğu yapı olan örgütlerde verimlilik önemli faktörlerden biridir. Bu sebeptendir ki örgütsel araştırmaların temel odağı verimliliği artırmak olmuştur. Örgütlerde yapılan ilk araştırmalarda verimliliği artırmak için örgütsel yapının önemi vurgulanmış ve örgütlerin sosyal yönü ihmal edilmiştir. Ancak Hawthorne araştırmalarıyla örgütsel verimliliği artırmada insan faktörünün önemi anlaşılmış ve örgütün sosyal yönlerine dikkat çekilmiştir. Böylelikle örgütün sosyal yönlerine ağırlık verilmeye başlanmış, yönetimde çalışanların psikolojik ve sosyal ihtiyaçlarını anlamak ve bunları karşılamak önemsenmiş (Şişman, 2016) olup bu konuda pek çok araştırma yapılmıştır. Bu araştırmaların yoğunlaştığı konulardan biri de iş doyumudur.

İş doyumunu, çalışanın işini veya iş yaşamını değerlendirmesi sonucunda haz duyması ve pozitif bir duygusal duruma ulaşmasıdır (Lawler, 1976, akt. Başaran, 2008). İş doyumunu, çalışanların işine yönelik tutumudur. Bu tutumların olumlu olması iş doyumunun yüksek, olumsuz olması ise iş doyumunun düşük olduğunu göstermektedir (Özkalp ve Kirel, 2018). Bu açıdan iş doyumunun çalışanların işlerine karşı geliştirmiş oldukları tutumlardan oluştuğu ve iş yaşantısına yönelik duygusal tepkiler olduğu belirtilmektedir (Avşaroğlu, Deniz ve Kahraman, 2005). İş doyumunun önemsenmesinin belki de en önemli nedeni “Mutlu-üretken işçi hipotezi” (Wright ve Cropanzano, 2000, s. 84), yani memnun bir çalışanın mutlu bir çalışan olduğu, mutlu bir çalışanın da başarılı bir çalışan olduğudur (Aziri, 2011). Şöyle ki iş doyumunu insana gösterilen iyi bir muamelenin yansıması olup insanın duygusal ve psikolojik sağlığının bir göstergesi olarak kabul görmektedir. Ayrıca iş doyumunun çalışanların örgütsel işlevselliği etkileyen davranışlarına neden olduğu belirtilmekte olup iş doyumunun sağlanmasıyla çalışanların olumlu davranışlar, iş doyumunun sağlanmadığı durumlarda ise çalışanların olumsuz davranışlar gösterebileceği belirtilmektedir. Böylelikle iş doyumunun örgütsel işlevselliğin bir göstergesi olabileceği vurgulanmaktadır (Spector, 1997). Bu açıdan iş doyumunun hem bireysel hem de örgütsel açıdan önemli olduğu söylenebilir. Nitekim iş doyumunun çalışanların fiziksel, zihinsel ve psikolojik sağlıklarıyla ilişkili olduğu belirlenmiş olmakla birlikte iş doyumunu ile tükenmişlik, özsaygı, depresyon ve kaygı arasında oldukça güçlü ilişkilerin bulunduğu da tespit edilmiştir (Faragher, Cass ve Cooper, 2005). Ayrıca iş doyumunu arttıkça yaşam doyumunu (Avşaroğlu ve diğerleri, 2005; Dikmen, 1995; Fırat ve Cula, 2016; Judge ve Watanabe, 1993; Kırıcı-Çevik ve Korkmaz, 2014; Kubilay, 2013) örgütsel vatandaşlık (Yılmaz, 2012), performans (Judge, Thoresen, Bono ve Patton, 2001; Koç, Yazıcıoğlu ve Hatipoğlu, 2009), örgütsel yaratıcılık (Yılmaz ve Izgar, 2009) ve örgütsel özdeşleşme (Çırakoğlu, 2010) artmakta; yabancılaşma (Turan ve Parsak, 2011) ve işten ayrılma niyeti (Çekmecelioğlu, 2006) azalmaktadır.

İş doyumunun hem bireysel hem de örgütsel sonuçları farklı alanlarda ilgi duyulan bir konu olmasına neden olmuştur. Ülkemizdeki eğitim araştırmalarında hem öğretmenlerin hem de okul yöneticilerinin iş doyumuna ilişkin çalışmalar bulunmakla birlikte okul müdürlerinin iş doyumuna ilişkin araştırmalar sınırlı sayıdadır. Ancak okul müdürü “okulun amaçlarını gerçekleştirmek üzere tüm kaynakların etkili ve verimli kullanımından, ekip ruhu anlayışıyla yönetiminden ve temsilinden birinci derecede sorumlu eğitim ve öğretim lideri” olarak belirtilmektedir (Milli Eğitim Bakanlığı [MEB], 2013). Bu durumda okulun etkililiğinden birinci derecede sorumlu olan okul müdürüdür. İş doyumunun okul etkililiğini etkilemekte olduğu (Yıldırım, Akan ve Yalçın, 2017) kanıtına dayanılarak iş doyumunu yaşamayan bir okul müdürünün okul etkililiğine yeterli katkıyı sunamayacağı söylenebilir. Diğer yandan iş

doyumunu etkileyen faktörlerden biri yönetimin niteliği olduğuna (Başaran, 2008) göre okul müdürlerinin tutumlarının ve davranışlarının öğretmenlerin iş doyumunu etkileyebileceği söylenebilir. Yapılan araştırmalarda okul müdürlerinin liderlik stillerinin (Aydın, Sarier ve Uysal, 2013) ve mizah yeteneklerinin (Recepoğlu, 2008) öğretmenlerin iş doyumunu etkilediği sonucuna ulaşılmıştır. Bu bağlamda iş doyumunu yaşamayan bir okul müdürünün sergileyebileceği olumsuz davranışlar öğretmenlerin de iş doyumunu azaltabilir.

Ülkemizde okul müdürlerinin iş doyumuna ilişkin çalışmalar nicel olarak gerçekleştirilmiştir. Okul müdürlerinin iş doyumlarının nitel olarak incelendiği araştırmalara rastlanılmamıştır. Yapılan nicel araştırmalarda kullanılan ölçme araçlarına dayalı olarak belirli boyutlar ve maddeler açısından okul müdürlerinin iş doyumunu belirlenmektedir. Oysa okul müdürlerinin görevlerinde ve rollerinde meydana gelen değişimler (Balyer, 2012) sonucunda iş doyumlarında değişiklik oluşabilir. Yapılacak nitel araştırmalarla okul müdürlerinin iş doyumuna ilişkin ayrıntılı ve kapsamlı bilgiler edinilebilir. Bu açıdan araştırmada okul müdürlerinin iş doyumunu nitel araştırma yöntemiyle incelenmiştir. Okul müdürlerinin iş doyumlarının hangi açılardan ele alınacağını belirlemek için iş doyumunu etkileyen faktörler incelenmiştir. Crossman ve Harris'e (2006) göre iş doyumunu etkileyen faktörler çevresel faktörler, psikolojik faktörler veya demografik faktörler olarak sınıflandırılabilir. Bu araştırmada çevresel faktörler olarak ele alınan iş ve çalışma ortamı açısından okul müdürlerinin iş doyumuna açıklık getirilmeye çalışılmıştır. Araştırmada okul müdürlerinin iş doyumunu işin niteliği, ücret, işin toplumsal statüsü, ödül, gelişme ve yükselme olanakları, astlar ve çalışma koşulları açısından incelenmiştir. Bununla birlikte alanyazında iş doyumunun çalışan memnuniyeti olarak da ele alındığı görülmektedir. Ancak bu iki kavram birbirinden farklıdır. Çalışan memnuniyeti daha geniş bir kavram olup iş doyumunu da kapsamaktadır. İş doyumunu bireyin işinden aldığı doyumunu ifade ederken, çalışan memnuniyeti örgüt ile olan duygusal ve maddi bağlara ve ilişkilere yönelik tutumları da içermektedir (Soylu, 2004). Doyum ve memnuniyet kavramlarının anlamı da birbirinden farklıdır (Şahin, Çek ve Zeytin, 2011). İş doyumunun bireylerin işlerinden hoşlanma veya hoşlanmama derecesini belirtmesi (Spector, 1997) nedeniyle araştırmada hoşnutsuzluk ve hoşnutsuzluk kavramları tercih edilmiştir.

Araştırmanın Amacı

Bu araştırmada okul müdürlerinin iş doyumlarını iş ve çalışma ortamı açısından incelemek amaçlanmıştır. Bu amaçla "Okul müdürlerinin müdürlük görevinin nitelikleri, görevleri karşılığında aldıkları ücret, görevlerinin toplumsal statüsü, görevlerindeki performansları karşılığında aldıkları ödüller, görevlerinde kendilerini geliştirme ve yükselme olanakları, astları ve görev yaptıkları okulun çalışma koşulları açısından iş doyumları nasıldır?" sorusuna yanıt aranmıştır.

Yöntem

Araştırmada nitel araştırma desenlerinden olgubilim deseni kullanılmıştır. Olgubilim araştırmaları bilinen bir olguya ilişkin ayrıntılı bir bakış açısı sunmak amacıyla yapılır (Yıldırım ve Şimşek, 2011). Bu araştırmada da okul müdürlerinin iş doyumları iş ve çalışma ortamı açısından ayrıntılı bir şekilde incelenmiştir.

Çalışma Grubu

Araştırmada farklı kademelerde görev yapan okul müdürlerinin iş doyumlarına ilişkin ortak ve farklı yönlerin ortaya konularak problemin daha geniş bir şekilde betimlenmesi için çalışma grubu maksimum çeşitlilik örnekleme yöntemi kullanılarak belirlenmiştir (Büyüköztürk, Kılıç-Çakmak, Akgün, Karadeniz ve Demirel, 2016). Araştırmanın çalışma grubu 2017-2018 eğitim öğretim yılında Adıyaman Merkez ilçe sınırları içerisinde bulunan farklı kademelerdeki okullarda görev yapan 18 okul müdüründen oluşmaktadır. Çalışma grubuna ilişkin demografik bilgiler Tablo 1’de gösterilmiştir.

Tablo 1. Çalışma Grubuna İlişkin Demografik Bilgiler

No	Cinsiyet	Branş	Yaş	Yöneticilik Kıdemi	Okul Türü
M1	Erkek	Görsel Sanatlar	48	17	Ortaokul
M2	Erkek	Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi	46	8	Ortaokul
M3	Erkek	Türkçe	53	8	Ortaokul
M4	Erkek	Tarih	45	12	Lise
M5	Erkek	Türkçe	40	13	Ortaokul
M6	Erkek	Tarih	45	7	Lise
M7	Erkek	Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi	47	4	Ortaokul
M8	Erkek	Makine Teknolojisi	44	14	Lise
M9	Erkek	Sınıf Öğretmeni	45	21	İlkokul
M10	Erkek	Sınıf Öğretmeni	48	3	İlkokul
M11	Erkek	Fen Bilimleri	50	15	Ortaokul
M12	Erkek	İHL Meslek Dersleri	52	3	Lise
M13	Erkek	Sosyal Bilgiler	42	10	Ortaokul
M14	Erkek	İlköğretim Matematik	42	8	Ortaokul
M15	Erkek	Sınıf Öğretmeni	47	13	İlkokul
M16	Erkek	Sınıf Öğretmeni	54	14	İlkokul
M17	Kadın	Okulöncesi Öğretmenliği	46	3	Anaokulu
M18	Kadın	Okulöncesi Öğretmenliği	38	11	Anaokulu

Veri Toplama Aracı

Araştırmada veri toplama aracı olarak yarı yapılandırılmış görüşme formu kullanılmıştır. Görüşme formu hazırlanmadan önce iş doyumuna ilişkin alanyazın taraması yapılarak 7 soruluk bir görüşme formu hazırlanmıştır. Hazırlanan taslak görüşme formunun okul müdürlerinin iş doyumuna ilişkin görüşlerini belirlemeye uygun olup olmadığını incelemesi için Eğitim Yönetimi alanında çalışan bir öğretim üyesine gönderilmiştir. Alınan dönüt ile

görüşme formundaki bir soruda ifade değişikliği yapılmış, üç soru ise ikili sorular olacak şekilde ayrılarak 10 soruluk (Görüşme formundaki sorulardan bazıları: Müdürlük görevinin hangi nitelikleri bu görevi yürütmekten hoşnut olmanızı sağlamaktadır? Görev yaptığınız okulun çalışma koşullarına ilişkin hoşnutluklarınız nelerdir?) bir görüşme formu hazırlanmıştır. Hazırlanan bu görüşme formu 3 okul müdürüne verilerek soruların açık ve anlaşılır olup olmadığına ilişkin görüşleri istenmiştir. Alınan dönütler sonucu görüşme formunun açık ve anlaşılır olduğu belirlenmiştir.

Görüşme formu iki bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde katılımcılara ilişkin kişisel bilgilere (cinsiyet, branş, yaş, yöneticilik kıdemi ve görev yapılan okul türü) yer verilmiştir. İkinci bölümde katılımcıların iş doyumunu belirlemeye yönelik 10 soru bulunmaktadır.

Verilerin Toplanması ve Analizi

Araştırmanın verileri oluşturulan görüşme formu aracılığıyla toplanmıştır. Elde edilen verilerin analizinde içerik analizi kullanılmıştır. Veriler analiz edilmeden önce her bir görüşme formu M1, M2, M3... şeklinde isimlendirilmiştir. Görüşme formundaki her bir soru ayrı ayrı incelenerek ifadelerin özüne bağlı kalınarak kodlamalar yapılmıştır. Oluşturulan bu kodlamalar ortak özellikleri bakımından gruplandırılarak temalar elde edilmiştir. Verilerin analizi iki araştırmacı tarafından ayrı ayrı yapılarak uyum yüzdesi yaklaşık %93 olarak hesaplanmıştır. Her bir tema için frekanslar hesaplanmıştır.

Araştırmanın Geçerliliği ve Güvenirliği

Araştırmanın geçerliğini ve güvenilirliğini sağlamak için iş doyumuna ilişkin alanyazın taraması yapılmış, hazırlanan taslak görüşme formunun okul müdürlerinin iş doyumuna ilişkin görüşlerini belirlemeye uygun olup olmadığını incelemesi için Eğitim Yönetimi alanında çalışan bir öğretim üyesine gönderilmiştir. Alınan dönüt ile gerekli değişiklikler yapılmıştır. Görüşme formu 3 okul müdürüne verilerek soruların açık ve anlaşılır olup olmadığına ilişkin görüşleri istenmiştir. Alınan dönütler sonucu görüşme formunun açık ve anlaşılır olduğu belirlenmiştir. Elde edilen bulgular 3 okul müdürüyle paylaşarak katılımcı teyidi alınmıştır. Bulguların sunumunda okul müdürlerinin bireysel olarak dile getirdiği ifadelerden örneklere yer verilmiştir. Verilerin analizi iki araştırmacı tarafından yapılarak uyum yüzdesi belirlenmiştir. Uyum sağlanamayan kodlarda görüşme formundaki ilgili yanıt tekrar okunarak her iki araştırmacı tarafından ortak bir görüşe varılmıştır. Katılımcı okul müdürleri ile ilgili demografik bilgiler ve araştırmanın tüm süreçlerine ilişkin bilgiler ayrıntılı olarak belirtilmiştir.

Bulgular

Araştırmada okul müdürlerinin iş doyumuna yönelik görüşlerinden elde edilen bulgular başlıklar halinde aşağıda açıklanmıştır.

Görevin Nitelikleri

Araştırmanın katılımcılarına “Müdürlük görevinin hangi nitelikleri bu görevi yürütmekten hoşnut olmanızı sağlamaktadır?” sorusu sorulmuş ve alınan cevaplar doğrultusunda okul müdürlerinin müdürlük görevinin niteliklerine ilişkin iş doyumunda elde edilen temalar ve frekanslar Şekil 1’de gösterilmiştir.

Şekil 1. Okul müdürlerinin müdürlük görevinin niteliklerine ilişkin iş doyumunu oluşturan etkenler

Şekil 1’e göre okul müdürlerinin müdürlük görevinin niteliklerine ilişkin iş doyumunu oluşturan etkenler “Faydalı olabilme imkânı, Yönetme imkânı ve Bağımsız çalışma imkânı” temaları altında toplanmıştır. “Faydalı olabilme imkânı” temasına göre okul müdürlerinin çoğunluğu üretebilme, nitelikli bir eğitim-öğretim hizmeti sunma, öğrencileri hedefine ulaştırmaya yardımcı olma, öğrencilere rol model olma, insanlara daha fazla faydalı olabilme, tecrübelerini meslektaşlarıyla paylaşma, daha fazla öğrenciye yardım edebilme, okulu geliştirme, öğrencilerin ve öğretmenlerin problemlerini çözme imkânı elde edebilmeleri nedeniyle müdürlük görevini yürütmekten hoşnutlardır. Okul müdürlerinden M2 “Öğrencilerin en üst düzeyde eğitim-öğretim görmelerini sağlamada vizyon ve misyon sahibi, bu işi dert edinmiş bir müdürün temel belirleyici olduğumu düşündüğüm için bu görevi yürütmeye çalışıyorum.”, M13 ise “Öğretmen ve öğrencilerin sorunlarını çözmek, okulu fiziki ve akademik olarak sürekli daha iyi bir seviyeye getirmek için müdürlük yapıyorum.” şeklinde faydalı olmanın verdiği hoşnutluğu ifade etmişlerdir.

“Yönetme imkânı” temasına göre bazı okul müdürleri müdürlük görevinde yönetme, planlama, organize etme, kararlarda etkili olma, yasa ve yönetmelikleri uygulama, çözümün merkezinde olma, doğru olanı gösterme ve liderlik yapma imkânı elde edebildiklerinden müdürlük görevini yürütmekten hoşnutlardır. Okul müdürlerinden M1 “... yöneten ve planlayan kişi olmak...” M17 ise “Bir yeri huzurlu ve mutlu bir şekilde yönetmek ve bir sistem oturtmak hoşuma gidiyor.” şeklinde yönetmenin vermiş olduğu hoşnutluğu dile getirmişlerdir.

“Bağımsız çalışma imkânı” temasına göre bazı okul müdürleri kendi başlarına bir şeyler yapabileme ve istedikleri şeyleri gerçekleştirebilme imkânı elde edebildikleri için müdürlük görevini yürütmekten hoşnutlardır. Okul müdürlerinden M12 “Yapmak istediğim şeyleri gerçekleştirme imkânı bulma ve etkin olma bakımından bu görevi yürütüyorum.” şeklinde bağımsız çalışma olanağından hoşnut olduğunu vurgulamıştır.

Araştırmanın katılımcılarına “Müdürlük görevinin hangi nitelikleri bu görevi yürütmekten hoşnut olmamanıza neden olmaktadır?” sorusu sorulmuş ve alınan cevaplar doğrultusunda okul müdürlerinin müdürlük görevinin niteliklerine ilişkin iş doyumsuzluğunda elde edilen temalar ve frekanslar Şekil 2’de gösterilmiştir.

Şekil 2. Okul müdürlerinin müdürlük görevinin niteliklerine ilişkin iş doyumsuzluğu oluşturan etkenler

Şekil 2’ye göre okul müdürlerinin müdürlük görevinin niteliklerine ilişkin iş doyumsuzluğu oluşturan etkenler “Görev-yetki ve sorumluluk dengesizliği, Bürokrasi, Personel yönetimi sorunları, Okulun bütçe sorunu, Öğrenci yönetimi sorunları, Üst yönetimin olumsuz tutum ve davranışları, Velilerle yaşanan sorunlar” temaları altında toplanmıştır. “Görev-yetki ve sorumluluk dengesizliği” temasına göre okul müdürlerinin çoğunluğu görev alanlarının ve sorumluluklarının fazla yetkilerinin ise az olması nedeniyle müdürlük görevini yürütmekten hoşnut değillerdir. Okul müdürlerinden M11 “Sorumluluk oranında yetki verilmemektedir. Yeteri kadar inisiyatif kullanamamaktayız.”, M15 ise “...sorumluluk-yetki çatışması yaşamaktayız...” şeklinde görev ve sorumluluklarının fazla olmasına karşın yetkilerinin kısıtlı olmasından hoşnut olmadıklarını belirtmişlerdir.

“Bürokrasi” temasına göre bazı okul müdürleri bürokratik işlerle çok fazla ilgilenme, kuralları uygulamak zorunda olma, mevzuatın yeterince açık olmaması, eğitim sisteminin sürekli değişmesi, zamansız toplantılara katılma zorunluluğu, hızlı karar alıp uygulama zorunluluğu nedeniyle müdürlük görevini yürütmekten hoşnut değillerdir. Okul müdürlerinden M2 “Fazlaca bürokratik işlerle meşgul ediyoruz. Çok fazla kuralcı olanlar rağbet görüyor. Halbuki inisiyatif alıp içtihat ederek işlerin hızlı yürümesi ve daha içerikli olmasını sağlamak daha önemlidir.”, M8 “... mevzuat karmaşası... eğitim sisteminin yap-boz haline gelmesi...”, M10 ise “Zamansız olarak yapılan toplantılara çağrılmak...” şeklinde bürokrasiye ilişkin bazı hoşnutsuzluklarını belirtmişlerdir.

“Personel yönetimi sorunları” temasına göre bazı okul müdürleri personeli çalıştırma zorluğu, personel arasındaki olumsuz ilişkiler, personelin çıkardığı sorunlar ve personel eksikliği ile ilgilenmek durumunda kaldıklarından müdürlük görevini yürütmekten hoşnut değillerdir. Okul müdürlerinden M1 “Üretmekten ve iş yapmaktan hoşlanmayanlara iş yaptırmak zorundayız...”, M13 ise “... personelin sorun çözmeye değil sorun çıkarmaya meyilli olması hoşnut

olmadığım faktörlerdir.” şeklinde personel sorunlarına ilişkin hoşnutsuzluklarını dile getirmişlerdir.

“Öğrenci yönetimi sorunları” temasına göre bazı okul müdürleri öğrencilerin alan seçimindeki tutarsızlıkları, olumsuz tutum ve davranışları ile ilgilenmek zorunda olma ve öğrencilerin güvenliğinden sorumlu olma nedeniyle müdürlük görevini yürütmekten hoşnut değillerdir. Okul müdürlerinden M4 “...ekonomik nedenlerden dolayı öğrencilerin alan-bölüm seçimindeki tutarsızlığı...” M6 “...öğrencilerin lakayt-vurdumduymaz ve sorumsuz alışkanlıkları...” şeklinde öğrenci sorunlarıyla ilgili hoşnutsuzluklarını vurgulamışlardır.

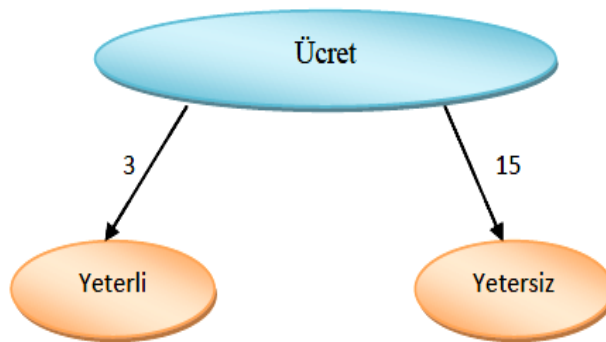
“Okulun bütçe sorunu” temasına göre bazı okul müdürleri okulun geliri ile giderinin dengesizliği, ekonomik özerkliğin olmaması ve okulun bütçesiyle ilgilenmek zorunda olma nedeniyle müdürlük görevini yürütmekten hoşnut değillerdir. Okul müdürlerinden M13 “Okulun ihtiyaçlarının çok, gelirinin ve imkânlarının az olması...” şeklinde okulun bütçe sorununa ilişkin hoşnutsuzluğunu belirtmiştir.

“Üst yönetimin olumsuz tutum ve davranışları” temasına göre bazı okul müdürleri üst yöneticilerin baskısı, sahiplenme duygusunun olmaması ve okul müdürlerinin objektif olarak seçilmemesinden dolayı müdürlük görevini yürütmekten hoşnut değillerdir. Okul müdürlerinden M14 “...sübjektif kriterlerle okul müdürünün seçilmesinden hoşnut değilim.”, M4 ise “...bazı üst yöneticilerin baskı yapması... çalışanı sahiplenme duygusunun olmaması... şeklinde üst yönetimin olumsuz tutum ve davranışlarından hoşnutsuzluklarını dile getirmişlerdir.

“Velilerle yaşanan sorunlar” temasına göre bazı okul müdürleri velilerin baskısı ve aşırı beklentileri ile karşı karşıya kaldıklarından müdürlük görevini yürütmekten hoşnut değillerdir. Okul müdürlerinden M8 “... velilerin olağanüstü beklentileri...” M4 ise “...velilerin sadece kendi çıkarlarını düşünerek baskı uygulaması...” şeklinde veli sorunlarından hoşnutsuzluklarını belirtmişlerdir.

Ücret

Araştırmanın katılımcılarına “Müdürlük göreviniz karşılığında aldığınız ücretin yeterliğine ilişkin düşünceleriniz nelerdir?” sorusu sorulmuş ve alınan cevaplar doğrultusunda okul müdürlerinin görevleri karşılığında aldıkları ücrete ilişkin iş doyumunda elde edilen temalar ve frekanslar Şekil 3’te gösterilmiştir.

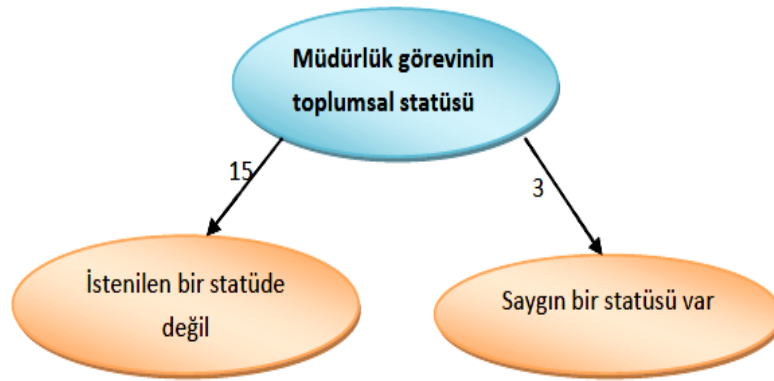

Şekil 3. Okul müdürlerinin görevleri karşılığında aldıkları ücrete ilişkin iş doyumuna yönelik görüşleri

Şekil 3'e göre okul müdürlerinin çok az bir kısmı için görevleri karşılığında aldıkları ücret yeterli iken çoğunluğu için yetersizdir. Ücretin yetersiz olduğunu belirten okul müdürlerinden bazıları sorumluluklarının fazla ancak ücretlerinin az olduğunu, öğretmenlerle müdürler arasında maaş farklı olmadığını, öğretmenin ek derslerle müdürden daha fazla ücret aldığını, müdürlük için cazip bir ücret olması gerektiğini, okul türüne ve öğrenci sayısına göre ücretlerin farklılaştırılması gerektiğini belirtmişlerdir. Ücretin yetersizliğini belirten okul müdürlerinden M1 "Öncelikle öğretmenlerin hak ettiği yeterlikte yetişemediklerini ve hak ettikleri ücreti alamadıklarını düşünmekteyim. Buna bağlı olarak müdürler de hak ettikleri ücreti almamaktadırlar. Müdürlük profesyonel bir iş olması gerektiği halde sıradan bir görev olarak görülmektedir.", M4 "Kurslara ve nöbetlere devam eden öğretmen müdürün iki katı ücreti almaktadır. Ücret için bu iş yapılmaz.", M14 "Müdürlük görevi için farklı ücret uygulanıyor. Branşım itibarıyla bu ücretten daha fazlasını alabilirim. Ama ücret yetersiz.", M6 "Sorumluluk çok fakat ücret tatmin edici değildir.", M18 "Kesinlikle yeterli değil. Müdür ve öğretmen arasında maaş farkı yok." şeklinde ücretin yetersizliğini belirtirken M2 "Biraz iyileştirilebilir ama genel olarak yeterlidir." şeklinde ücretin kendisi için yeterli olduğunu dile getirmiştir.

Görevin Toplumsal Statüsü

Araştırmanın katılımcılarına "Müdürlük görevinin toplumsal statüsüne ilişkin düşünceleriniz nelerdir?" sorusu sorulmuş ve alınan cevaplar doğrultusunda okul müdürlerinin görevlerinin toplumsal statüsüne ilişkin iş doyumunda elde edilen temalar ve frekanslar Şekil 4'te gösterilmiştir.

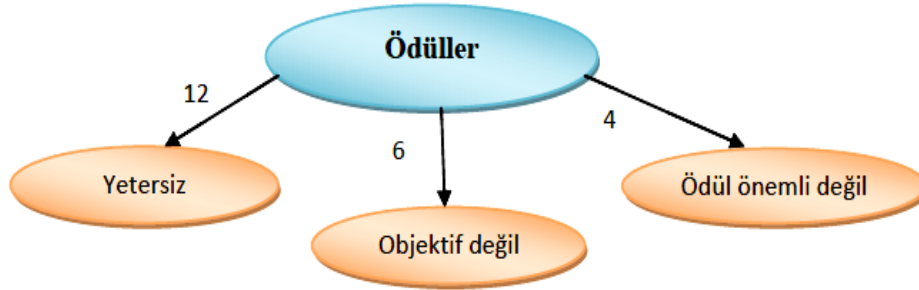
Şekil 4. Okul müdürlerinin görevlerinin toplumsal statüsüne ilişkin iş doyumuna yönelik görüşleri

Şekil 4'e göre okul müdürlerinin çoğunluğuna göre müdürlük toplumda istenilen bir statüde değil iken çok az bir kısmına göre toplumda saygın bir statüdedir. Okul müdürlerinden bazılarına göre müdürlük görevine karşı toplumda liyakate dayalı olmayan, emir eri gibi görünen, derse girmeyip maaş alan şeklinde olumsuz bir algı bulunmakta ve müdürlük görevinin toplumsal statüsü giderek azalmaktadır. Diğer yandan bazı okul müdürleri çevredeki insanlar tarafından kendilerine saygı duyulduğunu belirterek müdürlüğün toplumda saygın bir statüsünün olduğunu vurgulamışlardır. Okul müdürlerinden M1 "Liyakata göre verilen bir görev olarak tanımlanmakta ancak insanlar arasındaki algı tam tersi bir

durumdadır.”, M6 “Velilerin emrinde bir emir eri gibi görünmektedir. Amirlerin gözünde rahat bir memur olarak görünmektedir. Halkın gözünde derse girmeyen-yan gelip yatan- koltukta oturup vatandaşın sırtından geçinen olarak görünmektedir.”, M13 “Hem öğretmenliğin hem de müdürlüğün toplumsal statüsünün her geçen gün düştüğü kanaatindeyim.” şeklinde müdürlük görevinin toplumdaki statüsünün olumsuz biçimde algılanmasına değinirken M14 “Kendi okulum ve okul çevrem açısından iyi bir statüye sahibim. Köyün müdürü ve imamına gayet değer verilmektedir. En azından biz o iletişimi kurmuş durumdayız.” şeklinde olumlu görüşler belirtmiştir.

Ödüller

Araştırmanın katılımcılarına “Müdürlük görevinizdeki performansınız karşılığında aldığınız ödüllerin yeterliğine ilişkin düşünceleriniz nelerdir?” sorusu sorulmuş ve alınan cevaplar doğrultusunda okul müdürlerinin görevlerindeki performansları karşılığında aldıkları ödüllere ilişkin iş doyumunda elde edilen temalar ve frekanslar Şekil 5’te gösterilmiştir.

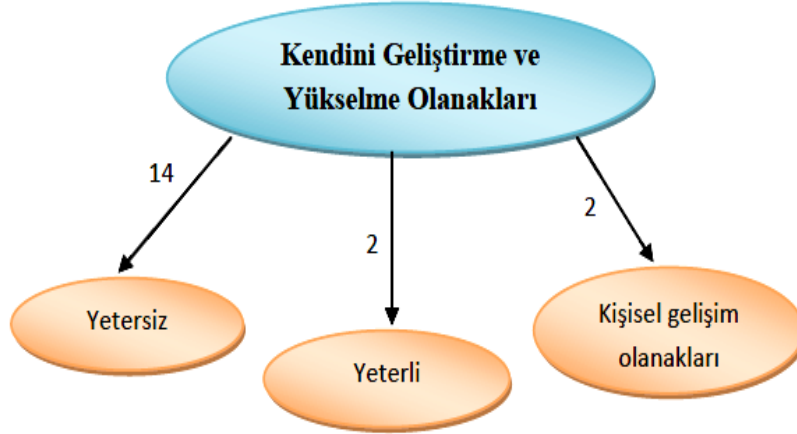

Şekil 5. Okul müdürlerinin görevlerindeki performansları karşılığında aldıkları ödüllere ilişkin iş doyumuna yönelik görüşleri

Şekil 5’e göre okul müdürlerinin çoğunluğu görevlerindeki performansları karşılığında aldıkları ödüllerin yetersiz olduğunu, bazıları ödüllendirmenin objektif olmadığını, bazıları ise herhangi bir ödül beklentileri olmadığını ve ödülün önemli olmadığını belirtmiştir. Okul müdürlerinden M4 “Ödül çalışana değil adamı olana verilir.” ve M14 “Maalesef ödül yönetmeliği sübjektif kriterlerden oluşmaktadır. O sübjektif kriterler de sübjektif uygulanmaktadır.” şeklinde ödüllendirmelerin objektif olmadığını belirtmişlerdir. M6 “Stresi çok olan bir görev ancak ödülü yoktur. İş yükü yoğunluğu, stresi ve sorumluluğu yüksek bir görev olduğundan ciddi ödüller olmalıdır.” şeklinde ödüllerin yetersiz olduğunu ifade etmiştir. M13 “Kurumumuz maalesef bu konuda ya hiç ödüllendirme yapmıyor ya da ödüllendirme adaletsiz oluyor.” şeklinde ödüllendirmenin yetersizliğini ve objektif olmadığını vurgulamıştır. Diğer yandan M7 ise “Herhangi bir ödül aldığımı hatırlamıyorum. Bu işi yaptığımdan dolayı ödül beklentim de yoktur.” şeklindeki görüşüyle ödüllendirmenin yetersizliğini ve ödül beklentisinin olmadığını belirtmiştir. M15 “Ödül için bu iş yapılmaz.” ve M17 “İki kez teşekkür aldım ancak benim için önemli olan ödül yaptığım işin olumlu dönütlerini almak” şeklinde ödüllerin kendileri için önemli olmadığını belirtmişlerdir.

Kendini Geliştirme ve Yükselme Olanakları

Araştırmanın katılımcılarına “Müdürlük görevinizde kendinizi geliştirme ve yükseltme olanaklarının yeterliğine ilişkin görüşleriniz nelerdir?” sorusu sorulmuş ve alınan cevaplar doğrultusunda okul müdürlerinin görevlerinde kendilerini geliştirme ve yükselme olanaklarına ilişkin iş doyumunda elde edilen temalar ve frekanslar Şekil 6’da gösterilmiştir.

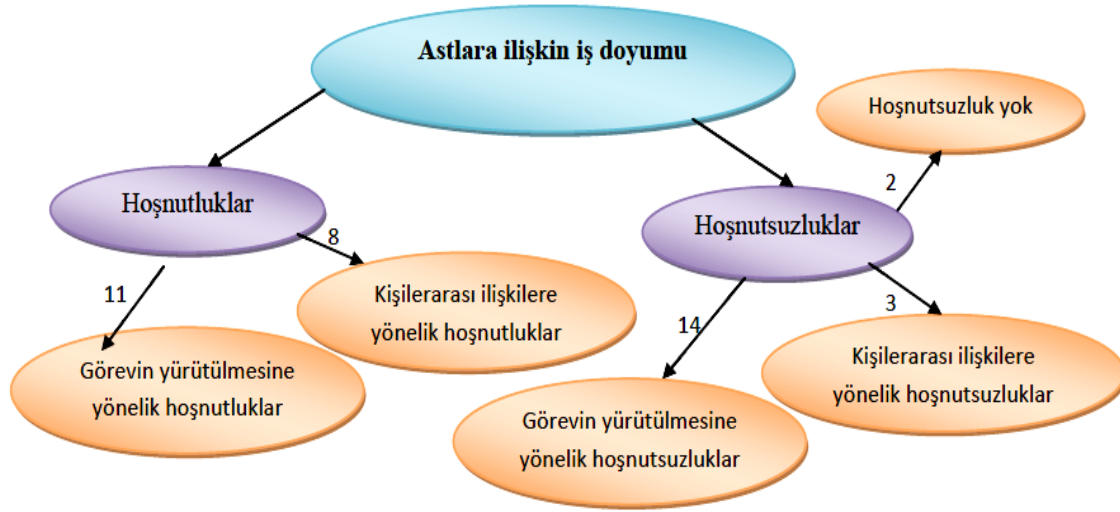
Şekil 6. Okul müdürlerinin görevlerinde kendilerini geliştirme ve yükselme olanaklarına ilişkin iş doyumuna yönelik görüşleri

Şekil 6’ya göre okul müdürlerinin çoğunluğu görevlerinde kendilerini geliştirme ve yükselme olanaklarının yetersiz olduğunu, bazıları yeterli olduğunu, bazıları da kişisel açıdan kendilerini geliştirme olanaklarının bulunduğunu belirtmişlerdir. Yetersiz olduğunu belirten okul müdürleri hizmet içi eğitimlerin uygun şekilde gerçekleştirilmediğini ve yetersizliğini, iş yoğunluğunun kendilerini geliştirmelerine engel olduğunu, kademelere göre müdürlüğün cazip hale getirilmesi gerektiğini ve olanakların objektif olmadığını belirtmişlerdir. Okul müdürlerinden M1 “Yeterli değil. Verilen eğitimlerde yaş grubu, iş yoğunluğu ve yorgunluk dikkate alınmıyor. Uygun ortam hazırlanmıyor.” ve M3 “Yetersizdir. İşinde uzman olan kişilerle isteğe bağlı yılda en az iki defa kısa süreli seminer verilmesi iyi olur.” şeklinde hizmet içi eğitimlerin uygun olmadığını ve yetersizliğini belirtmişlerdir. M4 “Okul işleri ile uğraşmaktan kendimize ve ailemize zaman ayıramıyoruz” ve M9 “Asli görevlerin yapılamadığı ve görevimiz dışındaki olumsuzluklarla zaman geçtiği için ARGE’ye yönelik çalışma zamanı bulamıyoruz.” şeklinde iş yoğunluğundan kendilerini geliştiremediklerini ifade etmişlerdir. M14 “Geliştirme ve yükselme mülakata dayalı olduğundan öyle bir imkân görülmemektedir” şeklinde geliştirme ve yükselmenin objektif olarak gerçekleştirilmediğini belirtmiştir. M18 ise “Bu görevi yürütürken mevzuatı öğrendim, insanları yönetmeyi başardım, empati kurmayı öğrendim. Halkla ilişkiler, ekonomi, esnaf iletişimi gibi daha pek çok şey öğrendim.” şeklinde müdürlük görevinin kendisini çeşitli konularda geliştirdiğini belirtmiştir.

Astlar

Araştırmanın katılımcılarına “Görev yaptığınız okuldaki astlarınıza ilişkin hoşnutluklarınız nelerdir?” ve “Görev yaptığınız okuldaki astlarınıza ilişkin hoşnutsuzluklarınız nelerdir?”

soruları sorulmuş ve alınan cevaplar doğrultusunda okul müdürlerinin astlarına ilişkin iş doyumunda elde edilen temalar ve frekanslar Şekil 7’de gösterilmiştir.

Şekil 7. Okul müdürlerinin astlarına ilişkin iş doyumuna yönelik görüşleri

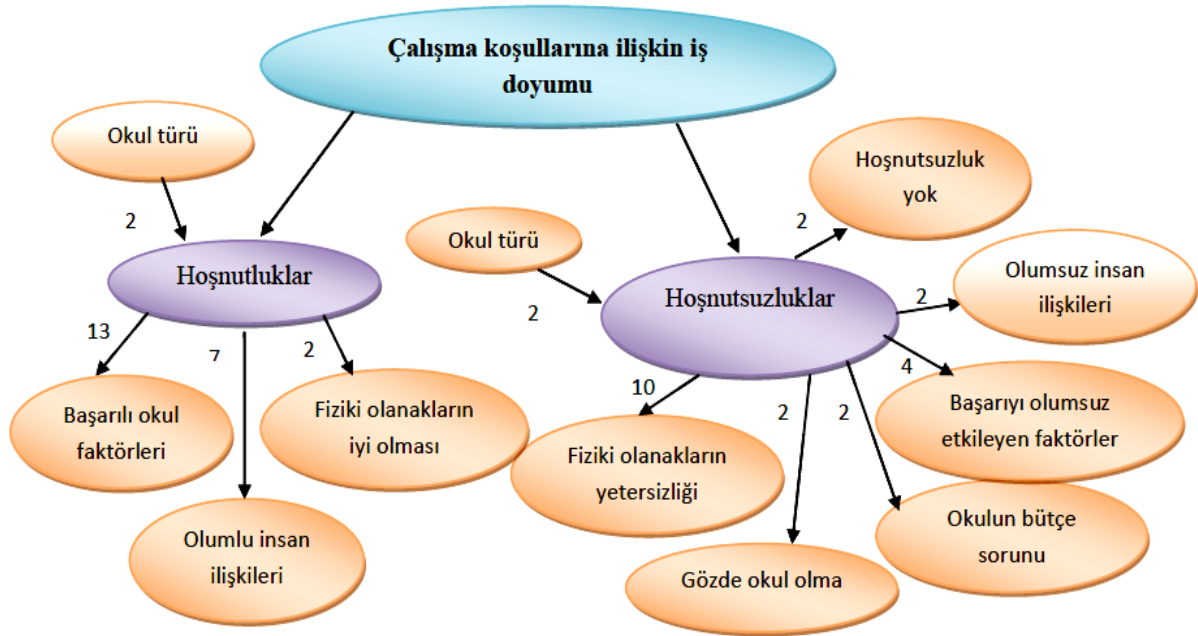
Şekil 7’ye göre okul müdürlerinin astlarına ilişkin görevin yürütülmesi ve kişilerarası ilişkiler açısından hoşnutluklarının yanı sıra hoşnutsuzluklarının da olduğu belirlenirken bazı okul müdürlerinin herhangi bir hoşnutsuzluğu bulunmamaktadır. “Görevin yürütülmesine yönelik hoşnutluklar” temasına göre okul müdürlerinin çoğunluğu astlarında görev bilincinin olması, görevlerini severek yapmaları, işbirlikçi olmaları ve mesleki yeterliklerinin olması açısından astlarından hoşnutlardır. “Görevin yürütülmesine yönelik hoşnutsuzluklar” temasına göre okul müdürlerinin çoğunluğu astlarının görevlerini aksatmaları, kendilerini geliştirmemeleri, sorun çözümüne ortak olmamaları, sorumluluktan kaçınmaları, rapor almaları, bilerek işi yavaşlatmaları ve mesleki alanda yetersizlikleri açısından astlarından hoşnut değillerdir. “Kişilerarası ilişkilere yönelik hoşnutluklar” temasına göre okul müdürlerinden bazıları astlarının samimiyet, saygı, sevgi, memnuniyetlerini belirtme, iletişim kurabilme ve kültürel benzerlik açısından astlarından hoşnutlardır. “Kişilerarası ilişkilere yönelik hoşnutsuzluklar” temasına göre bazı okul müdürleri farklı amaçlar için okul müdürünün etrafında ekip kurmaya çalışmaları, iletişime açık olmama ve beklentileri karşılanmadığında bunu olumsuz şekilde ifade etmeleri açısından astlarından hoşnut değillerdir.

Okul müdürlerinden M3 “Görevinin bilincinde olanlarla çalışmaktan hoşnut olurum. Bilip uygulanınca da daha çok hoşuma gider. Çalışanların bilerek işlerini yavaşlatmaları, öğrenme isteğinde bulunmamaları bende hoşnutsuzluk oluşturuyor.” ve M6 “Görevini tam zamanında yapanlar ve gerekli donanıma sahip olanlar beni mutlu ediyor. Görevinde lakayt davrananlar, nöbetini zamanında tutmayanlar, sınıf defterini zamanında doldurmayanlar, öğrenciler için gerekli motivasyonu artırıcı uygulama yapmayanlar beni mutsuz ediyor.” şeklinde astlarına ilişkin görevlerinin yürütülmesiyle ilgili hoşnutluklarını ve hoşnutsuzluklarını belirtmişlerdir. M18 “Okulumuzda ekip ruhu var, herkes birbirine yardımcı oluyor, birbirini tamamlıyor ve samimidirler. Ancak çalışmak istemeyen insanlar beni zorluyor. Öğretmen rapor kullandığında sıkıntı yaşanıyor. Yeniliklere açık olmayan insanları değiştirmek çok zor.” şeklinde hem göreve hem de kişilerarası ilişkilere yönelik

hoşnutsuzluklarını belirtirken sadece göreve yönelik hoşnutsuzluklarını vurgulamıştır. M4 ise “En iyi yer okulum. Çok samimi, mesleğin gereğini yerine getiren ilişkilerimiz mevcuttur. Astar konusunda herhangi bir sıkıntı yaşamamaktayım.” şeklinde astlarına yönelik hem görevin gerçekleştirilmesi hem de insan ilişkileri açısından hoşnutsuzluklarını belirtirken herhangi bir hoşnutsuzluğunun olmadığını belirtmiştir.

Çalışma Koşulları

Araştırmanın katılımcılarına “Görev yaptığınız okulun çalışma koşullarına ilişkin hoşnutsuzluklarınız nelerdir?” ve “Görev yaptığınız okulun çalışma koşullarına ilişkin hoşnutsuzluklarınız nelerdir?” soruları sorulmuş ve alınan cevaplar doğrultusunda okul müdürlerinin görev yaptıkları okulun çalışma koşullarına ilişkin iş doyumunda elde edilen temalar ve frekanslar Şekil 8’de gösterilmiştir.

Şekil 8. Okul müdürlerinin görev yaptıkları okulun çalışma koşullarına ilişkin iş doyumuna yönelik görüşleri

Şekil 8’e göre okul müdürlerinin okulun çalışma koşullarına ilişkin hoşnutsuzlukları “Başarılı okul faktörleri, Olumlu insan ilişkileri, Fiziki olanakların iyi olması ve Okul türü” temaları; hoşnutsuzlukları “Fiziki olanakların yetersizliği, Başarıyı olumsuz etkileyen faktörler, Gözde okul olma, Okulun bütçe sorunu, Olumsuz insan ilişkileri ve Okul türü” temaları altında toplanmıştır. Bununla birlikte okul müdürlerinden bazıları okulun çalışma koşullarına ilişkin hoşnutsuzluklarının olmadığını belirtmişlerdir.

“Başarılı okul faktörleri” temasındaki görüşlere göre okul müdürlerinin çoğunluğu tarafından başarılı ve tercih edilen bir okul olmak; öğrencilerin derslere duyarlı olması; iyi bir öğrenci profilinin bulunması; velilerin duyarlı olması ve okul ile işbirliği yapmaları; çalışanların nitelikli, kendilerini geliştiren, üretken, genç, görev bilincinde, fedakâr olmaları,

işbirliği ve uyum içerisinde çalışmalarını çalışma koşullarıyla ilgili hoşnutluklar olarak belirtilmiştir. Okul müdürlerinden M1 “Çalışanların çoğunun genç denilecek yaşta olmaları, fikir üretme noktasında istekli olmaları ... hoşnut olduğum durumlardır.”, M6 “İyi bir akademik kadroya sahip olmaktan, öğrencilerin bir kısmının derslere duyarlı olmasından ... hoşnutum.”, M12 “...Öğrenci profili bakımından iyi bir okul olmamız beni mutlu ediyor.”, M13 “Büyük oranda çalışanlar arasında uyum ve ahenk bulunması, çalışanların sürekli olarak kendilerini yenilemeleri ve fedakâr olmaları...” şeklinde başarılı okul faktörlerinden hoşnutluklarını dile getirmişlerdir.

“Olumlu insan ilişkileri” temasına göre bazı okul müdürleri okulda olumlu bir iletişim olmasından, aile ortamının oluşturulmuş olmasından, çalışanların birbirleriyle samimi ilişkiler içerisinde olmasından, mutlu bir ortamın oluşmasından, öğrenci-öğretmen-veli sorununun olmamasından hoşnutlardır. Okul müdürlerinden M1 “... çalışma ortamının büyük bir aileye dönüşmesi...” M6 “... bazı okullarda yaşanan öğrenci-öğretmen-veli sorunlarının okulunda yaşanmamasından hoşnutum.” M18 “Sıcak, samimi, huzurlu bir ortamın olması...” şeklinde okulda olumlu ilişkilerin bulunması açısından hoşnutluklarını belirtmişlerdir.

“Fiziki olanakların iyi olması” temasına göre okul müdürlerinden bazıları okulun pansiyonlu olmasının avantajlarından, fiziki yapının iyi olmasından ve okula ulaşım sorununun olmamasından hoşnutlardır. Okul müdürlerinden M4 “Okulun pansiyonlu olmasının güzel yanları bulunmakta...” ve M12 “Okulumuz fiziki yapı ve okula ulaşım açısından iyi sayılır.” şeklinde okuldaki fiziki koşullardan hoşnutluklarını dile getirmişlerdir.

“Okul türü” temasına göre okul müdürlerinden bazıları okulun meslek lisesi olmasından dolayı oluşan sorunları gidermekten ve okulun anaokulu olmasından dolayı okulda küçük yaşta çocukların ve kadın personel sayısının daha fazla olmasının okulda olumlu bir ortam oluşturmasından hoşnutlardır. Okul müdürlerinden M8 “Mesleki ve Teknik Anadolu liselerinin öğrenci profili ve toplum algısı bazı açmazlar yaratıyor. Bunlara çözüm üretmek haz veriyor.”, M18 “... küçük çocukların da olması olumlu bir hava oluşturuyor. Kadın personelin çok olması olumlu etki oluşturuyor.” şeklinde okul türünün verdiği hoşnutları vurgulamışlardır.

“Fiziki olanakların yetersizliği” temasına göre okul müdürlerinin çoğunluğu ikili öğretim yapmaktan, aynı binada iki okulun eğitim-öğretim yapmasından, okulun fiziki koşullarının yetersizliğinden, okulda sosyokültürel etkinliklerin yetersizliğinden, hizmetli eksikliğinden ve okula ulaşım sorununun bulunmasından hoşnut değillerdir. Okul müdürlerinden M1 “İkili öğretim yapan bir okulda çalışıyor olmak, farklı bir eğitim kurumu ile aynı binada çalışmak ... hoşnut olmadığım durumlardandır.”, M6 “Yeterli sportif-kültürel-sosyal donanım ve fiziki yetersizlikten, okulun şehrin dışında olması nedeniyle ulaşım sorunu yaşamaktan ... hoşnut değilim.” ve M14 “Fiziki aksaklıkların giderilme yönteminden rahatsızım. Sorunlar sağlıklı bir şekilde giderilememektedir.” şeklinde okulun fiziki olanaklarının yetersizliğinden dolayı hoşnutsuzluklarını belirtmişlerdir.

“Başarıyı olumsuz etkileyen faktörler” temasına göre bazı okul müdürleri velilerin duyarsızlığından, öğrencilerin sorumsuzluğundan, okulda gelişime kapalılığın ve bireysel çalışmanın bulunmasından hoşnut değillerdir. Okul müdürlerinden M6 “... velilerin duyarsızlığından ve öğrencilerin bir kısmının sahip olduklarının kıymetini bilmemesinden hoşnut değilim.”, M12 “Velilerin gerekli duyarlılığa sahip olmamaları ve yapılan etkinliklere gerekli desteği göstermemeleri beni mutsuz ediyor.” şeklinde okuldaki başarıyı olumsuz etkileyen faktörlerden dolayı hoşnutsuzluklarını dile getirmişlerdir.

“Gözde okul olma” temasına göre okul müdürlerinin bazıları gözde okul olmaları nedeniyle daha dikkatli ve daha fazla çalışmak zorunda olmaktan, okula aşırı talep olduğundan öğrenci sayısının fazlalığından hoşnut değillerdir. Okul müdürlerinden M4 “Gözde okul olmanın gerektirdiği yüksek sorumluluk fazla dikkatli ve daha çok çalışmamızı gerektiriyor.” ve M9 “Okula aşırı yoğun bir talep bulunmakta ve bu da okuldaki kalabalıklığı artırarak olumsuzluk oluşturmaktadır.” şeklinde gözde okul olmanın oluşturduğu olumsuzluklara ilişkin hoşnutsuzluklarını belirtmişlerdir.

“Okulun bütçe sorunu” temasına göre okul müdürlerinin bazıları okulun ödeneklerinin yetersizliğinden ve velilerden aidat almaktan hoşnut değillerdir. M18 “... ödenekler yeterli olmuyor. Aidat almak ise veliyle sorunların yaşanmasına neden oluyor.” şeklinde okulun bütçe sorunundan dolayı hoşnutsuzluğunu dile getirmiştir.

“Olumsuz insan ilişkileri” temasına göre bazı okul müdürleri aynı binada olan farklı okul çalışanlarının farklı bakış açısına sahip olmalarından ve okulda çalışanlar arasında uyumsuzluğun bulunmasından hoşnut değillerdir. Okul müdürlerinden M1 “... çalışmak zorunda kaldığımız diğer kurumun çalışanları ile farklı bakış açısına sahip olmak hoşnut olmadığım durumlardandır.” ve M13 “Ender de olsa çalışanlar arasında uyumsuzluğun oluşması rahatsız olduğum bir durum.” şeklinde okuldaki olumsuz insan ilişkilerinden hoşnutsuzluklarını vurgulamışlardır.

“Okul türü” temasına göre bazı okul müdürleri anaokulu olduğundan küçük yaştaki öğrencilerin risk oluşturabilmesinden, meslek lisesi olması nedeniyle hem Milli Eğitim Sistemi’nde alan türüne olumsuz bakış açısının bulunmasından ve toplumda meslek liselerine karşı olumsuz bir bakış açısının olmasından hoşnut değillerdir. Okul müdürlerinden M8 “... Milli Eğitim Sistemi’nin alan türüne bakış açısı ve toplumun olumsuz algısı beni rahatsız ediyor.” ve M18 “Küçük çocuklar risk oluşturuyor. Hijyen ve beslenme çok önemli, çok dikkat etmek gerekiyor.” şeklinde okul türleri nedeniyle oluşan hoşnutsuzluklarını belirtmişlerdir.

Tartışma, Sonuç ve Öneriler

Bu araştırmada iş ve çalışma ortamı ile ilgili etkenler açısından okul müdürlerinin iş doyumuna ilişkin ayrıntılı bilgiler elde edilmiştir. Araştırmada müdürlük görevinin faydalı olabilme, yönetme ve bağımsız çalışma imkânı sağlamanın okul müdürlerini hoşnut ettiği belirlenmiştir. Benzer şekilde Köseoğlu (2017) yöneticilerin çoğunluğunun tek başına çalışma, başkaları için bir şeyler yapabilme, kendi kararlarını serbestçe uygulama olanağı ve kendi yöntemlerini kullanabilme şansı vermesi bakımından memnun olduğu sonucuna ulaşmıştır. Maforah’ın (2015) çalışmasında ise müdürleri görevlerinde tutan etkenin içsel etken olan genç beyinlerle uğraşmak, onları geliştirmek ve her öğrencinin iyi bir şekilde ilerlemesinin sevinci olduğu belirlenmiştir. O halde okul müdürlerinin müdürlük görevinin niteliği açısından içsel bir doyum yaşadıkları söylenebilir.

Araştırma bulgularına göre görev-yetki ve sorumluluk dengesizliği, bürokrasi, personel yönetimi sorunları, okulun bütçe sorunu, öğrenci yönetimi sorunları, üst yönetimin olumsuz tutum ve davranışları, velilerle yaşanan sorunlar okul müdürlerinin hoşnut olmadıkları durumlardır. Bu bulguya dayanılarak okul müdürlerinin görevlerini gerçekleştirirken yaşadıkları sorunların iş doyumlarını azaltabileceği söylenebilir. Diğer yandan okul müdürlerinin okulda eğitim-öğretim işleri, personel yönetimi, öğrenci yönetimi, okulun

güvenliği, resmi yazışmalar vb. pek çok farklı görevi bulunmaktadır. Bununla birlikte okul müdürlerinden beklenen rollerin değişerek çeşitlendiği ve iş yükünün arttığı belirtilmektedir (Balyer, 2012). Okul müdürlerinin iş yükü stresi neden olurken (Demirkasımoğlu, 2015) artan iş yükü (Keser, 2006) ve iş stresi (Acar, 2019) iş doyumunu azaltmaktadır.

Okul müdürlerinin çok az bir kısmı için aldıkları ücret yeterli iken çoğunluğu için yetersizdir. Benzer şekilde Maforah (2015) okul müdürlerinin Köseoğlu (2017) ise okul yöneticilerinin çoğunluğunun ücretlerinden memnun olmadıklarını belirlemiştir. Ücretten memnun olan yöneticilerin iş doyumunun daha fazla olması (Akbaş, 2016) sonucu elde edilen bulgu bu bulgu okul müdürlerinin çoğunluğunun aldıkları ücret konusunda iş doyumsuzluğu yaşadıklarını göstermektedir.

Okul müdürlerinin çoğunluğuna göre müdürlük toplumda istenilen bir statüde olmayıp toplumda müdürlük görevi ile ilgili olumsuz algılar mevcuttur. Bununla birlikte müdürlük görevinin toplumsal statüsünün gittikçe düştüğü de belirtilmektedir. Bu bulgu okul müdürlerinin çoğunluğunda görevlerinin toplumsal açıdan önemsenmediği düşüncesinin olduğunu göstermektedir. Oysa iş doyumunun oluşabilmesi için görevin toplumda önemsenmesi gerekmektedir (Başaran, 2008, s. 267). Bu açıdan okul müdürlerinin çoğunluğunun müdürlük görevinin toplumsal statüsü açısından iş doyumsuzluğu yaşadıkları söylenebilir. Bununla birlikte müdürlük görevinin toplumda saygınlık oluşturduğunu belirten bazı okul müdürleri de bulunmaktadır.

Okul müdürlerinin çoğunluğuna göre aldıkları ödüller yetersiz iken bazılarının göre ödüllendirmeler objektif değildir. Bazı okul müdürleri ciddi ödüllendirmelerin yapılması gerektiğini belirtmişlerdir. Bu sonuç bazı okul müdürlerinin performansları karşılığında ödül beklentisi içerisinde olduğunu ve bu ödüllerin verilmesinde belirli objektif kriterlerin gözetilmesi gerektiğini belirtmektedir. Bu açıdan okul müdürlerinin çoğunluğunun aldıkları ödüller açısından iş doyumsuzluğu yaşadıkları söylenebilir. Benzer şekilde Maforah (2015) okul müdürlerinin çoğunluğuna göre performansları karşılığında yeterli ödüllendirmenin yapılmadığını belirlemiştir. Ödül alan okul müdürlerinin iş doyumlarının daha yüksek olduğu belirlenmesine (Başer ve Özel, 2013) rağmen bu araştırmadaki bazı okul müdürlerinin herhangi bir ödül beklentisi içerisinde olmayıp ödülleri önemsememeleri bu okul müdürleri için ödülün iş doyum etkeni olarak görülmediğini gösterebilir.

Okul müdürlerinin çoğunluğu görevlerinde kendilerini geliştirme ve yükselme olanaklarının yetersiz olduğunu, bazıları ise yeterli olduğunu belirtmişlerdir. Yetersiz olduğunu belirten okul müdürleri hizmet içi eğitimlerin yetersizliğini ve uygun şekilde gerçekleştirilmediğini, iş yoğunluğunun kendilerini geliştirmelerine engel olduğunu, kademelere göre müdürlüğün cazip hale getirilmesi gerektiğini ve olanakların objektif olmadığını belirtmişlerdir. Bu açıdan okul müdürlerinin çoğunluğunun görevlerinde kendilerini geliştirme ve yükselme açısından iş doyumsuzluğu yaşadıkları söylenebilir. Benzer şekilde Köseoğlu (2017) terfi olanakları bakımından yöneticilerin yarısına yakın bir kısmının memnun olmadığını belirlemiştir. Bununla birlikte bazı okul müdürleri müdürlük görevinin mevzuat bilgisi, insan ilişkileri, yönetme gibi birtakım beceriler açısından bireyleri geliştirdiğine değinmiştir.

Okul yöneticilerinin çalışma arkadaşları bakımından çoğunluğunun memnun olduğu belirlenmiştir (Köseoğlu, 2017). Bu araştırmada daha ayrıntılara inilerek okul müdürlerinin astlarına yönelik olarak hangi açılardan iş doymu ve iş doyumsuzluğu yaşadıkları ortaya konulmuştur. Araştırmada okul müdürlerinin astlarına ilişkin görevin yürütülmesi ve

kişilerarası ilişkiler açısından hoşnutluklarının yanı sıra hoşnutsuzluklarının da olduğu belirlenirken bazı okul müdürlerinin astlarına yönelik herhangi bir hoşnutsuzluğu bulunmamaktadır. Bu bulgu okul müdürlerinin astlarının görevlerini gerçekleştirmesinin ve kişilerarası ilişkilerinin iş doyumunu etkilediğini gösterebilmektedir. Görevlerini gerçekleştirmesine yönelik olarak astlarda görev bilincinin olması, görevlerini severek yapmaları, işbirlikçi olmaları ve mesleki yeterliklerinin bulunması okul müdürlerinin iş doyumunu artıran etkenlerdir. Astlarının görevlerini aksatmaları, kendilerini geliştirmemeleri, sorun çözümüne ortak olmamaları, sorumluluktan kaçınmaları, rapor almaları, bilerek işi yavaşlatmaları ve mesleki alanda yetersiz olmaları okul müdürlerinin iş doyumunu azaltan etkenlerdir. Kişilerarası ilişkilere yönelik olarak astlarının samimiyet, saygı, sevgi, memnuniyetlerini belirtme, iletişim kurabilme ve kültürel benzerlik özelliklerinin bulunması okul müdürlerinin iş doyumunu artıran etkenlerdir. Astların farklı amaçlar için okul müdürünün etrafında ekip kurmaya çalışmaları, iletişime açık olmamaları ve beklentileri karşılanmadığında bunu olumsuz şekilde ifade etmeleri okul müdürlerinin iş doyumunu azaltan etkenlerdir.

Bu araştırmada çalışma ortamında başarılı okul faktörlerinin, olumlu insan ilişkilerinin ve iyi fiziki olanakların bulunmasının okul müdürlerinde hoşnutluk oluşturduğu; başarıyı olumsuz etkileyen faktörlerin, yetersiz fiziki olanakların ve olumsuz insan ilişkilerinin okul müdürlerinde hoşnutsuzluk oluşturduğu belirlenmiştir. Diğer yandan okul türünün okul müdürlerinde hem hoşnutluk hem de hoşnutsuzluk oluşturduğu sonucuna ulaşılmıştır. Benzer şekilde Hulpia ve Devos tarafından yapılan çalışmada (2009) genel eğitim veren okullardaki yöneticilerin iş doyumunun mesleki ya da teknik eğitim veren okullardaki yöneticilerden daha düşük olduğu belirlenmiştir. Postma'ya (2019) göre ilköğretim okulu müdürleri ortaokul müdürlerinden daha fazla iş doyumuna sahiptir. Baltacı'ya (2017) göre kamu okullarındaki müdürlerin iş doyumunu özel okullardaki müdürlerden daha fazladır. Buna karşın Açıroğlu-Bakır ve Aslan'a (2017) göre okul türü okul müdürlerinin iş doyumunu etkilememektedir.

Araştırma sonucuna göre okul müdürlerinin çoğunluğu ödül, müdürlük görevinin toplumsal statüsü, ücret, kendini geliştirme ve yükselme açısından iş doyumunu yaşamaktadır. Bu açıdan okul müdürlerinin görevleri karşılığında aldıkları ek ders sayısı artırılarak ücretlerinde artış yapılabilir. Verilecek ödüllerde objektif kriterlerin net olarak belirlenmesi ve bu doğrultuda başarı gösteren okul müdürlerinin ödüllendirilmesi iş doyumunu artırabilir. Okul müdürlerinin kendilerini geliştirmeleri için sıklıkla hizmet içi eğitimlerin verilmesi ancak bu eğitimlerin alanında uzman akademisyenler tarafından ve okulların tatil zamanlarında verilmesi iş doyumunu artırabilir. Okul müdürlerinin görevlerinde yükselmelerini sağlamak amacıyla müdürlük kariyer basamakları oluşturulabilir. Müdürlerin toplumsal saygınlığının artırılması için önemli başarılar edinen okul müdürlerin başarılarını topluma tanıtma çalışmaları yapılabilir. Araştırmadan elde edilen bir diğer sonuç okul müdürlerinin görevin niteliklerine, astlarına ve çalışma koşullarına ilişkin hoşnutluklarının yanı sıra hoşnutsuzluklarının da bulunmasıdır. Okul müdürlerinin yaşadıkları sorunların iş doyumunu azalttığına neden olduğu hususuna dikkat edilerek bu sorunların azaltılması için gerekli desteğin sağlanması iş doyumunu artırabilir. Astların hem görevin gerçekleştirilmesi hem de kişilerarası ilişkiler açısından okul müdürlerinin beklentileri doğrultusunda davranışlar sergilemeleri okul müdürlerinin iş doyumunu artırabilir. Okulun fiziki olanaklarının geliştirilmesi için gerekli desteğin sağlanması müdürlerin iş doyumunu artırabilir. Benzer araştırmalar farklı illerde gerçekleştirilerek bu araştırma sonuçlarıyla

karşılaştırılabilir. Okul müdürlerinin iş doyumlarının öğretmenlerin iş doyumlarını nasıl etkilediğine yönelik araştırmalar yapılarak alanyazına katkı sunulabilir.

Teşekkür ve Bilgilendirme

Bu makale 3-5 Mayıs 2018 tarihinde Alanya'da gerçekleştirilen 4. Uluslararası Eğitim Bilimleri Sempozyumu'nda sözlü olarak sunulan bildirinin gözden geçirilmiş halidir.

Kaynakça

- Acar, M. (2019). *Okul yöneticilerinin iş tatmini, duygusal emek ve iş stresi arasındaki ilişki: Konya ili üzerine bir araştırma*. Yüksek lisans tezi, Necmettin Erbakan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.
- Ağiroğlu-Bakır, A., & Aslan, M. (2017). Examining the relationship between principals' organizational loneliness and job satisfaction levels. *European Journal of Education Studies*, 3(6), 50-71.
- Akbaş, M. A. (2016). *Özel eğitim okullarında yöneticilerin iş doyumunun incelenmesi: İzmir bölgesi uygulaması*. Yüksek lisans tezi, Türk Hava Kurumu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Avşaroğlu, S., Deniz, M. E., & Kahraman, A. (2005). Teknik öğretmenlerde yaşam doymu iş doymu ve mesleki tükenmişlik düzeylerinin incelenmesi. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 14, 115-129.
- Aydın, A., Sarier, Y., & Uysal, Ş. (2013). Okul müdürlerinin liderlik stillerinin, öğretmenlerin örgütsel bağlılığına ve iş doyumuna etkisi. *Kuram ve Uygulamada Eğitim Bilimleri*, 13(2), 795-811.
- Aziri, B. (2011). Job satisfaction: A literature review. *Management Research & Practice*, 3(4), 77-86.
- Baltacı, A. (2017). Okul müdürlerinin iş doyumları ile öz yeterlik algıları arasındaki ilişki. *Ihlara Eğitim Araştırmaları Dergisi*, 2(1), 49-76
- Balyer, A. (2012). Çağdaş okul müdürlerinin değişen rolleri. *Ahi Evran Üniversitesi Kırşehir Eğitim Fakültesi Dergisi*, 13(2), 75-93.
- Başaran, İ. E. (2008). *Örgütsel davranış insanın üretim gücü*. Ankara: Ekinoks.
- Başer, M. U., & Özel, B. U. A. (2013). İlköğretim okulu müdürlerinin iş doyum düzeyleri. *e-Uluslararası Eğitim Araştırmaları Dergisi*, 4(1), 47-62.
- Büyüköztürk, Ş., Kılıç Çakmak, E., Akgün, Ö. E., Karadeniz, Ş., & Demirel, F. (2016). *Bilimsel araştırma yöntemleri*. Ankara: Pegem Akademi.
- Crossman, A., & Harris, P. (2006). Job satisfaction of secondary school teachers. *Educational Management Administration & Leadership*, 34(1), 29-46.
- Çekmecelioğlu, H. (2006). İş tatmini ve örgütsel bağlılık tutumlarının işten ayrılma niyeti ve verimlilik üzerindeki etkilerinin değerlendirilmesi: Bir araştırma. *İş, Güç Endüstri İlişkileri ve İnsan Kaynakları Dergisi*, 8(2), 153-168.

- Çırakoğlu, H. (2010). *Örgütsel özdeşleşme ve iş doyumunu ilişkisi*. Yüksek lisans tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.
- Demirkasımoğlu, N. (2015). Kamu okulu yöneticilerinin iş yükü kaynakları, sorunları ve yönetilebilirliği. *Route Educational and Social Science Journal*, 2(4), 345-364.
- Dikmen, A. A. (1995). İş doyumunu ve yaşam doyumunu ilişkisi. *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, 50(3-4), 115-140.
- Faragher, E. B., Cass, M., & Cooper, C. L. (2005). The relationship between job satisfaction and health: a meta-analysis. *Occupational and Environmental Medicine*, 62(2), 105-112.
- Fırat, Z. M., & Cula, S. (2016). İş-aile çatışması, aile-iş çatışması ve iş doyumunun öğretmenlerin yaşam doyumunu üzerindeki etkisi. *Başkent University Journal of Education*, 3(2), 146-155.
- Hulpia, H., & Devos, G. (2009). Exploring the link between distributed leadership and job satisfaction of school leaders. *Educational Studies*, 35(2), 153-171.
- Judge, T. A., Thoresen, C. J., Bono, J. E., & Patton, G. K. (2001). The job satisfaction–job performance relationship: A qualitative and quantitative review. *Psychological Bulletin*, 127(3), 376-407.
- Judge, T. A., & Watanabe, S. (1993). Another look at the job satisfaction-life satisfaction relationship. *Journal of Applied Psychology*, 78(6), 939-948.
- Keser, A. (2006). Çağrı merkezi çalışanlarında iş yükü düzeyi ile iş doyumunu ilişkisinin araştırılması. *Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 11(1), 100-119.
- Kırcı-Çevik, N., & Korkmaz, O. (2014). Türkiye’de yaşam doyumunu ve iş doyumunu arasındaki ilişkinin iki değişkenli sıralı probit model analizi. *Niğde Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 7(1), 126-145.
- Koç, H., Yazıcıoğlu, İ., & Hatipoğlu, H. (2009). Öğretmenlerin iş doyum algıları ile performansları arasındaki ilişkinin belirlenmesine yönelik bir araştırma. *Ondokuz Mayıs Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 28, 13-22.
- Köseoğlu, S. (2017). *Milli Eğitim Bakanlığı’na bağlı okullarda çalışan idarecilerin iş tatminine yönelik bir uygulama*. Tezsiz yüksek lisans projesi, Trakya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Edirne.
- Kubilay, S. (2013). *Eğitim kurumlarında görev yapan yöneticilerin iş doyumunu ve yaşam doyumunu düzeylerinin incelenmesi: Niğde ili örneği*. Yüksek lisans tezi, Erciyes Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Kayseri.
- Maforah, T. P. (2015). Secondary schools principals and their job satisfaction: A test of process theories. *Journal of International Education and Leadership*, 5(2), 1-10.
- Milli Eğitim Bakanlığı [MEB] (2013). *Milli Eğitim Bakanlığı ortaöğretim kurumları yönetmeliği*, Tarih: 07.09.2013, Sayı: 28758
- Özkalp, E., & Kirel, Ç. (2018). *Örgütsel davranış*. Bursa: Ekin.
- Postma, K. L. (2019). *The influence of self-efficacy on job satisfaction in New Jersey public school principals*. Doctoral dissertation, Seton Hall University.

- Recepoglu, E. (2008). Okul müdürlerinin mizah yeteneğinin öğretmenlerin iş doyumlarına etkisi. *Eğitim ve Bilim*, 33(150), 74-86.
- Soylu, S. (2004). *Telekomünikasyon sektöründe örgütsel kültürün oluşmasında insan kaynakları uygulamalarının etkisi ve iş doymu ile ilişkisi*. Doktora tezi, Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.
- Spector, P. E. (1997). *Job satisfaction: Application, assessment, causes and consequences*. Thousand Oaks, CA: Sage
- Şahin, S., Çek, F., & Zeytin, N. (2011). Eğitim müfettişlerinin mesleki memnuniyet ve memnuniyetsizlikleri. *Kuram ve Uygulamada Eğitim Yönetimi*, 17(2), 221-246.
- Şişman, M. (2016). *Türk eğitim sistemi ve okul yönetimi*. Ankara: Pegem Akademi.
- Turan, M., & Parsak, G. (2011). Yabancılaşma ve iş tatmini ilişkisi: Bir devlet üniversitesi idari personeli üzerinde araştırma. *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 20(2), 1-20.
- Wright, T. A., & Cropanzano, R. (2000). Psychological well-being and job satisfaction as predictors of job performance. *Journal of Occupational Health Psychology*, 5(1), 84-94.
- Yıldırım, İ., Akan, D., & Yalçın, S. (2017). Sınıf öğretmenlerinin iş doymu ve okul etkililiği algıları arasındaki ilişki. *Erzincan Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 19(1), 69-81.
- Yılmaz, E., & Izgar, H. (2009). İlköğretimde çalışan öğretmenlerin iş doyumlarının okullardaki örgütsel yaratıcılık açısından incelenmesi. *İlköğretim Online*, 8(3), 943-951.
- Yıldırım, A., & Şimşek, H. (2011). *Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri*. Ankara: Seçkin.
- Yılmaz, K. (2012). İlköğretim okulu öğretmenlerinin iş doymu düzeyleri ile örgütsel vatandaşlık davranışları arasındaki ilişki. *Anadolu Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü Dergisi*, 2(2), 1-14.

Sağlık İletişimi ve Sosyal Medya: Sivil Toplum Kuruluşlarının Twitter Kullanımı Üzerine Bir Değerlendirme^a

Esra Vona Kurt^b

Özet

Sağlık iletişimi temelde bireyin ve toplumun sağlığını koruyacak, geliştirecek ve iyileştirecek bilgi ve enformasyonla sağlığın geliştirilmesini hedefleyen iletişim faaliyetlerine dayanmaktadır. İletişim teknolojilerindeki gelişmeler sağlık alanıyla ilgili bilgilerin geniş kitlelerle buluşmasında yeni bir dönemi başlatmıştır. Geleneksel kitle iletişim araçlarına göre daha fazla bilgi paylaşmanın bir yolunu sunan yeni iletişim teknolojileri, hızı, gönderilen mesajın biçimi, etkileşimli iletişim olanağı sunması ve bireysel kontrolün kullanıcıda olduğu bir teknolojiye işaret etmektedir. Çalışma, sağlık alanında faaliyet gösteren ve temel görevleri bireylerin, toplumun sağlığını geliştirmeyi hedefleyen sivil toplum örgütlerinin Twitter'ı nasıl kullandıklarını ortaya koymayı amaçlamaktadır. Araştırmada Türk Kanser Derneği, Türk Kalp Vakfı ve Türk Diyabet Cemiyeti'nin bir yıllık süre içinde paylaştıkları tweet'ler üzerinden nicel içerik analizi tekniğiyle toplanan veriler, betimsel istatistik testleri kullanılarak analiz edilmiştir. Araştırma sonucunda Twitter'ın paydaşlarla diyalogu ve etkileşimi teşvik etme potansiyeline rağmen, bu işlevin mütevazı bir şekilde kullanıldığı görülmüştür. Çalışma retweet mekanizmasının etkileşimli ve etkin iletişim için kullanılmasının göz önünde bulundurulmasını keşfetmiştir.

Anahtar Kelimeler

Sağlık İletişimi
Sosyal Medya
İçerik Analizi
Twitter

Makale Hakkında

Geliş Tarihi: 22.11.2019
Kabul Tarihi: 10.05.2021
Doi: 10.18026/cbayarsos.649858

Health Communication and Social Media: An Evaluation on Twitter Use of Non-Governmental Organizations

Abstract

Health communication is based on communication activities aimed at protecting, improving and enhancing the health of the individual and society. Advances in communication technologies have begun a new era in the reaching of health related information with large audiences. New communication technologies, speed, format of the message sent, the possibility of interactive communication and individual control refers to a technology in which the user. The study aims to reveal how non-governmental organizations use Twitter. The data were collected by using the quantitative content analysis technique over tweets shared by Turkish Cancer Association, Turkish Heart Foundation and Turkish Diabetes Association within a year. The data were analyzed using descriptive statistical tests. The research found that this function was used modestly, despite Twitter's potential to encourage dialogue and interaction with stakeholders. The study explored the use of retweet mechanism for interactive and effective communication.

Keywords

Health Communication
Social Media
Content Analysis
Twitter

About Article

Received: 22.11.2019
Accepted: 10.05.2021
Doi: 10.18026/cbayarsos.649858

^a Bu çalışma, 7-8 Kasım 2019 tarihinde Eskişehir Anadolu Üniversitesi İletişim Bilimleri Fakültesi tarafından düzenlenen 5. Sağlık İletişimi Sempozyumu'nda sözlü bildiri olarak sunulmuştur.

^b İletişim Yazarı: esravonakurt@gmail.com, Dr. Öğretim Üyesi, Isparta Uygulamalı Bilimler Üniversitesi, Isparta Meslek Yüksekokulu, Pazarlama ve Reklamcılık Bölümü, - <https://orcid.org/0000-0001-8639-9160>

Giriş

Bugünün dünyasında medya, iletişim teknolojilerinin gelişimine paralel olarak ilk başvuru kaynağı haline gelmiştir. İnsanı ve toplumu ilgilendiren hemen hemen her konuda, ayrıca toplumun dönüşümünde ve değişiminde önemi yadsınamayan kitle iletişim araçları, günümüzde sağlık alanında da ilk başvuru kaynağı olma özelliğini korumaktadır. İnsanlar karşılaştıkları herhangi bir sağlık probleminde ilişkin ya da çeşitli sağlık sorunları hakkında bilgi sahibi olmak istediklerinde, uzman görüşlerine başvurmayı tercih ettiklerinde çoğunlukla medyaya başvurmaktadırlar. Yapılan araştırmalar, kitle iletişim araçlarının sağlık sorunlarıyla ilgili en son gelişmelerden haberdar olmak için faydalı tıbbi bilgiler ileten başlıca bilgi kanalları olarak kabul edildiği sonucunu ortaya çıkarmaktadır (Andsager ve Powers, 1999). Medya sadece sağlık alanıyla ilgili tıbbi bilgileri yaymakla kalmaz aynı zamanda sağlığın geliştirilmesinde ve sağlık eğitiminde de önemli bir rol oynamaktadır.

Günümüzde sağlık iletişimi yeni iletişim teknolojilerinin gelişmesine paralel olarak gelişmekte, değişmekte ve dönüşmektedir. Bireyler artık internet teknolojisi aracılığıyla sağlık ile ilişkili her türlü bilgiye ulaşabilmekte, ulaşılan bu bilgileri başka kullanıcılarla paylaşabilmekte, kendisi içerik oluşturabilmekte dolayısıyla sağlık mesajları eskisinden çok daha hızlı bir şekilde geniş kitlelerle buluşabilmektedir. Bu nedendir ki ulaşılan her bilginin doğru ya da yanlış olduğu bilinmeden yayılması, doğru sağlık iletişimi faaliyetlerinin gerçekleştirilmesini daha da önemli hale getirmektedir. Bu nedenle sağlık alanında faaliyet gösteren kar amacı gütmeyen sivil toplum kuruluşlarının sağlık iletişimi çalışmalarının nasıl ve ne şekilde yapıldığı dikkate değer bir alan olarak karşımıza çıkmaktadır.

Çalışmada amaç, kar amacı gütmeyen sivil toplum kuruluşlarının sağlık bilgilerini yaymak, bireyleri ve toplumu sağlık konusunda bilgilendirmek ve onlarla ilişkiler kurmak ve en önemlisi sağlığı geliştiren eylemleri teşvik etmek için sosyal medya araçlarından biri olan Twitter'ı nasıl kullandıklarını incelemektir. Bu çerçevede çalışmaya kronik olarak tanımlanan hastalıklar konusunda faaliyet gösteren üç sivil toplum kuruluşu dahil edilmiştir. Türk Kanser Derneği, Türk Kalp Vakfı ve Türk Diyabet Cemiyeti'nin bir iletişim ortamı olarak sosyal medyayı nasıl ve ne amaçlarla kullandıkları çalışmanın inceleme konusunu oluşturmaktadır. Araştırmaya dahil edilen üç sivil toplum kuruluşunun Twitter'ın etkileşimli özelliklerini kullanmasını incelemek, mesaj işlevlerini ve tweetlerinin konularını anlamak için 15 Ağustos 2018 ve 15 Ağustos 2019 tarihleri arasında paylaştıkları tweetler üzerinden bir içerik analizi yapılmıştır. Araştırmada veriler, içerik analizi tekniği kullanılarak incelenmektedir.

Bu çerçevede çalışmada öncelikle sağlık iletişimi kavramı ele alınacak, ardından sağlık iletişimi ve sosyal medya ilişkisi değerlendirilecektir. Daha sonra araştırma yöntemi ve kodlama prosedürleri açıklanacak ve inceleme sonucunda elde edilen bulgular değerlendirilecektir. Çalışma, incelenen sivil toplum kuruluşlarının sosyal medya araçlarından biri olan Twitter'ı sağlığı geliştirmek, hastalıkları önlemek ve sağlık eğitimi çerçevesinde nasıl kullandıkları ve temel etkileri tartışmasıyla sona erecektir.

Kavramsal Çerçeve

Sağlık İletişimini Anlamak

Disiplinler arası bir alan olarak karşımıza çıkan sağlık iletişimi dünyada ve ülkemizde gelişen ve gittikçe daha belirgin hale gelen bir çalışma alanıdır. Sağlık iletişimi kavramı iletişim, psikoloji, sosyoloji ve tıp gibi birbirinden çok farklı alanları ilgilendiren ve genel olarak sağlık

bilimleri ile sosyal bilimlerin kesişmesi sonucu 1970'li yıllarda Amerika Birleşik Devletleri'nde ortaya çıkan bir çalışma alanıdır (Hülür, 2015). Disiplinlerarası yapısından dolayı farklı yaklaşımların bulunduğu sağlık iletişimi tanımları incelendiğinde bireylerin, toplumların, sağlık uzmanlarının ve politika yapımcılarının kararları üzerinde etkili bir rol oynadığı ve aynı zamanda sağlığın geliştirilmesinde ve iyileştirilmesinde etkin bir araç olarak işlev gördüğüne dikkat çekilmektedir (Okay, 2009). Yani sağlık iletişimi, sağlık profesyonelleri, sağlık kurumları, sivil toplum örgütleri ve politika yapımcılar tarafından sağlık ile ilgili bilgileri benimsemek, sürdürmek ve nihayetinde sağlık sonuçlarını iyileştirmek amacıyla bireyleri, toplulukları etkilemek ve desteklemek için farklı kitlelere erişmeyi amaçlayan çok yönlü ve çok disiplinli bir yaklaşımdır (Schiavo, 2007).

Piatrow ve arkadaşları (2003), sağlık iletişimine ilişkin dört farklı dönem tanımlamaktadır. Bunlar; tıbbi bakım modeli olarak adlandırılan *linik dönem*, proaktif bir yaklaşımı içeren, sosyal yardım çalışanlarının iletişim temelli bilgi ve eğitimini içeren *saha dönemi*, tüketicilerin istedikleri ürünleri alacağı ticari konseptlerden geliştirilen *sosyal pazarlama dönemi* ve bugünü içeren sosyal normları ve politika ortamlarını etkileme ihtiyacını vurgulayan davranış bilimi modelleri üzerine kurulu *stratejik davranış iletişimi dönemidir*. Uzun vadeli bir süreç olarak değerlendirilen iletişim, bireyleri ve onların sağlık sorunlarına ilişkin davranışlarını değiştirmeyi hedefleyen bir çabadır. Sağlık iletişiminde sağlık sorunları ve bunları çözüme ulaştırma yolları üzerinde hedef kitleleri eğitmek, uzun vadeli ve izleyici merkezli süreçtir (Schiavo, 2007). Dolayısıyla sağlık iletişiminin temeli, sağlık hizmeti sunumu ve sağlığın desteklenmesi ile geliştirilmesinde insan ve aracılı iletişimin güçlü rollerine dayanmaktadır (Kreps, Bonguro ve Querly, 1998).

Sağlık iletişimine ilişkin yapılan tanımlamalarda, sadece hasta/doktor ilişkisinin değil, sağlıkla ilgilenen, sağlığıyla ilgilenen herkesin bu iletişim biçiminin içinde yer aldığı görülmektedir. Amerika Birleşik Devletleri'nin (ABD) sağlık kuruluşlarından biri olan "Hastalıkları Kontrol ve Önleme Merkezi" (Centers for Disease Control and Prevention), sağlık iletişimini "sağlığı geliştirmek, kişilerin ve toplumun sağlıkla ilgili kararlarını iyileştirmek, eylemler hakkında bilgilendirmek ve etkilemek amacıyla iletişim bilimine ilişkin stratejilerin ve kuralların uygulanması" (<https://www.cdc.gov/healthcommunication/healthbasics>), olarak tanımlamaktadır. Sağlık iletişimini insan iletişiminin bir alt sistemi olarak değerlendiren Tabak (2003), sağlık hizmetlerinin tanınmasını, doğru sağlık bilgilerinin doğru bir şekilde yayılmasını, bireylerin sağlıkla ilgili tutumlarının değişmesini ve sağlıklı yaşam biçimlerinin temeli olan sağlık davranışının geliştirilmesini sağlık iletişimi kapsamına dahil etmektedir. Sezgin (2010) sağlık iletişimine ilişkin geniş bir tanımlama yapmaktadır. Bireylerin, kurumların, toplumların sağlık ve onunla ilişkili konularda bilinçlendirilmesi ve farkındalık yaratılmasını içeren bu tanımlamada sağlık iletişimi, sağlık alanına ilişkin bilgi ihtiyacının giderilerek, sağlık bilincinin oluşturulmasını kapsamaktadır. Buna paralel olarak sağlık okuryazarlığının oluşturulması ve yükseltilmesini kapsayan bu tanımlamada sağlık iletişiminin çerçevesi, hasta ya da birey olarak sağlık hakkının tanınması sağlıklı çevrede yaşama hakkının korunması için iletişim strateji ve yöntemlerinin kullanılması olarak çizilmektedir. Çınarlı (2008) ise kavramı iletişim süreci perspektifinden ele alarak sağlıkla ilgili mesajların yayılması, hedef kitleler tarafından anlaşılması ve yorumlanması olarak kavramsallaştırmaktadır. Bu tanımlamadan, mesajı gönderen bir kişi, bir grup, bir kurum, bir kitle iletişim aracı olabileceği gibi mesajı alan ya da yorumlayan tarafın da bir kişi, bir grup, bir kurum ya da bir kitle olabileceği anlaşılmaktadır.

Aslında, sağlık iletişimi, insanların daha iyi bir yaşam sürmeleri, kendilerinin ve başkalarının tıbbi koşullarını yönetmelerine yardımcı olmayı hedefleyen bilgilendirme ve ikna etme sürecidir (Duffy ve Thorson, 2009). Bu açıdan değerlendirildiğinde sağlık iletişimin temel hedefi insanları sağlık konusunda bilinçlendirmek, sağlıklı yaşam hakkında bilgilendirmek ve sağlıklıyla ilgili yeniliklerden haberdar ederek sağlığı geliştirmek olduğu söylenebilir (Işık, 2019). Bu açıdan değerlendirildiğinde sağlık iletişimi, hastalıkların önlenmesi, hastalık başladıktan sonra doğru tedavi yöntemi hakkında hastaların bilgilendirilmesi ve hastalıkla mücadele etme yolları ile kitleleri sağlık konusunda etkilemeyi ve bilinçlendirmeyi kapsayan gerek yüz yüze iletişim gerekse kitle iletişim araçları yoluyla iletilmesi süreçlerini kapsamaktadır.

Schiavo (2007), sağlık iletişimini içerdiği kavramlara göre belirlenen anahtar kelimeler aracılığıyla değerlendirmektedir. Buna göre ilk nitelik, *sağlık konularına ilişkin toplulukları bilgilendirmek*, sağlıkla ilgili kararlar üzerinde etkili olmak, bireylerin ve toplumun hastalıklara yakalanmadan önleme davranışlarını benimsemelerini sağlayıcı iletişim teknik ve teknolojilerini kullanmaktır. *Bireylerin motivasyonu* olarak tanımlanan ikinci nitelik, önemli sağlık sorunlarına ilişkin bireyleri, kuruluşları ve kitleleri etkilemek, bilgilendirmek ve motive etme sanatı olarak değerlendirilmektedir. *Davranışları değiştirme* olarak tanımlanan üçüncü niteliğe göre sağlık iletişimi önceden tanımlanan bir zaman diliminde, belirlenmiş problemlere yönelik, hedeflenen kitlenin davranışlarını değiştirmek için başvurulan yaklaşım olarak belirtilmektedir. Dördüncü nitelik sağlıkla ilgili konularda *bilgilendirmeyi arttırmak*, hedef kitleyi bilgilendirerek onların belirli sağlık problemlerini ve yapılacak müdahale yöntemini anlamalarını sağlamaktır. *İnsanları güçlendirmek* olarak belirlenen beşinci nitelik, özel sağlık sorunları hakkında iletişim sağlayarak insanları güçlendirmektir. Son olarak *çift yönlü iletişim ve etkileşim* olarak belirlenen altıncı nitelik, iki yönlü etkileşime dayanan bir ortaklık ve katılım sürecine işaret etmektedir.

Sağlık iletişimi, çok çeşitli sosyal bağlamlarda birçok farklı düzey ve iletişim kanalı yoluyla gerçekleşen bir iletişim süreci ve araştırma alanıdır (Kreps, Bonaguro ve Query, 1998). Kreps ve diğerleri (1998) kişisel, kişilerarası, grup, örgütsel ve toplumsal olarak sınıflandırılan bu araştırma alanlarını aşağıdaki gibi açıklamaktadır.

Tablo 1. Sağlık İletişimi Araştırma Alanları

Araştırma Alanları		
Kişisel	Kişinin kendi zihninde oluşan sağlık iletişimi araştırmaları	Sağlık hizmetini etkileyen içsel ve psikolojik süreçleri incelemekte ve insanların kendi inanç, değer ve tutumları üzerinden sağlıkla ilgili mesajlar hakkındaki düşünceleri üzerine odaklanmaktadır.
Kişiler arası	Kişilerarası sağlık iletişimi araştırmaları	Sağlık çıktıları arasındaki ilişkinin etkilerine odaklanarak, doktor / hasta ilişkisine ve sağlık hizmeti görüşmelerinde ilgili bilgilerin değiş tokuşunu ele alan süreçleri incelemektedir.
Grup	Grup sağlık iletişimi araştırmaları	Sağlık ekipleri, destek grupları, etik kurullar ve aileler gibi kolektif üyelerin birbirine bağımlı koordinasyonunda üstlenilen rolleri ile ilgili süreçler üzerinde odaklanmaktadır.
Örgütsel	Kurumsal sağlık iletişimi araştırmaları	Sağlık kurumlarına odaklanan bu çalışma alanında, karşılıklı bağımlı grupları koordine etmek, farklı

Toplum	Toplumsal sağlık iletişimi araştırmaları	uzmanları harekete geçirmek ve sağlıkla ilgili etkili multidisipliner sağlık hizmeti sunumunu sağlamaya odaklanan süreçleri konu edinmektedir. Sağlık eğitimi, sağlığın geliştirilmesi ve sağlık hizmetleri uygulamalarını tanıtmaq için çeşitli medya aracılığıyla iletilen ilgili sağlık bilgilerinin geniş bir kitleye iletilmesi, yayılması ve uygulanması ile ilgili süreçleri incelemektedir.
--------	--	--

Sağlık iletişimi araştırma alanlarından biri olan toplumsal sağlık iletişimi araştırmaları, medya aracılığıyla iletilen ve sağlık eğitimi, sağlığın geliştirilmesini hedefleyen uygulamaları kapsamaktadır. Bu çerçevede sağlık iletişiminde iletişim sürecine ve medyanın rolüne odaklanan bu alanda, medyanın sağlık bilgisini yaratma, toplama ve paylaşma konusundaki önemli rolüne dikkat çekilmekte ve sağlık iletişimi sürecinde medyanın stratejik sağlık davranışları, tedavileri ve kararlarında rehberlik etme potansiyelinden dolayı, sağlık bilgileri, sağlık bakımı ve sağlığın geliştirilmesinde en önemli kaynak olarak değerlendirilmektedir (Kreps, Bonaguro ve Query, 1998; Parrott, 2004). Özellikle sağlık sorunlarına ilişkin yeniliklerin kamuoyuna duyurulması, istenen sağlık davranışlarının geniş kitleler tarafından benimsenmesinin sağlanması ve çeşitli sağlık kampanyalarının yürütülmesi kitle iletişimiyle mümkündür (Yüksel, Kaya, Koçak ve Aydın, 2014). Yaklaşık yirmi yıl öncesine kadar geleneksel kitle iletişim araçlarıyla (radyo, televizyon, gazete vb.) hastalar ve sağlık hizmeti sağlayıcıları arasındaki kişiler arası etkileşimi kapsayan ve gerçekleştirilen sağlık iletişimi kavramı bir dönüşüm içine girmiştir. şüphesiz ki bu dönüşümün en önemli ayağını yeni iletişim teknolojileri oluşturmaktadır (Hülür, 2016). Hem geleneksel medya hem de yeni medyanın etkin araçlar olarak kullanımı, yeniliklerin yayılması ve duyurulmasında, bunun yanı sıra bireylere ve topluma yönelik sağlık eğitimi, sağlığın geliştirilmesi ve toplumun sağlık konusunda bilinç düzeyinin arttırılmasında çok önemli bir etkiye sahiptir.

Sağlık İletişimi ve Sosyal Medya

Dünya üzerinde kronik hastalıkların artması, sağlık iletişimi faaliyetlerini daha da önemli hale getirmektedir. Bu kapsamda yapılan ve hedefi sağlığın geliştirilmesi olan bu iletişim faaliyetleri gerek yüz yüze iletişim olanakları gerekse kitle iletişim araçları yoluyla gerçekleşmekte ve sağlık ile ilgili bilgi ve enformasyon geniş kitlelerle buluşturulabilmektedir. Bilindiği gibi medya bilgi ve enformasyonun yayılmasında ve yaygınlaşmasında en etkili araçların başında gelmektedir. Gerek yazılı medya gerek görsel medya gerekse diğital medya olanakları kullanarak sağlığa ilişkin yenilikler, sağlık eğitimine ilişkin bilgiler, hastalıkların önlenmesi ve tedavi süreçlerine ilişkin yeni yaklaşımlar kitlelere aktarılabilir. Yapılan araştırmalar da medyada yer alan sağlık temalı içeriklerin hedef kitle açısından diğer içeriklere göre daha güvenilir bulunduğunu ortaya koymuştur (Kaya, Yüksel ve ğt, 2011).

İletişim teknolojisindeki gelişmeler, sağlık bilgisine erişimde ve yayılımda yeni bir ağı başlatmıştır. Geçmişte, geleneksel medya olarak adlandırılan radyo, televizyon ve yazılı medya (posterler, broşürler ve dergiler dahil) koruyucu sağlığın yayılmasında kullanılan baskın tekniklerken, günümüzde bu teknolojilere ek olarak yeni medya olanakları sağlık hizmeti sunan kurum ve kuruluşlara yeni fırsatlar sunmaktadır. Artık bireylere daha fazla sağlık bilgisi ulaştırmak evrimii erişilebilir olmaktan geçmektedir (Bottorf, Struik, Bissell, Graham, Stevens ve Richardson, 2014; Atkinson, Saperstein ve Pleis, 2009). Yeni iletişim

teknolojilerinin gelişmesi ve yaygın kullanımı sonucu sağlık iletişiminin gerçekleştirildiği en önemli mecralardan biri de günümüzde internet teknolojisidir. Bu çerçevede geleneksel medyaya ek olarak yeni medyanın sağlık profesyonellerine, kurumlara, kuruluşlara sunduğu olanaklar, sağlık iletişimi sürecini de önemli ölçüde etkilemiş ve değiştirmiştir.

İnternet günümüzün en dinamik ve hızlı iletişim ortamıdır. Yeni medyanın teknolojisinin sahip olduğu özellikler, sağlık iletişimi sürecini de dönüştürmektedir. Şöyle ki, yeni medya sağlık iletişim sürecinde daha fazla bilginin aynı anda çok sayıda kişiye, çok kısa süreler içinde ulaşabilmesinin yolunu açmıştır. Yer ve zaman sıkıntısı yaşayan geleneksel medyaya göre yer ve zaman sıkıntısı yaşamayan yeni medyada büyük ölçekli bilgi aynı anda ve hızlı bir şekilde geniş kitlelere ulaşabilmektedir. Yeni medya araçları yoluyla oluşturulan mesajın hem yazılı, hem sesli hem de görüntülü gönderilebilme olanağının olması, bilgiye erişen kullanıcının farklı biçimlerde oluşturulan mesajlara ulaşımını sağlamaktadır. Yeni medyanın iki yönlü ve etkileşimli bir iletişimi olanaklı hale getirmesi kullanıcıyı içeriği alan, içerik oluşturan konumu ve gönderilen iletilerin kontrolünün tamamen kullanıcıya ait olması gibi özellikler nedeniyle daha aktif hale getirmiştir. Bu etkileşim kişilerarası iletişimi taklit etmektedir ve internetin iki yönlü iletişimi sağlayan bu özellikleri, sağlık iletişimi süreci için de yeni fırsatlar yaratmaktadır.

Toplum ve bireylerin sağlık konularına ait bilinç düzeyinin artırılması, hasta bakım hizmetleri konusundaki gelişmeler, hastalıkların önlenmesi için alınacak önlemler ya da genel olarak sağlık hizmetlerinde kalitenin artırılması sosyal medya mecralarının özelliklerinden dolayı daha hızlı ve daha kolay bir şekilde yapılabilmektedir. Kullanıcıların sağlık hizmetlerine erişiminde ve benzer hastalıklarla mücadele eden diğer kullanıcılarla deneyim paylaşımı, doktorlarla iletişim olanaklarını arttıran sosyal medya araçları, interaktif/etkileşimli doğasıyla sağlık hizmetlerine erişmek isteyenler için de fırsatlar yaratmaktadır. Öte yandan yeni iletişim teknolojilerinin gelişimi, sağlıkla ilgili bilinç düzeyinin artmasında da olumlu etki yarattığı söylenebilir. Artık kullanıcıların kendi ya da yakınlarına ilişkin sağlık sorunlarına ilişkin yeni medya dolayısıyla bilgi almanın kolaylaşması, bu bilinç düzeyinin artmasında önemli bir faktör olarak değerlendirilmektedir.

Sağlık iletişimde yeni medya olanaklarının kullanılması, gerek web temelli olanaklar gerekse sosyal medya ağlarıyla farklı bir evreye geçmiştir. Sosyal medya ağları, kullanıcıların Web 2.0 üzerinden açık ya da yarı açık profil oluşturabilecekleri, kullanıcıların bağlantıda olduğu diğer kullanıcılarla iletişime geçme olanağının olduğu ve kullanıcıların tümü için aynı olanakları sunan bir teknolojiye işaret etmektedir (Kara, 2017). Dolayısıyla sosyal medyanın kullanıcılara sağladığı bu kolaylık nedeniyle hastaneler ve sağlık kuruluşları sağlık iletişimine katkı sağlamak amacıyla bu teknolojiyi etkin bir şekilde kullanmaktadır (Robledo, 2012). Bu bakış açısıyla sosyal medyanın sağlık hizmetine ulaşmada eşitsizliği ortadan kaldırdığı düşünülmektedir. Öte yandan sosyal medya, sağlık alanıyla ilgili bireylerin bilgi düzeyinin artmasına katkı sağladığı ve sağlık bilgileri çerçevesinde tutum ve davranış değişikliği yaratmayı hedefleyen sağlık eğitimi konusunda da kullanıcılara kolaylıklar sağladığı düşünülmektedir (Mendi, 2015).

Ancak konu insan sağlığı olduğundan ve konunun hassasiyetinden dolayı sağlık iletişimde sosyal medya kullanımı, farklı görüşlerin de ortaya çıkmasına neden olmuştur. İyimser yaklaşımlar yeni medya teknolojisinin sağlık iletişim sürecinin etkili yürütülmesine yönelik büyük fırsatlar doğurduğu ve bu nedenle sağlığın geliştirilmesi ve iyileştirilmesine destek olacağı yönündedir. Sosyal medyanın da aktif olarak kullanıldığı bu süreçte Facebook, Twitter

gibi platformlar sağlığa ilişkin enformasyonların paylaşımında ve hasta deneyimlerinin aktarılmasında etkin kullanılan araçlar olarak değerlendirilmektedir (Kayabalı, 2011). Moorhead, Hazlett, Harrison, Carroll, Irwin ve Hoving (2013) tarafından yapılan ve 98 araştırmanın incelendiği çalışmaya göre, İngiltere’de yetişkinlerin %61’i çevrimiçi arama yapmakta, %39’u sağlık bilgisine erişebilmek için Facebook gibi kanalları kullanmaktadır. Öte yandan aynı çalışmada sosyal medyanın diyabet, grip, ruh sağlığı gibi konularda sağlık bilgisini paylaşmaya, yorum yapmaya ve tartışmaya imkan sağlayan bir ortam olarak hizmet gördüğü ortaya konulmuştur.

Nitekim ABD Centers For Disease Control ve Prevention (ABD Hastalıkları Koruma ve Kontrol Merkezi) (CDC, 2011) tarafından yayınlanan “Sağlık İletişiminde Sosyal Medya Uygulayıcıları için El Kitabı” verilerine göre, son yıllarda sağlık mesajlarının yaygınlaştığı Facebook, YouTube, Twitter ve diğer sosyal medya araçlarının kullanımının arttığına dikkat çekilmektedir. Merkez, sosyal medya araçlarının kullanımının artmasını, bilim temelli sağlığa ve sağlık bilgisine erişimi arttırmanın güvenilir ve etkili bir yolu olarak değerlendirmektedir. CDC, sosyal medya ve yükselen diğer iletişim teknolojilerinin sağlık iletişimi üzerindeki olumlu etkilerini de şu şekilde sıralamaktadır:

- Sağlık ve hastalıklardan korunmaya ilişkin bilgilerin daha etkili ve hızlı yayılmasını sağlayarak potansiyel etkisinin artmasını sağlar.
- Bilginin bir ağ üzerinden geniş kitlelerle buluşmasını kolaylaştırır.
- Belirlenmiş hedef kitlelere uygun oluşturulan sağlık mesajlarının kişiselleştirilerek etkisinin artmasını sağlar.
- Etkileşimli iletişim, bağlantı ve toplumun katılımını kolaylaştırır.
- İnsanları daha güvenli ve sağlıklı kararlar almasını sağlar.

Öte yandan sağlık alanıyla ilişkili kurum ve kuruluşların sosyal medya kullanımının zaman ve maliyet tasarrufu, pazarlama faaliyetlerinin gelişmesi, rakiplere karşı rekabet üstünlüğü sağlaması gibi avantajlarına dikkat çekilmektedir. Hastalar açısından konu değerlendirildiğinde ise, sağlık bilgilerinin artmasında, hastaların hekim, hastalık ya da hastane hakkında bilgi sahibi olmalarında ve sağlık hizmetine erişiminin arttırılmasında faydalı olduğu belirtilmektedir (İlgün ve Uğurluoğlu, 2016).

Günümüzde sağlık alanıyla ilişkili bilgilerin yayılması ve yaygınlaşmasında geleneksel medyanın tek yönlü olarak aktarılan mesajlarına karşın dijital iletişim araçlarının diyaloga imkan tanınması, çoklu kaynakların çoklu hedef kitlelerle buluşmasını sağlamaktadır (Lilleker, 2013). Pew Research Center’ın 2009 yılında yaptığı “The Social Life of Health Information” çalışmasına göre (<https://www.pewinternet.org/2009/06/11/>), internet kullanıcılarının yüzde 57’sinin, sağlık veya sağlıkla ilgili konularla ilgili bilgiye veya yardıma ihtiyacı olduğunda dijital platformlara başvurduğunu göstermektedir. Yine aynı araştırmaya göre, internet kullanıcılarının yaptıkları çevrimiçi sağlık araştırmalarının sağlık kararları ve eylemleri üzerinde olumlu bir etkiye sahip olduğu görülmektedir. Katılımcıların % 60’ı çevrimiçi bulunan bilgilerin bir hastalığın veya durumun nasıl tedavi edileceğine dair verdikleri kararı etkilediğini, % 56’sı ise, sağlığını koruma konusundaki genel yaklaşımlarını değiştirdiğini ifade etmektedir. Bireyler kendilerinin ya da yakınlarının yaşadıkları sağlık problemlerine ilişkin hastanelerin, sağlık kurumlarının web sitelerine başvurabilmekte, çevrimiçi bir haber grubunda veya blogda, bir başkasının yorumunu veya tıbbi konularla ilgili deneyimini okumakta, doktorlara ya da diğer hizmet sağlayıcılara başvurabilmekte, sağlık veya tıbbi

konularla ilgili podcast dinleyebilmektedir. Korda ve Itani (2013) sağlığın geliştirilmesi ve sağlık eğitimi amacıyla bloglar, e-oyunlar, RSS Beslemeleri, mesaj panoları, mikrobloglar, kısa mesaj servisleri, sosyal ağ siteleri, video paylaşım siteleri ve wikiler gibi farklı sosyal medya araçlarının kullanıldığını belirtmektedirler.

Madalyonun öteki yüzü, sosyal medyada kullanıcıların da içerik oluşturabilmesinden ve bu içeriklerin hızla yaygınlaşmasından dolayı bazı dezavantajlara sahip olduğu görüşünü içermektedir. Sağlık iletişimde sosyal medya kullanımına temkinli yaklaşanlar, sosyal medyanın sağlık ile ilgili yanlış bilgilerin yayılmasının yolunu açabileceğini belirtmektedirler. Özellikle sosyal medya araçları yoluyla oluşturulan içeriklerin doğruluğunun kontrol edilmeden hızlı bir şekilde yaygınlaşması, kullanıcıların sağlık konularına ilişkin yanlış bilinçlenmesinin ve insanların sağlığı üzerinde ciddi sonuçlar oluşturmasının yolunu açtığı düşünülmektedir. Bu nedenle kullanıcıların sosyal ağlarda yayılan her bilginin doğru olmayabileceği temel ilkesinden hareket etmesi gerektiği konusuna dikkat çekilmektedir (Atkinson, Saperstein ve Pleis, 2009). Sosyal medyada sağlıkla ilgili içeriklerin yanlış ve hatalı olabileceği, sansasyonel içerik üretme kaygısıyla konunun özünün kaybolabileceği, yanıltıcı içerikler nedeniyle sağlık alanının ticarileşmesini hızlandıracağı (Atabek, Atabek ve Bilge, 2013) bu sonuçlardan bazıları olarak kaydedilmektedir. Öte yandan konuyu internet kullanımına erişemeyenler açısından değerlendiren Atkinson ve diğerleri (2009), bu kesimin sosyal ağlardaki bilgi akışından yoksun kalmasını da olumsuz bir durum olarak değerlendirmektedir.

Sağlık iletişimde sosyal medya araçlarının yaygın bir şekilde kullanılması ve özellikle bireylerin internet teknolojilerinden faydalanarak kendi sağlıklarıyla ilgili üzerlerine düşen sorumluluğu yerine getirmesi beklenmektedir. Bu noktada dikkat çekilmesi gereken belki de en önemli nokta gittikçe ticarileşen sağlık hizmetleri konusunda bireyin kendi başına yapabileceklerinin sınırlı kalmasıdır. Bu nedenle özellikle politika oluşturucuların bireyi koruyan sağlık politikalarını geliştirmesi, çeşitli yasa ve düzenlemelerin yapılmasının yanı sıra sağlık iletişimi taraflarından kar amacı gütmeyen sivil toplum kuruluşlarına önemli görevler düşmektedir. Başka bir ifadeyle ticari kaygı beslemeyen kurum ve kuruluşların doğru, etkili, bilgilendirici ve sağlığı geliştirici iletişim faaliyetleriyle bireyin, doğru sağlık bilgisine erişmesinin yolu açılmış olmaktadır.

Etkileşim ve Diyalog Kurmanın Bir Aracı Olarak Twitter

Yeni iletişim teknolojilerinin gelişmesi ve internet erişiminin artması, bu ortamın kullanımını da günden güne artırmaktadır. "We Are Social ve Hootsuite"ın 2018 Global Digital Raporu, dünyada dört milyardan fazla insanın internet kullandığını ortaya koymaktadır (<https://wearesocial.com/blog/2018/01/global-digital-report-2018>). Rapora göre, dünyada 4 milyar 21 milyon kişi internet kullanırken, Türkiye'de bu rakam 54 milyon 330 bin kişidir. Sosyal medya kullanım rakamlarına bakıldığında ise dünyada 4 milyar 797 milyon kişi çeşitli sosyal medya platformlarında (YouTube, Instagram, Facebook, Twitter v.b.) kullanıcıyken, Türkiye'de bu platformlarda 152 milyondan fazla kullanıcı bulunmaktadır.

Blog ve anlık mesajlaşma arasındaki bir eylemi ifade eden bir mikroblog servisi olan Twitter, mobil aygıtlar üzerinden üretilen içeriklerin hızlı paylaşımını kapsamaktadır. Kullanıcı, Twitter'da paylaştığı bir içeriği başka birçok cihazda görüntüleyebilmekte ve diğer sosyal medya mecralarında paylaşarak içeriği taşıyabilmektedir. Twitter'ın dört ana kullanım alanı bulunmaktadır. Bunlar, "günlük sohbetler", "konuşmalar", "bilgi paylaşımı" ve "haber

paylaşımı” (Java, Song, Finin ve Tseng, 2007) olarak sıralanmaktadır. Yayın medyasının ve yüz yüze iletişimin özelliklerini birleştiren (Marwick ve Boyd, 2010) bu platform, etkili bir sosyal medya platformudur.

Tablo 2. Twitter’ın Özellikleri

Özellikler	Tanım
Tweet	Metin içeren mesajlardır ve kullanıcılar bu mesajlar yoluyla duygularını, düşüncelerini, kurumsal paylaşımları takipçilerine iletebilmektedir (Conover, Gonçalves, Flammini ve Menczer, 2012).
Retweet	Twitter’daki mesajların yayılması için gerekli bilgiyi yaymanın hızlı, etkileşimli bir yolu olarak değerlendirilmekte ve çoğunlukla ilgi çekici ve beğenilen içerikleri diğer kullanıcılarla paylaşmak amacıyla kullanılmaktadır (Lee ve Xu, 2018). “Retweet”, paylaşılan içeriğin görünürlüğünü arttıran bir mekanizma olarak işlev görmektedir.
Mention	Twitter kullanıcıları yönlendirmek istedikleri mesajları ya da diğer kullanıcıların gönderdikleri mesajları okuyabilmelerini sağlamak amacıyla “mention” olarak adlandırılan işaretleme biçimini kullanmaktadırlar. “Mention” gönderilen tweetin içine “@Kullanıcı Adı” şeklinde tanımlanmaktadır. Tweetlerin içine yerleştirilen “mention”lar, gerçek etkileşimi temsil ederken, üçüncü şahıs referansını oluşturmaktadır (Conover, Gonçalves, Flammini ve Menczer, 2012).
Hashtag	Hashtag, Twitter’da kullanılan konu etiketlerini tanımlamada kullanılmaktadır. Gönderilen tweetin içine “#konu etiketi” şeklinde tanımlanan hashtag’ler tweet konusunu tanımlamakta, ayrıca bu etiketi Twitter’da arayan kullanıcıların da paylaşılan tweeti okuyabilmesini sağlamaktadır.
Fotoğraf	Bir tweet’e bir fotoğraf eklenebilir.
Video	Bir video (veya bir videonun bağlantısı) bir tweet’in içine eklenebilir ve bir kullanıcının Twitter yayınında oynatılabilir.
Hyperlink	Diğer kullanıcıları Twitter dışındaki içeriğe yönlendirmek için bir bağlantı eklenebilir.

Sosyal paylaşım sitesi Twitter’ın popüleritesinin artması ve sağlık hizmeti veren kuruluşların paydaşlarıyla iletişim kurmaları için benimsemeleri, bu alanın dikkate değer olduğunun göstergesidir. Twitter gibi sosyal ağ siteleri, hedef kitlelerini kendileriyle etkileşimli iletişime dahil etmek için geniş bir yelpazede fırsatlar sunmaktadır (Rybalko ve Seltzer, 2010; Lovejoy ve Saxton, 2012). Sağlık iletişimi de yaygın olarak kullanılan bir sosyal medya kanalı olan Twitter, hastalığın önlenmesi, sağlığın geliştirilmesi ve sağlık eğitimi konusunda geniş imkanlar sunmaktadır (Thackeray, Neiger ve Keller, 2012). Öte yandan Twitter kullanıcı dostu bir araçtır ve bir sağlık kuruluşu, kullanıcılarını korumak için kuruluşla ilgili haberlere bağlantılar ekleyerek takipçilerin doğru sağlık bilgilerine erişimini sağlayabilmekte ve takipleri teşvik etmek için Twitter’ın özelliklerinden yararlanabilmektedirler (Rybalko ve Seltzer, 2010).

Sağlık iletişimi çerçevesinde sağlık kuruluşları ve kar amacı gütmeyen sivil toplum kuruluşlarının bu alanda önemli aktörler olduğu düşünülmektedir. Daha önce bu alanda yapılan çalışmalara göre, (Kent, Taylor ve White, 2003; Saxton, Guo ve Brown, 2007) kar amacı gütmeyen sivil toplum kuruluşlarının web sitelerini etkileşimli ve paydaş katılımını arttıran stratejik bir iletişim aracı olarak kullanmadığını göstermektedir (Lovejoy ve Saxton, 2012). Bu

nedenle sosyal medyanın kar amacı gütmeyen sivil toplum kuruluşları için etkileşimli ve katılımın sağlandığı, neredeyse gerçek zamanlı iletişim kurabilecekleri bir fırsat yarattığı düşünülmektedir.

Özellikle sağlık hizmetlerinin ticarileştiği bir dönemde kar amacı gütmeyen kuruluşların, sağlığın geliştirilmesi, hastalıkların önlenmesi ve sağlık eğitimi çerçevesinde takipçileri ve diğer kullanıcılarla iletişim kurmada etkileşimi arttıran bir kanal olan Twitter kilit özellikte bir platform olarak değerlendirilmektedir. Dolayısıyla bu platformun özelliklerinin sivil toplum kuruluşları tarafından nasıl kullanıldığına bakmak bilgilendirici ve aydınlatıcı olacaktır.

Yöntem

Araştırma Modeli

Bu çalışma, kar amacı gütmeyen ve sağlık alanında faaliyet gösteren üç sivil toplum kuruluşunun 15 Ağustos 2018 – 15 Ağustos 2019 tarihleri arasında sosyal medya araçlarından biri olan Twitter'ı sağlık iletişimi çerçevesinde nasıl kullandıklarını ortaya koymayı amaçlamıştır. Bu çerçevede kronik olarak tanımlanan hastalıklar konusunda sağlık bilgilerini yaymak, sağlık eğitimi ve sağlığı geliştirmek adına bireyleri ve toplumu bilgilendirme amacı güden Türk Kanser Derneği, Türk Kalp Vakfı ve Türk Diyabet Cemiyeti ülkemizin sağlık alanında köklü sivil toplum kuruluşları olması nedeniyle araştırmaya dahil edilmiştir.

Çalışmada belirlenen sivil toplum kuruluşlarının bir yıl süreyle Twitter üzerinden sağlık iletişimi bağlamında paylaştıkları tweetler üzerinden bir inceleme yapılmıştır. Tanımlayıcı/betimleyici bir araştırma deseni üzerinden yapılandırılan çalışmada veriler, içerik analizi tekniğiyle incelenmiştir. Çalışmada analiz, üç temel araştırma perspektifine dayandırılmıştır.

- a. Kar amacı gütmeyen sivil toplum kuruluşlarının Twitter profillerinin (takipçi sayısı, takip ettikleri, paylaşılan tweetlerin sayısı gibi) incelenmesi,
- b. Kar amacı gütmeyen sivil toplum kuruluşlarının Twitter'daki etkileşim türlerinin ("retweet", "hashtag", "mention" ve diğer kullanıcıların "retweet" ve "beğeni (like)" bilgileri gibi) ve Twitter özelliklerini kullanım biçimlerinin incelenmesi,
- c. Kar amacı gütmeyen sivil toplum kuruluşlarının tweet'lerinin içeriklerinin ve tweet işlevlerinin incelenmesi.

Evren ve Örneklem

Zengin bilgi içerdiği düşünülen vakaların / konuların çalışılmasını sağlayan (Patton, 2002) bir teknik olarak değerlendirildiğinden, çalışmanın örnekleme "amaçlı örnekleme" tekniği kullanılarak belirlenmiştir. Amaçlı örnekleme, evrene ilişkin daha önceden elde edilmiş bilgiler çerçevesinde, araştırmacının kendi bilgisine ve özel amaçlara dayanarak bir örneklem oluşturulmasını kapsamaktadır (Eryılmaz, 2011). Bu araştırma, temel veri kaynağı olarak kar amacı gütmeyen sivil toplum kuruluşlarından çalışmanın hedefleri doğrultusunda amaçlı örnekleme tekniği ile Türk Kanser Derneği, Türk Kalp Vakfı ve Türk Diyabet Cemiyeti'nin 15 Ağustos 2018 – 15 Ağustos 2019 tarihleri arasında paylaştıkları tweet'leri kullanmaktadır. Çalışmanın örnekleme birden fazla tweet'den oluşan tweet dizileri tümüyle değil sadece kurumun paylaştığı başlangıç tweet'i dahil edilerek oluşturulmuştur. Twitter'daki verilerin kayıt altına alınabilmesi, geçmişe yönelik incelemeleri mümkün kılarken, paylaşılan

tweet'lerin kaydedilmesi olanağını da yarattığı için her kurum tarafından gönderilen tweet içerikle birlikte (ses, video, fotoğraf vb.) listelenmiş ve kaydedilmiştir.

Veri Analiz Tekniği

Araştırmada kullanılan içerik analizi tekniği, "metinlerin ya da diğer anlamlı durumların kullanım bağlamlarından yinelenebilir ve geçerli sonuçlar çıkarmak için yapılan bir araştırma tekniği" (Krippendorff, 2004, s. 18) olarak tanımlanmaktadır. İçerik analizi tekniği, iletişimsel metinlerde ortaya konulan mesajların örtük ya da açık anlamlarını belirlemeye yarayan (Fiske, 1997, s. 176) bilimsel bir araçtır. Buna göre araştırmanın verileri, çalışmaya dahil edilen üç sivil toplum kuruluşunun kurumsal Twitter hesaplarından (Tablo 3) elde edilmiştir.

Tablo 3. Sivil Toplum Kuruluşlarının Twitter Hesapları

Sivil Toplum Kuruluşları	Twitter Hesapları
Türk Kalp Vakfı	@turkkalpvakfi
Türk Diyabet Cemiyeti	@DiyabetCemiyeti
Türk Kanser Derneği	@TKanserDerneği

Çalışmanın araştırma soruları şu şekilde belirlenmiştir:

- Sağlık kuruluşlarının Twitter profillerinin özellikleri nelerdir?
- Sağlık kuruluşları Twitter'ın özelliklerini (retweet, mention, hashtag, fotoğraf, video, hyperlink vb.) nasıl kullanmaktadır?
- Sağlık kuruluşlarının tweet'leri hangi konuları kapsamaktadır?
- Sağlık kuruluşlarının tweet'lerinin içeriğine dayanarak hangi mesaj işlevini yerine getirmektedir?

Çalışmanın araştırma soruları çerçevesinde kodlama kategori birimleri üç temel perspektife dayandırılarak oluşturulmuştur. Bu kodlama kategorileri, sosyal medyaya yönelik daha önce yapılmış çalışmalardan model alınmış (Lovejoy ve Saxton, 2012; Neiger, Thackeray, Burton, Thackary ve Reese, 2013; Park, Reber ve Gi-Chon, 2016) ve alanında uzman üç akademisyenin görüşleri alınarak hazırlanmıştır. Uzman tavsiyeleri doğrultusunda kodlama kategorileri, kurumların Twitter üzerinden oluşturdukları içerikleri yansıtacak şekilde düzenlenmiştir. Örneğin model alınan çalışmada "topluluk" olarak ifade edilen işlev, ilgili sosyal medya terminolojisine uygun olarak "katılım" şeklinde değiştirilmiştir. Yine model alınan çalışmalarda bulunmayan ancak araştırmaya dahil edilen sivil toplum kuruluşlarının tweet'lerinin incelenmesinden sonra ortaya çıkan "diğer" kategorisi yeni bir kategori olarak eklenmiştir. Bu kategoriye kutlama, anma, bayram mesajlarıyla kamunun gündemine ve hassasiyetlerine ilişkin tweet'ler dahil edilmiştir.

Çalışmada ilk olarak sağlık kuruluşlarının Twitter profillerini analiz etmeyi hedefleyen kategoriler oluşturulmuştur. Kurumların Twitter profillerinin etkisini ölçmek adına takipçi sayıları, takip ettikleri diğer kullanıcıların sayısı, bu güne kadar paylaştıkları tweet'lerin sayısı gibi bilgiler, kurumsal hesaplar üzerinden elde edilmiştir. Çalışmada ikinci olarak sağlık kuruluşları tarafından Twitter'ın özelliklerinin (retweet, mention, hashtag, fotoğraf, video, hyperlink vb.) nasıl kullanıldığını belirlemek amacıyla tweet türü (ör. @ - reply, retweet),

paylaşılan tweet’de hyperlink, fotoğraf gibi görsel malzemeye yer verilip verilmediği ve Twitter’ın özellikleri içinde yer alan “retweet”, “hashtag” ve “mention” bilgileri analiz edilmiştir. Ayrıca etkileşiminin bir boyutu olarak değerlendirilen “beğeni” bilgileri de değerlendirilerek tanımlanmıştır. Çalışmada son olarak sağlık kuruluşlarının tweet’lerinin hangi konuda paylaşıldığı ve paylaşılan tweet’in içerik olarak hangi işlevi yerine getirdiği incelenmiştir. Paylaşılan tweet’lerin konuları temelde iki kategoriye ayrılmıştır. Bu kategoriler “kuruma ait paylaşım” ve “kişisel sağlığa yönelik paylaşım”lardır. Bu kategoriler de kendi aralarında paylaşılan mesajın işlevini belirlemek adına bilgi, topluluk oluşturma ve eylem olmak üzere üç birimde analiz edilmiştir. Her iki kategoriye ait paylaşımlar, belirlenen alt birimler çerçevesinde ayrı ayrı kodlanmıştır. Bilgi paylaşımı, organizasyondan topluma bilgi alışverişi olarak tanımlanmıştır. Eylem, takipçilerin organizasyon için bir şeyler yapmasını amaçlayan mesajlar veya bireylerin kişisel sağlıkları için harekete geçmesini amaçlayan mesajlar olarak belirlenmiştir. Katılım ise Twitter’ın takipçilerle çevrimiçi bir topluluk yaratılmasını kolaylaştıracak şekilde paydaşlarla etkileşimde bulunmak, paylaşmak ve sohbet etmek için kullanılması olarak değerlendirilmiştir.

Tablo 4. Tweet Konularına ve Mesaj Fonksiyonlarına Yönelik Kodlama Kategorileri

Mesaj Fonksiyonları	Konu
Kurumun faaliyetlerine ilişkin bilgi verme (bilgi)	İnsanları kuruluşun hizmetleri, eğitim programları veya etkinlikleri hakkında bilgilendirmek.
Takipçilerle iletişim (katılım)	Takipçilerini tanıma ve teşekkür etme ya da diğer kullanıcıların sorularına veya yorumlarına cevap vermek.
Kurumun faaliyetlerine katılmaya teşvik etmek (eylem)	Diğer kullanıcıları geri bildirimde bulunmaya veya kurumun faaliyetlerine aktif olarak katılmaya teşvik etmek.
Kişisel Sağlık konularına ilişkin bilgi verme (bilgi)	Genel halk sağlığı bilgilerini sağlamak (örneğin, sağlık önerileri ve önleyici tedbirler). Öte yandan insanları sağlık riskleri hakkında bilgilendirmek ve sağlık politikaları ve sağlık hizmetleri sistemleri gibi sosyal veya politik sorunları ele almak.
Kişisel Sağlık konularına ilişkin eyleme geçmeye teşvik etmek (eylem)	İnsanları koruyucu sağlık taraması almaya, yaşam tarzlarını değiştirmeye veya sağlık davranışlarını sürdürmeye teşvik etmek ve sağlık sorunlarına ilişkin daha fazla bilgi edinmek için harekete geçmelerini istemek.
Diğer	Kutlama, anma, bayram mesajlarıyla kamunun gündemine ve hassasiyetlerine duyarlı olmak.

Güvenilirlik

Araştırmada kullanılan içerik analizinin güvenilirliği tekrarlanabilirlik (reproducibility) (Krippendorff, 2004) testiyle ortaya konulmuştur. Bu teste göre farklı kodlayıcılar, farklı mekan ve koşullarda aynı veri setini kodlamıştır. Birbirinden bağımsız olarak gerçekleşen bu kodlama işleminde, kodlayıcılar arasında tutarlılık ve tutarsızlık ölçülmektedir. İki araştırmacı bu testi uygulamış ve kodlama yönergesinde uzlaşılan ve ayrılan noktalar Neuendorf’un (2002) formülüne (Güvenilirlik= A/N) uygulanmıştır. Bu formüle göre A görüş birliğine (agreement) varılan kodlama birimlerini temsil ederken, N kodlanan toplam yönerge sayısını

ifade etmektedir. Farklı zaman ve koşullarda yapılan kodlamalarda, her iki araştırmacının kodlamalardaki görüş birliğine varılan ve varılmayan sonuçlar formüle uygulanmıştır. Bu formüle göre, tekrarlanabilirlik testinde kodlayıcıların güvenilirliği .83 olarak bulunmuştur. Krippendorff (2004), .80 ve üzerindeki bir değer güvenilir kabul edildiğine dikkat çekerken, çalışmada kullanılan veri toplama aracı bu ölçüler içinde yer aldığından güvenilir bir araç olarak değerlendirilmektedir.

Bulgular

Sivil Toplum Kuruluşlarının Twitter Profillerinin Özelliklerine İlişkin Bulgular

Araştırmaya dahil edilen sivil toplum kuruluşlarının Twitter profillerine ilişkin bulgular aşağıda Tablo 5’de gösterilmektedir.

Tablo 5. Sivil Toplum Kuruluşlarının Twitter Profilleri

Kuruluşlar	Twitter Katılım Tarihi	Takip Edilenler	Takipçiler	Paylaşılan Tweet Sayısı
Türk Kalp Vakfı	Ekim 2011	12	1586	746
Türk Diyabet Cemiyeti	Ağustos 2013	311	2080	1382
Türk Kanser Derneği	Şubat 2014	22	3388	607

Araştırmaya dahil edilen sivil toplum kuruluşlarının Twitter profilleri incelediğinde üç kurumun da uzun yıllardır kurumsal olarak Twitter kullandıkları görülmektedir. Türk Kalp Vakfı sekiz, Türk Diyabet Cemiyeti altı, Türk Kanser Derneği de beş yıldır Twitter kullanıcısı olarak görülmektedir. Takip edilen ve takipçi sayıları değerlendirildiğinde bütün kurumların takipçi sayılarının ve takip ettikleri diğer kullanıcıların sayılarının az olduğu ve bu sonuçlar Twitter kullanıcısı olarak aktif olmadıklarını göstermektedir. En yüksek takipçi sayısına Türk Kanser Derneği sahipken, onu Türk Diyabet Cemiyeti ve Türk Kalp Vakfı izlemektedir. Takip edilenlerde ise Türk Diyabet Cemiyeti 311 hesabı, Türk Kanser Derneği 22 hesabı, Türk Kalp Vakfı ise 12 hesabı takip etmektedir. Bu durum temeli etkileşime ve diyaloga dayanan Twitter’ın sivil toplum kuruluşları tarafından tek yönlü olarak kullanıldığını ancak bu kullanımın da Twitter platformunda diğer kullanıcılarda takip isteği uyandırmadığını, başka bir ifadeyle çok etkili olmadığını göstermektedir.

Tablo 6. Sivil Toplum Kuruluşlarının Yıllara Göre Tweet Sayıları

Kuruluşlar	2018	2019	Toplam
Türk Kalp Vakfı	55 (%31.4)	120 (%68.6)	175 (%74.8)
Türk Diyabet Cemiyeti	49 (%90.7)	5 (%9.3)	54 (%23.1)
Türk Kanser Derneği	3 (%60)	2 (%40)	5 (%2.1)
Toplam	107 (%45.7)	127 (%54.3)	234 (%100)

Çalışmaya dahil edilen üç sivil toplum kuruluşunun 15 Ağustos 2018 ve 15 Ağustos 2019 tarihleri arasında paylaştıkları tweet’lere bakıldığında en fazla tweet’i Türk Kalp Vakfı’nın

paylaştığı görülmektedir. Kurum, 2018 yılında 55 (31.4%), 2019 yılında 120 (68.6%) tweet paylaşmıştır. İkinci sırada Türk Diyabet Cemiyeti yer almaktadır. Kurum 2018 yılında 49 (90.7%) tweet paylaşırken 2019 yılında 5 (9.3%) tweet paylaşmıştır. Türk Kanser Derneği ise 2018 ve 2019 yıllarında toplam 5 tweet paylaşarak, en az tweet paylaşan kurum olmuştur.

Sivil Toplum Kuruluşlarının Twitter'ın Özelliklerini Kullanımına Yönelik Bulgular

Bu bölümde kuruluşların öncelikle tweet türü (orijinal tweet, retweet, reply) tanımlanmıştır. Daha sonra paylaşılan tweet'de hyperlink, fotoğraf, video paylaşımı yapılıp yapılmadığı değerlendirilmiştir. Kuruluşların diğer kullanıcılarla etkileşiminde önemli Twitter özelliği ve araçları olan mention ve hashtag kullanımı tespit edilmiştir. Öte yandan kuruluşların paylaştıkları tweet'lerin "retweet" ve "like (beğeni)" oranları, diğer kullanıcılarla kuruluşlar arasındaki etkileşimli iletişimin bir unsuru olarak değerlendirilerek bu bilgiler de araştırmaya dahil edilmiştir.

Tablo 7. Sivil Toplum Kuruluşlarının Tweet Türü

Kuruluşlar	Orijinal Tweet	Retweet	Reply	Toplam
Türk Kalp Vakfı	173 (%98.9)	2 (%1.1)	0 (%0)	175 (%74.8)
Türk Diyabet Cemiyeti	54 (%100)	0 (%0)	0 (%0)	54 (%23.1)
Türk Kanser Derneği	5 (%100)	0 (%0)	0 (%0)	5 (%2.1)
Toplam	232 (%99.1)	2 (%0.9)	0 (%0)	234 (%100)

Çalışmaya dahil edilen kuruluşların paylaştıkları içeriklerin kendi hazırladıkları orijinal tweet'lerden oluştuğu görülmektedir. Türk Kalp Vakfı %98.9 oranında orijinal tweet paylaşırken, diğer kuruluşlarda bu oran %100 şeklindedir.

Tablo 8. Sivil Toplum Kuruluşlarının Twitter'ın Özelliklerini Kullanımı

Özellikler	Kalp	Diyabet	Kanser	Toplam
Hyperlinks	101 (%57.7)	4 (%7.4)	2(%40)	107(%45.7)
Fotoğraf	169 (%96.6)	37(%68.5)	4(%80)	210(%89.7)
Video	2 (%1.1)	0 (%0)	0 (%0)	2 (%0.9)
Mention	32 (%18.3)	0 (%0)	2(%40)	34 (%14.5)
Hashtag	170(%97.1)	34(%63)	2(%40)	206(%88)

Sivil toplum kuruluşlarının diğer kullanıcıları Twitter dışındaki içeriğe yönlendirmek için ekledikleri hyperlinks bağlantıları değerlendirildiğinde Türk Kalp Vakfı'nın %57.7 oranında tweet'lerini bir bağlantıyla paylaştığı görülmektedir. Çalışmaya dahil edilen sivil toplum kuruluşlarının paylaştıkları tweetlerin büyük çoğunluğunun fotoğraf eşliğinde paylaşıldığı görülmektedir. Türk Kalp Vakfı %96.6, Türk Diyabet Cemiyeti %68.5, Türk Kanser Derneği %80 oranında paylaşımlarını fotoğraflı olarak paylaşmıştır. Kuruluşların oluşturdukları içeriklere video eklemedikleri görülmektedir. Twitter'da diğer kullanıcılarla gerçek etkileşimi

temsil eden ve üçüncü şahıs referansını oluşturan “mention (@kullanıcı adı)” kullanımı tweet sayılarına göre değerlendirildiğinde en fazla kullanım (32 tweet) Türk Kalp Vakfı’nda görülmektedir. Türk Diyabet Cemiyeti hiç mention kullanmazken, Türk Kanser Derneği paylaştığı beş tweet’den ikisini mention bilgisi ile paylaşmıştır. Twitter’da kullanılan konu etiketlerini tanımlamada kullanılan “hashtag”, bu etiketi Twitter’da arayan kullanıcıların da paylaşılan tweeti okuyabilmesini sağlayan bir araçtır. “Hashtag” kullanımının araştırmaya dahil edilen 3 sivil toplum kuruluşu tarafından etkin kullanıldığı görülmektedir. Türk Kalp Vakfı %97.1 oranında, Türk Diyabet Cemiyeti %63 oranında, Türk Kanser Derneği de %40 oranında içeriklerini hashtag kullanarak paylaşmıştır.

Sivil toplum kuruluşlarının diğer kullanıcılarla etkileşiminin bir boyutu olan “retweet” ve “like (beğeni)” oranları değerlendirildiğinde, takipçi sayılarının azlığı ve etkileşim yollarını etkin kullanamamalarından dolayı bu oranların az olduğu görülmektedir. Türk Kalp Vakfı %65.1 oranında, Türk Diyabet Cemiyeti %40.7 oranında, Türk Kanser Derneği de %20 oranında hiç retweet almamıştır.

Tablo 9. Sivil Toplum Kuruluşlarının Paylaşımlarının Retweet Oranı

Kuruluşlar	Retweet (0-50)	Retweet (51-100)	Yok	Toplam
Türk Kalp Vakfı	61 (%34.9)	0 (%0)	114 (%65.1)	175 (%74.8)
Türk Diyabet Cemiyeti	31 (%57.4)	1 (%1.9)	22 (%40.7)	54 (%23.1)
Türk Kanser Derneği	4 (%80)	0 (%0)	1 (%20)	5 (%2.1)
Toplam	96 (%41)	1 (%0.4)	137 (%58.5)	234 (%100)

Sivil toplum kuruluşlarının paylaştıkları içeriklerinin “like (beğeni)” oranları da benzer şekildedir. Çalışmaya dahil edilen kuruluşların paylaştıkları tweet’lerin büyük çoğunluğu 0-50 arası beğeni almıştır. Bu oran Türk Kalp Vakfı’nda %87.4, Türk Diyabet Cemiyeti’nde %83.3, Türk Kanser Derneği’nde ise %60’dır.

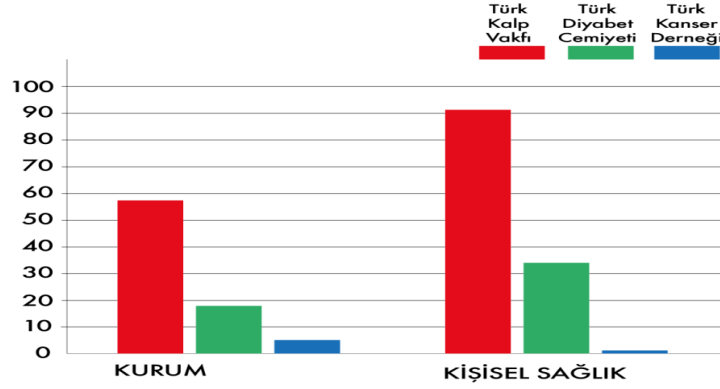
Tablo 10. Sivil Toplum Kuruluşlarının Like Oranı

Kuruluşlar	Like (0-50)	Like (51-100)	Yok	Toplam
Türk Kalp Vakfı	153 (%87.4)	1 (%0.6)	21 (%12)	175 (%74.8)
Türk Diyabet Cemiyeti	45 (%83.3)	0 (%0)	9 (%16.7)	54 (%23.1)
Türk Kanser Derneği	3 (%60)	0 (%0)	2 (%40)	5 (%2.1)
Toplam	201 (%85.9)	1 (%0.4)	32 (%13.7)	234 (%100)

Sivil Toplum Kuruluşlarının Paylaştıkları Tweetlerin Konu ve İşlemlerine İlişkin Bulgular

Sivil toplum kuruluşlarının paylaştıkları tweet’lerin içerikleri temelde iki kategoriye ayrılarak incelenmiştir. Organizasyonla ilişkili içerikler ve insan odaklı içerikler olarak ayrılan bu iki kategori kendi içinde de sınıflandırılmıştır. Bunlar, kurumun faaliyetleri hakkında bilgi vermek, kurumun faaliyetlerini teşvik etmek, kurumun hedef kitleleri ile çevrimiçi topluluk

oluşturmak, kişisel sağlık faaliyetlerine ilişkin bilgi vermek, kişisel sağlık konularına ilişkin eyleme geçmeye teşvik etmek ve “diğer” kategorisidir.

Şekil 1. Sivil Toplum Kuruluşlarının Paylaşımlarının Kişisel Sağlık ve Kuruluşla İlişkili Paylaşımları

Sivil toplum kuruluşlarının paylaştıkları içeriklerin büyük çoğunluğunun kişisel sağlıkla ilişkili (%22.5, $n:126$) paylaşımlar olduğu görülmektedir. Kurum ile ilişkili paylaşımların ise kişisel sağlık bilgilerine oranla daha az olduğu görülmektedir (%16.1, $n:79$). Kurumlar arası bir karşılaştırma yapıldığında Türk Kalp Vakfı %26, Türk Diyabet Cemiyeti %31.5, Türk Kanser Derneği %10 oranında kişisel sağlık konularına ilişkin paylaşımlarda bulunurken, aynı kuruluşların kendi organizasyonlarına ilişkin paylaşımlarının oranı Türk Kalp Vakfı'nda %11, Türk Diyabet Cemiyeti'nde %10.5, Türk Kanser Derneği'nde %26.6'dır. Bu sonuçlara göre Türk Kanser Derneği'nin organizasyona ilişkin konulara daha ağırlık verdiği görülmektedir.

Tablo 11. Sivil Toplum Kuruluşlarının Paylaştıkları Tweet'lerin Konu ve Mesaj İşlevleri

Konu	Kalp	Diyabet	Kanser	Toplam
Kurum: Bilgi	23 (13.1 %)	7 (13%)	0 (0%)	30 (12.8%)
Kurumun faaliyetlerine ilişkin bilgi verme				
Kurum: Topluluk	14 (8%)	1(1.9%)	1(20%)	16(6.8%)
Takipçilerle iletişim				
Kurum: Eylem	21(12%)	9(16.7%)	3(60%)	33(14.1%)
Kurumun faaliyetlerine katılmaya teşvik etmek				
Kişisel sağlık: Bilgi	73(41.7%)	25(46.3%)	1(20%)	99(42.3%)
Kişisel Sağlık konularına ilişkin bilgi verme				
Kişisel Sağlık: Eylem	18(10.3%)	9(16.7%)	0(0%)	27(11.5%)
Kişisel Sağlık konularına ilişkin eyleme geçmeye teşvik etmek				
Diğer	26(14.9%)	3(5.6%)	0(0%)	29(12.4%)

Çalışma sivil toplum kuruluşlarının mesaj fonksiyonlarına ilişkin bir değerlendirmeyi de içermektedir. Tweet konuları iki temel kategoriye (kurumsal ve kişisel sağlık), mesaj fonksiyonları ise bilgi, topluluk ve eylem olmak üzere üç kategoriye ayrılarak değerlendirilmiştir. Bu çerçevede Türk Kalp Vakfı, %13.1 oranında kuruluşun hizmetleri, eğitim programları veya etkinlikleri hakkında bilgilendirmeyi amaçlayan, %8 oranında takipçilerini tanıma ve teşekkür etme ya da diğer kullanıcıların sorularına veya yorumlarına

cevabı içeren topluluğu güçlendirmeyi amaçlayan, %21 oranında da diğer kullanıcıları geri bildirimde bulunmaya veya kurumun faaliyetlerine aktif olarak katılmaya ve eyleme geçmelerini sağlamayı hedefleyen paylaşımlarda bulunmuştur. Türk Diyabet Cemiyeti'nde ise bu oranlar sırasıyla kurum/bilgi %13, kurum/topluluk %1.9, kurum/eylem %16.7 şeklindedir. Türk Kanser Derneği'nde ise kuruluşla ilişkili tweet'lere ilişkin en fazla paylaşım kurum/eylem kategorisinde görülmektedir. Bu sonuçlara göre sivil toplum kuruluşlarının organizasyonlarına ilişkin paylaşımlarda en yüksek oranda mesaj fonksiyonlarından kuruluş adına eyleme geçirme (%14.1) hedeflendiği anlaşılmaktadır. Kişisel sağlık ile ilişkili bir değerlendirme yapıldığında araştırmaya dahil edilen tüm sivil toplum kuruluşlarının genel halk sağlığı (örneğin, sağlık önerileri ve önleyici tedbirler) ve insanları sağlık riskleri hakkında bilgilendirmeyi amaçlayan (%42.3) paylaşımlarda bulunduğu görülmektedir. Bu oran Türk Kalp Vakfı'nda %41.7, Türk Diyabet Cemiyeti'nde %46.3, Türk Kanser Derneği'nde ise %20 şeklindedir. İnsanları koruyucu sağlık taraması almaya, yaşam tarzlarını değiştirmeye veya sağlık davranışlarını sürdürmeye teşvik etmek ve sağlık sorunlarına ilişkin daha fazla bilgi edinmek için eyleme geçmelerini hedefleyen paylaşımlara Türk kalp Vakfı ve Türk Diyabet Cemiyeti'nde rastlanmaktadır. Türk Kalp Vakfı %10.3, Türk Diyabet Cemiyeti %16.7 oranında bireyleri sağlık ile ilgili sorunlara karşı eyleme geçirmeyi hedefleyen paylaşımlarda bulunurken, Türk Kanser Derneği bu mesaj fonksiyonunu gerçekleştirecek hiçbir paylaşımda bulunmamıştır.

Tartışma, Sonuç ve Öneriler

Bu çalışma, kar amacı gütmeyen ve sağlık alanında faaliyet gösteren üç sivil toplum kuruluşunun sosyal medya araçlarından biri olan Twitter'ı sağlık iletişimi çerçevesinde nasıl kullandıkları hakkında bir fikir vermektedir. Araştırma, Türk Kanser Derneği, Türk Kalp Vakfı ve Türk Diyabet Cemiyeti'nin sosyal medyayı sağlık iletişimi çerçevesinde gerçekleştirdikleri kullanım pratiğine ilişkin ortak uygulamalar ve farklılıklar konusunda bir çerçeve çizmekten amaçlamaktadır. Sosyal medya ortamları, kullanıcılarına sağladığı etkileşimli iletişim olanakları nedeniyle, hedef kitleleriyle iletişim kurmak isteyen kurum ve kuruluşlara büyük olanaklar sağlamaktadır. Ancak bu yeni iletişim ortamları kullanıcılarına sunduğu iletişim olanakları çerçevesinde etkili bir iletişimi garantileyemez. Etkileşimli iletişimin sağlanabilmesi o ortamın nasıl kullanıldığıyla da doğrudan ilişkilidir. Bu çerçevede bir değerlendirme yapıldığında, çalışmaya dahil edilen sivil toplum kuruluşlarının etkileşimli iletişime olanak veren bu platformu aktif ve etkin bir şekilde kullanamadıkları görülmektedir. Twitter'da etkileşim kurmanın en önemli aracı olan "retweet" ve "mention" kullanımının sivil toplum kuruluşları tarafından çok sınırlı olarak kullanıldığı göz önüne alındığında, bu kullanım biçiminin tıpkı geleneksel medyada olduğu gibi tek yönlü bir iletişim süreci çerçevesinde gerçekleştiğini söylemek mümkündür.

Çalışma kapsamında incelenen sivil toplum kuruluşlarının Twitter'ı kullanma pratikleri değerlendirildiğinde, Twitter'ın kullanıcılarına sunduğu iletişim biçimlerine uygun kullanımın söz konusu olduğu gözlemlenmektedir. Kuruluşların, içeriklerini "#konuetiketi" olarak tanımlanan hashtag'ler yoluyla paylaşımları, oluşturulan içeriğin takipçilerin dışında o konu etiketini Twitter'da arayan başka kullanıcılara ulaşmasını, yaygınlaşmasını sağlayan bir araç olması nedeniyle önemli bulunmaktadır. Öte yandan sivil toplum kuruluşları tarafından oluşturulan içeriklerin fotoğraf gibi görsel malzemeyle desteklenerek paylaşılması, mesajın inandırıcılığını ve anlaşılabilirliğini güçlendirmeyi sağlayan bir kullanım olarak değerlendirilmektedir.

Sivil toplum kuruluşlarının paylaştıkları tweet'lerin konuları ve mesaj fonksiyonları çerçevesinde bir değerlendirme yapıldığında, kuruluşların sağlık iletişimi çerçevesinde sosyal medya kullanım pratiklerine ilişkin ortak uygulamalar ve farklılıklar öne çıkmaktadır. Türk Kalp Vakfı ve Türk Diyabet Cemiyeti'nin Twitter kullanımının, insan odaklı ve kişisel sağlık bilgilerinin yer aldığı içeriklerden oluştuğu gözlemlenmektedir. Bu içeriklerin fonksiyonuna bakıldığında daha çok bilgi vermeyi hedefleyen paylaşımlar olduğu görülmektedir. Bu çerçevede paylaşılan tweet sayısı, Twitter özelliklerinin aktif olarak kullanımı, diğer kuruluşlara göre çevrimiçi topluluk oluşturma girişimleri ve bunun yanında insan odaklı tweet'leri, Türk Kalp Vakfı'nın Twitter kullanımının güçlü yönlerini oluşturmaktadır. Twitter'da diğer kullanıcılarla etkileşim ve diyalogun temel araçları olan "retweet" ve "mention" kullanımının düşük düzeyde olması Türk Kalp Vakfı'nın zayıf yönü olarak değerlendirilebilir. Paylaşılan içeriklerin daha fazla kullanıcıya erişmesini sağlayan hashtag (konu etiketi) kullanımı, içeriklerde fotoğraf kullanımı, insan odaklı ve kişisel sağlık konularına ilişkin bilgi mesajlarının paylaşımı Türk Diyabet Cemiyeti'nin güçlü yönleriyken, Twitter'ın etkileşimli iletişim olanaklarının kullanılmaması ve çevrimiçi topluluk oluşturma amacıyla içerik oluşturulmaması zayıf yönleri olarak değerlendirilebilir. Türk Kanser Derneği'nin ise Twitter'ı kullanımına ilişkin böyle bir değerlendirme yapmak mümkün görünmemektedir. Türk Kanser Derneği gerek tweet sayısı, Twitter özelliklerinin kullanımı, gerekse paylaşılan içeriklerin konuları (çevrimiçi topluluk veya insan odaklı) ve fonksiyonları anlamında bu platformu aktif bir şekilde kullanmadığı tespit edilmiştir. Schiavo (2007)'nin sağlık iletişimine ilişkin yaklaşımı çerçevesinde kuruluşlar değerlendirildiğinde, Türk Kalp Vakfı ve Türk Diyabet Cemiyeti, *sağlık konularına ilişkin bilgilendirmede*, bireyleri, kuruluşları ve kitleleri etkilemede, harekete geçirmede ve davranışları değiştirmek amacıyla Twitter'ı etkin kullanmışlardır. Ancak araştırmada incelenen üç kuruluş, sağlık iletişiminin temel niteliklerinden biri olan *çift yönlü iletişim ve etkileşime* dayanan bir ortaklık ve katılım sürecini Twitter üzerinden oluşturamamışlardır.

Sonuç olarak yapılan araştırmada Twitter'ın paydaşlarla diyalogu ve etkileşimi teşvik etme potansiyeline rağmen, bu işlevin sivil toplum kuruluşları tarafından mütevazı bir şekilde kullanıldığı görülmüştür. Bu üç kuruluşun Twitter kullanımı, diğer sağlık kuruluşlarına genelleştirilemese de, bu sonuçlar, ele alınan kuruluşların büyüklüğü ve önemi, ulusal sağlık kuruluşlarındaki eğilimler ve sosyal medya stratejilerinin yönü hakkında güçlü gözlemler yapılmasına izin vermektedir. Sosyal medya kullanımını tek yönlü iletişim ile sınırlamak takipçiler açısından etkileşimli kapasitesini azaltan bir unsurdur. Bu çerçevede takipçilerle iki yönlü ve etkileşime dayanarak kurulan iletişim, sosyal medyanın temel amacıyken, kullanımının da bu yönde olması gerektiği düşünülmektedir. Gelecekteki çalışmalar, sağlık hizmetlerinde Twitter'ın kullanımını daha iyi anlamak için boyut ve odak bakımından daha fazla kuruluşu incelemelidir. Mesaj etkinliği üzerinde daha fazla durularak, bireylerin sağlık kuruluşlarından gelen bilginin yararına ilişkin algıları ve iletişimde bulunma istekleri bu çalışmalarda ele alınabilir.

Bilgilendirme

Bu çalışma, 7-8 Kasım 2019 tarihinde Eskişehir Anadolu Üniversitesi İletişim Bilimleri Fakültesi tarafından düzenlenen 5. Sağlık İletişimi Sempozyumu'nda sözlü bildiri olarak sunulmuştur.

Kaynakça

- Andsager, J., & Powers, A. (1999). Social or economic concerns: How news and women's magazines framed breast cancer in the 1990s. *Journalism & Mass Communication Quarterly*, 76 (3), 531-550. Retrieved from <https://journals.sagepub.com/doi/pdf/10.1177/>.
- Atabek, Ü., Atabek, G., & Bilge, D. (2013). Televizyon sağlık programlarında ideolojik söylemler. *Galatasaray Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi*, 3, 11-30. Retrieved from <http://iletisimdergisi.gsu.edu.tr/tr/download/article-file/82913>.
- Atkinson, N. Saperstein, S., & Pleis, J. (2009). Using the internet for health-related activities findings from a national probability sample. *Journal of Medical Internet Research*, 11(1):e4. DOI: 10.2196/jmir.1129
- Bottof, J. L., Struik, L., L., Bissell, Laura J.L., Graham, R., Stevens, J., & Richardson, C.,G. (2014). A social media approach to inform youth about breast cancer and smoking: an exploratory descriptive study. *Collegian*, 21(2), 159-168. DOI: [10.1016/j.colegn.2014.04.002](https://doi.org/10.1016/j.colegn.2014.04.002)
- Centers for Disease Control and Prevention (CDC). What is health communication. <https://www.cdc.gov/healthcommunication/healthbasics/WhatIsHC.html#What>. Erişim Tarihi: 23.09.2019.
- CDC, Centers for Disease Control and Prevention (2011). The health communicator's social media toolkit. <https://www.cdc.gov/healthcommunication/toolstemplates/>. Erişim Tarihi: 02.10.2019.
- Conover, M.D., Gonçalves, B., Flammini, A., & Menczer, F. (2012). Partisan asymmetries in online political activity. *EPJ Data Science*, 1(6), 1-19. DOI: [10.1140/epjds6](https://doi.org/10.1140/epjds6)
- Çınarlı, İ. (2008). *Sağlık İletişimi ve Medya*. Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.
- Duffy, M. E., & Thorson, E. (2009). Emerging trends in the new media landscape, J.C. Parkers ve E. Thorson (Ed.) *Health communication in the new media landscape* içinde (s. 93-116), New York: Springer Publishing Company.
- Eryılmaz, A. (2011). Ergen öznel iyi oluşu ile olumlu gelecek beklentisi arasındaki ilişkinin incelenmesi. *Düşünen Adam Psikiyatri ve Nörolojik Bilimler Dergisi*, 24, 209-215. DOI: 10.5350/DAJPN2011240306
- Fiske, J. (1997). *İletişim Çalışmalarına Giriş*, Çev. Süleyman İrvan, Ankara: Bilim Sanat Yayınları-Ark.
- Hülür, A. B. (2015). Yeni medyada sağlık söylemi üzerine bir analiz. *Sosyal Bilimler Araştırma Derneği*, 25, 17 – 42. DOI: 10.18026/cbusos.87810
- Işık, T. (2019). Sağlık iletişimde dijital iletişim kanallarının kullanımı: Sektör aktörlerinden Acıbadem Hastanesi'nin dijital iletişim kanalı ve sosyal medya hesaplarının incelenmesi. *Cumhuriyet İletişim Dergisi*, 2, 147-162. Retrieved from <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/742091>
- Java, A., Song, X., Finin, T., & Tseng, B. (2007). *Why we Twitter: understanding microblogging usage and communities*. Paper presented at the 9th WebKDD and 1st SNA-KDD 2007 workshop on Web mining and social network analysis, 56–65. Retrieved from https://ebiquity.umbc.edu/file_directory/papers/369.pdf.

- Kara, T. (2017). Instagramın sağlık iletişimi bağlamında kullanımı. *Global Media Journal TR Edition*, 7(14), 8-22. Retrieved from <http://globalmediajournaltr.yeditepe.edu.tr/sites/default/files/>
- Kaya, A., Yüksel, E., & Öğüt, P. (2011). Sağlık haberlerinde 'mucize tedavi'ler. *Selçuk Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi*, 7(1), 49-64. Retrieved from <http://www.acarindex.com/dosyalar/makale/acarindex-1423911799.pdf>
- Kayabalı, K. (2011). İnternet ve sosyal medya evreninde sağlık. *İyi Klinik Uygulamalar Dergisi (İKU)*, 25, 14-20. Retrieved from <https://iyiklinikuygulamalar.com/wp-content/uploads/2020/04/Say%C4%B1-25-%C4%B0nternet-ve-Sosyal-Medya-Evreninde-Sa%C4%9Fl%C4%B1k.pdf>
- Kent, M., Taylor, M., & White, W.J. (2003), The relationship between web site design and organizational responsiveness to stakeholders. *Public Relations Review*, 29(1), 63-77. DOI: [10.1016/S0363-8111\(02\)00194-7](https://doi.org/10.1016/S0363-8111(02)00194-7)
- Kreps, G.,L., Bonaguro, E., W., & Query, L. (1998). The history and development of the field of health communication, L.D. Jackson ve B.K. Duffy (Eds.). *Health communication research: guide to developments and directions* içinde (s.1-15), Westport, CT: Greenwood Press.
- Korda, H., & Itani, Z. (2013). Harnessing social media for health promotion and behavior change. *Health Promotion Practice*, January, 15-23. DOI: 10.1177/1524839911405850
- Krippendorff, K. (2004). *Content analysis an introduction to its methodology*. Thousand Oaks: Sage Publications.
- Lee, J., & Xu, W. (2018). The more attacks, the more retweets: Trump's and Clinton's agenda setting on Twitter. *Public Relations Review*, 44, 201–213. DOI:[10.1016/j.pubrev.2017.10.002](https://doi.org/10.1016/j.pubrev.2017.10.002)
- Lilleker, D. G. (2013). *Siyasal iletişim temel kavramlar*. Y. Devran, A. Nas, B. Eksi ve Y. Göksun (Ed), İstanbul: Kaknüs Yayınları.
- Lovejoy, K., & Saxton, G.D. (2012). Information, community, and action: how nonprofit organizations use social media. *Journal of Computer-Mediated Communication*, 17, 337–353. DOI: [10.1111/j.1083-6101.2012.01576.x](https://doi.org/10.1111/j.1083-6101.2012.01576.x)
- Mendi, B. (2015). Sağlık iletişiminde sosyal medyanın kullanımı: Dünyadaki ve Türkiye'deki uygulamalar. *Marmara Üniversitesi Öneri Dergisi*, 11(44), Temmuz, 275-290. DOI: 10.14783/od.v11i44.5000080015
- Moorhead, S., A., Hazlett, D.E., Harrison, L., Carroll, J. K., Irwin, A., & Hoving, C. (2013). A new dimension of health care: systematic review of the uses, benefits, and limitations of social media for health communication. *Journal of Medical Internet Research*, 15(4). DOI:10.2196/jmir.1933
- Neiger, B., Thackeray, R., Burton, S. H, Thackary, C.R., & Reese, J. (2013). Use of Twitter among local health departments: an analysis of information sharing, engagement, and action. *Journal of Medical Internet Research*, 15 (8). DOI:10.2196/jmir.2775
- Neuendorf, K. A. (2002). *The content analysis guidebook*. Thousand Oaks: Sage Publications.
- Okay, A. (2009). *Sağlık iletişimi*. İstanbul: MediaCat Kitapları.

- Park, H., & Reber, B. H. (2010). Using public relations to promote health: a framing analysis of public relations strategies among health associations. *Journal of Health Communication*, 15, 39–54. DOI:10.1080/10810730903460534
- Parker, J.C., & Thorson, E. (2009). *Health communication in the new media landscape*. New York: Springer Publishing Company.
- Robledo, D. (2012). Integrative use of social media in health communication. *Online Journal of Communication and Media Technologies*, 2(4), 77-95. Retrieved from <https://s3.amazonaws.com/academia.edu.documents/30875344/245.pdf>
- Saxton, G. D., Guo, S. C., & Brown, W. A. (2007). New dimensions of nonprofit responsiveness: the application and promise of internet-based technologies. *Public Performance & Management Review*, 31(2), 144-173. DOI:10.2753/PMR1530-9576310201
- Schiavo, R. (2007). *Health communication from theory to practice*. San Francisco: Jossey-Bass.
- Pew Research Center (2009). The social life of health information. <https://www.pewinternet.org/2009/06/11/the-social-life-of-health-information/>, Erişim Tarihi 01.10.2019.
- Rybalko, S., & Seltzer, T. (2010). Dialogic communication in 140 characters or less: how fortune 500 companies engage stakeholders using Twitter. *Public Relations Review*, 36, 336–341. DOI: [10.1016/j.pubrev.2010.08.004](https://doi.org/10.1016/j.pubrev.2010.08.004)
- Sezgin, D. (2010). *Sağlık iletişimi paradigmaları ve Türkiye: medyada sağlık haberlerinin analizi*, (Doktora tezi, Ankara Üniversitesi, Ankara). Erişim adresi: <http://tez2.yok.gov.tr/>
- Tabak, R. S. (2003). *Sağlık İ-iletişimi*. İstanbul: Literatür Yayınları.
- Thackarey, R., Neiger, B.L. & Keller, H. (2012). Integrating social media and social marketing: a four-step process. *Health Promotion Practice*, 13(2), 165–168. DOI:[10.1177/1524839911432009](https://doi.org/10.1177/1524839911432009)
- Thomas, R.K. (2006). *Health communication*. New York: Springer.
- Türk Diyabet Cemiyeti, <http://www.diabetcemiyeti.org/c/vizyonumuz-ve-misyonumuz/>). Erişim tarihi: 10.09.2019
- Türk Kanser Deneği, (<http://www.turkkanserderneği.org/tr/hakkimizda.html>), Erişim tarihi: 10.09.2019
- Türk Kalp Vakfı, <https://tkv.org.tr/kurumsal/hakkimizda>). Erişim tarihi: 10.09.2019
- We Are Social ve Hootsuite (2018). 2018 Global Digital Raporu. <https://wearesocial.com/blog/2018/01/global-digital-report-2018>. Erişim tarihi: 11.07.2018.
- Yüksel, E., Koçak, A., Kaya, A.Y., & Aydın, S. (2014). *Check up ağılık iletişimi kaynak, ileti ve hedef kitle bağlamında sağlık konulu yayınların analizi*. Konya: LiteraTürk Academia.

Yöneticilerin Etik Karar Verme Durumları Üzerine Bir Araştırma

Adem ÖZDEMİR^{a,b}, Abdullah KARAKAYA^c

Özet

Bu araştırmanın amacı üniversitede yönetici düzeyinde görev yapan personelin etik karar verme durumlarının birtakım değişkenler açısından farklılık gösterip göstermediğini araştırmaktır. Tanımlayıcı nitelikte olan bu araştırmada veri toplama yöntemi olarak anket tekniğinden yararlanılmıştır. Araştırmada veri toplama aracı olarak, "etik karar verme ölçeği" ve "kişisel bilgi formu" kullanılmıştır. Elde edilen verilerin analizinde, iki grup arasındaki karşılaştırmalar için Mann-Whitney U Testi ve çok gruplu karşılaştırmalar için Kruskal-Wallis Varyans Analizi kullanılmıştır. Çoklu karşılaştırmalarda Kruskal Wallis Varyans Analizi sonucu anlamlı farkın çıktığı durumlarda, bu farkın hangi gruplar arasından kaynaklandığını belirlemek için Mann Whitney U Testi uygulanmıştır. Demografik verilere ilişkin verilerin analizinde ise frekans ve yüzde yöntemleri kullanılmıştır. Araştırma sonucunda, üniversitede yönetici düzeyinde görev yapan personelin etik karar verme algılarının cinsiyet değişkenine göre anlamlı düzeyde farklılık göstermediği ($p=0,130>0,05$), medeni durum açısından iş birliği alt boyutunda ($p=0,049<0,05$) anlamlı farklılık gösterdiği görülmüştür. Yine eğitim durumu değişkenine göre etik karar verme ($p=0,020<0,05$), sevgi alt boyutu ($p=0,034<0,05$) ve adalet alt boyutu ($p=0,017<0,05$) açısından anlamlı düzeyde farklılık gösterdiği sonucuna ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler

Etik
Karar Verme
Ahlak
Adalet

Makale Hakkında

Geliş Tarihi: 23.01.2020
Kabul Tarihi: 10.05.2021
Doi: 10.18026/cbayarsos.678981

A Research on Managers' Perception of Ethical Decision Making

Abstract

The aim of this study is to investigate whether the ethical decision-making status of the staff working at the university's executive level differs in terms of some variables. In this descriptive study, the questionnaire technique was used as a data collection method. "Ethical decision making scale" and "personal information form" were used as data collection tools in the study. In the analysis of the data obtained, Mann-Whitney U Test was used for comparisons between two independent groups and Kruskal Wallis Variance Analysis for multi-group comparisons. In cases where a significant difference was found as a result of Kruskal Wallis Variance Analysis in multiple comparisons, Mann Whitney U Test was used to determine which groups this difference originated from. Frequency and percentage methods were used in the analysis of the data regarding demographic data. As a result of the study, it was seen that the perceptions of ethical decision-making of the staff working at the university administration level did not differ significantly according to the gender variable ($p = 0.130 > 0.05$), and there was a significant difference in the sub-dimension of cooperation in terms of marital status ($p = 0.049 < 0.05$). It was also concluded that there was a significant difference in terms of ethical decision making ($p = 0.020 < 0.05$), affection sub-dimension ($p = 0.034 < 0.05$) and justice sub-dimension ($p = 0.017 < 0.05$) according to the educational level variable.

Keywords

Ethic
Decision Making
Morality
Fairness

About Article

Received: 23.01.2020
Accepted: 10.05.2021
Doi: 10.18026/cbayarsos.678981

^a aozdemir@agri.edu.tr

^b Öğretim Görevlisi, Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi, Eleşkirt MYO, Finans, Bankacılık ve Sigortacılık Bölümü, Orcid: 0000-0003-3127-6846.

^c Prof. Dr., Karabük Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İletme Bölümü, Orcid: 0000-0002-3214-6771.

Giriş

Etik kavramı son zamanlar hem özel hem de kamu sektörü tarafından ilgi çekici bir konu haline gelmiştir. İnsanlar çalıştıkları alanda karar alırken, aldıkları kararın etik olup olmadığını da sorgulamaya başlamıştır. Etik, ahlâk, işi iyi ve doğru yapma son zamanlarda giderek önem kazanan unsurlar olmaya başlamıştır.

Etik kavramı ve tartışılmaya başlanması çok eski dönemlere kadar dayanmaktadır. İnsanoğlu, yaratıldığı günden bu yana pek çok problemle karşılaşmış ve bu problemlerin çözümü konusunda fikirlerde ayrılıklar yaşamışlardır. Başa gelen problemler insan ilişkilerini etkileyerek zamanla toplumsal sorunlara, hatta toplumsal yıkımlara neden olmuştur (Erim, 2018). Etik kavramı; Yunancadan günümüze kadar gelmiş bir kelimedir. Kelimenin Yunanca töre, karakter ve alışkanlık anlamındaki “ethos” sözcüğünden türetilmiş bir kavramdır. Bu sözcük temelinde iyi-kötü, doğru-yanlış ile ilgili değerler ve kurallar anlamında kullanılmaktadır (Eryılmaz, 2015).

Etik terimi yanlış ile doğruyu birbirinden ayırmak için ahlâk ile bütünleşen bir kavramdır. Etik kavramı “doğru veya yanlış” ile “iyi veya kötü” kabul edilenlerle insan davranışlarına yön veren kurallar bütünüdür (Gökçearsan Çiftçi ve Gönen 2011). Etik ve ahlâk birbirinin yerine kullanılmakla birlikte aslında birbirinden farklı kavramlardır. Etik doğru ve yanlış davranışların teorisi sayılırken ahlâk ise bunların pratik kısmını oluşturmaktadır (Billington, 2011).

Bir başka görüşe göre ise etik, olması gereken insan karakterinin yani ideal olanın temsil ettiği ilkeleri tartışan bir felsefe disiplini. Etik bir davranışın doğru ya da yanlış olması üzerinde durur ve bireylerin buldukları konumları ve inançlarını tutarlı bir şekilde önermelerle gerçekleştirmelerini ister (Lo, 1995). Bu bağlamda çalışanların işlerini yaparken yanlış-doğruyu ve iyiyi-kötüyü ayırt etmeleri davranışları açısından önem arz etmektedir. Genel anlamda kararlar alırken daha etik davranmaları gerekli bir durum olarak görülmektedir. Karar verme, herhangi bir faaliyetle ilgili çeşitli olasılıklar ve alternatifler içerisinde uygun olan birisinin seçilmesi anlamı taşımaktadır. Kararların önemli ya da önemsiz olması yaşam düzenini etkilemede sorun teşkil etmez. Karar verme işlemleri yönetim ile alakalı bir takım süreç olup yönetim sürecinin bir alt sistemi içerisinde yer almaktadır. İnsanlar amaçları, standartları, kaynak bulma faaliyetleri ve yaşantılarında önemli değerler için karar verme sürecine girerler (Gönen, 2002). Kamu kurum ve kuruluşlarında ya da bireyler kendi yaşamlarında kararlar verirken etik ilklere göre davranmaları gerektiği düşünülmektedir.

Etik kararlar insan mutluluğunun artırılması ve gerekli ihtiyaçların karşılanması gibi konuların ele alındığı refahla ilgili bir olgudur. Etik kararlar daha önce verilmiş ve gelecekteki alınacak kararlarla tutarlılık göstermelidir (Banks, 2006). Yani genel olarak bakıldığında etik ve karar verme arasında iyi-kötü ve doğru-yanlış olgularının ayırt edilmesi gerekmektedir. Bu ayırım da insanların davranışlarına ve iş düzenlerine yansıtacağı açık ve önemlidir ve göz ardı edilmemesi gereken bir durumdur. Bu açıdan araştırma Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi’nde yönetici düzeyinde görev yapan personelin etik karar verme durumlarının çeşitli değişkenler açısından farklılık gösterip göstermediğinin belirlenmesi amacıyla yapılmıştır.

Araştırmanın kavramsal çerçeve bölümünde etik ve etik karar verme kavramları üzerinde durulmuş, daha sonra araştırmanın amacı, kapsamı, yöntemi ve bulgularından bahsedilmiştir. Son bölümde ise sonuç ve önerilere yer verilmiştir.

Kavramsal Çerçeve

Etik

Etik kavramı yanlış doğrudan ayırmak için ahlâk kavramını anlamaya çalışır. Etik kavramı 'doğru veya yanlış' ile 'iyi veya kötü' kabul edilen şeylerle insan davranışlarına yön veren standart ve kurallar bütünüdür. Etik kişisel ve toplumsal hayattaki ahlâki seçimleri yansıtmaktadır (Gökçearslan Çifçi ve Gönen, 2011, s.150). Etik iyi veya kötünün ne olduğu, doğru ve yanlış belirleyen özellikler olarak tanımlanırken doğru olan şeyin etik, yanlış olanın ise etik dışı olarak belirlendiği değerlerdir ve bizim neyi yapmamız neyi yapmamamız gerektiğini belirtmektedir. Ahlâk felsefesi açısından etik, kişilerin hem kendi yaşamlarında hem de topluluk içerisinde amaçlarına ulaşmak için gösterdikleri davranışları inceleyen bu davranışların iyi-kötü, yanlış-doğru şeklinde anlaşılmasını sağlayan sistematik sistemdir. Etik bireylerin gösterdikleri davranışlara temel oluşturan ahlâk ilkelerinin tamamıdır (Sabuncuoğlu, 2011, s.2-3).

Etik ve ahlâk arasında temel bir ayrım vardır. Ahlâk fiilen ve tarihsel açıdan bireysel, grupsal ve toplumsal düzeyde dahil olmak üzere yaşanan bir olgudur. Etik ise, bu olguyu ele alan ahlâk görüş ve öğretilerini sınıflandıran aralarında oluşan benzerlik ve farklılıkları karşılaştırıp eleştiren ve bunları ortaya koyan felsefe disiplininin adıdır (Daşdan, Belikli, Bayraktar, 2015, s.77).

Etik Karar Verme

Etik kararları diğer kararlardan farklı kılan, karar veren kişinin karar verme sorumluluğunu alması ve daha önce karşılaşmadığı bir konu ile ilgili karar verecek olmasıdır. Karar verecek kişi böyle bir durumda sahip olduğu değerleri göz önüne almaktadır. Bu yüzden kişisel değer ve yargılar etik karar verirken önemlidir (Gerçek, 2017, s.954).

Etik karar alma süreci, etik ilke ve kuralların yarattığı izlenim bireylerin bulunduğu yerdeki kültürel, sosyal, kişisel ve toplumsal eğilimleriyle de alakalıdır (Daşdan, Belikli, Bayraktar, 2015, s.65). Bir etkinliğin veya davranışın değişik sonuçlarını etik ilkelere göre göz önüne alan kişi seçim yapma sürecinde üstlendiği rol veya dış çevresel faktörlerden etkilenebilmektedir (Özdemir, 2009, s.132-138). Etik teoriler, karar ya da eylemde yer alan çeşitli tarafların farklı ahlâki varsayımlarının açığa çıkmasına yardımcı olacaktır. Firmaların etik değerlendirmesinde bazı öznellikler yer alabilir. Etik kuramlar, zaman içinde ülkelerde endüstri ve iş etiği arasındaki etik politikalarını analiz etmek için de kullanılabilir.

Yöntem

Araştırmanın Amacı ve Kapsamı

Bu araştırma Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi'nde yönetici düzeyinde görev yapan personelin etik karar verme durumlarının çeşitli değişkenler açısından farklılık gösterip göstermediğinin belirlenmesi amacıyla yapılmıştır. Araştırma yönetici düzeyinde çalışan personellerin etik karar verme durumlarını etkilediği düşünülen; cinsiyet, medeni durum, yaş, eğitim, unvan,

daha önce etik dersi almış olmak gibi demografik faktörlerin etik karar verme süreçlerine etkisinin araştırılmasına yönelik yapılmıştır. Araştırmada aşağıdaki hipotezler test edilmiştir.

H1: Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi' nde yönetici düzeyinde görev yapan personellerin etik karar vermesi cinsiyete göre değişkenlik göstermektedir.

H2: Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi' nde yönetici düzeyinde görev yapan personellerin etik karar vermesi medeni duru göre değişkenlik göstermektedir.

H3: Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi' nde yönetici düzeyinde görev yapan personellerin etik karar vermesi daha önce etik dersi alma durumuna göre değişkenlik göstermektedir.

H4: Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi' nde yönetici düzeyinde görev yapan personellerin etik karar vermesi yaşa göre değişkenlik göstermektedir.

H5: Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi' nde yönetici düzeyinde görev yapan personellerin etik karar vermesi yaptıkları göreve göre değişkenlik göstermektedir.

H6: Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi' nde yönetici düzeyinde görev yapan personellerin etik karar vermesi eğitim durumuna göre değişkenlik göstermektedir.

Evren ve Örneklem

Araştırmanın evrenini Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi' nde yönetici düzeyinde görev yapan toplam 83 personel oluşturmaktadır. Fakat çalışma gönüllük esasına dayalı yapıldığından ankete katılmak istemeyenlerin ve anket uygulaması esnasında yerinde bulunmayan personellerin olması nedeniyle araştırmanın örneklem grubunu 63 erkek, 5 kadın toplamda 68 kişi oluşturmaktadır. Örneklem grubunun tespitinde araştırmalarda sıklıkla kullanılan basit tesadüfi örnekleme yöntemi kullanılmıştır.

Araştırmada, bir evren içinden seçilen bir örneklem üzerinde yapılan çalışmalar yoluyla evren genelindeki eğilim, tutum veya görüşlerin nicel veya nümerik olarak betimlenmesini sağlayan tarama deseni kullanılmıştır (Creswell, 2013). Araştırmada veri toplama tekniği olarak anket tekniğinden yararlanılmıştır (Erkuş, 2013).

Araştırmanın Sınırlılıkları

Araştırmanın Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi ile sınırlı kalması ve anket çalışması yapıldığında çalışma yerinde olmayan ya da izinde olan personellere ulaşılamaması çalışmanın kısıtlarını oluşturmaktadır.

Veri Toplama Araçları ve Analiz Yöntemi

Araştırmada Ağrı İbrahim Çeçen üniversitesinde çalışan yönetici düzeyindeki personellerden anket yöntemi ile elde edilen veriler kullanılırken veri toplama aracı olarak Kaya (2015) tarafından geliştirilen "etik karar verme ölçeği" ve "kişisel bilgi formu" kullanılmıştır. Verilerin nasıl bir dağılım gösterdiğini belirlemek amacıyla normallik testi yapılmış bu test sonuçlarına göre araştırmada parametrik olmayan testlerden yararlanılmıştır. Araştırmada iki gruplu karşılaştırmalar için Mann-Whitney U Testi ve çok gruplu karşılaştırmalar için

Kruskal-Wallis Varyans Analizi kullanılmıştır. Çok gruplu karşılaştırmalarda Kruskal Wallis Varyans Analizi sonucu anlamlı farkın çıktığı durumlarda, bu farkın hangi gruplar arasından kaynaklandığını belirlemek için Mann Whitney U Testi uygulanmıştır. Araştırmada anlamlılık düzeyi için $p=0,05$ seçilmiştir.

Bulgular

Bu bölümde yapılan analizlere ilişkin bulgulara yer verilmiştir. Bulgular katılımcıların demografik özelliklerini ortaya koyan tanımlayıcı istatistikleri ve farklılık analizlerinin sonuçlarını içermektedir.

Cronbach's Alpha Güvenilirlik Analizi

Araştırmada kullanılan ölçeğin güvenilirlik düzeyini gösteren Cronbach's Alpha katsayısı ,953 çıkmıştır. Bu da ölçeğin oldukça güvenilir olduğunu göstermektedir.

Demografik Özellikler (Tanımlayıcı İstatistikler)

Bu kısımda demografik değişkenlere ilişkin frekans ve yüzdelik dağılımları verilmiştir.

Tablo 1. Demografik Değişkenlere İlişkin Frekans ve Yüzdelikler

Demografik Değişkenler	N	%	
Cinsiyet	Kadın	5	7
	Erkek	63	93
Yaş	25-34 Yaş	14	20
	35-45 Yaş	34	50
	46-55 Yaş	20	30
Görev	Şube Müdürü	17	19
	Daire Başkanı	7	10
	Lab.ve Arş. Mrk. Md. Yrd.	3	4
	Lab.ve Arş. Mrk. Md.	8	11
	Enstitü Md. Yrd.	2	3
	Enstitü Md.	3	4
	MYO Md. Yrd.	6	8
	MYO Md.	6	8
	Yükseköğretim Md. Yrd.	5	7
	Yükseköğretim Md.	5	7
Dekan Yrd.	7	10	
Dekan	3	4	

Medeni Durum	Bekar	16	24
	Evli	52	76
Eğitim Durumu	Üniversite (Önlisans-Lisans)	33	48
	Üniversite (Lisansüstü)	35	52

Tablo 1' e göre; araştırmaya katılan akademik personelin 53'ünün (%27) kadın, 141'inin (%73) erkek, 21'inin (%11) 25-29 yaş aralığında, 90'ının (%46) 30-34 yaş aralığında, 64'ünün (%33) 35-39 yaş aralığında, 19'unun (%10) 40-44 yaş aralığında olduğu görülmektedir. Tabloya göre araştırmaya katılan akademik personelin 12'sinin (%6) profesör unvanına, 33'ünün (%17) doçent unvanına, 47'sinin (%24) doktor öğretim üyesi unvanına, 69'unun (%36) öğretim görevlisi unvanına, 33'ünün (%17) araştırma görevlisi unvanına sahip oldukları anlaşılmıştır. Tabloya göre araştırmaya katılan akademik personelin 60'ının (%31) 0-4 yıl, 63'ünün (%33) 5-9 yıl, 52'sinin (%26) 10-14 yıl, 19'unun (%10) 15 yıl ve üzeri toplam hizmet süresine sahip oldukları görülmektedir.

Farklılık Analizlerine İlişkin Bulgular

Araştırmanın bu kısmında cinsiyet, medeni durum, daha önce etik dersi alıp almama, yaş, görev ve eğitim seviyesi gibi fonksiyonel değişkenlere göre yapılan Mann Whitney U Testi ve Kruskal Wallis H Testlerine ilişkin analiz sonuçlarına yer verilmiştir.

Tablo 2. Araştırmaya Katılan Personellerin Etik Karar Verme Alt Boyutlarının Cinsiyete Göre Karşılaştırılması Gösteren Mann Whitney U Testi Sonuçları

	Cinsiyet	N	Sıra Ort.	Sıra Top.	U	p
Etik Karar Verme	Erkek	63	33,47	2108,50	92,500	,130
	Kadın	5	47,50	237,50		
Sevgi Boyutu	Erkek	63	33,75	2126,50	110,000	,279
	Kadın	5	44,00	220,00		
Adalet Boyutu	Erkek	63	33,44	2107,00	91,000	,124
	Kadın	5	47,80	239,00		
İş birliği Boyutu	Erkek	63	33,75	2128,00	112,000	,300
	Kadın	5	43,60	218,00		

p=0,05

Tablo 2 incelendiğinde araştırmaya katılan yönetici düzeyinde görev yapan personelin etik karar verme ölçeği ve ölçeğin alt boyutlarından sevgi boyutu (U=110,000; p=0,279>0.05), adalet

boyutu ($U=91,000$; $p=0,124>0,05$) ve iş birliği boyutunun ($U=112,000$; $p=0,300>0,05$) cinsiyet değişkenine göre anlamlı düzeyde farklılaşmadığı belirlenmiştir. Bu yüzden H1 hipotezi ret olmuştur.

Tablo 3. Araştırmaya Katılan Personellerin Etik Karar Verme Alt Boyutlarının Medeni Duruma Göre Karşılaştırılması Gösteren Mann Whitney U Testi Sonuçları

	Medeni Durum	N	Sıra Ort.	Sıra Top.	U	p
Etik Karar Verme	Bekar	16	29,63	474,00	338,000	,258
	Evli	52	36,00	1872,00		
Sevgi Boyutu	Bekar	16	31,75	508,00	372,000	,517
	Evli	52	35,35	1838,00		
Adalet Boyutu	Bekar	16	33,38	534,00	398,000	,785
	Evli	52	34,85	1812,00		
İş birliği Boyutu	Bekar	16	26,13	418,00	372,000	049*
	Evli	52	37,08	1928,00		

$p=0,05$

Tablo 3 incelendiğinde, araştırmaya katılan yönetici düzeyindeki personelin, etik karar verme alt boyutlarından sevgi boyutunun ($U=372,000$; $p=0,517>0,05$) ve adalet boyutunun ($U=398,000$; $p=0,785>0,05$) medeni durum değişkenine göre anlamlı düzeyde farklılaşmadığı tespit edilmiştir. İş birliği boyutunun ($U=372,000$; $p=0,049<0,05$) ise anlamlı düzeyde farklılaştığı tespit edilmiştir. Sıra ortalamaları dikkate alındığında katılımcılardan evli olanların bekar olanlara göre etik karar alırken daha işbirlikçi olduklarını söylemek mümkündür. Bu yüzden H2 hipotezi kısmen ret kısmen kabul olmuştur.

Tablo 4. Araştırmaya Katılan Personellerin Etik Karar Verme Durumlarının Daha Önce Etik Dersi Alma Durumuna Göre Karşılaştırılması Gösteren Mann Whitney U Testi Sonuçları

	Etik Dersi Aldınız mı?	N	Sıra Ort.	Sıra Top.	U	p
Etik Karar Verme	Evet	42	35,30	1482,50	512,500	,672
	Hayır	26	31,21	863,50		

$p=0,05$

Tablo 4 incelendiğinde, araştırmaya katılan yönetici düzeyinde görev yapan personelin, etik karar verme durumlarının daha önce etik dersi alma değişkenine göre anlamlı düzeyde farklılaşmadığı ($U=512,500$; $P=0,672>0,05$) sonucuna ulaşılmıştır. Bu yüzden H3 hipotezi ret olmuştur.

Tablo 5. Araştırmaya Katılan Personellerin Etik Karar Verme Durumlarının Yaşa Göre Karşılaştırılması Gösteren Kruskal Wallis Testi Sonuçları

Etik Karar Verme	Yaş	N	Sıra Ort.	df	X ²	p	Anlamlı Fark
Sevgi Boyutu	A 25-34 Yaş	14	33,25	2	1,900	,387	Yok
	B 35-45 Yaş	34	32,09				
	C 46-55 Yaş	20	39,48				
Adalet Boyutu	A 25-34 Yaş	14	40,07	2	2,566	,277	Yok
	B 35-45 Yaş	34	31,06				
	C 46-55 Yaş	20	36,45				
İş birliği Boyutu	A 25-34 Yaş	14	37,18	2	1,178	,555	Yok
	B 35-45 Yaş	34	31,94				
	C 46-55 Yaş	20	36,98				

$p=0,05$

Tablo 5 incelendiğinde, araştırmaya katılan yönetici düzeyindeki personelin, yaş değişkenine göre etik karar verme durumlarının sevgi alt boyutunda ($p=0,387>0,05$), adalet alt boyutunda ($p=0,277>0,05$) ve iş birliği alt boyutunda ($p=0,555>0,05$) anlamlı düzeyde farklılaşmadığı belirlenmiştir. Bu yüzden H4 hipotezi ret olmuştur.

Tablo 6. Araştırmaya Katılan Personellerin Etik Karar Verme Durumlarının Göreve Göre Karşılaştırılması Gösteren Mann Whitney U Testi Sonuçları

Etik Karar Verme	Görev	N	Sıra Ort.	df	X ²	p	Anlamlı Fark
Etik Karar Verme	A Şb. Mdr.	13	37,31	11	17,178	,103	Yok
	B Daire Bşk.	7	37,43				
	C Lab. ve Araş. Mrk. Md. Yrd.	3	24,83				

D	Lab. ve Araş.	8	32,81
	Mrk. Md.		
E	Enstitü Md. Yrd.	2	32,25
F	Enstitü Md.	3	10,17
G	MYO Md. Yrd.	6	45,67
H	MYO Md.	6	22,67
I	Yüksekokul Md.	5	50,70
	Yrd.		
J	Yüksekokul Md.	5	26,80
K	Dekan Yrd.	7	29,86
L	Dekan	3	53,50

p=0,05

Tablo 6 incelendiğinde, araştırmaya katılan yönetici düzeyinde görev yapan personelin etik karar verme durumlarının göreve değişkenine göre anlamlı düzeyde farklılaşmadığı (p=0,103>0.05) sonucuna ulaşılmıştır. Bu yüzden H5 hipotezi ret olmuştur.

Tablo 7. Araştırmaya Katılan Personellerin Etik Karar Verme Durumlarının Eğitim Durumuna Göre Karşılaştırılması Gösteren Kruskal Wallis Testi Sonuçları

Etik Karar Verme	Eğitim Durum	N	Sıra Ort.	Sıra Top.	U	P
Sevgi Boyutu	Üniversite	33	39,64	1308,00	408,000	,034*
	Lisansüstü	35	29,66	1038,00		
Adalet Boyutu	Üniversite	33	40,12	1334,00	392,000	,017*
	Lisansüstü	35	29,20	1022,00		
İş birliği Boyutu	Üniversite	33	36,33	1199,00	517,000	,450
	Lisansüstü	35	32,77	1147,00		

p=0,05

Tablo 7 incelendiğinde, araştırmaya katılan yönetici düzeyinde görev yapan personelin etik karar verme ölçeği alt boyutlarından sevgi boyutunun (U=408,000; p=0,034<0.05) ve adalet boyutunun (U=392,000; p=0,017<0.05) eğitim durumu değişkenine göre anlamlı düzeyde farklılaştığı, iş birliği boyutunun (U=517,000; p=0,450>0.05) eğitim durumu değişkenine göre anlamlı düzeyde farklılaşmadığı tespit edilmiştir. Etik karar verirken üniversite mezunlarının sevgi boyutunda ve adalet boyutunda, lisansüstü mezunlara göre daha etik karar aldıkları sonucuna ulaşılmıştır. Bu yüzden H6 hipotezi kısmen ret kısmen kabul olmuştur.

Sonuç ve Öneriler

Bir konunun birbiri ile çatışma halinde olan iki farklı yönünün belirlenmesi ve bu iki yönün doğru olduğu tartışılabilir taraflarının olması şeklinde ifade edilirken; etik olmayan kararlar verilmesi de etik sapma şeklinde tanımlanır (İşgüden ve Çabuk, 2006). Araştırmada, Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi'nde yönetici düzeyinde görev yapan personelin etik karar verme durumlarının farklı değişkenler açısından belirlenmesi amaçlanmış ve şu sonuçlara ulaşılmıştır:

Araştırma bulguları incelendiğinde, yönetici düzeyinde görev yapan personelin etik karar verme algılarının cinsiyete göre değişmediği yani cinsiyet değişkeninin etik karar vermeyi etkilemediği sonucuna ulaşılmıştır. Turan Vd. (2005) tarafından yapılan Üniversite Yöneticilerinin Benimsedikleri İdari ve Kültür Değerler başlıklı çalışmada benzer şekilde etik karar vermenin cinsiyet faktöründen etkilenmediği sonucuna ulaşılmıştır. Bu durum çalışmadaki bulgularla da uyumaktadır.

Evli olan yönetici düzeyindeki personelin etik kararlar verirken daha işbirlikçi olduklarını söylememiz mümkündür. Araştırma bulgularına göre daha önce etik dersi almış olmanın etik davranma üzerinde herhangi bir etkisi olmadığı görülmüştür. Yaş değişkeninin ve görev değişkeninin etik karar verme üzerinde herhangi bir etkisinin olmadığı sonucuna ulaşılmıştır. Üniversite mezunu olan yönetici düzeyindeki personelin etik karar verirken daha sevgi dolu ve adaletli davrandığı tespit edilmiştir. Araştırmanın farklı örneklem grubu ile farklı kurumlarda yapılmasının farklı sonuçlar çıkaracağı düşünüldüğünden; araştırmacılara bu yönde öneride bulunulabilir.

Kaynakça

- Banks, S. (2006). Ethical and values in social work. Third Edition. London: Macmillan Press.
- Billington, R. (2001). Felsefeyi Yaşamak ahlâk düşüncesine giriş. İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Creswell, J. W. (2013). Araştırma Deseni: Nitel, Nicel ve Karma Yöntem Yaklaşımları. (Çev. Selçuk Beşir Demir). Ankara: Eğiten Kitap.
- Daştan, A., Bayraktar Y., Bellikli U., (2015), 'Muhasebe Mesleğinde Etik İnkilem ve Etik Karar Alma Konularında Farkındalık Oluşturma: Trabzon İlinde Bir Araştırma', Atatürk Üniversitesi İİBF Dergisi, 29 (1): 63-82.
- Ercan, G., Ercan, G., & Altunay, E. (2015). İlkokul ve Ortaokul Yöneticilerinin Kişilik Özellikleri İle Karar Verme Becerileri Arasındaki İlişkinin İncelenmesi (İzmir İli Örneği)*. Ondokuz Mayıs Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, 34(2), 120-143.
- Erim, G. (2018). Kamu Yönetiminde Etik Anlayışı: Türk Kamu Yönetimi ve İngiliz Kamu Yönetiminde Etik Uygulamaların Karşılaştırmalı Analizi. Yüksek Lisans Tezi. Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü. Konya.
- Erkuş, A. (2013). Davranış bilimleri için bilimsel araştırma süreci. Ankara: Seçkin Yayın.
- Eryılmaz, B., (2015). Kamu Yönetimi (8. Baskı). Kocaeli: Umuttepe Yayınları.
- Gerçek, M. (2017), 'Etik İklim ve Örgütsel Güvenin Üretkenlik Karşıtı Davranışlar Üzerindeki Etkisinin İncelenmesi', Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi, 10 (51): 953-963.

- Gökçearsan Çifçi, E., Gönen, E. (2011), 'Sosyal Hizmet Uygulamalarında Etik Karar Verme Süreci', *Toplum ve Sosyal Hizmet Dergisi*, 22 (2): 149-160.
- Gönen, E. (2002). *Ev İdaresi İlkeleri*. 3. Bas-kı. Ankara: Ankara Üniversitesi Ev Ekonomisi Yüksekokulu Yayın No: 3, Ders Kitabı:1.
- Gül, Ş., Duru-Aşiret, G., Bayrak Kahraman, B., Devrez, N., Örnek Büken, N. (2013). Etik Dersi Alan ve Almayan Hemşirelik Öğrencilerinin Etik Karar Verebilme Düzeylerinin İncelenmesi. *Turkish Journal of Research & Development in Nursing*, 15(1).
- İşgüden, B., Çabuk A., (2006), "Meslek Etiği ve Meslek Etiğinin Meslek Yaşamı Üzerindeki Etkileri", *Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı:16, ss. 59-86.
- Kaya İ. "Etik Değerlere Yatkınlık Ölçeği: Geçerlik ve Güvenirlik Çalışması". *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*. c.8. s.41 (2015): 968-974.
- Lo, B. (1995). *Resolving ethical dilemmas: A guide for clinicians*. Maryland: Williams&Wilkins.
- Turan, S., Durceylan, B., & Şişman, M. (2005). Üniversite yöneticilerinin benimsedikleri idari ve kültürel değerler. *Manas Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 13, 181-202.
- Özdemir, E., (2009), 'Pazarlama Araştırmasında Etik Karar Alma', *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 64 (2): 119-144.
- Sabuncuoğlu, Z., (2011), *İşletme Etiği*, 1.Baskı, Beta Basım Yayın, İstanbul.

Havacılık Yönetimi Öğrencilerine Yönelik İş İlanlarının Analizi

Volkan YAVAŞ^{a, b}

Özet

Havacılık günümüzün en popüler sektörlerinden biridir. Her yaşta herkesin merakını cezbeden bu sektörün içinde olmak isteyen gençler de kariyer hedeflerinde havacılık sektörüne öncelik vermektedirler. Bu hedefe ulaşmak isteyen öğrencilere yönelik yükseköğretim kurumlarında önlisans ve lisans düzeyinde çeşitli programlar/bölümler yer almaktadır. Bu çalışmada söz konusu bölüm/programlar içerisinde, "Havacılık Yönetimi" ile ilişkili bölümlere yönelik iş ilanları içerik analizi yöntemi ile incelenerek genel bir istihdam durumu ortaya çıkarılmıştır. 2019 yılı Mart – Ağustos ayları arasında Türkiye’de yer alan kariyer siteleri ve havacılık işletmelerinin web sitelerinde yayınlanan 165 iş ilanı incelenmesi sonucu ilanlarda ağırlıklı olarak en az önlisans mezuniyeti beklentisi, en az 1 yıl iş deneyimi, çok yüksek oranda İngilizce ve bilgisayar becerisi istendiği belirlenmiştir. Ayrıca çalışmada Türkiye’deki "havacılık yönetimi" ile ilgili önlisans programları ve lisans bölümlerinin ve bu kurumlardan mezun olması beklenen öğrencilerin sayılarına yer verilmiştir. Sonuç olarak elde edilen veriler ışığında sektör, yükseköğretim kurumları ve öğrenciler üzerinden genel bir değerlendirme yapılmıştır.

Anahtar Kelimeler

Sivil Hava Ulaştırma
İşletmeciliği
Havacılık Yönetimi
İş İlanları
İstihdam

Makale Hakkında

Geliş Tarihi: 24.01.2020
Kabul Tarihi: 10.05.2021
Doi: 10.18026/cbayarsos.679704

An Analysis of Job Advertisements for Aviation Management Students

Abstract

The aviation is one of the most popular and attracted sectors in today and attracts the curiosity of everyone in every age. It is also in the forefront for young generation career goals. To achieve this goal, there are graduate programs related to aviation. The aim of this study is to present a general employment situation by examining related job advertisements for graduates of aviation management programs with content analysis method. As a result of analyzing of 165 job advertisements between March and August, to be more precise employers demand at least 1-year work experience, good command of English and computer skills. In addition, the study reveals the number of associate and undergraduate programs related to aviation management in Turkey and the number of students that expected to graduate from these programs. In the light of this information, presents a general assessment about aviation sector, higher education institutions and students.

Keywords

Civil Air Transportation
Management
Aviation Management
Job Advertisement
Employment

About Article

Received: 24.01.2020
Accepted: 10.05.2021
Doi: 10.18026/cbayarsos.679704

^a İletişim Yazarı: volkan.yavas@ege.edu.tr

^b Öğr. Gör. Dr., Ege Üniversitesi – Havacılık Meslek Yüksekokulu, ORCID: 0000-0002-4237-6386

Giriş

Bireylerin hayat şartlarını iyileştirmek ve buna vesile olacak bir iş imkânı/çalışma ortamı bulabilmek adına sarf ettiği en büyük çabalardan biri de ilköğretimden yükseköğretime kadar çeşitli düzeylerde aldıkları eğitimlerdir. Küresel anlamda ülkeler ve bireyler genel olarak eğitim sürecinin önemini kavramakta ve eğitime gereken önemi vererek en azından lise düzeyinde bir eğitimi yaygınlaştırmayı amaçlarken, Milli Eğitim Bakanlığı'nın (MEB) 2012 yılında yayınlamış olduğu "12 Yıl Zorunlu Eğitim: Sorular – Cevaplar" isimli dokümanda ülkemizdeki lise mezuniyeti oranının yaklaşık %30'larda olduğu belirtilmiştir. Gerek küresel gerek yerel anlamda eğitim düzeyi bireylerin gelecek yaşantısında sürdüreceği özel hayatı ve kariyeri açısından çoğunlukla belirleyici olmakta ve bireylerin, kurumların ve hatta ülkelerin rekabetinde önemli rol oynamaktadır.

Temel anlamda eğitim seviyesinin yüksekliği, yukarıda belirtilen unsurlarda etkili olurken diğer yandan bireylerin iş performansları/kariyerleri açısından aldıkları eğitim düzeyi de yaptıkları veya hedefledikleri işe ulaşma açısından önemli bir yer tutmaktadır. Ortaöğretim, lise ya da üniversitesi düzeyinde eğitim kurumlarından mezun olan bireyler de istihdam havuzunda uygun iş fırsatlarını arayan/bekleyen potansiyel iş görenler olarak yerlerini alırken, firmalar da yeni istihdam kaynaklarını bu havuzdan seçecek işverenler olarak rollerini yeri getirmekte, bu rolü yerine getirirken de firmanın "İnsan Kaynakları" departmanı veya çalışanları ağırlıklı görevi üstlenmektedir.

Örgütler açısından zaman, para, enerji gerektiren ve önemli maliyet kalemlerinden biri olan iş gören bulma ve seçme süreci insan kaynakları yönetimi açısından da en önemli ve zor görevlerden biridir (Demirkol ve Ertuğral, 2007). Örgütlerin varlığında, başarısında ve elbette sürdürülebilirliğinde insan en önemli faktör olarak görülürken, örgütün mevcut yapısında emeklilik, istifa, ölüm vb. gibi sebeplerle azalan veya örgütün büyümesi ile artan personel ihtiyacına yönelik olarak da istenen niteliklere uygun iş gören bulma da önemli süreçlerden biri olarak değerlendirilmektedir (Çavdar ve Çavdar, 2010).

Örgütlerin yanı sıra bireyler açısından bakıldığında iş arama sürecini yönetmenin de kişilerin kariyerleri açısından oldukça önem arz ettiği görülmektedir. 1970'li yıllarda popüler hale gelen "iş arama teorisi (job search theory)", iş arama sürecinin birey tarafından belirsiz ve kusurlu bilgi düzeyi altında aramayı sonlandırması kararıyla oluşan ardışık bir süreç" olarak tanımlarken, bireylerin birden fazla para kazanma seçeneğinden "en iyi olanı" seçmek durumunda olduğunu belirtir ancak bu durum kişiye göre farklılıklar gösterebilmektedir (Faggian, 2014).

2001 yılında yapılan bir çalışmada iş arama süreci, bireylerin baştan sona kontrolünde bir süreç olarak kavramlaştırılmış ve çalışmanın sonuçları değerlendirildiğinde en çarpıcı olarak "iş arama davranışını daha yüksek seviyede gerçekleştiren bireylerin diğer iş arayanlara kıyasla istihdam elde etme şanslarının çok daha olası" olduğu ortaya koyulmuştur (Kanfer, Wanberg ve Kantrowitz, 2001). Saks ve Ashfort (2002), etkili ve doğru bir iş arama sürecinin istihdam ve/veya iş değiştirme olasılığını ve hızını arttırdığını ancak iş arayan kişilerin iş ve kurum ile olan uyumuna ve istihdam

kalitesi ilişkisine dair çok az bilgiye sahip olunduğunu, bunun ise kişilerin kariyer başarıları üzerinde ihmal edilen büyük bir potansiyele sahip olduğu belirtilmektedir. İş arama ve istihdam süreçlerinde geleneksel anlamda işin gereklilikleri ve adayın beceri, bilgi, yetkinlik vb. gibi yeterliliklerin birbiriyle örtüşmesine odaklanılırken, son yıllarda araştırmacılar kurumun hedef ve kültürüne uygun aday seçiminin de faydaları üzerinde durmuşlar ve aday – iş ve aday – kurum uyumlarının da büyük önem teşkil ettiklerini belirtmişlerdir (Sekiguchi, 2011).

Bireylerin iş yaşamlarında en kritik rol oynayan unsurlar, “kişinin iş ile olan uyumu”, işi gerçekleştirirken kişinin psikolojisini etkilemesi anlamında “iş stresi” ve işi gerçekleştireceği kurumdaki ortama, kültüre ve normlara olan uyumu ve tatminini ifade eden “kişi-kurum uyumu” olarak gösterilmektedir (Deniz, Noyan ve Ertosun, 2015). Eğitim ve iş arasındaki uyumsuzluk işgücü pazarında çeşitli etkilere sebep olduğu rapor edilirken örneğin beklenenin üzerinde eğitim düzeyine sahip olmanın işgücü devir hızı, mesleki seçim ve iş tatmini üzerinde etkileri bilinmektedir (Allen ve Velden, 2001).

2002 yılında, işe başladıktan 4 ay sonra görüşlerine başvurulanan 113 yeni mezun ile yapılan çalışmaya göre iş arama eylemi geleneksel olarak iş değiştirmeye, bireylerin kendi ve şirket arasındaki uyumları odaklı olduğu belirtilirken, iş arama sürecinin son yıllarda gittikçe artan bir ivmesi olduğu, bunun da temel sebebinin iş aramaktan ziyade iş seçeneklerine odaklanması olduğu belirtilmektedir (Saks ve Ashforth, 2002).

2005 yılında adayın iş ile ilgili uyumu üzerine yapılan önemli araştırmalardan birine göre adayın iş, kurum, ekip/grup ve amir/yönetici ile uyumu anlamlı bir ilişki içerisindeyken bunun iş ortamında çalışanın davranış ve düşüncelerine etkisi olduğu belirtilmiş, iş tatmininin aday – iş uyumuyla, örgütsel bağlılığın aday – kurum uyumuyla, iş/ekip arkadaşlarından memnuniyetin aday – grup uyumu ve üst yöneticiyle olan tatminin de aday – yönetici uyumuyla doğrudan bir ilişkisi olduğu aktarılmıştır (Kristof-Brown, Zimmerman ve Johnson, 2005).

2014 yılında Türk Hava Yolları’nda çalışan 125 uçuş ekibi ile yapılan bir araştırmada kişi iş uyumu, örgütsel bağlılık ve duygusal/davranış açısından çalışanlar incelenmiş; yüksek iş uyumu olan uçuş ekiplerinde iş performansı sırasında kendi duygu ve davranışlarını yansıtmada daha önde olduğu, kurumun da bu davranıştan yana olduğu ancak çalışanların ağırlıklı olarak kendi duygu ve düşüncelerini gizleyerek örgüt isterlerine göre davranmayı tercih ettiği ortaya koyulmuştur (Yürür ve Mengenci, 2014).

İstihdam ve/veya iş değiştirme süreçlerinde gerek aday gerekse işverenler açısından çeşitli dinamikler söz konusu iken en genel anlamıyla bakıldığında, atanma teorisine göre (Assignment Theory), en donanımlı işgörenlerin en karmaşık işlere ve daha az donanımlı işgörenlerin daha basit işlere; genel anlamda ise işgörenlerin becerilerine göre en yüksek seviyeye atandığı çözümler en optimum atamalardır (Allen ve Velden, 2001).

Bu çalışmanın amacı, Yükseköğretim düzeyinde Sivil Hava Ulaştırma İşletmeciliği önlisans programı ve Havacılık Yönetimi lisans bölümü öğrenci/mezunlarına yönelik

iş ilanlarının içerik analizi ile incelenerek söz konusu mezunların istihdam edilebilme kriterlerine ilişkin bir profil belirleyebilmektir. Ayrıca bu çalışmada Türkiye’de havacılık alanında yükseköğretim düzeyinde eğitim gören ve mezun olması beklenen öğrenci sayısı ve iş ilanlarının niceliği açısından bir değerlendirme yapılmaktadır. Ülkemizde her geçen gün havacılığa dair sosyal bölümlerin artmasına rağmen literatürde ilgili bölüm/programlarda okuyan öğrencilere ve sonrasındaki istihdam süreçlerine yönelik herhangi bir çalışma yapılmadığı gibi, genel anlamda havacılık alanında iş ilanlarına yönelik de herhangi bir çalışmaya rastlanamamıştır. Bu çalışma sayesinde ülkemizdeki havacılık bölümlerine dair güncel veriler derlenerek, sektörün istihdam edilme kriterlerine ilişkin oluşturulan çerçeve ile genel anlamda hem sektör hem yükseköğretim kurumları açısından bir farkındalık ortaya koyulabilecektir. Araştırmada literatür taramasını takiben, Türkiye sivil havacılık sektörü hakkında bilgi verilmiş ve ardından araştırmanın yöntemi aktarılarak, bulgular ve sonuç paylaşılmıştır.

Literatür Taraması

Akademik yazında mezunların istihdam süreçleriyle ilgili iş ilanları, istenen nitelikler, kariyer seçenekleri, sektörel durumlar vb. gibi alt başlıklar altında çok çeşitli çalışmalar yapılmıştır. Çalışmanın giriş bölümünde aktarılan çalışmalarda genel anlamda iş arama, işe alım, işgören davranışları gibi unsurlar üzerinden bir bilgi aktarımı tercih edilmiştir. Bu çalışmalara ilaveten araştırmanın bu bölümünde değişik sektörler üzerine yapılan “iş ilanları” konusuyla ilgili araştırmalar derlenmiştir. Çalışmanın ana konusu havacılık sektörü olmasına karşın, sektöre dair kısıtlı çalışma olması sebebiyle diğer sektörlerle yönelik geniş bir tarama yapılarak istihdam süreçlerine yönelik farklı bir bakış açısı kazanabilmek hedeflenmiştir.

2002 yılında havayolu işletmelerinde insan kaynakları yönetimi üzerine yapılan çalışmada sektörün hızla gelişen, teknik, karmaşık, dinamik ve yoğun rekabet içinde olan bir yapıda olduğu belirtilirken sektördeki çeşitli kademelerdeki pozisyonlar için personel seçiminin önemi vurgulanmış, sektör çalışanlarının bilgi ve becerilerinin sürekli taze tutulması gerektiği belirtilmiş ve personelin havacılık sektöründeki örgütlerin başarısında önemli rol üstlendikleri vurgulanmıştır (Küçükönal ve Korul, 2002).

2008 yılında personel alım süreciyle ilgili Türkiye ve İngiltere’de yayımlanan gazete ilanları dikkate alınarak yapılan bir çalışmada Türkçe ve İngilizce olarak elde edilen 1282 iş ilanı üzerinden yapılan değerlendirmeye göre, Türkçe iş ilanlarının %99,7’sinde ücret bilgisi, %26,7’sinde işin tanımı, %24,9’unda işverenin adı ve %58,4’ünde işveren hakkında bilgi verilmezken, İngilizce ilanlarda belirtilen kategorilerin neredeyse tamamında gerekli bilgilere yer verilmektedir (Basım, Şeşen ve Şeşen, 2008).

2008 yılında Avustralya’da Bilişim Sistemleri pozisyonuyla ilgili iş ilanları üzerine yapılan bir araştırmada incelenen 400 iş ilanına göre işverenlerin en çok talep ettikleri unsurlar olarak sırasıyla bilişim sistemleri geliştirme becerisi, adayların karakterleri, iletişim yeterlilikleri, bilgisayar dili hakimiyeti ve bilişim sistemleriyle ilişkili diğer

kavramlar öne çıkarırken, sonuçların hem bireyler, hem eğitimciler/kurumlar hem de işverenler açısından dikkate alınması gerekliliği belirtilmektedir (Kennan, Wiilard, Cecez-Kecmanovic ve Wilson, 2008).

2010 yılında Amerika Birleşik Devletleri'nde (ABD) Yöneylem Araştırması pozisyonuyla ilgili incelenen 1000'in üzerinde iş ilanlarına göre, ilanların %45'i lisans, geri kalan oranı da lisansüstü düzeyde eğitim geçmişine sahip olunmasını; beceri anlamında ise sırasıyla analitik düzey, bilgi ve iletişim teknolojileri becerisi, proje geliştirme, takım oyuncusu olma, istatistik bilgisi, liderlik vasfı vb. gibi isterlerin ön plana çıktığını, buradaki isterlerin hemen tüm sektörler için aynı düzeyde beklendiğini belirtilmiştir. (Sodhi ve Son, 2010).

2012 yılında Türkiye'deki iş ilanlarında yabancı dil bilgisini ölçmek amacıyla 15 farklı sektörde 3000 iş ilanı üzerine yapılan bir çalışmaya göre, İngilizcenin en çok talep gören yabancı dil olduğu belirtilmiştir. Devamında diğer dillerin bu talebin çok uzağında olduğu görülürken, ilanların yaklaşık %50'sinde İngilizce beklentisi olmadığı ve %46'sında herhangi bir dil talebi olmadığı, bunun da sebebinin mesleki bilgi ağırlıklı bir ihtiyacın daha öncelikli olabileceği veya yabancı dil ihtiyacı olmayan bir iş alanı olması tahmini ortaya koyulmaktadır (Genç, 2012).

2013 yılında Büro Yönetimi ve Yönetici Asistanlığı önlisans öğrencilerine yönelik 125 sekreterlik iş ilanı üzerine yapılan bir değerlendirmeye göre ilanların çok yüksek oranla İstanbul ve çevre illerde olduğu, cinsiyet tercihinde %90 oranında kadın, en az 1 yıllık tecrübe, en az lise ve üstü eğitim, İngilizce bilgisi, MS Office programlarına hâkimiyet, kuvvetli diksiyon ve iletişim, prezantabl ve esnek çalışma saatlerine uygun adayların ağırlıklı olarak arandıkları görülmektedir (Cevher, 2013).

2013 yılında Avustralya – Yeni Zelanda bölgesinde Proje Müdürü/Yöneticisi pozisyonu için yapılan bir çalışmada incelenen 762 iş ilanına göre eğitimin niteliği öncelikli tercih olarak ilk sırada yer alırken, sırasıyla iletişim becerileri ve teknik beceri önemli nitelikler olarak belirtilmektedir (Ahsan, Ho ve Khan, 2013).

2014 yılında bilişim sektöründe Satış Temsilcisi olarak işe alınacak personelin temin ve seçiminde çok kriterleri karar verme teknikleri kullanılarak yapılan çalışmada "teknolojiye ve ilgili ürünlere karşı merak/takip, müşteri ihtiyacını doğru ve hızlı anlayabilecek ve cevap verebilecek tecrübeye sahiplik ve esnek çalışma saatlerine uygunluk" en önemli kriterler olarak ifade edilirken; dinamik, enerjik olma, gelişime açık, istekli olma vb. gibi karakter ve kişilik özellikleri ise görece önemsiz olduğu belirlenmiş; genel anlamda ise personel seçim süreçlerinde önem dereceleri önceden belirlenmiş kriterler doğrultusunda ilerleyen süreçlerin örgütlere daha fazla fayda getireceği ortaya koyulmuştur (Doğan ve Önder, 2014).

2014 yılında Hemşirelik iş ilanlarıyla ilgili web sitelerinde incelenen 750 ilana göre ilanların genellikle İstanbul, Ankara, Antalya vb. gibi büyük şehirlerde yaygın olduğu, iş tanımlarının ve aranan niteliklerin eğitim açısından yetersiz olduğu, ilanların mesleki-akademik açıdan yeterlilikten ziyade güler yüzlü, prezantabl vb. niteliklerle müşteri memnuniyetini ön planda tutan anlayışla hazırlandığı ve profesyonel insan kaynakları anlayışı açısından da yetersiz olduğu görülmektedir (Bacaksız ve Sönmez, 2014).

2014 yılında turizm sektörüne yönelik 1421 iş ilanı üzerinden yapılan bir araştırmaya göre iş ilanlarında ağırlıklı olarak İstanbul, Antalya ve Muğla illeri ve otel işletmelerinin öne çıktığı, iş tanımına dair bilgilerin yetersiz olduğu, çoğunlukla genç kişilerin istihdamına yönelik olduğu, ağırlıklı olarak lisans mezuniyeti ve iş deneyimine sahip olunması, yabancı dil olarak İngilizcenin ağırlıklı olduğu ancak ilanların çoğunda yabancı dil bilgisine dair bir niteliğe yer verilmediği, bilgisayar bilgisi, iletişim becerisi ve askerlik durumlarının ön planda olduğu belirtilmektedir (Erdem ve Gezen, 2014).

2015 yılında turizm sektöründe konaklama işletmelerinin ilanlarına yönelik yapılan araştırmaya göre 524 iş ilanı incelenmiş; ilanların %44'ünde yabancı dil bilgisi, yaklaşık %65'inde 1 ya da 2 yıllık deneyim aranırken %31'inde herhangi bir mezuniyet şartı belirtilmemiştir (Özdemir, Polat ve Met, 2015).

2016 yılında Halkla İlişkiler departmanının mesleki profilini iş ilanları üzerinden ölçmek üzere 230 iş ilanı değerlendirilerek yapılan çalışmaya göre ilanların çoğunluğunda eğitim düzeyine dair mesleki bir nitelik aranmamakta ve profesyonel anlamda meslekin gerekliliklerinden ziyade fiziki özelliklere atıfta bulunulmakta olduğu belirtilmektedir (Şentürk ve Fidan, 2016).

2017 yılında bir firmanın ön büro müdürü seçim problemi çok kriterli karar verme yöntemleriyle iş ilanları üzerinden incelenmiş ve değerlendirmeye göre personel seçiminde adayların mülakattaki izleniminin etkili olduğu, ardından İngilizce ve Almanca dil bilgisinin etkili olduğu belirlenirken, seçim sürecinde iş deneyimi ve eğitim düzeyinin etkisinin oldukça düşük olduğu ortaya koyulmaktadır (İçigen ve Çetin, 2017).

2018 yılında turizm sektörüne yönelik 160 iş ilanı üzerine yapılan bir araştırmaya göre ise turizm işletmelerinin iş ilanlarında İstanbul ve Antalya bölgelerinin ağırlıklı olduğu, ilanların yalnızca %10'unda cinsiyete yönelik bir ayırım yapıldığı, %46 oranında en az önlisans mezuniyeti istendiği ve İngilizce dil bilgisinin beklendiği belirlenmiştir. (Doğan ve Tuncer, 2018).

2018 yılında yine turizm işletmelerine yönelik bir araştırmada 1927 iş ilanı üzerinden yapılan bir değerlendirmeye göre iş ilanlarının büyük çoğunluğunun konaklama işletmeleri tarafından verildiği, ilanlarda çoğunlukla cinsiyet ayırımına yer verilmediği, mesleki deneyim ve eğitim düzeyi konusunda genel anlamda yüksek bir beklenti olmadığı belirtilmektedir (Ertaş, 2018).

Havacılık sektörüne oldukça benzer olan denizcilik sektörü üzerine 2018 yılında yayımlanan bir çalışmada toplam 160 adet iş ilanı incelenirken lojistik işletmelerinin ve İstanbul ilinin öne çıktığı, denizcilik mezunlarının dikkate alındığı, ilanların çoğunluğunda MS Office programlarına hakimiyetin, tamamında ise yabancı dil bilgisinin beklendiği vurgulanmıştır (Ayaz, Baran ve Açıık, 2018).

2019 yılında halkla ilişkiler alanına yönelik ABD-Türkiye karşılaştırılması ile yapılan bir çalışmaya göre, Türkiye'deki ilanların %60'ında mezuniyet ile ilgili özel bir şart aranmazken, ABD'de bu oranın %30 civarı olduğu; Türkiye'de aranan nitelikler açısından ise profesyonel yeterliliklerden ziyade dış görüşüne yönelik ilanlar olması da çarpıcı bir karşılaştırma olarak öne çıkmaktadır (Arslan ve Duğan, 2019).

Yurtdışındaki benzer akademik çalışmalar ve ilanlar incelendiğinde durumun benzer nitelikte olduğu ancak oralardaki iş ilanlarının daha sistematik, daha doğru ve nitelikli olduğunu söyleyebiliriz. 2012 yılında “aktarılabılır beceriler” üzerine yapılan çalışmada geniş kapsamlı literatür taraması sonucunda sırasıyla adaptasyon, esneklik, analiz ve iletişim becerisi, bilgi teknolojilerine hakimiyet, liderlik, motivasyon, prezantabl olma, problem çözme, kendine güven ve takım çalışmasına yatkınlık” en sık rastlanan isterler olarak sıralanmaktadır (Bennett, 2002). Bu nitelikler değerlendirildiği günümüz iş ilanlarının neredeyse tamamına yakınında da sektör fark etmeksizin benzer niteliklerin hala popüler olduğunu da belirtmek gerekir. Bennett’in (2002) çalışmasında ayrıca iş ilanlarındaki gerekliliklerin resmi, mantıksal ve sistematik olarak belirlendiği gösterilmektedir.

2014 yılında farklı sektörlerden 100 adet iş ilanını işgücü talebi ve eğitim ilişkisi üzerine değerlendiren bir çalışmaya göre, işgücün eğitim niteliği ile ilgili kimi işverenler doğrudan ilgili bölüm, tür, düzey veya genel anlamda eğitimden bahsederken bir kısmı bunu sadece tercih sebebi olarak belirtmekte; eğitimin piyasanın ihtiyacından daha çok işgücü arzı yaratan bir organizma haline gelmesi sebebiyle de eğitim ile ilgili aranan/istenen niteliklerin bir eleme aracı olarak kullanılır hale geldiği belirtilmektedir (Beltekin, 2014).

2020 yılında yapılan kapsamlı bir çalışmada ise işverenlerin isterleri ve adayların yeterlilikleri değerlendirilirken, işe alım süreçlerinde tüm sorumluluğun adayların üstüne yüklenmesinde ziyade sektör ve akademisyenler tarafından eşit olarak paylaşılması gerektiği, her iki tarafında sürdürülebilir bir iletişim ile öğrencilerin/adayların işe hayatına hazır hale getirilmesinde sorumlulukları olduğu belirtilmiştir (Meganck, Smith ve Guidry, 2020)

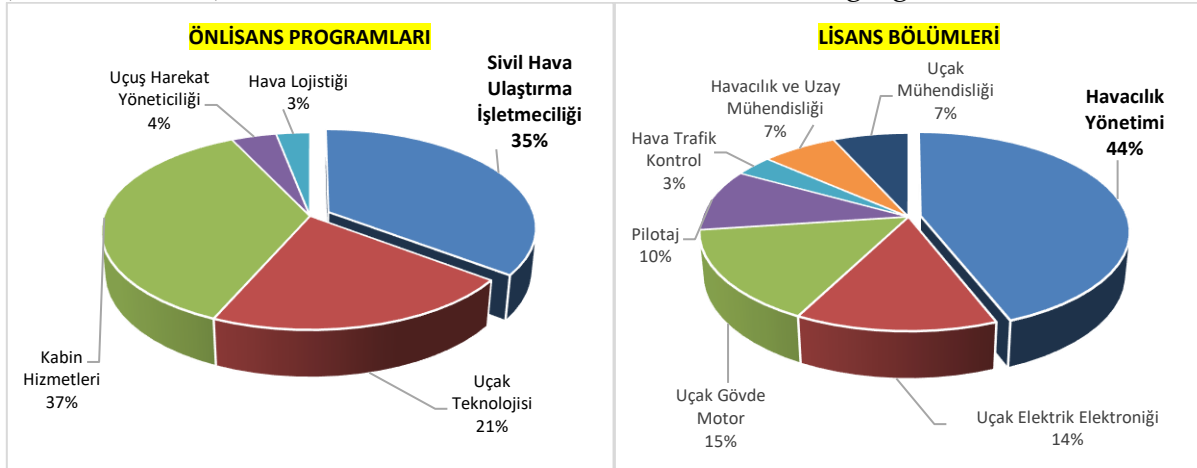
Türkiye Sivil Havacılık Sektörü

Bireylerin kendilerini geliştirmeleri ve istihdam olanakları arttırmak için başvurduğu bölümler/programlarda öğrencilerin hayalleri ve hedeflerinin yanı sıra yer aldıkları endüstri ve sektörler de oldukça önem arz etmektedir. Havacılık sektörü gerek askeri, gerek sivil anlamda her zaman belli bir popüleriteye sahip olarak, bireylerin çeşitli kademelerdeki istihdam hedeflerinde kendisine yer bulmaktadır. Buna paralel olarak dinamik ve sürekli büyüyen yapısıyla havacılık ve ilişkili sektörlerdeki işletmeler de önemli istihdam sağlayıcı sektörlerden birisidir.

Türkiye’deki havacılık sektörü, Uluslararası Hava Taşımacılığı Birliği’nin (IATA) raporuna göre 2019 yılında bir önceki yıla göre yolcu talebinde %4,2’lik ve yolcu kapasitesinde %3,4’lük artış gösterirken doluluk oranında %82,6 ile rekor seviyeye ulaştığı belirtilmektedir (SHGM, 2019). Diğer yandan, Uluslararası Sivil Havacılık Örgütü ICAO’nun 2018 verilerine göre Dünya’da Ücretli Yolcu-Kilometre (Revenue Passenger Kilometer - RPK) sıralamasında 12; Ücretli Ton-Kilometre (Revenue Tonne Kilometer - RTK) sıralamasında 10 ve Yük Ton-Kilometre sıralamasında ise 11. Sırada yer almaktadır (SHGM, 2019). SHGM’nin bir önceki (2018) faaliyet raporuna göre 2019 yılı itibarıyla trafiğini İstanbul Havalimanı’na aktaran Atatürk Havalimanı kendi kategorisinde (25 milyon ve üzeri yolcu) yolcu sayısını en fazla arttıran Avrupa

Havalimanı olurken Dünya genelinde de merkez bağlantısına göre 7. sırada, doğrudan uçuş bağlantısına göre ise Dünya genelinde 5. sırada yer almakta; İstanbul Sabiha Gökçen Havalimanı ve Ankara Esenboğa Havalimanı da genel sıralama içerisinde bulunmaktadır. 2019 yılı faaliyet raporundaki bilgiye göre ise İstanbul Havalimanı 68,5 milyon yolcu sayısı ile Avrupa'nın en büyük 5 havalimanı arasına girdiği belirtilmiştir. Bunun yanı sıra Türkiye İhracatçılar Meclisi (TİM) raporuna göre 2017 yılı havacılık hizmet ihracatında Türkiye, ABD ve Birleşik Arap Emirlikleri'nin ardından 3. Sırada yer almakta iken Türkiye'nin 10 hizmet ihracatçısı içerisinde Türk Hava Yolları (1.), SunExpress (2.), Pegasus (3.), TAV Havalimanları (6.), Netlog Lojistik (8.) ve Atlasglobal (10.) olmak üzere toplam 6 adet havacılık kuruluşu yer almaktadır (SHGM, 2018).

Yükseköğretim kurumları da bu ilgiye ve sektör isterlerine cevaben havacılık ile ilgili eğitimlere ağırlık vermeye başlamış, Türkiye'deki birçok üniversitede çeşitli branşlarda önlisans ve lisans düzeyinde bölümler/programlar açılmıştır. 2019 YÖK Atlas verileri incelendiğinde Türkiye'de 67 üniversitede havacılıkla ilgili çeşitli bölümler/programların açıldığı görülürken, bunların 32 tanesinde lisans düzeyinde çeşitli bölümler, 53 tanesinde önlisans düzeyinde programlar, 13 üniversitede ise hem önlisans hem lisans düzeyinde bölüm ve programlar ile eğitim öğretim faaliyeti vermekte olduğu görülmektedir. Örgün eğitim veren bu program/bölümlerin yanı sıra 2 üniversitede önlisans düzeyinde, 1 üniversitede ise lisans düzeyinde açık ve/veya uzaktan eğitim veren program/bölümler de yer almaktadır. Grafik 1'de de özetlendiği üzere önlisans programları arasında en popüler programlardan biri Sivil Hava Ulaştırma İşletmeciliği (SHUİ) programı olurken (35 adet program), lisans bölümleri arasında ise SHUİ programının yeni adıyla karşılığı olan Havacılık Yönetimi %81 ile (26 adet bölüm) açık bir şekilde en çok bulunan bölüm olduğu görülmektedir.

Grafik 1: Türkiye'deki havacılık program ve bölümlerin dağılımı (yazar tarafından oluşturulmuştur)

Yukarıdaki grafikte verilen önlisans ve lisans program/bölüm bilgilerine istinaden "Sivil Hava Ulaştırma İşletmeciliği" önlisans programları için normal eğitim süresi olan 4 yarıyıl (2 yıl) göz önünde bulundurularak "2017-ÖSYS Yükseköğretim Programları ve Kontenjanları Kılavuzu: Tablo-3" incelenerek elde edilen verilere göre

2019 yılı itibariyle 2749 örgün, 3150 açık ve/veya uzaktan eğitim olmak üzere toplam 5899 öğrencinin mezun olması; "Havacılık Yönetimi" lisans bölümü için normal eğitim süresi olan 8 yarıyıl (4 yıl) göz önünde bulundurularak "2015 ve 2016 ÖSYS Yükseköğretim Programları ve Kontenjanları Kılavuzu: Tablo-4. Merkezi Yerleştirme ile Öğrenci Alan Yükseköğretim Lisans Programları" incelenerek elde edilen verilere göre 2019 ve 2020 yıllarında ilgili bölümden yaklaşık 1000'er öğrencinin mezun olduğu tahmin edilmektedir.

Bu veriler ışığında istihdam süreci değerlendirilirken sektör açısından bakıldığında halihazırda 2019 yılı itibariyle ülkemizde 170 adet Hava Taşıma İşletmesi, 277 adet Bakım ve Eğitim İşletmesi, 40 adet Yer Hizmetleri Kuruluşu ve 58 adet Havalimanı olduğu belirtilmekte, bu işletmeler ve diğer paydaşlarla beraber 2018 yılı itibariyle sektörde çalışan sayısı yaklaşık 210,000 olarak belirtilmekte ve 2019 yılı için 225,000 çalışan sayısı tahmini yapılmaktadır (SHGM, 2019).

Yöntem

Bu çalışma, Türkiye'de yayımlanan havacılık yönetimi ve ilgili bölüm mezunu öğrencilere yönelik iş ilanlarındaki isterler nelerdir sorusuna cevap bulabilmek amacıyla yapılmaktadır. Bu doğrultuda içerik analizi yöntemi kullanılarak havacılık ile ilgili sosyal bölümlerde okuyan (Sivil Hava Ulaştırma İşletmeciliği önlisans ve Havacılık Yönetimi lisans) öğrencilere yönelik iş ilanları incelenerek değerlendirilen betimsel bir araştırmadır. Çalışmada Türkiye'deki havacılık ile ilişkili yükseköğretim kurumlarının durumları ve öğrenci sayılarına ilişkin bilgiler ile sektör ve sektördeki firmaların iş ilanlarını gösteren bir çerçeve de inşa edilmeye çalışılmıştır. Araştırma verileri 2019 yılı içerisinde, Türk sivil havacılık sektöründe yaz sezonu olarak kabul edilen mart ayının son haftası itibariyle başlanarak üniversitelerin akademik dönemlerinin sonu ve staj gibi uygulamalar düşünülerek eylül ayı başına kadar geçen en yoğun 6 aylık sürede tüm kariyer siteleri ve havacılık işletmelerinin web siteleri incelenerek elde edilmiştir. Bu süre boyunca Sivil Hava Ulaştırma İşletmeciliği önlisans ve Havacılık Yönetimi lisans bölümlerinden mezun adayların başvurusuna uygun toplam 165 adet iş ilanı Türkçe ve İngilizce olmak üzere toplanarak, yalnızca ilanlarda yer verilen isterler eğitim durumu, iş tecrübesi, genel yeterlilikler, çalışma şartları ve dil yeterliliği gibi unsurlar çerçevesinde içerik analizi yöntemiyle değerlendirilmiştir.

Bulgular

Değerlendirilen iş ilanlarının çözümlenmesiyle ortaya çıkan işverene özgü bulgular Tablo 1'de sunulmuştur. Çalışma kapsamında yer alan ilanların %64'ü havacılık işletmeleri %32'si taşımacılık & lojistik işletmeleri tarafından yayınlanırken, çok küçük bir oranla turizm, danışmanlık vb. firmalarının da uygun başvuru şartlarına sahip ilanlar verdikleri görülmektedir. İş ilanlarının olduğu şehirlere bakıldığında İstanbul (%62) ilk sırada yer alırken sırasıyla Antalya (%15), İzmir (%10), Ankara (%3) ve Kocaeli, Eskişehir vb. gibi diğer şehirler olduğu görülmektedir. Sektörde yer alan işletmelerin faaliyetleri incelendiği zaman uygun ilanların %43'lük kısmı taşımacılık,

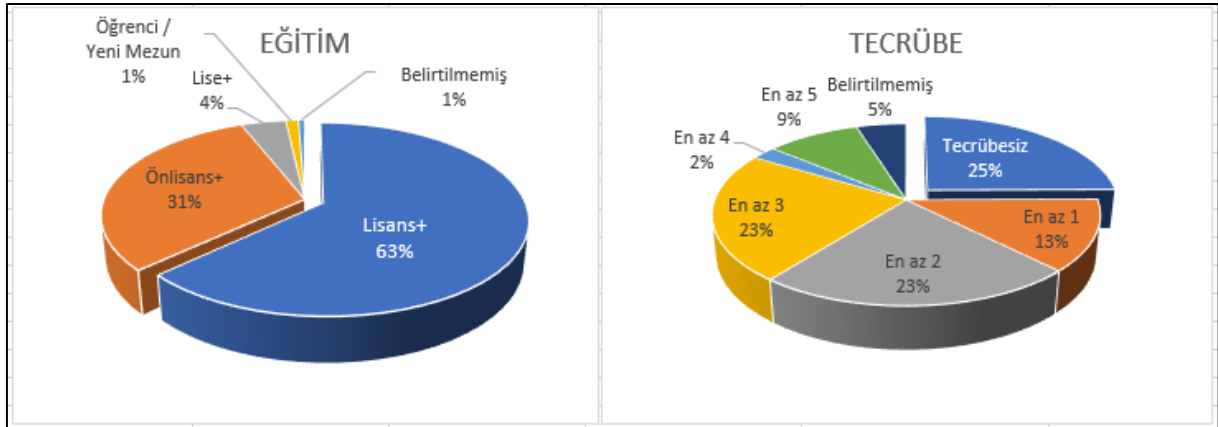
lojistik, kargo vb. firmalar tarafından verildiği, bunu sırasıyla havayolu işletmesi, hava taksi işletmesi vb. gibi işletmelerin oluşturduğu Hava Ulaştırma İşletmeleri (%24), havacılığın diğer alt sektörlerinde yer alan işletmelerin oluşturduğu Diğer Havacılık İşletmeleri (%11), Yer Hizmetleri ve Terminal İşletmeleri (%9), turizm, danışmanlık vb. işletmelerin oluşturduğu Diğer (%7) ve bilgileri belirtilmeyen/gizlenen (%6) firmalar tarafından verildiği görülmektedir. Son olarak bu sektörlerde yer alan işletmelerdeki pozisyonlara bakıldığında yaklaşık 35 farklı pozisyon dair ilanların iş tanımları ve pozisyonlar dikkate alınarak gruplandırıldığında Hava Ulaştırma İdari & Genel pozisyonları (%24), Hava Kargo Operasyon ile ilgili pozisyonlar (%19), Yolcu/Misafir Hizmetleri ile ilgili pozisyonların (%16) en yoğun olarak görülen ilanlar olduğu ortaya koyulmaktadır. Bu verilerin yanı sıra iş ilanlarında kaç adet istihdam yapılacağına dair bilgi 165 ilanın 44'ünde belirtilmiş, bazı firmalar pozisyon ilanlarında yalnızca 1 kişilik istihdam sayısı belirtilirken, Yolcu Hizmetleri vb. pozisyonlarda istihdam sayısı 50 olarak belirtilen ilanlara da rastlanmıştır. Pozisyon sayısı verilmeyen iş ilanlarında da istihdam oranı 1 kişi olarak varsayıldığında ise toplam 165 ilana göre 243 adet personel istihdam edileceği hesaplanmaktadır.

Tablo 1. İş İlanlarında İşverene ve İşe Özgü Faktörler

SEKTÖR	SAYI	%	ŞEHİR	SAYI	%
Havacılık	106	%64	İstanbul	102	%62
Taşımacılık & Lojistik	52	%32	Antalya	25	%15
Diğer	7	%4	İzmir	16	%10
			Ankara	5	%3
			Diğer	17	%10
İŞLETME TÜRÜ	SAYI	%	POZİSYON	SAYI	%
Taşımacılık & Lojistik	35	%43	Hava Ulaştırma İdari & Genel	40	%24
Hava Ulaştırma İşletmeleri	19	%24	Hava Kargo Operasyon	32	%19
Diğer Havacılık İşletmeleri	9	%11	Yolcu/Misafir Hizmetleri	26	%16
Yer Hizmetleri & Terminal	7	%9	İthalat-İhracat & Satış	19	%12
Diğer (Turizm, Danışma vb.)	6	%7	Kabin Memuru	13	%8
Firma Bilgisi Gizli	5	%6	Bilet Satış	10	%6
			Diğer	25	%15

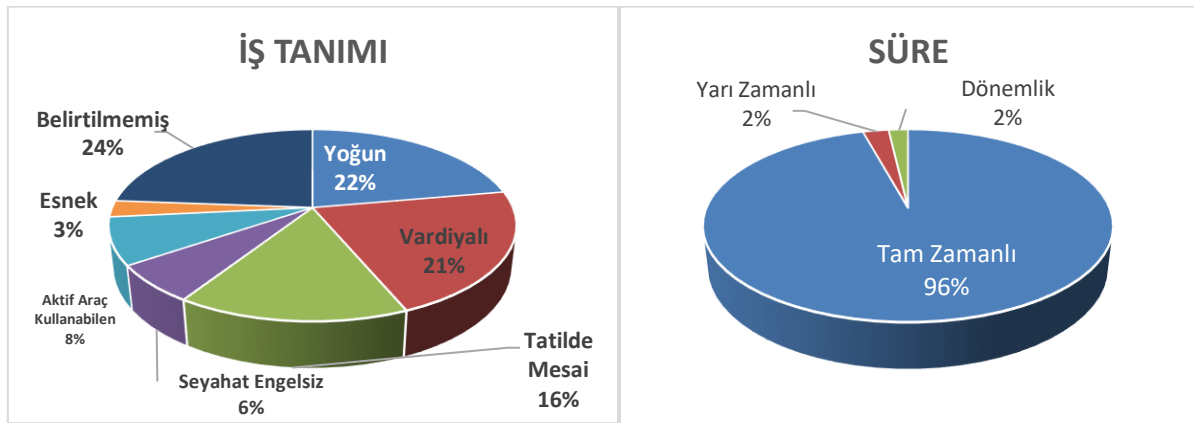
İş ilanlarındaki işveren özgü faktörlerin yanı sıra ilgili pozisyon için aday isterlerine dair de çeşitli unsurlar belirtilmiş ve ilanlardaki bu unsurlar da sıklıklarına göre sınıflandırılmıştır. İlk olarak eğitim durumları değerlendirildiğinde ağırlıklı olarak en az yükseköğretim mezunu arandığı (Grafik 2) belirlenirken, lisans ve üstü mezuniyetin (106 adet ilan) daha genel bir beklenti olduğu görülmektedir. Adayların tecrübeleri ile ilgili durum ise ilanlarda farklı isterler olarak karşımıza çıkarken, ilanların en az %70'inde (Grafik 2) adayların en az 1 yıl iş deneyimine sahip olması beklentisi olduğu görülmektedir.

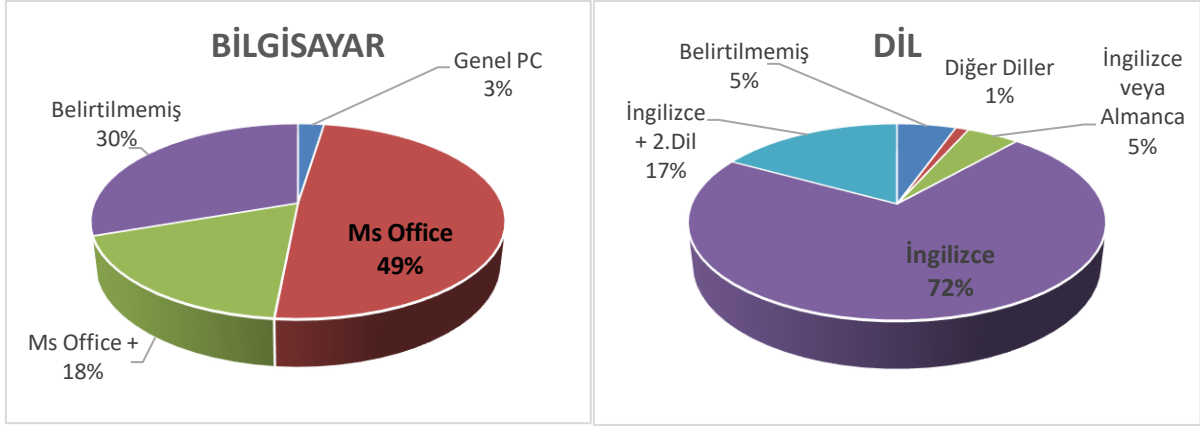

Grafik 2: Eğitim durumu ve tecrübe beklentisi (yazar tarafından oluşturulmuştur)

İlanlarda sık rastlanan bir diğer özellik ise iletişim becerisi olarak gözlemlenirken ilanların %77'sinde sözlü ve/veya yazılı iletişim yönünden kuvvetli adaylar aranmaktadır. İncelenen 165 adet iş ilanı cinsiyet açısından değerlendirildiğinde yalnızca 6 adet ilanda "Kadın" aday vurgusu yapılmış, diğer adaylarda cinsiyet belirtilmemişken, bahsedilen 6 kadın aday ilanının da 3'ü "Kabin Memuru" pozisyonu için belirtilmiştir. İş tanımları ve temposuyla ilgili bilgilerde ise ağırlıklı olarak yoğun, vardiyalı, tatil zamanlarında çalışılan bir görev tanımı yapılırken seyahat engelsiz ve aktif araç kullanabilen adaylara dair beklentiler de sıklıkla aktarılmıştır. Bunun yanı sıra iş gören aranan pozisyonların %96'sı tam zamanlı/sürekli personel aradığını belirtmektedir.

Grafik 3: İş tanımı ve pozisyon süreleri (yazar tarafından oluşturulmuştur)

Grafik 3: Bilgisayar bilgisi ve dil becerisi (yazar tarafından oluşturulmuştur)

İlanlarda adayların bilgisayar bilgi ve kullanım düzeyine dair isterlere bakıldığı zaman ilanların %30'unda herhangi bir bilgi belirtilmemiş, yaklaşık %70'inde en az Microsoft Office programlarına hakimiyet beklenirken bunun yaklaşık %20'lik bölümünde ek olarak kurumsal kaynak planlama sistemleri ve/veya check-in/rezervasyon sistemlerini biliyor ve kullanıyor olması da beklenmektedir. Askerlik durumu ile ilgili ilanların %82'sinde askerlikten muaf olmak, yapmış olmak veya tecil durumu belirtilirken yalnızca %18'lik bölümde herhangi bir bilgi verilmemiştir. Son olarak adayların yabancı dil durumları değerlendirildiğinde, ilanların yalnızca %5'inde (9 ilan) dil durumu belirtilmemişken, %77 ile İngilizce en çok beklenen dil becerisi olmuş, ayrıca %17'lik bölümde (28 ilan) İngilizce bilgisine ilaveten başta Almanca olmak üzere, Rusça, Arapça, İspanyolca gibi alternatif bir dil becerisi beklendiği ortaya koyulmaktadır.

Sonuç ve Tartışma

Hava taşımacılığı sektörü, miladı kabul edilen 1903 yılında Wright Kardeşler'in yaptığı ilk motorlu uçuştan bu yana yaklaşık 115 yıllık süre içerisinde çok büyük bir ivmeyle büyüyerek dünyanın en önemli sektörlerinden biri haline gelmiştir. Bunun yanı sıra 1978 yılında ABD'de başlayan iç hatların serbestleşmesi hareketi, 2003 yılında ülkemizde de aktif hale gelmiş ve son 16 yılda bu gelişmeyle beraber ülkemiz sivil havacılık sektörü de çok büyük bir sıçrama gerçekleştirmiş, bu durum sektörün kariyer olanakları açısından da ilgi çeken bir yapı haline gelmesine olanak sağlamıştır. 2003 yılı itibariyle gelişen sektör, yükseköğretim kurumlarında da karşılığını bulmuş ve sektör için kritik rol üstlenen personelin yetiştirilmesi adına birçok üniversitede çeşitli programlar ve bölümler açılmaya başlanmıştır. Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı İnsan Kaynakları Ofisi, Üni-Veri uygulamasına göre ülkemizde üniversitelerin bölüm bazındaki durumlarına göre yapılan değerlendirmede tüm bölümler arasında %77 istihdam oranıyla havacılık sektörünün en popüler ve ilgi çeken mesleklerinden biri olan Pilotaj ilk sırada yer alırken, 4736 TL ortalama ücretle ise ikinci sırada, iş bulma süresinde 5 ay 17 gün ile altıncı sırada yer almaktadır (Üni-Veri, 2019). Pilotaj mesleği havacılık sektörü denince akla ilk gelen meslek gruplarından biri olurken, bu kadar popüler olması ve belirtilen istatistiklere sahip

olması havacılık sektörünün diğer branşları ile ilgili eğitim alan öğrenciler açısından yanıltıcı olduğu da söylenebilir.

Bu çalışmanın konusunu oluşturan Sivil Hava Ulaştırma İşletmeciliği ve Havacılık Yönetimi programları/bölgümleri, Üni-Veri uygulamasında bölüm sınıflandırma tablosuna göre çok geniş bir yelpazeyi içeren “Teknik Eğitim” kategorisinde sınıflandırılmış; Teknik Eğitim sınıflandırılmasının istatistiklerine bakıldığında ise istihdam oranının %52, iş bulma süresinin 8 ay 1 gün, ortalama ücretin 2741 TL, nitelik uyumsuzluğunun 1,27 ve kamuda işe yerleşme oranının %6 olduğu belirtilmiştir.

Üni-Veri uygulamasında verilen istatistiklere nazaran üniversitelerdeki bölüm/programlara bakıldığında 2019 yılı itibariyle normal eğitim süre/standartları varsayımıyla yaklaşık 7000 öğrencinin mezun olduğu tahmin edilirken, bu mezunlara cevap verebilecek nitelikte 165 adet iş ilanına rastlanmıştır. Bu durum, havacılık sektörü istihdam talebinin çok üzerinde mezun verildiğini göstermekte ve maalesef mezunların çoğunluğu gerek işveren isterlerini yerine getirememesi gerek ise doğru iş fırsatlarını yakalayamama vb. sebeplerden ötürü istihdam olamamakta ve farklı sektörlere yönelmek zorunda kalmaktadırlar. Bu durumun aktörleri olan yükseköğretim kurumları, sektör temsilciler ve mezun öğrencilerin de gerekli eleştiriyi yapabilmeleri oldukça önemlidir. Yükseköğretim kurumları açısından bu bölüm/programların sayıca fazlalığı başlı başına bir problem olarak görülebilecek iken açık ve/veya uzaktan eğitim ile öğrenci almaya başlaması da problemi çözülemeyecek noktaya doğru götürmektedir. Bunun yanı sıra yükseköğretim kurumlarının verdiği eğitimin niteliği ve standardı da tam olarak ölçülememekte, bu da birbirinden farklı düzeyde ve rekabete uzak öğrencilerin mezuniyetlerine sebep olabilmektedir. Aynı şekilde öğrencilerin de sektör isterleri veya mevcut durumdan uzak kalması, farkına varamaması ya da gerekli ilgili ve alakayı gösterememeleri sebebiyle yetkinlik açısından iş ilanlarındaki isterlere cevap verememe durumuyla karşılaşabilmektedirler. Son olarak sektör temsilcileri ise havacılık yönetimi ile ilgili yükseköğretim kurumları ve hatta lise düzeyinde eğitim veren okullar ve mezunları söz konusu iken, ilgisiz diğer bölüm mezunlarını da istihdam etmesi havacılık yönetimi öğrencileri açısından dezavantaj sağlarken diğer yandan mezunların kendilerini sorgulamaları adına fırsat da yaratmaktadır.

Havacılık yönetimi alanında önlisans ve lisans düzeyinde eğitim gören ve mezun olan öğrencilerin başvurabilecekleri 165 iş ilanı sonucu elde edilen verilere göre sektör olarak ilan veren işletme sayısı az olsa da havacılık alanındaki ilanların daha çok ve daha uygun olduğu, İstanbul’un iş bulma açısından çok daha önde olduğu görülürken aday nitelikleri açısından yaklaşık %95 oranında en az önlisans düzeyinde mezuniyet beklentisi olduğu, ilanların %75’i oranında en az 1 yıl tecrübeli; iş tanımı temposu açısından yaklaşık %60 oranında yoğun, vardiyalı ve tatil günlerinde çalışılan bir yapı olduğu; adayların yaklaşık %70’inde temel düzeyde MS Office programlarına hakimiyet beklendiği ve yaklaşık %95 oranında yabancı dil becerisi istendiği ortaya koyulmaktadır. İş ilanlarını bu veriler ışığında tekrar yorumlamak gerekirse, 2019 yılı itibariyle her ne kadar toplamda 165 adet iş ilanına rastlansa da yeni mezun olan adayların istenen 1 yıllık tecrübe şartını yerine getiremeyeceği düşünüldüğünde

başvurabileceği yalnızca 45 adet iş ilanı olduğu gerçeği ortaya çıkmaktadır. Üniversitelerin ilgili bölümlerinden mezun ve kariyerine adım atma planları yapan adaylar üzerinden basit bir hesap yapılırsa, tüm şartların eşit olduğu varsayıldığında yayınlanan 45 ilanın her biri için yaklaşık 155 adayın rekabet içinde olduğu da ortaya çıkmaktadır. Bu basit hesap da aslında sektördeki arz ve talep dengesini özetleyen önemli unsurlardan biri olarak düşünülmektedir. Diğer yandan işverenlerin ve kurumların neredeyse tamamı genel isterlerle ilanlarını yayımlarken, havacılık mezunlarına yönelik belirleyici bir özellik olmadığı, hatta mezuniyet alanı ile ilgili de çok az ilanda detay verildiği görülmektedir. Bu durum da aslında hem sektör, hem yükseköğretim kurumları tarafından değerlendirilmesi gereken bir husustur. Bu noktada da SHGM'nin Havaalanları Dairesi Eğitim Talimatında (SHT-EĞİTİM/HAD) detayları aktarıldığı üzere eğitim kuruluşları için "Onaylı Yer Hizmetleri Eğitim Kuruluşları, Terminal İşletmeciliği Eğitim Kuruluşları, Onaylı Kabin Ekibi Temel Eğitim Kuruluşları" vb. gibi bir akreditasyona sahip olması ve öğrencilerine mezuniyette diploma harici ek bir sertifika vb. sağlayabilmesi bu açığı kapatmada faydalı bir yöntem olduğu düşünülmektedir. Ancak burada önemli bir diğer husus ise bu akreditasyon sürecinin ve çabasının sektörde karşılık görüp göremeyeceği ile ilgili ayrıntılardır. Bu hususların tamamının havacılık sektöründeki tüm paydaşların ilgisini uyandırabilmesi de oldukça önemlidir.

Bu çalışmada çeşitli kısıtlarla karşılaşmıştır. Program ve bölümlerden mezun verileri elde edilirken YÖK bölüm/program kontenjanları ve normal eğitim süreleri göz önüne alındığı için üniversiteyi zamanından önce/sonra bitirenler, af vb. gibi kararlarla geri dönenler ve dikey geçiş sınavı/yatay geçiş hakkı gibi uygulamalar ile havacılık programlarına yerleşen ya da ayrılan öğrenciler hesaplanamamıştır. Bunun yanı sıra lise düzeyinde eğitim veren kurumlardan mezun öğrenciler de bu hesaplama dahil edilmemiştir. Ayrıca iş ilanları ile ilgili verileri toplarken kariyer siteleri ve kurumların web siteleri dikkate alınmış, diğer istihdam seçenekleri ya da olasılıkları göz ardı edilmiştir. Ayrıca 2020 yılı itibarıyla tüm dünyayı etkisi altına alan Covid-19 salgını sebebiyle, yeni istihdam olanakları bir yana işten çıkarmaların ve ücretsiz izinlerin sık yaşandığı bir durum ortaya çıktığı için sektörün 2020 yılı için bir değerlendirmesi yapılamamıştır. Salgına ve sektöre yönelik yapılan tahminler incelendiğinde de 2021 yılı için de halihazırda eleştiri konusu olan iş ilanlarının sınırlılığı daha ciddi boyutlarda kendisini göstereceği tahmin edilmektedir.

İleriki çalışmalarda hem yükseköğretim hem de lise düzeyinde tüm havacılık ile ilgili bölüm öğrencileri/mezunlarını kapsayan bir çalışma ile Türkiye sivil havacılık sektörünün genel bir istihdam yapısını çıkarmak, buna göre yükseköğretim kurumları, sektör temsilcileri ve öğrencilerin de farkındalık düzeyini arttırmaya olanak sağlayacak sonuçlar elde etmek önemli olacaktır. Bu noktada da özellikle sektördeki insan kaynakları yöneticilerinin de bakış açısının net bir şekilde ortaya koyulması da ileride yapılacak çalışmaların güvenilirliğini arttıracığı düşünülmektedir.

Kaynaklar

- Ahsan, K., Ho, M. ve Khan, S. (2013). Recruiting project managers: A comparative analysis of competencies and recruitment signals from job advertisements. *Project Management Journal*, 44(5), 36-54.
- Allen, J. ve Van der Velden, R. (2001). Educational mismatches versus skill mismatches: effects on wages, job satisfaction, and on-the-job search. *Oxford economic papers*, 53(3), 434-452.
- Armstrong, M. (2006). *A handbook of human resource management practice*. Kogan Page Publishers.
- Arslan, A., & Duğan, Ö. (2019). Türkiye'de ve Amerika'da Halkla İlişkiler Mesleğine Bakış Açısının İş İlanları Üzerinden Karşılaştırılması. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 188-199.
- Ayaz, İ. S., Baran, E., & Açık, A. Denizcilik Sektörüne Yönelik İş İlanlarının Analizi: Kariyer. net Örneği. *SETSCI Conference Indexing System, Volume 3 (2018)*, 711-715.
- Bacaksız, F. E. ve Sönmez, B. (2015). İnsan Kaynakları Web Sitelerinde Yer Alan Hemşire İş İlanlarının İncelenmesi. *Sağlık ve Hemşirelik Yönetimi Dergisi*, 3(1), 112-122.
- Basım, H. N., Şeşen, H. Ve Şeşen, E. (2008). Personel Temin Sürecinde Gazete İlanları Üzerine Karşılaştırmalı Bir Çalışma. *Gazi Üniversitesi Ticaret ve Turizm Eğitim Fakültesi Dergisi*, (1), 35-44.
- Beltekin, N. (2014). İşgücü Talebi ve Eğitim İlişkisi Üzerine Bir Analiz (İş İlanları Örneği). *Electronic Journal Of Social Sciences*, 13(51).
- Bennett, R. (2002). Employers' demands for personal transferable skills in graduates: A content analysis of 1000 job advertisements and an associated empirical study. *Journal of Vocational Education and training*, 54(4), 457-476.
- Cevher, E. (2013). Sekreterlerin İşe Alınmasında Aranan Niteliklere Yönelik Bir Araştırma: Kariyer. Net Örneği. *Süleyman Demirel Üniversitesi, s. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Büro Yönetimi Özel Sayısı*, 235-245.
- Çavdar, H., ve Çavdar, M. (2010). İşletmelerde İşgören Bulma Ve Seçme Aşamaları. *Journal of Naval Sciences and Engineering*, 6(1), 79-93.
- Demirkol, Ş. ve Ertuğral, s. M. (2007). İşletmelerde Personel Seçiminde Kullanılan Teknikler ve Analizler. *Sosyal Bilimler Dergisi*, (2).
- Deniz, N., Noyan, A. ve Ertosun, Ö. G. (2015). Linking person-job fit to job stress: The mediating effect of perceived person-organization fit. *Procedia-Social and Behavioral Sciences*, 207, 369-376.
- Doğan, A. ve Önder, E. (2014). İnsan Kaynakları Temin Ve Seçiminde Çok Kriterli Karar Verme Tekniklerinin Kullanılması Ve Bir Uygulama (Using Multi Criteria Decision Techniques in Recruiting and Selection of Human Resources and an Application). *Journal of Yasar University*, 9(34), 5796-5819.
- Doğan, s. ve Tuncer, M. (2018). Otel Personeli İş İlanlarında Aranan Nitelik ve Becerilere Yönelik Bir Araştırma. *Business & Management Studies, s. An International Journal*, 6(4), 1231-1251.
- Erdem, B. ve Gezen, T. (2014). Turizm işletmelerine yönelik iş ilanlarının içerik analizi yöntemiyle incelenmesi. *Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi*, 10(21), 19-42.
- Ertaş, Ç. (2018). Turizm Sektöründeki Nitelikli Çalışan Eksikliğinde Turizm İşletmelerinin Payı: İş İlanları Üzerinden Bir İnceleme. *Adıyaman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 2018(30), 1143-1172.
- Faggian, A. (2014). Job search theory. *Handbook of regional science*, 59-73.
- Genç, A. (2012). Türk İş Dünyasının Yabancı Dil Talebi. *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 42(42).

- İçigen, E. T ve Çetin, E. İ. (2017). AHP temelli TOPSIS yöntemi ile konaklama işletmelerinde personel seçimi. *Balkan Sosyal Bilimler Dergisi*, 7(13), 179-187.
- Kanfer, R., Wanberg, C. R. ve Kantrowitz, T. M. (2001). Job search and employment: A personality-motivational analysis and meta-analytic review. *Journal of Applied psychology*, 86(5), 837.
- Kennan, M. A., Willard, P., Cecez-Kecmanovic, D. ve Wilson, C. S. (2008). IS knowledge and skills sought by employers: a content analysis of Australian IS early career online job advertisements. *Australasian Journal of Information Systems*, 15(2).
- Kristof-Brown, A. L., Zimmerman, R. D. ve Johnson, E. C. (2005). Consequences Of Individuals' fit At Work: A Meta-Analysis Of Person-Job, Person-Organization, Person-Group, And Person-Supervisor Fit. *Personnel Psychology*, 58(2), 281-342.
- Küçükönel, H. ve Korul, V. (2002). Havayolu işletmelerinde insan kaynakları yönetimi. <http://acikerisim.aku.edu.tr/xmlui/bitstream/handle/11630/2982/67-90.pdf?sequence=1&isAllowed=y> (31.07.2019).
- MEB (2012), 12 Yıl Zorunlu Eğitim: Sorular – Cevaplar, http://www.meb.gov.tr/duyurular/duyurular2012/12Yil_Soru_Cevaplar.pdf (30.07.2019)
- Meganck, S., Smith, J., & Guidry, J. P. (2020). The skills required for entry-level public relations: An analysis of skills required in 1,000 PR job ads. *Public Relations Review*, 46(5), 101973.
- Özdemir, S., Polat, E. ve Met, Ö. L. (2015). Bodrum'da Faaliyet Gösteren Konaklama İşletmelerince Verilen İş İlanlarındaki İşgören Niteliklerinin Analizi. *Sosyal ve Beşerî Bilimler Araştırmaları Dergisi*, 16(34), 121-138.
- Saks, A. M. ve Ashforth, B. E. (2002). Is job search related to employment quality? It all depends on the fit. *Journal of applied Psychology*, 87(4), 646.
- Sekiguchi, T. ve Huber, V. L. (2011). The use of person-organization fit and person-job fit information in making selection decisions. *Organizational Behavior and Human Decision Processes*, 116(2), 203-216.
- SHGM (2019), Sivil Havacılık Genel Müdürlüğü Faaliyet Raporu <http://web.shgm.gov.tr/documents/sivilhavacilik/files/pdf/kurumsal/faaliyet/2019.pdf>, (15.12.2020).
- SHGM (2018), Sivil Havacılık Genel Müdürlüğü Faaliyet Raporu, <http://web.shgm.gov.tr/documents/sivilhavacilik/files/pdf/kurumsal/faaliyet/2018.pdf>, (04.08.2019).
- Sodhi, M. S. ve Son, B. G. (2010). Content analysis of OR job advertisements to infer required skills. *Journal of the Operational Research Society*, 61(9), 1315-1327.
- Şentürk, Z. A. ve Fidan, Z. (2016). İş İlanları Üzerinden Halkla İlişkilerin Mesleki Profili. *Celal Bayar University Journal Of Social Sciences/Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 14(1).
- Üni-Veri, Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı İnsan Kaynakları Ofisi, (2019), <https://univeri.cbiko.gov.tr/>, (05.08.2019).
- Yürür, S. ve Mengenci, C. (2014). The role of person-job fit and organizational commitment on emotional labor.

Analitik Ağ Süreci Yaklaşımıyla Ödül-Temelli Kitlesele Fonlamada Destekçilerin Motivasyon Unsurlarının Araştırılması

Ender İRKÖREN^{a, b}, Murat ERTUĞRUL^c

Özet

Kitlesele fonlama çok sayıda destekçinin ufak katkılarıyla projelerin fonlandığı, hem coğrafi sınırları hem de bürokrasiyi büyük ölçüde ortadan kaldıran inovatif bir fon mekanizması olarak geleneksel fon mekanizmalarına önemli bir alternatif oluşturmaktadır. Net bir gelir beklentisi olmamasına rağmen kitlesele fonlama kampanyalarına katılım sağlayan destekçileri harekete geçiren unsurlar ise önemli bir araştırma konusu oluşturmaktadır. Bu çalışmada özellikle ödül-temelli kitlesele fonlama kampanyalarına destek verenleri motive eden unsurlar araştırılmış, önceliklendirilmiş ve öne çıkanlar Analitik Ağ Süreci yöntemi ile analiz edilerek kara olan etkileri ağırlıklandırılmıştır. Çalışmada kitlesele fonlama platformlarının güvenilirliği, ödül beklentisinin üzerinde en önemli unsur olarak öne çıkmıştır. Kitlesele fonlama yaklaşımının henüz oldukça yeni olduğu, bu süreçte öne çıkan unsurun kitlesele fonlama platformları olduğu, genellikle maddi değeri düşük ödüller verildiği ya da verilen ödül vaatlerinin büyük oranda gerçekleştirilmediği düşünüldüğünde bu sonuç sürpriz olarak değerlendirilmemektedir.

Anahtar Kelimeler

Kitlesele Fonlama
Katılım
Destekçi
AAS

Makale Hakkında

Geliş Tarihi: 27.01.2020
Kabul Tarihi: 10.05.2021
Doi: 10.18026/cbayarsos.680701

Research on Backers' Motivations in Reward-Based Crowdfunding with Analytic Network Process

Abstract

Crowdfunding is an innovative conceptualized alternative to traditional funding mechanisms which bypasses bureaucracy and eliminates geographical barriers by more contributor with less contribution. The motivation criteria that mobilize backers for crowdfunding especially for those who don't have a certain financial expectation are an important research topic. In this study, the factors that affect the motivation of the backers, especially in reward-based crowdfunding campaigns were researched, prioritized and their effects on funding decision were examined by using Analytic Network Process (ANP). As a matter of fact, it is seen that the most important motivation factor is reliability of platform instead of reward expectation for those who participate in reward-based crowdfunding campaigns. Considering crowdfunding is still quite new, crowdfunding platforms are the most prominent part of this process and the promised rewards have generally low monetary value or the high fraud rate, this result isn't considered a surprise.

Keywords

Crowdfunding
Motivations
Backer
ANP

About Article

Received: 27.01.2021
Accepted: 10.05.2021
Doi: 10.18026/cbayarsos.680701

^a İletişim Yazarı: enderirkoren@hotmail.com

^b Doktora Öğrencisi, Anadolu Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İşletme Bölümü, ORCID: 0000-0002-2576-5830

^c Prof. Dr., Anadolu Üniversitesi, İİBF, İşletme Bölümü, Muhasebe ve Finansman ABD, ORCID: 0000-0002-9674-1465

Introduction

A financial system consists of institutional units and markets that interact, typically in a complex manner, for the purpose of mobilizing funds for investment and providing facilities, including payment systems, for the financing of commercial activity (OECD, 2004). The role of financial institutions within the system can be summarized as bringing together those who provide funds and who demand funds. Crowdfunding has emerged as an innovative and alternative method brought together those who demand resources for their ventures and who provide resources also called backers by using internet technology.

Crowdfunding is a method which allows the implementation of initiatives by providing limited funds from many sources instead of providing a high rate of funding from a limited number of sources by means of an online funding platform. So, it can be accepted as a new phenomenon which doesn't only remove geographical barriers to access to venture capital but also free entrepreneurs from the shackles of traditional funding institutions by 'democratizing' access to entrepreneurial finance. Moreover, some researchers argue it can be evaluated as close relative of crowdsourcing which focuses on how the crowd may take an active part in a company's innovation process (OECD, 2004). But there is no doubt that crowdfunding is an innovation which has a potential to shake the traditional financial system deeply.

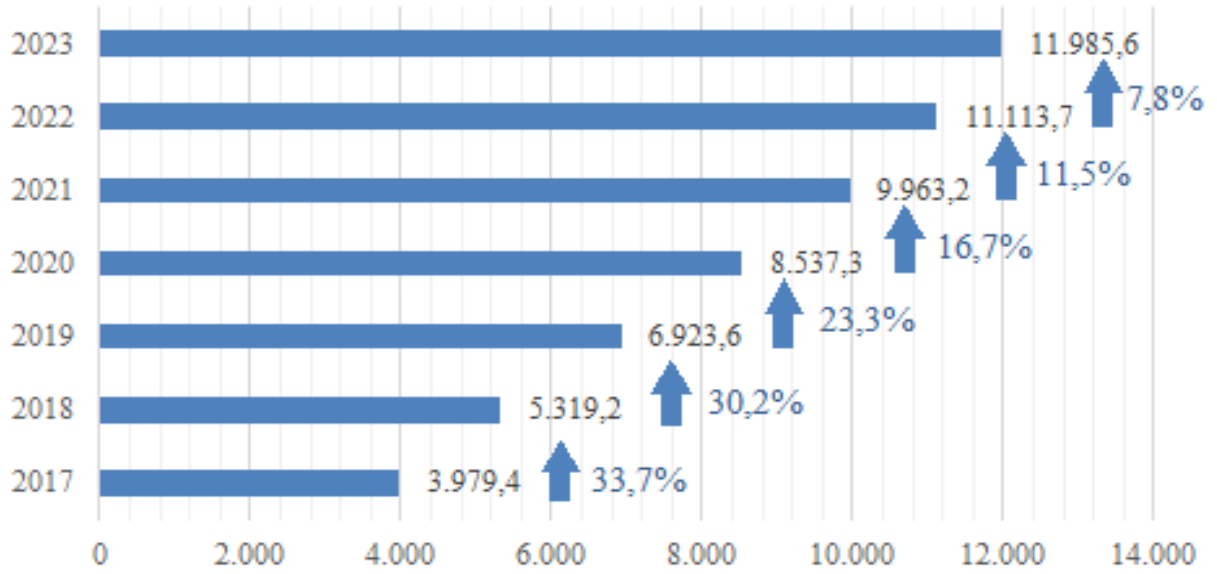
The history of crowdfunding can be based on 18th century, The Irish Loan Fund, but the first modern time crowdfunding is accepted as reunion tour of Marillion which is a British rock band founded by their fans through online donations after the keyboardist of the band Mark Kelly's email to the fans. He had told them the band would lose about \$60.000 if they went on a tour, so the fans raised the money (Startups Team, 2018).

One of the most well-known crowdfunding projects is Maria Schneider's jazz album "Concert in a Garden." in 2004 by ArtistShare which is accepted the first dedicated crowdfunding platform. With a \$9.95 contribution, a backer would be among the first customers to download the album, so it can also be described as a pre-order. At the end of the campaign ArtistShare gathered \$130.000 for producing the album, which also would win a 2005 Grammy Award for best large jazz ensemble album later. As can be seen with this campaign ArtistShare not only had an opportunity to distribute the album but also was able to make its market research (Freedman and Nutting, 2015).

It should be mentioned about the great depression at this point. After collapse of the housing market and the financial industry in 2008, banks weren't be able to provide as much as loans like they had been in the past. So, it forced entrepreneurs to seek alternative funding mechanisms. This situation proved the need alternative financial institutions except traditional ones. Especially the evolution of the internet technology, which called Web 2.0, made crowdfunding concept possible.

Today crowdfunding is a rapidly growing phenomenon all over the world. From business and entrepreneurship to music and recording arts there are a lot of crowdfunding campaigns available. Statista's market research shows that the transaction value in the crowdfunding segment amounts will reach approximately 12 billion dollars in 2023. Transaction value will show 14,7% annual growth rate between the years 2019-2023 (Statista, 2019a).

Figure 1. Transaction value in crowdfunding in million U.S. dollars (Statista, 2019a)

According to Statista there are approximately 8,7 million campaigns will be conducted around the world and the average funding per campaign amounts will be \$794 by the end of 2019. The average success rate of a crowdfunding campaign is 50% and %78 of them exceed their goal (Startups Team, 2018). Statista's projections show that the number of campaigns in crowdfunding segment will raise to approximately 12 million and the average amounts per campaign to \$994 in 2023 (Statista, 2019a).

Table 1. Projection for Number of Campaigns and Funding per Campaign Worldwide

Years	Number of Campaigns (In thousands)	Funding per Campaigns (In U.S. dollars)
2017	5.204,7	765
2018	6.455,1	824
2019	8.724	794
2020	10.940,3	780
2021	11.823,6	843
2022	12.024,1	924
2023	12.063,9	994

Source: Statista (2019a)

How Crowdfunding Works

Although some fund seekers reach directly to their backers via their own platform (which called direct crowdfunding), it is generally accepted that there are three main actors in crowdfunding: Fund-seeking entrepreneurs, fund providers (backers) and internet based crowdfunding platforms which brings them together (Landstrom and Parhankangas, 2019).

The processes behind these instruments may be complex if large numbers of backers and micro-payment transactions must be managed. Since many initiators of ventures and backers are inexperienced or uninformed, "intermediaries" are very important. In order to explain the essential processes of crowdfunding phenomenon, Hemer has created the following figure (2011).

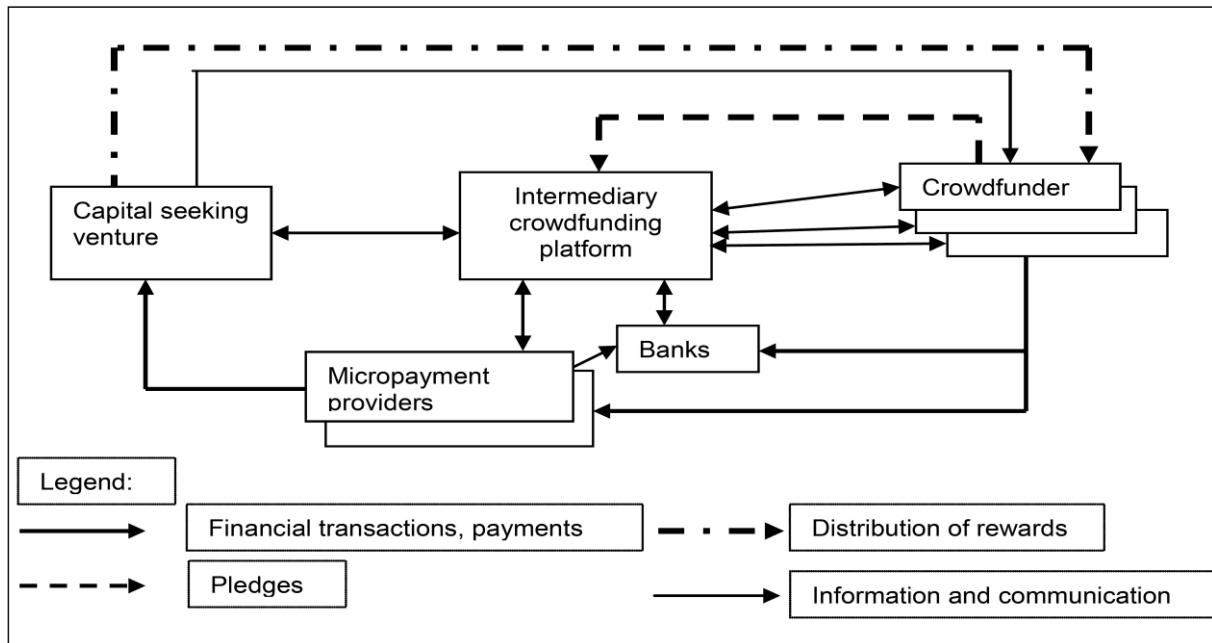

Figure 2. The crowdfunding process involving intermediaries (Hemer, 2011)

When Hemer's crowdfunding chart is examined, it can be seen the crowdfunding platform is located at the center of the system. Crowdfunding platform is the main element that brings together fund-seekers and backers. The process can be summarized as follows:

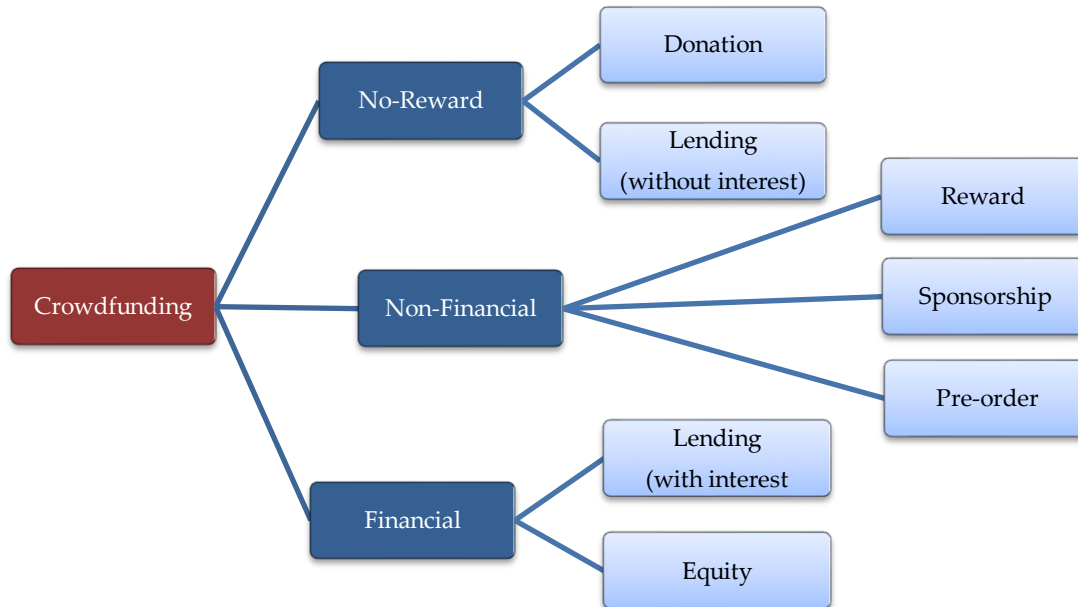
- Fund-seeker uploads some technical details, drawings, visual elements or related documents of their project to a crowdfunding platform.
- Fund-seeker specifies the amount of funds required for the project also commitments to the backers if the project can be realized.
- Platform authorities pre-examine the uploaded projects according to the project guidelines and usage conditions and evaluate their suitability.
- Eligible projects are exhibited on the platform within the period and the funds will be requested.
- Backers define the amount of funds they want to provide to the platform. These funds are held as pledges. Banks and micropayment providers are mediated at this stage. In other words, financial transactions are carried out through traditional financial institutions.
- If the project supported enough in other word reached enough fund the relevant fund is transferred to the fund-seeker by micropayment providers after the deductions made

by the crowdfunding platform. The amount of the deduction is differing to platforms. Some of the platforms make deductions from all projects, some of them make deductions only from successful ones and some of them don't.

- g. If the project doesn't adequately fund there are two different options. The platform either refunds to the backers generally without any deduction which called as "All or Nothing" like Kickstarter did or transfers the fund to the fund-seeker like Indiegogo did which called as "Keep It All".
- h. After the project is entitled to receive support the project owner fulfills its commitments, if any. At this point, crowdfunding platforms don't have any responsibility.

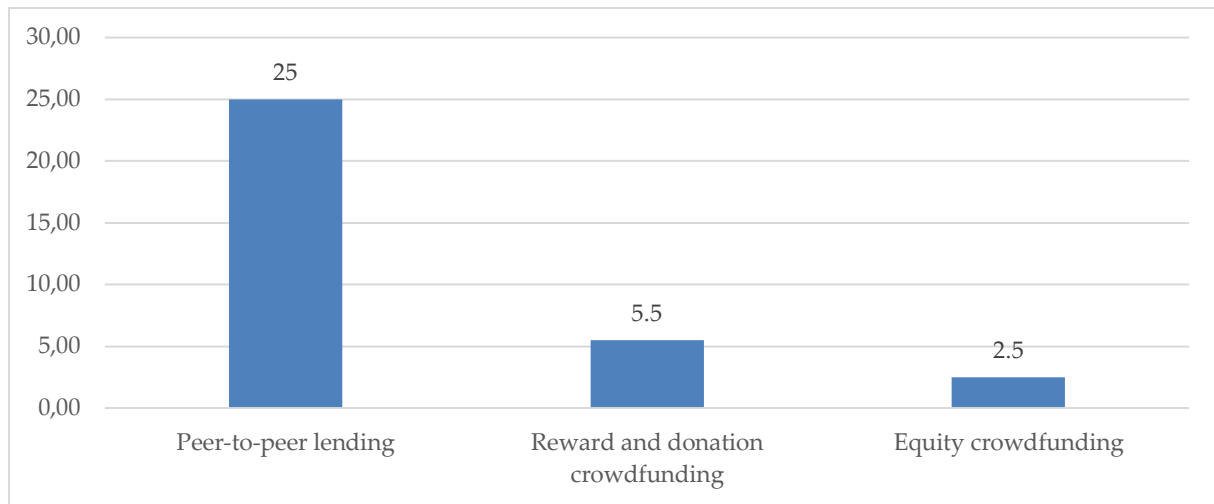
Models of Crowdfunding

Crowdfunding can be either in the form of donation or an exchange for future product or can sometimes be as a form of reward to support initiatives for specific purposes. It can be divided into two categories in their research in terms of offer or don't offer monetary incentives and operated under four major models. Gedda, Nilsson, Sathén and Søylen showed this like the model below (2016):

Figure 3. Types of crowdfunding

The statistic which was given below shows the volume of funds raised through crowdfunding worldwide in 2017, by type. In 2017, 25 billion U.S. dollars were generated through debt-based which can be called as peer-to-peer lending. This type of crowdfunding created most of the funds. With 5,5 billion U.S. dollars, reward and donation based crowdfunding types were the second largest. And finally, in 2017 with 2,5 billion U.S. dollars equity-based crowdfunding was the least preferred crowdfunding type globally due to insufficient regulations (Statista, 2019c).

Figure 4. Volume of funds raised through crowdfunding worldwide in 2017, by type in billion U.S. dollars (Statista, 2019c)

Donation-Based: Donation-based crowdfunding may be the oldest model especially when we think about the charitable organizations. In this model backers contribute without any monetary return expectation. It can be at the local level, such as the travel expenses of the Little League Team, or globally, such as disaster relief. In the last 10 years it also been used for campaigns of election like Obama in 2008. One of the most well-known crowdfunding platforms is GoFundMe which launched in 2010 (Freedman and Nutting, 2015). Now, GoFundMe is the world's largest, free social fundraising platform with over \$5 billion raised and a community of more than 50 million donors (GoFundMe, 2019). Each year, from medical to education there are a lot of campaign are conducted around the world. It is free and donors can choose to give GoFundMe a voluntary tip to maintain and improve the platform (GoFundMe, 2019).

Reward-Based: On reward-based crowdfunding platforms backers have some expectations like appreciation such as thank-you note or being early customers in return for their monetary contribution (Landstrom and Parhankangas, 2019). Especially for innovative products reward-based crowdfunding campaigns can provide a good feedback about the market potential.

After the success of ArtistShare, more reward-based crowdfunding platforms were launched (Freedman and Nutting, 2015). First, in 2007 Indiegogo and two years later Kickstarter were launched. Now, they are two of the most well-known reward-based crowdfunding platforms around the world. Although generally there isn't a tangible reward expectation or no guarantee that the entrepreneurs will fulfill their promises, number of reward-based crowdfunding platforms and campaigns are growing rapidly.

For example, according to the statistics in the last 10 years only Kickstarter launched 461.628 projects with 4,56 billion U.S. dollars pledged. Although the project success rate was %37,3, it can be seen from the table below, more than %89 of the funds transferred to fund-seekers. This is because some successful projects have received more funds than necessary like Pebble Time. Smart Watch Pebble couldn't find \$100k initial capital at the end of the negotiations with investors but after launched on Kickstarter, it could collect more than 20,3 million U.S. dollars (Statista, 2019b).

Table 2. Overview of Projects and Dollars on Crowdfunding Platform Kickstarter

Projects and Dollars	Projects, Million U.S. Dollars, Success Rate (%)
Launched projects	461.628
Total dollars pledged (billion U.S. dollars)	4,56
Successful dollars (billion U.S. dollars)	4,07
Unsuccessful dollars (million U.S. dollars)	447
Live dollars (million U.S. dollars)	41
Live projects	3.872
Success rate (%)	37,3

Source: Statista (2019b)

Additionally, many backers pledge amounts less than the minimum reward threshold or assume risk because two prominent studies found that at least 70 percent of projects miss their delivery deadlines (Freedman and Nutting, 2015). Generally, backers simply want to support a project or interested in the technology behind the product.

Debt-Based: Unlike donation-based and reward-based crowdfunding models, in this model backers expect monetary incentives. Backers offer loans to individuals and they take interest payments in return. Debt-based crowdfunding firstly emerged as an investment vehicle in 2005 in U.K. then one year later in U.S. (Landstrom and Parhankangas, 2019). Debt-based had approximately 76% market share in 2017 which can be seen from the Figure 3 and it is the fastest growing type of crowdfunding today.

In this model first individual borrowers apply for unsecured loans, if approved they receive a credit score and interest rate set uniquely by platform. Of course, higher risks must yield higher rates to stay attractive. Then they borrow money from crowd to pay it back with interest. It also called as peer-to-peer (P2P) crowdfunding. Platforms take a percentage of the loan amounts from the borrower also from investors. Kiva and Funding Circle are some of the most well-known debt-based crowdfunding platforms (Freedman and Nutting, 2015).

Equity-Based: Equity-based crowdfunding is the newest compared to others but has the potential for rapid grow. Equity-based crowdfunding allows backers to purchase equity of new firms (Landstrom and Parhankangas, 2019). Beside supporting initiatives, this model also offers monetary incentives. So, it can be described as a new generation investment tool. Legislation is so important for this model because the process doesn't end with the transfer of the contribution amount directly to the platform, but also requires the signing of the necessary contracts for the acquisition of shares. In this model, the internet platforms are intermediaries and the amounts deposited for the shares are kept in escrow account in a bank. After internet platform is informed on the completion of the transaction, they transfer with the instruction (Atsan and Erdoğan, 2015). Therefore, this model can also be called as the most complex one. Although U.S. led the overall crowdfunding campaigns, equity-based crowdfunding campaigns are more common in China and Europe due to the less restrictive policy environment. Some of the examples of equity-based crowdfunding platforms are Wefunder, Localstake, Crowdcube and Seedrs (Landstrom and Parhankangas, 2019).

Literature Review

The motivation of the backers is generally depending on the type of the platform. This is certain that the motivation of the debt-based or equity-based crowdfunding backers most likely are financial reasons, on the other hand donation-based or reward-based crowdfunding backers have other motivations like social causes, helping entrepreneurs, receiving product rewards or maybe a chance to be the first customer of a new product.

Especially considering 64 percent of platform operators associated fraud medium to very high risk (UNDP, 2017), it is possible to say that there are other important motivations on funding intention except reward expectation for the reward-based campaigns (Landstrom and Parhankangas, 2019).

Since the conceptualization of crowdfunding was in the recent past, it wouldn't be wrong to say that the academic studies were quite new. However, it is also possible to find many studies on crowdfunding in the literature. Also, it is possible to find many motivation factors which influence backers' funding intentions. In this study, the researches were examined according to the actuality and the number of citations. Then the motivation criteria of backers' in the reward-based crowdfunding process were prioritized and examined under three headings.

Wang, Yang showed in their research (2019) that product innovativeness, perceived product quality and webpage's visual design have positive influences on backers' funding intentions. But they couldn't find a significant relation with crowdfunding platform reputation and backer's funding intention in reward-based crowdfunding.

Gürler showed complexity has a negative effect on intention in his research (2016). Complexity can be observed in terms of product or platform. In this research both were examined. Simplicity rather than complexity was discussed and examined user-friendliness of the platform and usefulness of the product.

Gedda, Nilsson, S ath en and S oilen examined the favorite crowdfunding models and payout models of entrepreneurs and funders with the aim of finding in their article (2016). They showed that different payout models for a crowdfunding platform has a significant effect on backers' funding intention. In this research the most known and used payout models are all or nothing and all and more were examined under pay-out models title.

Undoubtedly, the reward expectation of the backers is an important factor in the decision to participate in reward-based crowdfunding. Therefore, it is possible to find many studies supporting this. One of these researches is Gerber and Hui's (2013). They showed what motivates backers to participate or deterred in crowdfunding with their qualitative research. Their claim was that the rapid rise of crowdfunding platforms may be attributed in part to the way these platforms satisfying people's social and cognitive needs rather than in their desire for financial resources alone. And they present some findings on motivations for supporters like collecting rewards, helping others, supporting causes, and being part of a community.

Gerber, Hui and Kuo also proved backers motivated to participate in order to seek rewards, often in the form of tangible products and/or services in their qualitative research (2012). They also showed participating on a crowdfunding platform which can support creators and causes by confirming values, or to participating in a community were some of other motivations.

Ryu, Kim and Kim examined the relationship between funder motivations and actual funding behavior on crowdfunding platforms (2016). They focused on two prominent and corresponding motivations, reward and philanthropy. They showed that although during different periods of campaigns, reward and philanthropy had a significant effect on backer's funding motivations.

Zhang and Chen found the number of backers was positively related to the funding success (2019). They also showed that the average number of rewards was related to the number of backers therefore to funding success.

On their study regarding the motivation of donors, Juan and Shin found two intrinsic motivators of crowd-funders which are altruism and contributing to their communities as the strongest.

In Jian and Shin's qualitative research altruistic value and community were two of the primary motivations of crowdfunders (2014).

Allison, Davis, Webb and Short proved adopting a group identity was positive and significant on venture funding in their study (2017). They also found that the product-specific issue-relevant information of quality (ingredient branding) and usefulness (product interconnections) were also positively related to crowdfunding performance.

Zhao, Chen, Wang and Chen examined the important role of trust and commitment, perceived risk as key mediating variables on funding intention in their research (2017). They found that perceived product innovation has a negative effect on perceived risk and perceived risk has a positive effect on funding intention. They also remarked that in many researches perceived risk was found to have a significantly negative effect on funding intention, indicating that lower perceived risk leads to higher funding intention. In this study it was accepted that perceived risk has a negative effect on funding intention unlike perceived product innovation. They also showed that perceived benefit strengthen commitment so do funding intention.

Mollick researched about the role of individual quality in new ventures in his exploratory study and showed that project quality's importance (2014). According to Mollick, the fact that crowdfunders respond to quality signals to a large degree suggests that financial backing was linked, at least in part, on a rational assessment of the chance of a project succeeding.

Finally, Kraus, Richter, Brem, Cheng and Chang conducted an empirical analysis about the strategies for reward-based crowdfunding campaigns (2016). One of their findings was about number of backers. They showed that number of backers evidently one of the most important condition for high achieved funding in percentage.

Methodology

Today, there are many techniques used to solve multi-criteria decision-making problems. Analytic Network Process (ANP) is one of the most powerful synthesis methodologies for combining judgment and data to effectively rank options to measure intangibles using human judgment. This structured technique was developed by Saaty for organizing and analyzing complex decisions, based on mathematics and psychology (Superdecision, 2019). Rather than prescribing a "correct" decision, this method help the decision makers to find a solution that best suits their goal and their understanding of the problem. It provides a comprehensive and rational framework for structuring a decision problem, for representing and quantifying its elements, for relating those elements to overall goals, and for evaluating alternative solutions (Superdecision, 2019).

ANP provides a comprehensive overview of decision-making problems. With this method, assumptions and constraints are largely eliminated so real-life problems can be modeled quite well. According to Saaty, the ANP is basically coupling of two parts. The first consist of a control hierarchy or network of criteria and sub criteria that control the interactions. The second is a network of influences among the elements and clusters (1999). In this study, ANP will be applied like Yıldırım and Önder suggested in their book (2018).

1) Definition of decision-making problem: In this step, the aim of the decision problem should be defined in detail, including the criteria, sub-criteria, decision makers, the objectives of these decision makers and the possible consequences of the decision to be made (Yıldırım and Önder 2018). The main purpose of this study is to determine motivations on funding intention in reward-based crowdfunding campaigns of initiatives. Therefore, there isn't a specific alternative, but a symbolic representation designated as "ventures to fund". The goal is to determine the effects of motivations on funding intention.

Of course, it is possible to find too many motivation factors which can affect backers' funding intention. In this study, researches were examined according to the actuality and the number of citations. After literature review ten sub-criteria were identified and collected under three criteria.

As can be seen from the table below, the first criterion affects the backers is platform based which has sub-criteria like being user friendly, platform reputation, reliability and pay-out models like all or nothing or keep it all. It should be stated that, in this research the effect of pay-out models is being investigated rather than individual effects of them.

The second criterion is backer's personal motivations. The sub-criteria of this criteria are determined as being part of community, help others and seek rewards which can also be seen under the table blow.

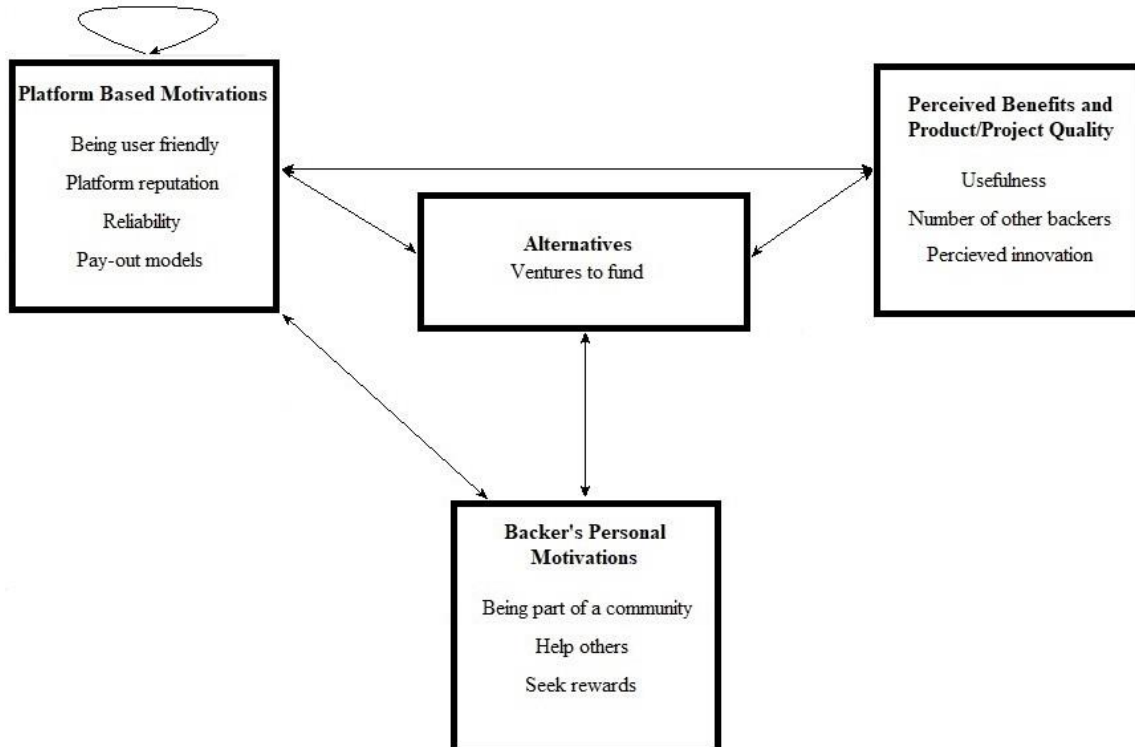
The last criterion which was examined in this study is perceived benefits and product/project quality. After literature review and expert opinions, it was decided that three sub-criteria: number of other backers, usefulness and perceived innovation were collected under this criterion.

Table 3. Motivation Criteria and Sub-Criteria

Backer's Personal Motivations (PBM)	Platform Based Motivations (PBM)	Perceived Benefits and Product/Project Quality (PB&PQ)
Being a part of community (SC1)	Being user friendly (SC4)	Number of other backers (SC8)
Help others (SC2)	Pay-out models (SC5)	Perceived innovation (SC9)
Seek rewards (SC3)	Platform reputation (SC6)	Usefulness (SC10)
	Reliability (SC7)	

2) *Determination of influences between criteria:* One of the most important features of ANP is cross-criteria influences. There are two kinds of influences: outer and inner. In the outer one compares the influence of elements in a cluster on elements in another cluster with respect to a control criterion. In inner influence one compares the influence of elements in a group on each one. It is also a process that requires expertise. In this study the influences between criteria which are presented in the following model created by taking an expert opinion.

Figure 5. Dependence among criteria

3) *Pairwise Comparisons*: Pairwise comparisons perform as comparing pairwise of decision elements in each cluster. In this stage, pairwise comparisons are made depending on the effects of the elements in the clusters with the elements in the other clusters (external influences) and the elements in their own cluster (internal influences). The relative importance of the elements is measured according to the Saaty nine-point scale (where 1 is “equally important” and 9 is “extremely more important”) (Saaty, 1999). It is stated that the consistency of pairwise comparisons is controlled according to the consistency ratio (CR), where the judgments are consistent if it is less than 0.1 CR.

In this study opinions were obtained from 3 different experts for pairwise comparisons. One of the experts is a product manager at Arikovani which is one of the leading crowdfunding platforms in Turkey. The other is an associate professor working in the field of finance at Anadolu University, especially behavioral finance. And the last one is a CEO of a private financial advisory & strategy consulting services firm. The effects of the clusters on funding decision were accepted as equal and the results of the pairwise comparisons are given below:

Table 4. Comparisons with respect to “Ventures to Fund” Node In “Backer’s Personal Motivations” Cluster

	Being part of a community	Help others	Seek rewards
Being part of a community	1	0.5	1
Help others	2	1	1
Seek rewards	1	1	1

Inconsistency = 0.05156

Table 5. Comparisons with respect to “Ventures to Fund” node in “Platform Based Motivations” Cluster

	Being user friendly	Pay-out models	Platform reputation	Reliability
Being user friendly	1	1	0.3	0.14
Pay-out models	1	1	0.21	0.18
Platform reputation	3.33	4.66	1	1
Reliability	7.33	5.66	1	1

Inconsistency = 0.01986

Table 6. Comparisons with respect to “Ventures to Fund” Node In “Perceived Benefits and Product/Project Quality” Cluster

	Number of other backers	Perceived innovation	Usefulness
Number of other backers	1	0.60	0.75
Perceived innovation	1.66	1	3
Usefulness	1.33	0.33	1

Inconsistency = 0.08275

Table 7. Comparisons with respect to “Platform Reputation” Node In “Platform Based Motivations” Cluster

	Being user friendly	Reliability
Being user friendly	1	0.20
Reliability	5	1

Inconsistency = 0

Table 8. Comparisons with respect to “Number of Other Backers” Node in “Platform Based Motivations” Cluster

	Being user friendly	Platform reputation	Reliability
Being user friendly	1	0.27	0.20
Platform reputation	3.66	1	0.75
Reliability	5	1.33	1

Inconsistency = 0.00008

Table 9. Cluster Comparisons

	Backer’s Personal Motivations	Platform Based Motivations	Perceived Benefits and Product/Project Quality
Backer’s Personal Motivations	1	1	1
Platform Based Motivations	1	1	1
Perceived Benefits and Product/Project Quality	1	1	1

Inconsistency = 0

Results

4) *Creation of Supermatrixes:* After pairwise comparisons, super matrices are created showing the cluster elements and the priorities between them. The super matrixes show the priority effect of the left-hand elements on the upper-hand elements. Table 10-12 contains these three matrixes which are created by using Super Decision Package Program.

The unweighted supermatrix in Table 10 was formed by writing the priority vectors identified in the second step into the relevant field.

Table 10. Unweighted Supermatrix

	Ventures to Fund	Backer's Personal Motivations				Platform Based Motivations				Perceived Benefits and Product/Project Quality		
	A	SC1	SC2	SC3	SC4	SC5	SC6	SC7	SC8	SC9	SC10	
A	0	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	
BPM	SC1	0.25992	0	0	0	0	0	0	0	0	0	
	SC2	0.4126	0	0	0	0	0	0	0	0	0	
	SC3	0.32748	0	0	0	0	0	0	0	0	0	
PBM	SC4	0.08337	0	0	0	0	0.16667	0	0.10364	0	0	
	SC5	0.08027	0	0	0	0	0	0	0	0	0	
	SC6	0.36714	0	0	0	0	0	0	0.38274	0	0	
	SC7	0.46922	0	1	1	0	0	0.83333	0	0.51361	0	0
PB&PQ	SC8	0.23716	0	0	0	0	0	1	1	0	0	
	SC9	0.52736	0	0	0	0	0	0	0	0	0	
	SC10	0.23547	0	0	0	0	0	0	0	0	0	

The weighted supermatrix seen in Table 11 was formed by multiplying the cluster containing each factor by its own weight and normalizing the unweighted supermatrix in Table 10.

Table 11. Weighted Supermatrix

	Ventures to Fund	Backer's Personal Motivations			Platform Based Motivations			Perceived Benefits and Product/Project Quality			
	A	SC1	SC2	SC3	SC4	SC5	SC6	SC7	SC8	SC9	SC10
A	0	1	0.5	0.5	1	1	0.33333	0.5	0.5	1	1
BPM	SC1	0.08664	0	0	0	0	0	0	0	0	0
	SC2	0.13753	0	0	0	0	0	0	0	0	0
	SC3	0.10916	0	0	0	0	0	0	0	0	0
PBM	SC4	0.02779	0	0	0	0	0.05556	0	0.05182	0	0
	SC5	0.02676	0	0	0	0	0	0	0	0	0
	SC6	0.12238	0	0	0	0	0	0	0.19137	0	0
	SC7	0.15641	0	0.5	0.5	0	0	0.27778	0	0.25681	0
PB&PQ	SC8	0.07905	0	0	0	0	0.33333	0.5	0	0	0
	SC9	0.17579	0	0	0	0	0	0	0	0	0
	SC10	0.07849	0	0	0	0	0	0	0	0	0

Table 12 shows the limit supermatrix. Limit supermatrix was calculated by multiplying the weighted supermatrix row values by itself until it becomes stable.

Table 12. Limit Supermatrix

	Ventures to Fund	Backer's Personal Motivations			Platform Based Motivations				Perceived Benefits and Product/Project Quality		
	A	SC1	SC2	SC3	SC4	SC5	SC6	SC7	SC8	SC9	SC10
BPM	A	0.378 93	0.378 93	0.378 93	0.378 93	0.378 93	0.378 93	0.378 93	0.378 93	0.378 93	0.378 93
	SC1	0.032 83	0.032 83	0.032 83	0.032 83	0.032 83	0.032 83	0.032 83	0.032 83	0.032 83	0.032 83
	SC2	0.052 12	0.052 12	0.052 12	0.052 12	0.052 12	0.052 12	0.052 12	0.052 12	0.052 12	0.052 12
	SC3	0.041 36	0.041 36	0.041 36	0.041 36	0.041 36	0.041 36	0.041 36	0.041 36	0.041 36	0.041 36
PBM	SC4	0.021 49	0.021 49	0.021 49	0.021 49	0.021 49	0.021 49	0.021 49	0.021 49	0.021 49	0.021 49
	SC5	0.010 14	0.010 14	0.010 14	0.010 14	0.010 14	0.010 14	0.010 14	0.010 14	0.010 14	0.010 14
	SC6	0.072 06	0.072 06	0.072 06	0.072 06	0.072 06	0.072 06	0.072 06	0.072 06	0.072 06	0.072 06
	SC7	0.160 49	0.160 49	0.160 49	0.160 49	0.160 49	0.160 49	0.160 49	0.160 49	0.160 49	0.160 49
PB&PQ	SC8	0.134 22	0.134 22	0.134 22	0.134 22	0.134 22	0.134 22	0.134 22	0.134 22	0.134 22	0.134 22
	SC9	0.066 61	0.066 61	0.066 61	0.066 61	0.066 61	0.066 61	0.066 61	0.066 61	0.066 61	0.066 61
	SC10	0.029 74	0.029 74	0.029 74	0.029 74	0.029 74	0.029 74	0.029 74	0.029 74	0.029 74	0.029 74

After the limit supermatrix was created, normalization procedures were performed by considering the values in each set of each factor. Priorities for each cluster after normalization were calculated as in Table 13.

According to Table 13 symbolic alternative "Ventures to fund" has a preference rate of 100%. This is normal for this study in which the criteria that influence selection rather than a choice of alternatives are investigated. When the effects of sub-criteria on criteria are examined, it

is understood that the most important sub-criteria among backer's personal motivations is help others with 41% rate. While reliability is the most important factor for crowdfunding platforms with approximately 61 percent, it is seen that number of other backers is the most important motivation factor for perceived benefits and product/project quality.

Table 13. Priorities for Criteria

Criterion	Normalized by Alternative	Normalized by Cluster	Limiting
Ventures to fund	1.00000	1.00000	0.378931
Being a part of community	0.08664	0.25992	0.032831
Help others	0.13753	0.41260	0.052116
Seek rewards	0.10916	0.32748	0.041364
Being user friendly	0.02712	0.08135	0.021490
Pay-out models	0.01279	0.03838	0.010139
Platform reputation	0.09092	0.27277	0.072060
Reliability	0.20250	0.60751	0.160494
Number of other backers	0.19404	0.58212	0.134223
Perceived innovation	0.09630	0.28889	0.066611
Usefulness	0.04300	0.12899	0.029743

Conclusion

Although the conceptualization of crowdfunding has been done in the last ten years, it can be accepted that its applications in our country were based more recently. This study was for determining the motivation criteria of backers in reward-based crowdfunding campaigns. As a result of the literature review conducted during the research, 3 main criteria and 10 sub-criteria in these sets were determined and analyzed.

Instead of selecting one of the expected alternatives within the scope of the research, the main goal was to determine which motivation criterion is dominant in the funding decision of backers participating in reward-based crowdfunding. For this reason, a set of alternatives wasn't created, instead a symbolic representation of "ventures to fund" was adopted. Therefore, "ventures to fund" appeared to have a 100% ratio in selection. In addition, it was decided to accept equal importance levels between criteria as a result of the expert opinions and thus, the impact of the criteria on the purpose was 33.3%.

When the effects of sub-criteria were examined, it was seen that the most effective motivation factor in the decision process was the reliability of crowdfunding platform. In this context, the high impact of reliability ratio of the crowdfunding platforms shouldn't be evaluated as a surprise result affecting funding decision for a new concept in Turkey. The fact that the number of other backers had come to the fore as the second dominant sub-criterion could be explained by the fact that this criterion was the most affected by the other sub-criteria.

When the criteria-based examination, it was seen that the most important motivation factor on behalf of the backers for funding decision on crowdfunding campaigns was to help others (41% share in "backers personal motivations" cluster) and the second most important motivation factor of the backers was the reward expectation (33% share in "backers personal motivations" cluster). This shows that in Turkey, the supporters act with the idea of helping rather than the expectation of reward in the reward-based crowdfunding campaigns.

As previously mentioned, the most important factor for the crowdfunding platforms was reliability with 61% share in "platform-based motivations" cluster. While the reputation of the platform was in the second place with 27% share. It was seen that the least important factor was the pay-out models of the crowdfunding platform with approximately 4% share.

When the project-and-product-based motivation factors that affect the funding decision of the backers during the campaign was examined, it was seen that the number of other backers was the most important factor with a rate of 58%. Also, the perceived innovation level of the product (approx. 29%) stands in front of the usefulness (approx. 13%) of the product.

When all findings of the sub-criteria were normalized independent of the criteria, it was understood that the most important motivation factor affecting the funding decision was the reliability of crowdfunding platform with its rate above 20%, followed by the number of other backers with more than 19%. In this context, it is thought that considering crowdfunding is a new concept in Turkey and with increasing awareness in time as a result of possible further increase of number of crowdfunding platforms or campaigns, the dominance of these two elements will decrease.

Limitations and Future Research

Within the scope of the study, there are no concrete alternatives, and the motivation elements that affect the crowdfunding campaigns carried out especially for the realization of new initiatives are examined through a general symbolic acceptance. As a result of the literature review, the dominant motivation factors in reward-based crowdfunding campaigns in general have been determined and prioritized. Again, these sub-criteria are grouped under three headings (criteria) which are thought to be related. In this context, it is possible to find different motivations and make different categorizations in crowdfunding decision.

In addition, the motivations that affects the decision of crowdfunding will differ in the campaign-specific too. Therefore, it is evident that while the study can give a general idea for all the crowdfunding campaigns, the dominant factors could be campaign specific. The research was based on the opinions of limited but a specialist audience. Therefore, although high experience levels, it can be said that individual opinions have a very high impact on the results.

In addition, the reward-based one which is only one of the four accepted crowdfunding models was examined during the study. Debt-based and equity-based crowdfunding models which aren't yet implemented in our country constitute an important field of study especially as a result of the entry into force of relevant laws in October 2019. In the crowdfunding process, which can be used as an alternative investment tool, identifying the motivation factors shaping the demand for these versions would help to spread the different investment channels and be an important element for the strengthening of the entrepreneurial ecosystem.

References

- Aktaş, R., Doğanay, M., Gökmen, Y., Gazibey, Y., & Türen, U. (2015). Analitik Ağ Süreci (ANP) Yöntemi. *Sayısal Karar Verme Yöntemleri* (pp. 218-224). İstanbul: Beta.
- Atsan, N., & Erdoğan, E. O. (2015). Girişimciler İçin Alternatif Bir Finansman Yöntemi: Kitlese Fonlama (Crowdfunding). *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İİBF Dergisi*, 297-320.
- Çubukçu, C. (2017). Kitlese Fonlama: Türkiye'deki Kitlese Fonlama Platformları Üzerinden Bir Değerlendirme. *Girişimcilik ve İnovasyon Yönetimi Dergisi*, 155-172.
- Freedman, D. M., & Nutting, M. (2015). *A Brief History of Crowdfunding*. <https://www.freedman-chicago.com/ec4i/History-of-Crowdfunding.pdf>
- Gedda, D., Nilsson, B., Sathén, Z. & Söilen, K. S. (2016). Crowdfunding: Finding the Optimal Platform. *Technology Innovation Management Review*, 32-40.
- Gerber E. and Hui J. (2013). Crowdfunding: Motivations and Deterrents for Participation. *ACM Trans. Comput.-Hum. Interact.* 20, 6, Article 34 (December 2013), 32 pages.
- Gerber, E. & Hui, J. & Kuo, P. (2012). Crowdfunding: Why People are Motivated to Post and Fund Projects on Crowdfunding Platforms. *Computer Supported Cooperative Work 2012, Workshop on Design Influence and Social Technologies: Techniques, Impacts and Ethics*, Seattle, WA. 10.
- GoFundMe. (2019, October). About GoFundMe. <https://www.gofundme.com/c/about-us>
- Gürler Cem. (2016). *Kitlese Fonlamaya Katılma Niyetini Etkileyen Faktörlerin Belirlenmesi: Türkiye ile ABD Karşılaştırması*. (Yüksek Lisans Tezi. Yalova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yalova)
- Haisu Z. & Weizhi C. (2019). Crowdfunding Technological Innovations: Interaction between Consumer Benefits and Rewards. *Technovation*. Volumes 84–85. Pages 11-20.
- Hemer, J. (2011). A Snapshot on Crowdfunding. *Karlsruhe: Fraunhofer Institute for Systems and Innovation Research ISI*.
- Herv'e, F., & Schwiendacher, A. (2018). Crowdfunding and innovation. *Journal of Economic Surveys*, 1514-1530.
- Jian, L. & Shin, J. (2014). Motivations Behind Donors' Contributions to Crowdfunded Journalism. *Mass Communication and Society*. 18. Pages 165-185
- Landstrom, H. & Parhankangas, A. & Mason, C. (2019). *Handbook of Research on Crowdfunding*.
- Mollick E. The Dynamics of Crowdfunding: An Exploratory Study. (2014) *Journal of Business Venturing*. Volume 29. Issue 1. Pages 1-16.
- OECD. (2004, August 26). *Financial System*. Retrieved from Glossary of Statistical Terms: <https://stats.oecd.org/glossary/detail.asp?ID=6189>
- Özdemir, A., & Topal, M. (2019). Türk Eğitim Sisteminin Sorunlarının DEMATEL ve Analitik Ağ Süreci Yöntemleri Kullanılarak Değerlendirilmesi. *Marmara Üniversitesi Atatürk Eğitim Fakültesi Eğitim Bilimleri Dergisi*, 160-184.
- Qun Z., Chun-Der C., Jin-Long W., Pin-Chung C. (2017) Determinants of backers' funding intention in crowdfunding: Social exchange theory and regulatory focus. *Telematics and Informatics*. Volume 34. Issue 1. Pages 370-384.

- Ryu, S. & Kim, K. & Kim, Y. (2016). *Reward Versus Philanthropy Motivation in Crowdfunding Behavior*.
- Saaty, T. (1999). *Fundamentals of The Analytic Network Process*. Kobe, Japan: University of Pittsburg.
- Sakarya, Ş., & Bezirgan, E. (2018). Kitleseel Fonlama Platformları: Türkiye ve Yurtdışı Karşılaştırması. *Düzce Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 18-33.
- Sakızlı, E. (2018). *Alternatif Bir Finansman Yöntemi: Kitleseel Fonlama*. İstanbul: İktisadi Kalkınma Vakfı.
- Sascha K., Chris R., Alexander B., Cheng-Feng C., Man-Ling C. (2016). Strategies for reward-based crowdfunding campaigns. *Journal of Innovation & Knowledge*. Volume 1. Issue 1. Pages 13-23.
- Statista. (2019a, September). Crowdfunding. Retrieved from Statista.com: <https://www.statista.com/outlook/335/100/crowdfunding/worldwide#market-revenue>
- Statista. (2019b, July). Overview of projects and dollars on crowdfunding platform Kickstarter as of July 2019. Retrieved from statista.com: <https://www.statista.com/statistics/251727/projects-and-dollars-overview-on-crowdfunding-platform-kickstarter/>
- Statista. (2019c, October). Volume of funds raised through crowdfunding worldwide in 2017, by type (in billion U.S. dollars). Retrieved from statista.com: <https://www.statista.com/statistics/946668/global-crowdfunding-volume-worldwide-by-type/>
- superdecision.com. (2019). Retrieved from Analytic Network Process - ANP: <https://www.superdecisions.com/method/index.php?section=ANP>
- Startups Team, T. S. (2018). *A Brief History of Crowdfunding* [Infographic]. Retrieved from startups.com: <https://www.startups.com/library/expert-advice/history-of-crowdfunding>
- Thomas H. A., Blakley C. D., Justin W. W., Jeremy C. S. (2017). Persuasion in crowdfunding: An elaboration likelihood model of crowdfunding performance. *Journal of Business Venturing*. Volume 32. Issue 6. Pages 707-725.
- Thomson, H. (2018). *Wikis, Blogs & Web 2.0 Technology*. Melbourne: The University of Melbourne.
- UNDP. (2017, July). *Crowdfunding*. Retrieved from Financing Solutions for Sustainable Development: <https://www.sdfinance.undp.org/content/sdfinance/en/home/solutions/template-fiche12.html>
- Uygurtürk, H., & Ercan, S. (2018). Kitleseel Fonlama Projelerinde Destekçi Motivasyonunun Analitik Ağ Süreci İle İncelenmesi. *Ege Akademik Bakış*, 537-547.
- Yıldırım B., Önder, E. (2018). Analitik Ağ Süreci. *İşletmeciler, Mühendisler ve Yöneticiler İçin Operasyonel, Yönetimsel ve Stratejik Problemlerin Çözümünde Çok Kriterli Karar Verme Yöntemleri* (pp. 75-116). Bursa: Dora.
- Zhengpei W., Xue Y. (2019) Understanding backers' funding intention in reward crowdfunding: An elaboration likelihood perspective. *Technology in Society*. Volume 58.

Moğol-İlhanlı Siyasî-Askerî Stratejilerine Dair Bir Memlûk Kaynağının Analizi

Ahmet Sağlam^{a, b}, Ramazan Aksoy^c

Özet

Moğol bakiyesi İlhanlılara dair Memlûk kaynaklarında pek çok malumat vardır. Karatay el-Izzî el-Haznedârî (ö. 708/1308)'nin *Târîhu Mecmû'î'n-Nevâdiri* adlı eseri bu kaynaklardan birisidir. Zeki Velidi Togan'ın İlhanlı tarihine dair önemine atıfta bulunduğu bu eser, Sârim Özbek adlı bir memlûk askerinin hatıralarına genişçe yer verir. Halep kuşatması sırasında Hülâgû'nun maiyetine katılan Sârim Özbek, gördüğü, duyduğu ve Hülâgû ile yaptığı konuşmalar eserde yer alır. Bu bilgiler, Moğol istilâlarının başarılı olmasında ve Moğol siyasî-askerî stratejilerine dair birçok soruya cevap mâhiyetindedir. Ayrıca, Moğol ilerleyişini durduran Ayn Câlüt Savaşı (1260)'nda icra edilen askerî stratejiye dair de bilgiler verir. Sârim Özbek'in hatıralarından bahisle Moğol siyasî, askerî ve toplumsal yapısına dair bazı tespitler çıkarmak mümkündür. Doğrusu bu hatıralar tarihi dizilere, belgesellere, filmlere konu olabilecek mâhiyette dikkat çekici kayıtlardır.

Anahtar Kelimeler

Hülâgû
Karatay el-Izzî
Sârim Özbek
Siyasî

Makale Hakkında

Geliş Tarihi: 29.01.2020
Kabul Tarihi: 10.05.2021
Doi: 10.18026/cbayarsos.681930

Analysis of the Mamluk Source on Mongolian-Ilkhanid Political-Military Strategies

Abstract

There are many information in the Mamluk sources about the success of the Mongol invasions. Karatay al-Izzi al-Haznedari (d.708/1308)'s in his book called *Târîhu Mecmû'î'n-Nevâdiri*, we will analyze it in this sense. The mamluk Sârim Ozbak joins to the Hulâgû's retinue during the siege of Aleppo. The author gives what he sees, hears, and his conversations with Hülâgû. This information opens behind the scenes of the success of the Mongol invasions. It has the nature to answer many questions about Mongolian war strategies. He gives important information for the battle of Ayn Calut. Obviously it contains important information that will shed light on the history of the period. In this information center we will share some of our findings on political, military and social issues.

Keywords

Hulagu
Karatay el-Izzî
Sârim Ozbak
Politic

About Article

Received: 29.01.2020
Accepted: 10.05.2021
Doi: 10.18026/cbayarsos.681930

^a ahmetsaglam352@gmail.com

^b Doç. Dr. Burdur-Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Burdur. ORCID numarası: 0000-0002-9002-529X.

^c Öğr. Gör. Burdur-Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Temel İslâm Bilimleri Bölümü, Arap Dili ve Belâğatı, Burdur. ORCID numarası: 0000-0003-3717-5085.

Giriş

Tür ve nitelik açısından çağdaşı kaynaklara kıyasla zengin Memlûk kaynaklarının İlhanlı tarihini aydınlatması önem arz etmektedir. Bu meyanda Zeki Velidi Togan, *Tarihte Usul* adlı Türk tarihi metodolojisine dair kıymetli eserinde, Karatay el-İzzî el-Haznedârî (ö. 708/1308)'nin eserini ilk dönem İlhanlılar ve ehlişalip/haçlılar meselelerine dair çok kıymetli hatıraları muhtevi bir eser⁴ olarak takdim eder. Adı geçen bu kaynakta Sârim Özbek adlı memlûk kökenli Müslüman bir askerinin hatıraları Hülâgû'nun Halep'i kuşatması sırasında başlar ve maiyetiyle Musul'a dönmesine değin devam eder.

Çalışmamızda; İlhan Hülâgû'nun Halep'e gelişinden bahisle Moğolların bölgeye inmesine değindikten sonra, Karatay el-İzzî'nin Sârim Özbek'ten naklen kaydettiği hatıraları dikkate alarak Moğol siyasî-askerî stratejilerine dair tespitlerimizi aktaracağız.

Cengiz Han, bozkır imparatorluğunu kurduktan sonra Harzemşah Otrar valisi İnalçık'ın Cengiz'in kervanını vurup elçilerini öldürmesi (1218) üzerine Moğol istilâları batı yönünde ilerlemiş, gelişmeler üzerine Harzemşahlar tarihe karışmış, nitekim İslâm medeniyeti bu istilâlardan çok ağır bir darbe almıştır (Kafalı, 1993: 367-369). Cengiz'in varisleri bu istilâları, önce Asya'nın geneline, daha sonra da Doğu Avrupa ve Akdeniz'e doğru genişletmiştir. Haçlı seferlerinin ardından bu istilâlar, İslâm coğrafyasını çok derinden sarsmıştır. Öyle ki, büyük tarihçi İbnü'l-Esîr (ö. 630/1233) bu felaketlerden esfle bahsetmiştir (İbnü'l-Esîr 1985: XII, 312-315).

Cengiz Han'ın haleflerinden Moğol Büyük Hanı Mengû Han, kardeşi Kubilay'ı doğu'ya Çin tarafına, diğer kardeşi Hülâgû'yu da Batı İran, Irak, Suriye, Mısır, Kafkasya ve Anadolu'yu ele geçirmekle görevlendirmiştir (Cüveynî, 2013: 497-498; Abû'l-Farac, 1999: II, 556). Hülâgû Han, önce 12 000 kişilik öncü birliğini Ketboğa/Kitbuğa Noyan⁵ komutasında Ağustos 1252'de sevk etmiş, daha sonra da kendisi 130 000 kişilik asıl ordusuyla 1253 yılı bahar başında (Şubat-Mart aylarında) Karakorum'dan hareket etmiştir (Cüveynî, 2013: 497-50; Reşîdüddin, 2013: 12-18). Nihayet 1255 yılında Ceyhun nehrini aşarak Horasan'a girmesiyle İran'da İlhanlı hâkimiyeti (654-754/1256-1353) başlamıştır.

Hülâgû Han, siyasî meselelerde Karakorum'da oturan *Büyük Kağan*'a tâbi olduğundan *Bölge Hanı* anlamında *İl-Han* unvanı ile anılmıştır. İran bölgesinde Altın Orda Han'ı Berke ile giriştiği Azerbaycan mücadelesini kaybetmiş, bunun üzerine yönünü güneye çevirmiştir. Önce, uzun yıllar Büyük Selçuklu Devleti'nin başına bela olmuş ve bir türlü hâkimiyet altına alınamamış olan Alamut kalesini 654/1256 yılında ele geçirmeyi başarmıştır (Cüveynî, 2013: 505-521; Reşîdüddin, 2013: 20-26; Aksarâyî, 2000: 37-38). Daha sonra da 656/1258 yılında Bağdat'ı işgal ederek Abbâsî Devleti'ne son vermiştir (Cüveynî, 2013: 592-601; Abû'l-Farac, 1999: II, 568-570; Reşîdüddin, 2013: 30-47; Aksarâyî, 2000: 38-39; Ömerî, 2010: XXVII, 243-244; Baybars el-Mansûrî, 1998: 35; İbn Devâdârî, 1960: VIII, 34-37). Bu hızlı ve sıra dışı gelişmelerin ardından Hülâgû Han, Suriye'ye yönelmiştir. Bu günlerde Suriye, Mısır ve kutsal topraklarda istikrarsızlık hâkimdir. Birbiri ile mücadele eden Eyyübî hanedanına

⁴ Zeki Velidi Togan, *Tarihte Usul*, Enderun Kitabevi, İstanbul 1985, s. 202.

⁵ Noyan, 10 bin kişilik askerî birliğe emir komuta eden kişidir. Kalkaşendî 1914, IV, s. 423.

⁶ Cengiz Han'ın taht merkezi Karakorum günümüz Çin sınırlarında Doğu Türkistan'ın başkentidir. Büyük Han'ın ikameti burası olup diğer şube devletler kendisine tâbi kalmıştır. Reşîdüddin, 2013: 12; Ömerî, 2010: III, 9.

mensup yerel yöneticiler, bölgede varlıklarını idame ettiren Haçlılar ve Çukurova Ermeni Krallığı bölgenin mevcut siyasî teşekkülleridir. Eyyûbî hanedan üyeleri olan yerel yöneticiler birbiri ile mücadelede, gerektiğinde Haçlı kuvvetleriyle ittifak kurmakta, çıkarlarına göre hareket etmektedirler. Yine bölgede var olan çeşitli toplumsal yapılar, bu karmaşık düzende yer alır. Doğrusu merkezi bir hükümetin olmayışından kaynaklı iç çatışmalar Moğol istilâsına zemin hazırlamıştır.

Hülâgû Han, 12 Eylül 1259 günü Tebriz'den harekete geçerek Suriye seferini başlatmıştır. Önce Aladağ üzerinden uğradığı Ahlat, Hakkari, Diyarbakır, Urfa, Düneyser, Nusaybin ve Harran'ı ele geçirmiş, daha sonra Halep'i bir müddet kuşattıktan sonra 18 Ocak 1260'ta düşürmüştür. Böylece çok kısa bir sürede Fırat'a kadar her taraf istilâ edilmiş, katliâmlar, yağma ve talanlar ardınca yaşanmıştır (Reşîdüddin 2013, 52-53; Vassâf, 1994: 33-35; Benâketî 1969: 420-423; Baybars el-Mansûrî, 1998: 16-18, 48; Nüveyrî, 2004: XXXI, 248-249; İbn Devâdârî, 1960: VIII, 46-47; Ömerî, 2010: XXVII, 249-250; İbn Kesîr, 1998: XVII, 395-399). Gelişmeleri takip eden Dimaşklılar⁷ savunma dahi yapmadan Hülâgû'nun öncü kuvvetleri komutanı Ketboğa'dan eman dileyerek korkudan şehri teslim etmek zorunda kalmışlardır (Reşîdüddin, 2013: 54; Baybars el-Mansûrî, 1998: 48; İbn Devâdârî, 1960: VIII, 46-47; Yûnînî, 1954: 211-212). Diğer taraftan Halep düştükten sonra Suriye bölgesindeki yerel valilere ve giderek yaklaştıkları Mısır'da yeni kurulmuş Memlûk Türk Devleti Sultanı Kutuz'a mektuplar gönderen Hülâgû Han, açıkça itaat etmelerini emretmiştir; "Yeri ve göğü yaratan Allah'ın adı", şeklinde başladığı mektubunda "Biz Allah'ın ordusuyuz. Allah bizi öfkesinden yaratmıştır. Allah'ın öfkesini çekmiş kavimlere Allah tarafından musallat edildik. İradenizi bize teslim edin ...." ifadeleri ile de söz konusu istilâsını kutsamıştır. "Aksi takdirde başlarına geleceklerden kendilerinin sorumlu olacağına...", dair Moğolların diplomasi dili olan korkutma ve tehdit içerikli mektuplar bölge yöneticilerinin yüreğine korku salmıştır.⁸

Bu günlerde beklenmedik bir gelişme yaşanır. Mengû Han ölmüş, bunun üzerine Hülâgû Han, Ketboğa'yı Dimaşk'a gönderirken, kendisi merkezde Cengiz evladından Kubilay ile Arıkboğa arasında yaşanan kağanlık mücadelesini yakinen takip etmek için (Abû'l-Farac, 1999: II, 576) geri dönerek asıl birliklerini Tebriz'e yerleştirmiş ve burada beklemede kalmıştır (Reşîdüddin, 2013: 54-55). Kardeşi Mengû'ye tâbi siyasî bir konumda meşruiyetini ikame edip kendi adına para dahi bastırmadan idaresini sürdüren (Ömerî, 2010: III, 105) Hülâgû Han'ın bu stratejisi ile kendisine yakın bir ismin başkent Karakorum'da tahta oturmasını daha çok önemseydiği görülmektedir. Doğrusu Hülâgû Han'ın bu politikası ile amacı ağabeyi Kubilay'ın *Büyük hân/kağan* olması için gerektiğinde müdahale etmeye hazır bir konum almasıdır.

Mısır'da Memlûk yöneticileri, Hülâgû'nun mektubuna çok sert bir biçimde karşılık vererek elçileri öldürmüşler, (Baybars el-Mansûrî, 1998: 50; Nüveyrî, 2004: XXIX, 302) Hülâgû'nun bölgeyi terk etmesini de fırsat bilerek savaşmaya karar vermişlerdir (Abû'l-Farac, 1999: II, 576). Memlûk Sultanı Seyfeddin Kutuz (657-658/1259-1260),⁹ öncelikle Mısır ve Suriye'de mevcut iç çekişmelerden dolayı birbirinden ayrı gruplar halinde hareket eden, başta devletin

⁷ Dimaşk bugün Suriye'nin başkentidir. Şam sözcüğü tarihi kaynaklarda günümüz Suriye, İsrail, Filistin, Ürdün ve Lübnan topraklarının tamamının karşılığı olarak kullanılmıştır. Kalkaşendî, 1914: IV, 88-90.

⁸ Suriye'deki Eyyûbî yerel yöneticilerine ve Kutuz'a gönderdiği mektup için bkz. Aksarâyî, 2000: 40-42; İbn Devâdârî, 1960: VIII, 47-48; Kalkaşendî, 1914: VIII, 63-65.

⁹ Kutuz hakkında bkz. Safedî, 2000: XXIV, 251-254; İbn Tağriberdî, *Menhel*: IX, 74-77; Yiğit, 2009: XXVI, 500-501.

kurucu kadrolarının mensup olduğu *Bahriyye*¹⁰ olmak üzere Mısır ve Suriye askerleri, göçebe Araplar Kutuz komutasında birleşmişlerdir (Nüveyrî, 2004, XXIX: 301). Hülâgû Han, Ketboğa'yı on bin kişilik bir birlik ile Suriye'de bırakmıştır. Ketboğa'nın öncü birlik komutanı Baydara, Kutuz komutasındaki kalabalık müttefik orduya karşı koyamaz, hezimeye uğrar. Kutuz, Gazze'yi ele geçirerek ilerleyişini sürdürmüştür (Reşîdüddin, 2013: 54). Nihayet yaklaşık 30 000 kişilik Mısır-Suriye ordusu 3 Eylül 1260 tarihinde sayıları 15 000'i bulan Ketboğa komutasındaki Moğol ordusunu Ayn Câlût Savaşı¹¹nda hezimeye uğratmış ve böylece yenilmez Moğol orduları efsanesi de son bulmuştur. Zekâsı, dirayeti ve savaş alanındaki cesaretiyle zaferin kazanılmasında önemli bir pay sahibi olan Kutuz, Harezmsâh ailesine mensup üst düzey bir kimsedir.¹² Moğollara tatmadıkları bu yenilgi acısı ile bir yerde geçmişinin intikamını da almıştır.

Hülâgû Han'ın çok hızlı ilerleyişi, İran, Irak ve Suriye'yi istilâ etmesi dikkat çekicidir. Doğrusu istilâlar karşısında kadim devletler çaresiz kalmış, en muntazam ordular hezimeye uğramıştır. Moğol ordusuna baktığımızda iyi donanımlı askerî bir güce sahiptir. Bunun yanında bu gücün teşekkülünde var olan sonsuz bir itaat kültürü ile beslenen hiyerarşik bir yapı, sert ve acımasız Cengiz yasaları, elbette düşmanlarının yüreklerine korku salan tehdit ve korkutma siyaseti, yayılmacı politikanın başarısında etkili olan âmillerin başında gelir. Esasen bu istilâların başarısını sadece askerî güç ile açıklamak hata olur. O zaman başka ne gibi unsurlar vardır? Mesela yerel unsurların desteğini aramak, bu unsurlardan birisidir. Elbette daha birçok unsur ve husus vardır. Bu noktada Hülâgû'nun birçok yerel insanla işbirliği yaptığı malumdur. Örneğin, Alamut kalesinin alınmasında yardımcı olduğu ileri sürülen Hoca Nasîreddin Tûsî'nin Bağdat'ın alınıp halifeye ilişilmesinde Hülâgû'yu cesaretlendirdiğine dair kayıtlar vardır (Reşîdüddin, 2013: 15, 30-32, 37-38, 45-47; Aksarâyî, 2000: 37-38). Makalemiz yerel unsurlar ile diyalogun nasıl kurulduğu ve bu unsurlardan nasıl yararlandığına dair bir analiz çalışmasıdır. Kuşkusuz bu yönü ile istilâların arka planında var olan unsurları besleyen temel saikler nelerdir. Bu noktada Sârim Özbek'in hatıraları konuya dair perde aralamakta, bir nebze olsun bazı sorulara cevap mâhiyetinde bilgiler barındırmaktadır.

1.Sârim Özbek Kimdir

Sârim Özbek, Eyyûbî meliklerinden Humus sahibi el-Melik Eşref Musa'nın memlûküdür (Karatay, 2005: 94). el-Melik Eşref Musa, Harizmlilerle mücadelede başarılarıyla tanınan el-Melik Mansûr İbrahim'in oğludur. Humus meliki el-Melikü'l-Mücahid Esedüddin Şirkûh'un oğlu olan Mansûr İbrahim ise yedi yıllık meliklik dönemi ardından 10 Safer 644/27

¹⁰ Memlûk birliklerinden oluşan birliğin adıdır. Son Eyyûbî sultanı Salih Necmeddin Eyyûbî (1240-1249) tarafından düşmanlarıyla mücadele etmek için sıradan askerî birliklerden ayrı olarak Nil nehrinin ortasında Ravza adasında özel olarak eğitilmişler, yerleştirilmişlerdir. Sayıları sekiz yüz ila on bin arasındaki bu askerler Moğol istilâsı sonrasında esir pazarlarına düşen Kıpçak ve Harezm kökenli Türkler'dir. Mısır'ı ele geçirmek isteyen Fransa Kralı IX. Lois komutasında Haçlılar Dimyat'ı işgal edip Kahire'ye doğru ilerlerken el-Mansûra şehrinde memlûk birlikleri tarafından durdurulmuşlar ve imha edilmişlerdir. Memlûk askerleri bundan sonra devlette söz sahibi olacaklardır. (Kopruman, 1991: 512; Kopruman, 1992: 436-439).

¹¹ Ayn Câlût Savaşı hakkında bkz. Ömerî, 2010: III, 147; Yûnîni, 1954: *Zeyl*, 216; İbn Devâdârî, 1960: VIII, 49-51; Nüveyrî 2004, XXIX, s. 302-304; Baybars el-Mansûrî, 1998: 50-52; Reşîdüddin, 2013: 55-58; İbn Kesîr, 1998: XVII, 399-404; Makrîzî, 1954: I, 429-431; Smith, 1984; Özaydın, 1994; Özbek, 2002; Şeşen, 2013: 22-24.

¹² Kutuz'un dayısı Celaleddin Harezmsâh, babası da Celaleddin'in amcaoğludur. Nüveyrî 2004, XXIX, s. 306-307; İbn Devâdârî 1960, VIII, s. 40.

Haziran 1246 tarihinde Dımaşk'ta tüberküloz/verem hastalığından vefat etmiş, yerine oğlu el-Melik Eşref Musa geçmiştir (İbn Vâsıl, 1977: V, 369-372; Circis, 1991: 35). Hülâgû Han, İran'a dönerken Humus meliki Eşref Musa'yı Dımaşk ve Şam bölgesine yani Suriye'ye saltanat nâibi olarak atamıştır. Eşref Musa, atandığına dair elindeki ferman ile bölgeye gelmiş, Hülâgû'nun en etkili komutanı olan Ketboğa ile görüşükten sonra önemli dîvânlar, nâiblikler uhdesine verilmiştir. Bölgedeki Moğol yöneticileri mühim işlerle alakalı kendisi ile istişare ettikten sonra karar aldıklarına dair kayıtlar (Circis, 1991: 52) vardır. Bu bilgiler, Sârim Özbek'in efendisi olan el-Melik Eşref Musa'nın Hülâgû ile işbirliğine gittiği açıkça ifade ediyor. Çalışmamızın konusu olan hatıralarda, Humus sahibinin bu mertebeye nasıl ulaştığını izah eden kayıtlar mevcuttur.

Sârim Özbek'in efendisine dair bu malumat sonrası kendisine dair bilgileri aktaralım. Kaynakta adı, *Sârim Özbek el-Eşrefî* nisbesiyle geçtiği gibi *Sârimüddin Özbek* olarak sadece adıyla zikredildiği de görülür. Asıl adı Türkçe *Özbek*'dir. Sârim ya da Sârimüddin, Müslüman olduktan sonra aldığı adıdır.

Sârim Özbek, esasen memlûk sınıfına mensup bir askerdir. O zaman memlûk nedir? Memlûk; esaret müessesesine dayalı İslâmî kaideler çerçevesince tanzim edilmiş idarî, askerî, iktisadî ve hukukî bir terimdir. Savaş ya da istilâ yolu ile esir alınıp, tacirler tarafından alınıp satılan, daha sonra dinî tedris ve askerî talim ile sultan ya da valilerin hizmetine alınan itaat ve sadâkatları ile öne çıkan yetenekli çok özel askerlerdir. Her insan gibi hür doğup sonradan memlûk sınıfına dâhil olmuşlardır. Kölelik, asla söz konusu değildir. Örneğin Memlûk sultanları Baybars, Kalavûn, Lâcîn istilâlar sonucu, Kutuz, Ketboğa savaş esiri sonrası, memlûk sınıfına dâhil olup sultan olmayı başarmışlardır. Bu çerçevede Moğolların 1239-40 yıllarında *Deşt-i Kıpçak* bölgesine yaptıkları istilâlar neticesinde esir pazarlarında bolca bulunan Kıpçaklar esir tacirleri tarafından Anadolu, Suriye ve Mısır'a getirilmişlerdir. Dolayısıyla Kıpçak Türkleri, ilk dönem memlûkler arasında yoğun olarak bulunmuşlardır. Adından da anlaşıldığı gibi, Sârim'in Kıpçak Türkü olma ihtimali yüksektir.

Sârim Özbek'in de mensup olduğu memlûk sınıfını birkaç cümle ile özetleyelim. Memlûk adı, özellikle Memlûk Türk Devleti'nin kuruluşuyla daha çok önem kazanmıştır. Ancak daha önce de önemli bir kimliktir. Yönetimde idarî, askerî kadrolarda yetenekleri ölçüsünde istihdam edilmişlerdir. Daha sonra Mısır'da *Bahrî* ya da *Bahriyye* adıyla meşhur olmuşlar, Memlûk devletini kurmuşlardır. Moğolları durdurarak önce Mısır'da, daha sonra da Suriye'de hâkimiyetlerini tesis etmişlerdir. Böylece, bu askerler siyâsî ve askerî hayatta öne çıkmışlardır. Bu devletin en önemli özelliği; hanedanın oluşmadığı, güçlü ve nüfuzlu her emirin sultan olabildiği, ortaçağın en sıra dışı bir devleti oluşudur. Şüphesiz bu devletin oluşumu Haçlı işgalleri ve Moğol istilâlarının bir sonucudur. Zira Moğol istilâları başta Abbâsîler olmak üzere hanedanlar tarafından yönetilen birçok Türk-İslâm devletinin sonunu getirmiştir. Yine bu istilâlar neticesinde Memlûk devleti ortaya çıkmış ve Türk-İslâm dünyasında oluşan siyâsî boşluğu doldurmuşlardır.

2.Sârim Özbek ve Hülâgû Han

Sârim Özbek, Halep kuşatması sırasında Hülâgû Han ile karşılaşır. Sârim, Halep yakınında bir mağaraya gizlenip üç gün kaldıktan sonra Moğol atlı birlikleri bu mağaranın üzerinden geçerken, Moğol atlarının toynaklarının sesleriyle irkılmıştir. Sessizlik çöküp dışarı çıktığında bir Moğol askerinin kıyafetlerini giyerek Hülâgû'nun bulunduğu karargâha gelir. Sârim, cesurca bir karar alıp Hülâgû'ya mektup yazar. Karargâha yaklaşarak Moğol

hükümdarlarının bir âdeti olan halkın dilek ve şikâyetlerinin yazılıp bırakıldığı özel mahfazasındaki sandukaya mektubunu bırakır. Bu sanduka, bir direğin ucuna bağlı olup hükümdarın güvendiği adamlar başında nöbet tutmaktadır. Dileyen mektup bırakabilmekte, yönetimle alakalı özellikle memurları ilgilendiren konularda dilek ve şikâyetlerini yazabilmektedir. Sanduka, cuma günleri hükümdar tarafından açılır ve böylece halkın şikâyet ya da taleplerinden haberdar olur. Sârim, söz konusu uygulamayı adil bir davranış olarak görmektedir (Karatay, 2005: 94). Halkın açıkça söylemekten çekindiği şikâyetler, uğradığı haksızlıklar ve zulümlerin normal şartlarda hükümdara ulaşması pek mümkün değildir. Bu uygulama sayesinde dilek ve şikâyetler aracısız olarak hükümdara ulaşmakta, nihayetinde emirlerin, memurların ve yerel yöneticilerin halka zulmetmesinin önüne geçilmektedir. Esasen bu uygulamanın en önemli özelliği, hükümdarın kendi emirlerini veya memurlarını halk eliyle kontrol etmesi olarak akla gelmektedir.

Sârim'in amacı Hülâgû Han'ın huzuruna çıkmaktır. Bu arzusunu: "*Humus sahibi Melik Eşref'in memlûkü Sârim, yeri öperek İl-Han'ın huzuruna çıkmak ister*", şeklinde ifade ederek talebini mektubunda açıkça yazar. Mektubunda Özbek adını kullanmadan, *el-Memlûk es-Sârim* şeklinde ifade etmesine rağmen kendisini Özbek diye çağırırlar, nihayetinde İl-Han'ın huzuruna çıkmayı başarır. Huzuruna çıktığı Hülâgû Han'ı şöyle tanımlar: "*İl-Han şanı yüce birisiydi. Saygıda kusur edilmeyen kudretli bir hükümdar ile karşılaştım. Sesi gür, yüzü geniş, çekik gözlü kısa boyludur. Yanında hatunlar oturmakta, eşi Dokuz Hatun ise sol yanında durmaktadır*". Sârim Özbek, Hülâgû Han ile dört hâcibin hazır bulunduğu bir meclisteki konuşmalarını ise şöyle aktarır: "Dört hâcibin hazır bulunduğu bir mecliste İl-Han; 'Sen, Humus sahibi, Müslümanların bahadırı Melik Eşref'in memlûküsün değil mi?, sorusuna 'evet' diyerek cevap verir. Sonra dördüncü hâcib Türkçe lisan ile kendisiyle konuşur. Hülâgû, kendisine verilen cevaplardan memnun kalmıştır. Karşısında açık sözlü, hazır cevap veren, cesur birisi vardır. Sonra huzurundaki hâciblerden birisi hâric hepsini dışarı çıkartmıştır. Hülâgû, (ortam sakinleşince) Sârim'e yaklaşıp şarap içip içmediğini sorduğunda, 'evet' cevabını almış, bunun üzerine şarap dolu bir kadeh Sârim'e ikram edilmiştir. Gördüğü alakadan olsa gerekir, yeri öpen Sârim, Müslüman sultanları selamladığı şekilde Hülâgû'yu selâmlamıştır (Karatay, 2005: 94-95).

Sârim Özbek, Hülâgû Han ile ilk karşılaşma anını aktardıktan sonra ortama dair dikkat çekici hususları aktarır. Hülâgû ile yaptığı konuşmaları huzurdaki hatunların hoşuna gitmiştir. Hülâgû, başını yere doğru dikmiş bir vaziyette iken Sârim'e, oturup yemesini ve içmesini söylemiş, Sârim de, denilenleri aynen yapmış, hatta bir süre maiyetinden ayrılmayıp birlikte yiyip içmişlerdir. Halep kuşatmasının sürdüğü, huzura çıkarıldığı üçüncü gününde tekrar huzura çağrılan Sârim, bu kez Hülâgû'yu kızdıracak sözler sarf etmiş, mutlak ölümüne yol açacak cevaplar vermiştir. Önce Halep'in ne zaman düşeceğine dair soruya 10 yıl, Halep kalesinin de 30 yılda ancak düşeceğine dair verdiği imalı cevaplarla Hülâgû'yu öfkelenmiştir. Amacı kuşatmadan vazgeçirmektir. Sârim [sarhoş olarak huzurda konuşmuş olmalı ki] pişman olmuştur. Hülâgû, Sârim'in bu çıkışlarını, kendini tutarak (amacı Sârim'i kazanmak olduğundan olsa gerekir ki,) öfkesini yatıştırarak hâcibine dönüp Moğolca: "*Hizmeti geçmemiş olsa idi başını vururdum. Böyle konuşmaya utanmıyor mu? Bu, birbirleriyle savaşan Müslüman hükümdarların sözüdür*", şeklinde konuşmalardan alındığını belirtmiştir. Sârim ise pişman olmuş, sükûnetle bu sözleri dinlemiştir. Hülâgû'nun gözlerindeki kin ve nefreti görmüş, küplere bindiğine tanık olmuştur (Karatay 2005, s. 95-96).

Oysa Hülâgû Han, Halep'i yedi günlük bir kuşatmadan sonra 18 Ocak 1260 tarihinde düşürmüştür (Karatay 2005, s. 90).¹³

Sârim'in huzurdan kovulmasını engelleyen bir gelişme yaşanır. Huzurunda olduğu bir an, elinde kesik bir başla huzura hışımila birisi girer. Kesik başı Hülâgû'nun önüne koyup Moğolca bir şeyler söyledikten sonra, kesik başı alıp çıkar gider. Hâcib, Sârim'e doğru yaklaşarak bu adam ve bu insan başı hakkında bilgi verir. "Kesik baş ile içeri giren bu şahıs üst düzey bir Moğol komutanıdır. Kalenin altındaki lağımlardan birisinin başında tünel açmakla görevlidir. Emir komutayı oğluna bırakarak görev yerinden ayrıldığında kaledekiler hücumla kalkışınca oğlu ile bir kısım Moğol askerî bu huruç karşısında çaresiz kalıp kaçmışlardır. Gelişmeler üzerine görevine dönen baba, görev yerini terk eden oğluna öfkelenmiş, hışımını alamayıp başını gövdesinden ayırmıştır." Sârim, gördüğü ve duydukları karşısında irkilmiş, Halep'in düşmesinin kaçınılmaz olduğunu çaresizce kabul etmiştir. Hayıflanarak, kadın, erkek, çoluk çocuk herkesin Moğollara esir düşeceğini, karşılaşacağı âkıbeti düşünmeye, kaygılanmaya başlamıştır. Çaresizce Allah'ın takdirini beklemeye koyulmuştur (Karatay, 2005: 95-96).

Sârim, Hülâgû Han ile bir gece işret meclisinde iken üzümcü, pamukçu, buğdaycı, kömürcü ve keçiboynuzu alıp satan bir grup esnaf taifesi ile bir marangoz ustası huzura çıkagelir. Hülâgû Han, esnaflar içeri girdiği sırada Sârim'e bakıp tebessüm etmiş, daha büyük kadehlerle içmelerini emretmiştir. Sârim ise, bu tebessümden pek bir şey anlamamış, ihtiyaç için dışarı çıktığında karşılaştığı bir hâcib'in esnaf grubu hakkında verdiği bilgiler karşısında şaşırmıştır. Hâcib, Sârim'e hitaben: "Bu adamlar tünelden geçip buraya kadar gelmişler. Hülâgû Han, açılan tünelin genişliğini sorduğunda, altı bin adam genişliğinde cevabını almış ve on bin adam sığacak şekilde genişletmelerini emretmiştir. Yarın öğleden sonra Halep kalesi düşer. Kızlarımız, kadınlarınız ve civardan kaleye sığınan sultanların kızları çocukları Dokuz Hatun'un yanında olurlar. Hülâgû Han, onları cariyelerin yanlarına oturtur. Ya Sârim, ne yapacaksın(!)" (Karatay, 2005: 96) diyerek adeta yüreğine hançer saplamıştır. Hülâgû'nun Sârim'e bakıp sinsice gülmesinin anlamı anlaşılmıştır. Kanaatimizce bu esnaf grubu iki seçenekten birisi olmalıdır. Ya tacir kılığında Halep'e girip çıkan Hülâgû'nun adamları hatta emir alıp yerine getiren üst düzeyde birileri olmalı ya da tümünden bunların hepsi bir kurgu olmalıdır. Senaryo gereği de söz konusu konuşmalar, Sârim'in bulunduğu işret meclisinde yapılmıştır. Sanki Hülâgû Han, Sârim'in Halep kalesindekiler ile bir şekilde haberleştiğini, ve bu bilgileri de ulaştırarak Haleplilerin manen savunma hatlarını kırmayı hedeflediğini akla getirmektedir. Ya da tam aksine Sârim'i sınamak hatta bu esnaf taifesi ile irtibatının olduğunu açığa çıkarmak da olabilir. Sârim, daha sonra Hülâgû'nun huzuruna çıkarak aşağıda doğruluğu teyit gereken konuşmalar yapar. Kaynaktaki bilgileri aynen aktarıp yorumlamaya devam edelim.

Sârim, hâcipten duyduğu bu sözler karşısında irkilmiş, soluğu Hülâgû Han'ın huzurunda almıştır. Sarhoşluktan da uyanarak: "Vallahi Moğol hükümdarları eşekler gibidir", deyince Dokuz Hatun tebessüm edip bir şey anlamadığını söylemiştir. Bunun üzerine Sârim: "Müslüman hükümdarlar içki içtiklerinde (çeşitli çiçek adları sayıp onlara benzeterek) güzelleşirken Moğol hükümdarları çirkinleşiyor", diye cevap verir. Hülâgû Han, bu sözlere gülümserken, kadınlar gülüşürler. Sârim, Moğol devlet geleneğinde kaçınılmaz bir şekilde boynunun vurulmasına yol açacak sözler sarf etmiş, hadsizlikte bulunmuştur. Sârim'in bu sözlerine ve esnaf grubunun nereden geldiğini bildiğine dair çıkışına öfkelenenden Hülâgû Han'ın

¹³ Hülâgû 658 Muharrem/1259 Aralık ayında Halep'i on günlük kuşatma sonrası ele geçirir. İç kale ise 10 Safer 658/26 Ocak 1260 tarihinde düşer (Circis, 1991: 49).

huzurunda yeri öpüp: “Allah İl-Han’ı korusun. İl-Han’ın başı hakkı için, bu tahılların hepsini bizzat kendim Moğollardan korkarak ve muhasaraya hazırlık amacıyla kaleye stokladım”, diyerek açıkça itiraf eder. Bu sözler, kalenin uzun süre kuşatmaya dayanmak için aldığı tedbirlerden bir parça itirafıdır. Hülâgû Han, bu sözleri duyunca sakinleşir. Sârim ise ayağa kalkıp, yeri öperek yine benzer cümleler sarf eder: “Allah İl-Han’ı korusun. Allah O’nu muzaffer kılsın. Saygınlığı büyük, ülkesi geniş olsun. Hükümdarlar O’ndan korksun. Hiç kimse karşı gelecek güce sahip olmasın. Vallahi, Vallahi, Ya hond... Onlar karşına dikilmek istiyorlar, ancak senin gücünden korkuyorlar” (Karatay 2005, s.96-97).

Sârim, önce Hülâgû Han’ı kızdıracak sözler sarf etmiş, sonra ölüm korkusundan olsa gerekir, çaresizlikten ağzına gelen güzel sözler söylemiştir. Bu kayıtlar, muhtemelen sarhoşluğun verdiği halet-i ruhiyeden olsa gerekir. Öyle ki; Halep kalesinde yaptığı erzak stoğunu itiraf etmiştir. Meselenin hayat memmat meselesine dönüşmesiyle de, itiraftan ve aşırıya kaçan sözlerinden pişman olmuş, Hülâgû’nun gönlünü almaya çalışmıştır. Önce dua edip daha sonra bölgedeki yöneticilerin gerçek niyetlerinin karşı koymak olduğunu, ancak güç getiremeyecekleri için bu duruştan vaz geçtiklerini söylemesi dikkat çekicidir.

Hülâgû Han, artık Sârim’i gerçek anlamda sınama zamanının geldiğini düşünmüş olmalı ki, efendisi Humus sahibi el-Melik Eşref’i getirmesini emreder. Sârim, iki gün sonra getireceğini ancak, el-Melik Eşref gelinceye kadar kalenin alınmaması şartını koşar. Nihayet Sârim Özbek, boynuna damgalı, mühürlenmiş özel mektubu asarak maiyetinde on iğdiş atıyla beraber bölgeden ayrılır. Gazze’ye ulaştığında yöneticilerin korkudan kaçtıkları haberini alır. Buna rağmen Sârim, Hülâgû Han’ın yanındaki saygınlığından ve itibarından haberdar olan Müslüman yöneticilere ulaşmayı başarır. Sârim’i gören yöneticiler, atlarından inip elini öperler. Sârim: “Daha önce ellerini öptüğüm kimseler, bu kez benim elimi öpüyor”, diyerek karşılaştığı ilgiyi şaşkınlıkla ifade eder. Öyle ki, efendisi el-Melik Eşref de elini öpenler arasındadır. Sârim, karşılaştığı bu aşırı saygınlıktan onurlanır. Daha sonra, efendisine İl-Han’ın kendisini istediğini söyler. Efendisi, İl-Han’dan korktuğunu, söylemesi üzerine Sârim, kendisine güvenmesini, yüce aziz bir sultan olarak döneceğine, bir sıkıntı yaşamayacağına dair kendisine güvence verir. Konuşmaları dinleyen bölgedeki üst düzey Eyyûbî meliklerinden el-Melik Nâsır Yusuf, kendi durumunu sorduğunda ise kendisine bir sözü olmadığını söylemiş, âkıbetinden kaygılanan Nâsır Yusuf kendisini tutamayıp, ağlamıştır (Karatay, 2005: 97-98).

Sârim, kendisine güvence verdiği efendisi el-Melik Eşref ile beraber Hülâgû’nun karargâhına tekrar gelir. Hülâgû Han, el-Melik Eşref’e kalacağı bir oda, bir koç, tencere ve biraz da odun getirir. Sârim, verilenlerin o denli aşağılayıcı olduğunu şu cümlelerle ifade eder: “Yemin olsun verilen odada köpekler bile kalmaz. Koçu kurtlar bile yemez. Odunu kimse ocağına sürmez. İşte Moğolların yaşamı böyledir.” Bu ifadeler Hülâgû Han’ın misafirine değer verip vermediğine dair kuşkulandırmaktadır. Efendisini odasında bırakan Sârim, daha sonra Hülâgû Han’ın huzuruna çıkar. Burada her zamanki yerine oturur, ikram edilenleri yer-içer, sohbet katılır. Hülâgû Han, kaçak olan bölge yöneticilerin durumunu sorunca, içinde buldukları zelil durumdan, korkaklıklarından bahseder. Bu sözler Hülâgû Han’ın hoşuna gider. Sârim’e efendisini sorduğunda, kendisinden başka efendisinin olmadığı şeklinde imalı cevap verir. Hülâgû Han, efendisi el-Melik Eşref’in durumunu öğrenmesini ister. Hülâgû Han’ın ısrarı ile yanına gittiği el-Melik Eşref üzgün bir vaziyette oturmaktadır. Sârim, durumunu sorunca da ağlamaya başlar. Efendisini teskin edip, gönlünü almaya çalışır. Ağlamamasını, Moğolların yaşamının böyle olduğunu, yemin ederek kendisine özel bir muamele olmadığını söyler. el-

Melik Eşref: *“Sultanlar nasıl böyle olur, bu halde nasıl ülkeler yönetilir (!)”*, şeklinde şaşkınlığını ifade eder. Bu konuşmaların geçtiği sırada Hülâgû Han’ın fermanı gelir. Sârim, efendisinin o anki durumunu şöyle aktarır: *“el-Melik Eşref’in bir anda rengi değişir. Oysa daha önce böyle hiç rengi değişmemiştir. Birlikte nice savaflara katıldık, az sayıda asker ile çok sayıda orduları yendik, rengi asla böyle değişmemiştir. el-Melik Eşref, korkudan kamış gibi titremekte, ayakları üzerinde duramamaktadır”*. el-Melik Eşref’in solundan Sârim, sağından da hâcib tutarak Hülâgû Han’ın huzuruna çıkarlar.

Sârim’in aktarımıyla el-Melik Eşref: *“Güzel yüzlü, kırmızıya çalan esmer renkli, genç ve uzun boylu, yakışıklı birisidir. Yüzünde benler vardır. Kırmızı atlastan yapılmış süslü kaftan ile altın işlemeli Bulgar çarığı giyer”*. Bu aktarımlardan kılık kıyafetinde çok titiz birisi olduğu anlaşılmaktadır. Aslında devrin meliklerin aşırı zenginlik, lüks içinde yaşadığı da kaynaklarda yer alır.

Sârim ile beraber Hülâgû Han’ın huzuruna çıktıklarında ilk sözü Dokuz Hatun söyler. Dokuz Hatun önce el-Melik Eşref’e daha sonra Hülâgû’ya bakarak: *“Bu adam genç, güzel ve Müslümanların lideridir. Sultanlar böyle mi olur”*, deyince Hülâgû Han, Dokuz Hatun’a tebessüm ederek: *“Biz, sultanları gücümüzden korkutarak huzurumuzda zelil bir şekilde ayakta diken hükümdarlarız”*, şeklinde imalı bir cevap verir. Sonra şaşkınlıktan ne yapacağını bilemeyen el-Melik Eşref’e dönerek, dilediğini istemesini söyler. Üç defa yeri öpen el-Melik Eşref’e, Sârim fısıldayarak, içinde annen, kızların, kız kardeşlerin, yakınların ve el-Melik Nâsır’ın yakınlarının bulunduğu kalenin burcunu istemesini, eğer böyle yapmaz ise bu gece Moğolların Halep kalesini ele geçireceğini ve yakınlarının Dokuz Hatun’un cariyesi olacağı uyarısını yapar. Kayıtlarda dikkat çeken anekdot ise el-Melik Eşref’in Sârim’den çok özel talebi vardır. Hülâgû Han’ın kendisini öldürmemesini ister. Sârim, Moğolların misafiri olan kimseyi öldürmediklerini söyleyince el-Melik Eşref’in yüreği yatışır. Bu arada huzurda iken Hülâgû Han, tekrar isteğini sorar. Sârim’in tavsiyesine uyan el-Melik Eşref, yakınlarının ve birçok önemli devlet adamlarının yakınlarının sığındığı kaleyi bağışlamasını ister. Hülâgû öfkelenir, başka bir şey istemesini söyler. el-Melik Eşref sessiz kalınca Dokuz Hatun araya girip Hülâgû’ya: *“Ayıp olmuyor mu, bu melik senden şu kaleyi istiyor, sen de vermiyorsun?”*, deyince Hülâgû Han, Dokuz Hatun’a, sultanların kızları ve eşleri cariyesi olması için bu talebi geri çevirdiğini söyler. Bunun üzerine Dokuz Hatun, onları azat ettiği, şeklinde karşılık verince Hülâgû Han da bu kararı onaylar. Bunun üzerine el-Melik Eşref üç defa Hülâgû’nun elini öper. Daha sonra hâcib ile Sârim Özbek’in arasında iken tekrar yeri öper. Ancak ayağa kalkamaz. Sârim: *“Allah, sağlam bir söz ile dünyada ve ahirette inananları sabit kılar”*. (İbrahim-27) ayetini okuyarak efendisini yatıştırmaya, korkusunu yenmesine çalışır (Karatay, 2005: 99-100).

3.Hülâgû Han’ın Bölgeyi Terk Etmesi ve Gelişmelerin Seyri

Hülâgû Han, Halep’i ele geçirdikten sonra Suriye içlerine ilerlemeden geri döner (Circis, 1991: 51). Hülâgû Han, Sârim’in kendisi ile dönüp dönmemesiyle ilgili Sârim’e: *“Efendin olarak ya beni, ya da el-Melik Eşref’i seç”*, şeklindeki emrini, önce yeri, daha sonra Hülâgû’nun elini öperek, İl-Han’dan ayrılmayacağını dil ucuyla söyler. Bunun üzerine Hülâgû Han, Sârim Özbek’in bu sözüne inanmış olmalı ki üstelememiştir. Daha sonra, maiyetine Halep’ten dönüş hazırlığı emrini verir. Ketboğa Noyan’ı Halep ve çevresine, Baydara’yı da Dımaşk ve çevresine nâib olarak atayıp Halep’ten ayrılır. Maiyetinde Halep kalesinde

hapiste bulunan Sungur el-Aşkar, Sekiz, Beramik, Bekmiş el-Mesûdî'nin de aralarında bulunduğu Bahrî memlûklere mensup Türkleri ve elbette Sârim'i de götürür.

Hülâgû Han, önce Azez'e daha sonra Musul'a ulaştığında huzuruna çağırdığı Sârim'den iki seçenektan birisini tercih etmesini, tablhanelik gibi maiyetinde bir emirlik mevki ya da Suriye'de bir makamdan birisini seçmesini emreder. Sârim ise İl-Han'ın elini öpüp maiyetinden ayrılmayacağını söyler. Bunun üzerine Hülâgû Han: *"Hayır. Suriye senin için daha sevimidir. Senin ailen, çocukların, malın mülkün oradadır"*, diyerek Sârim'i Suriye'ye dönmesine ikna eder. Sârim'e yol tedarigi için gerekli at ile ihtiyacı olan araç gereçlerin hazırlanmasını emreder. Sârim için sayısız at, bolca kumaş, çok özel eşyalar ve hediyeler hazırlatır. Ayrılık vakti geldiğinde: *"Ey Sârim! Bizim sana yaptığımız iyilikleri biliyorsun. Çocuklarımız Ketboğa ve Baydara senin yanındadır. Onlar benim için çok değerlidir. Gözün onlar üzerinde olsun"*, diyerek Ketboğa ve Baydara'ya yardımcı olmasını emreder. Hülâgû Han, bununla da yetinmez. Önce yeri, sonra elini öpen Sârim'in boynundan tutup: *"Ketboğa'ya söyle. Ba'lebek, Dimaşk ve Suriye toprakları benimdir. Benim mülkümdür. Buralardaki halka zulmetmek helal olmaz. Yoksa Ba'lebek halkından birinin altın sandığını almaya nasıl cüret eder. Altın sandukayı sahibine versin, yoksa ölür. Altını sahibine verinceye kadar da elini boynundan çekme"*. Hülâgû Han, kendisine arz edilen bir şikâyetle alakalı Sârim'i görevlendirdiği anlaşılıyor. Elbette yazılı bir emrin bu hususta ayrıca yazılmış olması yüksek ihtimaldir. Vedalaşma anında da son defa Hülâgû Han, Sârim'e: *"Ketboğa ve Baydara'ya ulaştığında Bühşü'l-Fâr'ı (Mısır'ı) almalarına izin ver. Çünkü ben onlara Mısır'ı almalarını emrettim"* (Karatay, 2005: 100-101), şeklinde nihai politikasını, hedefini açıkça söyler.

Kitabın müellifi Emir Şihabeddin Karatay, Sârim'in Hülâgû ile vedalaşma anına dair aktarımlarına devam eder. Sârim'i uğurlayan Hülâgû Han'ın kendisine bahşettiği nimetin değerini bilmesini, şükretmesini, nasıl geldiğini düşünmesini, sultanlar nezdinde yüceltiğini hatta şefaathettiği kimseleri affettiğini, elini öptüğü sultanların bu kez kendi elini öptüğünü hatırlatır. Sârim, bunların karşılığında elini öper, üzerimde hakkı olduğu vurgular, *"Allah İl-Han'ı korusun"*, şeklinde dualar eder. Hülâgû, Sârim'e gösterdiği yakınlığı daha da ileri taşır: *"Halep'te iken seninle Türkçe üç kelime (cümle) konuştum Yemin ederim hiç kimse ile böyle daha önce konuşmadım. Sana, evlatlarım Ketboğa ile Baydara'yı emanet ediyorum. İnşallah Mısır fethedildikten sonra mektubunuz gelir"* (Karatay, 2005: 102). Bu övgü dolu sözler, Sârim'in Hülâgû'nun güvenini kazandığını gösterdiği gibi, Sârim'in güvenini kazanmak için dost eli uzattığı şeklinde yorumlamak ta mümkündür.

Sârim, Hülâgû Han'ın yanından ayrıldıktan sonra Ürdün nehrinde Moğol kuvvetleriyle karşılaşır. Atlarından inen Moğol atlıları Hülâgû'nun elçisi olarak gördükleri Sârim'i saygıyla karşılarlar. Sonra, Ketboğa'nın yanına ulaşırlar. Hülâgû'nun bahse konu altın sandığını sahibine teslim etmesi gerektiğine dair emrini tebliğ eder. Ketboğa da gasp ettiği sandığı sahibine teslim eder. Sârim, teslim işinden pek emin olmamış olmalı ki, cümlesini *'Allah bilir'* şeklinde tamamlar (Karatay, 2005: 101).

Kayıtların devamında yazar önemli bir hususa temas eder. Tarihi anlamda öneme haiz Ayn Câlût Savaşı'na dair bu bilginin tarihçiler tarafından değerlendirilmesi gerekir. Sârim, Ürdün nehrinde karşılaştığı Moğolların asıl amacının Mısır'a yürümek olduğunu bildiği için yanındaki bir gulamı casus olarak Mısır'a gönderir. Sârim'in casusa hitaben aktarımıyla kaynakta yer alan kayıtlar şu şekildedir: *"Mısır'daki idarede söz sahibi Sultan Muzaffer Kutuz, Baybars el-Bundukdârî, Balaban er-Reşîdî ile Sungur er-Rûmî'yi toplamasını ve onlara şunları söylemesini emrettim. Moğollar bir şey değildir. Onlardan korkmayınız. Müslümanlar at ve asker ile*

ilerlesinler, Moğolların ordu sayısı azdır. Ayrıca Moğollar ile güneş doğarken karşılaşmalarını tavsiyesinde bulundum". Sârim'in casusu Mısır'a ulaştığında Mısırlıları büyük bir korku içinde bulur. Adı geçen emirlerden bazılarıyla görüşür: "Korkmayınız! Ben, arkadaşlarım ve el-Melik Eşref Moğol ordusunun sağ kanadında olacağız. Benim rengimi gördüğünüzde benim ve arkadaşlarım tarafına hamle ediniz. Ben ve el-Melik Eşref ile onları aramızda mahvederiz. Yemin ederim aynen böyle oldu. Emirler ise bunun Müslümanlara karşı bir oyun olduğunu düşündüler" (Karatay 2005, s. 101-102).

Ayn Câlüt Savaşı, Memlûklerin İlhanlılara karşı zaferiyle sonuçlanmıştır. Elbette sadece Sârim'in bu bilgilerini dikkate alarak savaşın seyrini tayin ettiğine dair bir iddia yersizdir. Ancak bu bilgiler Kutuz ve adamlarının kendilerine güvenmeleri hususunda önemlidir. Özellikle Moğol ordusunun sayısı hakkındaki bilgilerin, diğer istihbarat bilgileriyle karşılaştırılıp doğru askerî bir strateji ile düşmanlarını karşılama kararı almalarında bu bilgiler kıymetlidir. Ayrıca, Mısırlıları cesarete getiren önemli bir âmil olduğu kuşkusuzdur. Ayn Câlüt Savaşı sonrası Humus meliki Eşref Musa'nın Sultan Kutuz tarafından eman verilerek Humus ve civar idaresine görevlendirmesi Karatây el-Izzî'deki bilgilerle uyusmaktadır. Öyle ki, Ketboğa Noyan'ın emrinde Moğol ordusunda yer alan Eşref Musa'nın gördüğü muamelenin aksine Moğol saflarında Memlûklere karşı savaşan Subeybe meliki el-Melikü's-Seîd esir alındıktan hemen sonra boynu vurulmuştur (Ebû'l-Fidâ, 1997: I, 315). Bu gelişmeler Sârimüddîn Özbek'in casus göndererek savaş öncesi Kutuz'u cesarete getirdiği ve savaş sırasında Moğolları arkadan vuracaklarına dair bilgiler ile örtüşmektedir. Doğrusu bu bilgilerin doğruluk payı bulunmaktadır.

Sârim'in sözlerine kulak vermeye devam edelim: "Ayn Câlüt'ta iki ordu karşılaştı. Güneş bizim üzerimize doğduğunda İslâm askerleri görülmüştü. İlk İslâm sancağı, kırmızı ve beyazdı. Müslüman askerleri çok güzel giyinmişler, Güneş (ışıkları) onları parlatıyordu. Moğollar, İslâm askerinin sayıca fazlalığından ve gösterişinden çekinmişlerdi. Müslüman askerleri tepeden inerken Ketboğa beni çağırdı ve bana tek tek tepeden inen sancakların kime ait olduğunu sordu. Önce Sungur er-Rûmî'nin, daha sonra sarı renkli Balaban er-Reşîdî'nin sancağı, diğerleri de peş peşe dağın zirvesinden indiler. Davullar ve kösler vuruluyordu. Her taraf insanla dolup taşmıştı. Sârim, Müslüman askerlerin gösterişli hâlden gururlanır. Sonra Moğollar dağa çekilirler. Müslümanlara zafer müyesser olur. Allah Bahrî Türk memlûklarına yardım etmiştir. Öyle ki, Hülâgû'ya hezimetini ulaştırarak kimse kalmamış, hepsi ölmüştür. Hülâgû'ya gelişmeleri Dimaşk ve Haleptekiler ulaştırabilmiştir" (Karatay, 2005: 102-103).

"Yükümü alıp efendime döndüm. Zorba şeytan ordusuna karşı Müslümanların zaferinden gözyaşlarım tufan olmuş akıyordu. Uğradığım her yer harap olmuş herkes yas tutuyordu. Kargalar ve baykuşlar ötüyordu. Bu büyük olayın benzeri geçmişte hiç yaşanmamıştı. Bağdat gibi memleketimiz de aynı akıbet ile karşılaşmıştı. -Muhakkak biz Allah'tan geldik, yine Allah'a döneceğiz. Hüküm olanları ve olacakları bilen, hareketin ve sükûnün sahibi olan Allah'a aittir. Öyle ki, efendimin yanına varıncaya kadar, herkes korku içindeydi. Yanlarına vardığımda hepsi sevindiler. Yaşananları onlara anlattım. Onlara zorbalara haddini bildirmemiz, zaferin Müslümanlar için yazılıncaya kadar karşılık vermemiz gerektiğini söyleyince, hepsi kabul ettiler. Geçmişte yaşananlardan tiksindiler. Sabahleyin en önde el-Melik Nâsır ve el-Melik Eşref olduğu hâlde yola çıktılar" (Karatay, 2005: 103-104). Sârim, savaşın âkibeti ve gelişmeler hakkında verdiği bu bilgilere bakılırsa efendisi Melik Eşref'in savaşa katılmadığı, güvenli bir yerde bekletildiği anlaşılıyor. Son olarak Hülâgû, Ayn Câlüt hezimetini duyup Ketboğa ile Baydara'nın öldürüldüğünü duyunca öfkesinden el-Melik Nâsır'ı idam ettirmiştir (Karatay, 2005: 108).

4.Sârim Özbek'in Sözlerinin Genel Bir Tahlili

Sârim Özbek, Halep'ten Musul'a değin Hülâgû Han'ın maiyetinde kalmıştır. Hülâgû Han, Suriye içlerine devam etmemiş, Moğol başkentinde yaşanan gelişmeler üzerine geri dönmek zorunda kalmıştır. Kubilay ile Arıkboğa arasında yaşanan kağanlık mücadelesini yakından takip etmek için (*Abû'l-Farac Tarihi*, II, 576) asıl birliklerini Tebriz'e yerleştirmiş ve burada mevcut topraklarını yönetme, hâkimiyetini pekiştirme çabasına girmiştir. Ayrıca Suriye'deki gelişmeleri yakından takip etmiştir (Reşîdüddin, 2013: 54-55). Ne var ki, bölgeden gelen haberler, İlhanlı ilerleyişinin akâmetini ve iç karışıklıklarla sarsılan Memlûk Türk Devleti'nin bölgede hâkimiyetini tahkim edip meşruiyetini haber vermektedir.

Hülâgû'nun Sârim'e hitaben: "*Halep'te iken seninle Türkçe üç kelime (ya da cümle) konuştum Yemin ederim hiç kimse ile böyle daha önce konuşmadım. Sana evlatlarım Ketboğa ile Baydara'yı emanet ettim*" (Karatay, 2005: 102) diyerek sarf ettiği sözler dikkat çekicidir. Bu sözler Sârim'in Hülâgû Han'ın teveccühüne mazhar olduğu, güvenini kazandığı anlaşılıyor. Bunun yanında bu ifadeleri Sârim'i kendi yanına çekme çabası olarak değerlendirmek te önemlidir. Doğrusu bir başkasının güvenini kazanmak, o kimseye güven vermek ile mümkündür.

Hülâgû Han'ın maiyetinde kalan Sârim'den naklen hatıralarını kaydeden yazar Karatay el-Izzî el-Hazendârî sayesinde günümüze ulaşan bu bilgileri tahlil edelim. Şüphesiz bu kayıtlar, Moğol siyasî ve askerî stratejileri hakkında önemli bilgiler sunmaktadır.

5.Hülâgû'nun Siyasî ve Askerî Stratejilerine Dair Bazı Tespitler:

1. Sârim'in Halep kalesinde erzak stoğu yaptığına dair bilgiler üst düzey yetkili birisi olduğunu gösterir. Doğrusu kayıtları dikkatle incelediğimizde Hülâgû, Sârim'in kim olduğunu ve faaliyetleri hakkında bilgi sahibidir. Yine Sârim, bölgeyi iyi bildiği gibi kaledekileri ve Haleplileri tanımaktadır. Mektubunda Özbek ismini kullanmadığı halde Özbek adıyla çağrılması Moğol casuslarının ya da Hülâgû hesabına çalışan yerel unsurların, hakkında rapor verdiğini gösterir. **Çok iyi işleyen gizli haber alma teşkilatı** vardır. Yine Halep kuşatması sırasında bir işret meclisinde bir grup esnafın çıkagelip Sârim'in şehirde erzak stoğu yaptığını ifşa etmesini bu meyanda yorumlamak mümkündür.

2. Moğol siyasetinin en önemli özelliği, ele geçirilen bölgelerdeki üst düzey yerel simalardan, Nasıreddin Tûsî örneğinde olduğu gibi yararlanılmıştır. Hülâgû Han, bölgeyi tanıyan, bölge yöneticilerine hizmet etmiş, önemli bir asker olarak Sârim'den istifade etmiştir. Kısaca **üst düzey yerel insanları kazanma siyaseti** söz konusudur. Hülâgû Han, Suriye bölgesini çok iyi bilen birisini yanında bulundurarak bölgeye dair bilgi almayı amaçlamıştır.

3. Moğolların ele geçirdikleri bölge halkı ile diyaloguna dair kaynağımız çok özel bilgiler verir. Hükümdarın obasının önünde herkesin rahatça ulaşabileceği, askerler tarafından korunan bir direğin ucundaki sandukaya, dilek ve şikâyetlerin bırakıldığı mektuplar söz konusudur. Bu durum Moğol devlet geleneğinde **sıradan halk ile farklı iletişim metotlarını** gösterir.

4. Sârim, halkın şikâyetleri için mektup bırakılan sandukaya yazdığı bir dilekçe münâsebeti ile huzura alınmıştır. Muhtemelen muhtevası önem arz eden diğer mektup sahiplerinin de huzura alındığı bir oturumda, Sârim ilk defa Hülâgû ile karşılaşmıştır. Dolayısıyla söz konusu dilek, şikâyet ve diğer arzuhallerin görüşüldüğü ve karara bağlandığı bir oturum olmalıdır. Bu oturumda hâciblerin, hatunların diğer üst düzey görevlilerin hazır bulunması

disiplinden taviz vermeyen bir bozkır devlet geleneği anlayışının sürdürüldüğünü gösteriyor.

5. Kaynaklar, Humus sahibi el-Melik Eşref hakkında Hülâgû Han'ın kendisine iyi davrandığı, geniş yetkilerle görevine iade edildiğine dair bilgi verirken, bunun sebebi hakkında detaylı malumat vermemektedirler. Bunun yanında, kaynağımız bu soruya cevap verecek bir mâhiyet arz etmektedir. Sârim Özbek'in Hülâgû nezdinde kazandığı güven ve iyi intiba, el-Melik Eşref'in görevine devam etmesini sağlamıştır. Moğollar ele geçirilen yerlerdeki bazı beylerin idareci olarak görevlerine devam etmesini, dolayısıyla o kimseleri kazanıp **yerel unsurların kendi hesabına çalışmalarını sağlama politikası** gütmektedirler.

6. Moğol otağlarında hükümdarın eşinin her zaman hazır bulunduğu malumdur. Dolayısıyla Hülâgû Han'ın meclisinde eşi Dokuz Hatun ile diğer hatunlar her zaman hazır bulunmuştur. Devletin aldığı kararlarda, özellikle de **savaş sırasında hükümdar eşinin sözü geçerlidir**. el-Melik Eşref, memlûkü Sârim Özbek'in telkini ile Hülâgû'dan kaledeki yakınlarına eman talebi Dokuz Hatun sayesinde kabul görmüş, Halep kalesindeki yakınları olan kadın ve çocuklar el-Melik Eşref'e bağışlanmıştır.

7. Hülâgû Han, otağında birçok hâcibi bulundurmaktadır. Hükümdarın en yakını olan, sekreteryâ görevini deruhte eden bu saray görevlileri huzura alınacak kimselerle diyalog konusunda hükümdara yardımcı olduğu anlaşılmaktadır. Sârim Özbek, Hülâgû'nun huzurunda iken otağda hazır bulunan mevcut dört hâcibten birinin kendisiyle Türkçe konuştuğu kaydedilmektedir. Hâciblik müessesesinde görevli memurlar, hükümdarın en yakın adamlarından olup güvenini kazanmış, saray görevlileridir. Savaş alanında kurulan bu otağlarda devlet meselelerinin görüşüldüğü, tartışıldığı ve karara bağlandığı bir otağ karşımıza çıkıyor. **Bozkır geleneğine uygun mobil bir devlet yapılanmasının her yerde varlığı** söz konusudur.

8. Hülâgû Han'ın huzurunda iken hâciblerden birisinin Sârim Özbek ile Türkçe konuşması, bölgede yaşayan insanların dilinden anlayan bürokratların istihdam edildiğini göstermektedir. Hâsılı, bölgede Türk, Arap, Kürt, Ermeni, Rum ve Haçlı mensubu daha birçok farklı dilleri konuşan insanların var olduğu bilinmektedir. Hülâgû Han'ın otağında Moğol dili dışında birçok farklı dili bilen, konuşan sâdik adamlarının bulunması son derece makuldür. Bu durumu şöyle nitelemek mümkündür. Hem Moğolca hem bu milletlerin dillerinden en az birisini bilen **kültür seviyesi yüksek insanlardan yararlandıkları görülür**. Bu kimselerin tacir sınıfından olmaları yüksek ihtimaldir.

9. Moğol hükümdarları kaynaklarda sert, acımasız, anlık karar veren, tahammülsüz bir kimlik ile öne çıkarılmış ya da böyle bir imaj çizilmiştir. Kaynağın aktardığı bilgilerde doğruluk payı var ise gerçekten Hülâgû'nun Sârim Özbek'in sözlerine gösterdiği tahammül ve sabır dikkat çekicidir. Bu kayıtlar, **"Hülâgû Han huzurunda konuşulanlara tahammül gösteren bir Moğol hükümdarı" izlenimi vermektedir**.

10. Moğolların sert ve acımasız bir askerî disiplini olduğu sahanın araştırmacıları tarafından bilinir. Kaynağımızdaki bilgiler esasen insanı taaccüp ettirecek cinstendir. Komutan bir baba, görev yerini terk ettiği gerekçesi ile çok sert bir şekilde, başını gövdesinden ayırarak kendi oğlunun cezalandırmıştır. Buradan üç maddelik bir sonuç çıkarmak mümkündür.

-Moğol askerî disiplini taviz vermeyen sert ve acımasızdır.

-Savaş sırasında bir komutan, emrindeki itaatsiz asker hakkında karar alıp uygulama hakkına sahiptir.

-Komutan bir baba, emrindeki asker oğlu hakkında, itaatsizliğinden dolayı ölüm cezasına çarptırma yetkisine sahiptir.

11. Hülâgû Han, bölgeye geldikten sonra Humus sahibi Melik Eşref'i Sârim sayesinde huzuruna çağırması ve önceki görevini sürdürmesine müsaade etmiştir. Doğrusu Hülâgû Han, yerel yöneticiler arasındaki çatışmaları biliyor, zayıf olanları kendi tarafına çekerek bölgede tutunmayı amaçlıyor. Bu siyaset yabancı olduğu bölgede kalıcı olmak için tatbik edilen genel geçer bir politikadır. **Ele geçirilen bölgelerdeki zayıf, itaatkâr yerel idareciler geniş yetkilerle görevlerinde bırakılma siyaseti, bölgede kalıcı olmak için önemlidir.** Günümüz modern dünyasında azınlığı muktedir kılıp destekleme, sonra bölgeyi ekonomik olarak kendine bağlayıp sömürme siyasetinin önceki sürümlerinden birisidir.

12. Moğolların misafiri olarak ağırladıkları insanlara kötülüklerinin ilişmeyeceğine dair bir kayıt söz konusu idi. Bu kayıtlara göre, Hülâgû Han, misafir ettiği konuğu Melik Eşref'i salimen yurduna dönmesine müsaade etmiştir. Açıkçası diğer Eyyûbî meliklerinden farklı olarak Melik Eşref'in daha önce yönettiği Humus'ta yönetici olarak görevine devam etmesinin sebebi bu kayıtlardan anlaşılmaktadır. Burada **Moğollar, eman vererek konuk ettiği misafirine her hangi kötülükte bulunmadıklarına dair bir gelenek söz konusudur.**

13. Hülâgû Han, misafir ettiği Melik Eşref'i ağırlamış, ancak tek başına kaldığı odasında karşılaştığı muamele ağrına gider. Memlûkü Sârim morali bozuk efendisini teskin etmeye çalışır: "Yemin olsun verilen odada köpekler bile kalmaz. Koçu kurtlar bile yemez. Odunu kimse ocağına sürmez. Moğol halkı işte böyledir." Bu kayıtlar **Moğolların bozkırdaki basit yaşam tarzlarına işaret etmektedir.**

Sonuç

Moğol istilâları, Suriye'yi tehdit etmeye başladığında, bölge siyasî bir kaos içindedir. Birbiri ile mücadele halindeki Eyyûbî hanedanına mensup yerel yöneticiler, bölgede varlıklarını idame ettiren Haçlılar ve müttefikleri Çukurova bölgesindeki Ermeniler bölgenin mevcut siyasî teşekkülleridir. Hülâgû'nun bölgeye gelişiyle söz konusu kaos ortamı iyice derinleşmiştir. Bölge, tarihinin en karmaşık dönemlerinden birini yaşamıştır.

Sârim Özbek, adlı bir memlûk'un hatıraları dönem hakkında önemli bilgiler vermektedir. Hülâgû Han'ın şahsında dönemin Moğol siyasî, askerî, toplumsal meseleleri bağlamında bazı tespitler yapmamıza katkı sunmaktadır. Moğol devlet geleneğinde var olan bozkır devlet yapılanması yani mobil devlet unsurlarının her yerde sürdürüldüğü anlaşılmaktadır. Bozkırdaki basit yaşam tarzları savaş sırasında da geçerliliğini korumuştur. Hükümdar eşinin, savaş sırasında otağda alınan kararlarda sözü geçmekte, devletin üst düzey toplantılarında kara alma mekanizmasında, devlet yönetiminde söz sahibi olduğu anlaşılmaktadır.

Hülâgû Han, huzurunda konuşulanlara tahammül gösteren, sabırlı, herkesi dinleyen bir Moğol hükümdarı olarak öne çıkmaktadır. Bunun yanında Moğol askerî disiplini taviz vermeyen, sert ve acımasızdır. Savaş sırasında bir komutan, emrindeki itaatsiz asker hakkında karar alıp uygulayabilmektedir. Bu asker komutanın oğlu olsa bile fark etmemektedir. Bu denli sıkı kurallar söz konusudur.

Bir devlet için hayati bir mesele olan istihbaratın Moğollar tarafından da titizlikle uygulandığı görülür. Ayrıca istilâ edilen bölgelerdeki üst düzey yerel insanlardan, özellikle yüksek kültürlü ve bilgili insanları kazanma ve onlardan yararlanma siyaseti, bunun yanında farklı iletişim kanalları kurarak her zaman her çeşit insanı politik çıkarları uğruna kazanma ve kullanma politikası söz konusudur. Bu hususta özellikle politik çatışma ortamlarında çıkarlara uygun yararlanma çabası öne çıkmaktadır.

Kaynakça

- Aksarâyî, (2000), *Müsâmeretü'l-Ahbâr*, (Çev: Mürsel Öztürk), TTK. Yay., Ankara.
- Baybars el-Mansûrî, (1998) *Zübdetü'l-Fikre fî Târîhi'l-Hicre*, (Thk. D. S. Richards), Beyrut Das Arabische Buch Berlin, 1998/1419.
- Benâketî,(1969). *Târîh-i Benâketî*, (Yay. Ca'fer Şi'ar), Tahran 1348/1969.
- Cüveynî, (2013). *Tarih-i Cihan Güşa* (Çev. Mürsel Öztürk), TTK Yay., Ankara.
- el-Mekîn Circis b. el-Amîd, (1991). *Ahbâru'l-Eyyûbiyyîn*, (Nşr: Mektebetü's-Sikâfeti'd-Dîniyyeti), Kahire.
- Gregory Abû'l-Farac (Bar Hebraeus), (1999). *Abû'l-Farac Tarihi*, I-II, (Çev. Ömer Rıza Doğrul), Türk Tarih Kurumu Yay., Ankara.
- Ebû'l-Fidâ, (1997). *el-Muhtasar fî Ahbâri'l-Beşer= Târîhu Ebî'l-Fidâ*, C. II, (Thk. Mahmûd Deyyub), Beyrut.
- İbn Devâdârî 1971 Ebû Bekr b. Abdullah b. Aybek İbnü'd-Devadari, C. VIII, *ed-Dürretü'z-Zekiyye fî Ahbâri'd-Deoleti't-Türkiyye*, (Thk. Ulrich Haarmann), Kahire.
- İbn Fazlullah el-Ömerî, (2010). *Mesâlikü'l-Ebsâr fî Memâliki'l-Emsâr*, I-XXVII, (Thk. Kamil Selman el-Cebûrî), Beyrut.
- İbn Kesîr (1998). *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, I-XXI, (Thk. Abdullah b. Abdülmuhsin et-Türkî), Cîze.
- İbn Tağriberdî, (1984). *el-Menhelü's-Sâfi ve'l-Müsteofi ba'de'l-Vâfi*, I-XIII, (Thk. M. Muhammed Emin, Said Abdülfettah Âşûr), Kahire.
- İbn Vâsıl, (1977). *Müferricü'l-Kürûb fî Ahbâri Benî Eyyûb*, V, (Thk. Dr. Hasaneyn Muhammed Rebî'-Saîd Abdülfettah Âşûr), Kahire.
- İbnü'l-Esîr, (1985). *El Kâmil Fî't-Tarih Tercümesi*, I-XII, Bahar Yayınları, İstanbul.
- Kafalı, M. (1993). "Cengiz Han", *DİA*, VII, 1993, s. 367-369.
- Kalkaşendî, (1914). *es-Subhu'l-A'sâ fî Sinâati'l-İnşâ*, I-XIV, (Thk. Muhammed Hüseyin Şemseddin), Beyrut.
- Karatay el-Izzî, (2005). *Târîhu Mecmû'i'n-Nevâdiri mimmâ Cerâ li'l-Evâili ve'l-Evâhuri*, (Thk. Horst Hein-Muhammed el-Huceyrî), el-Ma'hedü'l-İlmânî li'l-Ebhâsü's-Şarkıyyeti, Beyrut, 1426/2005.
- Koprman, K. Y. (1991). "Bahriyye", *DİA*, IV, Ankara s. 512.
- Koprman, K. Y. (1992). "Mısır Memlükleri", *DGBİT*, İstanbul, VI, s. 433-540.
- Makrîzî, (1954). *Kitâbü's-Sülûk li-Ma'rifeti Düveli'l-Mülûk*, I-IV, (Thk. Muhammed Mustafa Ziyade-Said Abdülfettah Âşûr), Kahire.
- Nüveyrî, (2004). *Nihâyetü'l-Ereb fî Fünûni'l-Edeb*, C. XXXI, (Thk. Dr. Necip Mustafa Fevvez, Dr. Hikmet Keşli Fevvez), Beyrut.
- Özaydın, A. (1994). "Aynîcâlût Savaşı", *DİA*, IV, İstanbul, s. 275-276.
- Özbek, S. (2002). "Yakın Doğu Türk-İslâm Tarihinin Akışını Değiştiren Bir Meydan Savaşı: Ayn Calud", *Türkler*, Ankara, V, s. 134-143.

Reşîdüddin Fazlullah, (2013). *Câmiu't-Tevârih* (İlhanlılar Kısmı), (Çev. Prof. Dr. İsmail Aka, Prof. Dr. Mehmet Ersan ve Dr. Ahmad Hesamipour Khelejani), Türk Tarih Kurumu basımı, Ankara.

Safedî, (2000). *el-Vâfi bi'l-Vefeyât*, I-XXIX, (Thk. Ahmed Arnavud, Tezkî Mustafa), Beyrut.

Smith, J.M.S. (1984). " 'Ayn Jâlût: Mamlûk Success or Mongol Failure?", *HJAS*, ILIV/2, s. 307-328:

Şeşen, R. (2013). *Haçlılar Önünde Sultan Baybars*, Yeditepe Yay., İstanbul.

Togan, Zeki Velidi, *Tarihte Usûl*, Enderun Kitabevi, İstanbul 1985.

Vassâf, (1994). *Tahrîr-i Târih-i Vassâf*, (Yay. Abdü'l-Muhammed Ayetî), Tahran.

Yiğit, İ. (2009). "Kutuz", *DİA*, XXVI, s. 500-501.

Yûnînî, (1954). *Zeylû Mir'âti'z-Zemân*, Dâiretü'l-Maârifî'l-Osmaniyye, Haydarabad. www.al-mostafa.com

Sağlık Sektöründe Bireylerin Hizmet Sunucu Tercihlerini Etkileyen Faktörler

Birol Yetim^{a, b}, Yusuf Çelik^c

Özet

Sağlık sektöründe hizmet sunucu seçimi, alternatif hizmet sunucuları arasından birinin hasta veya yakınları tarafından tercih edilmesidir. Ancak sağlık hizmetlerinin karmaşık doğası nedeniyle sunucular arasında tercih yapabilmek çoğu zaman kolay değildir. Bu nedenle bu çalışmada, bireylerin sağlık hizmeti için tercih ettikleri hizmet sunucularının ve sunucu tercihlerinde etkili olan faktörlerin belirlenmesi amaçlanmıştır. Çalışmanın amaçlarına ulaşabilmek için ise TÜİK tarafından 2016 yılında yapılan Yaşam Memnuniyeti Araştırması veri seti kullanılmıştır. Bu çalışmada, bireylerin sağlık hizmeti sunucusu tercihleri kamu-özel sağlık kuruluşları ve hastaneler düzeyinde ayrı ayrı incelenmiştir. Araştırma sonucunda devlet hastanelerinin daha çok tercih edildiği ve bireylerin bu tercihlerinde bireysel ve demografik özelliklerinin yanı sıra sağlık hizmetlerinden memnuniyet ya da hizmet sunucusunun yakınlığı gibi diğer faktörlerin etkili olduğu tespit edilmiştir. Bu çalışmanın sağlık yöneticilerine kanıta dayalı bilgiler sunacağı düşünülmektedir.

Anahtar Kelimeler

Sağlık Hizmet Sunucusu
Hastane Seçimi
Hasta Memnuniyeti
TÜİK

Makale Hakkında

Geliş Tarihi: 31.01.2020
Kabul Tarihi: 10.05.2021
Doi: 10.18026/cbayarsos.682772

The Factors Affecting The Patient's Choice of Provider In Health Sector

Abstract

Choosing providers in the health sector can be defined as the choice of one of the alternative providers by the patient or their relatives. But, because of the complexity of health services, it is often not easy to choose among providers. Therefore, the aim of this study is to determine the preferences of individuals and the factors that affect their choice. To achieve these objectives, the data set of Life Satisfaction Survey conducted by TUIK in 2016 was used. The choices of individual were examined separately at the level of public and private health institutions and hospitals. As a result of the study, it is determined that public hospitals are more preferred and the individuals are affected by other factors such as satisfaction of health services and proximity of provider as well as their individual and demographic characteristics when they choice provider.

Keywords

Health Care Providers
Choice of Hospital
Patient Satisfaction
TUIK

About Article

Received: 31.01.2020
Accepted: 10.05.2021
Doi: 10.18026/cbayarsos.682772

^a İletişim Yazarı: birolyetim@hacettepe.edu.tr.

^b Arş. Gör. Hacettepe Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Sağlık Yönetimi Bölümü, ORCID ID: 0000-0002-1294-1874.

^c Prof. Dr. Hacettepe Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Sağlık Yönetimi Bölümü, ORCID ID: 0000-0002-8051-9245.

Giriş

Özellikle son yıllarda, değişen teknoloji ve hizmet sunumundaki gelişmelerle birlikte sağlık hizmeti sunucuları arasındaki rekabet artmış ve bu rekabetin bir sonucu olarak; hasta memnuniyeti, sağlık kurumlarının nihai hedeflerinden biri haline gelmiştir (Akgün ve Öztürk, 2002). Ancak günümüz hastanelerinde; sadece poliklinik, tanı, tedavi ve ameliyat gibi genel sağlık hizmetleri, hasta memnuniyetini sağlamada ve hizmet sunucu tercihlerini etkilemekte tek başına yeterli değildir. Bu nedenle, birçok sağlık kurumunda, söz konusu temel sağlık hizmetlerinin yanı sıra konfor, bürokratik kolaylıklar ve güler yüzlü sağlık çalışanı gibi farklı türden hizmetler de sunulmaya çalışılmaktadır (Demirer ve Bülbül, 2014).

Hızlı nüfus artışının bir sonucu olarak, sağlık hizmeti sunucularının sayısı ve sundukları sağlık hizmetlerinin çeşitliliği, hem özel sektörde hem de kamu sektöründe ciddi bir artış göstermiştir. Sunucu sayısındaki ve hizmet çeşitliliğindeki bu artışın yanı sıra bireylerin sağlık bilgi düzeylerinde de ciddi bir artış meydana gelmiştir (Karahan, Tarcan ve Yeşilaydın, 2016). Ayrıca 2006 yılında yürürlüğe giren 5510 sayılı Sosyal Sigortalar ve Genel Sağlık Sigortası Kanunu ile hastalar, anlaşmalı özel hastanelerden hizmet alabilme imkânına kavuşmuştur. Bu durum ise bireylerin daha fazla alternatife sahip olmalarını sağlamıştır. Sonuç itibarıyla, önceleri seçenekleri çok daha az olan hasta ve yakınları, günümüzde kısmen de olsa karar verici konumuna gelmişlerdir. Ancak tüm bu gelişmelere rağmen, bilgi asimetrisi (Bilgili ve Ecevit, 2008; Cardon ve Hendel, 2001; De Fraja, 2000) ve sağlık hizmetlerinin karmaşık doğası gibi birçok farklı nedenden dolayı, hastalar için sağlık hizmeti sunucusuna karar verebilmek diğer sektörlerde olduğu kadar kolay değildir (Hibbard ve Peters, 2003).

Literatür incelendiğinde; bireylerin sağlık hizmet sunucu tercihlerinin farklı faktörlerden etkilendiğini ortaya koyan çok sayıda çalışma (Abraham, Sick ve Anderson 2011; Campbell, Seymour ve Primrose, 2004; Kinchen, Cooper ve Levine, 2004; Thuan, Lofgren ve Lindholm, 2008) olduğunu görmek mümkündür. Bu faktörlerin bir kısmı bireysel özelliklerdir. Ancak bireylerin sağlık hizmet sunucu tercihlerini etkileyen faktörlerin önemli bir kısmı, hizmet sunum kalitesi, teknik donanım ve uzman sağlık personeli gibi hizmet sunucuları ile ilgili faktörlerdir. Bu nedenle günümüz dünyasının yoğun rekabet ortamında ayakta kalmak isteyen sağlık yöneticilerinin, hastaların tercihlerinde etkili olan faktörleri belirleyebilmeleri ve bu faktörleri, örgütsel amaçlar doğrultusunda kullanabilmeleri gerekmektedir (Karahan ve diğerleri 2016).

Sağlık Hizmet Sunucu Tercihi

Sağlık hizmetleri bakımından hizmet sunucu tercihi, hastaların ya da onun bakımından sorumlu olan kişilerin, seçim olanağına sahip oldukları durumlarda, alternatif sağlık hizmeti sunucularından birini tercih etmeleri olarak tanımlanabilir (Tengilimoğlu, 2001). Ancak hizmet sunucuları arasında bir tercih yapabilmek çoğu zaman kolay değildir (Chernew, Scanlon ve Hayward, 1998). Çünkü sağlık hizmetleri kullanımı ve bireylerin hizmet sunucu tercihleri çok farklı faktörlerden etkilenmektedir. Bu faktörlerin bir kısmı hasta ve yakınları ile ilgiliyken bir kısmı ise hizmet sunucuları ile ilişkilidir (Çelik, 2011).

Boscarione ve Stelber, 1982 yılında yaptıkları bir çalışmada; sağlık kurumunun eve yakın olmasının, hekim tavsiyelerinin, sağlık kurumlarındaki uzman hekimlerin, diğer sağlık çalışanlarının ve teknik donanımın, bireylerin hizmet sunucu tercihlerinde etkili olan en önemli faktörler olduğunu tespit etmişlerdir. Yazarlara göre bireyler, bu faktörlerin yanı sıra diğer sağlık kurumlarının hizmet kalitelerine, o kurumlarda tanıdıklarının olup olmamalarına

ve sunulan hizmetlerin fiyatlarına da dikkat etmektedirler (Boscarione ve Stelbler, 1982). He ise bireylerin tercihlerini etkileyen bu faktörleri; bireylerin bireysel ve demografik özellikleri, değer yargıları ve sağlık kurumlarının temel özellikleri olarak üç grupta ele almıştır. Yazara göre, hastaların sağlık hizmeti sunucu tercihleri bu üç grupta yer alan faktörlerin birbirleriyle karşılıklı etkileşimi sonucunda şekillenmektedir (He, 2011). Ancak bireylerin tercihlerini etkileyen bu faktörlerin önem sırası her bir sağlık hizmeti kullanıcısı için farklı düzeylerde olmaktadır. Özellikle karmaşık müdahaleler gerektiren durumlarda, hasta ve yakınlarının hizmet sunucu tercihlerini etkileyen en önemli faktörler, teknik donanımın varlığı ve çalışan personelin niteliğidir. Ancak acil durumlarda, hizmet sunucularının yakınlığı çok daha önemli bir faktör haline gelmektedir (Şantaş, Kurşun ve Kar, 2016).

Sağlık sektöründe hizmet sunucusu tercihi birçok faktörden etkilenen ve sağlık hizmetlerinin doğası gereği karmaşık bir süreçtir. Mosadeghrad 2014 yılında yaptığı bir çalışmada, hastaların sunucu tercihlerini etkileyen bu faktörleri, 10P (*ürün (product), ulaşım (place), ücret (price), fiziki çevre (physical environment), insan (people), süreç (processes), paket (package), performans (performance), imaj (position) ve tavsiye (promotion)*) olarak ifade ettiği sağlık hizmetleri piyasasının temel dinamikleri kapsamında açıklamaya çalışmıştır. Yazara göre hasta ve yakınlarının sağlık hizmet sunucu tercihleri bu faktörlerinin karşılıklı etkileşiminin bir sonucu olarak şekillenmektedir ve bireylerin içinde buldukları duruma ve bireysel özelliklerine göre farklılık göstermektedir (Mosadeghrad, 2014).

Hasta ve yakınlarının sağlık hizmet sunucu tercihinde önemli bir karar verici olmaya başladığı günümüzde, sağlık hizmetleri pazarında etkin bir rol oynamak isteyen sağlık yöneticilerinin, hasta ve yakınlarının sunucu tercihlerinde etkili olan bu türden faktörleri iyi bir şekilde analiz edebilmeleri (Tengilimoğlu, 2001) ve sektörde rekabet avantajı sağlayabilecek farklı türden stratejiler geliştirebilmeleri gerekmektedir. Bu kapsamda; bu çalışmada, Türkiye’de yaşayan bireylerin, hizmet almak için öncelikli olarak tercih ettikleri sağlık hizmet sunucularının belirlenmesi ve bireylerin bu tercihlerini etkileyen faktörlerin tespit edilmesi amaçlanmıştır.

Yöntem

Araştırmanın Modeli

Bu çalışmanın temel amacı; Türkiye’de yaşayan bireylerin sağlık hizmet sunucu tercihlerinin belirlenmesi ve bireylerin söz konusu tercihlerini etkileyen temel faktörlerin tespit edilmesidir. Çalışmanın amaçlarına ulaşabilmek için Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK) tarafından 2016 yılında yapılan Yaşam Memnuniyeti Araştırması (YMA) veri seti kullanılmıştır. YMA’ya katılan bireylerin tercih ettikleri hizmet sunucuları “*En son sağlık hizmeti aldığımız sağlık kuruluşu hangisidir?*” sorusuna verdikleri cevaplar üzerinden ele alınmıştır. Ancak bu çalışmada, bireylerin hizmet sunucu tercihleri hem sektörel bazda (kamu/özel) hem de hastaneler bazında ayrı ayrı incelenmiştir. Bu nedenle yukarıdaki soruya verilen cevaplardan hareketle iki ayrı değişken oluşturulmuştur. İlk olarak bireylerin bu soruya verdikleri cevaplar kamu sağlık kuruluşları (aile hekimliği, devlet hastanesi ve üniversite hastanesi) ve özel sağlık kuruluşları (özel hastane, özel poliklinik ve özel tıp merkezleri) olmak üzere farklı şekillerde sınıflandırılarak yeniden kodlanmıştır. Yapılan bu yeni sınıflandırmalara kurum doktoru tercihi dâhil edilmemiştir. Hastaneler bazında karşılaştırma yapabilmek için sadece devlet hastanesi, üniversite hastanesi ve özel hastane cevapları dikkate alınmış; bireylerin bu soruya verdikleri diğer cevaplar (aile hekimliği, özel poliklinik, özel tıp merkezi ve kurum doktoru)

ise kapsam dışında tutularak yeni bir değişken daha oluşturulmuştur. Oluşturulan bu yeni değişkenler bu çalışmanın bağımlı değişkenleri olarak kullanılmıştır.

Bireylerin sağlık hizmeti sunucu tercihlerinde etkili olduğu düşünülen bireysel ve demografik özellikler (cinsiyet, yaş, medeni durum, eğitim durumu, çalışma durumu ve sosyal güvence) ile bireylerin “*Bu hastaneyi neden tercih ettiniz?*” sorusuna verdikleri cevaplar (zorunluluk, yakınlık, memnuniyet, tavsiye, tanıdık, alışkanlık ve katkı payının düşük olması) bu çalışmanın bağımsız değişkenleri olarak ele alınmıştır. Eğitim düzeyi, çalışma durumu ve sosyal güvenlik türü değişkenleri çalışmanın amacına uygun olacak şekilde yeniden kodlanmış ve analizler bu yeni değişkenler dikkate alınarak yapılmıştır.

Bu çalışma kapsamında aşağıdaki sorulara cevap aranmaya çalışılmıştır.

Araştırma Sorusu 1: Bireyler en son hangi sağlık kurumundan hizmet almışlardır?

Araştırma Sorusu 2: Bireylerin sağlık hizmeti sunucu tercihleri üzerinde bireysel ve demografik özelliklerinin istatistiksel olarak anlamlı bir etkisi var mıdır?

Araştırma Sorusu 3: Bireylerin sağlık hizmeti sunucu tercihleri üzerinde tercih nedenlerinin istatistiksel olarak anlamlı bir etkisi var mıdır?

Evren ve Örneklem

Çalışmada, TÜİK tarafından 2016 yılında yapılan YMA veri seti ilgili kurumdan gerekli izinler alınarak kullanılmıştır (Başvuru No: 2016). TÜİK, bu araştırmalarda, iki aşamalı tabakalı örnekleme yöntemi kullanmakta ve ilk aşamada, 100'er haneden oluşan kümeler seçerek her kümeden en az 10'ar haneden oluşan bir örneklem büyüklüğü belirlemektedir. İkinci aşamada ise, örnekleme seçilen tüm hane bireyelerine ulaşılmaya çalışılmaktadır.

2016 yılında yapılan YMA'da, TÜİK tarafından, toplam 514 küme belirlenmiş ve bu kümelerden hareketle örneklem büyüklüğü 5140 hane olarak hesaplanmıştır. Sonuçta 4526 hanede yaşayan 8981 bireyden veri toplanmıştır (TÜİK, 2018). Bu çalışmanın kapsamını da TÜİK'in ulaştığı 8981 birey oluşturmaktadır. Ancak YMA'da bazı sorulara verilen cevaplarda eksik veriler bulunmaktadır. Bu nedenle, yapılan analizlerde eksik veriler veri setinden çıkarılmış ve analizler kalan gözlemler dikkate alınarak gerçekleştirilmiştir.

Verilerin Analizi

YMA veri seti, SPSS 23.0 (Statistical Package for Social Sciences) programı yardımıyla analiz edilmiş ve verilerin analizinde tanımlayıcı istatistikler ve regresyon analizinden faydalanılmıştır. Bireylerin sağlık hizmeti sunucu tercihlerini etkileyen faktörleri tespit edebilmek için iki ayrı lojistik regresyon modeli tasarlanmıştır. Birinci modelde tercih edilen sağlık kuruluşu (özel/kamu) bağımlı değişken olarak alınmış ve bireylerin tercihlerini etkileyen faktörleri tespit edebilmek için “Binary Lojistik Regresyon” analizi yapılmıştır. İkinci modelde ise bağımlı değişken olarak bireylerin hastane tercihleri (devlet/üniversite/özel) dikkate alınmıştır. Bu modelde ise “Multinomial Lojistik Regresyon” analizi yapılarak bireylerin hizmet sunucu tercihlerini etkileyen faktörler ortaya konulmaya çalışılmıştır.

Bulgular

Tablo 1'de 2016 yılında TÜİK tarafından yapılan YMA'ya katılan bireylerin bireysel ve demografik özelliklerine ilişkin tanımlayıcı istatistiklere yer verilmiştir.

Tablo 1. Katılımcıların Tanımlayıcı İstatistikleri*

Değişkenler	Sıklık (n)	Yüzde (%)
Erkek	4035	44,9
Kadın	4946	55,1
18-29	1879	20,9
30-39	1987	22,1
40-49	1744	19,4
50-59	1565	17,4
60+	1806	20,1
Bekâr	1431	17,7
Evli	6666	82,3
Eğitim Almamış	1416	15,8
İlköğretim	4407	49,1
Lise	1812	20,2
Üniversite	1346	15,0
Çalışıyor	3779	42,1
Çalışmıyor	5202	57,9
Sosyal Güvencesi Olan	7731	86,4
Sosyal Güvencesi Olmayan	1221	13,6

Çalışma kapsamındaki katılımcıların % 55,1'i kadındır. Ayrıca Tablo 1 incelendiğinde; katılımcıların yarısına yakınının (% 43,0) 18-39 yaşları arasında yer aldığı görülmektedir. Yaş bakımından gruplar arasında benzer bir dağılım olsa da 50 yaş ve üzerindeki bireyler, katılımcıların üçte birinden fazlasını (% 37,5) oluşturmaktadır. Ayrıca katılımcıların % 82,3'ü evlidir. Katılımcıların % 17,7'si ise bekârdır. İlköğretim mezunları, katılımcıların yaklaşık yarısını oluşturmaktadır. Katılımcıların % 16'sı ise herhangi bir eğitim almadığını belirtmiştir. Sosyal güvencesi olmayan bireyler ise katılımcıların yaklaşık % 14'ünü oluşturmaktadır.

Tablo 2. Katılımcıların Sağlık Kuruluşu ve Hastane Tercihleri

Değişkenler	Sıklık (n)	Yüzde (%)
Sağlık Kuruluşu Tercihi		
Kamu Sağlık Kuruluşları	6039	83,6
Özel Sağlık Kuruluşları	1188	16,4
Hastane Tercihi		
Devlet Hastanesi	4009	73,4
Üniversite Hastanesi	365	6,7
Özel Hastane	1090	19,9

*YMA veri setinde bu değişkenlere ait eksik veriler vardır.

Tablo 2'de bireylerin en son sağlık hizmeti aldıkları hizmet sunucuları verilmiştir. Tablo 2 incelendiğinde, çalışma kapsamındaki bireylerin % 83,6'sının kamu; % 16,4'ünün özel sağlık kuruluşlarını tercih ettikleri görülmektedir. Hastane tercihleri incelendiğinde, bireylerin büyük bir çoğunluğunun (% 73,4) devlet hastanelerini, % 6,7'sinin ise üniversite hastanelerini tercih ettikleri görülmektedir. Özel hastaneleri tercih edenler, katılımcıların yaklaşık % 20'sini oluşturmaktadır.

Tablo 3. Sağlık Kuruluşu Tercih Nedenleri

Tercih Nedeni	Sıklık (n)	Yüzde (%)
Yakınlık	2517	34,6
Memnuniyet	2434	33,5
Zorunluluk	1696	23,3
Düşük Katılım Payı	191	2,6
Tanıdık	155	2,1
Tavsiye	145	2,0
Alışkanlık	128	1,8

Tablo 3'te bireylerin hizmet aldıkları sağlık hizmet sunucularını tercih etme nedenleri verilmiştir. Katılımcıların % 34,6'sı evlerine yakın olan hastaneleri tercih ederken % 33,5'i ise daha önceden almış oldukları sağlık hizmetlerinden memnun kaldıkları sağlık kurumlarını tercih etmişlerdir. Ancak katılımcıların yaklaşık dörtte biri (% 23,3) bu kurumlardan sağlık hizmeti almaya mecbur kaldıklarını ifade etmişlerdir.

Tablo 4. Kamu ve Özel Sağlık Kuruluşu Tercihini Etkileyen Faktörler*

Değişkenler	B	S.E.	Sig	Exp(B)
Erkek	-0,209	0,085	0,014	0,811
Kadın	Referans			
18-29	0,276	0,144	0,055	1,318
30-39	0,157	0,132	0,235	1,170
40-49	-0,067	0,136	0,622	0,935
50-59	-0,257	0,138	0,062	0,773
60 +	Ref			
Bekâr	-0,170	0,119	0,152	0,843
Evli	Referans			
Eğitim Almamış	-1,111	0,161	0,000	0,329
İlköğretim	-1,099	0,111	0,000	0,333
Lise	-0,657	0,112	0,000	0,518
Üniversite	Referans		0,000	
Çalışıyor	0,293	0,088	0,001	1,341
Çalışmıyor	Referans			
Sosyal Güvencesi Olan	0,593	0,150	0,000	1,810
Sosyal Güvencesi Olmayan	Referans			
Zorunluluk	-0,061	0,301	0,840	0,941
Yakınlık	-0,130	0,295	0,659	0,878
Memnuniyet	1,544	0,288	0,000	4,686
Tavsiye	2,194	0,339	0,000	8,972
Tanıdık	1,897	0,343	0,000	6,667
Alışkanlık	0,264	0,412	0,522	1,302
Düşük Katılım Payı	Referans		0,000	
Constant	-1,822	0,105	0,000	0,162

Cox ve Snell R²: 0,121Nagelkerke R²: 0,205

* 0: Kamu Sağlık Kuruluşları; 1: Özel Sağlık Kuruluşlar

Bireylerin kamu ve özel sağlık kuruluşu tercihlerini etkileyen faktörleri tespit edebilmek için "Binary Lojistik Regresyon" analizi yapılmış ve elde edilen sonuçlar Tablo 4'te verilmiştir. Bu modelde katılımcıların bireysel ve demografik özelliklerinin yanı sıra sağlık hizmeti sunucusu tercih etme nedenleri bağımsız değişken olarak kullanılmıştır. Model, Nagelkerke testine göre, bireylerin kamu ve özel sağlık kuruluşu tercihlerindeki toplam varyansın yaklaşık % 20'sini açıklamaktadır. Model ayrıca bireylerin sunucu tercihlerinin yaklaşık % 84'ünü doğru tahmin edebilmektedir.

Tablo 4 incelendiğinde; medeni durum ve yaş dışında modele dâhil edilen diğer tüm değişkenlerin bireylerin hizmet sunucu tercihlerini etkilediği görülmektedir ($p<0,05$). Kadınlar ile kıyaslandığında, erkekler sağlık hizmeti almak için kamu sağlık kuruluşlarını daha çok tercih etmektedir. Ayrıca üniversite mezunlarının özel sağlık kuruluşlarını diğerlerine kıyasla daha çok tercih ettikleri görülmektedir. Dahası eğitim düzeyinin artması ile birlikte bireylerin özel sağlık kuruluşlarından hizmet almaya başladığı söylenebilir.

Bireylerin hizmet sunucu tercihlerini etkileyen bireysel ve demografik faktörlerinden biri de çalışma durumudur. Bu çalışmada ayrıca çalışan bireylerin özel sağlık kuruluşlarını daha çok tercih ettikleri tespit edilmiştir. Benzer şekilde sosyal güvencesi olan bireyler de kamudan ziyade özel hizmet sunucularından hizmet almaktadır ($p<0,05$).

Bireylerin hizmet sunucu tercihleri üzerinde bireysel ve demografik özelliklerinin yanı sıra zorunluluk, yakınlık ve alışkanlık dışında kalan diğer tercih nedenlerinin de etkili olduğu tespit edilmiştir ($p<0,05$). Tablo 4 incelendiğinde; daha önceden almış oldukları sağlık hizmetinden memnun olan bireylerin özel sağlık kuruluşlarını daha çok tercih ettikleri görülmektedir. Ayrıca yakın çevrelerinin tavsiyelerini dikkate alanlar ile özel sağlık kuruluşlarında tanıdığı olan bireyler de benzer şekilde özel sağlık kuruluşlarını daha çok tercih etmektedirler.

Tablo 5. Bireylerin Hastane Tercihlerini Etkileyen Faktörler

Değişkenler	DH-ÜH*				DH-ÖH**				ÜH-ÖH***			
	B	S.E.	Sig	Exp(B)	B	S.E.	Sig	Exp(B)	B	S.E.	Sig	Exp(B)
Intercept	-3,742	0,792	0,000		-1,922	0,365	0,000		1,820	0,847	0,032	
18-29	-0,707	0,245	0,004	0,493	0,227	0,155	0,143	1,255	0,935	0,266	0,000	2,547
30-39	-0,335	0,211	0,112	0,715	0,070	0,142	0,621	1,073	0,405	0,231	0,080	1,500
40-49	-0,120	0,208	0,565	0,887	-0,117	0,147	0,425	0,889	0,002	0,232	0,992	1,002
50-59	-0,023	0,195	0,908	0,978	-0,264	0,148	0,074	0,768	-0,241	0,223	0,279	0,786
60+	Referans				Referans				Referans			
Erkek	-0,124	0,137	0,366	0,883	-0,211	0,092	0,022	0,810	-0,087	0,150	0,564	0,917
Kadın	Ref				Ref				Ref			
Bekâr	0,203	0,201	0,314	1,225	-0,303	0,130	0,019	0,738	-0,506	0,218	0,020	0,603
Evli	Referans				Referans				Referans			
Eğitim Almamış	-1,387	0,269	0,000	0,250	-1,508	0,176	0,000	0,221	-0,121	0,291	0,678	0,866
İlköğretim	-1,050	0,195	0,000	0,350	-1,359	0,125	0,000	0,257	-0,309	0,203	0,128	0,734
Lise	-0,480	0,199	0,016	0,619	-0,830	0,128	0,000	0,436	-0,350	0,206	0,089	0,705
Üniversite	Referans				Referans				Referans			
Çalışıyor	-0,212	0,146	0,145	0,809	0,204	0,096	0,033	1,226	0,416	0,159	0,009	1,517
Çalışmıyor	Referans				Referans				Referans			
Sos. Güv. Olan	0,688	0,241	0,004	1,990	0,720	0,160	0,000	2,055	0,033	0,277	0,906	1,033
Sos. Güv. Olmayan	Referans				Referans				Referans			
Zorunluluk	1,648	0,724	0,023	5,195	-0,015	0,307	0,960	0,985	-1,663	0,774	0,032	0,190
Yakınlık	1,397	0,727	0,055	4,041	0,371	0,301	0,218	1,449	-1,025	0,774	0,185	0,359
Memnuniyet	2,308	0,719	0,001	10,054	1,752	0,292	0,000	5,765	-0,566	0,763	0,466	0,573
Tavsiye	3,146	0,770	0,000	23,238	2,393	0,353	0,000	10,941	-0,753	0,811	0,353	0,471
Tanıdık	3,200	0,767	0,000	24,538	2,253	0,360	0,000	9,512	-0,948	0,809	0,241	0,388
Aalışkanlık	1,353	0,850	0,112	3,869	0,204	0,435	0,638	1,227	-1,149	0,931	0,217	0,317
Düşük Katılım Payı	Referans				Referans				Referans			

* 0: DH, 1: ÜH, ** 0: DH, 1: ÖH, *** 0: ÜH, 1: ÖH

DH: Devlet Hastanesi; ÜH: Üniversite Hastanesi; ÖH: Özel Hastane

Tablo 5'te ise bireylerin hizmet sunucu tercihlerini etkileyen faktörleri tespit edebilmek için yapılan "Multinomial Lojistik Regresyon" analizi sonuçları verilmiştir. Bu modelde bireysel ve demografik özellikler ile bireylerin sağlık hizmet sunucusu tercih nedenleri bağımsız değişken olarak kullanılmıştır. Model, Nagelkerke testine göre, bireylerin sunucu tercihlerindeki toplam varyansın yaklaşık % 20'sini açıklamaktadır. Ayrıca bu model bireylerin hizmet sunucu tercihlerinin % 74,6'sını doğru tahmin edebilmektedir.

Tablo 5 incelendiğinde; bireylerin sağlık hizmeti sunucusu tercihlerinin bireysel ve demografik özelliklerinden etkilendiği görülmektedir ($p<0,05$). Özel hastaneler ile kıyaslandığında erkekler devlet hastanelerini daha çok tercih etmektedirler. Ancak devlet hastaneleri ile üniversite hastaneleri ve üniversite hastaneleri ile özel hastaneler karşılaştırıldığında cinsiyet ile bireylerin hizmet sunucu tercihleri arasında istatistiksel olarak herhangi bir ilişki tespit edilememiştir ($p>0,05$).

Üniversite hastaneleri ile karşılaştırıldığında, 18-29 yaş aralığında yer alan bireylerin devlet hastanelerini; özel ve üniversite hastaneleri kıyaslandığında ise özel hastaneleri daha çok tercih ettikleri görülmektedir. 60 yaş ve üzerindeki bireyler daha çok üniversite hastanelerini tercih etmektedirler. Ancak devlet ve üniversite hastaneleri bakımından bireylerin yaşları ile sunucu tercihleri arasında istatistiksel olarak herhangi bir ilişki tespit edilememiştir ($p>0,05$).

Bireylerin hastane tercihleri medeni durumlarından da etkilenmektedir ($p<0,05$). Zira özel hastaneler kıyaslandığında; bekâr bireylerin devlet hastanelerini daha çok tercih ettikleri görülmektedir. Evli bireyler ise kamu hastanelerinden ziyade özel hastaneleri daha çok tercih etmektedirler.

Özel hastaneler ile üniversite hastaneleri karşılaştırıldığında eğitim durumu ile bireylerin tercihleri arasında herhangi bir ilişki tespit edilememiş ($p>0,05$) olsa da devlet ve üniversite hastaneleri kıyaslandığında; üniversite mezunu bireylerin özel hastaneleri daha çok tercih ettikleri görülmektedir. Ayrıca özel hastaneler ile devlet hastaneleri karşılaştırıldığında da benzer sonuçlara ulaşılmıştır.

Bireylerin sağlık hizmeti sunucu tercihlerini çalışma durumları ve sosyal güvenceleri de etkilemektedir ($p<0,05$). Zira devlet hastaneleri ile karşılaştırıldığında çalışan bireylerin daha çok özel hastaneleri tercih ettikleri görülmektedir. Ayrıca üniversite hastaneleri ile özel hastaneler karşılaştırıldığında da benzer sonuçlara ulaşılmaktadır. Öte yandan bireylerin sosyal güvence durumlarına göre tercihleri incelendiğinde ise; devlet ve üniversite hastaneleri karşılaştırıldığında; sosyal güvencesi olmayan bireylerin devlet hastanelerini daha çok tercih ettikleri görülmektedir. Devlet hastaneleri ile özel hastaneler karşılaştırıldığında, sosyal güvencesi olan bireyler daha çok özel hastaneleri tercih etmektedir.

Devlet hastaneleri kıyaslandığında; zorunluluk, memnuniyet, yakın çevrenin tavsiyesi ve tanıdıkların varlığı bireylerin üniversite hastanelerini tercih etmelerinde etkili olan en önemli faktörler arasındadır. Devlet hastaneleri ile özel hastaneler karşılaştırıldığında ise; memnuniyetin, sağlık kurumunun tavsiye edilmiş olmasının ve tanıdık birinin varlığının özel hastanelerin daha çok tercih edilmesinde etkili olduğu görülmektedir. Son olarak özel hastaneler karşılaştırıldığında; zorunluluk üniversite hastanelerinin tercih edilmesinde etkili olan en faktörlerden biridir ($p<0,05$).

Tartışma, Sonuç ve Öneriler

Bu çalışmanın temel amacı, Türkiye’de yaşayan bireylerin hizmet almak için tercih ettikleri sağlık hizmet sunucularının belirlenmesi ve bireylerin bu tercihlerini etkileyen faktörlerin tespit edilmesidir. Araştırmanın bu amacı doğrultusunda 2016 yılında TÜİK tarafından yapılan YMA veri seti kullanılmış ve çalışma kapsamındaki bireylerin sunucu tercihleri hem kamu ve özel sağlık kuruluşları bakımından hem de özel, devlet ve üniversite hastaneleri bakımından incelenmiştir.

Çalışma sonucunda; yaş, cinsiyet, medeni durum ve eğitim düzeyi gibi bireysel ve demografik faktörlerin bireylerin sağlık hizmet sunucu tercihlerini etkilediği tespit edilmiştir ($p<0,05$). Çalışma sonucunda; kadınların, evlilerin, üniversite mezunlarının, çalışan ve sosyal güvencesi olan bireylerin, özel sağlık kuruluşlarını daha çok tercih ettikleri görülmektedir. Bu durumun artan eğitim ve gelir düzeyi ile birlikte bireylerin ekonomik olarak çok daha geniş imkanlara sahip olmalarından kaynaklandığı düşünülmektedir. Çalışan ve sosyal güvencesi olan bireylerin özel hastaneleri daha çok tercih ettikleri etmelerinin nedenlerinden biri de bazı işverenlerin çalışanlarına tamamlayıcı olarak özel sağlık sigorta paketleri sağlamaları olabilir. Bu durum, özel hastanelerin çok daha fazla tercih edilmesine neden olabilir. Ayrıca evlilik ile birlikte ihtiyaç duyulan sağlık hizmetlerinin farklılaşması da evli bireylerin özellik de kadınların özel hastaneleri daha çok tercih etmelerine neden olmuş olabilir. Öte yandan; hastane özelinde kıyaslandığında ise yaşlı bireylerin gençlere kıyasla üniversite hastanelerini daha çok tercih ettikleri görülmektedir. Bu durumun ise; yaşlanmayla beraber artan kronik hastalıklar nedeniyle yaşlı bireylerin daha karmaşık sağlık hizmetlerine ihtiyaç duymalarından kaynaklandığı düşünülmektedir.

Literatür incelendiğinde bu çalışma bulgularını destekler nitelikte çok sayıda çalışma olduğu da görülmektedir. Örneğin Al- Doghaither ve arkadaşları 2003 yılında yaptıkları bir çalışmada, Riyad’da yaşayan bireylerin sağlık kurumu tercihlerini incelemişler ve çalışma sonucunda; bireysel ve demografik faktörlerin bireylerin sağlık hizmet sunucu tercihlerini etkilediklerini tespit etmişlerdir. Yazarlar çalışmalarında, eğitim düzeyi daha yüksek olan ve daha yüksek gelir düzeyine sahip olan bireylerin özel sağlık kurumlarını daha çok tercih ettiklerini raporlamışlardır. Ancak söz konusu çalışmada, medeni durum ile hizmet sunucu tercihleri arasında istatistiksel olarak anlamlı herhangi bir ilişki tespit edememişlerdir (Al-Doghaither, Abdelrhman ve Saeed, 2003). Andaleeb de 2000 yılında yaptığı bir çalışmada, bireylerin hizmet sunucu tercihlerinin iletişim, hasta güvenliği ve duyarlılık gibi hizmet sunucu özelindeki birtakım faktörlerin yanı sıra gelir durumu ve eğitim düzeyi gibi bireysel ve demografik faktörlerden de etkilendiğini ortaya koymuştur. Yazar çalışma sonucunda, eğitim ve gelir düzeyi daha yüksek olan bireylerin kamu sağlık kurumları ile kıyaslandığında özel sağlık kurumlarını daha çok tercih ettiklerini tespit etmiştir (Andaleeb, 2000). Rana ve diğerleri de 2020 yılında yaptıkları bir çalışmada benzer sonuçlara ulaşmıştır. Yazarlar çalışma sonucunda, eğitim düzeyi ve gelir düzeyinin artması ile birlikte bireylerin daha çok özel sağlık kurumlarını tercih ettiklerini tespit etmişlerdir. Yazarlar ayrıca, genç bireylerin kamu sağlık kurumlarını daha çok tercih ettiklerini de raporlamışlardır (Rana, Alam ve Gow, 2020).

Bu çalışmada ayrıca, bireylerin kamu ve özel sağlık kuruluşu tercihleri üzerinde bireysel ve demografik özelliklerinin yanı sıra zorunluluk, yakınlık, tanıdık ve memnuniyet gibi doğrudan hizmet sunucuları ile ilgili birtakım faktörlerin de etkili olduğu tespit edilmiştir ($p<0,05$). Bu kapsamda; Türkiye’de yaşayan bireyler; kendilerine çok daha yakın olan sağlık kurumlarını öncelikli olarak tercih etmektedirler. Yakınlığın hemen ardından ise sağlık

kurumunda daha önceden sunulan hizmetten memnuniyet düzeyi ve zorunluluk gibi bazı faktörler gelmektedir. Birçok çalışma da bu bulguyu destekler niteliktedir. Örneğin; Mack ve arkadaşları 1995 yılında yaptıkları çalışmalarında, memnuniyet düzeyi ile hizmet sunucu tercihleri arasında güçlü ve pozitif bir ilişki olduğunu tespit etmişler ve memnuniyet düzeyinin artması ile birlikte bireylerin söz konusu sağlık hizmet sunucusunu daha çok tercih etme eğiliminde olduklarını ileri sürmüşlerdir (Mack, File ve Horwitz, 1995). Swan ve arkadaşları da 1985 yılında yaptıkları bir çalışmada, memnuniyetin hizmet sunucu tercihini etkileyen önemli unsurlardan biri olduğunu bulgulamışlardır (Swan, Sawyer ve Van Matre, 1985). Öte yandan Boscarino ve Stelber (1982), Robertson ve Dixon (2008) ve Wolinsky ve Kurz (1984) ise, farklı yıllarda yaptıkları çalışmalarında sağlık hizmeti sunucularının yakınlık düzeylerinin, tercih edilmelerinde etkili olan unsurlar arasında yer aldığını tespit etmişlerdir (Boscarino ve Stelber, 1982; Robertson ve Dixon, 2008; Wolinsky ve Kurz, 1984).

Bireylerin hizmet sunucu tercihleri hastaneler düzeyinde incelendiğinde de benzer sonuçlara ulaşılmıştır. Kadınların ve üniversite mezunlarının daha çok özel hastaneleri tercih ettikleri görülmektedir. Benzer şekilde çalışan ve sosyal güvencesi olan bireyler de özel hastaneleri daha çok tercih etmektedirler. Ancak yaşlı bireylerin devlet ve özel hastanelerden ziyade üniversite hastanelerini daha çok tercih ettikleri söylenebilir. Bu durumun temel nedeni yaşlı bireylerde daha çok kronik hastalıkların olması olabilir.

Hastane tercihi etkili olan faktörlerden biri de zorunluluktur. Bireylerin önemli bir kısmının başka seçeneği olmadığı için üniversite hastanelerini tercih ettikleri tespit edilmiştir. Ancak özel hastanelerin tercih edilmesinde etkili olan faktörlerin başında memnuniyet, tavsiye ve tanıdıklar gelmektedir.

Bu kapsamda;

- a. Diğer hastaneler ile kıyaslandığında devlet hastanelerinin tercih edilmesinde memnuniyetten ziyade yakınlık ve zorunluluk gibi nedenlerin daha etkili olduğu görülmektedir. Devlet hastanelerinde memnuniyet konusundaki eksikliklerin bir an önce tespit edilip giderilmesi ve sunulan sağlık hizmetlerinin iyileştirilmesi gerekmektedir. Bu amaçla özel hastanelerin neleri daha iyi yaptığı araştırılabilir.
- b. Özel hastane tercihlerinde tanıdık ve tavsiye gibi faktörlerin ön plana çıkmasında bireylerde özel hastanelere karşı bir önyargının olmasından kaynaklanabilir. Hasta ve yakınlarının özel hastanelere gitmeden önce doğru kişiden hizmet aldıklarından ve ödeyecekleri paranın tam karşılığını almak istediklerinden dolayı tavsiye aldıkları ya da özel hastanelere olan güven düzeyinin düşük olabileceği düşünülmektedir. Eğer özel hastanelere yönelik olası önyargılar ortadan kaldırılabilir ve hastalarda güven duygusu oluşturulabilirse özel hastaneler daha çok tercih edilebilir.
- c. Çalışma kapsamındaki bireylerin önemli bir kısmı tercihten öte zorunluluklardan dolayı hizmet aldıkları sağlık kurumlarına gittiklerini bildirmişlerdir. Ancak veri setinde zorunluluklar ile ilgili detaylı bir bilgi olmadığı için sonraki çalışmalarda bireylerin ne tür zorluklarla karşılaştıklarının tespit edilmesi önerilir. Böylelikle sorunları ortadan kaldırmaya yönelik çözüm önerileri geliştirilebilir.
- d. Bireylerin özel hastaneleri tercih etmelerinde hizmet kalitelerinin yanı sıra tanıdık ve tavsiye de etkilidir. Bu durumun bireylerin özel hastanelere karşı bir güven sorunu

yaşamalarından kaynaklandığı düşünülmektedir. Dolayısıyla hasta ve yakınlarında güven duygusunun oluşturulması özel hastanelerin daha fazla tercih edilmesini sağlayabilir. Bu kapsamda; özel hastanelerin halkla ilişkiler çalışmalarına önem vermeleri ve kurumlarını daha geniş kitlelere tanıtabilecek stratejiler geliştirmeleri önerilir.

Kaynakça

- Abraham, J., Sick, B., Anderson, J., Berg, A., Dehmer, C., and Tufano, A. J. (2011). Selecting a provider: what factors influence patients' decision making? *Journal of Healthcare Management*, 56(2), 99-116.
- Akgün, H., ve Öztürk, A. (2002). Sağlık hizmetlerinde kalite ve hasta tatmini. *Modern Hastane Yönetimi*. 6(2).
- Al-Doghather, A., Abdelrhman, B., Saeed, A. W., and Magzoub, M. (2003). Factors influencing patient choice of hospitals in Riyadh, *The Journal of The Royal Society for the Promotion of Health*. 123(2), 105-109.
- Andaleeb, S. S. (2000). Public and private hospitals in Bangladesh: service quality and predictors of hospital choice. *Health Policy and Planning*. 15(1), 95-102.
- Bilgili, E., ve Ecevit, E. (2008). Sağlık hizmetleri piyasasında asimetrik bilgiye bağlı problemler ve çözüm önerileri. *Hacettepe Sağlık İdaresi Dergisi*. 11(2).
- Boscarino, J., ve Stelber, S. R. (1982). Hospital shopping and consumer choice. *Journal of Health Care Marketing*. 2(2), 15-23.
- Campbell, S. E., Seymour, D. G., and Primrose, W. R. (2004). A systematic literature review of factors affecting outcome in older medical patients admitted to hospital. *Age and Ageing*. 33(2), 110-115.
- Cardon, J. H., and Hendel, I. J. (2001). Asymmetric information in health insurance: evidence from the national medical expenditure survey. *Journal of Economics*. 32(3), 408-427.
- Çelik, Y. (2011). *Sağlık Ekonomisi*. Ankara: Siyasal Kitabevi.
- Chernew, M., Scanlon, D., and Hayward, R. (1998). Insurance type and choice of hospital for coronary artery bypass graft surgery. *Health Services Research*. 33(3), 447-466.
- De Fraja, G. (2000). Contracts for health care and asymmetric information. *Journal of Health Economics*, 19(5), 663-677.
- Demirer, Ö., ve Bülbül, H. (2014). Kamu ve özel hastanelerde hizmet kalitesi, hasta tatmini ve tercihi arasındaki ilişki: karşılaştırmalı bir analiz. *Amme İdaresi Dergisi*. 47(2), 95-119.
- He, X. (2011). *Factors affecting rural kentucky patients hospital choice and bypass behavior*. University of Kentucky Master's Theses.
- Hibbard, J. H., and Peters, E. (2003). Supporting informed consumer health care decisions: data presentation approaches that facilitate the use of information in choice. *Annual Review of Public Health*. 24(1), 413-433.

- Karahan, A., Tarcan, G. Y., Yeşilaydın, G. T., ve Tarcan, M. (2016). Hastane tercihlerini etkileyen faktörler: öğrenci bakış açısıyla bir değerlendirme. *Sosyal Bilimler Dergisi*. 3(9), 298-313.
- Kinchen, K. S., Cooper, L. A., Levine, D., Wang, N. Y., and Powe, N. R. (2004). Referral of patients to specialists: factors affecting choice of specialist by primary care physicians. *The Annals of Family Medicine*, 2(3), 245-252.
- Mack, J. L., File, K. M., Horwitz, J. E., ve Prince, R. A. J. H. c. m. r. (1995). The effect of urgency on patient satisfaction and future emergency department choice. *Health Care Management Review*. 20(2), 7-15.
- Mohammad Mosadeghrad, A. (2014). Patient choice of a hospital: implications for health policy and management. *International Journal of Health Care Quality Assurance*. 27(2), 152-164.
- Rana, R. H., Alam, K., & Gow, J. (2020). Selection of private or public hospital care: examining the care-seeking behaviour of patients with private health insurance. *BMC health services research*, 20, 1-17.
- Robertson, R., ve Dixon, A. (2008). Patient choice in general practice: the implications of patient satisfaction surveys. *Journal of Health Services Research ve Policy*. 13(2), 67-72.
- Şantaş, F., Kurşun, A., ve Kar, A. (2016). Hastane Tercihine Etki Eden Faktörler: Sağlık Hizmetleri Pazarlaması Perspektifinden Alan Araştırması. *Hacettepe Sağlık İdaresi Dergisi*, 19(1), 17-33.
- Swan, J. E., Sawyer, J. C., Van Matre, J. G., ve McGee, G. W. J. J. o. h. c. m. (1985). Deepening the understanding of hospital patient satisfaction: fulfillment and equity effects. *Journal of Health Care Marketing*. 5(3), 7-18.
- Tengilimoğlu, D. (2001). Hastane seçimine etkili olan faktörler: bir alan uygulaması. *İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 3(1), 1-13.
- Thuan, N. T. B., Lofgren, C., Lindholm, L., ve Chuc, N. T. K. (2008). Choice of healthcare provider following reform in Vietnam. *BMC Health Services Research*. 8(1), 162.
- TÜİK (2018). *Yaşam Memnuniyeti Araştırmaları*, http://tuikweb.tuik.gov.tr/MicroVeri/YMA_2016/index.html. Erişim Tarihi: 12.12.2019.
- Wolinsky, F. D., ve Kurz, R. S. (1984). How the public chooses and views hospitals. *Hospital ve Health Services Administration*. 29(6), 58-67.
- 5510 sayılı sosyal sigortalar ve genel sağlık sigortası kanunu (2006). *Resmi Gazete*. Yayımlanma Tarihi: 16.06.2006. Sayısı: 26200. Numarası: 5510. <https://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.5.5510.pdf>. Erişim Tarihi: 15.12.2019.

Hasta-Hekim İlişkisinde Güven İletişimi: Hastaların Bakış Açısıyla Ölçmeye Yönelik Bir Ölçek Geliştirme Çalışması^a

Arş. Gör. Uz. Gülsüm Şeyma KOCA^{b, c}, Prof. Dr. Gülsün ERİGÜÇ^d

Özet

Hekim-hasta ilişkisi, sağlık bakım süreçlerinde önemli bir rol oynamaktadır. Hekime duyulan güven; artan memnuniyet, tedaviye uyum, bakımın sürekliliği de dahil olmak üzere çeşitli faydalar sağlamaktadır. Hekimin hastaya güven vermesi; ek testlere başvurma, hasta tarafından eksik bilgi verilmesinden kaynaklanan verimsizlikleri gidermekte ve etkili klinik bakım sağlamaktadır. Bu çalışmada, hekim-hasta ilişkisindeki güven konusu üç boyutta (hastanın; hekimin sağlık bakım davranışına, hekim kararlarına ve hekimin hastanın ödeme durumuna ilişkin davranışlarına duyduğu güven ile) ele alınmıştır. Çalışmanın amacı, hasta-hekim ilişkisinde güven iletişimine ilişkin bir ölçeğin geliştirilmesidir. Yapılan analizler sonucunda toplam varyansın %56,505'ini açıklayan, 19 maddeden oluşan üç boyutlu geçerli ve güvenilir bir ölçek geliştirilmiştir.

Anahtar Kelimeler

Hasta-Hekim İlişkisi
Güven İletişimi
Ölçek Geliştirme
Geçerlik-Güvenirlilik

Makale Hakkında

Geliş Tarihi: 15.02.2020
Kabul Tarihi: 10.05.2020
Doi: 10.18026/cbayarsos.689732

A Scale Development Study To Measure The Trust Communication In The Patient-Physicians Relationship From A Patient Perspective

Abstract

The physician-patient relationship plays an important role in health care processes. Trust in physicians has several benefits such as increasing satisfaction, compliance with treatment, continuity of patient care. The physician gives confidence to the patient; applying additional tests, eliminating inefficiencies caused by incomplete information disclosure by the patient and its provide effective clinical care. In this study, the issue of trust in the physician-patient relationship was discussed in three dimensions (the patient's trust in the health care behavior of the physician, physician decisions and the patient's behavior regarding the payment status). The study aims to develop a scale of trust communication in the patient-physician relationship. As a result of the analyses, a valid and reliable three-dimensional scale consisting of 19 items, which explained 56,505% of the total variance, was developed.

Keywords

Patient-Physician Relationship
Trust Communication
Scale Development
Validity-Reliability

About Article

Received: 15.02.2020
Accepted: 10.05.2020
Doi: 10.18026/cbayarsos.689732

^a Bu çalışma 4. Sağlık İletişimi Sempozyumunda bildiri olarak sunulmuştur.

^b İletişim Yazarı: g.seymakoca@hacettepe.edu.tr.

^c Arş. Gör. Gülsüm Şeyma KOCA, Hacettepe Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Sağlık Yönetimi Bölümü, Ankara, ORCID numarası: <http://orcid.org/0000-0002-1356-3975>.

^d Prof. Dr. Gülsün ERİGÜÇ, Hacettepe Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Sağlık Yönetimi Bölümü, Ankara, ORCID numarası: <http://orcid.org/0000-0001-5186-9345>.

1. Giriş

Güven, hasta-hekim ilişkisinin iyi bir göstergedir. Hastanın tıbbi bakım alımını daha verimli bir hale getirmektedir (Elk ve Landrine, 2012: 97). Hasta hekim arasındaki iletişimin odak noktalarından birisi de güven unsurudur (Sherwood vd., 2018). Hekim hasta arasında iyi bir iletişimin, hastalar ve hekimler için sayısız yararları olan önemli bir bakım unsuru olduğu bilinmektedir (Whitcomb, 2000). Hem hasta merkezli bakım hem de kanıta dayalı uygulama modellerinin bir parçası olarak, hastanın ne istediğini ve hedeflerinin tedavi için ne olduğunu yani klinik uzmanlık ve mevcut en iyi araştırma kanıtları ile entegre hasta değerleri ve tercihlerini bilmek önemlidir (Sackett vd., 1996). Bunun aksine, sağlık bakım sürecindeki aksaklıkların önemli bir bölümü sağlık hizmeti sağlayıcısıyla olan zayıf iletişimden kaynaklanmaktadır (Lang, 2012).

Hasta merkezli iletişimin (HMI) (Patient-Centered Communication) amacı, hekimlerin, hasta değerleri, ihtiyaçları ve tercihleri ile uyumlu bakım sağlamalarına ve hastaların sağlık ve sağlık bakımı ile ilgili kararlara aktif katılımlarını sağlamalarına yardımcı olmaktır. HMI, yüksek kaliteli sağlık bakımının, merkezi bir bileşeni olarak yaygın bir şekilde desteklenmektedir. Ancak HMI'nin, ne olduğu ve nasıl ölçüleceği açık değildir. Bu anlamda HMI, dört iletişim alanı içerir: hastanın bakış açısı, psikososyal içerik, hasta hekim arasındaki ortaklığı ve anlayışı geliştirmek, güç ve sorumluluk paylaşımıdır (Epstein vd., 2005: 1517). İlk alan (1) *Hasta bakış açısı*, hastanın endişelerini, düşüncelerini, beklentilerini, ihtiyaçlarını ortaya çıkarmak ve anlamayı (2) *psikososyal içerik*, hastayı kendine özgü psikososyal bağlam içerisinde anlamayı, (3) *hasta-hekim ortaklığı*, hastaların sorunlarının çözümünde ortak bir anlayışa ulaşmayı ve hastanın değerleriyle uyumlu olan hasta tedavisine ulaşmayı, (4) *güç ve sorumluluk*, hastalara, istedikleri dereceye kadar seçimlerine katılarak güç ve sorumluluğu paylaşmalarına yardımcı olmayı içermektedir (Epstein vd., 2005: 1517). Şekil 1'de hasta merkezli bakımı etkileyen faktörler sunulmuştur.

Şekil 1. Hasta merkezli bakımı etkileyen faktörler

Kaynak: Epstein et al, 2005: 1517.

Şekil 1’de görüldüğü üzere, hasta merkezli bakımı etkileyen faktörlerden birisi de hasta-hekim arasındaki güvendir. Tıbbi bakım süreçlerinde önemli bir unsur olan hastanın tedaviye uyumu, hastanın hekimine güven duyması ile ilişkilidir (Fuertes vd., 2007: 29; Kim vd., 2004: 238). Hasta-hekim ilişkisinde güven “bir hekime, kendi uzmanlık alanında kabul edilmiş bir tıbbi bakım standardı sağlaması konusunda duyulan güven” olarak tanımlanmaktadır (Pellegrini, 2017). Güven unsuru; klinisyenler ve hastalar arasındaki etkileşimde, hastaların bakımı ile ilgili kararlarda yer alma isteklerinde oldukça önemlidir ve bu unsur, çeşitli araştırmalar ile de kanıtlanmaktadır (Song vd., 2019; Peng vd., 2020; Gulbrandsen vd., 2020).

Bu çalışmada hasta hekim ilişkisindeki güven iletişimi “**Hekimin sağlık davranışına duyulan güven, hekimin kararlarına ve hekimin hastanın ödeme durumuna ilişkin davranışlarına duyulan güven**” olmak üzere üç boyutta incelenmiş ve bu üç boyuta ilişkin teorik temel kavramsal çerçeve başlığı altında verilmiştir.

1.1. Kavramsal çerçeve

Güven, her ne kadar hasta ve hekim arasındaki ilişkide temel bir bileşen olarak kabul edilse de Katz (1984), hekim-hasta arasında daha dürüst ve eksiksiz iletişim için her iki tarafın haklarına ve ihtiyaçlarına saygı gösteren yeni bir diyalogu savunmaktadır. Bu diyalogun kurulmasının temellerinden birisi de hastanın hekimin sağlık davranışına duyduğu güvendir.

Hekimin sağlık davranışına duyulan güven; hekim ve hastalar arasındaki çelişkiyi azaltabilen, hastanın uyumluluğunu ve hekimlerle hastaların uyumlu birlikteliğini artırabilen klinik tıbbın temellerindedir (Nie vd., 2017). Hastalar hekimlerine güvenlerini, hekimlerinin dürüst ve yetkin olduğu, hastaların çıkarları doğrultusunda hareket edeceklerini ve gizliliklerini koruyacakları inancına dayandırır (Fiscella vd., 2004; Hall vd., 2002). Hasta güveninin belirgin önemine rağmen, hangi hekim davranışının hasta ile en güçlü şekilde ilişkili olduğu hakkında nispeten az şey bilinmektedir. Hastaların güvenini artırma konusunda hekim davranışını yedi kategoride tanımlayan bir araştırmaya göre; hastanın sorunlarını iyice değerlendirmek, hastaların deneyimini anladığını göstermek, hastaya bakımını anlatmak, uygun ve etkili tedavi sağlamak, net iletişim kurmak, ortaklık kurmak, dürüstlük ve saygı göstermek hekim davranışlarını tanımlayan etmenler olarak ele alınmıştır (Thom, 2001). Burada tanımlanan davranışlar benzer şekilde de bu çalışma kapsamında **hekimin sağlık bakım davranışına güven** boyutunda ele alınan kavramlar ile benzeşmektedir. Bu boyut altında ele alınan kavramlar incelendiğinde, hekimlerin kendi bilgi ve gayretlerini hastalar için kullandıkları (uygun ve etkili tedaviyi sağlamak davranışıyla), hastaların ihtiyaçlarına saygılı oldukları, hastaların ihtiyaç duyduğu her türlü bakım için ne gerekiyorsa yaptıkları ve hekimin söylediklerinin doğruluğuna duyulan inanç (saygı ve dürüstlük davranışlarıyla) başlıklarıyla benzerdir. Hasta odak gruplarından elde edilen bulgularda hem algılanan hekim dürüstlüğünün hem de hekimin yeterliliğinin hastaların hekimlerine duydukları güvene katkıda bulunduğunu göstermektedir (Thom ve Campbell, 1997).

Hekim kararlarına güven; hastaların tıbbi bakımda tercih ettikleri rolün en önemli yordayıcısı tıp mesleğine duyulan güvendir. Hekime duyulan güvenin artması, genel olarak, hekim önerilerini takip etme ve hekimin karar verme yetkisi konusunda daha fazla güven duyulması konusundaki isteklik ile ilişkilidir. Hekime duyulan yüksek güven, tıbbi bakım istemek ve tedavi rejimlerine bağlı kalmak gibi daha aktif hasta rolleri ile de tutarlıdır (Trachtenberg vd., 2005). Tıbbi bakımda başarıyı sağlayan belki de en önemli bileşen hekimlerin yetkin olduğu,

hastaları için uygun sorumluluk ve kontrolü aldıkları ve hastalarının refahı konusunda en yüksek önceliği verdiği konularına dair güvenine bağlıdır. Bu nedenle hekimlerin kararlarına güven literatürde son derece önemli çalışma alanlarından (Mechanic ve Schlesinger, 1996). Hekim-hasta ilişkisinde, bilgi asimetrisi nedeniyle hastalar hekimlerine güvenmek durumundadırlar (Mechanic ve Meyer, 2000). Hastaların hekimlere olan güveni bir hekimin hastasının çıkarları adına çalıştığı inancı hekim-hasta güvenini açıklamaya yönelik en önemli etmenlerdendir (Rolfe vd., 2014). Bu çalışmada ele alınan hekim kararlarına güven boyutunda, hekimlerin izledikleri değişik tedavi seçeneklerini hastaya söyleme noktasındaki dürüstlüğü, hekimin hastanın tedavisi ile ilgili kararlara duyduğu güveni ve hastanın tedavisinde yapılan hataları hastaya aktarma konusunda hastanın hekimine duyduğu güveni ile ilgili konuları ele almaktadır. Literatürde farklı güven türlerinin hastaların çeşitli yönleri ile nasıl ilişkili olduğunun eşzamanlı olarak incelenmesi ve hastaların tıbbi bakıma katılımları hakkında görüşleri ele alınmıştır (Anderson ve Detric, 1990; Thom ve Champbell, 1997; Balkrishnan vd., 2003). Bu önemli bağlantıları anlamak için bu çalışma, hastaların birincil olarak hekimlerine ve tıp mesleğine duydukları güveni, tıbbi karar vermede tercih edilen rolleri ve tedavi önerilerine uyma durumlarını anlamaya yönelik olarak tasarlanmıştır.

Hekimin hastanın ödeme durumuna ilişkin davranışlarına duyulan güven boyutunda hastaların finansal ödeme durumları dikkate alınmakta ve hekimin hastanın ödeme durumu konusundaki davranışlarına karşı hastalarının hekimlerine duydukları güveni ele almaktadır. Bu konuya ilişkin mevcut literatürde araştırmalar mevcut olup, sağlık hizmetleri sunumundaki tüm gelişmeler hekimlerin ücretlerinin hastaların onlara güvenini etkileyebileceğini göstermektedir. Sağlık hizmeti araştırmacıları, ödeme yöntemlerinin klinik karar verme konusunda etkili olabileceğini ifade etmişlerdir (Hillmann, 1989; Hillmann, 1990; Sulmasy, 1992). Kao ve diğerleri (1998) tarafından, hastaların hekimlerine yaptıkları ödemelere göre hekime duydukları inançlarının, hekime olan güveni etkileyip etkilemediğine yönelik yapılan bir araştırmada, ödeme yöntemlerine göre kişi başına ücret alan hekimlere güvenme olasılığı daha düşük bulunmuştur. Ayrıca, hizmet başına ücret alan hekimlerin hastalarının, maaş alan hekimlerin hastalarına göre hekimlerine güvenme olasılıklarının daha yüksek olmadığı bulunmuştur. Aynı araştırmada hastalar belirli ödeme stratejileriyle ilgili endişelerini dile getirmelerine rağmen hekimlerine güvenlerini önemli bir şekilde etkilemediğini de ifade etmişlerdir.

Çok sayıda çalışma, hastanın hekime güvenini veya hastaların bakım arama konusundaki rollerini, tıbbi kararlara katılım düzeyini ve tedaviye uyumunu incelemektedir. Alan yazınında bu konu üzerine yapılan çalışmaların (Gezergün vd. (2006), Heybet vd., (2016)) olduğu görülmektedir. Bu araştırmalardan Gezergün ve diğerlerinin (2006) araştırması, hasta-hekim arasındaki ilişkiyi hastaların bakış açısıyla değerlendirmiştir. Araştırmada literatürden derlenen sorular kullanılarak hasta-hekim ilişkisi altı boyutta incelenmiştir. Bu boyutlardan birisi de hekime duyulan güven boyutudur. Bir diğer araştırma olan Heybet ve diğerlerinin (2016) araştırması ise; hasta hekim ilişkili sağlık hizmeti sunumunun nasıl algılandığını ölçmeye çalışmış ve güven unsuru boyutlardan birisi olarak değerlendirilmiştir. Ancak bu araştırmalarda hastaların bakım arama ve tıbbi kararlara katılmaya yönelik tutum ve davranışları güven iletişimi boyutu ile incelemeye yönelik herhangi bir araç kullanılmamaktadır. Uluslararası literatürde hasta-hekim ilişkisinde güven unsurunun incelenmesine ilişkin çeşitli ölçekler bulunmaktadır (Anderson ve Detric., 1990; Thom vd., 1999; Bachinger vd., 2009). Bu ölçekler, güven unsurunu sağlık bakım hizmetlerindeki farklı unsurlarla; konsültasyon, empati, birinci basamak sağlık hizmetleriyle birlikte incelemiştir. Bu

çalışma, tıbbi bakım alanında kişinin güvenini değerlendirmek için bir araç geliştirilmesi ve kişilerarası güvenin ölçüsünün, hastaların hastalık yönetimi ile ilgili davranışlarını açıklamakta yararlı olabileceği düşüncesi ile yapılmıştır. Bu çalışmanın odak noktasını, hasta-hekim arasındaki bu güven iletişimi oluşturmaktadır. Çalışmanın amacı, hasta-hekim ilişkisinde güven iletişimine ilişkin bir ölçek geliştirmektir. Dolayısıyla bu çalışmanın literatürde önemli bir yeri olan hasta-hekim ilişkisi ve hastanın hekimine duyduğu güvene odaklanması ve hasta-hekim ilişkisinde güven unsuruna ilişkin yapısal birtakım faktörleri ortaya koyması yönüyle literatüre fayda sağlayacağı söylenebilir. Bu çalışmadan elde edilen sonuçlar, klinik bakım süreçlerinde hekimin sağlık bakım davranışlarına, kararlarına ve hastanın ödeme durumuna ilişkin davranışlarına duyulan güvenin ölçülmesine ilişkin niceliksel bir ölçek ile ortaya konulması yönünden önemlidir. Ölçek genel anlamda hastalar üzerinde yürütülen çalışmalarda kullanılabilir olup, hasta-hekim ilişkisinde güvenin ortaya konulmasına yönelik çalışmalara katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

2. Yöntem

Araştırmanın bu bölümünde araştırmanın uygulandığı çalışma grubu, ölçeğin geliştirilmesine yönelik ölçek formunun hazırlanması, verilerin analizine ilişkin bilgilere yer verilmiştir.

2.1. Araştırmanın Amacı ve Önemi

Bu çalışmada hasta-hekim ilişkisinde güven iletişimine ilişkin bir ölçek geliştirilmesi amaçlanmıştır. Bu çalışmada, teorik bir yapının test edildiği bir yapıya ihtiyaç duyulmuştur. Dolayısıyla, bu çalışma kapsamında geliştirilen ölçeğin hasta-hekim ilişkisindeki güven unsurunun yapısal olarak ortaya koyma açısından önem taşıdığı ve bu yönde literatüre katkı sağlayabileceği söylenebilir.

2.2. Araştırmanın Çalışma Grubu

Araştırmanın çalışma grubu kesitsel türde belirlenmiştir. Bu kapsamda, Ankara'da bir Eğitim Araştırma Hastanesine tedavi görmek amacıyla başvuran toplam 283 hasta araştırmanın çalışma grubunu oluşturmaktadır. Araştırmada 15 yaşından küçük olan, okuryazar olmayan, ağır işitme problemi olan hastalar çalışma kapsamı dışında tutulmuştur ve bu gruptaki hastalara anket uygulanmamıştır.

2.3. Araştırmanın İşlem Basamakları

Bu çalışmada hasta-hekim arasındaki güven ilişkisinde bir unsur olan güven iletişiminin belirlenmesine yönelik bir ölçeğin geliştirilmesi amaçlanmıştır. Bu amaçla, ilgili alan yazını incelenmiştir. Yılmaz (2005)'in hasta-hekim arasındaki güven iletişimini incelediği tez araştırmasında faydalandığı ilgili literatürü baz alarak son hali verilen anket formu temel alınmıştır. Bu anket uygulanarak yapılan analizler sonucunda; araştırmada, hekimin sağlık davranışına duyulan güven, hekimin kararlarına güven ve hekimin hastanın ödeme durumuna ilişkin davranışlarına duyulan güven kavramlarının ele alındığı üç boyut oluşturulmuştur. Bu çalışma kapsamında ele alınan alt boyutlardaki maddeler literatürde yapılan çeşitli araştırmalarda da benzer şekillerde ele alınmıştır (Caterinicchio, 1979; Crawshaw, 1995; Thom ve Campbell, 1997; Thom vd., 1999; Thom, 2000; Thom, 2001; Thom vd., 2002; Parchman ve Burge, 2004; Weng, 2008; Thom vd., 2011; Martin vd., 2013; Pellegrini, 2017). Bu araştırmalarda ele alınan hasta hekim ilişkisinde güven iletişimi ilişkide hekimin

teknik yeterliliği (sorunları iyice değerlendirme, uygun ve etkili tedavi sağlama) alt kategorisi, bu çalışmadaki hekimin sağlık bakım davranışlarına güven boyutundaki maddeler ile benzerdir. Ek olarak, yapısal/kişisel faktörler alt kategorisi (hastanın kişisel deneyimini anlama, bakımına özen gösterme, açık ve eksiksiz iletişim/aktif dinleme, dürüstlük/hastaya saygı gösterme gibi faktörler) hekim kararlarına güven boyutundaki soru maddeleri ile örtüşmektedir. Benzer şekilde hekimlerin birincil bakımda temel aldıkları tutuma ilişkin araştırmalarda yer alan “güven” kategorisi, bu araştırmada hekimin hastalara tedavi seçeneklerini söyleme konusundaki dürüstlüğüne ele alındığı sorular ile benzerdir. Bu kapsamda bu araştırma ele alınan maddeler alan yazını ile uyumlu olduğu söylenebilir. Ayrıca, çalışma kapsamında ele alınan soruların incelenen konunun tüm alt konularını içerip içermediğine, içeriyorsa kapsam geçerliliğinin ortaya konulması amacıyla uzman görüşüne başvurulması yoluna gidilmiştir. Kapsam geçerliliğinin değerlendirilmesinde “İletişim” alanında uzman 3 öğretim üyesince, maddeler üçlü derecelendirme yöntemiyle değerlendirilmiş ve Kapsam geçerlik oranı hesaplanmıştır. Uzman görüşü sonrası kapsam geçerlik oranı 0,67’den düşük bir maddenin bulunmaması sonucu sorular madde havuzunda bırakılmıştır ve 22 maddelik soru formu, ölçülmek istenilen yapıyı ölçüp ölçmediğinin belirlenmesi amacıyla test edilmiştir. Ölçeğin geçerliliği, yapı geçerliliği ile ortaya konulmuş olup, ayrışma-birleşim geçerliliğine ilişkin sonuçlar çıkarılmış ortalama varyans (average variance extracted, AVE) ve birleşik güvenilirlik (composite reliability, CR) değerleri ile birlikte verilmiştir. Faktör analizi sonucu elde edilen yapı Doğrulayıcı Faktör Analizi (DFA) ile test edilmiştir. Ölçeğin güvenilirliği, Split-Half Reliability metodu kullanılarak ortaya konulmuştur. Yapılan analizler neticesinde varyansın %56,505’ini açıklayan bu ölçek geçerli ve güvenilir bulunmuştur.

3. Bulgular

Araştırmanın bulguları, geçerlik ve güvenilirlik sonuçlarına ilişkin analizler ve tablolarla bu bölüm altında incelenmiştir.

3.1. Ölçeğin Geçerlik Analizi

Ölçeğin geçerlik analizleri, kapsam geçerlik ve yapı geçerliliği ile ortaya konulmuştur. Kapsam geçerliliğine ilişkin analizler neticesinde kapsam geçerlik indeksi hesaplanmış ve istatistiksel analizler sonucunda madde havuzunda kalan maddelerin geçerlik oranı 0,795 olarak elde edilmiştir. Buna göre ölçekteki maddeler ölçülmek istenen konuları içerdiği görülmüştür. Kapsam geçerlik analizi sonrası yapı geçerliliğinin ortaya konulması amacıyla öncelikle ölçekteki maddelerin ölçeğe katkısı madde analizi ile incelenmiştir. Madde analizi ölçekte yer alan maddelerin ölçeğe katkısının incelenmesi amacıyla yapılan bir analiz olup değerlendirmelerde maddelere ilişkin ortalama ve standart sapmalar incelenmektedir. Ayrıca madde silindiğinde güvenilirlik katsayısının incelenmesi, çoklu açıklayıcılık katsayısı ve alt-üst %27’lik gruplara ilişkin madde ortalamalarının karşılaştırılması ile ölçekteki maddelere karar verilmektedir.

3.1.1. Maddelere İlişkin Ortalama ve Standart Sapmaların İncelenmesi

Maddelere ilişkin ortalama ve standart sapma değerleri (n=283) Tablo 1’de gösterilmiştir.

Tablo1. Madde İstatistikleri

Ölçek Maddeleri	Ortalama	Standart Sapma	n
gi1	3,41	1,00	283
gi2	3,36	0,88	283
gi3	3,29	0,97	283
gi4	3,46	0,88	283
gi5	3,34	1,03	283
gi6	3,40	0,99	283
gi7	3,77	0,90	283
gi8	3,55	0,89	283
gi9	2,77	1,05	283
gi10	3,38	1,00	283
gi11	3,73	0,86	283
gi12	3,48	0,84	283
gi13	2,90	1,10	283
gi14	2,92	1,04	283
gi15	3,01	1,03	283
gi16	3,25	1,01	283
gi17	3,00	1,05	283
gi18	3,86	0,79	283
gi19	3,16	1,00	283
gi20	3,32	1,02	283
gi21	3,13	0,98	283
gi22	3,50	0,98	283

Madde istatistiklerinde, maddelere ilişkin ortalamaların birbirine benzer ve maddelere ilişkin dağılımın tek tepeli olması ve normal dağılım göstermesi istenmektedir. Tablo 1 incelendiğinde maddelere ilişkin ortalamaların 3,77 ile 2,77 arasında değiştiği görülmektedir. Ortalama ve standart sapma değerlerinin birbirlerine benzer olduğu 9, 13 ve 14. maddelerin diğer maddelere göre ortalamasının daha düşük olmasına rağmen diğer ölçek maddelerinin ortalamalarına yakın bir dağılım göstermiştir. Bu durum, araştırmaya katılan bireylerin ölçülmeye çalışılan özellik konusunda benzer fikirlerde olduğu şeklinde ifade edilebilir.

Maddelere ilişkin ortalama ve standart sapma değerleri bir fikir vermekle birlikte, tek başına yeterli değildir. Dolayısıyla maddelere ilişkin korelasyon katsayılarına da bakmak gerekmektedir. Ölçek maddelerinin standart sapma değerleri incelendiğinde tüm maddeler için korelasyon değerleri incelenebilmektedir.

Tablo 2’de maddeler arası korelasyon değerleri verilmektedir. Korelasyon matrisi incelendiğinde, korelasyon değerlerinin 0,176 ile 0,683 arasında bir değişim göstermektedir. Ölçekte negatif değer alan bir korelasyon katsayısı yoktur. Ancak, korelasyon matrisindeki bazı maddelerin (1, 2, 5, 7, 9, 13 ve 20) 0,25’in altında kaldığı görülmektedir. Ortalama standart sapma değeri düşük olan 9, 13 ve 14. maddelerin ise korelasyon değerlerinin orta düzeyde olduğu ve ölçekten çıkarılmamasını gerektirmediği söylenebilir.

Tablo 2. Maddelere İlişkin Korelasyon Matrisi

	gi1	gi2	gi3	gi4	gi5	gi6	gi7	gi8	gi9	gi10	gi11	gi12	gi13	gi14	gi15	gi16	gi17	gi18	gi19	gi20	gi21	gi22
gi1	1,000																					
gi2	,421	1,000																				
gi3	,493	,494	1,000																			
gi4	,450	,492	,468	1,000																		
gi5	,293	,329	,383	,323	1,000																	
gi6	,337	,322	,350	,353	,366	1,000																
gi7	,244	,252	,275	,289	,306	,405	1,000															
gi8	,479	,374	,482	,492	,410	,405	,393	1,000														
gi9	,323	,303	,437	,343	,360	,356	,244	,382	1,000													
gi10	,380	,383	,492	,435	,366	,470	,286	,451	,511	1,000												
gi11	,439	,405	,468	,378	,324	,413	,324	,440	,341	,470	1,000											
gi12	,448	,415	,440	,454	,367	,369	,338	,453	,308	,475	,664	1,000										
gi13	,391	,333	,392	,412	,339	,410	,339	,374	,374	,419	,381	,510	1,000									
gi14	,375	,371	,433	,401	,309	,435	,259	,378	,412	,459	,424	,475	,519	1,000								
gi15	,310	,338	,353	,320	,393	,418	,340	,304	,437	,436	,357	,355	,426	,468	1,000							
gi16	,432	,387	,431	,366	,388	,428	,372	,485	,488	,532	,447	,460	,465	,531	,569	1,000						
gi17	,377	,336	,434	,408	,291	,466	,289	,405	,400	,466	,397	,404	,536	,683	,467	,612	1,000					
gi18	,336	,371	,375	,410	,257	,365	,407	,384	,181	,294	,456	,455	,328	,300	,365	,385	,338	1,000				
gi19	,310	,249	,314	,282	,340	,239	,226	,299	,493	,366	,315	,334	,276	,350	,479	,477	,408	,324	1,000			
gi20	,237	,269	,281	,256	,176	,272	,204	,307	,413	,383	,301	,327	,224	,254	,306	,344	,264	,380	,509	1,000		
gi21	,330	,350	,435	,367	,221	,432	,235	,416	,397	,459	,459	,425	,408	,471	,396	,478	,500	,395	,386	,421	1,000	
gi22	,415	,343	,509	,382	,297	,373	,382	,484	,385	,457	,525	,439	,431	,400	,372	,468	,416	,401	,345	,387	,455	1,000

$p < 0,05$

Tablo 3’te madde bütün istatistikleri verilmiştir. Madde silindiğinde ortalamaların büyük değişiklikler göstermemesi beklenmektedir. Tablo 3’te madde silindiğinde ortalamalarda önemli değişiklikler olmadığı görülmektedir. Ölçeğin toplam güvenilirlik katsayısı 0,932 olarak hesaplanmıştır. Buna göre, madde silindiğinde korelasyon katsayılarının yer aldığı sütun incelendiğinde, maddelerin bu değere yakın değerler aldığı dolayısıyla da ölçekten

Hasta-Hekim İlişkisinde Güven İletişimi: Hastaların Bakış Açısıyla Ölçmeye Yönelik Bir Ölçek Geliştirme Çalışması

çıkarılmasına gerek kalmadığı söylenebilir. Ayrıca, çoklu açıklayıcılık katsayısı olan R^2 değerlerine göre incelendiğinde 2, 5 ve 7. maddelerin R^2 değerlerinin düşük olduğu ve maddelerin korelasyon katsayılarının daha önce yapılan maddelere ilişkin korelasyon katsayısında da düşük değerler aldığı görülmektedir. Söz konusu maddelerin çıkarılmasını işaret etmekle birlikte, diğer istatistikler ile incelendiğinde ölçeğin güvenilirliğinin artması yönünde bir katkı sağlamayacağı ve ölçekte yer almasının uygun olduğu ifade edilebilir. Söz konusu maddelerin açıklayıcı faktör analizi ile de maddelerin incelenmesi gerekmektedir.

Tablo 3. Madde-Bütün İstatistikleri

Ölçek Maddeleri	Madde Silindiğinde Bütün Ortalaması	Madde Silindiğinde Bütün Varyansı	Madde-Bütün Korelasyon Katsayısı	R^2	Madde Silindiğinde Cronbach's Alpha
gi1	69,604	172,517	0,573	0,405	0,930
gi2	69,657	174,949	0,552	0,387	0,930
gi3	69,728	171,234	0,645	0,497	0,928
gi4	69,558	173,978	0,593	0,443	0,929
gi5	69,678	173,914	0,501	0,342	0,931
gi6	69,625	172,136	0,590	0,423	0,929
gi7	69,247	176,634	0,466	0,324	0,931
gi8	69,466	172,938	0,634	0,480	0,929
gi9	70,251	171,394	0,588	0,468	0,929
gi10	69,632	170,035	0,669	0,498	0,928
gi11	69,286	173,361	0,642	0,557	0,929
gi12	69,537	173,292	0,657	0,580	0,928
gi13	70,116	169,791	0,614	0,463	0,929
gi14	70,092	169,956	0,649	0,554	0,928

Tablo 3. Madde-Bütün İstatistikleri (Tablo 3'ün Devamı)

Ölçek Maddeleri	Madde Silindiğinde Bütün Ortalaması	Madde Silindiğinde Bütün Varyansı	Madde-Bütün Korelasyon Katsayısı	R ²	Madde Silindiğinde Cronbach's Alpha
gi15	70,003	171,053	0,611	0,468	0,929
gi16	69,760	168,743	0,714	0,580	0,927
gi17	70,018	169,287	0,665	0,605	0,928
gi18	69,152	176,512	0,548	0,430	0,930
gi19	69,859	173,313	0,542	0,471	0,930
gi20	69,696	174,716	0,476	0,409	0,931
gi21	69,890	171,637	0,625	0,455	0,929
gi22	69,512	171,229	0,640	0,471	0,928

Ölçeğin yapı geçerliliğinin ortaya konulması amacıyla Açıklayıcı Faktör Analizi (AFA) yapılmıştır. Yapılan açıklayıcı faktör analizi sonucunda tüm maddelerin yer aldığı ilk analizde toplam varyansın %52,928'inin açıklandığı bir ölçek elde edilmiştir. Ayrıca, "Hekimlerin tıbbi kararları genellikle doğrudur", "Bir hekim asla hastası için yanlış ilaç vermez" ve "Hekimler, hastaların hassas tıbbi bilgilerini konu ile ilgisi olmayan kimseler ile paylaşmazlar" ifadeleri diğer madde boyutlarda da birbirine yakın yüklenmiştir. Diğer istatistikler ile de incelendiğinde bu maddelerin R² değerleri diğer maddelere göre düşük ve bazı maddelerle korelasyon değerleri 0,25'in altında kalmıştır. Tüm bu istatistiksel değerlendirmeler ve maddelerin faktör yükleri göz önüne alınarak bu maddelerin ölçekten çıkarılmasına karar verilmiştir. Bu maddeler analizden çıkarılarak tekrar açıklayıcı faktör analizi yapılmıştır. Buna göre varyansın %56,505'inin açıklandığı, 3 boyutlu bir yapı elde edilmiştir. Örneklem büyüklüğünün uygunluğuna yönelik yapılan KMO testi sonucunda KMO değerinin 0,938 olması bu veriler için faktör analizinin uygulanabileceğini göstermekle birlikte, Barlett Küresellik testi anlamlıdır. Yani değişkenler arasında ilişki bulunmaktadır. Buna göre, yapılan açıklayıcı faktör analizi sonucunda 19 maddeden ve 3 boyuttan oluşan bir ölçek geliştirilmiştir. Açıklayıcı Faktör Analizi sonucu elde edilen sonuçlar Tablo 4'te verilmektedir.

Tablo 4. Hasta-Hekim İletişimde Güven İletişimi Ölçeği Faktör Analizi Sonuçları

Hasta-Hekim İletişiminde Güven İletişimi Ölçeği Maddeleri/ Boyutları	Faktör Yüğü	Varyans	Toplam Varyans	Cronbach's Alfa	AVE	CR
1. Boyut: Hekimin Sağlık Bakım Davranışlarına Güven						
G1	0,635	23,194	23,194	0,878	0,392	0,851
G3	0,614					
G4	0,626					
G8	0,655					
G10	0,423					
G11	0,710					
G12	0,701					
G18	0,632					
G22	0,598					
2. Boyut: Hekimin Kararlarına Güven						
G6	0,521	20,098	43,292	0,853	0,403	0,795
G13	0,640					
G14	0,764					
G16	0,620					
G17	0,781					
G21	0,403					
3. Boyut: Hekimin Hastanın Ödeme Durumuna İlişkin Davranışlarına Güven						
G9	0,567	13,213	56,505	0,758	0,430	0,741
G15	0,428					
G19	0,765					
G20	0,796					
Ölçeğin Toplam Güvenilirliği (Cronbach's Alpha): 0,932						

Ölçeğin ayrışma-birleşim geçerliliğine ilişkin sonuçlar incelendiğinde ölçekteki yapılar arası korelasyon AVE ve CR değerleri verilmektedir (Bakınız Tablo 4).

Literatürde, AVE değerlerinin 0,50'in üzerinde olmasının ve CR değerlerin de 0,70'in üstünde olmasının yapı geçerliliğine göre iyi bir uyum göstergesi olduğu belirtilmektedir. Hair ve diğerleri (2014: 619) çıkartılmış varyans değerlerinin (AVE) 0,50'nin üzerinde olmasının ve

birleşik güvenilirlik değerlerinin (CR) 0,70'in üzerinde olmasının ölçülmek istenen yapının geçerliliğine ilişkin iyi bir değeri ortaya koyduğunu; 0,60 ile 0,70 aralığındaki değerlerin ise kabul edilebilir olduğunu yani, ölçümlerin aynı yapıyı temsil ettiğini belirtmiştir. Bu çalışmada AVE değerleri kabul edilenden biraz düşük olmakla birlikte, CR değerleri kabul edilir düzeydedir. Ayrıca, Hatcher (1994)'e göre yapı güvenilirliği kabul edilebilir bir düzeyde ise düşük AVE değerlerinin kabul edilebilir olduğunu belirtmiştir. Bu çalışmada da yapı güvenilirliği kabul edilebilir değerlerde olup, AVE değerini 0,40-0,50 arasında olmasının kabul eden çeşitli araştırmalarında mevcuttur (Urfa vd., 2019; Huang vd., 2013; Yıldız vd., 2016). Buna göre ölçek ölçülmek istenen yapıyı ölçmekte yeterli olduğu söylenebilir.

Ölçeğe ilişkin faktör analizi sonuçları incelendiğinde;

-Birinci faktör toplam varyansın %23,194'ünü açıklamaktadır. Boyuttaki maddeler hastaların ihtiyaçları ve sağlık bakım ile ilgili gayretleri vs. ile ilgili olması nedeniyle bu boyut, hekimlerin sağlık bakım davranışlarına güven olarak adlandırılmıştır. Bu boyuttaki maddeler 1, 3, 4, 8, 10, 12, 18 ve 22. Maddelerden oluşmakta olup, birinci boyuttun güvenilirliği 0,878 olarak elde edilmiştir.

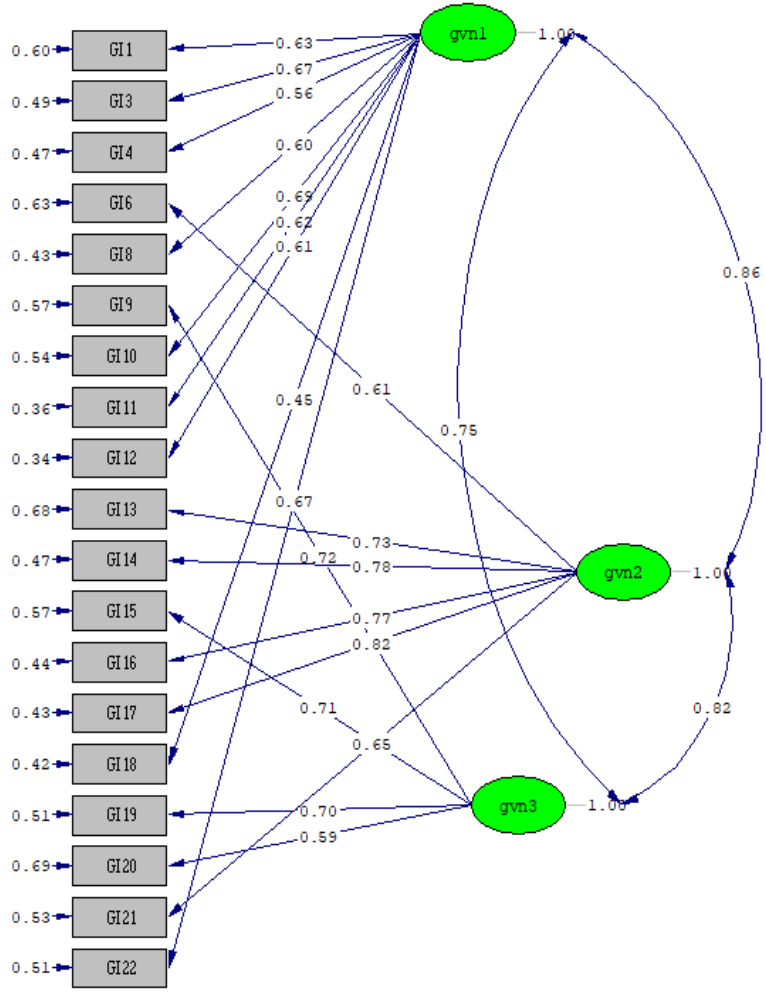
-İkinci faktör varyansın %20,098'ini, toplam varyansın %43,292'sini açıklamaktadır. Bu boyutta yer alan ifadeler hekim kararları ve hastaların bu kararlarına duydukları güvene ilişkindir. İkinci boyut, hekim kararlarına güven olarak adlandırılmıştır. İkinci boyutun güvenilirliği 0,853 olarak bulunmuştur.

-Üçüncü faktör varyansın %13,213'ünü, toplam varyansın %56,505'ini açıklamaktadır. Üçüncü boyuttaki ifadeler hastaların para ödeme ve muayene harcamaları konularına ilişkin davranışları ile ilgilidir. Söz konusu boyut hekimin hastanın ödeme durumuna dair davranışlarına ilişkin güven olarak adlandırılmıştır.

Yapılan Açıklayıcı Faktör Analizi (AFA) sonucunda, varyansın %56,505'ini açıklayan, 19 maddeden oluşan ve 3 alt boyutu bulunan hasta-hekim ilişkisinde güven iletişimi üzerine ilişkin bir ölçek geliştirilmiştir.

Açıklayıcı Faktör Analizi sonucunda elde edilen yapı Doğrulayıcı Faktör Analizi (DFA) ile test edildiğinde, elde edilen bulgular Şekil 1'de gösterilmektedir. Buna göre, açıklayıcı faktör analizi ile belirlenen yapının kuramsal olarak faktör yapısına uygunluğu DFA kullanılarak test edilmiştir. Çok değişkenli normal dağılım metodu, En Çok Olabilirlik (Maximum Likelihood) Method'u kullanılarak yapılan analiz sonucunda maddelere ilişkin t değerleri incelenmiştir. Yapısal Eşitlik Modeli çerçevesinde yapılan analizlerde anlamlı olmayan t değerinin bulunmadığı, dolayısıyla modelden çıkarılması gereken bir maddenin bulunmadığı tespit edilmiştir. Yapılan Yapısal Eşitlik Modeline göre beklenen kovaryans değerleri ile gözlenen kovaryans değerleri arasındaki farkın anlamlı olmaması istenmektedir. Bu çalışmada elde edilen değer anlamlı bulunmuştur. Bu durumun faktör analizindeki örneklemin büyük olmasından kaynaklanabildiği düşünülmektedir. Ayrıca X^2/sd oranı 2,135 olarak elde edilmiştir. Bu durum ölçeğin kabul edilebilir bir uyum gösterdiğini ortaya koymaktadır. Uyum indis değerleri, RMSEA=0.063, CFI=0.98, GFI=0.89 ve AGFI=0.86 olarak elde edilmiştir. Bu kapsamda, DFA analizine göre elde edilen modelin doğrulandığı ifade edilebilir.

Şekil 2'de Hasta-Hekim İlişkisinde Güven İletişimi Ölçeği'ne ilişkin Doğrulayıcı Faktör Analizi Sonuçları yer almaktadır.

Şekil 2. Doğrulayıcı Faktör Analizi Sonuçları: Hasta-Hekim İlişkisinde Güven İletişimi Ölçeği

Tablo 5'te, yapısal eşitlik modeli kapsamında elde edilen Uyum İndis Değerleri yer almaktadır.

Tablo 5. Modele İlişkin Uyum İndis Değerleri

Uyum İndis Değerleri	Model	Uyum
χ^2/sd	318,15/149=2,135	Kabul Edilir Uyum
RMSEA	0,063	İyi Uyum
CFI	0,98	İyi Uyum
GFI	0,89	İyi Uyum
AGFI	0,86	İyi Uyum

Açıklayıcı Faktör Analizi sonucunda elde edilen yapı Doğrulamalı Faktör Analizi ile de doğrulanmıştır.

4. Sonuç

Hasta-hekim arasındaki ilişki tıbbi bakım ve iyileşmenin gerçekleşmesini sağlayarak tıbbi bakım sürecinde önemli bir rol oynamaktadır. Bu çalışmada, hasta-hekim ilişkisinde güven iletişimi üzerine bilgiler sunulmaktadır. Hasta-hekim arasındaki güven oluşumu, hastanın tedaviye uyumunu arttıran ve tıbbi tedavi üzerinde olumlu etkisi olan bir unsurdur. Dolayısıyla hekim-hasta arasındaki güveni teşvik etmek, iyileştirmek ve arttırmak açısından hastaların hekimlerine duydukları güven iletişiminin incelenmesine ilişkin teorik ve pratik çıkarımlara ilişkin bilgiler açısından bu ölçek önemli bilgiler sunmaktadır.

Araştırma, hekim-hasta etkileşiminde güveni incelemek açısından literatüre katkıda bulunmaktadır. Çalışma sonucunda üç alt boyutu bulunan 19 maddeden oluşan bir ölçek geliştirilmiştir. Boyutlar; hekimin sağlık bakım davranışına güven, hekimin kararlarına güven ve hekimin hastanın ödeme durumuna ilişkin davranışlarına güven olarak isimlendirilmiştir. Çalışmada öncelikle kapsam geçerliliği ortaya konulmuştur. Bu kapsamda madde havuzuna alınan maddeler uzman görüşüne sunulmuş ve kapsam geçerlilik analizleri yapılmıştır. Kapsam geçerliliği ortaya konulduktan sonra boyutlara ilişkin yapının belirlenmesi amacıyla öncelikle Madde Analizi yapılmıştır. Maddelerin korelasyon matrisleri ve Madde-Bütün İstatistikleri ortaya konulmuştur ve madde analizi sonucu maddelere ilişkin elde edilen sonuçlar Açıklayıcı Faktör Analizi ile de incelenmiştir ve ilk yapılan AFA analizi sonucu üç madde ölçekten çıkarılmıştır. Böylelikle tekrar yapılan analiz sonucunda üç alt boyutlu bir yapı elde edilmiş ve boyutların güvenilirliği Cronbach's Alpha değeri ile ortaya konulmuştur. Ayrıca Split-Half katsayısı ile toplam güvenilirliği incelenmiştir. Ölçek yüksek düzeyde güvenilirliğe sahiptir.

Bu çalışmada ortaya konulan ölçek ile hem hekimin hastaya olan güvenini hem de hekime olan hasta güvenini ölçebilmek, klinisyen-hasta ilişkisinde karşılıklı güvenin, hasta-hekim etkileşiminin kalitesini korumaya ve iyileştirmeye yardımcı olabilecek rolünün araştırılmasını kolaylaştıracaktır. Gelecek araştırmalar için hekimlere duyulan düşük güvenin sağlık sonuçlarına ve hekim davranışlarında hastaları etkileyen olumsuz durumların sağlık hizmeti kalitesine, performansına, hasta memnuniyetine etkisi araştırılabilir. Bir başka araştırma alanı

ise güvenin bakım süreçleri ile ilişkilendirilmesidir. Bakımın sürekliliği, hastaların tedaviye uyumları ve bakım modelleri karşılıklı güveni nasıl etkileyeceğine dair konuların ele alınması araştırmacılara önerilmekte ve ileride bu konu üzerine çalışmak isteyen araştırmacılar için geliştirilen ölçeğin faydalı olabileceği düşünülmektedir.

Teşekkür ve Bilgilendirme

Bu araştırmanın gerçekleştirilmesinde araştırmanın yapıldığı hastaneye, çalışanlarına ve araştırmaya katılan tüm katılımcılara teşekkür ederiz. Ayrıca, bu araştırmada yararlanan anket formun temel alındığı Yılmaz (2005)'e de teşekkürü bir borç biliriz.

Kaynaklar

- Anderson, L. A., & Dedrick, R. F. (1990). Development of the trust in physician scale: A measure to assess interpersonal trust in patient-physician relationships. *Psychological Reports*, 67(3_suppl), 1091-1100.
- Bachinger, S. M., Kolk, A. M., & Smets, E. M. (2009). Patients' trust in their physician— Psychometric properties of the Dutch version of the “Wake Forest Physician Trust Scale”. *Patient Education and Counseling*, 76(1), 126-131.
- Balkrishnan, R., Dugan, E., Camacho, F. T., & Hall, M. A. (2003). Trust and satisfaction with physicians, insurers, and the medical profession. *Medical Care*, 1058-1064.
- Caterinicchio, R. P. (1979). Testing plausible path models of interpersonal trust in patient-physician treatment relationships. *Social Science & Medicine. Part A: Medical Psychology & Medical Sociology*, 13, 81-99.
- Crawshaw, R., Rogers, D. E., Pellegrino, E. D., Bulger, R. J., Lundberg, G. D., Bristow, L. R., ... & Barondess, J. A. (1995). Patient-physician covenant. *Jama*, 273(19), 1553-1553.
- Elk, R., & Landrine, H. (2012). *Cancer disparities: Causes and evidence-based solution*. New York.: Springer Pub.
- Epstein, R. M., Franks, P., Fiscella, K., Shields, C. G., Meldrum, S. C., Kravitz, R. L., & Duberstein, P. R. (2005). Measuring patient-centered communication in patient-physician consultations: Theoretical and practical issues. *Social Science & Medicine*, 61(7), 1516-1528.
- Fiscella, K., Meldrum, S., Franks, P., Shields, C. G., Duberstein, P., McDaniel, S. H., & Epstein, R. M. (2004). Patient trust: Is it related to patient-centered behavior of primary care physicians?. *Medical Care*, 1049-1055.
- Fuertes, J. N., Mislowack, A., Bennett, J., Paul, L., Gilbert, T. C., Fontan, G., & Boylan, L. S. (2007). The physician-patient working alliance. *Patient Education and Counseling*, 66(1), 29-36.
- Gezergün, A., Şahin, B., Tengilimoğlu, D., Demir, C., & Bayer, E. (2006). Hastaların bakış açısıyla hekim-hasta ilişkisi ve iletişimi; bir eğitim hastanesi örneği, *Sosyal Bilimler Dergisi*, 1: 129-144.
- Gulbrandsen, P., Lindstrøm, J. C., Finset, A., & Hall, J. A. (2020). Patient affect, physician liking for the patient, physician behavior, and patient reported outcomes: A modeling approach. *Patient Education and Counseling*.

- Hair JF, Black WC, Babin BJ, Anderson, RE. (2014). *Multivariate data analysis* (Pearson new internat. ed). Harlow: Pearson.
- Hall, M. A., Camacho, F., Dugan, E., & Balkrishnan, R. (2002). Trust in the medical profession: conceptual and measurement issues. *Health Services Research*, 37(5), 1419-1439.
- Hatcher L. (1994). *A step-by-step approach to using the SAS system for factor analysis and structural equation modeling*. Cary, NC: The SAS Institute.
- Heybet, M., Tekin, O., Kahveci, R., Heybet, E. R., Yarloğlueş, G., Şencan, İ., ... & Özkara, A. (2016). Hastalarda hekim algısına yönelik bir ölçek geliştirme çalışması: hekim ilişkili sağlık hizmeti algılama. *Konuralp Tıp Dergisi*, 8 (2), 104-113.
- Hillman, A. L. (1990). Health maintenance organizations, financial incentives, and physicians' judgments. *Annals of Internal Medicine*, 112(12), 891-893.
- Hillman, A. L., Pauly, M. V., & Kerstein, J. J. (1989). How do financial incentives affect physicians' clinical decisions and the financial performance of health maintenance organizations?. *New England Journal of Medicine*, 321(2), 86-92.
- Huang, C. C., Wang, Y. M., Wu, T. W., & Wang, P. A. (2013). An empirical analysis of the antecedents and performance consequences of using the moodle platform. *International Journal of Information and Education Technology*, 3(2), 217.
- Kao, A. C., Green, D. C., Davis, N. A., Koplan, J. P., & Cleary, P. D. (1998). Patients' trust in their physicians: Effects of choice, continuity, and payment method. *Journal of General Internal Medicine*, 13(10), 681-686.
- Katz, J. (1984) *The silent world of doctor and patient*. New York: Free Press.
- Kim, S. S., Kaplowitz, S., & Johnston, M. V. (2004). The effects of physician empathy on patient satisfaction and compliance. *Evaluation & The Health Professions*, 27(3), 237-251.
- Lang, E. V (2012). A better patient experience through better communication. *J Radiol Nur*. 31, 114–119.
- Martin, K. D., Roter, D. L., Beach, M. C., Carson, K. A., & Cooper, L. A. (2013). Physician Communication Behaviors and Trust Among Black and White Patients With Hypertension. *Medical Care*, 51(2), 151–157. doi:10.1097/mlr.0b013e31827632a2
- Mechanic, D., & Meyer, S. (2000). Concepts of trust among patients with serious illness. *Social Science & Medicine*, 51(5), 657-668.
- Mechanic, D., & Schlesinger, M. (1996). The impact of managed care on patients' trust in medical care and their physicians. *Jama*, 275(21), 1693-1697.
- Nie, J. B., Tucker, J. D., Zhu, W., Cheng, Y., Wong, B., & Kleinman, A. M. (2017). Rebuilding patient-physician trust in China, developing a trust-oriented bioethics. *Developing World Bioethics*.
- Parchman, M. L., & Burge, S. K. (2004). The patient-physician relationship, primary care attributes, and preventive services. *Family Medicine-Kansas City*, 36(1), 22-27.
- Pellegrini, C. A. (2017). Trust: the keystone of the patient-physician relationship. *Journal of the American College of Surgeons*, 224(2), 95-102.
- Peng, Y., Yin, P., Deng, Z., & Wang, R. (2020). Patient-Physician Interaction and Trust in Online Health Community: The Role of Perceived Usefulness of Health Information and Services. *International Journal of Environmental Research and Public Health*, 17(1), 139.

- Rolfe, A., Cash-Gibson, L., Car, J., Sheikh, A., & McKinstry, B. (2014). Interventions for improving patients' trust in doctors and groups of doctors. *Cochrane Database of Systematic Reviews*, (3).
- Sackett, D. L., Rosenberg, W. M., Gray, J. M., Haynes, R. B., & Richardson, W. S. (1996). Evidence Based Medicine: What it is and what it isn't. *Clin Orthop Relat Res*, 455, 3-5.
- Sherwood, A., Brinkmann, J., & Fatone, S. (2018). Review of benefits to practitioners of using good patient-practitioner communication. *JPO: Journal of Prosthetics and Orthotics*, 30 (1), 5-12.
- Song, H., Zuo, X., Cui, C., & Meng, K. (2019). The willingness of patients to make the first visit to primary care institutions and its influencing factors in Beijing medical alliances: a comparative study of Beijing's medical resource-rich and scarce regions. *BMC Health Services Research*, 19(1), 361.
- Sulmasy, D. P. (1992). Physicians, cost control, and ethics. *Annals of Internal Medicine*, 116(11), 920-926.
- Thom, D. H. (2001). Physician behaviors that predict patient trust. *Journal of Family Practice*, 50(4), 323-323.
- Thom, D. H., & Campbell, B. (1997). Patient-Physician Trust: An Exploratory Study. *The Journal of Family Practice*, 44(2), 169.
- Thom, D. H., Kravitz, R. L., Bell, R. A., Krupat, E., & Azari, R. (2002). Patient trust in the physician: relationship to patient requests. *Family Practice*, 19(5), 476-483.
- Thom, D. H., Ribisl, K. M., Stewart, A. L., Luke, D. A., & The Stanford Trust Study Physicians. (1999). Further validation and reliability testing of the Trust in Physician Scale. *Medical Care*, 510-517.
- Thom, D. H., Wong, S. T., Guzman, D., Wu, A., Penko, J., Miaskowski, C., & Kushel, M. (2011). Physician trust in the patient: development and validation of a new measure. *The Annals of Family Medicine*, 9(2), 148-154.
- Thom, H. D. (2000). Training physicians to increase patient trust. *Journal of Evaluation in Clinical Practice*, 6(3), 245-253.
- Trachtenberg, F., Dugan, E., & Hall, M. A. (2005). How patients' trust relates to their involvement in medical care. *Journal of Family Practice*, 54(4), 344-354.
- Urfa, O., Yıldız, G., Aşçı, F. H., Çağlar, E., & Miçoğulları, B. O. (2019). Kendini Fiziksel Tanımlama Envanteri Kısa Formunun Ergenlerde Geçerlilik ve Güvenirliliği. *Türkiye Klinikleri Spor Bilimleri*, 11(3): 153-63.
- Weng, H. C. (2008). Does the physician's emotional intelligence matter?: Impacts of the physician's emotional intelligence on the trust, patient-physician relationship, and satisfaction. *Health Care Management Review*, 33(4), 280-288.
- Whitcomb, M. E (2000). Communication and professionalism. *Patient Educ Couns*, 41, 137-144.
- Yıldız, M. A. (2016). Ergenler için öfke düzenleme ölçeğinin (EİÜDÖ) geliştirilmesi ve psikometrik özelliklerinin incelenmesi. *Düşünen Adam. The Journal of Psychiatry and Neurological Sciences*, 29:247-258.
- Yılmaz, A. A. (2005). *Hasta-Hekim İlişkisinde Güven İletişimi Akdeniz Üniversitesi Tıp Fakültesi Kadın Hastalıkları ve Doğum Anabilim Dalı Tüp Bebek Ünitesinde bir Uygulama.* (Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi). Akdeniz Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Antalya.

Hemşire Çizelgeleme Problemlerinin Genetik Algoritmalarla Optimizasyonu ve Bir Uygulama^a

Ahsen KÜÇÜK^{b,c}, İpek DEVECİ KOCAKOÇ^d

Özet

Sağlık hizmetlerinin temel amacı; kişi, aile ve toplumların sağlıklarının korunması, hastaların tedavi edilmesi ve yaşamlarını sağlıklı olarak sürdürebilmelerini sağlamaktır. Hemşire Çizelgeleme Problemi, sağlık sektöründe çok çalışılan ve hizmet kalitesini artırmayı hedefleyen bir problemdir. Problem kısaca; sınırlı kaynakların belirli amaçlar doğrultusunda, belirli kısıtlar altında ve belirli bir zaman aralığında işlere atanması ile ilgili karar verme sürecini inceler. Çizelgeleme problemleri, çözümü zor olan problemler grubuna girmektedir. Bu yüzden bu çalışmada yaklaşık en iyi çözüm değerlerine ulaşabilmek için sezgisel algoritmalarından biri olan Genetik Algoritmalar kullanılmıştır. Çalışma, Buca Seyfi Demirsoy Devlet Hastanesi'nin bir servisindeki hemşirelerin verileriyle yapılmıştır. Hemşirelerin en uygun çalışma saatlerini bulmak amacıyla oluşturulan modelin çözümü için MATLAB programının genetik algoritmalar aracından yararlanılmıştır. Son olarak elde edilen sonuçlarla hastanenin gerçek nöbet çizelgeleri karşılaştırılarak çalışma tamamlanmıştır.

Anahtar Kelimeler

Hemşire Çizelgeleme Problemi
Genetik Algoritmalar
Optimizasyon

Makale Hakkında

Geliş Tarihi: 01.05.2020
Kabul Tarihi: 10.05.2021
Doi: 10.18026/cbayarsos.730727

Optimization of Nurse Scheduling Problem with Genetic Algorithms and an Application

Abstract

The main purpose of health services are to protect the health of people, families and communities, to treat patients, and to ensure that they can continue their lives in a healthy way. The nurse problem is commonly studied in the health sector and aims to increase the quality of service. The problem is briefly; is the decision-making process for the assignment of limited resources for specific purposes, under certain constraints and within a specified time period. Scheduling problems are among the ones whose solutions are rather difficult. Hence, in this study, Genetic Algorithms, one of the heuristic algorithms, has been used in order to reach approximately the best solution values. The study has been conducted on the data of nurses working in a clinic of Seyfi Demirsoy State Hospital. So as to find the most available work-hours of nurses, the genetic algorithms toolbox of MATLAB is utilized. Finally, the study has been completed by comparing the authentic shift-schedules of the hospital with the attained results.

Keywords

Nurse Scheduling Problem
Genetic Algorithms
Optimization

About Article

Received: 01.05.2020
Accepted: 10.05.2021
Doi: 10.18026/cbayarsos.730727

^a 20. Uluslararası Ekonometri, Yöneylem Araştırması ve İstatistik Sempozyumu'nda sunuldu.

^b ahseck35@gmail.com

^c Doktora, Akdeniz Üniversitesi/ Antalya-Türkiye ve 0000-0002-3799-100X

^d Prof. Dr., Dokuz Eylül Üniversitesi/ İzmir- Türkiye ve 0000-0001-9155-8269

Giriş

Çizelgeleme problemleri; çalışanların en düşük işgücü maliyetleri ile çalışma vardiyalarına atanmasının belirlenmesini, personel hizmet kalitesi ve çalışma yasalarıyla ilgili kısıtlamaların karşılanması konu alan problemlerdir (Ernst ve diğerleri, 2004). Çizelgeleme problemlerinin uygulama alanlarının başında; hastaneler ve sağlık merkezleri gelmektedir. Kurumların her türlü unsuru göz önünde bulundurması ve uygun bir çizelge oluşturabilmesi gerekir. Çizelgelemedeki asıl amaç, daha az kaynakla ve daha az sürede, istenilen kriterlere uyacak biçimde problemin çözümüne ulaşmaktır. Bu sebeple en kısa sürede bu problemin çözülmesini sağlayacak yollar aranacaktır. Sezgisel algoritmalar genellikle en iyiye yakın olan çözüm yoluna hızlı ve kolay şekilde ulaştıklarından, çalışmada sezgisel algoritmalarından biri olan Genetik Algoritma (GA) kullanılmıştır. GA, tek çözüm değil birden fazla optimal çözüm elde etmesi, çok sayıda parametre ile çalışma imkanı olması, amaç fonksiyonunu geniş bir açıda araştırması nedeniyle yararlı bir yöntemdir.

Çalışmanın amacı; hemşirelerin en uygun çalışma saatlerini bulmaktır. Bunun için ilk olarak Buca Seyfi Demirsoy Hastanesi'nin Koroner Yoğun Bakım Servisi'ne ait nöbetlerin çizelgesi çıkartılmıştır. Daha sonra zorunlu kısıtlar matematiksel şekilde ifade edilmiş ve programa, vektörler ve matrisler şeklinde tanımlanmıştır. Modelin çözümü için MATLAB programının GA aracından yararlanılmıştır. Son bölümde ise gerçek verilerle yapılan uygulama çıktıları değerlendirilmiş ve hastaneden alınan nöbet çizelgeleri ile kıyaslanmıştır.

Genetik Algoritmalar

İlk kez Lawrence Davis tarafından çizelgeleme problemine uygulanan GA, evrim teorisini esas alarak çalışan sezgisel arama algoritmasıdır. En iyi çözüm veya çözümleri bulmaya çalışırken, karar değişkenlerinin genetik sayı sistemindeki kodları ile ilgilenir. Çözümler, kromozomlara benzer bir dizi olarak kodlanır ve bireyler olarak adlandırılır. Algoritma, rastgele üretilen popülasyon adı verilen çözümle başlar. Daha sonra yeni bir popülasyon üretmek için çözümlere genetik operatörler (seçim, çaprazlama, mutasyon ve değiştirme) uygulanır. İşleme, bir durdurma kriteri karşılanana kadar birkaç nesil boyunca devam edilir (Aickelin ve Dowsland, 2004). Bu operatörlerin işlemleri sonucunda oluşan yeni bireyler, ebeveynlerin bazı özelliklerini taşıyarak çözüme bir adım daha yaklaşan bireylerdir. Belli bir süre sonra popülasyon içerisindeki bireylerin gitgide birbirlerine benzemesinin önüne geçmek amacıyla yapılan bu işlemler, çözüm uzayının daralmasına engel olmaktadır.

Evrimsel hesaplama kavramı, 1960'lı yıllarda Almanya'da Rechenberg ve Schwefel "Evolutionsstrategie" adlı çalışmasında ortaya atılmıştır. Aynı dönemde ABD'de Bremermann, Fogel ve diğerleri evrimsel programlama fikrini geliştirmişlerdir (Reeves, 2003:55). Evrimsel hesaplamanın bir alt dalı olan GA ise 1970'li yıllarda Michigan Üniversitesi'nden John Holland tarafından bulunmuş ve öğrencileri ile meslektaşlarının yardımıyla geliştirilmiştir. Bunu 1975 yılında Holland'ın "Adaption in Natural and Artificial Systems" adlı kitabını yayınlaması izlemiştir (Obitko, 1998). GA konusundaki asıl gelişim, John Holland'ın doktora öğrencisi David E. Goldberg tarafından 1985 yılında hazırlanan "Computer-aided gas pipeline operation using genetic algorithms and rule learning" başlıklı doktora tezi ile sağlanmıştır (Goldberg ve Kuo, 1987:128).

Literatürde Hemşire Çizelgeleme

Hemşirelerin çalışma çizelgelerinin iyileştirilmesiyle ilgili ilk çalışmalar Taylor (1940), tarafından yapılmıştır. Çalışmada Hemşire Programı ele alınarak, hazırlanan anket yardımıyla grubun ihtiyaçlarının neler olduğunun belirlenmesi hedeflemiştir. 1965 yılında Wolfe ve Young, iki parçaya böldükleri bir yayın yapmışlardır. İlk parçada; kontrol değişkeni atama, ikinci parçada çoklu atama tekniği ele alınmıştır. 70'lerin sonlarında bilgisayar temelli uygulamalar görülmeye başlamıştır. Smith ve Wigginst (1977), bilgisayar tabanlı bir hemşire çizelgeleme sistemi ile karmaşık bir dizi kısıtlamayı göz önünde bulunduran, sezgisel bir taramanın geliştirilmesi için esnek bir çerçeve sağlamışlardır. 1980'lerde Hedef Programlama yaygınlaşmış; Musa ve Saxena (1984) çalışmalarında hastanenin bir birimindeki hemşireleri programlamak için tek fazlı bir hedef programlama algoritması sunmuştur. 1985'de çizelgeleme problemlerinin çözümünde ilk kez GA kullanılmıştır. Davis (1985) bu çalışmada, bir iş atölyesinden bahsetmekte ve kârı maksimize etmek için çizelgelemenin önemi üzerinde durmaktadır.

90'ların sonlarında sezgisel arama yöntemleri hemşire çizelgeleme için de kullanılmaya başlanmıştır. Yamamura ve diğerlerinin (1993) çalışmaları, GA ile yapılan ilk hemşire çizelgeleme uygulamasıdır. Bailey ve diğerleri (1997), farklı beceri seviyelerine sahip personelin planlanması sorununa Benzetilmiş Tavlama ve GA uygulamıştır. Sonuçlar, optimal veya optimale yakın çözümler üretilebileceğini göstermektedir. Inoue ve diğerleri (1999), standart algoritmayı geliştirip etkileşimli Evrimsel Algoritma uygulamışlardır. Son 20 yılda, metasezgisel yaklaşımlar büyük ilgi görmüştür. Kawanaka ve diğerleri (2001), kodlama ve genetik operatörleri incelemiştir. Kullandıkları yöntemle kısıtları karşılayan etkili bir çizelgeleme tablosu elde etmişlerdir. Aikelin ve diğerlerinin (2004), ele aldıkları yaklaşım, hemşirelerin permütasyonlarına dayanan dolaylı bir kodlama ile programlar oluşturan sezgisel bir kod çözücü kullanmaktır. Sonuçlar, önerilen algoritmanın yüksek kaliteli çözümler sunabildiğini ve yakın zamanda yayınlanan bir Tabu Arama yaklaşımından daha hızlı ve daha esnek olduğunu ortaya koymaktadır. Moz ve Pato (2007), beklenmedik personel devamsızlığı ortaya çıktığında hemşire programlarının yeniden yapılandırılmasıyla ilgili özel bir problemi ele almaktadır. Geliştirilen sezgisel yöntem Lizbon Hastanesine uygulanmıştır. Duenas ve diğerleri (2009), hemşirelerin tercihlerini içeren çok amaçlı bir çizelgeyi ele almaktadır. Bu tercihler bulanık kümelerle modellenmiştir ve GA ile birleştirilmiş melez bir çözüm yöntemi kullanılmıştır. Sonuçlar, önerilen yaklaşımın iyi kalitede çözümler ürettiğini ve gerçek hayattaki problemlere uygulanabilir olduğunu göstermektedir. Tsai ve Li (2009), hemşirelerin vardiya tercihlerinin dâhil edildiği iki aşamalı bir matematiksel modelleme geliştirmiştir. Balekar ve Mhetre (2013), hemşire çizelgeleme için GA yaklaşımının kullanıldığı çalışmaları toparlayan bir kaynakça sunmuştur. Leksakul ve Phetsawat çalışmasında elde edilen sonuçlara göre (2014), GA tarafından bulunan hemşire programı, mevcut programla karşılaştırıldığında aylık personel giderlerinde %12 ve hemşire sayısında %13 tasarruf sağlanabilirken, fazla mesai ücretini tüm hemşireler arasında daha eşit bir şekilde dağıtabileceği görülmüştür. Jian ve You (2016) çalışmalarında, Bulut tabanlı Hibrid Evrim Algoritması önermişlerdir. Kim ve diğerleri (2018), popülasyon büyüklüğü ve mutasyon oranı parametrelerini dikkate alarak Memetik Algoritma ve GA kıyaslamışlardır. Alfadilla ve diğerleri (2019), acil serviste hemşire çizelgelemesi ile ilgilenmişlerdir. GA hemşirelerin yerine getirilmemiş tercihlerini en aza indirmek için kullanılmaktadır. İnanç ve Şenaras (2020), evde bakımda hemşire çizelgeleme problemi için GA kullanmışlardır.

Yöntem

Çalışmada, 7 gün 24 saat hizmete açık olan Buca Seyfi Demirsoy Devlet Hastanesi'nin Koroner Yoğun Bakım Servisi ele alınmıştır. Veriler, İzmir Kuzey Kamu Hastaneler Birliği'ne yapılan başvuru sonucu, hastane ile yapılan ikili anlaşma ile temin edilmiştir. Koroner yoğun bakım servisinde 14 hemşire bulunmaktadır. Hemşireler 08:00-16:00 (sabah vardiyası) ve 16:00-08:00 (gece nöbeti) şeklinde çalışmaktadır. Hemşireler haftada en az 40 dolayısıyla ayda 160 saat çalışmak durumundadır. Hastanedeki resmi çalışma koşulları; Hemşirelik Yönetmeliği temel alınarak oluşturulmuştur. Ek olarak hastane yönetiminin hemşirelerin en uygun şekilde hizmet vermeleri için belirledikleri bir takım kurallar vardır.

Oluşturulmaya çalışılan zaman çizelgesinin hastanelerin tüm servisleri için eldeki kısıtları sağlayacak en uygun şekilde atanması hedeflenmektedir. Kısıtlar zorunlu (sabit katı) ve esnek kısıtlar olarak ikiye ayrılabilir. Zorunlu kısıtlar esnekliğin olmadığı, kısıtlardan birinin sağlanamaması durumunda problemin çözülemeyeceği kısıtlardır. Esnek kısıtlar; kanun ve yönetmeliğe bağlı olmayan elden geldiğince yerine getirilmeye çabalanan kısıtlardır.

Hastanenin hemşire çizelgeleri, aylık olarak her birimin sorumlu hemşiresi tarafından yapılmaktadır. Çizelgeler hiçbir program kullanmadan el yordamı ile yapılmaktadır. İşlem birim sorumlusu hemşirenin 6-8 saat kadar zamanını almaktadır. Bu koşullar altında bu süreyi minimuma indirecek bir bilgisayar uygulaması gerekmektedir.

Modelin çözümü MATLAB programının GA aracı ile elde edilmiştir. Problemin kısıtlarının, programa tanıtılabilmek için matematiksel ifadelerle çevrilmesi gerekmektedir. Her bir kısıta karşılık gelen matematiksel ifade aşağıdaki gibi gösterilmiştir.

Zorunlu Kısıtlar

1. Hemşireler gündüz ve akşam olmak üzere iki vardiya şeklinde çalışmaktadır.

$$X_{M_{i,d}} = 1, \text{ Eğer } i. \text{ hemşire } d. \text{ gündeki sabah vardiyasına atanmışsa} \\ \forall (i=1, \dots, n; d=1, \dots, m) \\ 0, \text{ diğer durumlarda}$$

$$X_{E_{i,d}} = 1, \text{ Eğer } i. \text{ hemşire } d. \text{ gündeki akşam vardiyasına atanmışsa} \\ \forall (i=1, \dots, n; d=1, \dots, m) \\ 0, \text{ diğer durumlarda}$$

$$X_{O_{i,d}} = 1, \text{ Eğer } i. \text{ hemşire } d. \text{ günde izinli ise} \\ \forall (i=1, \dots, n; d=1, \dots, m) \\ 0, \text{ diğer durumlarda}$$

2. Gündüz vardiyasında çalışan gece nöbet tutamaz. Gece nöbetçisi gündüz çalışamaz.

$$X_{M_{i,d}} + X_{E_{i,d}} \leq 1 \quad \forall (i=1, \dots, n; d=1, \dots, m)$$

3. Denetleme ve kontrol işini yapan sorumlu hemşire (supervisor) gece nöbeti tutmaz.

$$X_{M_{13,d}} = 1 \quad \forall (i=1, \dots, n; d=1, \dots, m)$$

4. Meslekte 30 yılını doldurmuş, 50 yaşın üstünde olan, sağlık sorunu olan ya da gebe olan hemşireler nöbet tutmaz. Doğum sonu 2 yıl nöbet muafiyeti olan 1 hemşire vardır.

$$XM_{14,d} = 1 \quad \forall (i=1,\dots,n ; d=1,\dots,m)$$

5. Akşam nöbetinde iki kişi çalışır.

$$\sum_{i=1}^{12} XE_{i,d} = 2 \quad \forall (i=1,\dots,n ; d=1,\dots,m)$$

6. Her hemşire nöbetçi olmadığı gün 8 saat çalışır. Dolayısıyla haftada 40 ayda 160 saat çalışma zorunluluğu vardır.

$$8 \sum_{i=1}^{14} XM_{i,d} + 16 \sum_{i=1}^{14} XE_{i,d} \gg 160$$

7. Akşam nöbeti tutanlara ertesi gün görev verilmez.

$$XM_{i,d} + XE_{i,d} \leq 1 \quad \forall (i=1,\dots,n ; d=1,\dots,m)$$

8. Hemşire aynı gün içinde yalnızca bir vardiyada çalışabilir ya da izinlidir.

$$XM_{i,d} + XE_{i,d} + XO_{i,d} = 1 \quad \forall (i=1,\dots,n ; d=1,\dots,m)$$

9. Akşam vardiyasında nöbet tutan iki kişiden birinin uzman olmasına çalışılır.

$$\sum_{i=1}^6 XE_{i,d} \geq 1 \quad (d=1,\dots,m)$$

Amaç Fonksiyonu

Bu kısıtların sağlanması ile ulaşılmak istenen amaç çalışma sürelerinin minimizasyonu ve hemşireler için en iyi çalışma çizelgelerinin oluşturulmasıdır.

$$f_{\min} = \sum (8 \sum XM_{i,d} + 16 \sum XE_{i,d})$$

Esnek Kısıtlar

1. Nöbetçi personel nöbeti teslim alacak personel gelmeden ayrılamaz.
2. Nöbetler sağlık bakım hizmetlerinin onayı olmadan değiştirilemez.

Bulgular

MATLAB'da 14 hemşire için 28 günlük bir çizelgenin oluşturulması, oldukça fazla çözüm değerinin ortaya çıkmasına sebep olduğundan, kısıtların tamamının sağlanıp sağlanmadığını kontrol etmek güçtür. Kısıtların matematiksel olarak en iyi şekilde ifade edildiğinden ve kodlandığından emin olmak adına ilk olarak küçük model için uygulama yapılmıştır. Küçük modelde 3 tanesi uzman olan 5 hemşirenin 1 haftalık gece ve gündüz vardiyaları ele alınmıştır. Büyük modelde 9 tanesi uzman olan 14 hemşirenin 28 günlük (1 aylık) gece ve gündüz vardiyaları ele alınmıştır.

GA çözücüsü ile 10 deneme için amaç fonksiyonu değerleri elde edilmiştir. Bu amaç fonksiyon değerlerinin kıyaslanması için; modelin kısıtlarının doğrusal olması sebebiyle, Karma Tamsayılı Programlama (KTP) ile çözerek optimum değer bulunması tercih edilmiştir. GA çözücüsü ve KTP ile yapılan çözümlerin sonuçları küçük ve büyük modeller için karşılaştırılmıştır. KTP ile elde edilen çözümler bütün kısıtları sağlamaktadır. Amaç fonksiyonu değeri küçük model için 392 saat ve büyük model için 3456 saattir. Ancak GA çözücüsü ile optimum çözüme ulaşılamadığı için 10 deneme yapılmış ve bulunan değerler raporlanmıştır.

Tablo 1. Modellerin Karşılaştırması

Parametreler	Küçük Model	Büyük Model
n: hemşireler	n: 5	n: 14
m:günler	m:7	m:28
k:vardiya (2)	k: 2	k: 2
u:uzman	u: 3	u: 9
h: gece nöbetine kalmayacaklar		h: 2
Karma Tamsayılı Programlamanın Çözümü	En Uygun Amaç Fonksiyonu Değeri: 392	En Uygun Amaç Fonksiyonu Değeri: 3456
	<u>10 Deneme için En Uygun Amaç Fonksiyonu Değerleri</u>	<u>10 Deneme için En Uygun Amaç Fonksiyonu Değerleri</u>
	min: 320	min: 3424
	max: 400	max: 3688
Genetik Algoritmanın Çözümü	1. 376 2. 400 3. 352 4. 376 5. 376 6. 344 7. 344 8. 320 9. 352 10. 384	1. 3480 2. 3464 3. 3496 4. 3488 5. 3424 6. 3640 7. 3688 8. 3488 9. 3512 10. 3592

Bu problemde, KTP ile bulunan sonuçlar, GA çözüm değerlerini kıyaslamak için referans noktası olmuştur. Ancak yöntem, büyük veri setleri ve karmaşık kısıtlar için yeterli gelmemektedir. Literatürde bu eksikliklerin sebebi ile bilgisayarlı uygulamaların arttığı, 90'lı yılların başından beri sezgisel algoritmalar çizelgeleme problemleri için uygulanmaktadır. Ancak problemin NP hard zorluk derecesinde olması sebebiyle optimum çözüm elde etme yöntemleri hâlen gelişme aşamasındadır. GA optimum sonuca daha yakın değerler elde etmekte fayda sağlayan bu çözüm yöntemlerinden biridir.

Tartışma, Sonuç ve Öneriler

GA ile elde edilen amaç fonksiyonu değerlerinin Karma Tamsayı Programlamada bulunanlardan daha düşük olduğu ve en küçüklemeye daha çok yaklaştığı görülmektedir. Ancak MATLAB'da GA çözümü yapan kodlar eşitlik kısıtlarını kabul etmemektedir. Bu sebeple her bir eşitlik kısıtı; bir küçük, bir büyük eşit kısıtı olarak ifade edilip modele eklenmektedir. Bu da modeldeki kısıt sayısını neredeyse iki katına çıkarttığından, algoritmanın doğru başlangıç noktasını bularak çözüm değerlerine ulaşmasını güçleştirmektedir. Bu yüzden modelde çok fazla eşitlik kısıtı olan durumlarda GA kullanılmaması önerilmektedir. Bununla birlikte; program çaprazlama ve mutasyon değerlerini otomatik olarak belirleyip dışarıdan müdahaleye izin vermediği için popülasyondaki bireylerin bir süre sonra tamamen birbirine benzediği gözlemlenmiştir. Algoritma tekrarlı bir şekilde 5. ve 7. kısıtlarda engele takılmış ve optimum çözüme ulaşamamıştır. Eğer hastane maliyetini düşürmek adına bu kısıtları esnetmeye karar verirse onlara bu durumda yol gösterilebilmesi mümkündür.

Çizelgeleme problemlerinde, insan faktörü sebebiyle hesaplanamayacak çoklukta parametre görünse bile yeterli sayıda matematiksel kısıt yardımıyla gerçek modele çok yakın sonuçlar geliştirilebilir. Büyük boyutlu ve doğrusal olmayan kısıtların olduğu çizelgeleme problemlerinde KTP de optimum sonucu bulmakta zorlanacaktır. GA kullanımı da standart çözümlerin kullanıldığı durumda etkin olmayacaktır. Sonuçta; farklı sezgisel algoritmaların da kullanılacağı hibrit yaklaşımlar daha etkin çözümler verebilir.

Bilgilendirme

Çalışma "Hemşire çizelgeleme problemlerinin genetik algoritmalarla optimizasyonu ve bir uygulama" başlıklı yüksek lisans tezinden türetilmiştir. 20. Uluslararası Ekonometri, Yöneylem Araştırması ve İstatistik Sempozyumu'nda sunulmuştur.

Kaynakça

- Aickelin, U., & Dowsland, K.A. (2004). An indirect genetic algorithm for a nurse-scheduling problem. *Computers & Operations Research*, 31(5), 761-778.
- Alfadilla, N., Sentia, P.D., & Asmadi, D. (2019). Optimization of nurse scheduling problem using genetic algorithm: a case study. In *IOP Conference Series: Materials Science and Engineering*, 536(1), (p. 012131).
- Bailey, R. N., Garner, K. M., & Hobbs, M. F. (1997). Using simulated annealing and genetic algorithms to solve staff-scheduling problems. *Asia-Pacific Journal of Operational Research*, 14(2), 27-43.
- Balekar, S. S., & Mhetre, N. A. (2013). Survey of genetic algorithm approach for nurse scheduling problem. *International Journal of Science and Research*, 4(6), 55-62.
- Davis, L. (1985). Job shop scheduling with genetic algorithm. *Proceeding of the first International Conference on Genetic Algorithms*, 9(5), 136-140.
- Duenas, A., Tütüncü, G. Y., & Chilcott, J. B. (2009). A genetic algorithm approach to the nurse scheduling problem with fuzzy preferences. *IMA Journal of Management Mathematics*, 20(4), 369-383.

- Ernst, A.T., Jiang, H., Krishnamoorthy, M. ve Sier, D. (2004). Staff scheduling and rostering: a review of applications, methods and models. *European Journal of Operational Research*, 153(1), 3-27.
- Goldberg, D. E., & Kuo, C. H. (1987). Genetic algorithms in pipeline optimization. *Journal of Computing in Civil Engineering*, 1(2), 128-141.
- Inoue, T., Furuhashi, T., Fujii, M., Maeda, H., & Takaba, M. (1999, October). Development of nurse scheduling support system using interactive EA. In *IEEE SMC'99 Conference Proceedings. 1999 IEEE International Conference on Systems, Man, and Cybernetics*, 5, 533-537.
- İnanç, Ş., & Şenaras, A. E. (2020). Solving nurse scheduling problem via genetic algorithm in home healthcare. In *Transportation, Logistics, and Supply Chain Management in Home Healthcare: Emerging Research and Opportunities*, 20-28.
- Jian, M. S., & You, M. S. (2016). Cloud based hybrid evolution algorithm for NP-complete pattern in nurse scheduling problem. *International Journal of Innovation, Management and Technology*, 7(5), 234-237.
- Kawanaka, H., Yamamoto, K., Yoshikawa, T., Shinogi, T., & Tsuruoka, S. (2001). Genetic algorithm with the constraints for nurse scheduling problem. In *Proceedings of the 2001 Congress on Evolutionary Computation*, 2, 1123-1130.
- Kim, J., Jeon, W., Ko, Y. W., Uhm, S., & Kim, D. H. (2018). Genetic local search for nurse scheduling problem. *Advanced Science Letters*, 24(1), 608-612.
- Leksakul, K., & Phetsawat, S. (2014). Nurse scheduling using genetic algorithm. *Mathematical Problems in Engineering*, 2014.
- Moz, M., & Pato, M. V. (2007). A genetic algorithm approach to a nurse rostering problem. *Computers & Operations Research*, 34(3), 667-691.
- Musa, A. A., & Saxena, U. (1984). Scheduling nurses using goal-programming techniques. *IIE transactions*, 16(3), 216-221.
- Obitko, M. (1998), *Introduction to Genetic Algorithms with Java Applets*, 19 Nisan 2016 tarihinde <http://www.obitko.com/tutorials/genetic-algorithms/introduction.php> adresinden alındı.
- Reeves, C. (2003). Genetic algorithms. In *Handbook of metaheuristics* (p. 55-82), Boston: Springer.
- Smith, L. D., & Wiggins, A. (1977). A computer-based nurse scheduling system. *Computers & Operations Research*, 4(3), 195-212.
- Taylor, A. M. (1940). A staff nurse program. *The American Journal of Nursing*, 40(2), 137-145.
- Tsai, C. C., & Li, S. H. (2009). A two-stage modeling with genetic algorithms for the nurse scheduling problem. *Expert Systems with Applications*, 36(5), 9506-9512.
- Yamamura, M., Kobayash, S., Yamagishi, M., & Ase, H. (1993). Nurse scheduling by genetic algorithms. *Hiroaki Kitano: Genetic Algorithms*, 2, 89-125.
- Wolfe, H., & Young, J. P. (1965). Staffing the nursing unit: Part I. controlled variable staffing. *Nursing Research*, 14(3), 236-242.
- Wolfe, H., & Young, J. P. (1965). Staffing the nursing unit part II. The multiple assignment technique. *Nursing Research*, 14(4), 299-303.

Türk Bankacılık Sisteminde Kamusal Sermayeli Bankaların Karşılaştırmalı Etkinlik Analizi: 2008-2017 Dönemi Değerlendirmesi^a

M. Hakan YALÇINKAYA^{bc}, Sezen DURAMAZ^d

Özet

Kamusal sermayeli bankalar gerek ulaştıkları rakamsal büyüklükler, gerekse ülke için çok önemli projelerin hayata geçirilmesinde üstlendiği sorumluluklar bakımından hem Türk bankacılık sektörü hem de ülke için önemli roller üstlenmektedirler. Çalışma, Türk bankacılık sektöründe kamusal sermayeli bankaların etkinliklerinin karşılaştırılması amacıyla gerçekleştirilmiş olup, bu kapsamda 2008-2017 dönemleri arasında kamusal sermayeli bankaların etkinlik analizleri karşılaştırmalı olarak analiz edilmiş, yöntem olarak veri zarflama analizi kullanılmıştır. Kullanılan veriler kapsamında ele alınan yıllardaki analiz sonuçları değerlendirildiğinde Vakıfbank; Ziraatbank ve Halkbank'a göre daha etkin bir skor düzeyine sahiptir. Özellikle Vakıfbank ele alınan yılların tamamında, Ziraatbank 2008, 2016, 2017 yıllarında, Halkbank ise 2013, 2016 ve 2017 yıllarında tam etkinlik düzeyine ulaşmıştır.

Anahtar Kelimeler

Bankacılık
Veri Zarflama Analizi
Kamusal Sermayeli Bankalar
Türk Bankacılık Sektörü

Makale Hakkında

Geliş Tarihi: 28.05.2020
Kabul Tarihi: 10.05.2021
Doi: 10.18026/cbayarsos.744169

A Comparative Efficiency Analysis Of Public Capital Banks In Turkish Banking System: An Evaluation Of 2008-2017 Period

Abstract

The public capital banks, banks play important roles for both the Turkish banking sector and the country in terms of their figures and the responsibilities they undertake in the implementation of very important projects for the country. The study was carried out in order to compare the efficiencies of public banks in Turkish banking sector, in this context, efficiency analysis of public banks between 2008-2017 was conducted comparatively by employing data envelopment analysis. After the analysis results were evaluated, Vakıfbank reached a more effective score than Ziraatbank and Halkbank. Particularly, Vakıfbank reached the full efficiency level in all of the years discussed; Ziraatbank reached full efficiency level in 2008, 2016 and 2017; Halkbank reached full efficiency level in 2013, 2016 and 2017.

Keywords

Banking
Data Envelopment Analysis
Public Capital Banks
Turkish Banking Sector

About Article

Received: 28.05.2020
Accepted: 10.05.2021
Doi: 10.18026/cbayarsos.744169

^aBu makale, Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde kabul edilen "Türk Bankacılık Sisteminde Kamusal Sermayeli Bankaların Karşılaştırmalı Etkinlik Analizi:2008-2017 Dönemi Değerlendirmesi" konulu yüksek lisans tezinden türetilmiştir.

^bİletişim Yazarı: mustafahakanyalcinkaya@gmail.com

^cDoç. Dr., Manisa Celal Bayar Üniversitesi/İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi-Manisa, ORCID numarası: 0000 0002 4818 4887

^dBilim Uzmanı, Manisa Celal Bayar Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü-Manisa, ORCID numarası: 0000 0003 3378 5791

Giriş

Ülke ekonomilerinin en önemli dinamiklerden olan bankalar geçmişten günümüze mevduat toplamak-kredi yaratmak gibi asli faaliyetlerini sürdürmektedirler. Her ne kadar finans piyasaları ve finansal ürünler çeşitlense, finansal alternatifler çoğalsa da ister gelişmiş, isterse gelişmekte olan ülkeler de bankalar ve bankacılık sektörü finans piyasalarının en önemli aktörü konumundadırlar.

Türk finans sistemi içerisinde bankacılık sektörünün payı yüzde 90 seviyelerindedir. Yine bu büyüklük içindeki en önemli pay mevduat bankacılığına aittir. Sistemdeki 47 bankadan 34 tanesi mevduat bankalarından meydana gelmektedir. Bu 34 bankadan Ziraat Bankası (Ziraatbank), Halk Bankası (Halkbank) ve Vakıflar Bankası (Vakıfbank) da kamusal sermaye ile Türk bankacılık sektöründe faaliyet gösteren bankalardan üç tanesidir. Geri kalan 9 banka özel sermaye, 21 banka yabancı sermaye ile faaliyetlerine devam etmektedir. Bir banka ise Tasarruf Mevduatı Sigorta Fonu altında faaliyetlerini sürdürmektedir.

Her ne kadar karlılıkları gün geçtikçe artsa da kamusal sermaye ile hizmet sunmaları çerçevesinde kamu sermayeli bankaların verimli ve etkin bir şekilde yönetilmesi gereklilik arz etmektedir. Bu kapsamda çalışmada kamusal sermayeli bankalar 2008-2017 arası dönemde karşılaştırmalı olarak "Veri Zarflama Analizi" (VZA) ile etkinlik analizine tabi tutulmuştur. Çalışmada öncelikle veri zarflama analizi tüm detaylarıyla ele alınarak devamında literatürdeki mevcut veri zarflama analizi çalışmaları derlenmiştir. Son kısımda ise araştırmanın yöntemi, kapsamı ve veri seti sunularak Türk bankacılık sisteminde kamusal sermayeye ait olan Ziraatbank, Halkbank ve Vakıfbank'ın etkinlik analizi gerçekleştirilmiştir.

Kavramsal Çerçeve

Veri Zarflama Analizi (VZA)

Veri zarflama analizi, homojen yani aynı nitelikte oldukları varsayılan ve analize dahil edilen üretim birimlerini kendi aralarında karşılaştırarak, en iyi gözlem değerini etkinlik sınırı olarak kabul eden ve geri kalan diğer gözlemleri bu en etkin gözleme göre değerlendirerek yorumlama imkan tanıyan bir analizdir (İnan, 2000, s.85).

Veri zarflama analizi girdi ve çıktı odaklı yaklaşım olarak iki farklı boyutta değerlendirilebilir ve analizler de buna göre gerçekleştirilebilir. Bu noktada girdi odaklı uygulamada şu soruya cevap aranır: "Çıktı miktarını düşürmeden girdiler orantısız olarak ne kadar azaltılabilir?". Çıktı odaklı yaklaşımda ise şu soruya yanıt aranır: "Girdi miktarları sabitken, çıktı miktarları orantısız olarak ne kadar artırılabilir?". İlk soru girdi odaklı, ikincisi soru ise çıktı odaklı yaklaşımı ortaya koymaktadır (Emiral, 2018).

Veri zarflama analizi ilk kez Farrell (1957) tarafından matematiksel bir kalıp eşliğinde ortaya konulmuştur. Uygulamanın hayata geçirildiği Amerikan tarım endüstrisinde yapılan çalışmada etkinlik, teknik etkinlik ve fiyat etkinliği olarak ayrı ayrı ifade edilmiş; teknik ve fiyat etkinliğinin birleşimi ise ekonomik etkinliği vermiştir. İlerleyen dönemde Charnes, Cooper ve Rhodes (1978) kamu programlarının etkinliklerinin belirlenmesinde doğrusal programlama yöntemini temel alan veri zarflama analizini geliştirmişlerdir. İlgili eserde analizler "ölçeğe göre sabit getiri" varsayımı altında gerçekleştirildiğinden literatürde analize Charnes, Cooper ve Rhodes'un yöntemi denilmiştir; yöntem isimlerinin baş harfleriyle CCR

yöntemi olarak bilinmektedir. Ardından Banker, Charnes ve Cooper (1984), ölçek etkisinin göz ardı edilmesi konusunu ele alarak ölçeğe göre değişken getiri durumlarının esas alındığı veri zarflama analiziyle, yine isimlerinin baş harfleriyle anılan BCC yöntemiyle VZA yöntemini bir ileriki safhaya taşımıştır (Farrell, 1957; Banker vd., 1984; Gülcü vd., 2005, s.99; Kök ve Ay, 2013, s.162).

Temel Veri Zarflama Analizi (VZA) Modelleri

Veri zarflama modelleri, farklı değişkenler ve farklı durumların değerlendirilmesi çerçevesinde birkaç şekilde sınıflandırılabilir. Buna göre Veri Zarflama Analizi; “ölçeğe göre sabit getiri varsayımı altında girdiye ve çıktıya yönelik olarak; kesirli, doğrusal ve zarflama modellerini içine alan CCR modelleri ve bunu takiben ölçeğe göre değişken getiri varsayımını kabul eden BCC modelleri olmak üzere” iki temel modelden meydana gelmektedir (Budak, 2011, s.98).

CCR ve BCC modelleri de kendi aralarında “girdiye yönelik” ve “çıkıya yönelik” olarak iki farklı şekilde değerlendirilebilmektedir. Genel olarak veri zarflama analizi modelleri kendi aralarında benzetmekle birlikte bazı nüans farklılıkları mevcuttur. Buna göre; “girdiye yönelik VZA modelleri, belirli bir çıktı bileşimini en etkin şekilde üretebilmek amacıyla kullanılacak en uygun girdi bileşiminin nasıl olması gerektiğini araştırır. Çıkıya yönelik VZA modelleri belirli bir girdi bileşimi ile en fazla ne kadar çıktı bileşimi elde edilebileceğini araştırmaktadır” (Charnes vd., 1978 akt. Altan, 2010, s.193).

Charnes, Cooper ve Rhodes-CCR Modeli

Hem çıkıya, hem de girdiye yönelik CCR modelinde uygulanan zarflama seviyesi benzerdir. Ancak burada karar birimlerinden etkin olmayanların hem girdi, hem de çıktı odaklı CCR modelinde sınır üzerinde farklı izdüşümlerin alınması söz konusudur. Çıkıya yönelik CCR modelinde etkin olarak bulunan karar birimi girdiye yönelik modelde de etkindir. Girdiye yönelik CCR modelinin matematiksel ifadesi şöyledir (Behdioğlu ve Özcan, 2009, s.305-306):

$$E_k = \text{Min} \alpha - \varepsilon \sum_{i=1}^m s_i^- - \varepsilon \sum_{r=1}^p s_r^+ \quad (1)$$

Aşağıdaki kısıtlar altında:

$$\sum_{j=1}^n X_{ij} \lambda_j + s_i^- - \alpha X_{ik} = 0 \quad i = 1, \dots, m \quad (2)$$

$$\sum_{j=1}^n Y_{rj} \lambda_j - s_r^+ - Y_{rk} = 0 \quad r = 1, \dots, p \quad (3)$$

$$\lambda_j \geq 0 \quad j = 1, \dots, n; \quad s_i^- \geq 0 \quad i = 1, \dots, m; \quad s_r^+ \geq 0 \quad r = 1, \dots, p \quad (4)$$

“Ek: Karar biriminin etkinliği, X_{ij} : j 'nci karar birimi tarafından kullanılan i 'nci girdi, X_{ik} : k karar birimi tarafından kullanılan i 'nci girdi, Y_{rj} : j karar birimi tarafından üretilen r 'nci çıktı, Y_{rk} : k karar birimi tarafından üretilen r 'nci çıktı, ε : Yeterince küçük pozitif bir sayı, n : Karar birimi sayısı, p : Çıktı sayısı, m : Girdi sayısı, α : Göreli etkinliği ölçülen k karar biriminin girdilerinin ne kadar azaltabileceğini belirleyen büzülme katsayısı, s_i^- : k karar biriminin i 'nci girdisine ait atıl değer, s_r^+ : k karar biriminin r 'nci çıktısına ait atıl değer, λ_j : j 'nci karar biriminin aldığı yoğunluk değeri olarak tanımlanmaktadır. Bu modelin amaç fonksiyonunda belirli bir çıktı düzeyi için etkinliği ölçülen k karar birimine ait

girdilerin ne kadar azaltılabileceği belirlenir. Eğer söz konusu karar birimleri etkin ise, $\alpha = 1$, $s_i^- = 0$, $s_r^+ = 0$, $\lambda_k = 1$ ve $E_k = 1$ olacaktır. Eğer ölçülen karar birimi etkin değilse etkinlik ölçütünü belirleyen α büzülme katsayısı 1'den küçük ve kuramsal karar birimlerin λ 'ları 0'dan büyük olacaktır."

Banker, Charnes ve Cooper Modeli-BCC Modeli

Aynı şekilde BCC modelinde de girdiye ve çıktıya yönelik süreçlere bakıldığında; "girdiye yönelik BCC modeli, girdilerin oransal azalması boyunca, sınır doğrultusunda maksimum hareketi, çıktıya yönelik BCC modelleri ise, çıktıların oransal artırımı ile sınır doğrultusunda maksimum hareketi amaçlamaktadır". Girdiye yönelik BCC modelinin matematiksel ifadesi şöyledir (Banker vd., 1984 akt., Behdioğlu ve Özcan, 2009, s.306-307):

$$E_k = \text{Min} \alpha - \varepsilon \sum_{i=1}^m s_i^- - \varepsilon \sum_{r=1}^p s_r^+ \quad (7)$$

Aşağıdaki kısıtlar altında:

$$\sum_{j=1}^n X_{ij} \lambda_j + s_i^- - \alpha X_{ik} = 0 \quad i = 1, \dots, m \quad (8)$$

$$\sum_{j=1}^n Y_{rj} \lambda_j - s_r^+ - Y_{rk} = 0 \quad r = 1, \dots, p \quad (9)$$

$$\sum_{j=1}^n \lambda_j = 1 \quad (10)$$

$$\lambda_j \geq 0 \quad j = 1, \dots, n; \quad s_i^- \geq 0 \quad i = 1, \dots, m; \quad s_r^+ \geq 0 \quad r = 1, \dots, p \quad (11)$$

"Burada; E_k : Karar biriminin etkinliği, X_{ij} : j'nci karar birimi tarafından kullanılan i'nci girdi, X_{ik} : k karar birimi tarafından kullanılan i'nci girdi, Y_{rj} : j karar birimi tarafından üretilen r'nci çıktı, Y_{rk} : k karar birimi tarafından üretilen r'nci çıktı, ε : Yeterince küçük pozitif bir sayı, n: Karar birimi sayısı, p: Çıktı sayısı, m: Girdi sayısı, α : Göreli etkinliği ölçülen k karar biriminin girdilerinin ne kadar azaltılabileceğini belirleyen büzülme katsayısı, s_i^- : k karar biriminin i'nci girdisine ait atıl değer, s_r^+ : k karar biriminin r'nci çıktısına ait atıl değer, λ_j : j'nci karar biriminin aldığı yoğunluk değeri olarak tanımlanmaktadır. Bu modelin amaç fonksiyonunda belirli bir çıktı düzeyi için etkinliği ölçülen k karar birimine ait girdilerin ne kadar azaltılabileceği belirlenir. Eğer söz konusu karar birimleri etkin ise, $\alpha = 1$, $s_i^- = 0$, $s_r^+ = 0$, $\lambda_k = 1$ ve $E_k = 1$ olacaktır. Eğer ölçülen karar birimi etkin değilse etkinlik ölçütünü belirleyen α büzülme katsayısı 1'den küçük ve kuramsal karar birimlerin λ 'ları 0'dan büyük olacaktır."

Veri Zarflama Analizi Uygulama Aşamaları

Farklı birçok sektörde uygulanan veri zarflama analizinin uygulama adımları şu şekildedir (Behdioğlu ve Özcan, 2009, s.303-304; Savaş, 2015, s.206-208; Tarkoçin ve Gencer, 2010, s.21-22; Babacan vd., 2009, s.25):

- Karar Birimlerinin Seçimi:** Faaliyet sürecinde benzer girdileri kullanarak yine benzer çıktılar elde edilen ve bunların karşılaştırılabilir olması mümkün olan birimler arasında veri zarflama analizi aracılığıyla etkinlik analizi yapılabilir. Ele alınan ve değerlendirilen her bir birim (ülke, banka, hastane vb.) karar verme birimi (KVB) olarak adlandırılır. Bir karar verme birimi girdileri çıktılara dönüştürerek analize imkan sağlayan herhangi bir ekonomik oluşum olabilir. Fakat burada mutlaka

- olması gereken husus; karar verme birimlerinin aynı amaç doğrultusunda aynı işleri yapması ve pazar şartları altında çalışması sürecinin gerekliliğidir. Performansı yani etkinlik değerine ulaştıracak girdi ve çıktılar aynı olurken, büyüklükleri ve yoğunlukları aynı olabilecektir.
- b. *Girdi ve Çıktı Seçimi*: Analiz sürecinde karar verme birimleri belirlendikten sonra, girdilere ve çıktılar seçilmektedir. Girdiler ve çıktılar özenle seçilmelidir; nitekim seçilen girdi ve çıktı değişkenleri analize dahil edilen tüm karar verme birimleri için ortak özellikler taşımalıdır. Girdi çıktı sayısının çok fazla olması durumunda analizde etkin olan ve olmayan karar verme birimlerinin birbirinden ayrıştırılması zorlaşmaktadır. Bu durum ortaya çıkarsa, uzman bir kişinin görüşü alındıktan sonra aralarında korelasyon ilişkisi bulunan girdi ve çıktı verileri analize tabi tutulabilir.
  - c. *Verilerin Elde Edilebilirliği ve Güvenirliği*: Analize dahil edilecek olan verilerin güvenilir bir kaynaktan sağlanmış olması gereklidir. Doğruluğu ve kesinliği tam olarak bilinmeyen verilerle gerçekleştirilen analizin sonuçları ile karar verme birimleri hakkında sağlıklı ve sorunsuz bir yorumda bulunulamayacaktır.
  - d. *VZA ile Görelî Etkinlik Ölçümü*: Analiz hangi amaca yönelik olarak yapılıyorsa, buna uygun veri zarflama analizi modeli seçilmelidir. Veri zarflama analizi ile benzer yapıdaki karar verme birimlerinin nispi etkinlikleri ölçülür.
  - e. *Referans Kümesi*: Nispi olarak etkin olmayan karar verme birimlerinin her biri için analiz sonucunda referans kümesi şekillenir. Nispi olarak etkin karar verme birimlerinden oluşan bir ya da birden fazla karar verme birimi, görelî olarak analiz sonucunda etkin olmadığı ortaya çıkan karar verme birimi ya da birimlerinin referans kümesini oluşturur.
  - f. *Etkin Olmayan Karar Birimleri İçin Hedef Belirlenmesi (İyileştirme)*: Uygulamanın en önemli özelliklerinden bir tanesi nispi bir şekilde etkin olmadığı ortaya çıkan karar verme birimlerinin her biri için hedef rakamlar/oranlar belirlenmesidir. Referans kümesinde etkin olduğu tespit edilen karar verme birimlerinin girdileri ve çıktıları çerçevesinde etkin olmayan karar verme birimleri için potansiyel düzeltme ve iyileştirmeler belirlenir. Böylelikle karar verme birimleri etkin olmadığı noktaları görüp, referans değeri çerçevesinde etkin hale gelebilme yönünde politikalar geliştirebilirler.
  - g. *Sonuçların Değerlendirilmesi*: Analizde 1 değerine ulaşıldığında ele alınan karar verme birimleri tam etkinlik skoruna ulaşmış olur. Sonuç eğer 1 den küçük ise sonuçlar nispi olarak etkin değildir şeklinde yorumlamada bulunulabilir. Buna göre değer 0'a yaklaştıkça karar verme biriminin de etkinliği azalmaktadır.

Literatür Taraması

Bankaların ekonomide üstlendikleri önemli rolün bir göstergesi olarak Türkiye'de ve dünyada bankalara yönelik şimdiye kadar birçok model geliştirilmiş ve birçok analiz metodu

uygulanmıştır. Bankalar faaliyet gösterdiği ülkedeki diğer bankalarla karşılaştırmalı olarak analizlerle kıyas edilmekle birlikte, aynı bankanın farklı şubeleri arasında da karşılaştırmalara tabi tutulabilmektedir. Bununla birlikte farklı yıllarda (kriz yıllarından önce/sonra) ve/veya farklı şube segmentleri (ticari şube, bireysel şube gibi) arasında da etkinlik analizi gerçekleştirilebilmektedir. Aynı zamanda bankalar arasındaki analizler farklı ülkelerdeki bankaların rakamlarıyla da karşılaştırılabilmektedir. Bu alanda yapılan çalışmaların bazıları şunlardır:

Taylor vd., 1989-1991 yılları arasında her bir yıl için, Meksika bankalarının Federal Hükümetin kontrolü olan yıllarda 13 Meksika bankasını sektörü veri zarflama analizi ile incelemiştir. Çalışmada Meksika bankaları etkinlik sıralamasına göre dizilmiştir. Bununla birlikte Taylor vd. karlılık ve etkinliğin farklı olduğunu belirterek, veri zarflama analizi sonucu etkin olmayan bankaların etkin olan bankalardan daha fazla karlılığının olduğunu belirtmiştir (Taylor vd., 1997, s.361-362).

Tsolas ve Charles, Yunanistan'da faaliyet gösteren 14 ticaret bankasının etkinliğini veri zarflama analiziyle incelemiştir. Analiz sonucunda temel bankacılık işlemlerinin yapıldığı ve çalışmada "core-banking" grubu olarak adlandırılan 4 bankadan 3 tanesinin, diğer 10 bankadan da 7 banka etkin olarak bulunmuştur (Tsolas ve Charles, 2015, s. 3495,3498).

Repkova, 2003-2012 yıllarında Çek Cumhuriyeti'nde faaliyet gösteren ticari bankaların veri zarflama analizi yaklaşımıyla etkinliklerini incelemiştir. Sektördeki en etkin banka olarak GE Money Bank, etkinlik skoru en düşük olan banka olarak ise Cekoşlovenska Obchodni Bank olarak bulunmuştur. Bununla birlikte, büyük banka gruplarının diğerlerine göre daha az etkin olduğu belirlenmiş, bunun nedeni olarak da bilançolarındaki mevduat rakamlarının yüksek olması ve uygun olmayan büyüklükteki yönetilmeleri olduğu ifade edilmiştir (Repkova, 2014, s.548).

Sufian ve Kamarudin, Bangladeş bankacılık sektöründe faaliyet gösteren 31 bankayı etkinlik açısından incelemiştir. Veri zarflama analizinin kullanıldığı etkinlik analizinde 2004-2011 yılları arasındaki veriler aracılığıyla analizler gerçekleştirilmiştir. İncelenen dönemde sadece 8 banka etkinliğe ulaşmıştır. Bir bankanın etkin olmasının uygun ölçekte faaliyet göstermesine bağlı olduğu yazarlar tarafından belirtilmiştir (Sufian ve Kamarudin, 2014, s.549,551).

Nguyen vd., Asya'nın gelişen ekonomilerinden biri olan Vietnam'da, bankacılık sektörünü incelemiştir. 1995 ve 2011 yılları arasında veri zarflama analiziyle etkinlikleri ölçülen bankalardan kamusal sermayeli olanlar, özel sermayeli bankalara göre daha etkin olarak saptanmıştır. Yine çalışmada, 2008'de başlayan küresel ekonomik krizden ve Asya finansal krizinden dolayı bankaların etkinliklerinde bir değişimin olmadığı yorumlanmıştır (Nyugen vd., 2014, s.2665).

Titko vd. 'nin çalışmasında Litvanya bankacılık sektöründe 15 bankanın, veri zarflama analiziyle etkinlik skorları gözlenmiştir. Etkinlik skorları en iyi bulunan 5 banka olarak Swedbank, ABLV Bank, Norvik Banka ve Latvijās pasta banka belirtilmiştir. Trasta Komerbanka, PrivatBank ve Regionāla investīciju bankaları ise etkin olmayan bankalar olarak sayılmışlardır (Titko vd., 2014, s.746,747,754).

Wolters vd., Brezilya bankacılık sektörünü 2002-2012 yılları arasında veri zarflama analiziyle incelemiştir. Analizde Brezilya bankacılık sektöründen en gelişmiş 50 banka seçilmiştir. Çalışma sonucunda incelenen dönem içerisinde banka büyüklüğüne ve sermaye sahibine

bakılmaksızın bankaların etkinliğinde bir düşüş yaşandığı ifade edilmiştir (Wolters vd., 2013, s.23,31).

Zainal ve İsmail, Malezya'da faaliyet gösteren yabancı ve yerli sermayeli faizsiz bankaların 2006-2010 dönemlerini kapsayacak şekilde teknik, ölçek ve salt teknik etkinliklerini veri zarflama analiziyle incelemiştir. Analiz sonucunda Malezya'daki yerli İslami bankaların, yabancı sermayeli İslami bankalara göre teknik ve ölçek etkinliğinin yüksek olduğu belirlenmiştir. Aynı şekilde yabancı sermayeli İslami bankaların da salt teknik etkinliğinin yüksek olduğu saptanmıştır (Zainal ve İsmail, 2012, s.1).

Alam, 2006-2010 dönemlerinde 11 ülkede faaliyet gösteren 70 İslami bankanın etkinliğini veri zarflama yöntemiyle analiz etmiştir. Çalışmada İslami bankalara yönelik sektördeki denetim, düzenleme ve gözlemlerin bankaların etkinliğini artırıp arttırmadığının saptanması amaçlanmıştır. Analiz ve değerlendirmeler sonucunda da İslami bankalar üzerindeki gözetim ve denetimin bankalar üzerindeki teknik etkinliği arttırdığı sonucuna ulaşılmıştır (Alam, 2013, s.29,43).

Sufian, Malezya İslami bankacılık sektörünü 2001-2005 döneminde incelemiştir. Uygulanan veri zarflama analizi sonucunda yabancı sermayeli İslami bankalar, yerli sermayeli bankalara göre teknik olarak daha etkin bulunmuştur (Sufian, 2007, s.53).

Johnes vd., 2004-2009 arası dönemde nüfusunun en az yüzde 60'ı Müslüman olan 18 ülkede faaliyet gösteren 207'si konvansiyonel, 45'i İslami olmak üzere toplam 252 bankanın etkinliğini veri zarflama analiziyle incelemiştir. Konvansiyonel ve İslami bankaların etkinliklerinin veri zarflama analiziyle karşılaştırılması sonucu her iki tür banka tipinin toplam etkinliklerinde belirgin bir fark gözlemlenmemiştir (Johnes vd, 2014, s.98-104).

Bader vd., 43 İslami ve 37 konvansiyonel bankayı veri zarflama analiziyle incelemiştir. 1990-2005 dönemlerini kapsayan çalışmada veriler 21 farklı ülkede faaliyet gösteren bankalardan elde edilmiştir. Etkinliklerinin banka büyüklükleri, kuruluş yılları faaliyet gösterdikleri bölgelere göre değerlendirildiği analiz sonucunda, İslami ve konvansiyonel bankaların etkinlikleri arasında önemli bir fark gözlemlenmemiştir (Bader vd., 2008, s.23).

Araştırmanın Yöntemi, Kapsamı ve Veri Seti

Türkiye'de, bankacılık uygulamaları Osmanlı Devleti döneminde başlamış ve Türkiye Cumhuriyetinin ilanından sonra İzmir İktisat Kongresi'nde alınan kararlar ile kamu ve özel bankacılık sektörü gelişmeye başlamıştır. Tüm dünyada olduğu gibi Türkiye de finansal piyasalara yön ve yol verme açısından bankalar ve bankacılık sektörü çok önemli bir paya sahiptir. Bankalar ekonomide tasarruf-yatırım arasındaki dengenin sağlanması dışında ekonomiye düzenli fon akışını sağlamak, kaydi para yaratmak ülkede uygulanan para-maliye politikalarını yürütülmesine yardımcı olmak gibi ekonomik açıdan birçok önemli alanda faaliyetlere sahiptirler.

Türkiye'de kamu sermayeli bankalar dönemi 1933 yılında başlamıştır. İlk olarak Sümerbank ve İller Bankası, 1935 yılında Etibank, 1937 yılında Denizbank kurulmuştur. Bu yıllarda izlenen ekonomi ve sanayi politikaları çerçevesinde milli gelirden ki artış, şehir nüfusunun artmaya başlaması, sanayileşme hamleleri, üretimin genişlemesi, para ve kredi hacmindeki büyüme yeni bankacılık faaliyetlerinin de artmasına yol açmıştır. Garanti Bankası (1946), Akbank (1948), Pamukbank (1955) ve Türkiye Sınai Kalkınma Bankası (1950) bu dönemde kurulup faaliyetlerine başlamışlardır (Yetiz,2016, s.111).

Günümüz itibariyle ülkemizde faaliyetlerine devam eden kamusal sermayeli bankalardan en büyük ölçekli olanları Türkiye Cumhuriyeti Ziraat Bankası A.Ş. (Ziraatbank), Türkiye Halk Bankası A.Ş. (Halkbank), Türkiye Vakıflar Bankası T.A.O. (Vakıfbank), özel sermayeli bankalar ise Adabank A.Ş., Akbank T.A.Ş., Anadolubank A.Ş., Fibabanka A.Ş., Şekerbank T.A.Ş., Turkish Bank A.Ş., Türk Ekonomi Bankası A.Ş., Türkiye İş Bankası A.Ş., Yapı ve Kredi Bankası A.Ş.'dir.

Bu bankalardan Türkiye de sermayesi devlete ait olan kamusal sermayeli bankalar arasında en çok bilineni ve sermaye büyüklüğü açısından çok önemli bir paya sahip olan bankalar arasında birinci sırada Ziraatbank, ikinci sırada Halkbank ve ardından Vakıfbank gelmektedir. Ziraat bankası; devlet teşvikli çiftçi ve hayvan kredisi imkanları ile tarım ve hayvancılığı destekleyen ve bu amaçla krediler veren bir kamu bankasıdır. Halkbank; KOBİ ve esnafları desteklemek amacı ile devlet tarafından hibe veya faizsiz kredi sunan bir bankadır. Ayrıca TOKİ ve devlete ait gayrimenkul satışları da bu banka aracılığı ile gerçekleştirilir. Vakıfbank ise; gene devlete ait olan bir bankadır. Vakıfbank da diğer kamu sermayeli bankalar gibi ticari, KOBİ ve tarımsal işletmelere yönelik bankacılığının yanı sıra bireysel ve özel bankacılık alanlarında da finansal ürün ve hizmetleri sunan birçok finansal alanda uzmanlaşmış bir bankadır.

Tablo 1. Kamusal Sermayeli Bankalar (Milyon TL)

	Toplam Özkaynaklar	Ödenmiş Sermaye	Net Dönem Kar/Zararı
T.C. Ziraat Bankası A.Ş.	70064,54	6100	6186,888
Türkiye Halk Bankası A.Ş.	32196,83	1250	1720,309
Türkiye Vakıflar Bankası T.A.O.	33026,27	2500	2802,291

Kaynak: TBB

Bu nedenle çalışmada karar verme birimi olarak ülke ekonomisinde önemli bir yere sahip olan üç kamu bankası ve girdi - çıktı olarak ise toplamda 5 değişken seçilmiş ve analiz gerçekleştirilmiştir. Nitekim Türk bankacılık sektöründeki en fazla toplam kamusal sermayeli mevduat bankası sayısı da toplam da üç (Ziraatbank, Halkbank, Vakıfbank) olduğu için burada karar verme birimlerinin arttırılmaması çalışmanın kısıtıdır.

Bununla birlikte karar verme birimleri ile seçilen girdi-çıkıtıya ilişkin kıyaslama çerçevesinde literatürdeki bazı çalışmalarda incelenmiş ve bu kısıt durumu zorunluluğu çerçevesinde gerçekleştirilen çalışmalarda araştırmamızı destekler niteliktedir. Örneğin Ayrınçay ve Özçalıcı (2015) tarafından sunulan literatür araştırması tablosu kapsamında Kutlar ve Kartal (2004) çalışmasında 8 Karar verme birimi ile 7 girdi-4 çıktı olmak üzere 11 değişken kullanmış, Özgür (2008) 5 karar verme birimi ile 5 girdi-2 çıktı olmak üzere 7 değişken kullanmış, Temür (2009) 12 karar verme birimi ile 4 girdi-8 çıktı olmak üzere 12 değişken kullanmış, Kaygısız ve Girginer (2011) 16 karar verme birimi ile 11 girdi-8 çıktı olmak üzere 19 değişken kullanmıştır.

Yukarıdaki çalışmalarda da olduğu gibi Türk bankacılık sektöründe faaliyet gösteren Ziraatbank, Halkbank ve Vakıfbank olmak üzere 3 adet kamu sermayeli mevduat bankasının 2008-2017 yılına ait verilerinden 3 tanesi girdi ve 2 adet kalemi de çıktı olarak kullanılarak veri zarflama analizi gerçekleştirilmiştir. Bankalara ait olan ve analizde kullanılan verilere Türkiye Bankalar Birliği'nin internet sitesi (www.tbb.org.tr) üzerinden ulaşılmıştır. İncelenen bankaların girdi ve çıktı değerleri yıllık olarak hesaplanmıştır.

Kamusal sermayeli bankaların ulaştıkları rakamsal büyüklükler, Türk bankacılık sistemi içindeki yüksek payları, ülke için büyük projelerin hayata geçirilmesinde üstlendiği sorumluluklar gibi nedenler çerçevesinde örneklem olarak seçilen kamusal sermayeli bankaların kriz sonrası dönemde etkinliklerinin ölçülmesi kapsamında 2008 krizi sonrası dönemin değerlendirilmesi çerçevesinde 2017 yılına kadar olan zaman dilimi analiz edilmiş, kamusal sermayeli bankaların etkinliğinin ölçümünde kullanılan veri zarflama analizinin gerek duyduğu girdiler ve çıktılar Tablo 2’de verilmiştir.

Tablo 2. Veri Zarflama Analizinde Kullanılan Girdi ve Çıktılar

GİRDİLER	ÇIKTILAR
X1: Çalışan Sayısı	Y1: Krediler ve Alacaklar
X2: Şube Sayısı	Y2: Aktif
X3: Mevduat	

Buna göre kamusal sermayeli bankaların etkinlik analizinde kullanılacak 3 adet girdi kalemi ve 2 adet çıktı kalemi bulunmaktadır. Girdi kalemleri; çalışan sayısı, şube sayısı ve mevduat kalemleriyken, çıktı kalemleri; kredi ve alacaklar ile aktif” kalemidir. Ziraatbank, Halkbank ve Vakıfbank’a ait girdi göstergeleri Tablo 3’de oluşturulmuştur.

Tablo 3. Seçilen Banka Örneklerinde Gerçekleşen Girdi Göstergeleri

	Ziraatbank	Halkbank	Vakıfbank	
2008	Çalışan sayısı	21.299	12.467	9.567
	Şube Sayısı	1.269	622	525
	Mevduat	83.883.435	40.271.114	44.651.723
2009	Çalışan sayısı	22.198	12.505	10.153
	Şube Sayısı	1.316	669	545
	Mevduat	98.529.467	43.949.703	44.651.723
2010	Çalışan sayısı	22.708	13.450	11.077
	Şube Sayısı	1.399	709	636
	Mevduat	125.796.472	54.782.014	47.701.275
2011	Çalışan sayısı	24.374	13.643	12.222
	Şube Sayısı	1.458	771	680
	Mevduat	113.066.682	66.246.934	60.939.218
2012	Çalışan sayısı	23.153	14.971	13.463
	Şube Sayısı	1.514	821	744
	Mevduat	118.966.304	79.973.901	67.242.290
2013	Çalışan sayısı	24.725	14.798	14.943
	Şube Sayısı	1.661	877	859
	Mevduat	141.735.146	100.756.197	81.532.814
2014	Çalışan sayısı	23.617	17.314	14.920
	Şube Sayısı	1.707	900	893
	Mevduat	153.255.248	103.708.354	91.756.968
2015	Çalışan sayısı	25.697	17.104	15.410
	Şube Sayısı	1.812	949	920
	Mevduat	186.469.435	122.145.965	109.922.534
2016	Çalışan sayısı	25.015	16.956	15.615
	Şube Sayısı	1.814	964	924
	Mevduat	223.018.934	150.262.839	123.838.377
2017	Çalışan sayısı	24.554	17.851	16.097
	Şube Sayısı	1.781	969	927

Türk Bankacılık Sisteminde Kamusal Sermayeli Bankaların Karşılaştırmalı Etkinlik Analizi: 2008-2017 Dönemi Değerlendirmesi

	Ziraatbank	Halkbank	Vakıfbank
Mevduat	266.384.189	193.227.069	155.277.122

Kaynak: Türkiye Bankalar Birliği

Ziraatbank, Halkbank ve Vakıfbank'a ait çıktı göstergeleri Tablo 4'de oluşturulmuştur.

Tablo 4. Seçilen Banka Örneklerinde Gerçekleşen Çıktı Göstergeleri

		Ziraatbank	Halkbank	Vakıfbank
2008	Kredi ve Alacaklar	30.836.134	25.836.298	30.502.299
	Aktif	104.412.496	51.095.895	52.193.493
2009	Kredi ve Alacaklar	36.724.567	32.458.071	34.572.655
	Aktif	124.528.532	60.650.086	64.797.642
2010	Kredi ve Alacaklar	57.443.453	44.296.487	44.861.019
	Aktif	151.159.708	72.492.385	73.961.687
2011	Kredi ve Alacaklar	71.429.975	56.216.404	57.309.232
	Aktif	160.681.142	91.123.660	89.184.466
2012	Kredi ve Alacaklar	71.426.479	65.893.838	68.133.039
	Aktif	162.867.757	108.281.636	104.580.263
2013	Kredi ve Alacaklar	111.047.973	84.848.290	86.752.217
	Aktif	207.529.954	139.943.507	135.496.043
2014	Kredi ve Alacaklar	141.914.662	101.766.924	104.583.517
	Aktif	247.600.311	155.423.019	158.217.726
2015	Kredi ve Alacaklar	186.812.851	126.744.977	123.780.653
	Aktif	302.848.326	187.729.350	182.947.124
2016	Kredi ve Alacaklar	232.643.535	158.354.333	147.712.375
	Aktif	357.761.365	231.440.818	212.539.905
2017	Kredi ve Alacaklar	295.258.032	203.464.477	183.971.615
	Aktif	434.274.509	305.350.648	270.571.510

Kaynak: Türkiye Bankalar Birliği.

Uygulama

Etkinlik ölçümünün gerçekleştirilmesinde ise VZA etkinlik ölçümlerinde başvuru DEAP 2.1 programından faydalanılmıştır.

Seçilen banka örnekleri kapsamında, üç girdi-iki çıktı belirlendikten sonra CCR modelinde girdi yönelimli VZA yöntemine göre etkinlik analizi gerçekleştirilmiştir.

Bankaların 2008-2017 yıllarını içeren dönem itibarıyla elde ettikleri etkinlik skorları Tablo 5'de verilmiştir.

Tablo 5. Veri Zarflama Analizine Göre (VZA) Kamusal Sermayeli Bankaların Etkinlik Düzeyleri (2008-2017)

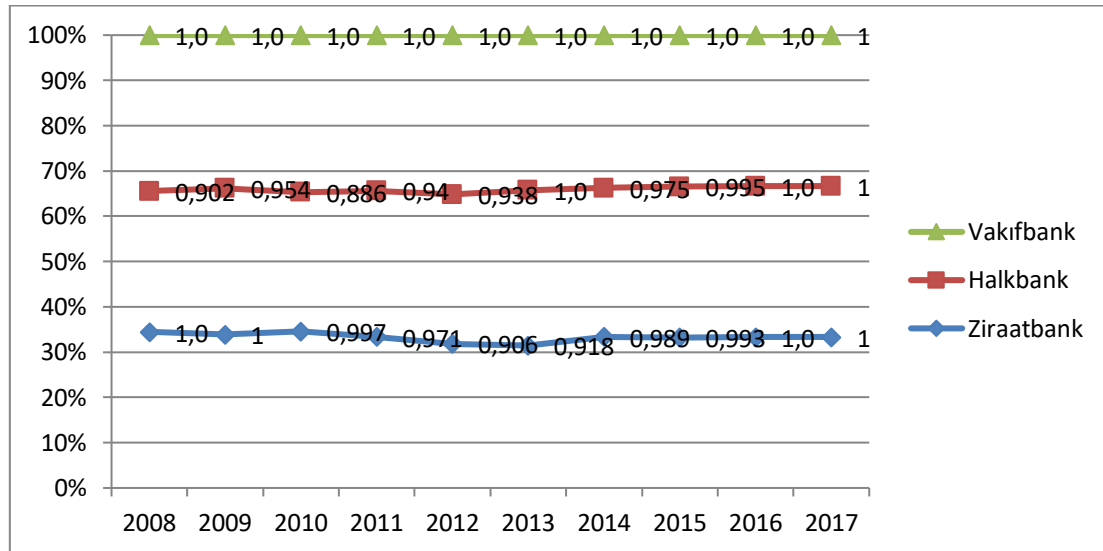
Yıl/Karar Verme Birimi	Ziraatbank	Halkbank	Vakıfbank
2008	1,000	0,902	1,000
2009	0,879	0,954	1,000
2010	0,997	0,886	1,000
2011	0,971	0,940	1,000
2012	0,906	0,938	1,000
2013	0,918	1,000	1,000

2014	0,989	0,975	1.000
2015	0,993	0,995	1.000
2016	1.000	1.000	1.000
2017	1.000	1.000	1.000

Buna göre girdilerin ve çıktıların ağırlıklandırılmasına göre en az girdi ile en fazla çıktı sağlayan ve tam etkin olan banka Vakıfbank'tır. Vakıfbank, Ziraatbank ve Halkbank'a göre genel olarak yıl bazında kullanılan girdi ve çıktılar kapsamında daha etkin bir skora ulaşmıştır. Bununla birlikte Ziraatbank ve Halkbank'ın da 2008-2017 dönemi içinde kullanılan veriler kapsamında etkin olduğu bazı yıllar söz konusudur. 2008 ve 2016 yıllarında Ziraatbank bu çerçevede en az girdi ile en fazla çıktıya ulaşmış ve tam etkinlik skoru olan 1'e ulaşmıştır. Yine Halkbank da 2013 ve 2016 yıllarında bu çerçevede en az girdi ile en fazla çıktıya ulaşmış, tam etkinlik skoru olan 1'i yakalamıştır.

Yıllara göre Ziraatbank, Halkbank ve Vakıfbank'ın etkinlik skorları Grafik 1'de verilmiştir.

Grafik 1. Veri Zarflama Analizine (VZA) Göre Kamusal Sermayeli Bankaların Etkinlik Düzeyleri (2008-2017)

Grafik 1'den görüleceği üzere Vakıfbank'ın etkinlik düzeyi ele alınan tüm yıllarda tam etkinlik düzeyindedir ve Vakıfbank böylelikle diğer bankalar için referans alınacak banka konumundadır. Grafik aynı zamanda diğer bankaların etkin banka olan Vakıfbank'ın etkinlik düzeyine olan uzaklığını da ortaya koymaktadır.

Veri zarflama analizi incelemeye alınan tüm karar verme birimleri içindeki en etkin karar verme birimini belirlemeye yöneliktir. En etkin karar verme birimi pareto optimal birim olarak isimlendirilir ve diğer birimlerle kıyas edilme noktasında standart birim (referans alınan birim) olarak düşünülür (Gülcü vd., 2005, s.190-201). Dolayısıyla ele alınan bankalar arasında göreceli olarak en etkin banka Vakıfbank'tır ve diğer bankaların etkinlikleri analiz çıktıları kapsamında Vakıfbank'a göre değerlendirilmektedir.

Türk Bankacılık Sisteminde Kamusal Sermayeli Bankaların Karşılaştırmalı Etkinlik Analizi: 2008-2017 Dönemi Değerlendirmesi

Bankaların ayrı ayrı etkinlik düzeylerinin incelenmesi ve etkin olan sınıra ulaşabilmesi kapsamında referans alması gerekli hedef rakamları ve oranları gösteren değerler Tablo 6, Tablo 7 ve Tablo 8 eşliğinde verilmiştir.

Vakıfbank'ın 2008-2017 dönemindeki etkinlik göstergeleri Tablo 6'da verilmiştir.

Tablo 6. Vakıfbank VZA Sonuçları

Yıl	Etkinlik Skoru	Değişkenler	Gerçekleşen	Hedef	Fark	Referans	
2008	1.000	Kredi ve Çıktılar	Alacaklar	30.502.299	30.502.299	-	-
		Aktif	52.193.493	52.193.493	-	-	
		Çalışan sayısı	9.567	9.567	-	-	
		Girdiler	Şube Sayısı	525	525	-	-
		Mevduat	44.651.723	44.651.723	-	-	
2009	1.000	Kredi ve Çıktılar	Alacaklar	34.572.655	34.572.655	-	-
		Aktif	64.797.642	64.797.642	-	-	
		Çalışan sayısı	10.153	10.153	-	-	
		Girdiler	Şube Sayısı	545	545	-	-
		Mevduat	44.651.723	44.651.723	-	-	
2010	1.000	Kredi ve Çıktılar	Alacaklar	44.861.019	44.861.019	-	-
		Aktif	73.961.687	73.961.687	-	-	
		Çalışan sayısı	11.077	11.077	-	-	
		Girdiler	Şube Sayısı	636	636	-	-
		Mevduat	47.701.275	47.701.275	-	-	
2011	1.000	Kredi ve Çıktılar	Alacaklar	57.309.232	57.309.232	-	-
		Aktif	89.184.466	89.184.466	-	-	
		Çalışan sayısı	12.222	12.222	-	-	
		Girdiler	Şube Sayısı	680	680	-	-
		Mevduat	60.939.218	60.939.218	-	-	
2012	1.000	Kredi ve Çıktılar	Alacaklar	68.133.039	68.133.039	-	-
		Aktif	104.580.263	104.580.263	-	-	
		Çalışan sayısı	13.463	13.463	-	-	
		Girdiler	Şube Sayısı	744	744	-	-
		Mevduat	67.242.290	67.242.290	-	-	
2013	1.000	Kredi ve Çıktılar	Alacaklar	86.752.217	86.752.217	-	-
		Aktif	135.496.043	135.496.043	-	-	
		Çalışan sayısı	14.943	14.943	-	-	
		Girdiler	Şube Sayısı	859	859	-	-
		Mevduat	81.532.814	81.532.814	-	-	
2014	1.000	Kredi ve Çıktılar	Alacaklar	104.583.517	104.583.517	-	-
		Aktif	158.217.726	158.217.726	-	-	
		Girdiler	Çalışan sayısı	14.920	14.920	-	-
		Şube Sayısı	893	893	-	-	

			Mevduat	91.756.968	91.756.968	-	-
			Kredi ve				
		Çıktılar	Alacaklar	123.780.653	123.780.653	-	-
			Aktif	182.947.124	182.947.124	-	-
2015	1.000		Çalışan sayısı	15.410	15.410	-	-
		Girdiler	Şube Sayısı	920	920	-	-
			Mevduat	109.922.534	109.922.534	-	-
			Kredi ve				
		Çıktılar	Alacaklar	147.712.375	147.712.375	-	-
			Aktif	212.539.905	212.539.905	-	-
2016	1.000		Çalışan sayısı	15.615	15.615	-	-
		Girdiler	Şube Sayısı	924	924	-	-
			Mevduat	123.838.377	123.838.377	-	-
			Kredi ve				
		Çıktılar	Alacaklar	183.971.615	183.971.615	-	-
			Aktif	270.571.510	270.571.510	-	-
2017	1.000		Çalışan sayısı	16.097	16.097	-	-
		Girdiler	Şube Sayısı	927	927	-	-
			Mevduat	155.277.122	155.277.122	-	-

Tablo 6 incelendiğinde 2008-2017 yılı için Vakıfbank, analizde kullanılan girdi ve çıktılarla tam etkinlik düzeyi olan 1'e ulaşmıştır. Tam etkinlik düzeyine ulaşan Vakıfbank'ın girdi ve çıktı düzeylerinde herhangi bir değişiklik yapılması söz konusu değildir.

Ziraatbank'ın 2008-2017 dönemindeki etkinlik göstergeleri Tablo 7'de yer almaktadır. Ziraatbank 2008, 2016 ve 2017 yıllarında kullanılan girdi ve çıktılarının analizi sonrasında tam etkinlik skoru olan 1'e ulaşmıştır.

Tablo 7. Ziraatbank VZA Sonuçları

Yıl	Etkinlik Skoru	Değişkenler	Gerçekleşen	Hedef	Fark	Referans	
2008	1.000	Çıktılar	Kredi ve Alacaklar	30.836.194	30.836.194	-	-
			Aktif	104.412.496	104.412.496	-	-
		Girdiler	Çalışan sayısı	21.299	21.299	-	-
			Şube Sayısı	1.269	1.269	-	-
			Mevduat	83.883.435	83.883.435	-	-
2009	0,879	Çıktılar	Kredi ve Alacaklar	36.724.567	66.441.954	29.717.387	Vakıfbank
			Aktif	124.528.532	124.528.532	-	-
		Girdiler	Çalışan sayısı	22.198	19.512	-2.686	Vakıfbank
			Şube Sayısı	1.316	1.047	-269	Vakıfbank
			Mevduat	98.529.467	85.811.973	-12.717.494	Vakıfbank
2010	0,997	Çıktılar	Kredi ve Alacaklar	57.443.453	91.685.017	34.241.564	Vakıfbank
			Aktif	151.159.708	151.159.708	-	-
		Girdiler	Çalışan sayısı	22.708	22.639	-69	Vakıfbank
			Şube Sayısı	1.399	1.299	-100	Vakıfbank
			Mevduat	125.796.472	97.849.809	-27.946.663	Vakıfbank
2011	0,971	Çıktılar	Kredi ve Alacaklar	71.429.975	103.252.430	31.822.455	Vakıfbank
			Aktif	160.681.142	160.681.142	-	-
		Girdiler	Çalışan sayısı	24.374	22.020	-2.354	Vakıfbank
			Şube Sayısı	1.458	1.225	-233	Vakıfbank
			Mevduat	113.066.682	109.792.472	-3.274.210	Vakıfbank
2012	0,906	Çıktılar	Kredi ve Alacaklar	71.426.479	106.106.782	34.680.303	Vakıfbank
			Aktif	162.867.757	162.867.757	-	-

Türk Bankacılık Sisteminde Kamusal Sermayeli Bankaların Karşılaştırmalı Etkinlik Analizi: 2008-2017 Dönemi Değerlendirmesi

Yıl	Etkinlik Skoru	Değişkenler	Gerçekleşen	Hedef	Fark	Referans			
2013	0,918	Girdiler	Çalışan sayısı	23.153	20.966	-2.187	Vakıfbank		
			Şube Sayısı	1.514	1.158	-356	Vakıfbank		
			Mevduat	118.966.304	104.719.577	-14.786.727	Vakıfbank		
		Çıktılar	Kredi ve Alacaklar	111.047.973	131.384.689	20.336.716	Vakıfbank		
			Aktif	207.529.954	207.529.954	-	-		
			Çalışan sayısı	24.725	22.688	-2.037	Vakıfbank		
		Girdiler	Şube Sayısı	1.661	1.312	-349	Vakıfbank		
			Mevduat	141.735.146	130.059.210	-11.675.936	Vakıfbank		
			Kredi ve Alacaklar	141.914.662	163.666.309	21.751.647	Vakıfbank		
2014	0,989	Çıktılar	Aktif	247.600.311	247.600.311	-	-		
			Çalışan sayısı	23.617	23.348	-268	Vakıfbank		
			Şube Sayısı	1.707	1.397	-310	Vakıfbank		
		Girdiler	Mevduat	153.255.248	143.593.606	-9.661.642	Vakıfbank		
			Kredi ve Alacaklar	186.812.851	204.904.907	18.092.056	Vakıfbank		
			Aktif	302.848.326	302.848.326	-	-		
		2015	0,993	Girdiler	Çalışan sayısı	25.697	25.509	-187	Vakıfbank
					Şube Sayısı	1.812	1.522	-290	Vakıfbank
					Mevduat	186.469.435	181.964.354	-4.505.081	Vakıfbank
2016	1.000	Çıktılar	Kredi ve Alacaklar	232.643.535	232.643.535	-	-		
			Aktif	357.761.365	357.761.365	-	-		
			Çalışan sayısı	25.015	25.015	-	-		
		Girdiler	Şube Sayısı	1.814	1.814	-	-		
			Mevduat	223.018.934	223.018.934	-	-		
			Kredi ve Alacaklar	295.258.032	295.258.032	-	-		
		2017	1.000	Çıktılar	Aktif	434.274.509	434.274.509	-	-
					Çalışan sayısı	24.554	24.554	-	-
					Şube Sayısı	1.781	1.781	-	-
Girdiler	Mevduat	266.384.189	266.384.189	-	-				

Ziraatbank'ın veri zarflama analizi sonuçlarına göre etkin olmadığı dönemlerde etkinlik sınırına doğru yönelerek tam etkin olabilmesi için girdi ve çıktı kalemlerine yönelik yapması gerekli iyileştirmeler yıllar bazında aşağıda verilmiştir:

- 2008 yılı için Ziraatbank tam etkinlik düzeyi olan 1'e ulaştığı için girdi ve çıktı düzeylerinde herhangi bir değişiklik yapılmamalıdır.
- 2009 yılı için Aktif çıktısı değişmemelidir. Kredi ve alacaklar çıktısı 29.717.387 bin TL arttırılmalıdır. Girdiler açısından bakıldığında ise çalışan sayısı 269, şube sayısı 2.686 ve mevduat kalemi 12.717.494 bin TL azaltılmalıdır.
- 2010 yılı için aktif çıktısı değişmemelidir. Kredi ve alacaklar çıktısı 34.241.564 bin TL arttırılmalıdır. Girdiler açısından bakıldığında çalışan sayısı 69, şube sayısı 100 ve mevduat kalemi 27.946.663 bin TL azaltılmalıdır.
- 2011 yılı için aktif çıktısı değişmemelidir. Kredi ve alacaklar çıktısı 31.822.455 bin TL arttırılmalıdır. Girdiler açısından bakıldığında çalışan sayısı 2.354, şube sayısı 233 ve mevduat kalemi 3.274.210 bin TL azaltılmalıdır.

- e. 2012 yılı için aktif çıktısı değişmemelidir. Kredi ve alacaklar çıktısı 34.680.303 bin TL arttırılmalıdır. Girdiler açısından bakıldığında çalışan sayısı 2.187, şube sayısı 356 ve mevduat kalemi 14.786.727 bin TL azaltılmalıdır.
- f. 2013 yılı için aktif çıktısı değişmemelidir. Kredi ve alacaklar çıktısı 20.336.716 bin TL arttırılmalıdır. Girdiler açısından bakıldığında çalışan sayısı 2.037, şube sayısı 349 ve mevduat kalemi 11.675.936 bin TL azaltılmalıdır.
- g. 2014 yılı için aktif çıktısı değişmemelidir. Kredi ve alacaklar çıktısı 21.751.647 bin TL arttırılmalıdır. Girdiler açısından bakıldığında çalışan sayısı 268, şube sayısı 310 ve mevduat kalemi 9.661.642 bin TL azaltılmalıdır.
- h. 2015 yılı için aktif çıktısı değişmemelidir. Kredi ve alacaklar çıktısı 18.092.056 bin TL arttırılmalıdır. Girdiler açısından bakıldığında çalışan sayısı 187, şube sayısı 290 ve mevduat kalemi 4.505.081 bin TL azaltılmalıdır.
- i. 2016 yılı için Ziraatbank tam etkinlik düzeyi olan 1'e ulaştığı için girdi ve çıktı düzeylerinde herhangi bir değişiklik yapılmamalıdır.
- j. 2017 yılı için Ziraatbank tam etkinlik düzeyi olan 1'e ulaştığı için girdi ve çıktı düzeylerinde herhangi bir değişiklik yapılmamalıdır.

Halkbank'ın 2008-2017 dönemindeki etkinlik göstergeleri ve etkin olan sınıra ulaşabilmesi kapsamında referans alması gerekli hedef rakamları ve oranları gösteren değerler Tablo 8'de yer almaktadır. Halk bankası 2013, 2016 ve 2017 yıllarında kullanılan girdi ve çıktıların analizi sonrasında tam etkinlik skoru olan 1'e ulaşmıştır.

Tablo 8. Halk Bankası VZA Sonuçları

Yıl	Etkinlik Skoru	Değişkenler	Gerçekleşen	Hedef	Fark	Referans	
2008	0,902	Çıktılar	Kredi ve Alacaklar	25.836.298	29.860.859	4.024.555	Vakıfbank
			Aktif	51.095.895	51.095.895	-	-
		Girdiler	Çalışan sayısı	12.467	9365	-3102	Vakıfbank
			Şube Sayısı	622	514	-108	Vakıfbank
			Mevduat	40.271.114	36.339.659	-3.931.455	Vakıfbank
2009	0,954	Çıktılar	Kredi ve Alacaklar	32.458.071	32.458.071	-	-
			Aktif	60.650.086	60.834.392	184.306	Vakıfbank
		Girdiler	Çalışan sayısı	12.505	9.532	-2.973	Vakıfbank
			Şube Sayısı	669	511	-158	Vakıfbank
			Mevduat	43.949.703	41.920.668	-2.029.035	Vakıfbank
2010	0,886	Çıktılar	Kredi ve Alacaklar	44.296.487	44.296.487	-	-
			Aktif	72.492.385	73.030.951	88.566	Vakıfbank
		Girdiler	Çalışan sayısı	13.450	10.937	-2.513	Vakıfbank
			Şube Sayısı	709	628	-81	Vakıfbank
			Mevduat	54.782.014	47.101.001	-7.681.013	Vakıfbank
2011	0,940	Çıktılar	Kredi ve Alacaklar	56.216.404	58.555.342	2.338.938	Vakıfbank
			Aktif	91.123.660	91.123.660	-	-
		Girdiler	Çalışan sayısı	13.643	12.487	-1.156	Vakıfbank
			Şube Sayısı	771	695	-76	Vakıfbank
			Mevduat	66.246.934	62.264.257	-3.982.677	Vakıfbank
2012	0,938	Çıktılar	Kredi ve Alacaklar	65.893.838	70.544.448	4.650.610	Vakıfbank
			Aktif	108.281.636	108.281.636	-	-

Türk Bankacılık Sisteminde Kamusal Sermayeli Bankaların Karşılaştırmalı Etkinlik Analizi: 2008-2017 Dönemi Değerlendirmesi

Yıl	Etkinlik Skoru	Değişkenler	Gerçekleşen	Hedef	Fark	Referans	
2013	1.000	Girdiler	Çalışan sayısı	14.971	13.939	-1.032	Vakıfbank
			Şube Sayısı	821	770	-51	Vakıfbank
			Mevduat	79.973.901	69.622.173	-10.351.728	Vakıfbank
		Çıktılar	Kredi ve Alacaklar	84.848.290	84.848.290	-	-
			Aktif	139.943.507	139.943.507	-	-
			Çalışan sayısı	14.798	14.798	-	-
		Girdiler	Şube Sayısı	877	877	-	-
			Mevduat	100.756.197	100.756.197	-	-
			Çıktılar	Kredi ve Alacaklar	101.766.924	102.736.187	969.263
		Aktif		155.423.019	155.423.019	-	-
		Çalışan sayısı		17.314	14.656	-2.658	Vakıfbank
		Girdiler	Şube Sayısı	900	877	-23	Vakıfbank
Mevduat	103.708.354		90.136.202	-13.572.152	Vakıfbank		
Çıktılar	Kredi ve Alacaklar		126.744.977	127.016.271	271.294	Vakıfbank	
	Aktif	187.729.350	187.729.350	-	-		
	Çalışan sayısı	17.104	15.812	-1.292	Vakıfbank		
Girdiler	Şube Sayısı	949	944	-5	Vakıfbank		
	Mevduat	122.145.965	112.795.901	-9.350.064	Vakıfbank		
	Çıktılar	Kredi ve Alacaklar	158.354.333	158.354.333	-	-	
Aktif		231.440.818	231.440.818	-	-		
Çalışan sayısı		16.956	16.956	-	-		
Girdiler	Şube Sayısı	964	964	-	-		
	Mevduat	150.262.839	150.262.839	-	-		
	Çıktılar	Kredi ve Alacaklar	203.464.477	203.464.477	-	-	
Aktif		305.350.648	305.350.648	-	-		
Çalışan sayısı		17.851	17.851	-	-		
Girdiler	Şube Sayısı	969	969	-	-		
	Mevduat	193.227.069	193.227.069	-	-		

Halkbank'ın veri zarflama analizi sonuçlarına göre etkin olmadığı dönemlerde etkinlik sınırına doğru yönelerek tam etkin olabilmesi için girdi ve çıktı kalemlerine yönelik yapması gerekli iyileştirmeler yıllar bazında aşağıda verilmiştir:

- 2008 yılı için Aktif çıktısı değişmemelidir. Kredi ve alacaklar çıktısı 4.024.555 bin TL arttırılmalıdır. Girdiler açısından bakıldığında ise çalışan sayısı 3.102, şube sayısı 108 ve mevduat kalemi 3.931.455 bin TL azaltılmalıdır.
- 2009 yılı için kredi ve alacaklar çıktısı değişmemelidir. Aktif çıktısı 184.306 bin TL arttırılmalıdır. Girdiler açısından bakıldığında ise çalışan sayısı 2.973, şube sayısı 158 ve mevduat kalemi 2.029.035 bin TL azaltılmalıdır.
- 2010 yılı için kredi ve alacaklar çıktısı değişmemelidir. Aktif çıktısı 88.566 bin TL arttırılmalıdır. Girdiler açısından bakıldığında ise çalışan sayısı 2.513, şube sayısı 81 ve mevduat kalemi 2.338.938 bin TL azaltılmalıdır.
- 2011 yılı için aktif çıktısı değişmemelidir. Kredi ve alacaklar çıktısı 2.338.938 bin TL arttırılmalıdır. Girdiler açısından bakıldığında ise çalışan sayısı 1.156, şube sayısı 76 ve mevduat kalemi 3.982.677 bin TL azaltılmalıdır.

- e. 2012 yılı için aktif çıktısı değişmemelidir. Kredi ve alacaklar çıktısı 4.650.610 bin TL arttırılmalıdır. Girdiler açısından bakıldığında ise çalışan sayısı 1.032, şube sayısı 51 ve mevduat kalemi 10.351.728 bin TL azaltılmalıdır.
- f. 2013 yılı için Halkbank tam etkinlik düzeyi olan 1'e ulaştığı için girdi ve çıktı düzeylerinde herhangi bir değişiklik yapılmamalıdır.
- g. 2014 yılı için aktif çıktısı değişmemelidir. Kredi ve alacaklar çıktısı 969.263 bin TL arttırılmalıdır. Girdiler açısından bakıldığında ise çalışan sayısı 2.658, şube sayısı 23 ve mevduat kalemi 13.572.152 bin TL azaltılmalıdır.
- h. 2015 yılı için aktif çıktısı değişmemelidir. Kredi ve alacaklar çıktısı 271.294 bin TL arttırılmalıdır. Girdiler açısından bakıldığında ise çalışan sayısı 1.292, şube sayısı 5 ve mevduat kalemi 9.350.064 bin TL azaltılmalıdır.
- i. 2016 yılı için Halkbank tam etkinlik düzeyi olan 1'e ulaştığı için girdi ve çıktı düzeylerinde herhangi bir değişiklik yapılmamalıdır.
- j. 2017 yılı için Halkbank tam etkinlik düzeyi olan 1'e ulaştığı için girdi ve çıktı düzeylerinde herhangi bir değişiklik yapılmamalıdır.

Sonuç ve Öneriler

2001 krizi öncesi dönemde Türk bankacılık sektörü ve özellikle kamusal sermayeli bankalar etkin yönetilmeyen, verimlilikten uzak, sürekli zarar açıklayan bir görünümdeyken, 2001 krizi sonrasında özellikle kamusal sermayeli bankalar bilançosunu ve diğer mali verilerini düzelteren, etkin yönetim sistemleri ile hizmet anlayışını yeniden şekillendiren bir kamu bankacılığına dönüşmüştür.

Çalışmadaki veriler incelendiğinde bu çerçevede, gerek personel ve şube sayısı gibi büyüklükleri, gerekse mevduat, kredi gibi bilanço kalemleri açısından kamusal sermayeli bankaların göstergeleri genel itibarıyla pozitif bir eğilim ortaya koymaktadır. Bu kapsamda kamusal sermayeli Ziraatbank, Halkbank ve Vakıfbank'ın verileri, diğer sermaye grupları ile karşılaştırıldığında güçlü rekabet edebilme gücüne sahip olup, sektörde önemli bir büyüklüğe ulaşmışlardır.

Çalışmada veri zarflama analizi ile Ziraatbank, Halkbank ve Vakıfbank 2008-2017 arası dönemde karşılaştırmalı etkinlik analizine tabi tutulmuştur. Kullanılan girdi ve çıktıların analizi sonucunda Vakıfbank diğer iki bankaya göre daha etkin bulunmuştur. Bu kapsamda Ziraatbank ve Halkbank'ın daha etkin hale gelmesi için kullanılan girdi ve çıktı değerlerinde gerçekleştirilmesi gereken düzeltmeler mevcuttur. Ziraatbank ve Halkbank'ın yapılan analiz sonuçlarına göre güncel ekonomik koşulları veri kabul edilerek, gelecek vizyonlarını hayata geçirirken tam etkinlik düzeyine ulaşmak için politikalarına yönelik aşağıdaki hususları göz önünde bulundurmalarıdır:

- a. Aktif pasif yapısı göz önünde bulundurarak kredi-mevduat dengesinde daha hassas davranmalıdır,

- b. Günümüzde banka büyüklükleri bankaların aktif büyüklüğü ile ölçülmektedir. Dolayısıyla aktif kalemi içerisinde önemli bir yeri olan krediler kaleminin arttırılması kamusal sermayeli bankaları diğer bankaların önüne taşıyacaktır,
- c. Krediler kaleminin arttırılması aşamasında kredilendirme ilkeleri göz ardı edilmemelidir. Nitekim bir yandan kredi kalemleri arttırılırken, takipteki kredi rakamlarının artmaması bankalar açısından önemli olan diğer bir husustur,
- d. Kredilendirmede dikkati olunması, Basel II kriterleri gibi uluslararası bankacılık kriterlerine uyumu beraberinde getirecektir. Dolayısıyla takipteki kredi rakamının azaltılması ile kamusal sermayeli bankaların Basel II kriterleri kapsamındaki kredi riski ile ilgili süreçleri daha sağlam ilerleyecektir,
- e. Kredilerin ekonomik faaliyeti canlandıran yönü dikkate alındığında kamusal sermayeli bankaların sağlam kredi kalemindeki artışla ülkenin refahına önemli katkı sunulacaktır,
- f. Bankaların aktifleri arasında kredilerin önemi nasıl büyükse, pasif yapısı içinde de en önemli kalemlerden biri mevduat kalemidir. Bu nedenle kredi devamlılığının sağlanması için mevduat kaleminin sürekliliği de önemlidir,
- g. Kamusal sermayeli bankaların şubeleşme ağları diğer sermaye gruplarına ait bankalara göre günümüzde daha yaygındır. Her ne kadar küçük yerleşim birimlerine bile hizmet götürme anlayışı ile hareket edilse de, kamusal sermayeli bile olsalar bankalar birer ticari işletme olarak öncelikle kar elde edebilme mantığı ile hareket etmelidir.
- h. Şubeleşme ile birlikte personel istihdamında da aynı odak noktası ile hareket edilmelidir. Fazla personel istihdamından ziyade, mevduat-kredi döngüsüne destek sağlayacak, günümüz bankacılık sistemine ayak uyduracak nitelikli personel istihdamı hedeflenmelidir.

Kaynakça

- Alam, Nafis (2013). "Impact of Banking Regulation on Risk and Efficiency in Islamic Banking", *Journal of Financial Reporting and Accounting*, Vol: 11, No: 1, ss.29-50.
- Altan, Mitra Salimi. Türk Sigortacılık Sektöründe Etkinlik: Veri Zarflama Analizi Yöntemi ile Bir Uygulama (2010). *Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, Cilt: 12, No: 1, ss.1-20.
- Ayrıçay, Y., Özçalıcı, M. (2015). 1997-2012 Yılları Arasında Türkiye'de Veri Zarflama Analizi İle İlgili Yayınlanan Akademik Çalışmalar. *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 4(1), 246-279.
- Babacan, Adem, Kısakürek, M. Mustafa ve Özcan, Selami (2009). "İMKB'ye Kote Edilmiş Firmaların Vza Yöntemi İle Performans Ölçümleri", *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt: 24, ss.23-37.
- Banker RD, A Charnes and WW Cooper (1984). "Some Models for Estimating Technical and Scale Inefficiencies in Data Envelopment Analysis", *Management Science*, Vol: 30, No: 9, 1984, ss.1078-1092.

- Behdioğlu, Sema ve Özcan, Gözde (2009). "Veri Zarflama Analizi ve Bankacılık Sektöründe Bir Uygulama", Süleyman Demirel Üniversitesi İİBF Dergisi, Cilt: 14, Sayı: 3, ss.301-326.
- Budak, Hüseyin (2011). Veri Zarflama Analizi ve Türk Bankacılık Sektöründe Uygulaması, Marmara Üniversitesi Fen Bilimleri Dergisi, Cilt:23, No:3, ss.95-110.
- Charnes Abraham, Cooper, William W., Rhodes, Edwardo (1978). "Measuring the Efficiency of Decision Making Units", European Journal of Operational Research, Vol. 2, 1978.
- Emiral, Fatih (2018). "Türk Bankacılık Sisteminde Etkinlik Analizi (Veri Zarflama Analizi Uygulaması)", Deloitte Dergisi. http://www.denetimnet.net/UserFiles/Documents/24_6.pdf, (10.05.2018).
- Farrell M.J. (1957). "The Measurement of Productive Efficiency", Journal of Royal Statistical Society, Vol: 120, 1957, ss. 253-290.
- Gülcü, Aslan, Tutar, Hasan, Yeşilyurt Cavit (2005). Sağlık Sektöründe Veri Zarflama Analizi Yöntemi ile Göreceli Verimlilik Analizi, Seçkin Yayıncılık, 2005.
- İnan, E.Alpan (2000). "Banka Etkinliğinin Ölçülmesi ve Düşük Enflasyon Sürecinde Bankacılıkta Etkinlik", Bankacılar Dergisi, Sayı: 34, 2000, ss.82-97.
- Johnes, Jill, Izzeldin, Marwan ve Pappas, Vasileios (2014). "A Comparison of Performance of Islamic and Conventional Banks 2004–2009", Journal of Economic Behavior & Organization, Vol: 103, 2014, ss.93-107.
- Kaygısız, Z., Girginer, N.,(2011). Maliyet etkinlik analizi: Türkiye'deki büyükşehir belediyelerinde uygulama. Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İİBF Dergisi, 6(2), 309-342.
- Kök Dünder ve Ay, O.Evren (2013). "2008 Küresel Finansal Krizinin Türk Bankacılık Sektörü Etkinlik Düzeylerine Yansıması Üzerine Bir Araştırma: 2007-2009", Uluslararası İktisadi ve İdari İncelemeler Dergisi, Yıl:5 Sayı:10, 2013, ss.155-170.
- Kutlar, A., Kartal, M.,(2004). Cumhuriyet Üniversitesinin verimlilik analizi: Fakülteler düzeyinde veri zarflama yöntemiyle bir uygulama. Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 8(2), 49-79.
- Mohammed Khaled I. Bader, Mohamad, Shamsheer; Ariff, Mohamed; Shah, Taufiq Hassan (2008). "Cost, Revenue, and Profit Efficiency of Islamic Versus Conventional Banks: International Evidence Using Data Envelopment Analysis", Islamic Economic Studies, Vol: 15, No: 2, January, 2008.
- Özgür, E.(2008). Katılım bankalarının finansal etkinliği. Afyon Kocatepe Üniversitesi, İİBF Dergisi, 10(1), 159-175.
- Repkova, Iveta. "Efficiency of the Czech banking sector employing the DEA window analysis approach", Procedia Economics and Finance, Vol: 12, 2014, ss.587-596.
- Savaş, Filiz (2015). "Veri Zarflama Analizi", Çok Kriterli Karar Verme Yöntemleri, (Ed: Bahadır Fatih Yıldırım, Emrah Önder), Dora Yayınevi, İkinci Baskı, Bursa, 2015.
- Sufian, Fadzlan (2007). "The Efficiency Of Islamic Banking Industry: A Non-Parametric Analysis With Non-Discretionary Input Variable", Islamic Economic Studies, Vol: 14, No: 1 & 2, Aug. 2006 & Jan. 2007.

- Sufian, Fadzlan ve Kamarudin, Fakarudin(2014). "Efficiency and Returns to Scale in the Bangladesh Banking Sector: Empirical Evidence from the Slack-Based DEA Method", *Inzinerine Ekonomika-Engineering Economics*, Vol: 25, No:5, 2014, ss.549-557.
- Tarkoçin, Coşkun ve Gençer, Murat (2010). "Farklı Girdi ve Çıktı Yaklaşımlarının Veri Zarflama Analizi Etkinlik Sonuçlarına Etkisi ve Türk Ticari Bankaları Uygulaması", *Bankacılar Dergisi*, Sayı: 72, 2010, ss.19-32.
- Taylor, William M., Thompson, Russell G., Thrall, Robert M., Dharmapala, P.S. (1997). "DEA/AR Efficiency and Profitability of Mexican Banks A Total income Model", *European Journal of Operational Research*, Vol: 98, 1997, ss.346-363.
- Temür, Y.,(2009). İllerin gelişmişlik derecelerine göre hastanelerin etkinlik analizi. *Uludağ Üniversitesi İİBF Dergisi*, 29(2), 1-22.
- Thanh Pham Thien Nguyen, Roca, Eduardo ve Sharma, Pharmendra (2014). "How Efficient is the Banking System of Asia's Next Economic Dragon? Evidence from Rolling DEA Windows", *Applied Economics*, Vol: 46, No: 22, 2014, ss 2665-2684.
- Titko, Jelena, Stankevičienė. Jelena ve Lāce Nataļja (2014). "Measuring bank efficiency: DEA application, Technological and Economic Development of Economy, Vol: 20, No:4, 2014, ss.739-757.
- Tsolas, Ioannis E. ve Charles, Vincent (2015). "Incorporating risk into bank efficiency: A satisficing DEA approach to assess the Greek banking crisis", *Expert Systems with Applications*, Vol. 42, 2015, ss.3491-3500.
- Türkiye Bankalar Birliği, İstatistik Raporlar, www.tbb.org.tr.
- Yetiz, Filiz (2016). Bankacılığın Doğuşu ve Türk Bankacılık Sistemi, *Niğde Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, Nisan 2016; 9(2)
- Wolters, Mark Edward, Do Couto, Eduardo Barbosa ve Felício, José Augusto (2014). "The Effects of the Global Financial Crisis On Brazilian Banking Efficiency", *Innovar*, Vol: 24, No: 53, 2014, ss.23-39.
- Zainal, Noor Saliza and İsmail, Mahadzir (2012). "Islamic Banking Efficiency: A Dea Approach, 3rd International Conference on Business and Economic Research, Proceeding, 12 - 13 March 2012, Bandung, Indonesia.

The Impacts of Publicly and Privately-Owned Banks on Economic Growth in Turkey: A Comparative Analysis

Hatice Elanur KAPLAN^{a,b}

Abstract

Certain transfer mechanisms can be expressed with the help of very different theories about how financial development influences economic growth. The ongoing debates on how the banking system contributes to the economy are tried to be explained by those transmission mechanisms. Among these mechanisms, there are bank deposits and credits related to savings and investment indicators, which are essential to the banking system. In this study, the impact of the banking system on the gross domestic product (GDP) is tried to be examined. However, unlike other similar studies, the development of the banking system is taken into consideration on the basis of total assets, which offers a broader perspective on the total of bank deposits and/or credits. Accordingly, the study aims to explicate the possible association between total assets of the publicly-owned commercial banks as well as the privately-owned banks operating in Turkey and the GDP. The analyses performed on the basis of the quarterly data cover the period between the first quarter of 2010 and the third quarter of 2019. The results obtained from the cointegration test and the FMOLS, DOLS, and CCR cointegration regression analyses reveal that both publicly-owned deposit banks and privately-owned deposit banks are related to the GDP in the long-run. Although it is determined that the total assets within both bank groups has a positive impact on the GDP in the long-run, it is found that publicly-owned deposit banks have a greater impact on the GDP in comparison to privately-owned banks.

Keywords

Economic growth
Publicly- and privately-owned
banks
Total Assets
Turkey

About Article

Received: 03.07.2020
Accepted: 10.05.2021
Doi: 10.18026/cbayarsos.763909

The Impacts of Publicly and Privately-Owned Banks on Economic Growth in Turkey: A Comparative Analysis

Özet

Bazı transfer mekanizmaları, ekonomik büyümenin finansal kalkınmadan ne şekilde etkilendiği hususunda çok değişik teorilerin yardımıyla tanımlanabilir. Bankacılık sisteminin ekonomiye hangi yönlerden katkılar sağladığı ile ilgili sürüp giden tartışmalara bu aktarım mekanizmaları kullanılarak açıklama getirilmeye çalışılmaktadır. Söz konusu mekanizmalar içinde, bankacılık sistemi açısından vazgeçilemez konumdaki yatırım ve tasarruf göstergeleri arasında ilgili banka mevduatları ve kredileri mevcuttur. Bu çalışmada bankacılık sisteminin gayri safi yurtiçi hasıla (GSYİH) üzerindeki etkisi incelenmeye çalışılmıştır. Ancak, diğer benzer çalışmalardan farklı olarak, banka mevduatlarının ve/veya kredilerin toplamı hakkında daha geniş bir perspektif sunan toplam aktifler temelinde bankacılık sisteminin gelişimi dikkate alınmaktadır. Bu doğrultuda çalışma, kamuya ait ticari bankalarla birlikte Türkiye’de faaliyet gösteren özel sermayeli bankaların toplam aktifleri ile GSYİH arasındaki olası ilişkiyi açıklamayı amaçlamaktadır. Üç aylık verilere dayanarak gerçekleştirilen analizler, 2010’un ilk çeyreği ile 2019’un üçüncü çeyreği arasındaki dönemi kapsamaktadır. Eşbütünleşme testi ve FMOLS, DOLS ve CCR eşbütünleşme regresyon analizlerinden elde edilen sonuçlar, hem kamuya ait mevduat bankaları ve özel sermayeli mevduat bankaları aktif toplamlarının uzun dönemde GSYİH ile ilişkili olduğunu ortaya koymuştur. Her iki banka grubundaki varlıkların toplamının uzun vadede GSYİH üzerinde olumlu bir etkiye sahip olduğu tespit edilse de, kamu sermayeli mevduat bankalarının özel sermayeli bankalara kıyasla GSYİH üzerinde daha fazla etkiye sahip olduğu da tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler

Ekonomik büyüme
Kamu ve Özel Sektör Bankaları
Toplam Aktifler
Türkiye

Makale Hakkında

Geliş Tarihi: 03.07.2020
Kabul Tarihi: 10.05.2021
Doi: 10.18026/cbayarsos.763909

^a İletişim Yazarı: haticeelanurkaplan@ohu.edu.tr

^b Dr. Öğretim Üyesi, Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi, Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu, Finans Bankacılık ve Sigortacılık, ORCID 0000-0002-4722-3434

Introduction

As in many countries, the banking sector is also a crucial and main component of the financial system for the functioning of the economy in Turkey. Although the effectively operating banking sector and financial system affect economic growth positively, the loss of the robust structure of the banking sector may cause the financial system and the country's economy to encounter plenty of problems in the event of a crisis. Therefore, it is essential for the banking sector to maintain its stable structure and to perform accordingly in order to have a profound financial system and a developing economy. The tremendous influence of the banking sector on the economy has made the research studies conducted in this area the center of attention.

Banks, as the most crucial components of the financial sector, are referred to as financial intermediaries that lend money to consumers or investors by borrowing from savers. According to their capital structures, banks are categorized as Publicly-owned, Privately-owned, and Foreign Banks. Commercial banks, which accept deposits and extend them to those in need as credit, are the most important and most prominent component of the banking sector worldwide (Topak and Talu, 2016: 37).

The economic system consists of two main parts, namely, the real and financial sectors. Investment and production activities are carried out in the real sector. On the other hand, the financial sector performs the function of funding activities in the real sector. The funds from which savings stem in the country are organized by the financial sector in various ways and transferred to the real sector. As an outcome of this fund transfer process provided by the financial sector, the savings turn into investments in the real sector, increasing the capital stock or production capacity in the country. In this sense, it is very crucial for the financial system to develop effectively in order for the financial sector to function effectively by fulfilling such a flow of funds. The financial sector maintains this important function within the framework of the Capital Market and the Money Market. Each market has its own financial instruments and methods. Private sector units are directly financed by means of debt (bonds and bills) and stocks in the Capital Market (Aklan and Nargeleçekenler, 2008).

In the money market, banks convert the deposit accounts created by savers into credits, and they indirectly finance the private sector units. Thus, investment credits offered by banks in the money market constitute an indirect resource of finance for companies. In some countries, the demand for and supply of funds are conducted mostly through the capital market. The demand for and supply of funds in Turkey usually occurs through the banks within the money market. Banks mainly maintain the flow of funds between the financial and the real sectors in Turkey by courtesy of both bank deposits they collect and bank credits they extend. Thus, the increase in bank credits is also the main source of the vivaciousness of economic activities in the real sector. In other words, the wider the credit opportunities provided by banks, the greater the liveliness in the economy. Nevertheless, some economists argue that the causal association between bank credits and economic growth runs from economic growth toward bank credits. Accordingly, the increase in national income increases the total savings and, in turn, causes the deposits originating from bank credits to rise. Thus, there are two distinct approaches to the direction of the causal association between the expansion in the bank credit volume and the economic growth rate. The first approach determines that bank credits result in economic growth, while the second approach claims that economic growth leads to an expansion in bank credits. Accordingly, economists support different views on the effectiveness of policies targeting economic growth by expanding the bank credit volume.

Therefore, debates on the quality of the association among the variables also lead to the emergence of different views on the effectiveness of growth policies (Sevim, 2016).

As well-known, the basic macroeconomic indicators in an economy consist of national income growth, the balance of payments, price stability, and fair income distribution. In particular, fluctuations in the GDP growth, as well as high savings deficits in countries such as Turkey, tend to manifest themselves as the most basic and persistent macroeconomic problems. Therefore, it is apparent that a stable economic growth rate and a sustainable balance of payments are crucial, both in terms of macroeconomic and financial stability. At this point, the importance of the credit growth in an economy and the course of consumer credits that trigger demand for consumption are discussed extensively by the studies of financial economy literature (Aslan and Korap, 2006).

It is utterly accepted in the literature that excessive credit growth and structural disparities in the balance of payments can account for instability. In general, the question of how financial development influences economic growth is responded to by certain transmission mechanisms that can be explained by various distinct theories. Among these, there are savings and investments related to banks. In many studies conducted on the data of deposits and credits, financial development has been expressed in a very limited portion of bank assets. This study, unlike other similar studies, tries to examine whether or not the development of the banking system in accordance with asset size affects economic growth. In this context, direct and indirect impacts can be mentioned. Upon considering the factors such as savings and credit volume as direct effects, the broadest point of view would be the asset size consisting of all the bank's assets. Since the most inclusive variable to be selected is the asset size, the analyses are performed on the basis of the impacts of the asset size of different bank groups on economic growth. In this context, the objective of this study is to determine the impact of different bank groups' asset size on economic growth.

This study aims to examine the association between the asset sizes of publicly- and privately-owned banks operating in Turkey and economic growth. Accordingly, the association between the asset sizes of publicly- and privately-owned banks currently operating in Turkey and economic growth is analyzed utilizing the quarterly data obtained over the period from 2010:Q1 to 2019:Q3. Thus, in the introduction section of the study, the conceptual framework for the association between banking-centered financial development and economic growth is explicated. In the second section, previously conducted studies in the related literature are reviewed. In the third section, the dataset and analysis method of the study are introduced, and the empirical findings are reported in the fourth section. Consequently, in the last section of the study, some policy implications for Turkey's economy are made in line with the obtained results of the study.

Literature Review

Theoretical Framework

The functions of the financial system have a crucial position in the development of the economic system. Accordingly, discussions on the association between economic growth and financial development have a prominent domain in the literature. By arguing that financial development results in economic growth, economists consider various indicators such as bank deposits, and credit volume as signs of financial development and investigate their impacts on economic growth. In this framework, research studies investigating the association between

economic growth and bank credits cover an important portion of the literature that concentrates on the association between financial development and economic growth

Bank credits are mostly-utilized sources of funding that affect the economic activities of both consumers and manufacturers. Consumers can continue their consumption activities consistently with the consumer credits extended by banks. In this case, it would increase the profit expectations of entrepreneurs by keeping the total demand constantly vivid in the market. As a result, the investment and production level would be easily boosted in such an environment. However, banks also affect the economic growth positively by courtesy of production with the commercial credits they provide to entrepreneurs. Besides, banks also offer investment credits to entrepreneurs for them to venture into new investments. Thus, these credits lead to the development of the capital stock or production capacity in the country. Briefly, banks attain the capacity to accelerate growth in both the short- and long-run by creating vitality in the economy through the consumption and investment credits they provide (Timsina, 2014: 3).

Empirical Literature

Many studies in the literature detected positive effects of bank credits on economic growth. The vast majority of these studies in the literature investigated the relationship between economic growth and the size of the financial system. There are relatively few studies conducted on bank credit - economic growth nexus, whereas almost no econometric study that investigates the presence of any association between bank deposit and credit volume is conducted. The conversion of bank deposits into credits can be greatly affected by cyclical fluctuations in the country. Interest rates, the expectations of the players in the economic system regarding the country's stability, the government's need for borrowing influence the amount of funds available to those who demand credit. Nonetheless, while the effects of bank deposit and credit volume on economic growth have been intensely examined in the pertinent literature, it is observed that the asset size of the banks has not been analyzed in a natural manner within the knowledge of the researchers. In this context, the studies in which financial development is handled in terms of bank deposits or credits are summarized below.

As one of the pioneering studies investigating the association between use of credit and economic growth in Turkey, Güven (2002) utilized econometric methods such as the Granger causality, variance decomposition, and regression analysis, using the real percent change in the quarterly data of bank credits variable and the percentage change in real GNP variable obtained over the period of 1988-2001. In the study, the Granger causality association was not detected. Nonetheless, variance decomposition and regression results revealed an affirmative association between economic growth and bank credits.

Calderón and Liu (2003) analyzed the impact of bank credit volume (financial development) on economic growth with a sample of 109 developed and developing countries over the period between 1960 - 1994. Panel data analysis indicated the existence of a mutual association between the growth in bank credit volume and economic growth in all countries. This correlation between the variables was intensely experienced in developed countries in which the financial deepening was higher.

Beck and Levine (2004) analyzed the impact of bank credit volume on economic growth in forty countries throughout the period between 1976 - 1998. In the panel data analysis developed using the Generalized Method of Moment (GMM), it was observed that the

financial developments positively affected the economy especially due to the growth of bank credit volume.

Aslan and Küçükaksoy (2006) analyzed the association between financial development represented by bank credit volume and economic growth throughout the 1970-2004 period in Turkey. Granger causality test results indicated a unilateral association from developments in the bank credit volume toward economic growth in Turkey.

Özcan (2007) analyzed the association between private sector credits and economic growth for 78 countries over the period between 1960 and 2005. Empirical findings revealed the presence of a causal association from economic growth toward credits.

Öztürkler and Çermikli (2007) examined the association between bank credits and economic growth utilizing the VAR model and Granger causality test over the period between 1990 - 2006. The results of the study revealed a bilateral causality between bank credits and production levels. Accordingly, a mutual causality between bank credits and production level existed in Turkey.

Chakraborty (2008) explicated the impact of financial development indicators on economic growth over the period between 1996 and 2005 in India. The results of cointegration and causality tests carried out within this framework indicated that there was a mutual interaction between economic growth and the development in bank credits. Especially as the bank credit volume increased, the mutual association with economic growth became stronger.

Dişbudak (2010), examined the association between economic growth and bank credits in Turkey between 1961 and 2008. The ARDL Bounds Test results revealed that bank credits positively affected economic growth. It was asserted that the practices to be introduced for the efficient functioning of the credit market would have also contributed to the increase in economic activities, and thus economic growth.

Ceylan and Durkaya (2010) confirmed the existence of a unilateral causal association from the credit volume growth rates toward economic growth and even concluded that growth accelerated financial development in a broader sense. In this study, it was seen that consumer and mortgage credits were included in the model as a sub-component of total credits.

Özcan and Arı (2011) examined the association between financial developments and economic growth in Turkey utilizing the data obtained for the 1998-2009 period. In the analyses performed through the VAR model, the impact of total credit volume extended to the private sector on economic growth was not detected. Instead, a causal association was identified from economic growth to developments in bank credit volume.

Karaca (2012), in the study conducted utilizing the quarterly data obtained for Turkey over the period from 1990:01 to 2011:04, determined a unilateral positive causal association from financial development toward economic growth. Therefore, it concluded that financial development accelerated economic growth by increasing access to credits and supporting investments.

Egbetunda (2012) analyzed the relations between commercial banks' credits and economic growth in Nigeria over the period between 1982 and 2009. Empirical findings revealed a long-term correlation between variables. Thus, the fact that both variables acting together in the long-run opened up an important field of application to monetary policies primarily for creating a positive cycle between variables.

Oluitan (2012) explicated the influence of bank credits on economic growth in Nigeria between 1970-2006. The Johansen cointegration and Granger causality test results suggested that bank credits had a positive effect on the economic developments in Nigeria. Thus, it was emphasized that an effective credit market should be established prior to increasing economic activities in Nigeria.

Leitao (2012) analyzed the association between economic growth and bank credits for the EU-27 between 1990 and 2012. In the dynamic panel data analysis utilizing the GMM estimators, it was detected that bank credits had an adverse impact on growth.

As a result of their analysis with a larger data set (65 countries), Narayan and Narayan (2013) concluded that bank credits generally had an adverse impact on economic growth, although there might have been geographically different outcomes.

Vurur and Özen (2013) examined the interaction between bank credits and economic growth based on obtained data from 1998 to 2012. Granger Causality Test results developed on the VAR model indicated that there was a causal association from economic growth toward credits.

Finally, a group of researchers detected the existence of a bilateral association between economic growth and bank credits in Turkey. Accordingly, developments in bank credits affected economic growth positively, whereas economic growth had an affirmative impact on bank credits.

Mercan (2013) analyzed the effect of changes in bank credit volume on economic growth in Turkey within the framework of the Bounds Test Approach. As a result of the analyses conducted utilizing quarterly data over the period between 1992 and 2011, a bilateral association was found between economic growth and bank credit volume. Accordingly, developments in bank credits affected economic growth, whereas developments in economic growth also affected bank credits positively.

Onuorah and Ozurumba (2013) analyzed the association between various bank credit types and economic development for the period between 1980-2011 in Nigeria. The results revealed that bank credits did not encourage economic growth, however, developments in the area of economic growth had an affirmative impact on bank credit volume.

Akçelik, Ermişoğlu, and Oduncu (2013) stated that bank credits had valuable information about the GDP growth and could be used by policymakers. In their study utilizing the data obtained throughout the period of 2007-2012, they concluded that the ratio of the change in commercial credits to GDP provided a meaningful contribution to GDP growth estimates in Turkey.

Bektaş and Tuna (2013) concluded that no causal association was detected between bank credit volume and economic growth in Turkey according to the quarterly data obtained over the period between 1998: I - 2012: IV. Moreover, they pointed out that different results might have occurred due to the fact that the structural breaks occurred during the data periods.

Timsina (2014) examined the economic impacts of bank credits on the Nepalese economy for the period between 1975 and 2013. In the performed analyses utilizing the Johansen cointegration test and Error Correction Model, it was observed that bank credits had an affirmative effect on private-sector production volume in the long-run. Thus, it was

appropriate for policymakers in Nepal to prefer bank credit expansion practices to achieve long-term economic growth.

Tiryaki (2014) claimed that credit indicators had a causal association with the current account deficit rather than with GDP growth, whereas failed to detect any association between the growth rate of total credits and GDP growth. Nevertheless, while the rate of total credit growth had a limited impact on the current account deficit, banks' leverage ratio had interestingly a negative causality with the growth rate of GDP and a positive causality with the current account balance, and the rate of conversion of the deposit into credits had no causality with the growth of GDP, whereas it had negative effects on the current account deficit.

Göçer et al. (2015) analyzed the influence of bank credits on economic growth utilizing the quarterly data on bank credits obtained over the period between 2000-2012 in Turkey. As a result of the analysis performed via the cointegration test and dynamic least squares method, it was determined that employment and economic growth increased as bank credit volume was expanded. In contrast to the aforementioned outcomes, certain studies identified the presence of causality from economic growth toward bank credit volume expansion in Turkey.

Tahir et al. (2015) analyzed the effect of bank credits on economic growth between 1973 and 2013 for the Pakistani economy. As a result of cointegration and causality tests, bank credits were detected to have an adverse effect on economic growth in Pakistan.

Duican and Pop (2015) examined the effect of developments in credit volume on economic growth for the period 2005-2014 utilizing data obtained from 8 different regions in Romania. Panel regression analysis results revealed that the developments in credit activities had a crucial impact on the level of national income.

Mushtaq (2016) explicated the association between bank credits and economic growth for the Pakistani economy between 1961-2013. Johansen Cointegration and Granger Causality Test results asserted that economic development had a significant influence on the demand for bank credits.

Guerra (2017) analyzed the association between bank credits and economic growth in Mexico between 2001 and 2016 utilizing quarterly data. As a result of econometric analyses carried out within the framework of Granger Causality and VAR, a unilateral causality association was found from economic growth to bank credits. Accordingly, while the economic growth increased the will of the banks to extend credit by changing future expectations positively, firms and households demanded more credits for increasing production and consumption activities.

Several studies in the literature detected a bilateral association between bank credits and economic growth.

Fufa and Kim (2018) analyzed the influence of developments in bank credit and stock exchange on economic growth for 64 high- and middle-income country groups, utilizing the GMM estimator for the period between 1989 and 2012. The results revealed that the financial system affected economic growth in different ways in different income groups through developments in bank credit and stock exchange. Accordingly, it was determined that especially in middle-income country groups, developments in bank credits affected economic growth even more.

There are studies indicating that bank credits have a positive impact on the economy, as well as research studies that identify the negative impacts in the literature. Here, especially the problems caused by bank credits caused by overheating in the economy are emphasized. Accordingly, the increasing inflation rates due to the development in bank credits might have caused many problems with the uncertainty in the economy.

Utilizing the quarterly data obtained between 2001 and 2015 in Latvia, Saksonova, and Koleda (2017) analyzed the impact of the commercial bank activities on the economy. The results of the Johansen Cointegration and Granger Causality Tests indicated the presence of mutual interaction between banking activities and economic growth.

Data and Methodology

Data

The analysis of this study, which examines the effects of the asset sizes of deposit banks operated in the public (PUBB) and private sector (PRIB) on the Gross Domestic Product (GDP) separately, is conducted utilizing a quarterly dataset. The beginning of the analysis period is determined as 2010: Q1 upon considering the possible impacts of the global economic crisis. The last period based on the most recent data release schedule is 2019: Q3. Accordingly, the analysis period of the study is determined as 2010: Q1 – 2019: Q3. The data of 3 publicly-owned (*Türkiye Cumhuriyeti Ziraat Bankası A.Ş.*, *Türkiye Vakıflar Bankası T.A.O.*, *Türkiye Halk Bankası A.Ş.*) and 25 privately-owned deposit banks (*Akbank T.A.Ş.*, *Anadolubank A.Ş.*, *Fibabanka A.Ş.*, *Turkish Bank A.Ş.*, *Türk Ekonomi Bankası A.Ş.*, *Türkiye İş Bankası A.Ş.*, *Yapı Kredi Bankası A.Ş.*, *Türkiye Garanti Bankası A.Ş.*, *Finans Bank A.Ş.*, *Denizbank A.Ş.*, *ING Bank A.Ş.*, *HSBC Bank A.Ş.*, *Fortis Bank A.Ş.*, *Şekerbank T.A.Ş.*, *Arap Türk Bankası A.Ş.*, *Citibank A.Ş.*, *Deutsche Bank A.Ş.*, *Alternatif Bank A.Ş.*, *Adabank A.Ş.*, *Millennium Bank A.Ş.*, *Tekstil Bankası A.Ş.*, *Bank Mellat, Société Générale (SA)*, *JPMorgan Chase Bank N.A.*, *The Royal Bank of Scotland N.V.*) used in the analysis are obtained from different data sources.

The asset sizes of both privately- and publicly-owned deposit banks are obtained from the official website (www.tbb.org.tr) of Banks Association of Turkey. In compliance with the objective of the study, foreign capital banks established in Turkey, foreign banks with operating branches in Turkey, as well as investment and participation banks are not included in the sample of the study. The combined dataset related to the banks is the current amount of the total assets of banks in Turkish Lira (TL). The GDP data obtained from the Turkish Statistical Institute (TSI) in the same direction are also expressed in current prices. In terms of coordination depending on the content of the study, the seasonally adjusted GDP volume values at current prices are obtained quarterly and used in the analyses.

Methodology

In the econometric analysis, it is a prioritized process to examine whether or not the variables included in the study are stationary in terms of their level values. Upon arguing stationary and non-stationary time-series, the presence of unit roots should be tested to avoid the spurious regression problem (Harris, 1995). There are different methods to determine the stationarity of time-series. In this study, the Augmented Dickey-Fuller (ADF) and Phillips-Perron (1988) (PP) unit root tests are utilized. The PP unit root test suggests an asymptotic result for combined t-statistical regression and OLS estimators that allow for weakly

dependent and heterogeneously distributed innovations. In practice, the ADF and PP tests are usually used to complement each other.

In a dynamic model, it is apparent that the value of any variable in the current period is affected by its values belonging to the previous period or periods. Therefore, the aforementioned variable may be affected by all kinds of information regarding the previous period, and accordingly the shocks to which it has been exposed. The long-run property of a series can be revealed by determining the extent to which the value of the variable in the previous period affected the current period. Therefore, it is sufficient to make a regression of the value of the series with the previous value in each period in order to comprehend how the series comes from a "data generation process". Upon defining the series in question as Y_t , the following equation is obtained:

$$Y_t = \beta Y_{t-1} + u_t \quad u_t \approx N(0, \sigma^2) \quad (1)$$

If the value of β is equal to 1 in Equation (1), the Y_t variable is affected by its previous value, that is, the shocks to which it has been exposed. If the value of β is less than 1, even if the shocks in the past persist to affect for a certain period, this effect will gradually decrease and disappear completely after a short period. Hence the hypothesis is shown as follows:

H_0 : $\beta = 1$, the series contains unit roots (Non-stationary series).

H_a : $\beta < 1$, the series does not contain any unit-roots (Stationary series).

The above hypothesis was developed by Dickey-Fuller. Dickey-Fuller test is one of the simplest tests in terms of its simplicity and usability. The DF- τ distribution calculated under the absence hypothesis was calculated using the Monte Carlo technique. According to this technique, $Y_t = \beta Y_{t-1} + u_t$ model under the null hypothesis ($\beta = 1$) is the process that generates data. Random samples were created from the normal distribution curve for u_t in the model. All of these examples are a large number of Y_t samples consistent with the process that generates the data. Then, for each Y_t , using the model $(1-L) Y_t = \Delta Y_t = (\beta-1) Y_{t-1} + u_t$, β was estimated freely to change and percentages were calculated so as to reject the null hypothesis regarding the parameters. These values are DF- τ critical values corresponding to significance levels at various percentages rejecting the null hypothesis. Critical values of DF- τ are more negative than standard t. If Y_0 , which is the initial value of Y_t , is unknown in the data generating process, the constant must be added upon performing the unit-root test. In this case, the model is formulated as follows:

$$(1-L) Y_t = \Delta Y_t = \mu + (\beta-1) Y_{t-1} + u_t \quad (2)$$

DF critical values for this model are shown as (τ_μ) . If it is stated that the data generating process is a stationary process around a deterministic trend, the model is formulated as follows:

$$(1-L) Y_t = \Delta Y_t = \mu + \delta t + (\beta-1) Y_{t-1} + u_t \quad (3)$$

The statistic used for the unit-root test in this model is the (τ_t) statistic (Harris, 1995). In the model in Equation (2), δ and β can be tested concurrently. In Dickey-Fuller (1981), there is a non-standard F distribution created for this test. Accordingly, using the model in Equation (2), if H_0 : $(\beta = 1)$ is not rejected with DF, and H_0 : $((\beta-1) = \delta = 0)$ is rejected with F, this indicates a significant trend under the unit-root null hypothesis. In this case, the t distribution is asymptotically normal, that is, the standard t can be used instead of DF for critical values when $n \rightarrow \infty$ (Çabuk, 1995). If the residuals (u_t) obtained by estimating the equations indicate

autocorrelation, the unit-root test results are not valid. Dickey and Fuller developed the “Augmented” DF test to overcome such a problem. The model developed for the ADF test is as follows:

$$\Delta Y_t = \mu + \delta_t + (\beta - 1)Y_{t-1} \sum_{i=1}^k \lambda_i \Delta Y_{t-i} + u_t \quad (4)$$

In the analysis, the non-stationarity of series (containing unit root) requires the analysis methodology to be examined for long-term associations. In case of the same degree of cointegration between the variables, it should be examined whether or not the variables act concurrently in the long-run. In this study, the cointegration analysis developed by Johansen (1988) is performed. In the cointegration test of Johansen (1988), based on the vector autoregressive model in which all variables are assumed as endogeneous, the maximum likelihood method is used to estimate the vectors and the rank related to the coefficient matrix. When all series are integrated at the same level, Johansen (1988) tests whether or not a long-term relationship exists between the series with the “full information maximum likelihood method”. The existence of cointegration between series can be measured by performing the cointegration test developed by Johansen (1988). Johansen test is based on VAR analysis (Tari & Yildirim, 2009). The system of equations in the model is as follows:

$$Y_t = \sum_{i=1}^p A_i Y_{t-1} + \beta X_t + u_t \quad (5)$$

Cointegration, in simple terms, defines the long-run association among non-stationary series. Estimating the long-term coefficients under the presence of the unit root by the Ordinary Least Squares (OLS) method may be erroneous due to autocorrelation and endogeneity problems. In order to overcome these problems that may be caused by the OLS method performed under the presence of the unit root; the FMOLS developed with Phillips and Hansen (1990), the DOLS developed by Saikkonen (1992) and Stock and Watson (1993), and the Canonical Cointegrating Regression (CCR) developed by Park (1992) can be used. Although all three methods have the success of giving reliable results in small samples, they try to mitigate the endogeneity problem with different methods. For example, the FMOLS tries to eliminate the endogeneity problem with kernel estimators. The DOLS, on the other hand, tries to overcome the problem arising from the small sample and dynamic structure by including the lagged value of the explanatory variables and the next value in the cointegration regression. The CCR tries to overcome this problem by eliminating the second-order deviation of the estimators in the cointegration regression. These methods have no superiority over each other. However, obtaining results with all three methods is an advantage in eliminating the endogeneity problem of cointegration regression with different assumptions. In this study, firstly, the unit root test is performed with the ADF and PP tests, then the appropriate lag length is determined, Johansen cointegration analysis is conducted, and finally, cointegration estimators are tried to be determined by the FMOLS, DOLS, and CCR methods. The aim of the study is to explicate the nexus between economic growth and the asset sizes of both publicly- and privately-owned banks established in Turkey. Accordingly, the nexus is analyzed using the quarterly data obtained throughout the period between 2010:01 - 2019:03. Econometric models are determined as follows:

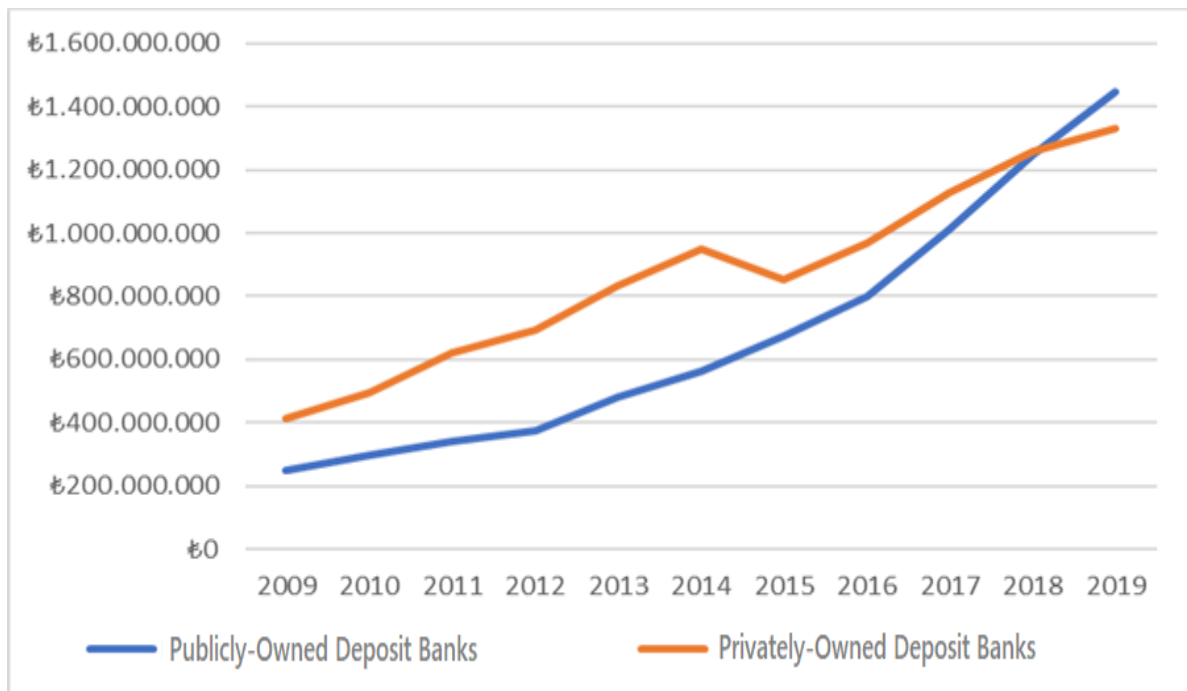
$$LGDP = c + LPUBB_t + e_t \quad \text{for Publicly-Owned Banks} \quad (6)$$

$$LGDP = c + LPRIB_t + e_t \quad \text{for Privately-Owned Banks} \quad (7)$$

Findings

Banks' assets consist of financial assets, financial assets measured at amortized cost, assets held for sale and discontinued operations, partnership investments, tangible assets, intangible assets, investment properties, deferred tax assets, current tax assets. From this aspect, an increase in asset size is considered as financial development. Generally, the question of how financial development affects economic growth is responded to by certain transmission mechanisms that can be explained by various theories. Among these, there are savings and investments related to banks. In many studies where bank deposits and credit data are discussed, financial development is expressed in a very limited portion of bank assets. In this study, unlike other similar studies, the extent to which the development of the direct banking system influences economic growth is investigated.

Accordingly, since the most inclusive variable to be selected is asset size, the analyses are conducted based on the effects of asset size of different bank groups on economic growth. In this regard, upon examining the assets of privately- and publicly-owned deposit banks in Figure 1, it is seen that total assets of publicly-owned deposit banks exceed the assets of privately-owned deposit banks since 2018. Accordingly, it can be said that publicly-owned banks perform asset management more effectively than privately-owned banks. It is also understood from Figure 1 that the rate of asset growth of privately-owned deposit banks decreased over time.

Figure 1. Development of privately- and publicly-owned deposit banks' assets

The development of seasonally adjusted GDP data is illustrated in Figure 2. Upon examining the figure, an increase is observed over the years.

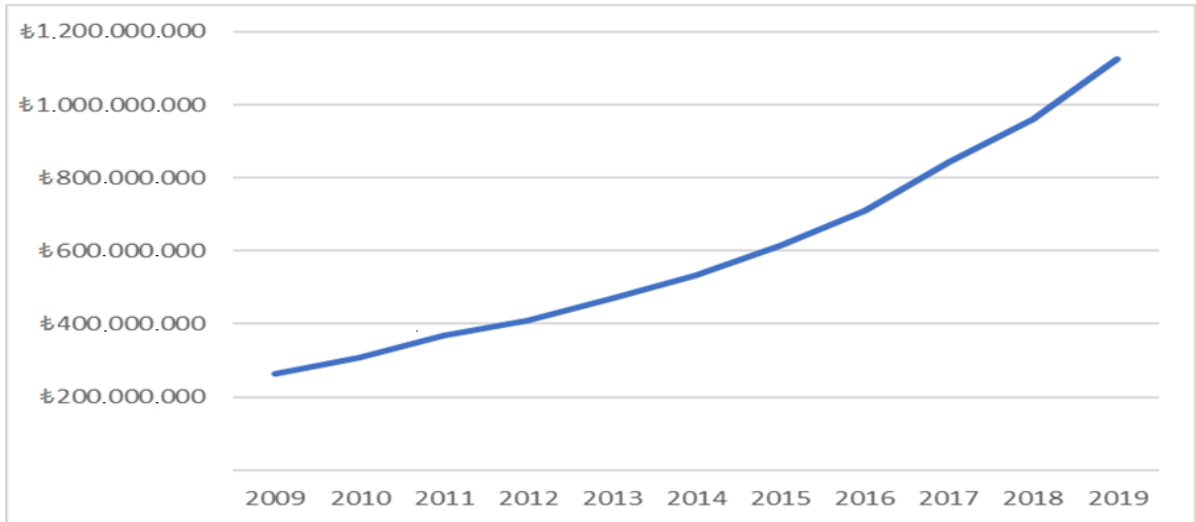

Figure 2. Development of the GDP

Upon evaluating Figure 1 and Figure 2 together, it is remarkable that there is a dynamic increase in all series. The descriptive statistics of logarithmic seasonally adjusted GDP volume values and the asset sizes of publicly- and privately-owned banks are included in Table 1 as LGDP, LPUBB, and LPRIB, respectively. Upon analyzing Table 1, it is noticed that the assets of publicly-owned banks have the highest standard deviation. Besides, the standard deviation of the assets of private banks is the lowest compared to other data.

Table 1. Descriptive Statistics

	LGDP	LPUBB	LPRIB
Mean	8,7349	8,7642	8,9248
Maximum	9,0354	9,1609	9,1507
Minimum	8,4310	8,4131	8,6278
Std. Dev.	0,1746	0,2272	0,1428
# of Observations		39	

The results of ADF and PP unit root tests performed can be seen in Table 2. In Table 2, it can be seen that LGDP, LPUBB, and LPRIB series contain unit root at the level, but are stationary at the difference level. Accordingly, it can be said that all series are I(1).

Table 2. Unit Root Test Results

Level/Diff.	Variables	ADF		PP	
		Constant	Constant and Trend	Constant	Constant and Trend
Level	LGDP	-0.0036 (0.952)*	-1.7146 (0.724)	-0.2693 (0.920)	-2.9304 (0.164)

	LPUBB	0.7185 (0.991)	-1.9442 (0.612)	0.7895 (0.992)	-1.9214 (0.623)
	LPRIB	-1.6807 (0.432)	-2.4858 (0.332)	-1.7582 (0.394)	-2.4858 (0.332)
	ΔLGDP	-9.7394 (0.000)	9.6001 (0.000)	-9.8194 (0.000)	-9.6831 (0.000)
Difference	ΔLPUBB	-6.4104 (0.000)	-6.5250 (0.000)	-6.4093 (0.000)	-6.5238 (0.000)
	ΔLPRIB	-6.6640 (0.000)	-6.7445 (0.000)	-6.6632 (0.000)	-6.7544 (0.000)

* Probability values are indicated in parentheses.

Upon examining the probability values of the difference series, they are determined to be significant at a 99% confidence interval. Findings obtained from Table 2 reveal that the existence of a potential cointegration between the series should be investigated. In this respect, the lag length is investigated separately with the AIC, SIC, and HQ information criteria to determine a possible cointegration between GDP and both publicly- and privately-owned bank groups separately. The results for the lag length can be observed in Table 3.

Table 3. Determining the Lag Length

Lags	LGDP - LPUBB			LGDP - LPRIB		
	AIC	SIC	HQ	AIC	SIC	HQ
0	-6.2710	-6.1821	-6.2403	-4.6857	-4.5969	-4.6551
1	-12.154	-11.887*	-12.062*	-10.463	-10.197*	-10.371
2	-12.205*	-11.761	-12.052	-10.557	-10.113	-10.404*
3	-12.012	-11.390	-11.797	-10.375	-9.7532	-10.160
4	-11.788	-10.988	-11.512	-10.676*	-9.8762	-10.400

In terms of coordination between the lag lengths determined in Table 3, the suitable lag length is determined to be 1 according to the SIC information criteria for both distinct bank groups. Apart from being the most commonly used lag length criterion, the SIC information criterion is chosen since other lag length criteria are also compatible with the SIC. According to this, the results of Johansen's cointegration analysis are presented in Table 4.

Table 4. Johansen Cointegration Test Results

Model	Hypothesis	Eigen-value	Trace Statistic	5% Critical Value	Probability
LGDP - LPUBB	$r = 0$	0.6067	42.570	20.261	0.000

The Impacts of Publicly and Privately-Owned Banks on Economic Growth in Turkey: A Comparative Analysis

	$r \leq 1$	0.1952	8.036	9.164	0.081
LGDP - LPRIB	$r = 0$	0.6741	47.381	20.261	0.000
	$r \leq 1$	0.1472	5.892	9.164	0.081

The results presented in Table 4 reveal the existence of cointegration between LGDP - LPUBB as well as between LGDP - LPRIB. Upon determining the cointegration between the series, a 95% significance level is considered. The null hypothesis of r (cointegration rank) = 0 implies the nonexistence of any cointegration, whereas $r \leq 1$ means cointegration rank is less than or equal to 1. It is asserted that both publicly- and privately-owned deposit banks are associated with the GDP in the long-run. Results regarding the FMOLS, DOLS, and CCR cointegration regressions, which indicate the direction of the association within both bank groups, are shown in Table 5.

Table 5 Cointegration Regression Results

Panel 1: LGDP = C + LPUBB			
	FMOLS	DOLS	CCR
C	2.0379 (0.000)*	2.0255 (0.000)	2.0779 (0.000)
LPUBB	0.7637 (0.000)	0.7655 (0.000)	0.7595 (0.000)
Panel 2: LGDP = C + LPRIB			
C	6.610 (0.000)	6.662 (0.000)	6.5858 (0.000)
LPRIB	0.2135 (0.000)	0.2070 (0.001)	0.2164 (0.000)

*Probability values are indicated in parentheses.

Results shown in Table 5 assert that there is no meaningful difference among the FMOLS, DOLS, and CCR methods performed with different assumptions and analytical methods. Coefficients and probability values on the table are clearly presented. Accordingly, it can be seen that both publicly- and privately-owned deposit banks have positive impacts on the GDP in the long-run. Upon comparing the results of both bank groups, it is seen that the long-term affirmative effect of publicly-owned banks on the GDP is higher than that of privately-owned deposit banks.

Conclusions

Economic growth as well as the factors that trigger economic growth are among the most prominent research topics in the field of economic policy and theory. In this study, investigating whether or not the banking system influences economic growth, the effect of the development of the banking system on economic growth is tried to be detected through a series of tests. Unlike other similar studies, the development of the banking system is

considered as the growth in banks' total assets. In this way, it is tried to take the direct influence of the financial demand on providing funds to the real economy into consideration, as well as indirect impacts that cannot be foreseen financially. The analysis period is determined as the most inclusive interval between 2010: Q1 – 2019: Q3 and the impacts of publicly- and privately-owned deposit banks on the GDP are examined separately. Findings obtained from the analyses, in which cointegration testing, the FMOLS, DOLS, and CCR cointegration regressions are conducted, reveal that both publicly- and privately-owned deposit banks positively affect the GDP. These obtained results can be used by policymakers as suggested by Akçelik et al. (2013). Accordingly, if the development of the banking system has long-term positive impacts on the economy, it may be recommended that the economic authorities who wish to benefit from the positive externality created by the banking system implement special regulations regarding the banks. On the other hand, asset growths of both bank groups included in the sample positively affect the GDP; nonetheless, it is found that publicly-owned deposit banks affect GDP more compared to privately-owned deposit banks. Turgut (2019), which considered a similar bank group distinction, reported completely different results. Turgut (2019) asserted that the rise in the total credit volume of publicly-owned banks decreased economic growth, whereas the rise in the total credit volume of privately-owned banks increased the GDP. It is thought that the variable used in the analysis accounts for such a difference between these two studies in terms of publicly-owned banks. In this study, both direct and indirect impacts of the asset size on the GDP are taken into account, however, only the credits were considered and a limited result was achieved in Turgut (2019). Moreover, the reason for such difference is foreseen in Bektaş and Tuna (2013). In the related study, when there was no relationship between credits and economic growth, it was stated that this was due to the structural breaks experienced on economic data from time to time. Upon considering the results from this point of view, the analysis period was evaluated in Turgut (2019) and it was determined that the analyses were performed throughout a different period such as 2003:Q1 – 2017:Q3. Subsequently, the result of the fact that publicly-owned deposit banks have more affirmative impacts on the GDP compared to privately-owned deposit banks reveals that public banks serve more for national economic purposes. In this regard, the findings obtained by examining the development of asset sizes over the years reveal that the total assets of privately-owned deposit banks were above of publicly-owned deposit banks until 2018, but this situation changed after 2018. Nevertheless, the higher impact of publicly-owned banks with their smaller asset sizes reveals that indirect mechanisms of the impact of publicly-owned banks are also effective on economic growth. Upon considering this situation, it may be recommended to take policy measures to increase the economic contribution of privately-owned banks.

Upon examining the comprehensive literature on economic growth and financial development, it is noticed that there is no consensus regarding the direction of the association. For example, Beck and Levine (2004), Chakraborty (2008), Oluitan (2012), and Timsina (2014) found a positive causality running from financial development toward economic growth. Leitao (2012), Narayan and Narayan (2013), and Tahir et al. (2015), however, detected an adverse effect regarding the same issue. As the reason underlying this difference, Fufa and Kim (2018) stated that the potential impact between economic growth and financial development would differ according to the income group of countries. Furthermore, although the literature is meticulously reviewed, it can be said that the influence on economic growth is analyzed by utilizing the data of both credits extended by banks and/or deposit amounts

collected by banks. However, this form of examination reflects a limited perspective. A study in which the asset size is considered regarding both direct and indirect effects of banks on economic growth cannot be observed within the knowledge of the researcher. Therefore, comparing the outcomes obtained in this study with of other studies in the literature may cause a great deal of controversy. For instance, Özcan and Arı (2011) could not detect any significant impact of total credit volume on the GDP in Turkey. On the contrary, Güven (2002), Aslan and Küçükaksoy (2006), Mercan (2013), Vurur and Özen (2013), and Göçer et al. (2015) found positive impacts of credits on economic growth.

The diversity of the results in the related literature comprised of the empirical studies conducted on the subject arises from such factors as distinct analysis periods, the direction of financial developments throughout the relevant period, and the data used to represent the banking system. Undoubtedly, the positive association determined in this study should be taken into account within the limitations of the analysis period and the data of total assets. Of course, in this study, the impacts of different bank groups on economic growth, especially along with the asset size mechanism, are presented in a series of disputable findings. However, despite all the scientific benefits provided, some deficiencies of the study can be mentioned. For example, investment banks, as well as foreign capital banks established in Turkey, are not included in the analyses. Also, the study is conducted only in the national sense, disregarding the banking sectors in other countries.

References

- Akçelik, Y., Ermişoğlu, E., & Oduncu, A. (2013). GDP growth and credit data. Central Bank of the Republic of Turkey, *Working Paper*, No: 13/27, July.
- Aklan, N., & Nargeleçekenler, M. (2008). Para politikalarının banka kredi kanalı üzerindeki etkileri. *İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, (39), 109-132.
- Aslan, A.G.Ö., & Küçükaksoy, İ. (2006). Finansal gelişme ve ekonomik büyüme ilişkisi: Türkiye ekonomisi üzerine ekonometrik bir uygulama. *Ekonometri ve İstatistik e-Dergisi*, (4), 25-38.
- Aslan, Ö., & Korap, H. L. (2006). Türkiye’de finansal gelişme ekonomik büyüme ilişkisi. *Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (17), 1-20.
- Beck, T., & Levine, R. (2004). Stock markets, banks, and growth: Panel evidence. *Journal of Banking & Finance*, 28(3), 423-442. DOI: [https://doi.org/10.1016/S0378-4266\(02\)00408-9](https://doi.org/10.1016/S0378-4266(02)00408-9)
- Bektaş, H., & Tuna, K. (2013). Kredi hacminin ekonomik büyüme üzerindeki rolünün incelenmesi: Türkiye örneği. *Marmara Üniversitesi, Finansal Araştırmalar ve Çalışmalar Dergisi*, 9, 139-150.
- Calderón, C., & Liu, L. (2003). The direction of causality between financial development and economic growth. *Journal of Development Economics*, 72(1), 321-334. DOI: [https://doi.org/10.1016/S0304-3878\(03\)00079-8](https://doi.org/10.1016/S0304-3878(03)00079-8)
- Ceylan, S., & Durkaya, M. (2010). Türkiye’de kredi kullanımı ekonomik büyüme ilişkisi. *Atatürk Üniversitesi İ.İ.B.F Dergisi*, 24 (2), 21-33.
- Chakraborty, I. (2008). Does financial development cause economic growth? The case of India. *South Asia Economic Journal*, 9 (1). DOI: <https://doi.org/10.1177/139156140700900105>
- Çabuk, A. (1995). Makroekonomik değişkenlerde birim kök, Çukurova Üniversitesi, Araştırma Fonu Projesi / Proje No: İİBF 95/4.

- Dickey, D.A., & Fuller, W.A. (1979). Distribution of the estimators for autoregressive time-series with a unit root. *Journal of the American Statistical Association*, 74 (366), 427-431. DOI: <https://doi.org/10.1080/01621459.1979.10482531>
- Dickey, D.A., & Fuller, W.A. (1981). Likelihood ratio statistics for autoregressive time-series with a unit root. *Econometrica*, 49 (4), 1057-1072. DOI: 10.2307/1912517
- Dişbudak, C. (2010). Analysing the bank credit-economic growth nexus in Turkey. *European Journal of Economics, Finance and Administrative Sciences*, 23, 34-48.
- Duican, E.R., & Pop, A. (2015). The implications of credit activity on economic growth in Romania. *Procedia Economics and Finance*, 30, 195-201. DOI: [https://doi.org/10.1016/S2212-5671\(15\)01286-1](https://doi.org/10.1016/S2212-5671(15)01286-1).
- Egbetunde, T. (2012). Bank credits and rural development in Nigeria (1982-2009). *International Journal of Finance and Accounting*, 1 (3), 45-52. DOI:10.5923/j.ijfa.20120103.04
- Fufa, T ., & Kim, J. (2018). Stock markets, banks, and economic growth: Evidence from more homogeneous panels. *Research in International Business and Finance*, 44, 504-517. DOI: 10.1016/j.ribaf.2017.07.120
- Göçer, İ., Mercan, M., & Bölükbaş, M. (2015). Bankacılık sektörü kredilerinin istihdam ve ekonomik büyüme üzerindeki etkileri: Türkiye ekonomisi için çoklu yapısal kırılmalı eş bütünleşme analizi. *Hacettepe Üniversitesi, İ.İ.B.F Dergisi*, 33 (2), 65-84. DOI: <https://doi.org/10.17065/huiibf.58825>
- Guerra, E.A.R. (2017). The economic growth and the banking credit in Mexico: Granger causality and short-term effects, 2001Q1-2016Q4. *Economia Informa*, 406, 46-58. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.ecin.2017.10.004>
- Harris, R.I.D. (1995). *Using cointegration analysis in econometric modelling*. Harlow London: Prentice Hall.
- Johansen, S. (1988) Statistical analysis of cointegration vectors. *Journal of Economics Dynamic and Control*, 12(2-3), 231-254. DOI: [https://doi.org/10.1016/0165-1889\(88\)90041-3](https://doi.org/10.1016/0165-1889(88)90041-3)
- Johansen, S., & Juselius, K. (1990). Maximum likelihood estimation and inference on cointegration with application to the demand for money. *Oxford Bulletin of Economics and Statistics*, 52(2), 169-210. DOI: <https://doi.org/10.1111/j.1468-0084.1990.mp52002003.x>
- Karaca, O. (2012). Finansal gelişme ve ekonomik büyüme: Türkiye için bir nedensellik analizi. *BDDK Bankacılık ve Finansal Piyasalar Dergisi*, 6 (2), 85-111.
- Leitao, N.C. (2012). *Bank credit and economic growth*. Munich: MPRA No:42664.
- Mercan, M. (2013). Kredi hacmindeki değişimlerin ekonomik büyümeye etkisi: Türkiye ekonomisi için sınır testi yaklaşımı. *TBB Bankacılar Dergisi*, 84, 54-71.
- Mushtaq, S. (2016). Causality between bank's major activities and economic growth: Evidence from Pakistan. *Financial Innovation*, 2 (7), 1-11. DOI: 10.1186/s40854-016-0024-y
- Narayan, P.K., & Narayan, S. (2013). The short-run relationship between the financial system and economic growth: new evidence from regional panels. *International Review of Financial Analysis*, 29, 70-78. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.irfa.2013.03.012>
- Oluitan, R.O. (2012). Bank credit and economic growth: Evidence from Nigeria. *International Business and Management*, 5 (2), 102-110. DOI:10.3968/j.ibm.1923842820120502.1040
- Onuorah, A.C., & Anayochukwu, O.B. (2013). Bank credits: An aid to economic growth in Nigeria. *Information and Knowledge Management*, 3(3),41-50.
- Özcan, F. (2007), Finansal Kalkınma ve İktisadi Büyüme Arasındaki İlişki: Dünya Ülkeleri ve Türkiye Örneği, Uzmanlık Yeterlilik Tezi, TCMB Bankacılık ve Finansal Kuruluşlar Genel Müdürlüğü, Ankara.

- Özcan B., & Arı, A. (2011). Finansal gelişme ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkinin ampirik bir analiz: Türkiye örneği. *Business and Economics Research Journal*, 2 (1), 121- 142.
- Öztürkler H., & Çermikli, A.H. (2007). Türkiye’de bir parasal aktarım kanalı olarak banka kredileri. *Finans Politik ve Ekonomik Yorumlar*, 44 (514), 57-68.
- Park, J.Y. (1992). Canonical cointegrating regressions. *Econometrica: Journal of the Econometric Society*, 60(1), 119-143. DOI: 10.2307/2951679.
- Phillips, P.C.B., & Hansen, B.E. (1990). Statistical inference in instrumental variables regression with I(1) processes. *The Review of Economic Studies* 57, 99-125. DOI: <https://doi.org/10.2307/2297545>
- Phillips, P.C.B., & Perron, P. (1988). Testing for a unit root in time series regression. *Biometrika* 75 (2), 335-346. DOI: <https://doi.org/10.1093/biomet/75.2.335>
- Saikkonen, P. (1992). Estimation and testing of cointegrated systems by an autoregressive approximation. *Econometric Theory* 8(1), 1-27. DOI: <https://doi.org/10.1017/S0266466600010720>
- Saksonova, S., & Koleda, O. (2017). Evaluating the interrelationship between actions of Latvian commercial banks and Latvian economic growth. *Procedia Engineering*, 178, 123-130. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.proeng.2017.01.075>
- Sevim, C. (2016). Uluslararası para ve sermaye piyasaları. *Ekonomi İşletme Siyaset ve Uluslararası İlişkiler Dergisi*, 2(2), 191-210.
- Stock, J.H., & Watson, M.W. (1993). A simple estimator of cointegrating vectors in higher order integrated systems. *Econometrica: Journal of the Econometric Society*, 61(4), 783-820. DOI: 10.2307/2951763
- Tahir, H.S., Shehzadi, I., Ishfaq, A., & Ullah, M.R. (2015). Impact of bank lending on economics growth in Pakistan: an empirical study of lending to private sector. *American Journal of Industrial and Business Management*, 5, 565-576. DOI: 10.4236/ajibm.2015.58056
- Tarı, R. & Yıldırım, D. Ç. (2009). Döviz kuru belirsizliğinin ihracata etkisi: Türkiye için bir uygulama. *Yönetim ve ekonomi: Celal Bayar Üniversitesi İİBF Dergisi*, 16(2), 95-105.
- Timsina, N. (2014). Impact of bank credit on economic growth in Nepal. *NRB Working Paper*, No:22.
- Tiryaki, G. (2014). Banking leverage, credit indicators, current account balance and economic growth with their implications in Turkey (1999-2013). *Marmara Üniversitesi, Finansal Araştırmalar ve Çalışmalar Dergisi*, 11.
- Topak, M.S., & Talu. N.H.(2016). Internal determinants of bank profitability: Evidence from the Turkish banking sector. *International Journal of Economic Perspectives*, 10 (1), 37-49.
- Turgut, K. (2019). *Banka kredi hacmi ile iktisadi büyüme arasındaki ilişki: Türkiye örneği. The relation between bank credits and economic growth: Turkish example* (Master’s Thesis, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara). <http://tez2.yok.gov.tr/>
- Vurur, N.S., & Özen, E. (2013). Türkiye’de mevduat banka kredisi ve ekonomik büyüme ilişkisinin incelenmesi. *Uşak Üniversitesi, Sosyal Bilimler Dergisi*, 6 (3), 117-131.

Şenol Turan'ın *Alaturka Münzevi* Romanında Anlatıcı ve Bakış Açısı Üzerine Bir Değerlendirme

Fatma Şükran Elgeren^{ab}

Özet

Alaturka Münzevi, asıl mesleği kaymakamlık olan; fakat yazdığı hikâye ve romanlarla, ileride edebiyatımızın son dönem yazarları arasında isminden söz ettireceğe benzeyen Şenol Turan tarafından kaleme alınmış bir romandır. 2015 yılında *Deli Adamlar Ülkesi* adlı hikâye türündeki eseriyle edebiyata merhaba diyen Turan'ın ikinci kitabı ve ilk romanı olan *Alaturka Münzevi*, yazarların anlatımdaki kısıtlılığı sebebiyle fazla itibar etmedikleri "ben anlatıcı ve tekil bakış açısı" ile yazılmış olması bakımından dikkate değer bir çalışmadır. Müşahit anlatıcıya göre daha dar bir bakış açısına sahip olan ben anlatıcı, genellikle otobiyografik eserler ya da günlük türündeki metinlerde karşımıza çıkar. *Alaturka Münzevi*'de sözü edilen bu özellikler bulunmamasına rağmen ben anlatıcının ve tekil bakış açısının kullanımı ile söz konusu anlatıcının sınırlılıklarını gidermek için yapılan bazı uygulamalar, esere incelenmeye değer bir nitelik kazandırmıştır. Bu sebeple elinizdeki çalışmada söz konusu eser, anlatıcı ve bakış açısı unsurları üzerinden değerlendirilecektir.

Anahtar Kelimeler

Alaturka Münzevi
Şenol Turan
Anlatıcı
Bakış Açısı

Makale Hakkında

Geliş Tarihi: 16.10.2020
Kabul Tarihi: 10.05.2021
Doi: 10.18026/cbayarsos.811460

An Evaluation on the Narrator and His Perspective in Şenol Turan's Novel *Alaturka Münzevi*

Abstract

Alaturka Münzevi, whose main profession is the district governor; However, it is a novel written by Şenol Turan, who seems to be mentioned among the last period writers of our literature with the stories and novels he wrote. Turan's second book and his first novel, *Alaturka Münzevi*, who welcomed literature with his story-style work titled *Deli Adamlar Ülkesi* in 2015, is a remarkable work in that it was written with a "I narrator and singular perspective", which the authors do not appreciate much due to their limitations in expression. The self-narrator, who has a narrower perspective than the observant narrator, usually appears in autobiographical works or diary-type texts. Despite the absence of these features mentioned in *Alaturka Münzevi*, some applications made to eliminate the limitations of the narrator in question through the use of the self-narrator and singular point of view have made the work worth studying.

Keywords

Alaturka Münzevi
Şenol Turan
Narrator
Point of View

About Article

Received: 16.10.2020
Accepted: 10.05.2021
Doi: 10.18026/cbayarsos.811460

^a İletişim Yazarı: fatmasukran_aslan@hotmail.com

^b Dr. Öğr. Üyesi, Manisa Celal Bayar Üniversitesi Eğitim Fakültesi /Demirci / ORCID: 0000-0003-1822-2982

Giriş

Anlatma esasına bağlı türlerin, tabiatı itibariyle iki temel özelliği taşıması beklenir. Bunlardan ilki anlatılacak bir hikâyenin varlığı, diğeri ise bu hikâyeyi okuyucuya iletecek olan bir anlatıcıdır. Destan, masal ve efsane gibi gerçek dışılığa bağlı türlerden günümüz anlatılarına dek hayli değişim gösteren hikâye ve anlatıcı kavramları, bazı yazarlara göre her şeye rağmen anlatıların olmazsa olmaz unsurları olarak görülürken, özellikle postmodern dönemin tesirinde kalan bir diğer kesime göre ise anlatıdaki önemi gittikçe azalan ve anlatılardan silinmeye çalışılan kavramlardır.

Postmodern algı her ne kadar belirsizlik üzerine inşa edilen metinler ortaya çıkarmış olsa da, roman sanatının tabii karakteri az ya da çok, bir şekilde varlığı hissedilen bir hikâye ile onu anlatacak bir varlığın zorunluluğunu ortadan kaldıramamıştır. Zira anlatıcı, romancının merakını okura ulaştıracak olan, romancı ile okur arasında bir kişidir. Romanda olan biten bütün hadiseleri, roman kişilerini, onların düşünce, davranış, his ve hayallerini, mekânı, zamanı, başka bir deyişle romana ait her şeyi okura aktaran kişi, anlatıcıdır. Anlatıcı bütün bunları yaparken öznel ya da nesnel bir tavır takınabilir. Okura aktardıklarını yorumlayarak eleştiride bulunabilir. Nesnel davranmayı tercih ederek hadiselere yalnızca ayna tutabilir yahut araya girerek okura varlığını hissettirebilir. Anlatıcı, yazarın tasarrufuna göre romanda geçen hikâyenin kişilerinden biri ya da tamamen olayların dışında kalan biri olabilir. Fakat ne şekilde olursa olsun roman yazarı ile anlatıcı aynı kişi değildir. Yazar içinde yaşadığımız dünyanın insanyken; anlatıcı kurgusal dünyaya aittir. (Çetin, 2015, s.104) Kurgusal dünyaya ait olan bu varlık, değişen hayat şartlarının da tesiriyle, konumu ve önemi bakımından bir başkalaşım geçirmiştir.

Tarihi serüveni içinde anlatıcı, toplumsal ve kültürel yapıdaki değişimlere paralel olarak farklı konum ve niteliklerde karşımıza çıkar. Esas itibariyle anlatıcının konumunu sanatçının tercih ve eğilimlerinin belirlediğini söylemek yanlış olmaz. Zira dünün her şeyi bilen ilahi karakterli anlatıcısı, bugün yerini beşeri bir portreye bırakmıştır. Anlatıcının konumundaki bu değişiklikte edebi ve estetik beklentiler kadar, toplumsal ve kültürel beklentilerin de tesiri olmuştur. (Tekin, 2016, s. 23) Sözlü geleneğin gür sesi olan destan türünde anlatıcı, neredeyse hikâyesi kadar ön plana çıkarken kendini gizleme gereği duymamıştır. Çünkü ortada duyurulması gereken bir şey vardır ve amaç bunu en tesirli şekilde mümkün olduğunca fazla kişiye duyurabilmektir. Ancak standan romana gelinceye kadar değişen toplumsal ve kültürel şartlar, romanı farklı bir tür mesabesinde ortaya çıkardığı gibi, bu türün miras olarak devraldığı anlatıcı unsurunu da değişikliğe uğratmıştır.

Batı'da 19. yüzyılın sonlarına kadar romancı kendisini ahlakçı ve biraz da filozof saydığından, hikâyesini anlatırken araya girerek kişileri hakkında düşüncelerini açıklamayı, hatta onların davranışlarını ahlaki açıdan değerlendirmeyi bir yazarlık vazifesi olarak görmekteydi. Bu da anlatıcının fazlaca göze batması ve kişilik kazanması demektir. (Moran, 1983, s. 49) Bu bağlamda ele alındığında anlatıcı, her ne kadar itibari bir varlık olsa da, yazarın dilini kullanarak içinde bulunduğu kurmaca dünyanın şahıs kadrosunu ve hayat tezahürlerini dikkatlere sunar ya da nakleder. Bu şekilde hâkim bakış açısından hareketle yazılmış eserlerdeki anlatıcı, Aktaş'a göre yazar-anlatıcı olarak nitelenebilir. Yazar-anlatıcı nakledilen itibari âlemle ilgili her şeyi bilen ve gören bir mevkidedir. Bu bakımdan o, itibari âlem içinde sınırsız bir güce sahiptir. (Aktaş, 2003, s. 89) Bu durum 19.yüzyıla gelene kadar roman sanatı ve romancı açısından sıkıntı yaratmaz; fakat realistlerin romana yükledikleri yeni anlam, anlatıcının söz konusu konumunu sarsmaya başlar. Zira realistlere göre roman, bireyi ve

toplumu anlatmada güçlü bir araçtır. Bu bakımdan romancı ile roman arasındaki bağın kopması, romanda olması gereken objektif tutumun varlığı için elzemdir. (Tekin, 2016, s. 28-29) Yazar-anlatıcının ağırlığını ortadan kaldırmaya başlayan bu süreç, farklı edebi akımların da tesiriyle günümüze kadar uzanır. Her ne kadar anlatıcı kavramı postmodernizmin tesiriyle roman düzleminden tamamen silinmeye çalışılsa da, romancı ile arasındaki organik bağ, anlatıcının varlığını zorunlu kılmaya devam etmektedir.

Günümüzde roman sahasında temel olarak I.teklik kişi (ben), III. teklik kişi (o) ve II. çokluk kişi (siz) olmak üzere üç tip anlatıcıdan söz edilebilir. Bunların dışında birden çok anlatıcıya yer verilmesini sağlayan “çoğul anlatıcı” da özellikle son dönem yazarların tercih ettiği bir diğer anlatıcı tipidir. Sözü edilen bu anlatıcı tipleri arasında en az kullanılanı II. çokluk kişi (siz) anlatıcıdır. Bu, marjinal bir anlatıcıdır ve romancıya olağanüstü sınırlamalar getirir.

Yazarlara tanıdığı geniş imkânlar sebebiyle en fazla rağbet gören anlatıcı tipi, “o” anlatıcıdır. Zira “o”, romanda sesini duyduğumuz ilk kişi olmasına rağmen, mutlaka bir insan olması bile gerekmeyecek kadar özgürdür. “O”nun teşhis edilmiş, yani kişilik kazandırılmış herhangi bir varlık olması dahi mümkündür. Böyle bir kullanımda herhangi bir kahraman ya da kahraman süsü verilmiş herhangi bir varlık konuşabilme, görebilme ve düşünebilme kabiliyetleri ile donatılabilir. Bu bakımdan anlatıcı mutlak bir gücün sahibidir. III.teklik kişi ya da diğer bir deyişle müşahit anlatıcı, ilahi bakış açısı ile birlikte kullanıldığında sözü edilen mutlak güç, kendini gizleme gereği bile duymayabilir. İlahi bakış açısına sahip anlatıcı, sesi ve etkileme gücüyle her yerde hazır ve nazırdır. Görüp bilmediği hiçbir şey yoktur. Anlatının kişi, olay, zaman ve mekân gibi unsurları üzerinde sınırsız bir tasarruf hakkına sahiptir. (Tekin, 2016, s. 31-34)

İncelenecek olan eserde de tercih edilen I. teklik kişi, ben anlatıcı ise, yapısından kaynaklanan bazı eksiklikler sebebiyle müşahit anlatıcıya göre daha az denenen bir anlatıcı tipidir. Yazara bazı kısıtlamalar getirse de ben anlatıcı, romandaki lirik sıcaklığı sağlamak konusunda diğer anlatıcı tiplerine göre bir adım öndedir. Ben anlatıcı, müşahit anlatıcıda olduğu gibi anlatı dünyasının dışında ya da üstünde bulunma gücüne sahip değildir. Ben anlatıcı, hem anlatan hem de anlatılan figür konumunda bulunduğu için, okuyucu olaylara onun bakış açısının izin verdiği ölçüde tanık olur. Kişi ve nesnelere onun gözüyle tanımaya ve anlamaya çalışır. (Tekin, 2016, s. 47-48) Dolayısıyla ben anlatıcı, okuyucuya müşahit anlatıcıya göre daha dar bir bakış açısı getirebilir. Fakat anlatımın daha lirik bir karakter taşıması sebebiyle kahraman ve anlatıcı, hatta okur ve kahraman arasında özdeşleşmeyi sağlaması daha kolaydır. Ancak her halükarda bu anlatıcı tipinde anlatıcı ile anlatan arasındaki mesafeyi makul düzeyde tutmak hayli zordur. Anlatıcının her şeyi görüp bilecek donanıma sahip olması bile, anlatımın ideal seviyede gerçekleştiğini göstermez. Zira bu sefer de ortaya anlatıcının kendisini anlatamama meselesi çıkmaktadır. Bunun çözümü için yapılacak iş, ben anlatıcıya zarar vermeden bazı yan uygulamaları devreye sokmaktır.

Bu uygulamalardan ilki anlatıcının görme ve sezme gücünü artırarak onu daha donanımlı kılmaktır. Bu suretle anlatıcı kendi mizaç ve kültüründen birtakım izler bırakarak çevreyi ve eşyayı anlatabilir. Bir diğer uygulama, anlatıda gözlemci kahramana yer vermektir. Bu kahraman sayesinde, ben anlatıcının yükü hafifler. Gözlemci kahraman, doğrudan anlatıcı hakkında birtakım bilgiler verebilir ya da anlatıcının kendisini anlatmasına aracı olur. Bu uygulamada gözlemci kahramanın anlatıcıyı yakından tanınması ve onun hakkında geniş bir bilgiye sahip olması beklenir. Bunlardan başka üçüncü bir uygulama da, yazarın mektup ve anı türünden yararlanmasıdır. Bu suretle yazar, roman içinde zaman zaman çeşitli anı

parçalarına yer vererek anlatıcının kültürel durumu, amaçları, arzu ve özelemleri hakkında okuyucuya çeşitli ipuçları gönderebilir. Benzer şekilde eserde mektuplara yer verilmesi de aynı amaca hizmet eder. Sözü edilen bu uygulamalarla ben anlatıcının önündeki engeller nispeten ortadan kaldırılmış olur. (Tekin, 2016, s. 50-52)

Romanda anlatıcı kadar önemli olan bir diğer kavram da bakış açısıdır. Bakış açısı, vaka zincirlerinin, mekân, zaman, şahıs kadrosu gibi unsurların kim tarafından görüldüğü, idrak edildiği ve kime nakledildiği sorularının cevabıdır. Anlatma esasına bağlı edebi eserlerde mühim bir yeri olan ve diğer unsurları çevresinde toplayan vaka zincirinin şekli, başlangıç ve bitiş noktası, büyük ölçüde bakış açısına bağlıdır. Eserde şahısların teşekkülü ve tanıtılması, mekânın tasviri gibi konularda da üzerinde durulacak unsurlardan biri bakış açısıdır. (Aktaş, 2003, s. 76-78) Bir romancı asıl hedefi olan anlatma olayını gerçekleştirmek için modern romanın gelişimine paralel olarak ortaya çıkan bakış açılarından birini tercih etmek zorundadır. Bu tercih, olayların kapsamı, anlatıda yer alan kişilerin işlevi, dil, üslup ve verilecek mesajla bağlantılı bir tercih olacağı için, bakış açısının seçimi sıradan bir iş değildir. Günümüzde roman sahasında tanrısal (ya da hâkim), gözlemci (ya da müşahit), tekil (ya da kahraman) ve çoğul bakış açısı olmak üzere dört tür bakış açılarından söz edilebilir.

Tekin'in "destandan romana intikal etmiş" bir yöntem olarak nitelediği tanrısal bakış açısı, temel karakteri itibariyle her şeyi bilme esasına dayanan ve yazara en geniş imkânı sunan bakış açısıdır. Bu bakış açısının kullanıldığı eserlerde anlatıcı, kendisine tanınan özgürlükle her şeyi bilir, görür, sezer, geçmiş ve hatta gelecekte haber verir. O, kelimenin tam anlamıyla her şeye hâkimdir.

Tanrısal bakış açısına sahip anlatıcının sınırsız gücüne karşılık daha kısıtlı imkânlara sahip olan gözlemci bakış açısı ise, bütün benliği ile kurmaca yapının içinde yer alır. Yazar onu bilinçli olarak anlatı sisteminin içine yerleştirir ve anlatının olay, zaman ve mekân gibi unsurlarını onun bakış açısından sunar. Bu noktada anlatmada objektifliğin sağlanabilmesi için, onun gözlemci yeteneğinin ön plana çıkarılması; hadiseler ve nesnelere onun gözlemci yeteneğine ve kültür düzeyine göre aktarılması gerekir.

Bunlardan başka modern romanın ivme kazandığı vakitlerde ortaya çıkmış olan çoğul bakış açısı, tanrısal bakış açısından vazgeçemeyen romancıların diğer bakış açılarını birer birer devreye sokarak insanı farklı cephelerden anlatmak istemelerinin bir sonucudur.

Genellikle otobiyografik romanlarda kullanılan tekil bakış açısı ise, romanda anlatıcı ile anlatılanı aynı düzlemde birleştirir. Bu sebeple "kahraman anlatıcı" olarak da isimlendirilir. Bu tür romanlarda anlatının bütün malzemesi merkezi kişi konumundaki kahraman tarafından okura aktarılır. Bu durum, yazarın varlığını nispeten ortadan kaldırmaktadır. Tekil bakış açısı, genellikle ben anlatıcı ile kaleme alınmış romanlarda kullanılan bir bakış açısıdır. (Tekin, 2016, s. 57-64) *Alaturka Münzevi*, otobiyografik özellikler göstermemesine rağmen tekil bakış açısıyla yazılmış olması bakımından dikkate değer bir eserdir.

***Alaturka Münzevi* – Şenol Turan**

Alaturka Münzevi, halen Oltu kaymakamı olarak görev yapan Şenol Turan'ın ilk romanıdır. 1981'de Giresun'un Tirebolu ilçesinde dünyaya gelen Turan, 2005 yılında Galatasaray Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Uluslararası İlişkiler bölümünden mezun olur. Çardak ve Kabataş ilçelerinde kaymakam vekilliği yaptıktan sonra, Tonya ve Koyullhisar ilçelerinde kaymakamlık ve ardından 2014-2016 yılları arasında Gümüşhane vali yardımcılığı görevini sürdürür.

Ekim 2011’de Türkiye Cumhuriyeti İçişleri Bakanlığı’nın hazırlamış olduğu Avrupa Birliği Leonardo Da Vinci – Hayat Boyu Öğrenme Projesi kapsamında Paris ve Strasbourg’ta incelemelerde bulunan resmi heyete başkanlık eden yazar, “Demokrat Parti Dönemi Türk - Amerikan İlişkileri”, “Avrupa Anayasası”, “Kriz Yönetimi” ve “Sürdürülebilir Kalkınma” konularına ilişkin akademik düzeyde çalışmalara sahiptir. Oldukça yoğun geçen çalışma hayatına rağmen Turan, Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri Bölümünde yüksek lisansını da tamamlar ve 2016 yılında halen sürdürmekte olduğu Erzurum Oltu kaymakamlığına atanır. (“Kaymakam Şenol Turan”, t.y)

Kendisi ile yapılan bir söyleşide yazmanın sırrının okumakta gizli olduğunu aktaran yazar, yazma ve okumanın kendisi için bir tutku olduğunu ifade eder. İlk kitabı *Deli Adamlar Ülkesi* her ne kadar 2015 yılında yayımlanmış olsa da, Turan’ın kalem denemeleri çok daha eskilere dayanmaktadır. Yazar, öğrencilik yıllarından itibaren amatörce de olsa yazıyla hep iç içedir. Kitap yazmanın bir evveliyatı olduğunu anlatan Turan, söz konusu söyleşide bu durumu: “Okuduğum her şeyden notlar alırım. Belli bir sürede hazırlık dönemi var kitap için. Çalakaalem yazdığımız doğru değil. Temennimiz Türk edebiyatında güzel bir yerimizin olması. Bunu zaman tayin edecek. Zamanla olacak bir şey. Bunun için de yazmak lazım. Ömrüm vefa ettikçe yazacağım.” (“Gümüşhane Vali Yardımcısı”, 2016) diyerek dile getirmiştir. Yazar, bir tutku olarak nitelediği ve *Deli Adamlar Ülkesi* ile başladığı yazarlık serüvenine, 2016 yılında *Alaturka Münzevi* ve 2018 yılında *Kupa Kızını As* adlı eserleriyle devam etmiştir.

Yazarın ilk romanı olan *Alaturka Münzevi*, ismini bilmediğimiz ve romanın sonunda bile asla öğrenemediğimiz merkezi kişinin, yaptığı bir hata sonucu işten atılmasıyla başlar. Eserin merkezi kişisi, çalıştığı gazetede bir haber kaleme alırken “kış turizmi” yazacağı yerde yanlışlıkla “kız turizmi” yazar. Onun hayat karşısındaki duruşunun anlaşılmasına da yardımcı olan bu hadiseden sonra hikâyeye, merkezi kişinin hayata tutunma mücadelesi ile devam eder. On bir bölüme ayrılan eserde “Si Bemol ve Fa Diyez” ile “Galata’da Bir Münzevi” adlı bölümler, romana polisiye bir havanın da karıştığı en ilgi çekici kısımdır. Eserde aksiyonun yükseldiği bu bölümlerin ardından, okurun heyecan ve merak duygusunu kamçılayan belirgin bir hadise gerçekleşmez. Fakat anlatıcının beşeri ve inandırıcı üslubu, anlatının seyrine göre zaman zaman farklılaşan dili, romana ustaca yerleştirilen anı parçaları, rüyalar, mektup ve nutuk örnekleri, *Alaturka Münzevi*’nin orijinal yönleri olarak göze çarpmaktadır.

***Alaturka Münzevi* ’de Anlatıcı ve Bakış Açısı**

Daha çok otobiyografik nitelikli eserlerde kullanılan tekil bakış açısı, yazara özü gereği sınırlı ve dar imkânlar sunar. Zira merkezi konumda olan ben anlatıcı her şeyi bilme, sezme ve görme gücüne sahip değildir. O, tam anlamıyla beşerî özellikler gösterir. Normal bir insanın görebildiklerini görür, sezgisi sınırlıdır ve bilgisi kültür düzeyine göredir. Tekil bakış açısı genellikle ben anlatım yöntemiyle kaleme alınan eserlerde kullanılır. (Tekin, 2016, s. 62)

Edebiyatımızda yeni bir ses olarak nitelenebilecek Şenol Turan, *Alaturka Münzevi*’de, roman sahasında kendisini kanıtlamış yazarların bile, anlatımda bazı kısıtlılıklara sebep olduğu için pek fazla rağbet etmedikleri ben anlatıcı, diğer bir ifadeyle özne anlatıcı ve tekil bakış açısını tercih etmiştir. Eserde tekil bakış açısı, eserin merkezi kişisi ile bütünleşmiş bir görünüm arz eder. Romanda her şahıs ve her hadise ben anlatıcı tarafından okura aktarılmaktadır. Bu

nitelik, okura yazarın varlığını daha az hissettirmektedir. Eser, merkezi kişinin işten atıldığını öğrendiğimiz bir pasajla başlar:

“Zaten küçüklüğümde beri kavgalıyız şiirle. Şair olsaydım başka türlü anlatırdım. Lakin böylesi uzun bir hikayeyi tek bir satıra sığdırmak zor! Yekten susuyorum. Diyeyeceğim, bana bir harf öğretmenin kırk yıl kölesi olurum. Ama ‘z’ harfi hariç. ‘Kış turizmi’ yazacağıma klavye sürçmüş, ‘kız turizmi’ yazmışım. Kıyamet koptu. Vali aramış, belediye reisi aramış, yetmemiş vekil devreye girmiş. Rifat denen köpoğlusunu geçire geçire, ‘Kovuldun!’ dediği vakit, az kalsın ikinci cinayetimi işleyecektim.” (Turan, 2016, s. 17)

Anlatıcının sıcak bir üslupla verdiği bu haber, ilerleyen sayfalarda merkezi kişinin en yakın arkadaşı Cemil Cengiz tarafından da yorumlanır. Ben anlatıcı, işten kovulma hadisesinde topyekûn suçlu olmadığını düşünmektedir. Fakat Cemil Cengiz hadiseye farklı bir açıdan bakar. Eserin farklı bölümlerinde de tesadüf edilen bu durum, tekil bakış açısındaki sübjektifliği gidermeye katkısı bakımından kayda değer bir uygulamadır:

“Sandalyenin üzerindeki gazeteyi masaya koydum. Kolaylık olsun diye ilgili kısmın altını çizmiştim. Çabucak okudu, ‘Hımmm, bak bu çok orijinal’ dedi. ‘Az bile yapmışlar, ben olsam seni şehirden bile kovardım.’

... ‘Böyle hata mı olur?! Resmen hepimizi pezevenk yerine koymuşsun.’

‘Bilerek yapmadım’

‘Şüphem yok. Ama bunlar dikkat isteyen işler. Hata kabul etmez.’

... ‘Ya bırak allasen. Bilmiyormuş gibi. Hepsi omurgasız bunların...İktidar yalakası artistler.’

‘Millet ekmeğinin peşinde oğlum, ne yapsınlar?’”(Turan, 2016, s. 22-23)

Forster (2016) romanda algı sınırlarının ve dolayısıyla bilgi alanlarının genişleme ve daralmasının gerçek hayatı algılayışımıza çok benzediği kanaatindedir. Zira bazı günler diğerlerine göre daha budala olabiliriz. Arada bir, başkalarının zihinlerinden geçenleri okuyabiliriz; fakat bunu her zaman yapamayız. Sonunda bu kesintiler hayatımıza renk ve değişiklik katar. Bazı romancılar da kitaplarındaki kişilere karşı böyle tutarsız davranmışlardır. Fakat Forster bu durumun yazarı eleştirmek için bir sebep olmadığını ifade eder. (s. 121-122) Söz konusu durumun bazı örneklerine *Alaturka Münzevi’de* tesadüf edilmiştir. Eserde anlatıcı, tekil bakış açısı ile Neslihan adlı roman kişisini iki farklı şekilde okura tanıtır. İlk yapılan tasvirde her şey olumludur. Ben anlatıcı bu karaktere sevgi ile yaklaşır. Aslında onun hakkında çok az şey bildiğini, Neslihan’ın görüldüğü gibi olmadığını ise bizim gibi sonradan öğrenir. Söz konusu durum Forster’ın da belirttiği gibi gerçek hayatı algılayışımıza paraleldir. Aşağıda verilen bölüm, ben anlatıcının Neslihan’a dair ilk izlenimlerinden alınmıştır:

“Tanıdığını hiç belli etmedi. Asil kadın doğrusu. Müşteri pozisyonundan bu hale düşmek, gazinodan pavyona düşmek gibi. Neslihan adabımuaşeret biliyor. Belli ki utandırmak istemedi.” (Turan, 2016, s. 57)

Anlatıcı bir süre sonra Neslihan’la ilgili yeni şeyler öğrenir ve yanıldığını anlar. Bu durum teknik açıdan bir roman kişisinin aktarılısındaki tutarsızlık olarak yorumlanabilir; fakat okuyucu için hayatta sıkça karşılaşılabilen tabii bir hâldir.

Böylelikle yazar, kahraman anlatıcının beşeri niteliğini belirginleştirirken, kullanılan dilin konuşma diline yaklaştırılması da anlatıcının sınırlı anlatım imkânını genişleterek onu adeta okurla sırdaş kılmıştır:

“O gece gördüğüm iri kıyım genç Hanımağa'nın Amerika'da okuyan oğluymuş. ...Zengin ve şımarık zengin bebesi işte. Geçen ağustos İstanbul'a gelişinde Hanzade'ye uğramış. ... Gelip gittiği sırada Neslihan'a abayı yakmış. Ağzından girip burnundan çıkmış kızın. Bana abdest suyuyla gelen, hanımefendi pozları takınan, 'Garson dediğin, müşteriyle arasına mesafe koyacak' diye ahkâm kesen bizim haspa da kikirdemiş buna demek ki. Garson Neslihan, Hanımağa'nın Tarabya'daki villasında garsoniyer Neslihan olmuş.” (Turan, 2016, s. 83-84)

Ben anlatıcı ile eser yazmanın yazarlar açısından pek de kolay olmadığı söylenebilir. Bu anlatıcı tipinin kaderi beşeri olmak, yani belirli bir bilgi düzeyi, sezme ve görme kabiliyetine sahip olmaktır. Müşahit anlatıcı ile kıyaslandığında anlatımı kısıtlayan bu durumdan kurtulmak için yazarlar birtakım yan uygulamaları devreye sokabilir. Şenol Turan'ın, incelenen eserinde bu tür uygulamaların kullanıldığına şahit oluruz. Bunlardan ilki yazarın, ben anlatıcının kısıtlılığını gidermek için anlatıcıyı daha donanımlı kılma çabasıdır. Eserde, yazarın anlatıcı ve bakış açısı tercihinin doğal bir sonucu olarak ismi verilmeyen merkezi kişinin bilgi ve kültür seviyesi hakkında doğrudan uzun pasajlar halinde malumata ulaşamaz. Bunun yerine yazar, ben anlatıcıyı okura, onun hadiselerle bakış açısı, çevreyi ve eşyayı algılayışı gibi unsurlar üzerinden tanıtır. Bu suretle anlatıcının kültürü ve mizacı hakkında birtakım bilgiler öğreniriz. Sözü edilen uygulamanın ilk örneklerine eserin başlarında tesadüf edilir. İşten atılan merkezi kişi için bu durumun mühim olup olmadığı, onun bu hadiseden sonra kendisi ve çevre hakkında yaptığı bazı yorumlarla ortaya konur. Buradan hareketle okur, onun maddi durumu ve kültür seviyesi hakkında dolaylı şekilde bilgilendirilmiştir:

“Sorularımız mı yabancı bize yoksa cevaplarımız mı? Bana kalırsa sorular. 'Neredesin?' sualine 'Ankara'dayım!' cevabını vermek abes. Doğruyu konuşalım. 'Hakikatte neredesin?', 'Hüzüneyim şu aralar' ya da 'çıldırılmaya çeyrek var!' 'Mutluluğun göğüs hizasındayım.' ... 'Tam ortasındayım mutsuzluğun!' ... Ben şu an hayret'teyim. İki oda bir salon. Kutu gibi. Hafakanlar basıyor tepeden. Isı yalıtımı iyi yapılmamış koca bir apartman. En üst kattayım ama güneş aldığımız yok. Hayret! Hayret işte!”

“Cemil Cengiz'i aradım. ... O gelinceye kadar iki bardak demli çay içtim. Yaklaşık on beş senedir şeker kullanmadığım için çayın tadını daha iyi alıyorum. ... Bu yaşuma dek zaten hayatın tadını alamamıştım. Şekere karşı doğuştan gelen asil bir duruşum var.” (Turan, 2016, s. 20-21)

Bunların dışında ben anlatıcı, zaman zaman kendi hislerini okura aktarırken de yukarıda sözü edilen uygulama tekrar devreye sokulur. Yazar, merkezi kişinin maddi durumu kötü olmasına rağmen eğitim seviyesinin yüksek olduğunu ve Neslihan'ı bir türlü aklından çıkaramadığını okura, anlatıcıyı donanımlı kılarak aksettirir:

“Bilim ve teknolojinin miladı olarak kabul gören tekerleğin icadından bu tarafa binlerce yıl geçti. İnsanlık, bugün itibarıyla; klonlama, Tanrı parçacığı ve ışınlamayı konuşuyor. ...Ancak bütün bunlara rağmen benim hala bir sevgili yok.”

“Teknoloji büyümenin itici gücü haline gelmiş vaziyette. Solow'un 'Büyüme Teorisi'ne göre, büyüme, belli bir aşamaya kadar takviye edici unsurlara gereksinim duymadan kendiliğinden gerçekleşiyor. ...Ne olursa olsun, benim hayatımda Neslihan odaklı bir büyüme henüz yok.”

“...Matrix filminde işlenen, teknolojinin insanlığı esir alacağına dair o bildik felsefe yavaş yavaş hayata geçiyor. İnsanoğlu, hep kendi icat ettiği eşyalar marifetiyle canından oluyor. Araba icat ediyor, trafik kazası; silah icat ediyor, suikast. Benim de ölümüm Neslihan'ın elinden olacak.” (Turan, 2016, s. 73-74)

Yazar, romanın bazı bölümlerde, hikaye ile doğrudan alakası olmayan birtakım malumatı da, sözü edilen uygulamayla okura ulaştırır. Bu bölümlerde yazar, değinmek istediği hususları kurguya dâhil ederken oldukça başarılıdır. Zira söz konusu bölümlerin ana metne eklenişi okuru hikayeden koparmayacak nitelik ve uzunluktadır. Bu uygulamanın örneklerinden biri, eserin bir bölümünde merkezi kişinin, Neslihan'ın, kendisi hakkında hayırlı olup olmadığını öğrenmek için istihareye yatması sırasında karşımıza çıkar. Hadise görünüşte Neslihan'la ilgilidir; fakat yazar bu bölümde ilginç bir uygulamaya imza atarak romanla uzaktan yakından ilgisi olmayan pek çok şahsiyet hakkında bilgi verir. İstihare sırasında gördüğü rüyada, merkezi kişinin karşısına meşhur aksakallı dede çıkmıştır. Dede, ona ne amaçla istihare ettiğini bildiğini söyler. Fakat aksakallı dedeye göre, kişi önce kendini bilmelidir. Bu sebeple dede, merkezi kişiden dört tane isim söylemesini ister. Söylenen bu isimler vasıtasıyla o, kendisini tanıyacaktır. Bu sırada merkezi kişi isteneni yapar ve dört isim söyler. Bu isimler: Ertem Eğilmez, Yavuz Sultan Selim, Amerikalı fotoğraf sanatçısı Eddie Adams ve Kanuni Sultan Süleyman'dır. Merkezi kişi, isimleri söyledikten sonra aksakallı dede, her bir isim için hatırı sayılır uzunlukta malumat vermeye başlar. Bu bölümlerde, eserin genelinde kullanılan dile göre daha farklı bir dil de devreye girer. Yazar bu yolla tekil bakış açısı ve ben anlatıcı ile kaleme aldığı eserine farklı bir anlatım imkânı kazandırarak bahsetmek istediği şahıslar hakkında, hikâyenin bütünlüğünü bozmadan bilgi vermeyi başarmıştır. Aşağıda verilen bölüm, aksakallı dedenin Kanuni Sultan Süleyman hakkında bilgi verdiği pasajdan alınmıştır:

“ Kanuni lakabıyla anılmaya müstahak derecede keyfiyetten uzak bir kanun adamı. İşlediği mücevherler gösteriyor ki, cevahirin kadrini bilen gerçek bir cevher fûrûşan. Bütün bunların ötesinde, Baki gibi devrinin büyük edebiyatçılarının iltifatlarına mazhar olmuş büyük bir şair. ... O kadar ki, 'Muhibbi' mahlasının çok özel bir yeri vardır divan edebiyatında.” (Turan, 2016, s. 79)

Anlatıcının daha donanımlı kılınması, onun kendi başından geçenleri anlatmasının yanı sıra başkalarından dinlediklerini ya da okuduklarını nakletmesi şeklinde de karşımıza çıkabilmektedir. İncelenen eserde Turan, sözü edilen uygulamaya zaman zaman yer verir. Bu yolla hem okura akıp giden hikâyenin arasında farklı bir pencere açılmakta hem de dolaylı olarak okur, merkezi kişinin durumu hakkında bilgilendirilmektedir. Aşağıda verilen bölümler, söz konusu uygulamanın örneklerinden alınmıştır:

“Hikaye malum. Meşhur bir yazar, günün birinde, deniz havası almak için tekne kiralamış. Seyir halinde kaptanla koyu bir sohbeta dalmışlar. ...Sohbetin bir yerinde dayanamamış, kaptana, edebiyattan anlayıp anlamadığını sormuş. Kaptan ... 'Hayır, anlamam!' demiş. Beklediği cevabı alan yazar son derece yakışıksız ve kibirli bir edayla, 'Desene, ömrünün yarısı ziyan oldu' demiş. Kısa bir süre sonra ani bir fırtına kopmuş... Bu defa kaptan yazara dönmüş, 'Yüzme bilir misin beyim?' diye sormuş. ... 'Hayır bilmem' cevabını alır almaz yapıştırmış lafi: 'Desene, bütün ömrün ziyan oldu.' Kendime dair teşhisi seneler evvel koydum aslında. İnsanlarla iletişim kurmakta zorlandığım için neredeyse bütün ömrüm ziyan oldu... Çekingenlik, kaybetme korkusu... ters giden bir şeyler yüzünden koca ömrüm ziyan oldu.” (Turan, 2016, s. 46)

“Yine sıfırdan başlıyorum. Biriktirdiğim ne varsa eskide kaldı. Kimse beni sevmeyecek. ...Bir ölü kadar yalnızım. Bana eşlik edecek kaç kişi var ki? Teselliye ihtiyaç duyduğumda 'öteki ben' var hep! Nihayet o da anladı gerçeği. Pek üstüme varmıyor. Hayallerim un ufak olduğundan, konuşacak bir şey bulamıyoruz. ...Kehle-i İkbâl Rüstem Paşa'yı bilirsiniz. Saraya damat olacak. Düşmanları cüzamlı olduğu dedikodusunu çıkardılar. Hekim muayene ederken kıyafetinde bit (kehle) buldu. Bu küçük afacan, Rüstem Paşa'nın cüzamlı olmadığına işaret etti. 'Olacak bir kişinin bahtı kavi talihi yar / Kehlesi dahi mahallinde onun işe yarar.'” (Turan, 2016, s. 92,95)

Romanda ben anlatıcının kısıtlılığını gidermek için kullanılan ikinci bir uygulama da, anlatıcı hakkında doğrudan bilgi veren ya da anlatıcının kendisini tanıtmaya aracı olan bir gözlemci kahramana yer vermektir. *Alaturka Münzevi*'de bu uygulamanın tam olarak kullanıldığı söylenemese de söz konusu vazifeyi kısmen yerine getiren iki şahıs vardır. Bunlar, merkezi kişinin en yakın arkadaşı olarak tanıtılan Cemil Cengiz ve eserin birkaç bölümünde karşımıza çıkıp daha sonra ortadan kaybolan Ahmet Selim'dir. Aşağıda verilen bölümler sözü edilen uygulamanın Cemil Cengiz karakteri ile ilgili kısmından alınmıştır.

"Köşeyi dönmek üzereyken. 'Kız turizmi' dedi, dayanamadı bastı kahkahayı. 'Ulan sen hiç adam olmayacaksın!' Ben hiç adam olmayacaktım. Beni en iyi tanıyan insanın şaka yollu da olsa hakkımdaki kanaati buydu." (Turan, 2016, s. 24)

"'O kaçamak nerden çıktı?' diye sordu büyük bir merakla. 'Hiç yapmayacağın işler. Bugüne kadar harama uçkur çözmüş adam değilsin.' ...'Ölümden dönmüşsün resmen. Oğlum senin normal bir işin olmayacak mı?'" (Turan, 2016, s. 115-116)

Ahmet Selim, merkezi kişinin tesadüfen izlediği bir sema töreni sonrası hayatına giren ve onu çok etkileyen bir roman kişisidir. Aşağıdaki bölümler, onun Ahmet Selim'le olan diyaloglarından alınmıştır:

"Konuştuğumuz gibi saat tam sekizde Galatasaray Lisesi'nin önünde buluştuk. ...'Açlığım var mı?' diye sordu. Benim gibi birinin başka nesi olur. 'Evet' anlamında başımı salladım. ...Sonra nasıl olduysa sessizliği bozdu. 'Az konuşuyorsun' dedi. ...Ne cevap vereceğimi bilemedim. 'İbrahim Hakkı Hazretleri bu konuda güzel bir ölçü koymuş' dedi. 'Az ye, az uyu, az konuş' demiş. Tebessüm etti. Ne cevap vereyim şimdi? 'Güzel söylemiş' dedim. Benim de hayatıma bire bir tatbik ettiğim bir formüldür. Maddi olanaklardan yoksun olduğum için az yerim; yalnız olduğum için az konuşurum. Fazla uyuduğum söylenemez." (Turan, 2016, s. 131-132)

Yazar, ben anlatıcının kendisini tanıtmaya konusundaki kısıtlılığını ortadan kaldırmak için gözlemci kahramanı kullanmaktan ziyade çeşitli vesilelerle merkezi kişinin kendi kendisini tanıtmaya zemin hazırlamıştır. Eserde merkezi kişi, yaşanan çeşitli hadiseler sonrası kendisi ile ilgili bilgiler vermektedir. Yazar, söz konusu bölümleri kalemini ustaca kullanarak hikâyenin akışını bozmadan ana metine bağlamıştır. Aşağıda verilen bölüm, merkezi kişinin işten atılması sebebiyle kirayı geciktirdiği ve bu sebeple para canlısı ev sahibinin, kendisine kötü davrandığı sahnedan alınmıştır:

"Kira gecikti diye ağız eğmesi ....ayıp. Benim kabahatim mi? İşten kovdu haydutlar. ...Amerikalı psikolog Abraham Maslow, insan ihtiyaçlarını piramit şeklinde tasarladığı bir düzenek marifetiyle incelemeye çalışmış. ...Ben henüz birinci basamaktayım.. Daha hala fizyolojik gereksinimlerle boğuşuyorum. Otuz beş sene önce başladığım yerdeyim. Besin, su ve boşaltım." (Turan, 2016, s. 100)

Romanda merkezi kişi, zaman zaman arkadaşlarından bahsederken ya da basit bir yemek sahnesinde bile bir vesile ile yine kendinden söz edebilmektedir:

"İki değerli insanın, iki beyzadenin ortak tanıdığı olmak gurur verici. Şimdi, tam şu anda, gökten zembille bir melek inse, ve, 'Bu hayatta en büyük başarı nedir?' diye sorsa cevabım hazır:' Cemil Cengiz ve Ahmet Selim'in ortak arkadaşı olmak.' ...Bu mutluluk bana yeter. Fazla bir beklentim yok hayattan. Küçük şeylerle mutlu olabilen biriyim ben."

"Seroisi yapan Figen'e, 'Lütfen benimki az olsun' dedim. Gözlerine bakamadım. Korkuyorum. Saatleri Ayarlama Enstitüsü'ndeki Hayri İrdal gibiyim. Nedensiz bir çekingenlik var üzerimde. ...Patlıcan musakkayı da az isteyince pişman oldum. Kadımlar yemek konusunda titizdir. Beğenmediğimi"

düşünecek şimdi. ... Oysa benim midem küçük. Küçüklüğümden beri yemekle aram iyi değildir. Pek bulamadığım için yemek seçmem hiç. Sadece az yerim. Az bulduğum için az yerim. O sebepten midem küçük.” (Turan, 2016, s. 160,169)

Bu uygulama eserin bazı bölümlerinde bir adım öteye götürülmüş ve ben anlatıcı doğrudan okurla diyaloga girerek kendisini tanıtmıştır:

“Görüyorum ki pek çoğunuzun kafasında şekillenen hakkımdaki iflah olmaz şipseodi yargısı üzerine birkaç şey söylemem gerekiyor. Ben öyle birisi değilim. Hiçbir zaman da olmadım. Mehmet Nazif'in kızı ya da Neslihan, hatta hayatıma şöyle ya da böyle, kıyısından ya da köşesinden bir şekilde girmiş ve girecek olan bütün kadınlar, esasında aynı kişi. İsimleri farklı olabilir, yaşları aynı olmayabilir. Esasında ben hep aynı kadına âşık oluyorum.” (Turan, 2016, s. 37)

Eserinde ben anlatıcıyı tercih eden bir yazarın anlatım imkânını genişletmek adına yapabileceği bir diğer uygulama da mektup ve anı gibi türlerden yararlanmaktır. Romana yerleştirilen anı parçaları ve mektuplarla anlatıcının hayatı ve kültürel konumu hakkında okura bilgi vermek mümkündür. *Alaturka Münzevi'*de sözü edilen bu üçüncü uygulamayı da kullanan yazar, farklı bir yolla mektup türünü devreye sokmuş; fakat anılara çok fazla yer vermemiştir. Aşağıdaki pasaj, anıların kullanımı ile ilgili az sayıdaki örnekten biridir:

“Benim bastığım yerde ot bitmez. Vaktiyle ihtiyar bir amca evine davet ettiydi. Beraber dama çıktık. Baş açık! Yürüyoruz. Neden sonra fark ettim. ‘Beni buraya niye çıkardım ihtiyar?’ diye sordum. ‘Afbuyur’ dedi. ‘Şu çimler yüzünden dam akıtıyor, methini çok duyduk, bastığım yerde ot bitmezmiş.’” (Turan, 2016, s. 94)

Mektup türünün romanda kullanımı genellikle, mektupların karşılıklı yazılması şeklinde karşımıza çıkar. Fakat *Alaturka Münzevi'*de yazar, mektubu ben anlatıcının iç diyalogları gibi kullanır. Sözü edilen uygulamanın en güzel örneklerinden biri merkezi kişinin, ütöpik sevdası Neslihan hakkında öğrendiği gerçeklerin ardından, asla okunamayacağını bildiği halde ona yazdığı mektuptur. Aşağıdaki bölümler söz konusu mektuptan alınmıştır:

“Bir mektup yazdım sana. Oku ya da okuma! Sonra bu mesele sonsuza kadar kapanacak.

Sevgili Sen, Hiç kızmıyorum sana. Zerre kabahatin yok... Bütün kabahat benim. Bir erkeğe yedi defa gülümsemenin bedeli bu kadar ağır olmamalı. ...Küçücük bir odada büyük hayaller kurdum senin için. Hepi topu otuz metrekare. Karyolam tam köşede. Geçen yaz Osman Bey'den aldığım turkuaz mavisi nevresimi kullanıyorum. Bana benziyor. İddiasız bir şey. ...Onun dışında, yazı yazmak için kullandığım orta boy bir masa ile kitaplarımı koyduğum ikinci el bir kitaplığım var. Hepsi daha önce bir başkası tarafından kullanılmış. Tıpkı senin gibi.” (Turan, 2016, s. 86-88)

Anı ve mektup türünün dışında Turan, eserinde okurun merkezi kişi hakkında bilgi sahibi olmasını kolaylaştıran ve romanda ben anlatıcının sınırlı görüşünü genişleten iki malzemeyi daha işe koşar. Söz konusu malzemeler merkezi kişinin gördüğü absürt rüyalar ve topluluklar karşısında yaptığı hayali konuşmalardır.

Merkezi kişinin, karşılıksız aşkı Neslihan'ın, zengin bir gençle olan münasebetini öğrenmesi neticesinde içinde bulunduğu melankolik ruh hali ile yaptığı hayali konuşma, okur için hem hikâyenin statik akışından çıkmayı sağlayan hem de merkezi kişiyi daha yakından tanımaya imkan veren güzel bir örnektir:

“İstek ve arzularımı toplumun üstüne bir deli gömleği gibi giydirmek istiyorum. Âşık olduğum bütün kadınlar gelsinler. ...Büyük bir meydana toplanalım. ...Bütün patronlar gelsin. Tek ayaküstünde

görmek istiyorum onları. ...Bugün matem günüdür. Günün anlam ve önemine uygun kısa bir konuşma sadece. 'Dostlar, Romalılar, Kardeşlerim! Daha dün ben de sizler gibi mümtaz bir ilim irfan ehliydim. Şu halimi görüyorsunuz. Üzerimde hepinizin emeği var. İnkâr edemem. ...Gövdemin üzerinde şekilsiz bir şekilde durmakta olan kafamın varlığına şahit olmaya başlamam üniversite yıllarıma tekabül ediyor. ...Ortaokul ve lisede altı yılda öğrendiklerimi unutmak için bir altı yıla daha ihtiyacım vardı. Yirmi birinci yüzyılda, on sekizinci yüzyıl zihniyetiyle öğrenci yetiştiren milli eğitim müfredatının kurbanı olmuştum.' ...Alkış itemediğim halde alkışladılar. Delirtmek için her şeyi yaptım. Olmadı. Yine delirttiler beni. ...Programın finalinde tarafıma 'Yaşayan En Değerli kırık Kalp Ödülü' takdim edildi. 'Siz olmasaydınız bu ödülü alamazdım' dedim. 'Senin hakkındı, sonuna kadar hak ettin' dediler. 'Sizin sayenizde' diye ekledim." (Turan, 2016, s. 92-95)

Eserde rüya örneklerinden biri olan ve daha evvel bahsedilen istihare rüyasının dışında merkezi kişinin işten kovulma hadisesinden sonra gördüğü bir rüya daha vardır. Eserin başlarında karşımıza çıkan bu rüya sayesinde yazar, okuru merkezi kişinin kültür seviyesi hakkında doyurucu bir bilgiye ulaştırır. Zira görülen rüyada hayli renkli şahsiyetler vardır. Bu rüyada, ben anlatıcı kendisini kalabalık bir mecliste bulur. Meclisin ahali Demokles, Thomas Hobbes, Macchivelli, Voltaire, Henry David Thoreau, Albert Einstein, Goethe, Napolyon, Sigmund Freud, Aristo, Shakespeare, Salvador Dali, Newton ve Münir Özkul'dan oluşmaktadır. Bu isimler Münir Özkul, nam-ı diğer Kel Mahmut eşliğinde "Hababam Sınıfı"na benzeyen bir mekânda toplanmıştır. Öğretim yılının başlarındadırlar ve sınıf mümessili seçilecektir. Bu sahne içerisinde merkezi kişi, hemen her şahsiyetle diyaloga girer ve aralarında bu isimler hakkındaki malumatını gözler önüne seren konuşmalar gerçekleşir. Yazar bu yolla hem tekil bakış açısından kaynaklanan dar görüşünü genişletmiş hem de dolaylı yoldan sözü edilen şahsiyetlerden bahsetme fırsatını yakalamıştır. Aşağıda verilen pasajlar, söz konusu rüyadan alınmıştır:

"Biz Aristo ile laflarken Einstein aldı sahneyi. Dili dışarda, kara tahtaya tebeşirler epey bir formül yazdı. Sonra $e=mc^2$ 'nin iki defa altını çizdi. Kafalı çocuk. ...Goethe ile göz göze geldik. Aşağı Saksonya'dan hemşeri bunlar. Belki o anlamıştır umuduyla çaktırmadan ona sordum. 'Boş veer, şimdi Newton düşünsün!' dedi. Newton'a baktım, hakikaten kara kara düşünüyor. ...Henry David Thoreau ile Thomas Hobbes birbirine girmişti. Sonradan duyduğumuza göre Henry itaatsizlik etmiş. Anlaşmayı hiçe saymış. ...Machievelli laf attı arka sıralardan. 'İki gözüm, amaç başkan olmaksızın şayet...Amaca giden her yol meşrudur!' Ben, 'Neler oluyor...Allahım aklıma mukayyet ol!' diye düşünürken elinde kuru kafayla Shakespeare atıldı sahneye: 'Başkan olmak ya da olmamak, işte bütün mesele bu!'" (Turan, 2016, s. 25-27)

Ben anlatıcının kullanımında anlatımdaki sınırlılığı gidermek üzere yapılan bu uygulamaların dışında yazar *Alaturka Münzevi*'de, Nurullah Çetin'in (2015) "iç söyleşme" olarak tanımladığı bir tekniği de devreye sokar. İç söyleşme, roman kişinin gerçekte karşısında kimse olmadığı halde birileri varmış gibi kabul ederek onlarla yaptığı hayali konuşmalardır. (s. 181) İç söyleşme, iç monolog, iç diyalog ve bilinç akışı gibi tekniklere kıyasla, hadiseleri zihinde canlandırmaya daha müsait bir zemin hazırlar. Bu bakımdan iç söyleşmenin kullanımı, incelenen eserde tercih edilen anlatıcı ve bakış açısı düşünüldüğünde, anlatıya hareketlilik getiren yerinde bir uygulama olarak değerlendirilebilir. Aşağıdaki bölüm, merkezi kişinin çok sevmesine rağmen bir türlü açıklamadığı Neslihan isimli kızla yaptığı hayali söyleşmeden alınmıştır. Burada merkezi kişi, genç kıza yaklaşmak için üç farklı yolu zihninde canlandırır. Bu bakımdan sözü edilen bölümde okur, adeta bir film sahnesinin üç ayrı çekimine şahit

olmaktadır. Yazar bu suretle ben anlatıcının zihninden geçenleri iç diyalogla vermek yerine, yaşanmamış olmasına rağmen sahneleme tekniği ile verme imkânını elde etmiştir:

"Neslihan... İşte orada. ...Takip etsem mi acaba? Hayır, hayır burada değil. Akşam evine giderken. Yakalanırsam bir çuval incir berbat olur. Şöyle bir mizansen:

'Aaa, sen ne arıyorsun burada?'

'Şeyy, eve gidiyorum.'

'Nerde oturuyorsun?'

'Samatya'da'

'İyi ama bu Saru yer otobüsü'

'Haklısın Neslihan. Daha fazla saklamanın bir anlamı yok. Seni takip ediyorum.'

'Anlamadım?'

'Ben sana sıırıslıklam âşığıım Neslihan!'

'?!!!'

'Varlığına eşdeğer bir mutluluk, yokluğuna eş değer bir hüüzün yok Neslihan.'

... Biraz fazla Türk filmi oldu sanki. Beyaz perde, seyirciyle arasındaki siyah perdeyi kaldıracak daha doğal bir dil kullanmalı. Şöyle olabilir belki:

'Merhaba Neslihan.'

'Merhaba.'

'Sen şimdi burada ne aradığıımı merak ediyorsun. Boşuna yorma kendini. Seni takip ediyorum. Takılalım mı biraz?'

'Anlamadım?'

' Birlikte vakit geçirelim diyorum. Bilirsin işte. Isınma turları.'

Bu hiç olmadı. Baştan sona zıprır. Muzır neşriyat. Neslihan öyle bir kız değil. Ben öyle bir insan hiç değilim. Galiba yine şöyle bir şey olacak:

'Merhaba. Tanışabilir miyiz?'

'İyi ama biz tanışıyoruz zaten.'

Ve esas oğlan, 'Haklısın' der, arkasını döner ve kadrajdan çıkar." (Turan, 2016, s. 63-64)

Yazar eserinde iç söyleşme uygulamasını bir adım öteye daha taşıyarak merkezi kişinin zihninde, iki farklı şahsın konuşmasını da okurla paylaşır. Bu uygulamada merkezi kişi, zihninde söyleşen şahısları uzaktan seyrederek bir hava içindedir. Bu durum bir nevi merkezi kişinin içindeki iki ayrı hissin vücut bulmasıdır. Çetin (2015) bu uygulamayı iç konuşmanın bir başka türü olarak niteler. Burada kişinin 1.beni yani sağduyusu ile 2.beni yani yanılabilen, şartlara göre değişebilen kişiliği karşılıklı konuşmaktadır. (s. 180) Aşağıdaki pasaj, söz konusu uygulamadan alınmıştır:

"Notunu aldı ve gitti. Salına salına. Ardında bir enkaz bırakarak. Beni hala, bütün derdi akşam yemeği olan sıradan bir müşteri sanıyor. ...Akabinde fajitas gelinceye değin kafamın içinde türlü hayaller kuruyorum. Yapboz tahtası gibi. Ha bire bozuyorum. Beynimi sürekli kemiren iki ses var. Arçil ve Şota

kardeşler. Biri devamlı iteliyor, 'Haydi, tam zamanı!' diye. Diğeri öteliyor, 'Sakın ha, sırası mı şimdi?' Sonra başlıyor bir curcuna. 'Sana kalsa o vakit hiç gelmeyecek.' 'Öyle deme, üzülün istemiyorum. Şimdilik savunmada kalalım.' 'Açık oynamalıyız. En iyi savunma hücumdur' 'Savunmada az kişiyle yakalanırsak biteriz. Açık vermeyelim. Duvara toslamak mı istiyorsun?' ... 'Ah bir frikik verse...' 'Hösssst! Gevşeme hemen.'" (Turan, 2016, s. 44-45)

Sonuç

Oltu kaymakamı Şenol Turan tarafında kaleme alınan *Alaturka Münzevi*, edebiyat dünyasında kendisini kanıtlamış yazarların bile tabiatındaki kısıtlılık dolayısıyla fazla itibar etmedikleri ben anlatıcı ve tekil bakış açısı ile yazılmıştır. Sözü edilen anlatıcı ve bakış açısı, roman sahasında daha fazla kullanılan müşahit anlatıcı ve tanrısal bakış açısına kıyasla, yazara daha dar bir anlatım imkanı sunar. Müşahit anlatıcının her şeyi bilen, gören ve sezebilen yapısına karşılık ben anlatıcının evreni yalnızca kendisi ile sınırlıdır. Tanrısal bakış açısı ile taçlandırılan bir müşahit anlatıcı, olmuş ve hatta olacaklara kadar uzanan bilgisi ile okura çok daha sınırsız bir dünya inşa edebilir. Bu bakımdan tekil bakış açısı ve ben anlatıcıyı tercih eden bir yazarın, anlatıcısını ne kadar bilgili kılsa kılın iflah olmaz bir sorunu daha vardır. Bu sorun, ben anlatıcının kendisini tanıtmadaki yetersizliğidir. Sözü edilen bu durumu aşabilmek için yazarın bazı yan uygulamaları devreye sokması gerekir. *Alaturka Münzevi*'de Şenol Turan, merkezi kişinin kendisini okura tanıtabilmesi için, anlatıcıyı daha bilgili ve donanımlı kılmak, gözlemci kahramana yer vermek, anı ve mektup gibi türlerden yararlanmak, merkezi kişinin doğrudan kendisini tanıtmaya zemin hazırlamak, iç söyleşme ve iç diyaloglara yer vermek gibi birçok imkânı kullanmıştır.

İsmi verilmeyen ben anlatıcı, üniversiteyi son sınıfta terk eden, bilgi ve kültür seviyesi hayli yüksek; fakat maddi durumu kötü bir roman kişisi olarak inşa edilmiştir. Yazar bu yolla, anlatıcısını pek çok farklı bilgi alanı için kendisinin sözcüsü konumuna getirirken göze batmamayı başarır. Eserde zaman zaman yer verilen karşılıksız mektuplar, merkezi kişinin his ve fikirlerini okura farklı bir mecradan ulaştırmış böylelikle yazar, sürekli iç monolog ya da iç diyalog kullanarak tekrara düşmek yerine, okura daha orijinal ve dinamik bir metin kazandırmıştır. Bunlardan başka yazarın, merkezi kişiye ait bazı rüyalara yer vermesi, bunları metne yerleştirme biçimi ve rüyaların içeriği, hem merkezi kişinin tanıtılmasına hizmet etmiş hem yazarın değinmek istediği şahıs ve konuları tabii bir biçimde okurla paylaşmasını sağlamış hem de daha sıcak bir üslupla anlatıcı ve okur arasında samimi bir bağ kurulmasına zemin hazırlamıştır. Genellikle otobiyografik nitelikte metinlerde kullanılan ben anlatıcı ve tekil bakış açısı -eseri bu niteliği taşıyamamasına rağmen -Turan'ın kaleminde okuru içine çekmeyi başaran etkili bir anlatım imkânı haline gelmiştir.

Kaynakça

- Aktaş, Ş. (2003). Roman sanatı ve roman incelemesine giriş. Ankara: Akçağ Yayınları.
 Çetin, N. (2015). Roman çözümleme yöntemi. Ankara: Akçağ Yayınları.
 Forster, E. M. (2016). Roman sanatı. Ü. Aytür (Çev.). İstanbul: Milenyum Yayınları.

Şenol Turan'ın *Alaturka Münzevi* Romanında Anlatıcı ve Bakış Açısı Üzerine Bir Değerlendirme

---

Gümüşhane vali yardımcısı Şenol Turan'ın kitap tutkusu. (2016, 22 Kasım). Erişim adresi <https://www.milliyet.com.tr/yerel-haberler/gumushane/gumushane-vali-yardimcisi-senol-turanin-kitap-tutkusu-11661971> ET. 25.08.2020.

Moran, B. (1983). Türk romanına eleştirel bir bakış 1, İstanbul: İletişim Yayınları.

Oltu kaymakamı Şenol Turan özgeçmiş. (t.y) Erişim adresi <http://www.oltu.gov.tr/kaymakam-senol-turan> E.T. 19.08.2020

Tekin, M. (2016). Roman sanatı I, İstanbul: Ötüken Neşriyat.

Turan, Ş. (2016). Alaturka münzevi, İstanbul: Doğan Kitap.

Kurumsal Vatandaşlık ve Liderlik Tarzı İlişkisi: Bir Araştırma^a

Uğur UĞUR^{b, c}, Sevtap SARIOĞLU UĞUR^d

Özet

Araştırmanın amacı işletme yöneticilerinin sergiledikleri liderlik tarzı (demokratik, otoriter ve serbestlik tanıyan) ile işletmenin kurumsal vatandaşlık düzeyi arasındaki ilişkinin araştırılmasıdır. Anket yöntemi ile veri toplanan araştırmanın ana kütlesi Sivas/Türkiye’de faaliyet gösteren işletmelerdeki 110 yöneticiden oluşmaktadır. Araştırmada değişkenler arası ilişkinin incelenmesinde korelasyon ve regresyon analizleri kullanılmıştır. Sonuç olarak, demokratik ve otoriter liderlik tarzları ile kurumsal vatandaşlık düzeyi arasında anlamlı bir ilişki belirlenmiştir. İşletmenin kurumsal vatandaşlık düzeyi en çok demokratik liderlikten etkilenirken daha sonra otoriter liderlik gelmektedir. Serbestlik tanıyan liderlik tarzı ile işletmenin kurumsal vatandaşlık düzeyi arasında anlamlı bir ilişki bulunamamıştır. Üç liderlik tarzı arasından özellikle çalışanların motivasyonunu yükselten ve kendilerini önemli hissetmelerini sağlayan demokratik liderlik tarzı, kurumsal vatandaşlık konusunda işletmeler için en etkili yönetim şekli olarak dikkat çekmektedir. Kurumsal vatandaşlık düzeyini etkilemesi boyutunda, otoriter liderlik tarzının da etkili olduğu görülmektedir. Ancak otoriter liderliğin özelliğinden dolayı kurumsal vatandaşlık düzeyine katkı boyutunda çalışanların gönüllü olup olmadıkları ayrı bir tartışma konusudur.

Anahtar Kelimeler

Örgütsel Davranış
Sosyal Sorumluluk
Kurumsal Vatandaşlık
Liderlik Tarzları

Makale Hakkında

Geliş Tarihi: 03.11.2020
Kabul Tarihi: 10.05.2021
Doi: 10.18026/cbayarsos.820320

Relationship Between Corporate Citizenship and Leadership Style: A Research

Abstract

The aim of the study is to investigate the relationship between the leadership style (democratic, authoritarian and laissez-faire) of business managers and the corporate citizenship level of the business. The main mass of data collected by the survey research methods Sivas / Turkey consists of 110 managers in businesses operating in. Correlation and regression analysis were used to examine the relationship between variables. As a result, a significant relationship was determined between democratic and authoritarian leadership styles and corporate citizenship level. While the corporate citizenship level of the business is mostly affected by democratic leadership, authoritarian leadership comes next. There is no significant relationship between the laissez-faire leadership style and the corporate citizenship level of the business. Among the three leadership styles, the democratic leadership style, which especially increases the motivation of the employees and makes them feel important, draws attention as the most effective management style for business in corporate citizenship. It is seen that authoritarian leadership style is also effective in the dimension of affecting the level of corporate citizenship. However, due to the characteristic of authoritarian leadership, whether employees are volunteers or not is a subject of discussion.

Keywords

Organizational Behavior
Social Responsibility
Corporate Citizenship
Leadership Styles

About Article

Received: 03.11.2020
Accepted: 10.05.2021
Doi: 10.18026/cbayarsos.820320

^a Bu çalışma, International EMI Entrepreneurship Social Sciences Congress (2018) isimli bilimsel etkinlikte özet metin bildiri olarak sunulmuştur.

^b uugur@cumhuriyet.edu.tr

^c Dr.Öğr.Üyesi, Sivas Cumhuriyet Üniversitesi Gemerek MYO, Gemerek, Sivas/Türkiye, ORCID: 0000-0001-6009-6356

^d Dr.Öğr.Üyesi, Uşak Üniversitesi, İİBF İşletme Bölümü, Uşak/Türkiye, ORCID: 0000-0002-7872-1110

Giriş

Son zamanlarda özellikle küreselleşme ve iletişim teknolojisindeki gelişmelerin etkisiyle pek çok alanda olduğu gibi kurumsal sosyal sorumluluk alanında da toplumsal bilinç düzeyinin yükseldiği, toplumun işletmelerden beklentilerinin arttığı görülmektedir (Golob vd., 2008; Han, 2015; Deng, 2019). Bu durum, işletmeleri tıpkı bireyler gibi, tüm topluma karşı sorumluluklarını düşünerek hareket etmek zorunda bırakmıştır. İşletme amaçlarının gerçekleştirilmesinde ve işletme kaynaklarının yönlendirilmesinde liderlik, çok önemlidir. Kurumsal vatandaşlık konusunda da işletmenin sorumluluklarını yerine getirme kabiliyeti ve düzeyi, işletme yöneticilerinin konuya bakış açısı, uyguladığı yönetim şekli ve liderlik tarzından etkilenebilmektedir. Araştırmanın amacı, işletme yöneticilerinin sergilediği liderlik tarzının, işletmelerin kurumsal vatandaşlık düzeyleri üzerinde bir etkisinin olup olmadığı; etkisi varsa yönü ve kuvvetinin belirlenmesidir. Böylece günümüzde işletmeler açısından önemli konulardan biri olan sosyal sorumlulukları yerine getirme noktasında, işletme yöneticilerinin liderlik özelliklerinin etkisi ortaya konmaya çalışılmıştır. Çalışanların sosyal sorumluluk uygulamalarını benimsemesi ve katılımı konusunda gönüllülük esası, kararlara katılım, yetki, sorumluluk ve ödüllendirme sistemleri gibi özellikler, kurumsal vatandaşlık düzeyini etkileyebilecek unsurlardır. Dolayısıyla araştırmada, bu unsurları doğrudan şekillendirmesi boyutuyla otoriter, demokratik ve serbestlik tanıyan liderlik tarzları sınıflandırılması kullanılmıştır. Araştırma sonuçlarının gerek teorik gerekse uygulama anlamında sosyal sorumluluk alanına katkı sağlayıcı olduğu düşünülmektedir.

Araştırmanın ilk bölümünde, kurumsal vatandaşlık ve liderlik tarzları konularında teorik bilgi verilmiştir. Daha sonra iki değişken arasındaki ilişkileri inceleyen araştırmaya yer verilmiş, sonuçlar değerlendirilerek teorisyenler ve uygulayıcılar açısından katkı sağlayacağı düşünülen öneriler geliştirilmiştir.

Kurumsal Vatandaşlık

İşletmelerin sürdürülebilir kalkınmaya yönelik çalışmaları sadece toplum için yapılan katkıları değil aynı zamanda işletmenin varlığını sürdürebilmesinin de gerekliliğinin bir sonucudur (Sarıkaya ve Kara, 2007: 228). İşletmeler toplumsal refahın artırılması yönünde katkı sağladıkça kendileri de artan ölçüde kâr elde edeceklerdir. Bu yüzden işletmelerin toplumu iyileştirmek için tüm vatandaşlık sorumluluğunu paylaşması gerekmektedir (Çalışkan, 2010: 12). Bu bağlamda da ortaya çıkan davranış türü kurumsal vatandaşlık (KV) olarak değerlendirilmekte ve işletmeleri de bir sorumlu vatandaş olarak gören anlayışa ulaşılmaktadır (Kuşat, 2012: 234). KV, işletmelerin sosyal rolü ile ilgilenen yönetim literatüründe önemli bir terim olarak ortaya çıkmıştır (Matten ve Crane, 2003: 1) ve bir kurumun paydaşları ve doğal çevreye olan ilişkileri ve etkilerini işlevsel hale getirecek stratejileri ve uygulamaları ifade etmektedir (Öztürk, 2013: 15). Aktan'a (2006: 60) göre KV kavramı, işletmenin faaliyetlerini sürdürürken her türlü yasal, etik ve sosyal kurallara uyması, toplumla arasındaki sosyal sözleşmenin gereklerini yerine getirmesidir. Buradaki vatandaşlık metaforu, işletmenin günümüz toplumundaki yeri ve öneminin hızla artması ve bir vatandaş gibi sorumluluk yüklenmesinin zorunlu hale gelmesinden kaynaklanmaktadır (Sarıkaya ve Kara, 2007: 228). Dolayısıyla işletmeler, "hak ve görevleri olan tüzel kişilikler" olan "devlet vatandaşları" olarak değerlendirilmektedirler (Marsden, 2000: 11).

Kurumsal vatandaşlık denince, kurumların toplum içerisinde özellikle STK'larla gerçekleştirdikleri etkinlikler aklı gelmektedir. Kurumlar, bireysel vatandaşlar gibi bu kâr amacı gütmeyen kurumlara destek olurken aynı zamanda etkinliklerine katılma, bağışta bulunma, sponsor olma ve çalışanları ile gönüllü katkı sağlama gibi faaliyetler yürütebilmektedirler (Öztürk, 2013: 16).

KV, konusunu ciddiye alan işletmeler önemli kazanımlar sağlamaktadırlar. KV uygulamalarının işletmelere fayda sağladığı konular (Arthur D. Little, Inc., <http://www.csrwire.com>);

- a) İtibar ve risk yönetimi,
- b) İşe alım, motivasyon ve işten el çektirme,
- c) Yatırımcı ilişkileri ve fon sağlama,
- d) Öğrenme ve yenilik yapma,
- e) Rekabet ve pazar konumlandırma,
- f) İş verimliliği ve
- g) Toplumsal meşruiyet kazanma, olarak sıralanabilmektedir.

Ayrıca KV, işletmenin, mevcut ve potansiyel müşterilerinin yanı sıra, çalışanlar, yerel topluluklar, iş ortakları, yatırımcılar, devlet, medya gibi kritik paydaşlarıyla güçlü bir sosyal bağ kurmasına yardımcı olmaktadır. KV davranışıyla ortaya çıkan olumlu sosyal performans, işletmenin finansal performansına katkıda bulunarak, olumlu itibar sayesinde, uzun vadede yeni iş sahalarında fırsat platformları ve risklere karşı güvenlik ağları sağlamaktadır (Tunçel, 2011: 81).

Argüden'e (2004: 154) göre KV üç ana tema etrafında toplanmaktadır. Bunlar;

- a) İşletmelerin ticari faaliyetlerini yürütürken hukuka, ahlak standartlarına, insan haklarına tam anlamıyla uyumlu davranmaları ve faaliyetlerinin dünyanın her yerinde çevreye verebileceği zararı en aza indirmek durumunda olduklarını kabul etmeleri ve buna uygun davranmaları,
- b) İşletme faaliyetlerinin sadece işletme içini değil, aynı zamanda piyasayı, tedarik piyasalarını, içinde bulunulan yöreyi, sivil toplum örgütlerini ve kamu sektörünü de etkilediğinin ve tüm sosyal paydaşlar ile işbirliği içinde çalışması gerektiğinin bilincinde olmaları ve
- c) Bu sorumluluğun en başta işletme yönetim kurulları, yönetim kurulu başkanları ve genel müdürlerinde olduğunun kabul edilmesidir.

KV ile ilgili temalardan özellikle üçüncüsü, KV ilkelerinin işletme yönetimi tarafından kabul edilmesi ilkesi, sosyal sorumluluk bilincinin tüm işletme çalışanları tarafından benimsenmesi ve bir örgütsel davranış haline gelmesi boyutunda hayati önem taşımaktadır. Bu sayede işletme çalışanları tarafından gerçekleştirilecek olan sosyal sorumluluk etkinlikleri yöneticiler tarafından teşvik edilmek ve desteklenmek vesilesiyle etkin bir şekilde yürütülebilecektir. Bu noktada yöneticinin liderlik tarzları ön plana çıkmaktadır. Yöneticinin taşıdığı liderlik tarzları, KV konusuna bakış açısını ve konu ile ilgili girişimlere destek olmasını hatta önderlik edip çalışanlara örnek olmasını belirleyen en önemli unsurdur.

Liderlik Tarzları ve Kurumsal Vatandaşlık İlişkisi

Tarihsel süreç içerisinde değişen toplumsal yapı ile birlikte insanların liderliğe bakış açısının ve dolayısıyla yapılan liderlik tanımlarının da sürekli değiştiği görülmektedir. Werner'e (1993: 17) göre liderlik, örgütsel amaçların gerçekleştirilebilmesinde grupsal aktiviteleri etkileme surecidir. En genel tanımıyla liderlik, diğerlerini bir amaca yönelik davranmaya isteklendirmek, şeklinde tanımlanmaktadır (Çekmecelioğlu, 2014: 22). Eren'e göre lider, bir grup insanı belirli amaçlar etrafında toplanmasını ve harekete geçmesini sağlayan bilgi ve yeteneklere sahip olan kişidir (Eren, 1998: 357).

İşletme amaçlarına ulaşma ve başarılı olma konusunda finansal ve fiziksel imkânların yanı sıra yöneticinin sergilediği liderlik tarzları de çok önemlidir. Liderlik tarzı, çalışanların motivasyonunu, yaratıcılığını ve verimliliğini doğrudan etkilemektedir. Liderlik tarzları söz konusu olduğunda literatürde farklı gruplandırmalar yapıldığı görülmektedir. Liderlik kuramı incelendiğinde, lideri fiziksel özelliklere ve yeteneklere göre sınıflandıran özellikler yaklaşımı, sergiledikleri davranışlara göre sınıflandıran davranışçı yaklaşım, farklı koşullara göre farklı liderlik türlerinin gerekliliğini savunan durumsallık yaklaşım gibi farklı liderlik sınıflandırmalarının yapıldığı görülmektedir (Bakan ve Büyükbeşe, 2010: 75). Bununla birlikte bu çalışmada, liderlik sınıflandırması olarak, kurumsal vatandaşlık konusunda çalışanların algı, bilgi ve davranışlarını doğrudan etkilediği, kurumsal vatandaşlık başarısını etkileyen önemli unsurlardan gönüllülük esasında belirleyici olduğu düşünülen ve genel olarak son zamanlardaki çalışmalarda daha çok yer aldığı görülen yeni liderlik türlerinden otoriter, demokratik ve serbestlik tanıyan liderlik sınıflandırması ele alınmıştır.

Otoriter lider, bulunduğu grup içinde karar almada tek yetkili olan ve gücünü başkasıyla paylaşmayan (Bovée ve Wood, 1993: 476), verdiği emirlerin diğerleri tarafından eksiksiz olarak yerine getirilmesini isteyen liderdir. Vermiş olduğu işleri takip etmekte, yerine getirilmemesi durumunda cezalandırma yöntemlerine başvurmaktadır (Hacitahiroğlu, 2012: 863). Otoriter lider, sorumluluğun tamamına sahiptir ve esas itibarıyla izleyicileri yönetim dışında tutmaktadır. Diğer bir ifade ile amaçların ve politikaların belirlenmesinde işgörenlerin hiçbir söz hakkı bulunmamaktadır (Tengilimoğlu, 2005: 7). Toparlayıcı bir etkiye sahip olan otoriter liderlik tipinde, bazen çalışanların tepesinde olma ve ekip çalışmasında eşitlik ilkesi tanınmaması sebebiyle özellikle daha kıdemli çalışanlarda gerginlik yaratabilir (Çetin ve Beceren, 2007: 122).

Demokratik lider, nihai kararları almakta, ancak takım üyelerini karar alma sürecine dahil etmekte, izleyenlerin yaratıcılıklarını teşvik etmektedir. Ekip üyeleri sık sık projelerde ve kararlarda çalışmaktadırlar (Amanchukwu ve diğerleri, 2015: 10). Çalışanlar yaptıkları işi etkileyen durumlar hakkında bilgilendirilmekte ve fikirlerini söylemeleri ve öneriler getirmeleri için lider tarafından cesaretlendirilmektedirler (Tengilimoğlu, 2005: 7). Bu liderlik türünde, tüm çalışanların fikirlerinin alınması, karar alma sürecinin uzamasına ve acil durumlarda başarısızlığa neden olabilmektedir (Çetin ve Beceren, 2007: 122).

Serbestlik tanıyan lider, liderliğin olmadığı ve liderin astlarıyla etkileşimde bulunmadığı bir liderlik tarzıdır. Serbestlik tanıyan lider, yönetim yetkisine en az ihtiyaç duyan, izleyicileri kendi hallerine bırakan ve her izleyicinin kendisine verilen kaynaklar dâhilinde amaç, plan ve

programlarını yapmalarına imkân tanıyan davranış göstermektedir (Eren, 2001: 453). Serbestlik tanıyan liderlerin bulunduğu gruplarda, kararlar grup tarafından alınmakta, lider, takipçilerin çalışmalarına karışmamakta, otorite ve güç takipçilere geçmekte ve takipçiler grubu ve lideri yönlendirmektedir (Türkmen, 1999: 63). Bu liderlik durumu proaktif olarak olaylara müdahale etmez. Problem çıktığında problemi çözme yolunu tercih ederek reaktif davranır (Bektaş, 2016: 46).

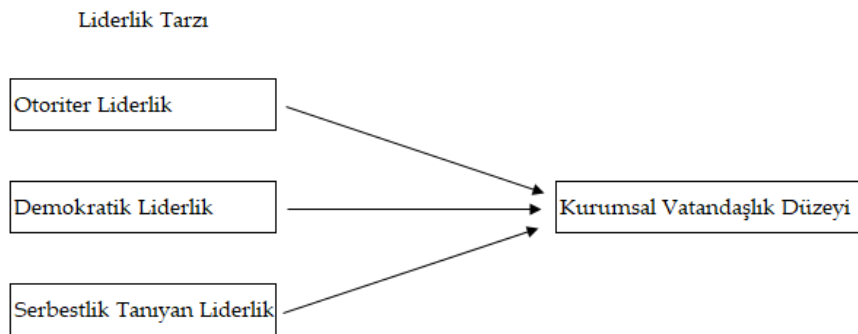
Özellikle son yıllarda gelişen teknoloji, yoğunlaşan rekabet ortamı ve küreselleşme gibi faktörlerin etkisiyle yönetim işlevi giderek karmaşıklaşmış ve zorlaşmıştır. Artık yöneticilerin sadece görevlerini iyi bir şekilde yerine getirmeleri yeterli olmayıp değişime ayak uydurabilecek şekilde tüm örgütü etkileyen ve yönlüten liderlik özellikleri sergilemeleri zorunlu hale gelmiştir. Bu noktada işletmenin KV konusunda aktif rol alıp toplumsal görevlerini yerine getirmesi dolayısıyla farklılık yaratarak rekabet üstünlüğü sağlaması boyutunda liderin sahip olduğu özellikler belirleyici rol oynamaktadır. KV ilkelerinin örgüt tarafından benimsenmesi, ilgili faaliyetlere çalışanların destek vermesi ve katılımı, liderin onayı ve teşviki ile olabilmekte hatta daha güçlü olarak yerine getirilmektedir. Liderin otoriter, demokratik ya da serbestlik tanıyan özellikte olması söz konusu KV konularına yaklaşımının ve vereceği desteğin seviyesini etkilemektedir. Bu noktada liderlik tarzları ile işletmelerin KV performansı arasındaki ilişkinin incelenmesi ve özelliklerinin ortaya konması, işletmelerin uzun vadede başarısını etkileyebilecek önemli bir konudur.

Araştırma: Kurumsal Vatandaşlık ve Liderlik Tarzı İlişkisi

Bu bölümde araştırmanın amacı, kapsamı, kısıtları, yöntemi ve bulguları hakkında bilgi verilmektedir.

Araştırmanın Amacı

Araştırmanın amacı, işletmelerin KV düzeyi ile yöneticilerinin sergilediği liderlik tarzı arasında bir ilişki olup olmadığının, ilişki varsa yönü ve kuvvetinin ne olduğunun incelenmesidir. Ayrıca işletmenin KV düzeyi ile ilgili liderlik tarzı boyutları arasında bir farklılık olup olmadığı, işletmelerin KV düzeyi açısından hangi liderlik tarzının daha uygun olduğu araştırılmaktadır. Araştırmanın bağımsız değişkenleri, otoriter, demokratik ve serbestlik tanıyan liderlik tarzları iken bağımlı değişkeni kurumsal vatandaşlıktır. Bu doğrultuda belirlenen araştırma modeli Şekil 1'de gösterilmektedir.

Şekil 1. Araştırma Modeli

Araştırmanın Kapsamı ve Kısıtları

Araştırma, Sivas ilinde faaliyet gösteren işletme yöneticilerine uygulanmıştır. Araştırmada, olasılıklı olmayan yöntemlerden keyfi örnekleme yöntemi uygulanmıştır. Araştırmanın anakütlesi ulaşılabilen 110 yöneticiden oluşmaktadır. Dolayısıyla araştırma sonuçları bu ana kütle için geçerli olup, diğer kütlelere genellenemeyecektir. Araştırma yöntemi başka örneklemler üzerinde uygulanabilecek özelliindedir.

Araştırmanın Yöntemi

Araştırmada veri toplama yöntemi olarak anket tekniğinden yararlanılmıştır. Araştırma anketi, üç bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde Vidaver-Cohen ve Brønn (2008) tarafından geliştirilen; QuestBack olarak adlandırılan web tabanlı bir veri toplama sistemi aracılığıyla yürütülen anket aracılığıyla, geçmişteki teori ve kurumsal sosyal girişimlerin nedenleri hakkındaki araştırmadan türetilen 16 maddelik "vatandaşlık motifleri" ölçeği yer almaktadır. İkinci bölümde, Olawale (2013) tarafından geliştirilen; liderlik tarzlarını 3 boyutta (otoriter, demokratik, serbestlik tanıyan) ölçen, 14 maddeden oluşan liderlik tarzları ölçeği yer almaktadır. Kurumsal vatandaşlık ve liderlik tarzları ölçeklerinde 5'li Likert (1: kesinlikle katılmıyorum; 5: kesinlikle katılıyorum) tekniğinden yararlanılmıştır. Ölçeklere ilişkin bilgiler ayrıca Tablo 1 'de özetlenmiştir. Anketin son bölümünde, katılımcıların demografik özelliklerini ölçen 5 adet soru yer almaktadır. Araştırma verilerinin analizinde SPSS programından yararlanılmıştır.

Tablo 1. Araştırma Ölçeklerine İlişkin Bilgiler

Ölçek Adı	Ölçek Sahibi	Ölçek Boyut ve İfade Sayısı
Kurumsal Vatandaşlık Ölçeği	Vidaver-Cohen ve Brønn (2008)	16
		Otoriter: 6
Liderlik Tarzı Ölçeği	Olawale (2013)	Demokratik: 4
		Serbestlik T: 4

Araştırmanın Bulguları

Araştırmanın demografik bulguları Tablo 2'deki gibidir. Araştırmanın demografik bulguları incelendiğinde, katılımcıların yaklaşık üçte ikilik kısmı erkek iken katılımcıların büyük çoğunluğunun orta yaş grubunda (30-59) olduğu söylenebilir. Eğitim durumuna göre dağılım incelendiğinde katılımcıların büyük çoğunluğunun üniversite mezunu olduğu görülmektedir. Katılımcıların çoğunluğu evli iken gelir dağılımına göre gruplar arasında yakınlık olduğu görülmektedir.

Tablo 2. Demografik Özellikler

Cinsiyet	F	Yüzde	Eğitim Durumu	F	Yüzde
----------	---	-------	---------------	---	-------

Kadın	38	34	Ortaokul	4	4
Erkek	72	66	Lise	12	11
Toplam	110	100	Önlisans	28	26
Yaş	F	Yüzde	Lisans	44	40
18-29	16	14	Y.Lisans	16	14
30-39	22	20	Doktora	6	5
40-49	24	22	Toplam	110	100
50-59	42	38	Ailenin Aylık Geliri	F	Yüzde
60 ve üzeri	6	6	3301-4300 TL	6	5
Toplam	110	100	4301-5300 TL	24	22
Medeni Hali	F	Yüzde	5301-6300 TL	30	27
Evli	80	73	6301-7300 TL	18	17
Bekar	30	27	7301-8300 TL	20	18
Toplam	110	100	8301 TL ve üzeri	12	11
			Toplam	110	100

Araştırmada ölçek maddelerinin çarpıklık ve basıklık katsayıları -1,5 ve +1,5 arasında değişmektedir (Kurumsal Vatandaşlık ölçeği için çarpıklık -0,385-0,230 basıklık -1,391-0,457; Liderlik Tarzları ölçeği için çarpıklık -0,684-0,230 basıklık -0,401-0,457). Dolayısıyla araştırma analizleri, verilerin normal dağılım sergilediği varsayımı altında gerçekleştirilmiştir.

Araştırmada kullanılan ölçeklerin güvenilirlik analizi (Cronbach Alpha) sonuçları, KV ölçeği için 0,92 ve liderlik tarzları ölçeği için 0,86 olarak hesaplanmıştır. Dolayısıyla araştırmada kullanılan ölçeklerin oldukça güvenilir olduğu söylenebilmektedir.

Araştırmada kullanılan liderlik ölçeğinin doğrulayıcı faktör analizine göre (Tablo 3), ölçek maddeleri üç faktör altında toplanmıştır. Buna göre söz konusu faktörler, otoriter lider (11, 13, 4, 7, 1, 10), demokratik lider (14, 5, 12, 2) ve serbestlik tanıyan lider (6, 9, 3, 8) şeklinde belirlenmiştir. Üç faktör, toplam varyansın %71'ini açıklamaktadır.

Tablo 3. Faktör Analizi Sonuçları

Maddeler	1.Faktör (Otoriter)	2.Faktör (Demokratik)	3.Faktör (Serbestlik)
O11	0,880		
O13	0,870		
O4	0,800		
O7	0,790		
O1	0,744		
O10	0,609		
D14		0,840	
D5		0,838	
D12		0,824	
D2		0,646	
S6			0,880
S9			0,868
S3			0,769
S8			0,756

Özdeğer	6,851	1,731	1,482
Açıklanan Varyans	48,936	12,366	10,585
Cronbach α	0,858	0,863	0,869

Araştırmanın uygulandığı 110 yöneticinin liderlik tarzı ve işletmenin KV düzeyi değişkenleri arasındaki ilişkinin incelenmesi için yapılan korelasyon ve regresyon analizi sonuçları Tablo 4'te gösterilmektedir.

Tablo 4. Değişkenler Arası İlişki

Liderlik Tarzı	Korelasyon	Kurumsal Vatandaşlık					
		Regresyon					
		(β)	St.Hata	(t)	p	$\bar{X}$	S.
Otoriter	0,201*	0,287	0,221	1,299	0,007	3,42	0,686
Demokratik	0,245**	0,400	0,168	2,384	0,019	3,42	0,884
Serbestlik Tanıyan	0,090	-0,341	0,153	-2,223	0,028	3,51	1,030

*. 0,05 düzeyinde önemli ilişki

**0,01 düzeyinde önemli ilişki

Yapılan korelasyon analizi sonucuna göre, KV düzeyinin en yüksek düzeyde ilişki gösterdiği liderlik tarzı demokratik liderlik (0,201*) iken ikinci sırada otoriter liderlik (0,245*) gelmektedir. İşletmenin KV düzeyi ile serbestlik tanıyan liderlik tarzı arasında bir ilişki bulunamamıştır (0,090).

Değişkenler arası regresyon sonuçlarına göre, otoriter liderlik tarzı (bağımsız değişken) ile KV (bağımlı değişken) arasında anlamlı bir ilişkiden söz etmek mümkündür (p: 0,007<0,05). Ayrıca demokratik liderlik tarzı (bağımsız değişken) ile KV (bağımlı değişken) arasında da anlamlı bir ilişkiden söz etmek mümkündür (p: 0,019<0,05). İki liderlik tarzı arasında beta değerleri incelendiğinde (bağımsız değişkendeki bir birimlik değişimin, bağımlı değişkende kaç birimlik değişime yol açtığını gösterir), demokratik liderliğin otoriter liderliğe göre KV düzeyini daha çok etkilediği söylenebilmektedir. Serbestlik tanıyan liderlik tarzı ile KV arasında bir korelasyona rastlanmadığından regresyon değeri dikkate alınmamıştır. İki değişken arasında anlamlı bir ilişki bulunmadığından, söz konusu regresyon değerinin tesadüfi olduğu düşünülmektedir. Sonuç olarak üç liderlik tarzı arasında, işletmenin KV düzeyini etkilemesi boyutunda, demokratik liderliğin ön plana çıktığı söylenebilmektedir. Liderlik tarzı KV'nin %32'sini (R) açıklamaktadır. Buna göre, liderlik tarzı işletmenin KV düzeyi üzerinde önemli bir etkiye sahiptir. KV düzeyinin kalan %68'lik kısmının bu çalışmada olmayan başka değişkenlerle ilişki olduğu görülmektedir.

Sonuç ve Öneriler

Araştırmada, işletmelerin KV düzeyi ve yöneticilerin sergilediği liderlik tarzları arasında bir ilişki olup olmadığı, ilişki varsa kuvvetinin ve yönünün ne şekilde olduğu incelenmiştir. Araştırma Sivas İlindeki 110 işletme yöneticisine uygulanmıştır. Araştırma sonuçlarına göre, işletmelerin KV düzeyi en fazla demokratik liderlikten etkilenmekte iken serbestlik tanıyan

liderlik tarzı ile bir ilişkisi olmadığı görülmektedir. Araştırma sonuçları ilgili literatürü destekler niteliktedir. Nitekim yoğun rekabetin yaşandığı, yöneticinin yetki ve sorumluluklarının giderek karmaşıklaşıp zorlaştığı günümüzde, çalışanların motivasyonunu en üst seviyede tutma ve işletme faaliyetlerinin en verimli şekilde yerine getirilmesini sağlama konusunda demokratik liderlik tarzı oldukça etkili olmaktadır. Bununla birlikte serbestlik tanıyan liderlik tarzı ile KV düzeyi arasında bir ilişki olmaması hatta serbestlik tanıyan liderliğin KV düzeyini olumsuz etkilemesi, çalışanların kendi başlarına bırakıldığında KV konusuna yeterli ilgi ve önemi göstermeyeceğini ortaya koymaktadır. Bu noktada etkileyen ve ilham veren olarak lidere büyük sorumluluk düşmektedir. Demokratik ve otoriter liderler, serbestlik tanıyan lidere göre daha etkili ve yönlendirici olacağından KV konusunda da çalışanları etkili bir şekilde yönlendirebileceklerdir. Ayrıca KV konusu ile ilgili yeterli bilgi ve farkındalığı olmayan çalışanların, bu tür sosyal sorumlu eylemlere yöneltilmesinde serbestlik tanıyan liderlik tarzının başarı şansı düşük olacaktır. Araştırma sonuçları otoriter liderlik ile KV düzeyi arasında da önemli bir ilişki olduğu yönündedir. Bununla birlikte çalışanların KV uygulamalarına yönlendirilmesinde otoriter bir tarz kullanılması uzun vadede olumlu sonuçlar vermeyecektir. Çünkü çalışanlar tarafından benimsenerek, bilinçli ve gönüllü bir şekilde gerçekleştirilmeyen sosyal sorumluluk anlayışının sürdürülebilir olamayacağı açıktır.

Sonuç olarak, rekabetin artık küresel boyuta taşındığı günümüz ekonomisinde başarıya ulaşmak ve toplum refahına katkı sağlamak isteyen işletmeler için KV konusu farklılık yaratan önemli bir konudur. İşletmelerin KV konusunda bilgisi, farkındalığı ve katkılı olması, yöneticilerin konu ile ilgili yaklaşımı ve gösterdikleri liderlik tarzları ile yakından ilişkilidir. Özellikle çalışanların motivasyonunu yükselten ve kendilerini önemli hissetmelerini sağlayan demokratik liderlik tarzı, işletmeler için en etkili yönetim şekli olarak dikkat çekmektedir. Dolayısıyla KV konusunun tüm örgütte benimsenip gönüllü ve etkili bir şekilde yerine getirilmesinin, çalışanların kararlara katıldığı ve özsaygısının yüksek olduğu demokratik liderlik tarzı ile mümkün olacaktır. İşletme yöneticilerinin hem kişisel gelişimleri hem de işletme ve toplum çıkarları açısından konuya gerekli ilgi ve duyarlılığı göstermesi önemlidir.

Araştırmada, kurumsal vatandaşlık ile liderlik tarzı ilişkisinin incelenmesinde, çalışanların algı ve davranışlarını, özellikle kurumsal vatandaşlık düzeyinde etkili olan gönüllülük davranışını yakından ilgilendirdiği düşünülen, yeni dönem liderlik tarzlarından otoriter, demokratik ve serbestlik tanıyan liderlik tarzları ele alınmıştır. Bununla birlikte, gelecek çalışmalarda liderlik kuramında yer alan ve işletmelerin kurumsal vatandaşlık düzeyini farklı şekillerde etkilediği düşünülen farklı liderlik türleri (örneğin, ödül ve cezaya dayanan X-Y tipi liderlik ya da gerçekleştirilecek sosyal sorumluluk uygulamasının özelliklerine göre liderliğin değişebileceği durumsallık yaklaşımı liderlik türleri) üzerinde durulabilir. Ayrıca bu çalışmada, işletmenin kurumsal vatandaşlık düzeyini genel olarak ölçen maddeler kullanılmıştır. Gelecek çalışmalarda, daha spesifik bir kurumsal vatandaşlık konusu (örneğin, tek bir sosyal sorumluluk olayı) ele alınarak benzer ölçümler yapılabilir.

Kaynakça

- Aktan, C. (2006). "Kurumsal Sosyal Sorumluluk", *Mercek*, 41: 54-67.
- Amanchukwu, R.N., Stanley, G.J. ve Olorube, N.P. (2015). "A Review of Leadership Theories, Principles and Styles and Their Relevance to Educational Management", *Management*, 5(1): 6-14.

- Argüden, Y. (2004). "Geleceği Şekillendirmek: Yaşam Kalitesi İçin Stratejik Düşünmek", İstanbul: Rota Yayınları.
- Arthur D. Little, Inc. (2017). The Business Case for Corporate Citizenship., <http://www.csrwire.com/pdf/Business-Case-for-Corporate-Citizenship.pdf>, 16.01.2017.
- Bakan, İ. ve Büyükbese, T. (2010). "Liderlik "Türleri" Ve "Güç Kaynakları"na İlişkin Mevcut-Gelecek Durum Karşılaştırması: Eğitim Kurumu Yöneticilerinin Algılarına Dayalı Bir Alan Araştırması", *KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 12(19): 73-84.
- Bektaş, Ç. (2016). "Liderlik Yaklaşımları ve Modern Liderden Beklentiler", *Selçuk Üniversitesi Akşehir Meslek Yüksekokulu Sosyal Bilimler Dergisi*, 2(7): 43-53.
- Bovée, C.L. ve Wood, M.B. (1993). "Management", McGraw-Hill Inc., New York.
- Çalışkan, O. (2010). "Kurumsal Sosyal Sorumluluk Algılama Boyutunun Personelin İş Tatminine Ve İşte Kalma Niyetine Etkisi: Antalya Bölgesinde Yer Alan Beş Yıldızlı Konaklama İşletmelerinde Çalışanlar Üzerinde Bir Araştırma", (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Çekmecelioğlu, H.G. (2014). "Göreve ve İnsana Yönelik Liderlik Tarzlarının Örgütsel Bağlılık, İş Performansı ve İşten Ayrılma Niyeti Üzerindeki Etkileri", *KOSBED*, 28: 21-34.
- Çetin, N.G. ve Beceren, E. (2007). "Lider Kişilik: Gandhi", *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 3(5): 110-132.
- Deng, N. (2019). "Corporate Social Responsibility: Consumers' New Expectations for Companies", The Berkeley Group raport, <https://insights.theberkeleygroup.org/>, Erişim tarihi: 08.12.2020.
- Eren, E. (2001). "Örgütsel Davranış ve Yönetim Psikolojisi", İstanbul: Beta Basım Yayın Dağıtım.
- Eren, E. (1998). "Yönetim ve Organizasyon", İstanbul: Beta Basım Yayın Dağıtım.
- Golob, U., Lah, M. ve Jančič, Z. (2008). "Value Orientations and Consumer Expectations of Corporate Social Responsibility", *Journal of Marketing Communications*, 14(2): 83-96.
- Hacıtahiroğlu, K. (2012). "Verimlilikte Liderin Rolü", *Uluslararası İnsan Bilimleri Dergisi*, 9(1): 845-875.
- Han, C.M. (2015). "Consumer Expectations of Corporate Social Responsibility of Foreign Multinationals in Korea", *Emerging Markets Finance and Trade*, , 51(2): 293-305.
- Marsden, C. (2000). "The New Corporate Citizenship of Big Business: Part of The Solution to Sustainability", *Business and Society Review*, 105(1): 9-25.
- Matten, D. ve Crane, A. (2003). "Corporate Citizenship: Towards an Extended Theoretical Conceptualization", *ICCSR Research Paper Series*, No: 04: 1- 21.
- Kuşat, N. (2012). "Sürdürülebilir İşletmeler İçin Kurumsal Sürdürülebilirlik ve İçsel Unsurları", *Afyon Kocatepe Üniversitesi İİBF Dergisi*, XIV(II): 227-242.
- Olawale, T. (2013). "Leadership Style: Impact on Employee", (Bachelor's Thesis), Lahti University.
- Öztürk, M.C. (2013). "Kurumsal Sosyal Sorumluluk Kavramı Ve Gelişimi. Kurumsal Sosyal Sorumluluk", Anadolu Üniversitesi Yayını No: 3021.
- Sarıkaya, M. ve Kara, F.Z. (2007). "Sürdürülebilir Kalkınmada İşletmenin Rolü: Kurumsal Vatandaşlık", *Yönetim ve Ekonomi*, 14(2): 221-233.
- Tengilimoğlu, D. (2005). "Kamu ve Özel Sektör Örgütlerinde Liderlik Davranışı Özelliklerinin Belirlenmesine Yönelik Bir Alan Çalışması", *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 4(14): 1-16.
- Tunçel, H. (2011). "Halkla İlişkiler Perspektifinden Kurumsal Vatandaşlık Anlayışına Bir Bakış", *Galatasaray Üniversitesi İletişim Dergisi*, 14: 79-95.
- Türkmen, İ. (1999). "Yönetimsel Zaman Ve Yetki Devri Açısından Yönetimde Verimlilik", MPM. Yayın No:519, Ankara.
- Vidaver-Cohen, D. ve Bronn, P.S. (2008). "Corporate Citizenship and Managerial Motivation: Implications for Business Legitimacy", *Business and Society Review*, 113(4): 441-475.
- Werner, I. (1993). "Liderlik Ve Yönetim", (Çeviren: Vedat Üner), İstanbul: Rota Yayınları.

İlişki Doyum İndeksi: Türkçe'ye Uyarlama, Geçerlik ve Güvenirlik Çalışması

Yalçın Özdemir^{a,b}, Ali Serdar Sağkal^c

Özet

Bu araştırmanın amacı, İlişki Doyum İndeksi'ni (İDİ-4) Türkçe'ye uyarlamaktır. Araştırmaya romantik ilişkisi bulunan toplam 670 birey (517 kadın, %77.2; 153 erkek, %22.8) katılmıştır. Katılımcıların yaşları, 18 ile 59 arasında ($Ort = 25.66$; $ss = 8.12$) değişmiştir. İlişki süreleri 1 ay ile 444 ay arasında değişmiş ($Ort = 57.33$, $ss = 78.48$) ve medyan ilişki süresi 24.5 ay olarak hesaplanmıştır. Demografik Bilgi Formu, İlişki Doyum İndeksi, Algılanan Romantik İlişki Kalitesi Ölçeği ve Öznel Zindelik Ölçeği veri toplama araçları olarak kullanılmıştır. Araştırma bulguları, İDİ-4'ün tek faktörlü orijinal yapısının Türk toplumunda doğrulandığını ve ölçüt-bağıntılı geçerliğe sahip olduğunu göstermiştir. Cronbach alfa ve test-tekrar test güvenilirlik katsayıları sırasıyla .93 ve .71 olarak hesaplanmıştır. Ölçme değişmezliği test sonuçları, İDİ-4'ün faktör yapısının ve yüklerinin medeni duruma göre ölçme değişmezliğine sahip olduğunu göstermiştir. Sonuç olarak, araştırma bulguları, İDİ-4'ün Türkiye'deki çiftlerde romantik ilişki doyumunu ölçmede kısa, geçerli ve güvenilir bir ölçme aracı olduğuna ilişkin kanıtlar sunmaktadır.

Anahtar Kelimeler

Romantik İlişki 1
Romantik İlişki Doyumu 2
Ölçek Uyarlama 3
Geçerlik ve Güvenirlik 4

Makale Hakkında

Geliş Tarihi: 06.01.2021
Kabul Tarihi: 10.05.2021
Doi: 10.18026/cbayarsos.854797

The Couples Satisfaction Index: Turkish Adaptation, Validation, and Reliability Study

Abstract

The aim of the present research was to adapt and validate the Couples Satisfaction Index (CSI-4) in Turkish population. The study comprised 670 individuals (517 women, 77.2%; 153 men, 22.8%) who are currently being in a romantic relationship. The ages of the participants ranged from 18 to 59 ($M = 25.66$; $sd = 8.12$). The mean relationship length was 57.33 months ($sd = 78.48$) and ranged from 1 to 444 months, with a median of 24.5 months. The Demographic Information Form, the Couples Satisfaction Index, the Perceived Romantic Relationship Quality Scale, and the Subjective Vitality Scale were used as instruments. The findings indicated that original one-factor structure of the CSI-4 was confirmed in Turkish population and had criterion-related validity. The Cronbach's alpha and test-retest reliability coefficients were .93 and .71, respectively. The results of the measurement invariance tests indicated that the factor structure and loadings of the CSI-4 were invariant across marital status. In conclusion, the present findings provide evidence that the CSI-4 is a short, valid, and reliable instrument to assess romantic relationship satisfaction in Turkish couples.

Keywords

Romantic Relationship 1
Relationship Satisfaction 2
Scale Adaptation 3
Validity, and Reliability 4

About Article

Received: 06.01.2021
Accepted: 10.05.2021
Doi: 10.18026/cbayarsos.854797

^a İletişim Yazarı: yalcin.ozdemir@adu.edu.tr

^b Prof. Dr., Aydın Adnan Menderes Üniversitesi, <https://orcid.org/0000-0001-5786-4190>

^c Doç. Dr., Aydın Adnan Menderes Üniversitesi, <https://orcid.org/0000-0002-2597-811>

Giriş

Romantik ilişkiler genç yetişkinlik ve yetişkinlikte kurulan en önemli bağ olarak kabul edilmektedir (Mikulincer ve Shaver, 2007) ve birçok çift için romantik ilişki yakınlığın, sosyal desteğin ve arkadaşlığın ana kaynağıdır (Gurman, Lebow ve Snyder, 2015). Ancak romantik ilişkilerin çiftlerin belirtilen gereksinimlerini karşılayıp karşılayamama durumu (yakınlık, sosyal destek ve arkadaşlık) ilişkilerden alınan doyuma bağlı görünmektedir. Romantik ilişkilerde adanmaya odaklanan çağdaş bakış açısına göre, çiftler ilişkiye olan bağlılıklarına dayalı olarak bir ilişkiyi sürdürüp sürdürmemeye karar verirler ve bu bağlılık ilişkide yaşadıkları doyuma dayanmaktadır (Baker, McNulty ve VanderDrift, 2017). Doyum verici bir romantik ilişki yaşamak, genel yaşam doyumunun ve iyi oluşun en güçlü yordayıcılarından biridir (Bryant ve Conger, 2002; Diener, Eunkook, Lucas ve Smith, 1999; Wade ve Pevalin, 2004). Ayrıca, doyum düzeyi yüksek ve istikrarlı ilişkiler, fiziksel/zihinsel sağlık ve uzun yaşamla ilişkilendirilmiştir (Bachand ve Caron, 2001; Dupre, Beck ve Meadows, 2009; Hughes ve Waite, 2009; South ve Krueger, 2013). Diğer yandan, doyum düzeyi düşük ve sorunlu ilişkileri olan çiftlerin depresyon (Wang, Xie, Wang, Wang ve Lei, 2017), kaygı bozuklukları (Whisman, Uebelacker ve Weinstock, 2004) ve intihar (Till, Tran ve Niederkrotenthaler, 2016) riskinin daha yüksek olduğu belirtilmektedir. Ayrıca, araştırma sonuçları (Byers, 2005; Fallis, Rehman, Woody ve Purdon, 2016) ilişki doyumunu ile cinsel doyum arasında güçlü bir ilişkinin olduğunu göstermektedir. Ortaya konan bu sonuçlar nedeniyle ilişki doyumunu kavramının, ilişki araştırmalarında temel bir değişken olduğu ve romantik ilişkilerin ya da evliliklerin nasıl işlediğine dair anlayışımızın temelini oluşturduğu anlaşılmaktadır.

Yaygın olarak kullanılmasına ve araştırılmasına rağmen, ilişki doyumunun tanımı üzerinde mutlak bir mutabakat olmamakla birlikte ilişki doyumunu Hendrick (1988) tarafından "bir kişinin evliliği ya da benzer yakın ilişkisiyle ilgili duygu ve düşüncelerinin ölçümü" olarak tanımlanmaktadır. Bir başka ifadeyle ilişki doyumunu, bir kişinin romantik ilişkisine dair genel değerlendirmesini ifade eder ve ilişki doyumunun düşük doyum ile yüksek doyum arasında değişen tek yönlü bir yapı olduğu varsayılır (Mattson, Rogge, Johnson, Davidson ve Fincham, 2013). Alanyazında ilişki doyumunu ölçmek için yaygın olarak kullanılan ölçekler bulunmaktadır. İlişki doyumunu ölçmek için yaygın olarak kullanılan ölçeklerden biri 15 maddelik Evlilik Uyum Ölçeği'dir (Marital Adjustment Test, MAT; Locke ve Wallace, 1959). Yine alanyazın incelendiğinde 32 maddelik Çift Uyum Ölçeği'nin de yaygın olarak kullanılan ölçeklerden biri olduğu görülmektedir (Dyadic Adjustment Scale, DAS; Spanier, 1976). Yaygın kullanımına rağmen, DAS birçok araştırmacı tarafından eleştirilmiştir (örn., Fincham ve Bradbury, 1987; Heyman, Sayers ve Bellack, 1994). Bu ölçek, özellikle maddelerin heterojen yapısı ile ilişkili olarak iletişim gibi yapılardan yeterince ayrışmaması nedeniyle eleştiri almaktadır. Evlilik Uyum Ölçeği ve Çift Uyum Ölçeği, büyük ölçüde örtüşen maddeler içermektedir. Altı maddelik Evlilik Kalitesi İndeksi (Quality of Marriage Index, QMI; Norton, 1983) ilişki doyumunu ölçmek için kullanılan diğer bir ölçme aracıdır. Evlilik Kalitesi İndeksi, daha homojen genel doyum maddeleri içermektedir. Literatürde sık kullanılan diğer iki ölçek ise yedi maddelik İlişki Doyumu Ölçeği (Relationship Assessment Scale, RAS; Hendrick, 1988) ve üç maddelik Kansas Evlilik Doyumu Ölçeği'dir (Kansas Marital Satisfaction Scale, KMSS; Schumm, Nichols, Schectman ve Grinsby, 1983). Evlilik Kalitesi İndeksi'nde olduğu gibi, bu iki ölçeğin maddeleri de genel olarak ifade edilmiştir ve nispeten homojendir. Graham, Diebels ve Barnow (2011), İlişki Doyum İndeksi (Couples Satisfaction Index, CSI; Funk ve Rogge, 2007), KMSS (Schumm ve diğ., 1983), MAT (Locke ve

Wallace, 1959), QMI (Norton, 1983) ve RAS (Hendrick, 1988) gibi sık kullanılan ilişki doyumu ölçeklerinin bir meta-analizini gerçekleştirmişlerdir. Graham ve diğerleri (2011), Cronbach alfa güvenilirlikleri bakımından KMSS'nin en güçlü ve MAT'ın en zayıf ölçme aracı olduğunu bulmuşlardır. Bu karşılaştırmalı çalışmanın ciddi bir sınırlılığı, araştırmacıların yalnızca Cronbach alfa güvenilirlik katsayısını bir karşılaştırma ölçütü olarak kullanmalarındadır.

Yukarıda sayılan ölçeklerin yaygın kullanımı ve romantik ilişki alanyazınındaki anahtar rolü göz önünde bulundurulduğunda, bu ölçeklerin kalitesini ve güvenilirliğini değerlendirmenin önemli olduğu ortaya çıkmaktadır. Bu bağlamda, Funk ve Rogge (2007) mevcut ilişki kalitesi ölçeklerinin, araştırma çıktılarını olumsuz etkileyen önemli ölçüm hatalarına sahip olduklarını ileri sürmektedirler. Funk ve Rogge, var olan evlilik doyumu ölçek maddelerini madde tepki kuramını kullanarak incelemişlerdir. Elde ettikleri sonuçlar, mevcut ölçeklerin yeterince duyarlı olmadığını, beklenen bilgiyi sağlamadığını ve birçok maddede evlilik doyumunu ölçmede hata varyansını artırdığını göstermiştir. Madde tepki kuramı, maddelerin duyarlılığını ve evlilik doyumu gibi örtük bir yapıyı ölçüp ölçmediğini belirleyebilen bir yöntemdir. Buna göre, Funk ve Rogge, madde tepki kuramına dayalı temel bileşenler analizini kullanarak İlişki Doyum İndeksi'ni (Couples Satisfaction Index, CSI) geliştirmişlerdir. İlişki Doyum İndeksi farklı uygulamalar için (daha detaylı inceleme gerektiren çift terapisi çalışmaları için 32 maddelik form, 16 maddelik form ve büyük ölçekli tarama çalışmaları için 4 maddelik kısa form) üç versiyonlu olarak geliştirilmiştir. Bu ölçeklerin, diğer mevcut ölçeklerden daha yüksek duyarlılıkla ilişki doyumunu değerlendirme gücüne ve aynı zamanda iyi bir yakınsama ve yapı geçerliğine sahip olduğu bulunmuştur (Funk ve Rogge, 2007). Ayrıca, yukarıda verilen diğer ölçme araçlarıyla karşılaştırıldığında, İlişki Doyum İndeksi'nin psikometrik özelliklerinin, gruplar arasındaki farklılıkları tespit etmek için daha yüksek bir duyarlılıkla ölçüm yapmaya daha uygun olduğu vurgulanmaktadır (Funk ve Rogge, 2007). Sonuç olarak, görgül bulgular, İlişki Doyum İndeksi'nin farklı ilişki türlerinde (örn., flört, nişanlılık, evlilik) ilişki doyumunu ölçmede, diğer ilişki doyum ölçekleriyle iyi düzeyde yakınsak geçerliğe, mükemmel yapı geçerliğine ve üstün ölçüm duyarlılığına sahip olduğunu göstermektedir.

Ülkemizde ilişki doyumunun ölçümüne yönelik İlişki Doyum Ölçeği (Curun, 2001; Hendrick, 1988) ve Çok Boyutlu İlişki Ölçeği (Büyüksahin, 2005; Snell, Schicke ve Arbeiter, 1996) gibi ölçekler Türkçe'ye uyarlanmıştır. İlişki Doyum Ölçeği (Curun, 2001) bir lisansüstü tez çalışması kapsamında Türkçe'ye uyarlanmıştır ancak psikometrik özelliklerinin kapsamlı bir biçimde test edilip raporlandığı hakemli bir yayına rastlanmamaktadır. Çok Boyutlu İlişki Ölçeği'nin (Büyüksahin, 2005; Snell ve diğ., 1996) ise 60 madde ve 12 boyuttan oluşan uzun bir ölçek olduğu görülmektedir. Az sayıdaki ölçek çalışmalarının yanı sıra ilişki doyumuna ilişkin korelasyonel çalışmaların da sınırlı düzeyde olduğu görülmektedir. Örneğin, Yiğit ve Çelik (2016) ilişki doyumunu erken dönem uyum bozucu şemalar, kişilerarası ilişki tarzları ve kendilik algısı; Türk ve Yıldız (2017) aşk biçimleri, ilişki doyumunu ve yalnızlık; Gülaydın ve Semerci (2018) ise ilişki doyumunu, bağlanma stilleri, benlik saygısı ve kişilerarası ilişki tarzları arasındaki ilişkileri incelemişlerdir. Genel olarak, bu çalışmalar ilişki doyumunun yordanmasına yöneliktir; yirminci yüzyılın sonunda ve yirmi birinci yüzyılın başlarında Türk toplumundaki hızlı değişimlerin romantik ilişkilere nasıl yansıtıldığını gösterecek ampirik kanıtları üretmek için yeterli görünmemektedir. Bu durum, bir yapı olarak ilişki doyumunu ölçmede yüksek düzeyde geçerliğe ve güvenilirliğe sahip bir ölçme aracına ulusal alanyazında gereksinim duyulmasıyla da bağlantılıdır.

İlişki doyumu, batı kültüründe ilişkiyel sağlığın önemli bir göstergesi olarak görölse de, batı ile doğu kültürü arasında bir yerde olduğu kabul edilen (Kağıtçıbaşı, 1997) kültürümüzde batı kültüründe geliştirilmiş ölçme araçlarını kullanarak ilişki doyumu üzerinde çalışmanın, ilişki doyumunun kavramsallaştırılması ve kültürler arası karşılaştırmalar için bir temel sağlama potansiyeli bulunmaktadır. Ayrıca ilişki doyumu ile ilgili araştırmaların sonuçları, sorunlu ilişki yaşayan çiftlerin ilişkilerine de ışık tutabilir. Çünkü son yıllarda ülkemizde romantik ilişki ya da evlilik ilişkilerinde sorunların arttığı (Aslan, Vefikuluçay, Zeyneloğlu, Erdost ve Temel, 2008; Erden ve Akdur, 2018) ve ayrılma/boşanma oranlarının da yükselme eğiliminde olduğu görölmektedir (Başkaya ve Ünal, 2017). Çiftlerin romantik ilişki sürecinde deneyimledikleri sorunların sıklığı ve yoğunluğu dikkate alındığında, uygulayıcıların romantik ilişki içerisinde bulunan çiftlere yönelik önleyici ve iyileştirici müdahale çalışmaları geliştirmelerine temel sağlayacak daha fazla görgül araştırma bulgusuna da gereksinim duyulmaktadır. Bu anlamda, ülkemizde hem araştırmacılar hem de uygulayıcılar için ilişki doyumunu geçerli ve güvenilir bir biçimde ölçebilecek kısa ve kullanışlı ölçme araçlarına ihtiyaç vardır. Dolayısıyla, alanyazında yukarıdaki belirtilen gereksinimleri karşılamak amacıyla mevcut araştırmada, Funk ve Rogge (2007) tarafından geliştirilen İlişki Doyum İndeksi'nin 4 maddeli kısa formunun (İDİ-4) Türkçe'ye uyarlanması ve psikometrik özelliklerinin test edilmesi hedeflenmiştir.

Yöntem

Katılımcılar

Kolay ulaşılabilir durum örnekleme tekniğinin kullanıldığı bu araştırmada, yaşları 18 ile 59 arasında değişen ($Ort = 25.66$; $ss = 8.12$) toplam 670 katılımcı (517 kadın, %77.2; 153 erkek, %22.8) gönüllü olarak yer almışlardır. Medeni durum açısından incelendiğinde, katılımcıların 448'i (%66.9) bekâr ve 222'si (%33.1) evli bireylerden oluşmuştur. Katılımcıların ilişki süreleri 1 ay ile 444 ay (37 yıl) arasında ($Ort_{ay} = 57.33$, $ss_{ay} = 78.48$) değişmiştir. Katılımcılar için medyan ilişki süresi 24.5 ay olarak hesaplanmıştır. Araştırma örnekleme eğitim düzeyi açısından incelendiğinde, katılımcıların %2.1'inin ilkökul mezunu, %2.7'sinin ortaokul mezunu, %74.3'ünün lise mezunu, %4.9'unun yüksekokul mezunu, %14'ünün lisans mezunu, %1.6'sının yüksek lisans mezunu ve %0.3'ünün ise doktora mezunu olduğu belirlenmiştir.

Veri Toplama Araçları

İlişki Doyum İndeksi (İDİ-4). İDİ-4 (Funk ve Rogge, 2007), bireylerin romantik ilişki doyumunu ölçen 4 maddeli kısa bir ölçme aracıdır. Ölçme aracında yer alan maddelerden biri 7'li Likert derecelendirme ölçeği (0 = *Tamamen mutsuz*; 6 = *Mükemmel*) üzerinde yanıtlanırken; diğer üç maddede farklı yanıtlar içeren 6'lı Likert derecelendirme anahtarı (0 = *Hiç doğru değil*, 5 = *Tamamen doğru*; 0 = *Hiç*, 5 = *Tamamen*) kullanılmaktadır. Ölçekten alınabilecek puanlar 0 ile 21 arasında değişmekte ve yüksek puanlar ilişki doyumunun yüksekliğine işaret etmektedir. "Genel olarak ilişkinizden ne kadar doğum alıyorsunuz?" ölçekte yer alan maddelerden birine örnektir. Orijinal çalışmada (Funk ve Rogge, 2007), İDİ-4 ile Çift Uyum Ölçeği (Spanier, 1976) ve Evlilik Uyum Ölçeği (Locke ve Wallace, 1959) gibi alanyazında sık kullanılan ilişki doyum ölçekleri arasında hesaplanan yüksek korelasyon katsayıları, İDİ-4'ün ölçüt-bağıntılı geçerliğe sahip olduğunu göstermiştir. Madde tepki kuramına dayalı gerçekleştirilen analizlerde, İDİ-4'ün daha yüksek ölçme duyarlığına ve

gücüne sahip olduğu belirlenmiştir. Funk ve Rogge (2007), İDİ-4'ün Cronbach alfa güvenilirlik katsayısını .94 olarak rapor etmişlerdir.

Algılanan Romantik İlişki Kalitesi Ölçeği (ARİKÖ). ARİKÖ, Fletcher, Simpson ve Thomas (2000) tarafından algılanan genel romantik ilişki kalitesini ölçmek amacıyla geliştirilmiş, Sağkal ve Özdemir (2018) tarafından Türkçe'ye uyarlanmıştır. Ölçek, toplam 6 maddeden oluşmakta ve ifadelerin yanıtlanmasında 7'li Likert derecelendirme anahtarı (1 = *Hiç*; 7 = *Çok*) kullanılmaktadır. Ölçekten alınabilecek puanlar 6 ile 42 arasında değişmekte ve yüksek puanlar algılanan romantik ilişki kalitesindeki yüksekliği göstermektedir. "İlişkinizden ne kadar doyum alıyorsunuz?" ölçekte yer alan maddelerden biridir. Hem orijinal çalışmada (Fletcher ve diğ., 2000) hem de Türkiye'de yürütülen çalışmalarda (Sağkal ve Özdemir, 2018, 2019), ARİKÖ'nin bireylerin romantik ilişki kalitelerinin ölçümünde geçerli ve güvenilir bir ölçme aracı olduğu rapor edilmiştir. Mevcut araştırmada, ARİKÖ'nün Cronbach alfa katsayısı .86 olarak hesaplanmıştır.

Öznel Zindelik Ölçeği (ÖZÖ). ÖZÖ, Ryan ve Frederick (1997) tarafından bireylerin zindelik algılarını ölçmek amacıyla geliştirilmiş ve Uysal, Sarıçam ve Akın (2014) tarafından Türkçe'ye uyarlanmıştır. Ölçekte, toplam 7 madde yer almakta ve ölçek maddeleri 7'li Likert derecelendirme anahtarı (1 = *Kesinlikle katılmıyorum*; 7 = *Kesinlikle katılıyorum*) üzerinde yanıtlanmaktadır. Ölçekten alınabilecek puanlar 7 ile 49 arasında değişmekte ve yüksek puanlar öznel zindelik düzeyindeki artışı temsil etmektedir. "Kendimi canlı ve zinde hissedirim." ölçekte yer alan maddelere bir örnektir. Orijinal ölçek geliştirme çalışması (Ryan ve Frederick, 1997) ile Türkçe'ye uyarlama çalışmasında (Uysal, Sarıçam ve Akın, 2014), ÖZÖ'nin güçlü psikometrik özelliklere sahip olduğu rapor edilmiştir. Mevcut araştırmada, 7 maddeli ÖZÖ'nin Cronbach alfa katsayısı .85 olarak hesaplanmıştır.

Veri Analizi

Araştırmada asıl analizler öncesinde veri tarama işlemleri gerçekleştirilmiştir. Veri seti SPSS 25.0 programıyla incelendiğinde kayıp değerlerin bulunmadığı tespit edilmiştir. Standardize edilmiş puanları ± 3.29 'ün üzerinde kalan 4 katılımcı (tek değişkenli uç değer) ile mahalanobis uzaklığı .001 düzeyinde anlamlı 8 katılımcıya ait gözlem değeri (çok değişkenli uç değer) veri setinden çıkarılmıştır. -.14 ile -.77 arasında değişen çarpıklık ve -.39 ile -.85 arasında değişen basıklık değerleri verilerin normal dağıldığını göstermiştir. Toplam 648 katılımcıya ait gözlem değerinin kullanıldığı analizlerde, İDİ-4'ün hedef örnekleme faktör yapısını test etmek amacıyla en çok olabilirlik tahmin yönteminden yararlanılarak AMOS 24.0 programıyla doğrulayıcı faktör analizi (DFA) gerçekleştirilmiştir. Hoelter'in hem .05 hem de .01 düzeyindeki kritik N değerlerinin 200'ün üzerinde olması (alfa düzeyleri için sırasıyla 2990 ve 4596), örneklemin doğrulayıcı faktör analizi için yeterli olduğunu göstermiştir. Model uyumunun değerlendirilmesinde $\chi^2 \leq 2$, $.05 < p \leq 1.00$, $\chi^2 / sd \leq 2$, RMSEA ≤ 0.05 , NFI $\geq .95$, TLI $\geq .97$, CFI $\geq .97$, GFI $\geq .95$ ve AGFI $\geq .90$ değerleri iyi uyumun göstergeleri olarak dikkate alınmıştır (Schermelleh-Engel, Moosbrugger ve Müller, 2003). Ölçüt bağıntılı geçerliğin incelenmesinde İDİ-4 ile ölçüt ölçme aracı arasındaki Pearson momentler çarpımı korelasyon katsayısı hesaplanmıştır. Güvenirlik çalışmasında, İDİ-4'ün Cronbach alfa ve McDonald's omega güvenilirlik katsayısı ile test-tekrar test güvenilirlik katsayısı hesaplanmıştır. Madde istatistikleri kapsamında düzeltilmiş madde-toplam korelasyonları hesaplanmış ve madde ayırt ediciliğini test etmek için %27'lik alt ve %27'lik üst grupların maddelere verdikleri tepkiler tek yönlü varyans analizi ile karşılaştırılmıştır. İDİ-4'ün faktör yapısının ve faktör yüklerinin medeni duruma (evli olup olmama) göre

değişkenlik gösterip göstermediğini test etmek için ölçme değişmezliği analizleri (yapısal ve metrik değişmezlik) gerçekleştirilmiştir. Betimsel analizler kapsamında İDİ-4'ten alınan toplam puanlar, ortalama puanlar, standart sapmalar hesaplanmış; İDİ-4'ün cinsiyete ve medeni duruma göre farklılaşıp farklılaşmadığını tespit etmek için bağımsız örneklem için *t*-testi uygulanmış ve İDİ-4 ile tanımlayıcı değişkenler (yaş ve ilişki süresi) arasındaki korelasyon katsayıları hesaplanmıştır.

İşlem Yolu

Bu araştırmada, öncelikle ölçek uyarlama çalışması için Funk ve Rogge'den (2007) izin alınmıştır. Ayrıca, araştırmada saha çalışmaları öncesinde Aydın Adnan Menderes Üniversitesi Eğitim Araştırmaları Etik Kurulu'ndan etik kurul izni (05/03/2020-84982664-100) alınmıştır. Ölçek uyarlama sürecinde, ileri çeviri, çevirilerin sentezlenmesi, geri çeviri, uzman komitesi, pilot uygulama ve değerlendirme basamakları izlenmiştir. İleri çeviri kapsamında Rehberlik ve Psikolojik Danışma alanında çalışan birbirinden bağımsız iki öğretim üyesi tarafından maddeler Türkçe'ye çevrilmiştir. Araştırmacılar, çevirileri sentezlemişler ve geri çeviri için hem İngilizce hem de Türkçe'ye hâkim iki alan uzmanına başvurmuşlardır. Orijinal maddeler ile geri çeviriler arasında tutarlılık sağlandığı belirlendikten sonra Rehberlik ve Psikolojik Danışma alanı ile Türkçe dil alanlarında çalışan toplam üç öğretim üyesinden uzman görüşleri alınmıştır. Uzman görüşleri doğrultusunda ölçek maddelerinin çevirisi düzeltildikten sonra romantik ilişkisi bulunan 5 katılımcıyla ölçek yönergesinin ve maddelerinin anlaşılabilirliğini sınamak amacıyla pilot uygulama gerçekleştirilmiştir. Pilot uygulamanın ardından ölçek çevirisi tekrar değerlendirilmiş ve nihai şekli verilmiştir. Asıl uygulamalarda, katılımcılara ulaşmak için hem yüz yüze kâğıt-kalem testleri uygulanmış hem de web destekli testlerden yararlanılmıştır. Araştırmada uygulamaların %67'si yüz yüze; %33'ü ise web destekli gerçekleştirilmiştir. Hem kâğıt-kalem testlerinde hem de web destekli testlerde, uygulamalar öncesinde katılımcıların bilgilendirilmiş onamları alınmış, uygulamalar gönüllülük ve gizlilik ilkelerine bağlı bir biçimde yürütülmüştür. Araştırma süreci boyunca Türk Psikolojik Danışma ve Rehberlik Derneği tarafından belirlenen etik kurallara bağlı kalınmıştır.

Bulgular

Betimsel Bulgular

Betimsel analizler, İDİ-4'e ilişkin toplam puanların 0 ile 21 arasında değiştiğini ($Ort = 15.16$; $ss = 4.55$) göstermiştir. Bağımsız örneklem için *t*-testi sonuçlarında [$t(646) = -.217$, $p = .829$] ilişki doyumu cinsiyete göre anlamlı bir farklılık göstermediği tespit edilmiştir. Ancak analizlerde, medeni durumun ilişki doyumu üzerinde anlamlı bir etkiye sahip olduğu görülmüştür [$t(646) = 5.430$, $p = .000$]. Araştırmada, evli olmayan bireyler ($Ort = 15.82$; $ss = 4.33$), evli bireylere ($Ort = 13.80$; $ss = 4.68$) göre daha yüksek ilişki doyumu rapor etmişlerdir. Analizlerde, ilişki doyumu, yaş ve ilişki süresi arasındaki korelasyonlar da hesaplanmıştır. Pearson momentler çarpımı korelasyon katsayıları, ilişki doyumu ile yaş ($r = -.18$, $p < .01$) ve ilişki süresi ($r = -.12$, $p < .01$) arasında negatif yönde, zayıf düzeyde, anlamlı bağlantılar bulunduğunu göstermiştir.

Geçerliğe İlişkin Bulgular

Yapı geçerliğine ilişkin bulgular. Analizlerde, İDİ-4'ün faktör yapısını hedef örnekte sınamak için AMOS 24.0 paket programından yararlanılarak doğrulayıcı faktör analizi (DFA) gerçekleştirilmiştir. En çok olabilirlik tahmin metodu kullanılarak gerçekleştirilen

analizde, hipotez modelin veri setine iyi uyum gösterdiği belirlenmiştir. Schermelleh-Engel ve diğerlerinin de (2003) belirttiği gibi analizlerde hesaplanan $\chi^2 \leq 2$, $.05 < p \leq 1.00$, $\chi^2 / sd \leq 2$, $RMSEA \leq 0.05$, $NFI \geq .95$, $TLI \geq .97$, $CFI \geq .97$, $GFI \geq .95$ ve $AGFI \geq .90$ değerleri modelin iyi bir uyuma sahip olduğunu göstermiştir (bkz. Tablo 1). Standardize edilmiş faktör yüklerinin .83 ile .94 arasında değiştiği ve tümünün .001 düzeyinde anlamlı olduğu belirlenmiştir. Ölçekte yer alan maddeler toplam varyansın %77.82'sini açıklamıştır (bkz. Tablo 2). Sonuç olarak, bu bulgular, İDİ-4'ün orijinal tek faktörlü yapısının hedef örnekleme doğrulandığını göstermiştir.

Tablo 1. İDİ-4'ün Faktör Yapısına İlişkin DFA Sonuçları

Uyum Ölçütleri	İyi Uyum Değerleri	Hipotez Model Değerleri
χ^2	$0 \leq \chi^2 \leq 2$	1.30
P	$.05 < p \leq 1.00$	.52
χ^2 / sd	$0 \leq \chi^2 / sd \leq 2$	.65
RMSEA ^a	$0 < RMSEA \leq 0.05$	.00
NFI ^a	$.95 \leq NFI \leq 1.00$	.99
TLI ^a	$.97 \leq TLI \leq 1.00$	1.00
CFI ^a	$.97 \leq CFI \leq 1.00$	1.00
GFI ^a	$.95 \leq GFI \leq 1.00$	.99
AGFI ^a	$.90 \leq AGFI \leq 1.00$	.99

^a AGFI = Düzeltilmiş İyilik Uyum İndeksi (Adjusted Goodness-of-Fit-Index), CFI = Karşılaştırmalı Uyum İndeksi (Comparative Fit Index), GFI = İyilik Uyum İndeksi (Goodness-of-Fit Index), NFI = Normlaştırılmış Uyum İndeksi (Normed Fit Index), TLI = Tucker-Lewis İndeksi (Tucker-Lewis Index), RMSEA = Ortalama Hataların Karekökü (Root Mean Square Error of Approximation)

Tablo 2. İDİ-4 Madde Faktör Yükleri ve Açıklanan Toplam Varyans

Maddeler	Faktör Yükleri
1. Her şeyi göz önünde bulundurduğunuzda, ilişkinizde ne kadar mutlusunuz?	.83 ^{***}
2. Partnerimle, sıcak ve rahat bir ilişkim var.	.83 ^{***}
3. Partnerinizle ilişkiniz ne kadar memnun edici?	.94 ^{***}
4. Genel olarak, ilişkinizden ne kadar doyum alıyorsunuz?	.92 ^{***}
Açıklanan Toplam Varyans (%)	77.82

^{***} $p < .001$

Ölçüt-bağıntılı geçerliğe ilişkin bulgular. Araştırmada, İDİ-4'ün ölçüt-bağıntılı geçerliğini sınamak için İDİ-4 ile Algılanan Romantik İlişki Kalitesi Ölçeği (ARİKÖ; Sağkal ve Özdemir, 2018) ve Öznel Zindelik Ölçeği (ÖZÖ; Uysal ve diğ., 1997) arasındaki Pearson momentler çarpımı korelasyon katsayıları hesaplanmıştır. Beklendiği üzere, analiz sonuçları İDİ-4 ile ARİKÖ arasında pozitif yönde, yüksek düzeyde, anlamlı ($r = .79$, $p < .01$); ve İDİ-4 ile ÖZÖ

arasında pozitif yönde, orta düzeyde ve anlamlı ilişkiler ($r = .39, p < .01$) bulunduğunu göstermiştir (bkz. Tablo 3). Sonuç olarak, bu bulgular, İDİ-4'ün ölçüt-bağıntılı geçerliğini desteklemiştir.

Tablo 3. İDİ-4 ile Ölçüt Ölçme Araçları Arasındaki Korelasyonlar

	<i>Ort</i>	<i>ss</i>	1	2	3
1. İDİ-4	15.16	4.55	-		
2. ARİKÖ	36.19	5.85	.79**	-	
3. ÖZÖ	35.16	8.13	.39**	.36**	-

Güvenirliğe İlişkin Bulgular

Güvenirlik analizleri kapsamında Cronbach alfa katsayısı, test-tekrar test korelasyonu ve madde istatistikleri hesaplanmıştır. Analizlerde İDİ-4 için Cronbach alfa ve McDonald's omega güvenirlik katsayısı .93 olarak hesaplanmıştır. Toplam 90 katılımcıyla ve 4 hafta arayla gerçekleştirilen ölçümlerde test-tekrar test güvenirlik katsayısı .71 ($p < .01$) olarak hesaplanmıştır. Madde istatistikleri incelendiğinde, düzeltilmiş madde-toplam korelasyonlarının .80 ile .88 arasında değiştiği tespit edilmiştir. İDİ-4 toplam puanları açısından %27'lik alt ve %27'lik üst gruplarda yer alan bireylerin maddelere verdikleri yanıtlar tek yönlü varyans analiziyle karşılaştırıldığında, katılımcı tepkilerinin her bir maddede anlamlı düzeyde farklılaştığı ($p < .001$) belirlenmiştir. Sonuç olarak, bu bulgular, İDİ-4'ün yüksek düzeyde güvenirliğe sahip olduğuna ilişkin kanıtlar sunmuştur.

İDİ-4 Ölçme Değişmezliğine İlişkin Bulgular

İDİ-4'ün bekar ve evli bireylerde ölçme değişmezliğini sınamak amacıyla AMOS 24.0 paket programı kullanılarak çoklu grup doğrulayıcı faktör analizi gerçekleştirilmiştir. Analizlerde parametrelerin serbestçe tahmin edildiği yapısal model ile faktör yüklerinin gruplar arası eşitliğinin sağlandığı metrik model test edilmiştir. Çoklu grup doğrulayıcı faktör analizi sonuçları, hem yapısal modelin ($\chi^2 = 6.065, p > .05, \chi^2 / sd = 1.516, RMSEA = .028, NFI = .997, TLI = .997, CFI = .999, GFI = .995, AGFI = .977$) hem de metrik modelin ($\chi^2 = 15.348, p > .05, \chi^2 / sd = 1.919, RMSEA = .038, NFI = .993, TLI = .995, CFI = .997, GFI = .988, AGFI = .970$) veri setine iyi uyum sağladığını göstermiştir. Uyum iyiliği değerleri yapısal değişmezliği desteklerken; $\Delta CFI < .01$ ($\Delta CFI = .002$) ve $\Delta RMSEA < .015$ ($\Delta RMSEA = .010$) değerleri İDİ-4'ün metrik değişmezliğe sahip olduğunu göstermiştir (Chen, 2007). Sonuç olarak, çoklu grup doğrulayıcı faktör analizi sonuçları, İDİ-4'ün faktör yapısının ve madde yüklerinin medeni duruma göre ölçme değişmezliğine sahip olduğunu göstermiştir.

Tartışma, Sonuç ve Öneriler

Bu çalışmada, Funk ve Rogge (2007) tarafından geliştirilen İlişki Doyum İndeksi'nin 4 maddelik kısa formu (İDİ-4) Türkçe'ye uyarlanmış ve psikometrik özellikleri test edilmiştir. İDİ-4'ün geçerliğini incelemek için yapı geçerliği ve ölçüt-bağıntılı geçerlik çalışmaları yürütülmüştür. Güvenirlik çalışmasında, Cronbach alfa, McDonald's omega ile test-tekrar test güvenirlik katsayıları ve madde istatistikleri incelenmiştir. Ayrıca, çoklu grup

doğrulamalı faktör analizleriyle İDİ-4'ün medeni duruma göre ölçme değışmezliği test edilmiştir. Araştırmada elde edilen bulgular, İDİ-4'ün hedef örneklemede güçlü psikometrik özelliklere sahip olduğunu desteklemiştir.

Mevcut çalışmada, doğrulamalı faktör analizi sonuçları İDİ-4'ün tek boyutlu orijinal faktör yapısının hedef örneklemede doğrulandığını göstermiştir. Parametre tahminleri hipotez modelin veriyile uyumlu olduğunu göstermiştir. Analizlerde hesaplanan açıklanan varyans oranı (%77.82), İDİ-4'ün faktör yapısının ve faktör yük değerlerinin gücünün oldukça yüksek olduğunu göstermiştir (Çokluk, Şekercioğlu ve Büyüköztürk, 2010). Araştırmada, İDİ-4 ile Algılanan Romantik İlişki Kalitesi Ölçeği (ARİKÖ) ve Öznel Zindelik Ölçeği (ÖZÖ) arasında hesaplanan anlamlı korelasyon katsayıları, İDİ-4'ün ölçüt-bağıntılı geçerliğini desteklemiştir. İDİ-4 ile ölçüt değışkenler arasındaki korelasyonların önceki araştırma bulgularıyla da (örn. Bryant ve Conger, 2002; Diener ve diğ., 1999; Funk ve Rogge, 2007; Wade ve Pevalin, 2004) tutarlı olduğu görölmektedir. Ayrıca, İDİ-4'ün güvenilirliği Cronbach alfa, McDonald's omega güvenilirlik katsayısı, test-tekrar test korelasyonu ve madde istatistikleri yöntemi kullanılarak değeriendirilmiştir. Sonuçlar, İDİ-4'ün oldukça güvenilir olduğunu göstermiştir (Çokluk ve diğ., 2010). Benzer bir biçimde, önceki çalışmalarda da (örn., Blais, 2020; Funk ve Rogge, 2007; Lamela, Figueiredo, Morais, Matos ve Jongenelen, 2020) İlişki Doyum İndeksi için yüksek güvenilirlik katsayısı rapor edilmiştir. Son olarak, çoklu grup doğrulamalı faktör analizi sonuçları, İDİ-4'ün faktör yapısının ve yüklerinin medeni duruma göre anlamlı bir farklılık göstermediğini, başka bir deyişle, ölçme değışmezliğine sahip olduğunu göstermiştir.

Mevcut araştırmada, İDİ-4'ten elde edilen puanlar üzerinde betimsel analizler de gerçekleştirilmiştir. Analizlerde ilk olarak, ilişki doyumunun cinsiyete göre anlamlı bir farklılık göstermediği tespit edilmiştir. Bu bulgu, önceki meta-analiz çalışmalarda (Jackson, Miller, Oka ve Henry, 2014) rapor edilen bulgularla da tutarlık göstermektedir. Bununla birlikte, ilişki doyumunun cinsiyete göre anlamlı düzeyde farklılaşıp farklılaşmadığını tam olarak anlayabilmek için ikili (dyadic) analizlere ihtiyaç olduğu da unutulmamalıdır. İkinci olarak mevcut araştırma bulguları, evli olmayan katılımcıların, evli katılımcılara göre daha yüksek ilişki doyumunu bildirdiklerini göstermiştir. Bu bulgu, romantik ilişki süresi uzadıkça romantik ilişki doyumunun azaldığını gösteren önceki boylamsal araştırma bulgularıyla da (örn. Horne, Impett ve Johnson, 2020) tutarlı gözükmektedir. Araştırmacılar (Horne ve diğ., 2020), romantik ilişki sürecinde bireysel ve ilişki gereksinimlerin gözetiminde dengenin korunmasının önemli olduğunu; ancak bununla birlikte bireyler ilişkilerinde partnerlerine ve partnerlerinin ihtiyaçlarına daha çok odaklandıklarında ve kendi ihtiyaçlarını gözden kaçırdıklarında bunun romantik ilişki doyumunun azalmasıyla sonuçlandığına dikkat çekmektedirler. Bu bağlamda, evli bireylerin, beliren yetişkinlik dönemindeki bireylere göre, kendilerini ilişkilerine ve partnerlerine daha fazla adamalarının daha düşük romantik ilişki doyumunun deneyimlenmesine etki edebileceği düşünölebilir.

Var olan çalışmalar yüksek romantik ilişki doyumunun kişilerin iyi oluşları ile olumlu yönde (Bryant ve Conger, 2002; Diener ve diğ., 1999; Wade ve Pevalin, 2004); ilişki doyumunun düşük olmasının ise iyi oluş ile olumsuz yönde (Wang ve diğ., 2017; Whisman ve diğ., 2004) ilişkili olduğunu göstermektedir. Dolayısıyla bu çalışmada uyarlanan İDİ-4 gençlerin yaşamında önemli bir yeri olan romantik ilişki doyumlarını değeriendirmek için kullanılabilir. Üniversite yılları gençlerin hayatında önemli bir dönemdir. Bu dönemde romantik ilişki başlatmak ve sürdürmek önemli bir gelişim görevi olarak

değerlendirilmektedir (Arnet, 2000). Bu nedenle, gençlerin ilişki süreçlerini araştırmak, ilişki deneyimlerini güçlendirmek için sağlanacak yardımların planlanmasına yardımcı olabilir. Örneğin, Bryant ve Conger (2002), ilişki doyumları yüksek olan bireylerin iyi oluşlarının daha yüksek olduğunu göstermişlerdir. Bu bağlamda, kişilerin evlilik öncesi ilişki kalitelerini ve doyumlarını artırarak daha olumlu bir ilişki gelecek kurgulamalarına yardımcı olunabilir. Daha önceki çalışmalarda evlilik ya da evlilik öncesi romantik ilişkilerde ilişki doyumu ile iyi oluş (Bryant ve Conger, 2002; Diener ve diğ., 1999; Wade ve Pevalin, 2004), fiziksel ve zihinsel sağlık (Bachand ve Caron, 2001; Dupre ve diğ., 2009; Hughes ve Waite, 2009; South ve Krueger, 2013), depresyon (Wang ve diğ., 2017), kaygı bozuklukları (Whisman ve diğ., 2004) ve intihar (Till ve diğ., 2016) gibi değişkenlerin ilişkisi incelenmiştir. Türk kültürüne uyarlanmış bu ölçeği kullanarak, ilişki doyumu ile ilişkili değişkenleri araştırmak mümkün olacaktır.

Mevcut araştırmada, bulguların değerlendirilmesinde dikkate alınması gereken bazı sınırlılıklar da bulunmaktadır. Bunlardan birincisi, katılımcıların ağırlıklı olarak kadın katılımcılardan oluşmasıdır. Gelecek çalışmalarda, İDİ-4'ün psikometrik özelliklerinin cinsiyet açısından daha dengeli bir dağılımı içeren örneklem gruplarında araştırılması önerilebilir. İkinci sınırlılık olarak katılımcıların çoğunluğunun evli olmayan bireylerden oluştuğu göz önünde bulundurulduğunda, sonuçların evlilik ilişkilerine genelleştirilmesinde dikkatli olunması gerekmektedir. Üçüncü olarak, mevcut çalışmada İDİ-4'ün psikometrik özellikleri kesitsel veri seti kullanılarak test edilmiştir. Gelecekteki çalışmalarda, İDİ-4'ün zaman içinde ilişki doyumu değişkenliğini belirlemedeki duyarlılığını değerlendirerek ölçeğin zaman içinde nasıl işlediğini incelemek yararlı olacaktır. Bir başka deyişle, gelecekte İDİ-4'ün geçerliliğini güçlendirmek için boylamsal araştırma desenlerinden de yararlanılabilir. Son olarak, mevcut çalışmada çiftlerden yalnızca birinin çalışmaya katılması ve çiftlerin doyumuna ilişkin ikili (dyadic) analizlerin yapılamamış olması da bir sınırlılıktır. Gelecekteki çalışmalarda, ilişki doyumunda partnerlerin karşılıklı etkilerini de anlamak için her iki çiftten de veri alınması önemli görülmektedir.

Bu sınırlılıklara rağmen, bu çalışmanın sonuçları İDİ-4'ün evlilik ya da evlilik öncesi romantik ilişki yaşayan bireylerin ilişki doyumlarının ölçümüne yönelik geçerli, güvenilir ve kısa bir ölçme aracı olduğunu göstermektedir. İDİ-4, hem romantik ilişki araştırmaları hem de çift terapisi uygulamaları için ilişki doyumunun ölçümünde kullanışlı bir araç olma özelliği taşımaktadır. İDİ-4, özellikle kısa olması nedeniyle büyük ölçekli tarama çalışmalarında tercih edilme avantajına sahiptir. Ayrıca, İDİ-4 puanlarının ilişki özelliklerinin ve bireysel ruh sağlığının yordanmasında kullanılabileceği görülmektedir. İlişki doyumunu artırmanın ilişki sorunlarının azaltılmasında ve bireysel ruh sağlığını desteklemede önemli bir hedef olabileceği düşünüldüğünde, ilişki doyumunu geçerli ve güvenilir bir şekilde değerlendirebilecek ölçme araçlarına sahip olmak araştırmacılar ve uygulayıcılar için büyük önem taşımaktadır.

Kaynakça

- Arnett, J. J. (2000). Emerging adulthood: A theory of development from the late teens through the twenties. *American Psychologist*, 55(5), 469-480. doi: 10.1037/0003-066X.55.5.469
- Aslan, D., Vefikuluçay, D., Zeyneloğlu, S., Erdost, T. ve Temel, F. (2008). *Ankara'da İki hemşirelik yüksek okulunun 1. ve 4. sınıf öğrencilerinin flört şiddetine maruz kalma, flört ilişkilerinde şiddet uygulama durumlarının ve bu konudaki görüşlerinin saptanması araştırması*. Hacettepe Üniversitesi Kadın Sorunları Araştırma ve Uygulama Merkezi: Ankara.
- Bachand, L. L., & Caron, S. L. (2001). Ties that bind: A qualitative study of happy long-term marriages. *Contemporary Family Therapy*, 23(1), 105-121.
- Baker, L. R., McNulty, J. K., & VanderDrift, L. E. (2017). Expectations for future relationship satisfaction: Unique sources and critical implications for commitment. *Journal of Experimental Psychology: General*, 146(5), 700-721. doi: 10.1037/xge0000299
- Başkaya, Z. ve Ünal, A. (2017). Türkiye'de evlenme ve boşanma oranlarının iller düzeyinde zamansal değişimi (2001-2015). *Journal of International Social Research*, 10(53), 338-358.
- Blais, R. K. (2020). Lower intimate relationship satisfaction among partnered female service members/veterans is associated with the presence of suicidal ideation. *Journal of clinical psychology*, 76(7), 1353-1361. doi: 10.1002/jclp.22939
- Bryant, C. M., & Conger, R. D. (2002). An intergenerational model of romantic relationship development. In A. L. Vangelisti, H. T. Reis, & M. A. Fitzpatrick (Eds.), *Stability and change in relationships* (pp. 57-82). New York, NY: Cambridge University Press.
- Büyükaşahin, A. (2005). Çok Boyutlu İlişki Ölçeği: Geçerlilik ve güvenilirlik çalışması. *Türk Psikiyatri Dergisi*, 16(2), 97-105.
- Byers, E. S. (2005). Relationship satisfaction and sexual satisfaction: A longitudinal study of individuals in long-term relationships. *Journal of Sex Research*, 42(2), 113-118. doi: 10.1080/00224490509552264
- Chen, F. F. (2007). Sensitivity of goodness of fit indexes to lack of measurement invariance. *Structural Equation Modeling: A Multidisciplinary Journal*, 14(3), 464-504. doi: 10.1080/10705510701301834
- Curun, F. (2001). *The effects of sexism and sex role orientation on relationship satisfaction*. (Unpublished master's thesis). Middle East Technical University, Ankara.
- Çokluk, Ö., Şekercioğlu, G. ve Büyüköztürk, Ş. (2010). *Sosyal bilimler için çok değişkenli istatistik: SPSS ve LISREL uygulamaları*. Ankara: Pegem Akademi.
- Diener, E., Eunkook, M. S., Lucas, R. E., & Smith, H. L. (1999). Subjective well-being: Three decades of progress. *Psychological Bulletin*, 125(2), 276-303. doi: 10.1037/0033-2909.125.2.276
- Dupre, M. E., Beck, A. N., & Meadows, S. O. (2009). Marital trajectories and mortality among US adults. *American Journal of Epidemiology*, 170(5), 546-555. doi: 10.1093/aje/kwp194
- Erden, G. ve Akdur, S. (2018). Türkiye'de kadına yönelik aile içi şiddet ve kadın cinayetleri. *Klinik Psikoloji Dergisi*, 2-3, 128-139.

- Fallis, E. E., Rehman, U. S., Woody, E. Z., & Purdon, C. (2016). The longitudinal association of relationship satisfaction and sexual satisfaction in long-term relationships. *Journal of Family Psychology, 30*(7), 822–831. doi: 10.1037/fam0000205
- Fincham, F. D., & Bradbury, T. N. (1987). The assessment of marital quality: A reevaluation. *Journal of Marriage and the Family, 49*, 797-809.
- Fletcher, G. J. O., Simpson, J. A., & Thomas, G. (2000). The measurement of perceived relationship quality components: A confirmatory factor analytic approach. *Personality and Social Psychology Bulletin, 26*(3), 340-354. doi: 10.1177/0146167200265007.
- Funk, J. L., & Rogge, R. D. (2007). Testing the ruler with item response theory: Increasing precision of measurement for relationship satisfaction with the Couples Satisfaction Index. *Journal of Family Psychology, 21*(4), 572-583. doi: 10.1037/0893-3200.21.4.572
- Graham, J. M., Diebels, K. J., & Barnow, Z. B. (2011). The reliability of relationship satisfaction: A reliability generalization meta-analysis. *Journal of Family Psychology, 25*(1), 39-48. doi: 10.1037/a0022441
- Gurman, A. S., Lebow, J. L., & Snyder, D. K. (Eds.) (2015). *Clinical handbook of couple therapy* (5th ed). New York, NY: Guilford Press.
- Gülâyдын, G. ve Semerci, B. (2018). romantik ilişkisi olan yetişkin bireylerin ilişki doyumlarının bağlanma stilleri, benlik saygısı ve kişilerarası ilişki tarzları açısından incelenmesi. *Psikoloji Araştırmaları, 3*(6), 14-25.
- Hendrick, S. S. (1988). A generic measure of relationship satisfaction. *Journal of Marriage and the Family, 50*(1), 93-98.
- Heyman, R. E., Sayers, S. L., & Bellack, A. S. (1994). Global satisfaction versus marital adjustment: An empirical comparison of three measures. *Journal of Family Psychology, 8*, 432-446.
- Horne, R. M., Impett, E. A., & Johnson, M. D. (2020). Exclude me, enjoy us? Unmitigated communion and relationship satisfaction across 7 years. *Journal of Family Psychology, 34*(6), 653-663. doi: 10.1037/fam0000620
- Hughes, M. E., & Waite, L. J. (2009). Marital biography and health at mid-life. *Journal of Health and Social Behavior, 50*(3), 344-358. doi: 10.1177/002214650905000307
- Jackson, J. B., Miller, R. B., Oka, M., & Henry, R. G. (2014). Gender differences in marital satisfaction: A meta-analysis. *Journal of Marriage and Family, 76*(1), 105-129. doi: 10.1111/jomf.12077
- Kağıtçıbaşı, C. (1997). Individualism and collectivism. In J. W. Berry, M. H. Segall, & C. Kağıtçıbaşı (Eds.), *Handbook of cross-cultural psychology* (2nd ed., pp. 1-50). Boston, MA: Allyn & Bacon.
- Lamela, D., Figueiredo, B., Morais, A., Matos, P., & Jongenelen, I. (2020). Are measures of marital satisfaction valid for women with depressive symptoms? The examination of factor structure and measurement invariance of the Couple Satisfaction Index-4 across depression levels in Portuguese women. *Clinical Psychology & Psychotherapy, 27*(2), 214-219. doi: 10.1002/cpp.2420

- Locke, H. J., & Wallace, K. M. (1959). Short marital-adjustment and prediction tests: Their reliability and validity. *Marriage and Family Living*, 21(3), 251-255. doi: 10.2307/348022
- Mattson, R. E., Rogge, R. D., Johnson, M. D., Davidson, E. K., & Fincham, F. D. (2013). The positive and negative semantic dimensions of relationship satisfaction. *Personal Relationships*, 20(2), 328-355. doi: 10.1111/j.1475-6811.2012.01412.x
- Mikulincer, M., & Shaver, P. R. (2007). *Attachment in adulthood: Structure, dynamics, and change*. New York, NY: Guilford Press.
- Norton, R. (1983). Measuring marital quality: A critical look at the dependent variable. *Journal of Marriage and the Family*, 45, 141-151.
- Ryan, R. M., & Frederick, C. (1997). On energy, personality, and health: Subjective vitality as a dynamic reflection of well-being. *Journal of Personality*, 65(3), 529-565. doi: 10.1111/j.1467-6494.1997.tb00326.x
- Sağkal, A. S. ve Özdemir, Y. (2018). Algılanan Romantik İlişki Kalitesi Ölçeği'nin (ARİKÖ) Türkçe'ye uyarlanması: Geçerlik ve güvenirlik çalışması. *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 42, 22-40. doi: 10.21764/mauefd.329888.
- Sağkal, A. S., & Özdemir, Y. (2019). Need satisfaction, partner attachment, and romantic relationship quality: a multiple mediation model. *Anadolu Journal of Educational Sciences International*, 9(1), 163-180. doi: 10.18039/ajesi.520839
- Schermelleh-Engel, K., Moosbrugger, H., & Müller, H. (2003). Evaluating the fit of structural equation models: Tests of significance and descriptive goodness-of fit measures. *Methods of Psychological Research Online*, 8(2), 23-74.
- Schumm, W. A., Nichols, C. W., Schectman, K. L., & Grinsby, C. C. (1983). Characteristics of responses to the Kansas Marital Satisfaction Scale by a sample of 84 married mothers. *Psychological Reports*, 53, 567-572.
- Snell, W. E., Schicke, M., & Arbeiter, T. (1996). *The Multidimensional Relationship Questionnaire: Psychological dispositions associated with intimate relations*. Unpublished manuscript.
- Spanier, G. B. (1976). Measuring dyadic adjustment: New scales for assessing the quality of marriage and similar dyads. *Journal of Marriage and the Family*, 38(1), 15-28. doi: 10.2307/350547
- South, S. C., & Krueger, R. F. (2013). Marital satisfaction and physical health: Evidence for an orchid effect. *Psychological Science*, 24(3), 373-378. doi: 10.1177/0956797612453116
- Till, B., Tran, U. S., & Niederkrotenthaler, T. (2016). Relationship satisfaction and risk factors for suicide. *Crisis*, 38, 7-16. doi: 10.1027/0227-5910/a000407
- Türk, E. G. ve Yıldız, A. D. (2017). Aşk biçemleri, ilişki doyumu ve yalnızlık: Üniversite öğrencileri üzerine bir çalışma. *Türk Psikolojik Danışma ve Rehberlik Dergisi*, 7(48), 97-109.
- Uysal, R., Sariçam, H. ve Akın, A. (2014). Öznel Zindelik Ölçeği Türkçe formunun psikometrik özellikleri. *Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 33, 136-146.
- Wade, T. J., & Pevalin, D. J. (2004). Marital transitions and mental health. *Journal of Health and Social Behavior*, 45(2), 155-170. doi: 10.1177/002214650404500203

- Wang, X., Xie, X., Wang, Y., Wang, P., & Lei, L. (2017). Partner phubbing and depression among married Chinese adults: The roles of relationship satisfaction and relationship length. *Personality and Individual Differences, 110*, 12-17. doi: 10.1016/j.paid.2017.01.014
- Whisman, M. A., Uebelacker, L. A., & Weinstock, L. M. (2004). Psychopathology and marital satisfaction: The importance of evaluating both partners. *Journal of Consulting and Clinical Psychology, 72*(5), 830-838. doi:10.1037/0022-006X.72.5.830
- Yiğit, İ. ve Çelik, C. (2016). İlişki doyumunun erken dönem uyum bozucu şemalar, kişilerarası ilişki tarzları ve kendilik algısı açısından değerlendirilmesi. *Türk Psikoloji Yazıları, 19*(38), 77-87.

The Impact of Foreign Exchange and Oil Prices Shocks on the Novel Google Trend Based Index of Economic Policy Uncertainty: A Case of Developing Country^a

Umut Burak GEYİKÇİ^{bc}, Fatma İZMİRLİ ATA^d, Lale YAKUPOĞLU^e

Abstract

Economic policy uncertainty is one of the remarkable issues in the literature in recent years. Since there is no such index for Turkey, Google Trend based novel economic policy uncertainty index (EPU) was created for the first time by this study. Then the impact of oil price and exchange rate on economic policy uncertainty in Turkey were measured by ARDL bound test. As a result of the analysis, a cointegration relationship was found between all series. In addition, while oil prices have a significant effects on EPU in the long-run, the long-run effects of exchange rates have not been observed. In the short-run, it is seen that 4% of the deviations occurring in brent oil in the long-run improved in the next period. The short-run Granger causality relationships between the examined variables were detected by Block Exogenous Wald test. The results obtained show a mutual causality between the USD / TL exchange rate and the index in the short-run, while a unidirectional causality from Brent oil to EPU index has been detected.

Keywords

Economic Policy Uncertainty
Index
Google Trend Based Index
EPU
ARDL Bound Test

About Article

Received: 06.01.2021

Accepted: 10.05.2021

Doi: 10.18026/cbayarsos.855000

Döviz ve Petrol Fiyat Şoklarının Yeni Google Trend Temelli Ekonomi Politikası Belirsizliği Endeksi Üzerindeki Etkisi: Gelişmekte Olan Ülke Örneği

Abstract

Ekonomi politikası belirsizliği literatürde son yıllarda dikkat çeken konulardan biridir. Konu ile ilgili yapılan çalışmalar genellikle gelişmiş ülkeler üzerinde yoğunlaşmaktadır. Türkiye için böyle bir endeksin hesaplanmadığı için çalışma ile ilk kez bir endeks oluşturulmuştur. Ardından Türkiye’de petrol fiyatları ve döviz kurlarının ekonomi politikası belirsizliği üzerindeki etkisi ARDL sınırlar testi vasıtasıyla ölçülmüştür. Gerçekleştirilen analiz neticesinde tüm seriler arasında eşbütünleşme ilişkisi bulgulanmıştır. Ayrıca petrol fiyatlarının ekonomik politika belirsizliği üzerinde uzun dönemde etkili oldukları bulgulanırken döviz kurlarının uzun dönemde herhangi bir etkisi gözlemlenmemiştir. Kısa dönem de ise, brent petrolde uzun dönemde meydana gelen sapmaların %4’ünün bir sonraki dönemde düzeldiği görülmektedir. İncelenen değişkenler arasındaki kısa dönemli Granger nedensellik ilişkilerini, Block Exojenite Wald testi vasıtasıyla test edilmiştir. Elde edilen sonuçlar, kısa dönemde Dolar/TL kuru ile endeks arasında karşılıklı bir nedensellik gösterirken, Brent petrolden endekse doğru da tek yönlü bir nedensellik bulgulanmıştır.

Anahtar Kelimeler

Ekonomi Politikası Belirsizlik
Endeksi
Google Trende Dayalı Endeks
EPU
ARDL Sınırlar Testi

Makale Hakkında

Geliş Tarihi: 06.01.2021

Kabul Tarihi: 10.05.2021

Doi: 10.18026/cbayarsos.855000

^a This study was presented at the 13th International Congress of Social Sciences with Current Researches, held in Istanbul between 06-08 November 2020.

^b Corresponding author: umutburak.geyikci@cbu.edu.tr

^c Assoc. Prof. Dr. Manisa Celal Bayar University, Faculty of Business, Orchid ID: 0000-0002-4285-2151

^d Assist. Prof. Dr. Manisa Celal Bayar University, Faculty of Economics and Administrative Science, Orchid ID: 0000-0003-2207-0010

^e Assist. Prof. Dr. Manisa Celal Bayar University, Salihli Vocational School, Orchid ID: 0000-0001-5328-886X

Introduction

Oil importing developing countries such as Turkey, are extremely sensitive to changes in oil prices. Especially sudden price changes can create unexpected effects on the macroeconomic balances in the country. However, if the country also has a foreign trade deficit, exchange rates are considered as another important factor. For this reason, in a country with a high net oil importing and foreign trade deficit, both variables are expected to have effects that increase economic policy uncertainty separately and together. This issue has been studied in the literature by various researchers in different ways. From the pioneering studies (Hamilton, 1983) examining the relationship between oil prices and macroeconomic indicators concluded that the oil shocks in the USA after World War II had a significant impact on the economic recession in the country between 1948 and 1972. Afterwards, there have been many studies examining the relationship between oil prices and different macroeconomic indicators. Some of these are (Burbidge & Harrison, 1984) (Kibritçioğlu & Kibritçioğlu, 1999), (Zhang, 2008), (Elder, 2010), (Berument et al.2010) and (Musa, 2017). On the other hand, the relationships between foreign exchange prices and macroeconomic indicators are extremely important. Exchange rate plays an important role in growth, especially in developing countries. In their studies of 33 countries on the African continent from pioneering studies on the subject (Ghura & Grennes, 1993) concluded that there was a negative correlation between the exchange rates and economic performance of the countries. Some other studies related to the subject in the literature are: (Maysami et al. 2004), (Basher & Sadorsky, 2006), (Harms & Kreschmann, 2009), (Gay, 2016). Previous studies made it necessary to measure the economic and financial uncertainty and the effects of uncertainty on different economic variables. Measurement of uncertainty in economics has been calculated in various ways by different authors in the literature. Different variables were used to represent uncertainty, but studies examining the relationship between economic uncertainty and other economic and financial variables are based on (Bernanke, 1983). In his study, Bernanke measured how and to what extent the durable consumption sector is affected under conditions of uncertainty. Using the daily volatility of share prices as an uncertainty index, (Bloom & Bond, 2007) found that real option prices increased in times of uncertainty and it encouraged investors to behave more cautiously. Afterwards (Atta-Mensah, 2004) calculated the uncertainty index with 6 variables consisting of economic activity level, stock returns, inflation, exchange rate, long-run interest rate and short-run interest rate volatility and measured the effect of economic uncertainty on the money demand function and he concluded that the increase in uncertainty decreased the appetite of investors for risky assets, on the other hand, they increased the demand for money and caused an increase in the level of savings. In their studies on the subject (Alexopoulos & Cohen, 2009) used two uncertainty indices to measure economic uncertainty, one of which is classical stock market volatility and the other, which consists of news published in the New York Times for the first time in the literature. They observed that unemployment, stagnation, production level and consumption decreased during periods of increased uncertainty. The current version of the economic policy uncertainty index (EPU) started with the study of (Baker et al. 2012). The authors created an economic policy uncertainty index based on the number of articles containing economic uncertainty about politics out of 5,000 newspaper articles in the USA. Later (Baker et al. 2016) developed the index by scanning over 12,000 newspaper articles in 10

major newspapers in the USA, and then they began to calculate the index for 12 different countries. Afterwards, the authors started to publish the EPU for 26 countries, including the USA, through the website <https://www.policyuncertainty.com/>. Since the EPU was first published, there have been various studies investigating the relationship of uncertainty with different variables. From these studies, (Kang & Ratti, 2013) investigated the impact of oil prices on the EPU and found that oil shocks had a significant impact on the EPU. In another study (Wang & Wang, 2019) found that the changes in oil prices in the short and long run have a significant effect on the EPU. Some other studies examining the relationships between oil prices and EPU are (Kang & Ratti, 2013), (Rehman, 2018) and (Das & Kannadhasan, 2020). Exchange rates also have a significant economic impact in developing countries. The effect of both local and international currency shocks increasing the uncertainty is undeniable. Studies conducted in this context which are (Dai et al.2017) and (Olanipekun et al. 2019) reported that they found a significant causality between exchange rates and EPU and a positive correlation between variables. Some of the studies that examine the relationships between economic policy uncertainty index, oil prices and exchange rates are (Roubaud & Arorui, 2018), (Mokni et al.2020), (Al-Yahyaee et al.2020) and (Chen, et al. 2019). Most of these studies have used EPU, which was created by (Baker, Bloom, & Davis, 2016) and has been published regularly since 2017. Currently, Turkey does not exist in the index which calculates the uncertainty of 26 countries. Recently, internet search-based approaches have also been used to produce indices for the measurement of economic and political uncertainty (Bilgin et al. 2019). The first study to use Google Trend data to measure economic policy uncertainty was brought to literature by (Castelnuovo & Tran, 2017). In this study, the authors searched the words they determined for the USA and Australia from the Google Trends database and determined their daily numbers and created an index from these numbers. They compared the index they created with both the economic policy uncertainty index of (Baker, Bloom, & Davis, 2016) and different indices for both countries and obtained consistent results. Afterwards, some of the other studies using the EPU created by (Castelnuovo & Tran, 2017) using Google data are as follows; (Bontempi et al.2018), (Donadelli & Gerotto, 2019) and (Weinberg, 2020), (Geyikci, 2021).

In this study we translated the words into Turkish listed in the study of (Castelnuovo & Tran, 2017) and created an index for Turkey by the way of searching into Google Trends. Afterwards, we examined the short and long-run asymmetric relations and cointegration between oil prices, exchange rates and economic policy uncertainty, then we looked at the causal flows from shocks in oil prices and exchange rates to uncertainty indicators. Our study, which takes into account the effects of oil supply and demand shocks and exchange rate shocks on uncertainty, focuses on how the variables, which are analyzed from a general point of view, affect economic policy uncertainty in the short and long run and did not distinguish between positive and negative shocks. It also focuses on how the variables analyzed from a general perspective affect economic policy uncertainty in the short and long-run. In previous literature, the impact of oil price and exchange rates on EPU in Turkey or any other developing country has not been evaluated together. In this sense, this study will be the first for Turkey and net oil importing developing countries.

Four hypothesis are tested in the study

Hypothesis 1: There is a cointegration relationship among EPU, exchange rate and oil prices.

Hypothesis 2: Oil prices have an effect on EPU

Hypothesis 3: Exchange rates have an effect on EPU.

Hypothesis 4. There is a short-run causality relationship between EPU and oil prices and exchange rates.

The results of the study will help investors make investment decisions and portfolio diversification related to risk management, as well as have a significant impact on the decision of the assets allocation. On the other hand, it will be useful for political decision makers to manage the effects of oil and foreign exchange shocks on financial markets and to make correct political decisions. After this section, the study will continue as II. Material and Method, III. Findings, IV. Results and discussion.

Material and Method

There is no economic policy uncertainty index for Turkey. Therefore a novel index was created for Turkey benefiting from the index that was created by (Castelnuovo & Tran, 2017), using Google trends data for the US and Australia. The words used in the study of the authors mentioned in this index were translated into Turkish and counted through Google trend for weekdays between 01.01.2020 and 09.09.2020. The index created has been used as the uncertainty index. Dollar / TL exchange rates and Brent oil barrel prices were taken from investing.com for the same period. While the cointegration relations between the analyzed series were examined through ARDL boundaries test, causality was evaluated by Granger Block Exogeneity Wald Test method.

The econometric form of the model determined within the scope of the study was formed as follows;

$$Endeks_t = \alpha + \beta_1 Döviz_t + \beta_2 Petrol_t + \varepsilon_t$$

In the equation; α is the intersection point and $\beta_1-\beta_2$ are the coefficients of the explanatory variables.

Findings

Table 1. contains descriptive statistics for time series.

Tablo 1. Descriptive Statistics

	Index	Brent Petrol	Dollar
Mean	0,791701	42,61536	6,656692
Median	0,836194	42,94	6,8155
Maximum	2,860004	68,91	7,4848
Minimum	-3,056663	19,33	5,8597
Std. Dev.	0,895542	12,01673	0,478105
Skewness	-0,886447	0,240655	-0,249629
Kurtosis	5,771438	2,441112	1,874765
Sum	141,7144	7628,15	1191,548
Sum Sq. Dev.	142,7552	25703,53	40,68801
Observations	183,0000	183,0000	183,0000

By looking at the correlation matrix in Table 2, it has been determined that there is no multicollinearity problem among variables.

Tablo 2. Correlation Matrix

	Index	Brent Oil	Dollar/TL
Index	1		
Brent Oil	-0,4008	1	
Dollar/TL	0,0769	-0,5399	1

For the ARDL boundary test to be used, although the series does not have the same level of stationarity condition, each series should be stationary at level or at the first difference, but neither should need a second or higher level of difference for stationarity. The Augmented Dickey-Fuller and Phillips Perron unit root test results at the level of all series are shown in Table 3. According to the results obtained, the H0 hypothesis was rejected because the Dollar/TL rate and Brent oil series contained unit roots, while the EPU did not contain unit roots with a margin of error of 1%, concluded taht the series is stationary.

The values obtained from unit root test results allow us to easily state that there are no unit roots at the level for the EPU series, while for other series we need to check again with their first difference.

Unit Root Tests

Tablo 3. Unit Root Tests (in level)

Level	ADF	Result	PP	Result
Dollar/TL	-0,3323	Non-Stationary	-0,3763	Non-Stationary
Brent Oil	-1,948667	Non-Stationary	-1,9533	Non-Stationary
Index	-8,4323	Stationary I(0)	-8,4323	Stationary I(0)
Critical Values	1%	-4,042	1%	-4,04
	5%	-3,45	5%	-3,449
	10%	-3,151	10%	-3,15

After the results obtained in Table 3, ADF and PP unit root tests were applied again by taking the first differences of all series. The results show that all of the series are stationary in their first differences with 1% margin of error, and none of them need a second or higher order difference for stationarity.

Tablo 4. Unit Root Tests (in first differences)

First Difference	ADF	Result	PP	Result
Dollar/TL	-12,35674	Stationary I(I)	-12,35674	Stationary I(I)
Brent Oil	-11,1521	Stationary I(I)	-11,21017	Stationary I(I)
Index	-12,56306	Stationary I(I)	-37,34906	Stationary I(I)
Critical Values	1%	-4,042	1%	-4,04
	5%	-3,45	5%	-3,449
	10%	-3,151	10%	-3,15

According to the results obtained from Table 3 and Table 4, it has been observed that some series are stationary at level while some series are stationary in the first differences. If all series are not stationary at the same level, cointegration tests such as Johansen or Engle Granger cannot be used (Geyikçi, 2017). In cases where the series can be stationary at level and 1st differences but none of them need the 2nd or higher level for stationarity, the ARDL (Autoregressive Distributed Lag), which was introduced to the literature by Pesaran and Shin (1999) and Pesaran et al. (2001), is the most appropriate cointegration test (Ghildiyal, Pokhriyal, & Mohan, 2015).

ARDL Bound Test

ARDL approach is applied as a Vector Autoregressive (VAR) model of p. The following form was applied in the ARDL approach used in the cointegration test;

$$Endeks_t = \alpha_{01} + \beta_{11} (Endeks_{t-1}) + \beta_{21} (Döviz_{t-1}) + \beta_{31} (Petrol_{t-1}) + \sum_{i=1}^p \alpha_{1i} (Endeks_{t-1}) + \sum_{i=1}^p \alpha_{2i} (Döviz_{t-1}) + \sum_{i=1}^p \alpha_{3i} (Petrol_{t-1}) + \epsilon_{1t}$$

The index represents the currency and oil variables and ε the error term in the equation. In the equation given above, the H_0 hypothesis is that there is no cointegration, and the alternative hypothesis is that there is cointegration. The null hypothesis was tested by applying the F test.

Hence

$$H_0 = \beta_{1i} = \beta_{2i} = \beta_{3i} = 0$$

$$H_1 = \beta_{1i} \neq \beta_{2i} \neq \beta_{3i} \neq 0$$

$$i = 1, 2, 3$$

Before applying the ARDL boundary test, it is a prerequisite to calculate the ARDL F statistic appropriately by selecting the appropriate lag order of the variables and to test whether there is cointegration between the variables. The calculation of the F-test is very sensitive to the selection of the lag length (Quattara, 2004). The appropriate lag length test results are given in Table 5. The lowest lag length for the Akaike information criterion was determined as the appropriate lag length. The optimal lag length was obtained at the 4th lag.

Tablo 5. Lag Length Table

Lag	LogL	LR	FPE	AIC	SC	HQ
0	-1067,465	NA	788,6137	15,18391	15,24665*	15,2094
1	-1057,594	19,18194	778,9656	15,17155	15,42251	15,27353
2	-1050,385	13,70287	799,1636	15,19695	15,63613	15,37542
3	-1022,638	51,55891	612,8476	14,93103	15,55843	15,18598
4	-1004,664	32.63359*	540.0630*	14.80374*	15,61936	15.13518*
5	-997,9381	11,92499	558,5338	14,836	15,83983	15,24392
6	-989,3013	14,9459	562,5442	14,84115	16,03321	15,32556
7	-984,631	7,883215	599,8299	14,90257	16,28284	15,46346
8	-977,3866	11,91994	617,2047	14,92747	16,49596	15,56485

After the lag length is determined, according to the results in Table 6, it is seen that there is no problem in terms of autocorrelation, heterosthesis and normality in the series.

Tablo 6. Descriptive Statistics

	X^2	<i>Prob.</i>
Breusch-Godfrey serial correlation test	0,52951	0,5897
Heteroskedasticity test	0,05988	0,9419
Jarque-Bera test	1,20187	0,5483

At this point, the F-test is applied to investigate long-run cointegration between variables. If the F statistic obtained in the cointegration relationship is below the given critical values, we conclude that there is no cointegration and if it is above these critical values, there is cointegration. The long-run cointegration relationship between the analyzed series can be seen in the Table 7. Since the obtained F statistic value exceeds the specified upper critical values,

The Impact of Foreign Exchange and Oil Prices Shocks on the Novel Google Trend Based Index of Economic Policy Uncertainty: The Case of Developing Country

we can say that the series are cointegrated and in equilibrium in the long-run with a probability of error %1.

Tablo 7. ARDL Bound Test Results

Variables	F Statistic	
f(Index/Dollar/TL, Brent Oil)	24,1685	
Critical Value Bounds		
Significance	I(O) Bound	I(I) Bound
1%	5,15	6,36
5%	3,79	4,85
10%	3,17	4,14

The long-run equilibrium relationship between variables is calculated using the long-run ARDL (4, 1, 4) model for EPU. The main purpose here is to examine the marginal effects of oil and exchange rate on EPU. Long-run coefficients are given in Table 8.

$$\text{Endeks}_t = \alpha_0 + \sum_{i=1}^p \alpha_{1i} (\text{Endeks}_{t-1}) + \sum_{i=1}^q \alpha_{2i} (\text{Döviz}_{t-1}) + \sum_{i=1}^q \alpha_{3i} (\text{Petrol}_{t-1}) + \varepsilon_t$$

Long-run coefficients are given in Table 8 for the Index according to the above equation. While the obtained coefficients were significant for Brent oil at 1% significance level, they were insignificant in terms of exchange rate. These results conclude that there is no long-run causality between EPU and exchange rate, but there is a long-run causality between EPU and oil prices.

Tablo 8. ARDL (4, 1, 4) Long Run Coefficients

Variable	Coefficient	t-statistics	Prob.
C	4,492375	2,55255	0,0116
Dollar/TL	-0,325933	-1,429133	0,1549
Brent Oil	-0,037217	-4,092545	0,0001

The short-run parameters are estimated using the error correction term (ECT). In the error correction model, long-run causality occurs when the value of the error correction term (ECT) is negative and significant. Short-run causality is shown by the significance value of other regressor variables. The least squares (OLS) equation given below has been tested for short-run causality within the framework of ARDL (1, 2, 3);

$$\text{Endeks}_t = \alpha_0 + \sum_{i=1}^p \alpha_{1i} (\text{Endeks}_{t-1}) + \sum_{i=1}^q \alpha_{2i} (\text{Döviz}_{t-1}) + \sum_{i=1}^q \alpha_{3i} (\text{Petrol}_{t-1}) + \alpha \text{ECT}_{t-1} + \varepsilon_t$$

In the equation, α_{1i} , α_{2i} , α_{3i} denote the short-run dynamic coefficients of the equilibrium convergence of the model and the correction speed is denoted by α .

Short-run results are shown in Table 9. The results obtained are linked to long-run relationships as shown by the value and sign of the short-run dynamics, the delayed error correction term (ECT). The fact that the error correction term is negative and significant at the

1% significance level indicates the existence of a relationship between dependent variables and regressors. Since a negative and significant result was obtained in Brent oil from the variables studied from this point of view, it was concluded that 4% of the deviations occurring in the long-run were in equilibrium for each day in the short-run.

Tablo 9. Short-run Error Correction Model Estimation Results

Variable	Coefficient	t-statistics	Prob.
Dollar/TL	-0,288658	-2,070054	0,0401
Brent Oil	-0,047472	-8,009183	0,0000
ECT-1	-0,193922	-2,794869	0,0058
R-square	0,31312		
Adj. R-square	0,300078		
F-statistics	24,00857	Prob(F-statistics)	0,0000
Durbin-Watson stat	1,323018		

The obtained model also passed all tests in terms of diagnostic controls. Finding the Durbin-Watson (DW) statistic as 1.323018 shows that there is no spurious regression problem. Table 10. shows the short-run Granger causality relationships between the variables. The results found a mutual causality relationship between EPU and dollar/TL exchange rate, while a one-way causality from Brent oil to EPU was found, but no causality from EPU to Brent oil was found.

Tablo 10. VAR Granger Causality/Block Exogeneity Wald Tests

	Index	Brent Oil	Dollar/TL	Causality direction
Index	---	1,5527	5.0980***	Index → Dollar/TL
Dollar/TL	5.7831***	----	0,2674	Dollar/TL → Index
Brent Oil	15.2837*	0,6825	----	Brent Oil → Index

Conclusion and Discussion

This study examined the relationships between Brent oil prices, exchange rates and EPU based on daily data between 01.01.2020 and 09.09.2020. As part of the study, the index developed by (Castelnuovo & Tran, 2017) was adapted and calculated by us for Turkey.

As a result of the analysis carried out;

Hypothesis 1: Long-run cointegration relationship between EPU, Brent oil and exchange rates has been found. (Olanipekun, 2019) found a cointegration relationship between exchange rates and EPU, (Yesuf & Avci, 2018) found a cointegration relationship between oil prices and EPU. In this respect, the results obtained are consistent with the literature. The findings from this study are important in terms of showing this relationship for the first time for Turkey.

Hypothesis 2: It has been found that oil prices have long-run effects on EPU. The findings obtained are similar to the findings of (Chen et al. 2019), (Kang & Ratti, 2013) and (Antonakakis et al. 2014). On the other hand, when the short-run relationships between variables are examined, it is seen that 4% of the long-run deviations in Brent oil improve in the next period.

Hypothesis 3: There is no long-run effect of exchange rates on EPU. Previous literature has focused on the effects of EPU on exchange rates. However, exchange rate shocks due to foreign economic or political factors may affect the country's EPU. In this context, the study results did not detect the existence of such an effect during the period studied in Turkey. As the exchange rate does not have a long-run relationship with the EPU, it is not possible to comment on short-run improvements.

Hypothesis 4: The short-run causality relationships between the examined variables were analyzed using the Granger / Block Exogenous Wald test. The results obtained show a mutual causality relationship between the exchange rate and EPU in the short run, similar to (Dai et al. 2017) and (Olanipekun et al. 2019). In terms of the relationship between EPU and oil prices, different from the mutual causality relationship obtained in (Chen et al. 2019) and similar to the results obtained in (Yesuf & Avci, 2018), a unidirectional causality from Brent oil to EPU was found.

As a result of the analyzes carried out, the hypothesis that exchange rates and oil prices affect the EPU and that there is a mutual causality relationship between them could not be fully confirmed, and it was concluded that only oil prices among the variables affect the EPU. On the other hand, while causality is detected from foreign exchange and oil prices to EPU, a causality has been found from EPU to only the exchange rate.

According to the results, it has been concluded that although foreign exchange prices do not have an effect on the EPU, oil price shocks increase the uncertainty, so investors should monitor oil prices carefully, on the other hand, political decision makers should focus more on the measures that can be taken against the shocks in oil prices than foreign exchange prices.

In addition, for the first time, a Novel Economic Policy Uncertainty Index was created for Turkey, a developing, net oil importer country. It is important for the development of the study that this index will be used in future studies, allowing Turkey and other developing countries to examine the interactions between Economic Policy Uncertainty and different economic indicators.

References

- Alexopoulos, M., & Cohen, J. (2009). *Uncertain Times, uncertain measures*. Toronto: Department of Economics, University of Toronto.
- Al-Yahyaee, K. H., Shahzad, S. H., & Mensi, W. (2020). Tail dependence structures between economic policy uncertainty and foreign exchange markets: Nonparametric quantiles methods. *International Economics*, 161, 66-82.
- Antonakakis, N., Chatziantoniou, I., & Filis, G. (2014). Dynamic Spillovers of Oil Price Shocks and Economic Policy Uncertainty. *Energy Economics*, 44, 433-447.
- Atta-Mensah, J. (2004). *Money Demand and Economic Uncertainty*. Ottawa, Ontario, Canada K1A 0G9: Monetary and Financial Analysis Department Bank of Canada.
- Baker, S., Bloom, N., & Davis, S. (2012). Measuring Economic Policy Uncertainty. *Chicago Booth Research Paper*.

- Baker, S., Bloom, N., & Davis, S. (2016). Measuring Economic Policy Uncertainty. *Quarterly Journal of Economics*.
- Basher, S. A., & Sadorsky, P. (2006). Oil price risk and emerging stock markets. *Global Finance Journal*, 17, 224-251.
- Bernanke, B. (1983). Irreversibility, Uncertainty, and Cyclical Investment. *The Quarterly Journal of Economics*, 98(1), 85-106.
- Berument, M. H., Ceylan, N. B., & Doğan, N. (2010). The Impact of Oil Price Shocks on the Economic Growth of Selected MENA Countries. *The Energy Journal*, 31(1), 149-176.
- Bilgin, M. H., Demir, E., Gozgoz, E., Karabulut, G., & Kaya, H. (2019). A novel index of macroeconomic uncertainty for Turkey based on Google-Trends. *Economics Letter*, 184. doi:https://doi.org/10.1016/j.econlet.2019.108601
- Bloom, N. (2009). The Impact of Uncertainty Shocks. *Econometrica*, 77(3), 623-685.
- Bloom, N., & Bond, S. (2007). Uncertainty and Investment Dynamics. *The Review of Economic Studies Limited*, 74, 391-415.
- Bontempi, M., Golinelli, R., & Squadrani, M. (2018). Macroeconomic Unvertainty, Perception and Internet. *Working Paper DSE No:1134*.
- Burbidge, J., & Harrison, A. (1984). Testing for the Effects of Oil-Price Rises Using Vector Autoregression. *International Economic Review*, 25(2), 459-484.
- Castelnuovo, E., & Tran, T. D. (2017). *Google It Up! A Google Trends-based Uncertainty Index for the United States and Australia*. Munich Personal RePEc Archive. Melbourne: University of Melbourne and University of Padova, University of.
- Chen, J., Jin, F., Ouyang, G., Ouyang, J., & Wen, F. (2019). Oil Price Shocks, Economic Policy Uncertainty and Industrial Economic Growth in China. *PLoS One*, 14(5).
- Dai, Y., Zhang, J.-w., Yu, X.-z., & LI, X. (2017). Causality Between Economic Policy Uncertainty and Exchange Rate in China with Considering Quantile Differences. *Theoretical and Applied Economics*, XXIV(3(612)), 29-38.
- Das, D., & Kannadhasan, M. (2020). The asymmetric oil price and policy uncertainty shock exposure of emerging market sectoral equity returns: A quantile regression approach. *International Review of Economics & Finance*, 69, 563-581.
- Donadelli, M., & Gerotto, L. (2019). Non-Macro Based Google Searches, Uncertainty, and Real Economic Activity. *Res. Int. Bus. Finance*, 48, 111-142.
- Elder, J. (2010). Oil Price Uncertainty. *J. Money Credit Bank*, 42(6), 1137-1159.
- Gay, R. D. (2016). Effect of Macroeconomic Variables on Stock Market Returns For Four Emerging Economies: Brazil, Russia, India, China. *International Business & Economics Research journal*, 15(3), 119-126.
- Geyikçi, U. B. (2017). Analysing of the Relation Between Stock Markets and Economic Growth in Turkey by ARDL Bound Test . *Jounral of Business Research Turk*, 9(3), 197-212.
- Geyikçi, U. B. (2021). The Impact of Covid-19 and Crude Oil Price on Economic Policy Uncertainty; Evidence from an Emerging Market Economy, *Jounral of Finance Letters*, (115) , 103-118.
- Ghildiyal, V., Pokhriyal, A. K., & Mohan, A. (2015). Impact of Financial Deepening on Economic Growth in Indian Perspective: ARDL Bount Testing Approach to Coentegration. *Asian Development Policy Review*, 3(3), 49-60.

- Ghura, D., & Grennes, T. (1993). The Real Exchange Rate and Macroeconomic Performance in Sub-Saharan Africa. *Journal of Development Economics*, 42(1), 155-174.
- Hamilton, J. D. (1983). Oil and the macroeconomy since World War II. *J Political Econ. J Political Econ*, 91(2), 228-248.
- Harms, P., & Kreschmann, M. (2009). Words, Deeds and Outcomes: A Survey on the Growth Effects of Exchange Rate Regimes. *Journal of Economic Surveys*, 23(1), 139-164.
- Kang, W., & Ratti, R. A. (2013). Structural Oil Price Shocks and Policy Uncertainty. *Economic Modelling*, 35, 314-319.
- Kibritçioğlu, A., & Kibritçioğlu, B. (1999). Inflationary Effects of Increases in Prices of Imported Crude-Oil and Oil-Products in Turkey. *Undersecretariat of Treasury Review and Research Journal*.
- Maysami, R. C., Howe, L. C., & Hamza, M. A. (2004). Relationship between Macroeconomic Variables and Stock Market Indices: Cointegration Evidence from Stock Exchange of Singapore's All-Sector Indices. *Journal Pengurusan*, 24, 47-77.
- Mokni, K., Hammoudeh, S., Ajmi, A. N., & Youssef, M. (2020). Does economic policy uncertainty drive the dynamic connectedness between oil price shocks and gold price? *Resource Policy*, 69(101819).
- Musa, F. (2017). The Long Run Effects of Oil Price on Economic Growth The Case of Saudi Arabia. *International Journal of Energy Economics and Policy*, 7(6), 171-192.
- Olanipekun, I. O., Güngör, H., & Olasehinde-Williams, G. (2019). Unraveling the Causal Relationship Between Economic Policy Uncertainty and Exchange Market Pressure in BRIC Countries: Evidence From Bootstrap Panel Granger Causality. *Sage Open*, 1-13.
- Olanipekun, I. O., Olasehinde-Williams, G., & Güngör, H. (2019). Impact of Economic Policy Uncertainty on Exchange Market Pressure. *Sage Open*, 1-13.
- Quattara, B. (2004). Foreign Aid and Fiscal Policy in Senegal. *Unpublished Manuscript*. Manchester, U.K.: University of Manchester.
- Rehman, M. U. (2018). Do Oil Shocks Predict Economic Policy Uncertainty. *Physica A: Statistical Mechanics and Its Applications*, 498, 123-136.
- Roubaud, D., & Arorui, M. (2018). Oil prices, exchange rates and stock markets under uncertainty and regimeswitching. *Finance Research Letters*, 27, 28-33.
- Wang, Y., & Wang, Y. (2019). The Impact of Oil Price Shocks on Economic Policy Uncertainty of China: Evidence from Nonlinear Analysis. *Proceedings of the 2nd International Symposium on Social Science and Management Innovation (SSMI 2019)*. Advances in Social Science, Education and Humanities Research. doi:<https://doi.org/10.2991/ssmi-19.2019.79>
- Weinberg, L. (2020). The Google Trend Uncertainty (GTU) Index: A Measure of Economic Policy Uncertainty in the EU Using Google Trends. *Undergraduate Economic Review*, 17(1).
- Yesuf, A. J., & Avci, E. (2018). Economic Policy Uncertainty, Global Oil Price, Interest Rate, And Stock Market Returns - A Cointegration And Causality Analysis. *International Review of Economics and Management*, 6(2), 21-42.
- Zhang, D. (2008). Oil Shock and Economic Growth in Japan: A Nonlinear Approach. *Energy Economics*, 30, 2374-2390.

Geleneksel Dünyada Bilgi, Eğitim ve Ulema'nın Toplumsal Konumu ^a

Aznavur Demirpolat^{b,c}

Özet

İslam'ın kitabi bir din olması, Müslüman dünyasında bilgi ve eğitim kurumlarının gelişmesinde oldukça etkili olmuştur. Ancak hem İslami eğitim kurumlarının (medreselerin) tarihsel gelişimini hem de *ulemanın* bu gelişmedeki rolünü anlamak için bilgi ve iktidar arasındaki ilişkinin mahiyetini incelemek gerekir. Bu nedenle bu çalışmanın temel amacı, İslam dünyasında bilgi ve iktidar arasındaki ilişkiyi belirleyen tarihi ve sosyal-kültürel dinamikleri açıklamaktır. Bu çalışmanın ana tezi, İslam'ın ilk yayılmasından sonra ortaya çıkan hanedanlık yapılarının dini bilginin alanını ve ulemanın Müslüman toplumlardaki konumunu belirlemeye çalıştığıdır. Özellikle Abbasi hanedanının yükselişinden sonra hem medreseler hem de ulema iktidar nesnesi haline geldiler. Osmanlı İmparatorluğu'nda ulema, merkez ve taşra ulema gibi ikili bir görünüme sahipti. Sünni dünyasına kıyasla Safevi sonrası dönemde Şii ulema ve eğitim kurumları iktidara karşı görece özerkliklerini korudular. Dolayısıyla genel olarak geleneksel İslam dünyasında medreselerin ve *ulema* sınıfının siyasal iktidarın ana meşrulaştırma aracı, hatta organı haline geldiği söylenebilir.

Anahtar Kelimeler

Medreseler
Eğitim
Ulema
İktidar

Makale Hakkında

Geliş Tarihi: 08.01.2021
Kabul Tarihi: 10.05.2021
Doi: 10.18026/cbayarsos.856432

Knowledge, Education and the Social Position of Ulema in Traditional World

Abstract

Islam as a scriptural religion has been very effective in the development of both knowledge and educational institutions in the Muslim world. However, in order to understand both the historical development of Islamic educational institutions (madrasas) and the role of the *ulama* within this development, it is necessary to examine the nature of the relationship between knowledge and power. Therefore, the main purpose of this study is to explain the historical and social-cultural dynamics that determine the relationship between knowledge and power in the Islamic world. The main thesis of this study is that the dynastic structures that emerged after the first spread of Islam tried to dominate both the area of religious knowledge and the position of *ulema* within the Muslim societies. Especially after the rise of the Abbasid dynasty, both madrasas and *ulama*, had become the object of the power. In the Ottoman Empire, the *ulama* were divided into two main groups such as central *ulema* and the provincial one. Compared to the Sunni world, during the post-Safavid era, Shiite *ulama* and their educational institutions have preserved their relative autonomy against the power. Therefore, in general, it can be said that in the traditional Islamic world, madrasas and the *ulema* class have become the main legitimating instrument of the political power, even the organ of it.

Keywords

Madrasas
Education
Ulema
Power

About Article

Received: 08.01.2021
Accepted: 10.05.2021
Doi: 10.18026/cbayarsos. 856432

^a Not: Bu çalışma, "Ulema, Intellectual and the Modernization of Muslim Societies" isimli Yüksek Lisans tezinden üretilmiştir.

^b İletişim Yazarı: a.demirpolat@comu.edu.tr

^c Dr. Öğr. Üyesi. Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü. ORCID: 0000-0002-9341-0476

Giriş

Bir inanç ve medeniyet biçimi olarak yaklaşıldığında, İslam'a ilişkin en önemli kavramlar *ilim* ve *alim* kavramlarıdır. Bu durum büyük ölçüde, İslam dinin doğuş ve gelişim dinamikleriyle yakından ilgilidir. Diğer kitabi dinler-Yahudilik ve Hıristiyanlık- gibi İslam dini de etik ve monoteistik bir din olmanın yanında kitabi bir dindir. Her ne kadar Kur'an ayetleri Peygamber'in hayatta olduğu dönemde yazılı bir kitap şekline dönüştürülmemiş olsa da onun vefatından çok kısa bir zaman sonra, üçüncü halife, Hz. Osman zamanında ayetler bir araya getirilerek yazılı bir kitap haline getirilmiştir. Daha da önemlisi, İsa ve diğer peygamberlerle karşılaştırıldığında Muhammed'i kendisinden önceki peygamber ve nebilerden farklılaştıran en önemli özelliği, mucize ve olağanüstülüklerle örülü bir hayatının olmayışdır; tersine, onun yaşantısı olabildiğince sade ve herkes gibidir. Ancak, İslam peygamberinin ayırt edici vasfı kendisine Tanrı tarafından kitap gönderilen bir elçi olduğuna inanılmasıdır. Hz. Musa ve Hz. İsa'nın hayatında pek çok mucizeler söz konusuysen onun hayatından mucizevî olaylar neredeyse yok gibidir; tersine, Hz. Muhammed'in ön plana çıkan vasfı ise, (kutsal) kitap ve hikmettir. Müslümanlar açısından Kur'an'a yüklenen bu merkezi anlam, hatta ona "kutsallık" atfeden bu anlayışı Waardenburg (2011) şu şekilde açıklar:

"...İslam'ın Kur'an üzerine temellendiği yönündeki kabul, bu kitabın Müslümanlar tarafından "İslami" vasfını üstlenen her şeyin nihai normu olarak kabul edildiği gerçeğini dikkate almak şartıyla ancak uygun biçimde anlaşılacaktır. Bu normatif ve mutlak karakter, öncelikle Kur'an'ın Müslümanlar tarafından mucizevi bir vahiy olarak kabul edilmesinden ileri gelmektedir... Dolayısıyla din bilimlerinde İslam'ı biz "bizatihi" bir din olarak değil, Müslümanlar için özel bir dini değere sahip bir gerçeklik olarak değerlendiriyoruz. Bu yaklaşıma göre Kur'an bizatihi kutsal bir kitap değil, Müslümanların dini, yani "kutsal" bir karakter atfettikleri bir kitaptır."

İslam dininin bu kitabi özelliği Gellner'e (1984) göre, İslam'ı diğer dinlerden, özellikle Hıristiyanlıktan farklılaştıran en temel özelliklerden biridir. Ona göre, Hıristiyan dünyasında dini öğreti ve kişi arasında başta kilise, azizler ve ruhban sınıf olmak üzere aracı kurum ve dini kişilikler söz konusuysen İslam dininde, dini öğreti ve insanlar arasında herhangi bir otorite ve aracı kurum söz konusu olmamıştır. İslam'ın Büyük Geleneği içerisinde (kent ve kır şeklinde) ikili bir yapı olmasına rağmen, çevrenin tersine geleneksel İslam dünyasında kent her zaman Gellner'in kendisinin yüksek İslam olarak nitelendirdiği "kitabi dindarlığın, eğitim kurumlarının ve ulema kesimlerinin" merkezi olmuştur. Bu yüzden İslam dünyasında, okuma yazma bilen herkes dinin öğretisini anlamada bireysel "otonomiye" ve "yetkinliğe" sahip olmuştur. İslam toplumlarının bu vasfı, Gellner'e göre, İslam'ı ve bu dinin bağlularını, Batı'da yükselen kapitalist gelişim ve modernleşme sürecinin bir parçası olmamalarına rağmen modern zamanlarda varlığını sürdürebilecek, daha doğrusu modernleşebilecek yegâne dini topluluk ve toplumsal öğreti haline getirmiştir. Gellner'in kent ve kitabi dindarlık arasında kurmuş olduğu bu ilişki ve ikili ayrımı İslam toplumları için genelleştirmek her ne kadar sorunlu gözükse de Müslümanların başta Kur'an olmak üzere, (dini) ilimlere verdiği önemi göstermesi açısından oldukça önemlidir. Bilgiye verilen önemde, Sardar'ın (1984) belirttiği üzere, Hz. Muhammed'in ilim öğrenmeye dair sözlerinin büyük etkisi olmuştur. İslam'ın ilk dönemlerinde bilgi ve eğitim kurumsal bir yapıya dönüşmemiştir. Rahman'ın (1966) gösterdiği üzere, İslam'ın ilk yayılış döneminde, dini bilginin öğretimi ve aktarım kurumsallaşmamıştı; bilginin aktarımı büyük ölçüde dini bilgiye sahip olduğu düşünülen ve âlim olarak nitelendirilen kimselerin bağımsız ve bireysel çabaları sayesinde gerçekleşmekteydi. İlim

tahsil etmek isteyenler âlim olarak nitelendirilen bu kimselere müracaat ederler, ilim taliplisinin şayet bu isteği kabul edilirlse eğitim büyük ölçüde usta – çırak ilişkisi şeklinde gerçekleşirdi. İslam dünyasında, *rihle* (yolculuk ve seyahat) genellikle ticaret ve dini bilgiyi öğrenme maksadıyla gerçekleştirilen yolculuklar için kullanılmaktaydı:

“Sözlükte “yola koyulmak; bir şeyin sırtına binmek” anlamlarındaki **rahl** kökünden türeyen **rihle** kelimesi, terim olarak “hadis öğrenmek (talebu'l-hadis) ve ravi hakkında bilgi edinmek için seyahate çıkma” manasında **er-rihle fi talebi'l-hadis** şeklinde kullanılır. Bu yolculuğa çıkan kimseye **rahil**, bu maksatla çok yolculuk yapanlara **rah hale**, **ruhle**, **cevvale**, **tavvafu'l-ekalim** denir. Rihle muhaddislerle görüşmek, mevcut rivayetleri derlemek ve hadiste ilgili bilgilere ulaşmak amacıyla yolculuk yapmayı da ifade eder. Tanınmış pek çok musannif, önceki hadis mecmualarında mevcut hadisleri dinlemek ve rivayet icazeti almak üzere uzun yolculuklara çıkmıştır” (Hatipoğlu, 2008).

Özellikle İslam'ın ilk yayılış dönemlerinde Hz. Muhammed'in sözleri olarak nitelendirilen hadisleri derlemek için pek çok kimse uzun yolculuklara çıkmaktaydı. İlerleyen zamanlarda bu gelenek Hz. Peygambere ait olduğu düşünülen sözlerin (hadis) rivayet edilmesiyle sınırlı kalmadı; modern zamanlara değin, İslam dünyasında pek çok kimse eğitim ve öğrenim amaçlı uzun yolculuklarda bulunmuştur. İslam dünyasında bilgi ve seyahatin iç içe oluşunu Touati (2004) şu şekilde ifade eder:

“Orta Çağ İslam âlimleri seyahat düşkünüydü. Seyahat sanatını da tutkuyla geliştirmişlerdi... Seyahat çoğu için hayatlarının sınavıydı. Çekilen sıkıntılar onları alimlik mertebesine ulaştırdığı için, seyahat acıya katlanma deneyiminin eşlik ettiği bir dönüşüm figürü olarak benimsenmiştir... Ama onların seyahatle ilişkisi bu kadarla sınırlı kalmaz. Her şeyin ötesinde, sırra-erme bir bilgiyi değil bir deneyimi tanımlar. Onlar daha da ileri gitmiş, bilimsel kurumlarının işleyişi için seyahatin gerekli bir çark olduğunu düşünmüşlerdir.”

Âlimlerin ve bilgi peşinde koşan öğrencilerin seyahatle ilişkisi, tarihsel süreçte, İslam dünyasının pek çok farklı coğrafyasında Kahire, Semerkant, Buhara, İstanbul şehirlerin önemli bir kısmını hem eğitim hem de ticaret merkezleri haline gelmiştir. Örneğin, ilk dönem Osmanlı ulemasının büyük bir kısmı Kahire'de yetişmiştir:

“O dönemin İslam dünyasında en önde gelen ilim metropolü Kahire'dir; burada bütün disiplinler öğretilir ve müderrisler topluluğu ders verdikleri medreseler kadar ünlüdür... Bedreddin Kahire'nin Şeyhuniyye gibi büyük medreselerinde bu hocaların derslerine katılmıştır... Bedreddin'in çağdaşı olan bütün ilim irfan sahipleri, 1376'ya doğru Mısır'a gelen Molla Fenari ya da Ahmedi gibi, Kahire'de öğrenim görürler.” (Balivet, 2000).

Kahire'de yetişen Osmanlı âlimleri içerisinde en meşhuru şüphesiz hem büyük bir arif hem de Hanefi fıkhnın on büyük imamı arasında zikredilen Şeyh Bedreddin'dir. Dolayısıyla İslam'ın ilk döneminden itibaren başlayan bilgi, ticaret ve yolculuk arasındaki iç içe geçmişlik, İnalçık'a (1973) göre, Osmanlı ilk döneminde de oldukça yaygındı: Bu dönemde ulema ve öğrenciler başta Mısır, İran ve Türkistan olmak üzere İslam dünyasının pek çok farklı coğrafyalarına bilgi ve eğitim amaçlı olarak seyahat etmektedir.

Diğer taraftan, İslam tarihinde bilgi ve ilim kavramını içeriğinin ve kapsadığı alanın genişlemesi, fıkıh dışındaki diğer bilgi alanlarının da bilme çabasının bir parçası haline gelmesi İslam fetihlerinin Arap yarımadasının dışına yayılmaya başlaması, özellikle Eski Yunan ve Fars kadim kültürü ve medeniyet birikimiyle karşılaşılmasıyla başlamıştır. Böylece, fıkıh ve hadis ilminin yanında felsefe, astronomi, matematik ve tıp gibi farklı bilim dalları da

İslam dünyasında bilme faaliyetlerinin bir parçası haline gelmiştir (Kettani, 1984). Özellikle kelimelerin doğuşu ve gelişimi İslamın diğer medeniyetlerle- Doğu Roma, Eski Yunan ve kadim Fars- ve bu medeniyetlerin entelektüel birikimiyle karşılaşılması sonrasında gelişmeye başlamıştır. Zira bu karşılaşmalar yeni felsefi ve teolojik sorunların doğmasına sebebiyet vermiştir ve sonrasında da bu sorunlar kelimeler ve felsefeyle uğraşan Müslüman filozofların zihnini meşgul etmiştir.

Bu farklı kültürlerle karşılaşmanın ortaya doğurduğu sorunlardan birisi de şüphesiz İslam'da bilginin ve bilmenin içerdiği dini ve ahlaki boyuttur. Pek çok yazar İslam'da bilme ve bilginin dini ve ahlaki boyutunun, özellikle müteal olan Allah'la ilişkisinin altını çizmişlerdir. Felsefeye yönelik tepkiler, özellikle Gazali örneğinde görüleceği üzere, İslam'da bilginin dini öğreti ve ahlakla olan ilişkisinden kaynaklanmaktadır. Gazali, Eski Yunandan iktibas edilen felsefe birikiminin pek çok alanını, özellikle matematik, mantık ve fizik alanını olumlarken, inançla ilgili gördüğü alanları, özellikle Yunan filozoflarının metafiziğe dair görüşlerine karşı çıkmış ve bu konuda kendisinden önceki İslam filozoflarının Yunan filozoflarının metafiziğe ilişkin görüşlerine karşı sergiledikleri toleranslı tutumu ise eleştirmiştir (Gazzali 1990). İslam'da bilginin dini ve ahlaki boyutu pek çok modern entelektüel tarafından da dile getirilmiştir. Serdar'a (1984) göre İslam'da, "bilginin değerden ayrı" olması mümkün değildir. Serdar gibi Attas (1991) İslam'da eğitim ve öğretimin temel amacının şahsiyet terbiyesi ve böylece iyi bir insan yetiştirmek olduğunu söyler. Modern dönemde Gelenekselci ekolün önemli figürlerinden bir olan Nasr'a (1987) göre, İslam'da eğitimin asli önceliği, ahirette insanın Tanrı'nın huzuruna çıkmadan önce, daha bu dünyada kendi benliğinin ruhi ve manevi tekâmülünü (gelişimini) gerçekleştirmesidir. Ayrıca, Nasr'a göre, İslam'da eğitim, salt bilgi aktarımı değildir; ona göre, hoca ya da öğretici (muallim), aynı zamanda "ruhu ve kişiliği terbiye" etmeyi amaçlayan bir *mürebbid*dir. Hatta Nasr'a (1987) göre, bilgiye talip olan kimse, şayet gerekli ahlaki ve manevi terakkiye (gelişime) sahip değilse, sahip olduğu ilim hem kendisi hem de başkaları için tehlikelidir. Serdar, Attas ve Nasr'ın bilgi ve etik değerler, hatta manevi olgunlaşma arasında kurdukları ilişkinin bir benzerini İmam Zernuci'in (1985) medrese eğitimi üzerine yazdığı *Talim vel-Müteallim* isimli eserde görmekteyiz: Ona göre, gerçek ve doğru bilgiye sahip olmanın yolu, gündelik dini pratikleri Hz. Muhammed'in sünneti üzere/ona uyarak yerine getirmekle mümkündür. Ancak, diğer taraftan, doğru bilgi ve ahlak konusunda ulema kesimleri ile sufi çevreler arasında, 9. yüzyıldan itibaren farklı anlayışlar ortaya çıkmıştır: Ulema şer'i bilgi ve zühde dayalı bir yaşam üzerinde ısrar ederken sufi çevreler ise, hakikat bilgisinin ve ahlaki olgunlaşmanın önündeki en büyük engelin insan benliği (self) olduğunu ve içsel (kalbi) bir arınma olmadan insanın gerçek bilgiye, hakikate ve ahlaki olgunlaşmaya ulaşamayacağına ısrar ederler. Gazali'nin kendi otobiyografisini kaleme aldığı *al-Münkız Mine'd-Dalal* isimli eseri, bir anlamda, tüm bu tartışmaların kendi kişisel tecrübesi üzerinden açıklanma girişimidir.

Her ne kadar İslam dünyasında gerçek ve doğru bilginin elde edilmesi üzerine farklı yaklaşımlar tarihsel olarak erken sayılabilecek bir dönemde ortaya çıkmasına rağmen bu dönemde kurumsal hale gelmiş bir eğitim sistemi ya da eğitim modeli henüz ortaya çıkmamıştır. İslam dünyasında ilk yaygın eğitim kurumları Fatimiler ve Büyük Selçuklular döneminde ortaya çıkmış ve gelişim göstermiştir. Fatimiler secteryan (mezhepçi) yaklaşımlarını teorize etmek ve temellendirmek, özellikle Şii öğretiyi yaygın hale getirmek ve bu amaçla dailer/propagandist taraftarlar yetiştirmek, için Ezher külliyesini inşa etmişlerdir. Rakip güçlerden bir diğeri olan, Selçuklular Nişapur'dan Bağdat'a uzanan bir medrese sistemini Nizamiye Medreseleri adı altında hayata geçirmişlerdir. Nizamiye medreselerinin

kuruluş amaçlarından biri, büyük ölçüde Fatımi “daileri”nin başta Irak ve İran coğrafyası olmak üzere Ortadoğu’nun pek çok yerinde yürüttükleri batını propagandaya karşı Sünni anlayışı korumaktır (Çelik, 1998). Bâtinilere, felsefeye ve filozoflara karşı eleştirel bir yaklaşım sergileyen Gazali henüz içsel bir arayış içerisinde girmedığı gençlik döneminde Bağdat merkezli Nizamiye Medreselerinin baş müderrisi olmuştur. Her ne kadar Emevi ve Abbasi döneminde ilim ehli âlim kimseler ve en başta Hanefilik ve diğer ehli sünnet ekolleri ve Melametilik ve Bağdat ekolü gibi sufi mektepler neşet etmeye ve gelişim sürecine girmiş olsalar da İslam dünyasında eğitimin kurumsal bir yapıya dönüşmesi Fatimiler ve Selçuklular döneminde gerçekleşmiştir. Öncesinde dini eğitim ve irfani terbiye büyük ölçüde görece daha özgür bir yapıdaydı.

Ezher ya da Nizamiye medrese sistemi gibi bir örgün eğitim modeli ve programı ortaya çıkmadan önce, Abbasiler döneminde medreselerin İslam dünyasının pek çok yerinde ortaya çıktığını görmekteyiz. Ancak, İslam dünyasında, bilgi ve eğitim kurumlarının tamamıyla iktidarların denetiminde bir eğitim sistemine dönüşmesi, Mısır Fatimileri ve Büyük Selçuklu Devletiyle başlamıştır. Emeviler ve Abbasiler döneminde, eğitim sistematik hale dönüşmemiştir. Her ne kadar İslam dünyasında bilgi ve iktidar arasındaki ilişki ilk olarak Emeviler döneminde başlamış ve sonrasında Abbasilerle birlikte iktidarın bilgi ve medrese üzerindeki denetim ve kontrolü giderek yapısal bir hale gelse de bu dönemde henüz Fatimiler ya da Selçuklularda görülen standart hale gelmiş bir medrese sisteminden ve eğitim programından bahsedemeyiz. Abbasi hakimiyetiyle birlikte, dini eğitimde ikili bir yapı ortaya çıkmıştır: Bir tarafta, özellikle şehir merkezlerinde iktidarın gözetim ve kontrolü altında eğitim ve öğretim faaliyetlerini sürdüren medreseler; diğer tarafta ise, özellikle taşrada görece daha bağımsız medreseler. Bu gelişme, aynı zamanda, ulemanın konumunu da etkiledi; zira Abbasi döneminde iktidarın bir uzvu haline dönüşen ulema sınıfı görece özerk konumunu yitirdi. Ancak bu durumun büyük ölçüde Sünni dünya için geçerli olduğunu söyleyebiliriz; Şii gelenekte öğretinin bir parçası haline gelmiş olan *sehmi imam* ve *merci-i fakih* anlayışı Şii ulemanın modern zamanlara değin özerk konumunu sürdürmesine olanak sağlamıştır. Bilindiği üzere, Şii gelenekte, on ikinci imam (Gayb İmam) sonrası gelen tüm iktidarlar meşru olarak görülmedi (Moaddel, 1992). Bu durum Şii öğretinin bir devlet doktrini haline geldiği Safevi döneminden 1979 yılında gerçekleşen İran devrimine kadar devam etti. Ayrıca, yine Şii ulemanın görece otonomisini korumasına etkide bulunan diğer unsurlardan birisi Şii ulemanın devletin iznine bağlı kalmaksızın halktan zekât toplama yetkisine sahip olmasıdır. Bu durum Safevi hanedanlığının ortaya çıkışından modern zamanlara değin İran’da Şii ulemanın ekonomik açıdan oldukça güçlü olmasına sebebiyet vermiştir (Akhavi, 1990). Rıza Şah döneminde İran ulemasının Şah’ın reformlarına karşı gösterdikleri tepkinin bir diğer nedeni ise, Şah’ın İran’da toprak reformu gerçekleştirme isteğiydi. Büyük tarımsal arazilere ve toprak mülkiyetine sahip olan İran uleması toprak reformunun getireceği kayıpları düşünerek Şah’ın reform hareketlerine karşı çıktılar. Şüphesiz İran ulemasının iktidar karşısında dirençli olmasını sağlayan en önemli unsur Safevi Şiiliğindeki merci-i fakih anlayışıdır; bu anlayışa göre, her bir Şii fert dini pratiklerini sürdürebilmek için fakih konumundaki bir Şii âlime uymak ve bağlılık göstermek zorundaydı (Moaddel, 1992). Bu anlayış, Sünni dünya ile özellikle Osmanlı uleması ile karşılaştırıldığında, Şii ulemayı iktidar karşısında oldukça etkili bir konuma yerleştirmektedir; Osmanlı uleması geniş halk kesimleri gibi bir toplumsal destekten yoksunken Şii ulema her zaman arkasında başta tüccar, esnaf ve zanaatkarlar olmak üzere geniş halk kesimlerinin desteğini almıştır.

Ulema’nın Toplumsal Konumu

İslam dünyasında, ulema kesimleri, sahip oldukları dini bilgiden dolayı halk katmanları arasından oldukça saygın bir konuma sahip olmuşlardır. İktidarların siyasi ve askeri gücü kitleleri devlet aygıtına itaat etmeye zorlarken ulemanın saygınlığı büyük ölçüde İslam dünyasında halk kesimlerinin ulemayı dini bilginin aktarıcısı, dini ve itikadi alanın koruyucusu olarak görmesinden kaynaklanmaktaydı. Green'e (1992) göre, bu durum ulema'nın marjinal sayılabilecek dini akımlar ve anlayışlar karşısında onları daha "reaksiyoner ve tutucu" kılabilmekteydi. Benzer şekilde, Bagader'e (1992) göre ulemanın dini konulardaki muhafazakâr ve koruyucu tutumu büyük ölçüde ulemanın sahip olduğu halk desteğinden kaynaklanmaktaydı. Ayrıca, Green'e göre (1992), modern zamanlara değin ulema kesimlerinin sufi çevrelere mensubiyeti ve bu tür yapılarla olan ilişkisi ulema çevrelerini hem merkezde hem de çevrede oldukça saygın ve etkin kılmaktaydı. Ancak diğer taraftan, ulema'nın toplumsal etkinliğini ve dini otoritesini sınırlandıran en önemli faktör İslam dünyasında iktidarın genel olarak dinsel bilginin taşıyıcıları ve dinsel meşruiyet merci olan ulema kesimleri üzerinde kurmuş olduğu hâkimiyet ilişkisiydi. Bu ilişki sonucunda, ulema kesimleri, özellikle *fakihler*, zaman içerisinde "egemen devlet güçleri ve onun içinde örgütlenmiş sınıflarla bağlantılı" hale geldiler (Mona-Stauth, 1990).

Her ne kadar İslam dünyasında, Gellner'in (1984) belirttiği üzere, Hıristiyanlıkta olduğu gibi bir ruhban ya da din adamları sınıfı olmamasına rağmen, dinsel bilgiye sahip olmak ve bu alanda yetkinleşmek İslam dünyasında ulemaya oldukça saygın bir konum kazandırmıştır. İslam dininin bir taraftan kitabi bir din olması ve gündelik hayat pratiklerinden inanç esaslarına değin oldukça geniş bir alana ilişkin temel dini esaslarının olması ulemanın konumunu daha da önemli hale getirmiştir. Özellikle, İslam dini Arap yarımadasından diğer coğrafyalara yayıldıkça din bilginlerinin önemi daha fazla artmaya başlamıştır. İslam'ın Arap yarımadasından diğer coğrafyalara yayılışıyla birlikte başta Mecusiler, Hıristiyanlar ve Yahudiler olmak üzere pek çok farklı inanç ve kültürden gelen insanların bir kısmı ya ihtida ederek mevali statüsüne sahip olmuşlar ya da kadim inançlarını ehli kitap ya da zımni statüsünde sürdürmüşlerdir. Yukarıda da belirttiğimiz üzere, bu yeni fetihler, aynı zamanda düşünce ve inanca dair yeni soruların ve sorunların ortaya çıkmasına neden olmuştur. İslam dünyasında ilk iki yüzyılda itikadi ve fıkhî ekollerin, farklı düşünce hareketlerinin ve hükema olarak nitelendirilen İslam filozoflarının ortaya çıkışı büyük ölçüde farklı olanla karşılaşmanın bir sonucudur. Bu yeni coğrafyaların fethi, düşüncenin yanında toplumsal dinamikler açısından oldukça hayati rol oynamıştır. Emevilerden itibaren İslam dünyasında ortaya çıkan iktidar yapısı büyük ölçüde İran ve Doğu Roma devlet geleneklerinden etkilenmiştir. Ulemanın ilerleyen zamanda devletin bir uzvu haline gelmesi özellikle kadim Fars ve Doğu Roma devlet geleneğinin Emeviler, Abbasiler, Selçuklular ve Devlet-i Aliyye tarafından tevarüs edilmesinin bir sonucudur. Her ne kadar Gellner'e göre, Hıristiyanlığın tersine İslam, Doğu Roma ve Pers İmparatorluğu gibi iki büyük gücün olmadığı bir coğrafyada zuhur etmiş olsa da sonrasında, özellikle ilk fetih hareketlerinin akabinde bu iki kadim devlet geleneğinden devlet yönetim ve erkine dair pek çok şeyi tevarüs etmiştir. Muaviye, Ümeyye Oğulları Hanedanlığını Hicazda değil, Doğu Roma'nın Ortadoğu'ya açılan kapısı olan Şam'da kurmuştur. Her ne kadar Gellner'in (1984) belirttiği üzere Hıristiyanlıkta "Sezar'ın hakkını Sezar'a, İsa'nın hakkını İsa'ya" ver şeklinde yaygın bir anlayış Batı'da iktidar ve din arasında erken sekülerlik diye bileceğimiz bir sürece yol açmış olsa da, İslam dünyası her hangi bir devlet geleneğinin olmadığı bir dünyada ortaya çıkarak böyle bir bölünmenin ve ayrışmanın önüne geçiyormuş görünmesine rağmen, tarihsel süreçte, İslam dünyasında Emevilerle birlikte ortaya çıkan iktidar yapısı Doğu Roma devlet geleneğinden pek çok şey tevarüs

etmiştir. Abbasi hanedanlığı döneminde ise yoğun bir kadim İnan kültürünün ve devlet geleneğinin etkisini, özellikle oluşan devlet bürokrasisinde ve memurlar sınıfında görmekteyiz. Dolayısıyla, her ne kadar İslam Doğu Roma ve Pers hâkimiyetinin dışında bir coğrafyada gözlerini dünyaya açmış olsa da doğuşundan çok kısa bir zaman sonra, bu iki kadim kültür ve devlet geleneğinden etkilenmiştir. Ancak diğer taraftan, İslam dünyasında çok erken dönemde, Emevi hanedanlığıyla birlikte ortaya çıkan devlet geleneği dinsel bilgiyi ve bu bilginin taşıyıcısı olan ulema kesimlerini iktidarın bir uzvuna dönüştürmeye çalışmıştır.

İslam'ın dinsel öğretisi, "âlimleri peygamberin varisleri" olarak nitelendirmiş ve ilimle uğraşanların iktidara mesafeli olması konusunda pek çok zaman uyarıda bulunmuşlardır. Hatta Zilfi'ye (1988) göre, yaygın anlayışta devlet katında kadılığı kabul eden kimse "bıçaksız katledilen kimse" olarak nitelendirilmiştir. Bu anlayışın bir sonucu olarak, Emeviler döneminde en başta İmam Ebu Hanife ve İmam Hambel olmak üzere pek çok ulema devlet erkinin bir parçası olmayı, özellikle kadılık görevini kabul etmemişlerdir. İlk dönem ulemanın iktidarın bir parçası olmasını önleyen önemli etmenlerden bir diğeri ise, İslam'ın ilk dönemlerinden itibaren dinsel görevlerin, özellikle eğitim ve öğretimin maddi bir karşılık beklenerek yapılamayacağına yönelik bir anlayışın yerleşik hale gelmesidir. Bu anlayışın bir sonucu olarak, İslam'ın ilk zuhurundan modern zamanlara değin pek çok âlim ve arif iktidarın dışında kalabilmek ve onun bir uzvuna dönüşmemek için başta ticaret ve zanaat olmak üzere farklı geçim yollarından maişetlerini temin etmeye çalışmışlardır. Kuru'ya (2019, s. 3) göre, ilk dönem ulemanın geçim yolu olarak ticareti ve ticari faaliyetleri seçmeleri ve ticaretle uğraşan kesimlerle yakın ilişki içinde olması büyük ölçüde ulemanın iktidar çevreleriyle yakınlaşmasını bir çürüme ve bozulma nedeni olarak görmelerinden kaynaklanmıştır. Yazara göre, bu durumun en büyük müsebbibi, Emevilerin Ehli Beyte mensup kimselere ve kendi otoritelerine karşı gösterdikleri şiddet ve haksızlıklardır. Bu yüzden, İslam dünyasında Ümeye Oğullarının hanedanlığa dönüşmesinden Abbasi devletinin ilk kuruluş yıllarına değin bilgiyle uğraşan pek çok alim, iktidara çoğu zaman mesafeli olmuşlar, hatta ehli sünnetin ilk mezhep imamları devlet erkinin bir parçası olmayı kabul etmemişlerdir. Abbasi dönemiyle birlikte ulema kesimleri iktidarın bir uzvu haline dönüşme sürecine girmiş olmalarına rağmen, Levtzion'a (1994) göre, İslam dünyasında, özellikle Kuzey Afrika'da pek çok âlim 19. yüzyıla değin iktidar dışı alanlarda var olmaya ve bu amaçla ticari faaliyetlerde bulunmuşlardır. Bagader'e (1992) göre, ticaretin yanında İslam dünyasında ulema kesimlerinin özerk kalmasını sağlayan diğer önemli bir unsur, İslam dünyasında Hz. Muhammed döneminden itibaren giderek yaygın hale gelmeye başlayan vakıf sistemidir. Ancak, ticaret ve vakıflar sayesinde ekonomik anlamda göreceli otonomiye sahip olan ulema kesimi, Abbasi iktidarıyla birlikte, bu kısmi özerk konumlarını kaybetmeye başladılar; başta kadı ve müderrisler olmak üzere pek çok din ve eğitim hizmetinde bulunanlar, hatta camilerde imamlık vazifesini yerine getirenlerde devletin maaşlı memurları haline geldiler. Ayrıca, Abbasilerle birlikte gelişen devlet bürokrasisi ve iktidarın dini meşruiyeti geleneksel eğitim kurumu olan medreseleri iktidarın devlet bürokrasisi için gerek duyduğu kimseleri yetiştirecek ve aynı zamanda iktidarın meşruiyetini sağlayacak bütünüyle Abbasi iktidarına bağlı yapılara dönüştürdü. Devletin bürokratik aygıtının bir parçası haline gelen ulemanın iktidar çevreleri açısından yerine getirdikleri iki temel toplumsal ve ideolojik fonksiyon söz konusudur: Bunlardan ilki, iktidar için gerekli olan dini (şer'i) meşruiyet alanı üretmek ve bir diğeri ise, iktidara karşı yükselişe geçen toplumsal gruplarla iktidar arasındaki ilişkiyi sağlamak ve bu karşı grupların iktidara karşı yükselen tansiyonu yatıştırmaktır (Green, 1992). Ulemanın bu toplumsal rolünün farkında olan Napolyon, Mısır'ı işgal ettikten sonra

Mısır'daki Fransız hakimiyetinin halk kesimleri arasındaki meşruiyetini sağlamak için ulema sınıfına bazı ayrıcalıklar vermiştir ve ulemanın desteğini almada başarılı olmuştur (Crecelius, 1992). Diğer taraftan, ulemanın bu aracı rolü ve başta halk katmanları arasında sahip oldukları saygınlık, Safevi İran'ında olduğu gibi Osmanlı ulemasını iktidar karşısından güçlü kılan önemli dinamiklerden birisidir. Osmanlı devletinde, Heyd'in (2005) belirttiği üzere toplumsal muhalefetin üç temel ayağı bulunmaktaydı: Ulema, yeniçeriler ve esnaf ve zanaatkâr kesimleri. Osmanlıda pek çok zaman bu üç unsur birlikte hareket etmiş ve toplumsal muhalefetin kaynağını oluşturmuştur. III. Selim'in askeri alanda göstermiş olduğu modernleşme çabaları, özellikle yeniçerilerin yerine yeni modern bir ordu ihdas etme girişimi, yeniçeri ve ulema arasındaki ittifak yüzünden akamete uğramıştır. Yeniçeriler ve ulema arasındaki bu sıkı bağıllığı ve yakın ilişkiyi etkili kılan hususlardan biri şüphesiz, Osmanlıda Viyana seferi sonrasında gittikçe azalan askeri seferler ve fütuhatlardır. Bunun sonucunda, yeniçerilerin pek çoğu şehirli unsurlarla, özellikle şehir esnafı ve zanaatkârlarla yakın temas içerisine girmiş ve pek çoğu ya esnaflaşmış ya da şehir ekonomisinde kazanç sağlayan mesleklere yönelmişlerdir. Yeniçeri ve esnaf kesimleri arasındaki bu yakınlaşma *askeriye* sınıfı içerisinde yer alan ulema kesiminin devlet bürokrasisi içerisindeki konumunu her zaman güçlü tutmuştur. Geleneksel ordu (yeniçerilik) yerine Nizam-ı Cedid ordusunu hayata geçiren ve diğer toplumsal alanlarda modernleşme girişiminde bulunan II. Mahmut, merkezdeki ulema – yeniçeri ittifakına karşı, Sened-i İttifakta görüldüğü üzere başta ayanlar olmak üzere farklı toplumsal kesimlerin, özellikle de merkez ulemanın gücünü ve etkinliğini kırmak için taşra ulemasının ve softaların desteğini almaya çalışmıştır. Osmanlı uleması arasındaki sınıfsal ve toplumsal farklılaşmayı ve bölünmüşlüğü kendi lehine kullanmaya çalışmıştır. Merkezdeki ulemanın etkinliğini kırmak için taşra medreselerinden mezun olmuş ve merkezdeki ulemayla karşılaştırıldığında hem toplumsal statü hem de etkinlik açısından oldukça güçsüz konumda olan taşra ulemasına yeni askeri sistem içerisinde pek çok kadro, özellikle imamlık vazifesi vermiştir. Taşra ulemasının ve ayan sınıfının desteğini alan II. Mahmut bu sayede yeniçeri ocağını lağvetmiş ve onun yerine Nizamı Cedid ordusunu kurmuştur. Ancak, bir bütün olarak değerlendirildiğinde, Osmanlıda başta kadılar olmak üzere *askeriye* sınıfının bir parçası olan ilmiye kesimi büyük ölçüde, tüm bu sayılan toplumsal kesimlerle olan temas ve ittifakına rağmen *askeriye* sınıfının bir parçasıydı. *Askeriye* sınıfı içerisinde diğer kesimlerle karşılaştırıldığında *ilmiye* mensupları bazı açılardan, özellikle sahip olunan birikim ve zenginliğin korunması ve aktarımı açısından daha güvenceli bir duruma sahipti. Zira *ilmiye* mensuplarının mal ve zenginlikleri vefatlarından sonra müsadereye uğramazdı.

Ulema Arasında Sınıfsal Farklılıklar

Geleneksel İslam dünyası Batı feodalizmiyle karşılaştırıldığında daha eşitlikçi bir görünüm sergiler. Hudgson'un belirttiği üzere Batı'da hiyerarşik toplum yapısı kendisini sanat alanından iktidara değin her alandan gösterir. O'na göre İslam dünyasında daha eşitlikçi bir yapı söz konusudur. Batı'da toplumsal konumların meşruiyeti ön plandayken İslam dünyasında bu tür konumsal meşruiyetten söz edilemez. Batı'da kralın meşru varisi olabilmek için onun Katolik nikahlı eşinden doğmuş olmak gerekmektedir; tersine İslam daha eşitlikçidir: sultanın dini nikahlı eşinin yanı sıra cariyelerinin dünyaya getirdiği çocuklar, hatta Mısır Memluklerinde görüldüğü üzere köle kökenli biri zaman içerisinde iktidarı ele geçirip çok rahat sultan olabilmektedir. Benzer şekilde, Batı'da gelişen gotik mimari, Orta çağın hiyerarşik toplum yapısını ve dünya görüşünün sanatsal uzamda bir yansımaları meydana getirirken, Selçuklu mimarisi ve sanat eserleri geleneksel İslam dünya görüşünün eşitlikçi

anlayışının arabesk formda üretilen sanat eserlerinde gözler önüne sermiştir. Hodgson'un (1999) İslam'a dair bu eşitlikçi yaklaşımına rağmen İslam dünyasında toplumsal yapının iki temel ayırım üzerine oturduğunu söyleyebiliriz: al-hassa (yöneticiler, soylular, üst-sınıf, vs.) ve *al-amm* (diğerleri). Bu ayırımın diğer bir ifade edilme biçimi ise, Osmanlı devletinin Fars geleneğinden tevarüs ettiği, *askeriye* ve *reaya* sınıfı arasındaki ayırmadır. Karpat (2002, s. 11) tarafından gösterildiği üzere, Osmanlı devleti kendisinden önce İslam dünyasında ortaya çıkan devlet geleneklerinden pek çok şeyi, özellikle devlet ve "toplumsal düzen" anlayışını tevarüs etmekle kalmamış modern zamanlara değin sürdürmeye çalışmıştır. Bu ayrıma göre, askeriye sınıfı; hane halkı, askerler, devlet görevlileri ve ilmiye sınıfından (ulema) oluşmaktaydı; reaya sınıfını ise, esnaf ve zanaatkârlar, köylüler ve gayrimüslim ahaliden oluşmaktaydı (Mardin, 1990, s. 74). İnalçık'a (1967, s. 97) göre, Fars geleneğinden tevarüs edilen devleti merkeze alan bu yaklaşımda, tüm toplumsal sınıf ve zümreler ve sahip olunan her türlü kaynak devletin gücünü ve varlığının korunması için seferber edilmeliydi. İslam toplumlarının ikili bir toplum yapısına sahip olduğuna yönelik genel bir kabul olmasına rağmen ulemanın toplumsal konumuna ilişkin farklı yaklaşımlar olduğunu görmekteyiz. Geleneksel İslam toplumlarına ilişkin İbni Haldun'un çevre ve merkez (*bedevi* ümran- *hadari* ümran) ayırımını büyük ölçüde benimsemiş olan Gellner'e göre, 'ulema sınıfı, tüccarlar ve zanaatkârlar' İslam şehrinin ana unsurlarından biridir. Geleneksel İslam dünyasında, medreselerin pek çoğu şüphesiz şehirlerde inşa edilmiş ve bu yüzden, ulema kesimlerinin toplumsal köken olarak taşradan ziyade şehirli zümrelere mensup olduğunu söyleyebiliriz; ancak İmam Gazali örneğine baktığımızda, bir dönem nizamiye medreselerinin baş müderrisi konumuna getirilen Gazali aile kökeni olarak seçkin bir sınıfa (al-hassa) mensup değildir. Ebu-Hamid al Gazali'ye nispet edilen Gazali ismi babasının mesleği olan gazzazlık (hasır örme/dokuma) mesleğiyle ilişkilidir. Green'e (1992, s. 232) göre, ulema kesimi *al-amm* (umum/halk kesiminden) gelmektedir. Her ne kadar Osmanlı ulema sınıfı kendi içerisinde merkez ve taşra uleması şeklinde ayrılmış olmasına rağmen devlet bürokrasisinin bir uzvu haline gelmiş olan pek çok kadı ve alim toplumsal köken olarak şehirli zümrelere, özellikle Osmanlı devlet bürokrasisinde yer alan devlet görevlilerin ve paşaların çocuklarıdır. Şüphesiz bu durumun temel sebeplerinden birisi, Osmanlıda ulemanın variyet ve zenginliğinin devlet tarafından bir denetim biçimi olan müsadereye uğramamasıdır. Genel olarak bakıldığında, Osmanlı devlet bürokrasisinde hizmet veren pek çok ilmiye sınıfı mensubu büyük ölçüde tarihsel olarak Osmanlı'ya başkentlik yapmış şehirlerde – sırasıyla Bursa, Edirne ve İstanbul – kurulmuş olan medreselerde yetişmiştir. Bu yüzden Osmanlı'da Bursa, Edirne ve İstanbul'da yetişen ulema diğer taşra şehirlerinde yetişen ulemaya göre her zaman daha avantajlı ve ayrıcalıklı olmuştur. Yukarıda belirtildiği üzere, II. Mahmud yeniçerileri ordusunu lağvetmek istediğinde taşra ulemasının desteğini almaya çalışmıştır. Onlar da bu durumu kendileri için avantajlı hale getirmeye çalışmışlardır. Levtzion (1994) ulema kesimleri arasında toplumsal sınıflara mensubiyet açısından farklılık olduğunu belirtir; ona göre, büyük ulema kesimleri al-hassa sınıfına mensupken diğer ulema sınıfı ise toplumsal köken olarak daha aşağı toplum kesimlerden (*al-amm*) gelmektedir. Mardin (1991, s. 77) Osmanlı ulemasının her ne kadar askeriye sınıfına mensup olsa da toplumsal yapı içerisinde ikinci bir sınıfı meydana getirdiğini söyler. Osmanlı toplumunun büyük ölçüde kullar (*reaya*) ve yöneticiler olarak iki farklı kesime ayrıştığı bu yapıda ulema kesimi üçüncü bir toplumsal kategori olarak karşımıza çıkmaktadır. Köprülüler örneğinde görüldüğü üzere, bazı köklü ailelerin uzun süre devlete hizmet etmeleri ve devlet bürokrasisi içerisinde bulunması bu tür aile kökenine mensup kimseleri ilmiye sınıfı içerisinde daha seçkin ve avantajlı hale getirmiştir. Her ne kadar,

Osmanlı eğitim sistemi içerisinde taşra kökenli kimselerin Bursa, Edirne ve İstanbul gibi şehirlerdeki medreselerde eğitim görmeleri ve bu eğitim sonucunda ilmiye sınıfına dahil olmaları mümkün gözükse de gerçekte taşra kökenli gözükken bu medrese öğrencilerinden büyük bir kısmı çoğu zaman devlet tarafından taşraya kadılık vazifesi ile gönderilen devlet görevlilerinin çocuklarıdır. Ayrıca bu süreçte, Osmanlıda yerleşik hale gelmiş olan 'klientalist' ilişki biçimi, sultana yakın devlet bürokrasisinde yer alan kimselerin çocuklarının *ilmiye* sınıfında post bulmalarına ve devlet bürokrasisi içerisinde önemli konumlara gelmelerine sebebiyet verdiğini söyleyebiliriz. Bu durumun bir yansıması olarak, pek çok medrese mezunu öğrenci aldıkları ilmi icazet sayesinde müderris konumuna ulaşırken, üst sınıfa mensup ulema kesiminden gelenler genellikle hiçbir icazetnameye gerek kalmadan müderris olarak tayin edilebilmekteydiler. Uzunçarşılı'ya (1988, s. 71-72) göre, bu süreç Osmanlıda Molla Fenari'nin evlatlarına verilen ayrıcalıklı başlanmış ve sonrasında yerleşik hale gelmiştir. Benzer bir biçimde, Zilfi (1988, s. 47) ulema çocukları, açılan müderrislik ve kadılık sınavlarında diğer toplumsal kesimlerden gelen kimselere nazaran çoğu zaman daha avantajlı konumda olmuşlardır.

Benzer bir durum, diğer Müslüman toplumlarda da yaygın bir durum olduğunu görmekteyiz. Mısır'ın istisnai bir durum arz ettiğini ve bu durum büyük ölçüde Mısır ulemasının toplumsal köken olarak taşra kökenli olmasından kaynaklandığı söylenebilir. Zira, Mısır'da ulema'nın büyük bir kısmı taşra kökenliydi ve Mısır ulemasında tarihsel olarak ayrıcalıklı hale gelmiş bir ulema kesimi oluşmamıştı. Ancak, diğer coğrafyalarda, özellikle Fas ve Tunus'ta medrese hocalarının pek çoğu ve kadılık görevine getirilenlerin büyük çoğunluğu hassa (üst) sınıfa mensup ailelerden gelmekteydi. Tunus'ta üst sınıfa mensup kimselerin bu tür avantajlı konumlar elde etmesi Hayrettin Paşa zamanında daha da yaygın bir duruma dönüşmüştür (Green, 1992, s. 248).

Sonuç Yerine

İslam dininin Yahudilik ve Hıristiyanlık gibi etik, monoteistik ve kitabi bir din olması nedeniyle, İslam dünyasında bilgi ve bilginin aktarım aracı olan medreselerin İslam'ın ilk yayılış döneminden itibaren oldukça erken bir dönemde zuhur ettiği söylenebilir. Ancak, ilk dönemde ortaya çıkan bu yapılar büyük ölçüde âlim olarak nitelendirilen kimselerin bireysel çabalarının bir sonucu olarak ortaya çıkmıştı. İktidarın bilgi üzerinde denetim kurma ve bilgiyi, özellikle dinsel öğretiyi iktidarın meşruluğunu sağlayan bir araca dönüştürme isteği Emevi hanedanlığının Şam'da tesis edilmesiyle birlikte ortaya çıkmıştır. Emevi hanedanlığı ve Abbasi iktidarı döneminde, dini bilginin öğretimi ile uğraşan kimseler henüz iktidarın bir uzvu haline gelmemişlerdi. Pek çok ulema, İmam Hanife ve İmam Hambel örneklerinde görüleceği üzere, iktidarın bir uzvu olmaktan bilinçli şekilde kaçınmışlardır. Bu durumun, bu çalışmada gösterilmeye çalışıldığı üzere hem ideolojik hem de yapısal nedenleri bulunmaktadır. İdeolojik anlamda, "âlimleri peygamberlerin varisleri" olarak gören dini öğretiyi, dini bilgiyle uğraşanları iktidara karşı mesafeli olmaya sevk etmişti. Diğer bir neden ise, İmam Azam örneğinde de görüleceği üzere, İslam'ın ilk dönemlerinde dini bilgiyle uğraşanların pek çoğu öğretim faaliyetlerinin yanı sıra geçimlerini büyük ölçüde kendi bireysel iktisadi faaliyetleriyle, özellikle ticaretle temin eden kimselerdi. İlk zamanlardaki tüccar ve âlim figürü her ne kadar yaygın bir durum olmasa da İslam dünyasının pek çok yerinde modern zamanlara değin devam etmiştir. İslam'da bilgi, eğitim ve ulema sınıfının siyasanın bir parçası haline dönüşmeye başlaması büyük ölçüde Abbasilerin iktidara gelmesiyle başlar ve sonrasında Şii Fatımiler ve Selçuklularla devam eder, hatta tamamıyla

iktidarın bir uzvu haline gelir. Rakip iki devletin -Mısır Fatımileri ve Büyük Selçuklular- ideolojik ve mezhepçi politikaları İslam dünyasında ortak müfredata dayalı bir öğretim ağının/ medreseler zincirinin gelişmesiyle sonuçlanmıştır. Abbasi dönemiyle başlayan Kadim Fars devlet geleneğinin etkisinin Selçuklularda ve Osmanlılarda devam ettiğini görmekteyiz. Osmanlıda, II. Mehmed'in merkezi bir devlet geleneği kurma çabaları *askeriye* ve *reaya* sınıf ayırımına dayalı toplum anlayışının yapısal hale gelmesine sebebiyet vermiştir. Osmanlı'da ulema kesimi ilmiye sınıfı olarak merkezi devlet aygıtının bir parçası haline gelmiştir; ancak Osmanlıda ulema kesimleri yeknesak bir görünüm ve yapıya sahip olmamışlardır. Tersine Osmanlı uleması kendi içerisinde parçalı bir görünüm arz eder: Bursa, Edirne ve İstanbul medreselerinde yetişen ulema ve çevre şehir ve vilayetlerdeki medreselerde eğitim gören ulema kesimi. Merkezdeki ulema II. Mahmud dönemine değin pek çok açıdan, özellikle görev ve atmalarda her zaman avantajlı olmuştur. Yine, Osmanlıda *askeriye* sınıfına mensup kimselerin çocukları hem medrese eğitimleri sırasında hem de eğitim sonrası süreçlerde bu avantajlı konumlarını sürdürmüşlerdir.

Sünni dünya ile kıyaslandığında Şii dünyada ulema görece daha özerk ve otonom bir yapıya sahip olmuştur. Şüphesiz bunda, bu çalışmada gösterilmeye çalışıldığı üzere, Şii öğretiminin oldukça önemli rolü olmuştur. Özellikle Şiiliğin Ehli Beyt üzerine temellendirdiği meşru iktidar anlayışı Şii ulemanın her zaman iktidara karşı mesafeli bir tutum ve pragmatist bir yaklaşım içerisinde olmasına sebebiyet vermiştir.

Kaynakça

- Attas, N. (1991). *İslam Eğitimi* (Çev. Ali Çaksu). İstanbul: Endülüs Yayınları.
- Bagader, E. (1992). Önsöz. E. Bagader (Ed.) içinde, *Modern Çağda Ulema* (s. 7-11). İstanbul: İz yayınları.
- Balivet, M. (2000). *Şeyh Bedreddin: Tasavvuf ve İsyan* (Çev. Ela Güntekin). İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Crecelius, D. (1992). Mısır Ulemasının Modernleşmeye Karşı İdeolojik Olmayan Cevapları. E. Bagader (Ed.) içinde, *Modern Çağda Ulema* (s. 119-178). İstanbul: İz yayınları.
- Çelik, M. (1998). Selçuklular'ın Ayrılıkçı Cereyanlara Karşı Devlet-Ümmet Bütünlüğünü Sağlama Politikasının Temel Umdeleri. A. Şimşek, Y. Kalafat (Ed.) içinde, *Meslek Hayatının 25. Yılında Prof Dr. Abdulhaluk M. Çay Armağanı, Cilt 1*, (s. 321-342). Ankara.
- Gazzali, M. (1990). *El-Minkizu Min-Ad-Dalal* (Çev. Güngör Hilmi). Ankara: M.E.B. Yayınları.
- Gellner, E. (1984). *Muslim Society*, London: Cambridge University Press.
- Green, A. H. (1992). Liberal Çağda Ulemanın Politik tutumları ve Faaliyetleri. E. Bagader (Ed.) içinde, *Modern Çağda Ulema* (s. 219-274). İstanbul: İz yayınları.
- Hatipoğlu, İ. (2008). "Rihle", TDV İslam Ansiklopedisi. İstanbul: TDV Yayınları. 35, 106-108.
- Heyd, U (2005). The Ottoman Ulema and Wesrenization in the Time of Selim III. and Mahmud II. A. Hourani, P. Khoury, M. C. Wilson (Ed.) in, *The Modern Middle East* (s. 29-60). New York: I. B. TAURIS.
- Hodgson, G. S. M. (1999). *Rethinking World History*. New York: Cambridge University Press.

- İnalçık, H. (1967). Capital Formation in the Ottoman Empire. *Journal of Economic History*, 29(1), 97-139.
- İnalçık, H. (1973). *The Ottoman Empire* (Çev. Norman Itzkowitz). New York: Preager Publishers.
- Kettani, A. (1984). Science and Technology in Islam: The Underlying Value System. S. Ziauddin (Ed.) in, *The Touch of Midas* (s. 66-90). Manchester: Manchester University Press.
- Karpat, K. (2002). *Osmanlı Modernleşmesi*. İstanbul: İmge Kitapevi Yayınları.
- Kuru, A. T. (2019). *Islam, Authoritarianism, and Underdevelopment: A Global and Historical Comparison*. New York: Cambridge University Press.
- Levtzion, N. (1994). Batı Afrika'da Tüccar-Alim-Dinadamı Üçgeni (Çev. Selahattin Ayaz). M. Özel (Ed.) içinde, *İktisat ve Din* (s. 157-177). İstanbul: İz Yayınları.
- Mardin, Ş. (1990). *Türkiye'de Toplum ve Siyaset: Makaleler I*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Mardin, Ş. (1991). *Türk Modernleşmesi*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Moaddel, M. (1992). Ideology As Episodic Discourse: The Case of Iranian Revolution. *American Sociological Review*, 57(3), 353-379.
- Mona, A., & Staut, G. (1990). Occidental Reason, Orientalism, Islamic fundemantalism. M. Albrow, & E. King (Ed.) in, *Globalization, Knowledge and Society* (s. 209-232). London: Sage publications.
- Nasr, S. H. (1987). *Traditional Islam in the Modern World*. New York: Routledge & Kegan Paul International.
- Rahman, F. (1966). *Islam*. New York, Anchor Books.
- Sardar, Z. (Ed.) (1984). *The Touch of Midas*. Manchester: Manchester University Press.
- Touati, H. (2004). *Ortaçağda İslam ve Seyahat: Bir Alim Uğraşısının Tarihi ve Antropolojisi* (Çev. Ali Berktaş). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Uzunçarşılı, H. I. (1988). *Osmanlı Devleti'nde İlmiye Teşkilatı*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Zernuci, B. (1985). *Talim'um Muteallim* (Çev. Seyfettin Oğuz). İstanbul: Esmâ Yayınları.
- Zilfi, M. (1988). *The Politics of Piety: The Ottoman Ulema in the Poastclassical Age (1600-1800)*. Minneapolis: Bibliotheca P.